

سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ

Hazreti Musa

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ

Hazreti Musa

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Prof. Dr. MUSTAFA ERDEM

Ankara, Kızılcahamam Çeştepe köyünde doğan Mustafa Erdem, ilkokulu kendi köyünde okuduktan sonra 1973 yılında Ankara İmam Hatip Okulu'nu bitirdi. Aynı yıl Ankara Atatürk Lisesinde fark derslerini veren Erdem, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi ve 1978 yılında mezun oldu.

Öğrencilik yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı ve TRT Genel Müdürlüğünde memur olarak çalışan Mustafa Erdem, 1986 yılında AÜ İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak akademik hayata başladı. 1990 yılında doktor, 1993 yılında doçent oldu ve 2000 yılında profesör kadrosuna atandı.

1987-1988 yıllarında Mısır'da araştırmalar yapan Mustafa Erdem, 1993 yılından itibaren on yıl süreyle Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kuruculuğunu ve koordinasyonunu üstlendi.

24 ve 25. Dönem Ankara Milletvekili olarak TBMM'de görev yapan Mustafa Erdem'in Hz. Âdem, Dinler Tarihi (Prof. Dr. Abdurrahman Küçük ile birlikte), Kırgız Türkleri, Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye, Allah Katındaki Din İslam, Kırgızistan Hatıraları, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim isimlerinde yayımlanmış eserleri ve çok sayıda makaleleri bulunmaktadır. Arapça, İngilizce ve Kırgızca bilen Mustafa Erdem evli ve üç çocuk babasıdır.

HZ. MUSA

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Kasım 2024/Ankara

Bu kitabın tüm hakları yazarına aittir.

HZ. MUSA

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

ISBN: 978-605-71290-3-1

Birinci Basım: 2024 Anıl Grup Matbaacılık Yayıncılık

Baskı & Cilt

Dikmen Caddesi No: 244 / P-13

Dikmen - ANKARA

T: 0312 482 75 45 - 0312 483 63 53

www.anilmatbaa.com.tr

Sertifika No: 40349

İçindekiler

Ön Söz	9
Giriş	15
Hz. Musa'nın Yetiştği Ortam	15
Firavun	19
İsrailoğulları Mısır'da	24
Mısır'da Şartlar Değişiyor	27
Hz. Musa'nın Doğumu	29
Hz. Musa'nın Doğumu Öncesinde Yaşananlar	29
Firavun Önlem Almaya Çalışıyor	32
Erkek Çocukların Öldürülmesi	36
Hz. Musa'nın Önemi	39
Hz. Musa'nın Doğumu	47
Musa Adı	49
Hz. Musa'nın Nil Nehri'ne Bırakılması	50
Hz. Musa'nın Saray Hayatı	55
Hz. Musa Nil Nehri'nden Alınıyor	55
Hz. Musa'ya Sevgi Verilmesi	58
Hz. Musa'nın Annesinin Korkusu	62
Hz. Musa'ya Sütanne Aranıyor	63
Küçük Musa Deneniyor	71
Hz. Musa'nın Olgunlaşması	73
Hz. Musa'nın İşlediği Cinayet	78
Kasıt Mı? Yoksa Takdir-i İlahi mi?	78
Hz. Musa'nın İşlediği Cinayetin Duyulması	86
Hz. Musa'nın Günahının Affedilmesi	93
Hz. Musa'nın Mısır'dan Ayrılışı	97
Hz. Musa Medyen'de	101
Zor Geçen Bir Yolculuk	101
Hz. Musa İki Kız İle Tanışıyor	108

Kızların Babası Kim?	113
Hz. Musa Hz. Şuayb'ın Yanına Gidiyor	118
Hz. Musa'nın Evlenmesi.....	121
Hz. Musa'ya Verilen Asa.....	130
Peygamberliğe Giden Yolculuk.....	135
Hz. Musa Medyen'den Ayrılıyor	135
Hz. Musa Yolunu Kaybediyor	138
Hz. Musa Tur Dağı'nda.....	142
Cenab-ı Allah Hz. Musa İle Konuşuyor	151
Hz Musa'nın Dilindeki Tutukluk Meselesi	154
Hz. Musa'nın Peygamber Olarak Görevlendirilmesi	160
Peygamberlik Öncesi Eğitim Tamam	160
Hz. Musa'nın Firavun'a Gitmesi Emrediliyor	165
Hz. Musa Hz. Harun'un Yardımcı Olmasını İstiyor	168
İki Peygamber Firavun'un Sarayında.....	172
İki Ayrı Firavun mu Var?.....	180
Firavun Bildiğini Okuyor.....	185
Hz. Musa, Asa ve El Mucizelerini Gösteriyor	191
Firavun ve Avanesi İman Etmiyor	195
Hz. Musa'nın Sihirbazlarla Yarışması	197
Firavun Çıkış Yolu Arıyor	197
Finavun Sihirbazlara Sığınıyor	201
Hz. Musa Sihirbazlarla Karşılaşıyor	205
Sihirbazlar Hz. Musa'ya Seçme Hakkı Veriyor	207
Sihirbazlar İman Ediyor	213
Firavun'un Tehditleri Artıyor	216
Sihirbazlar İdam Ediliyor	222
Sihirbazlar Sonrası İsrailoğulları ve Firavun.....	228
Hz. Musa'ya İman Edenler	228
İsrailoğulları'ndan Mısır'da Ev Yapmaları İsteniyor	234
Sihirbazların Yenilgisinden Sonra Hz. Musa Ve Firavun.....	235
Firavun'un Tanrılık İddiası.....	241
Sihirbazların İmanından Sonra Firavun.....	246
Firavun Haman'a Kule Yapmasını Emrediyor	251
Mucizeler Dönemi.....	256
Peygamberliğin En Önemli Delili Mucize.....	256
Dokuz Mucize	260

Asanın Mucize Olma Özelliği.....	268
Beyaz El Mucizesi.....	271
Kıtlık Yılları.....	273
Tufan.....	275
Çekirge İstilasası.....	276
Haşarat İstilasası	277
Kurbağa İstilasası	278
Suların Kan Haline Gelmesi	279
Mucizeler Ayrı Ayrı Gerçekleşmiştir.....	282
Firavun Ve Mısırlıların Mucizelere Tepkisi.....	284
Hz. Musa'nın Duası/Bedduası.....	287
İsrailoğulları'nın Mısır'dan Çıkışı.....	293
Özgürlüğe Atılan Adımlar	293
İsrailoğulları Kızıldeniz Önlerinde	301
İsrailoğulları Denizi Geçiyor	304
Firavun ve Ordusu Denizde Boğuluyor.....	309
Firavun'un Akıbeti	311
Mehmet Akif Ersoy'un Dilinden Firavun'un Sonu.....	321
Firavun'un Boğulduğu Yer.....	322
İsrailoğulları İçin Yeni Bir Süreç Başlıyor	327
Kızıl Deniz Sonrası İsrailoğulları.....	327
İsrailoğulları'nın Kaypaklıkları	333
İsrailoğullarına Yapılan İlahi İkramlar	345
Kudret Helvası ve Bildircin Eti (Men ve Selva)	345
Kayadan Suyun Çıkarılması (Uyun-u Musa/Pınarlar)	348
Bulutların Gölgelemesi	350
İsrailoğulları'nın Sina Hayatı	352
Hz. Musa Sina'da.....	352
Hz. Harun'a Vekalet Görevi	352
Hz. Musa Tur Dağı'nda.....	357
Hz. Musa'ya Kitap (Tevrat'ın) Verilmesi	362
Verilen Kitabın Mahiyeti	367
Levhalar	372
İsrailoğulları'nın Tevrat'a Bakışı.....	381
Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah'ı Görmek İstemesi.....	383
İsrailoğulları'nın Buzağı İle Denenmesi	390
Buzağı Heykelin Mahiyeti	390

Buzağı Heykelinin Sonu.....	402
Samiri; Buzağı Heykelini Yapan Adam.....	403
Samiri'nin Akıbeti	411
Buzağı Heykeli Sonrasında Yaşananlar	415
Hz. Musa Tur Dağı'ndan İniyor.....	415
Hz. Musa Hz. Harun'a Kızıyor.....	419
Ceza Ve Af Dileme Yöntemi Olarak Nefislerin Öldürülmesi...	422
Hz. Musa Önderliğinde Toplu Tövbe	428
Tövbe İçin Tur Dağı'na Çıkılıyor	431
Yetmişleri Yıldırım Çarpıyor.....	432
İsrailoğullarının'nın Bu Tutumu Üzerine Bazı	
Değerlendirmeler	435
İsrailoğullarının Af Dilemesi ve Bağışlanması.....	440
İsrailoğulları ve Arz-I Mev'ud.....	446
İsrailoğulları Hz. Musa'ya İtaat Etmiyor	446
İsrailoğulları Filistin Önlerinde	450
Hz. Musa'nın Bedduası ve İsrailoğullarının Çöl Hayatı	454
Hz. Harun'un Vefatı	459
Hz. Musa'nın Vefatı	461
Hz. Musa'nın Kişiliği	465
Hz. Musa ve Karun	470
Hz. Musa ve Hızır	481
Hızır Kimdir?.....	483
Bu Kissanın Kur'an-ı Kerim'de Yer Almasının Hikmeti.....	487
Hz. Musa ile Hızır'ın Buluştukları Yer	491
Hz. Musa İlim Öğrenmek İçin Her Şeye Katlanıyor	493
Gemiyle Yolculuk	496
Erkek Çocuğun Öldürülmesi	498
Yıkılmak Üzere Olan Duvarın Tamiri	499
Hızır Yaptıklarının Hikmetini Açıklıyor.....	501
Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hızır Kıssası	506
Hz. Musa ve Hızır Kıssasından Alınacak Ders.....	508
Hz. Musa ve Sığır/İnek Kıssası.....	511
Niçin Sarı Sığır	515
Sonuç	521
Index	529
Bibliyografya.....	537

Ön Söz

Peygamberler, Cenab-ı Allah tarafından insanlara rehber ve rol model olmak, onlara doğru yolu göstermekle görevlendirilmiş örnek kişilerdir. Onlar insani, ahlaki ve fiziki özellikleri itibarıyla kusursuz olup, görev ve sorumluluk alanlarına şaibe düşürmeyecek şekilde seçilmiş, yetiştirilmiş ve korunmuştur. Bu özellikleriyle peygamberler doğumundan ölümüne kadar ilahi murakabe altında olup, Allah ile insanlar arasında iletişimi sağlamak, vahyi ilahiyi onlara aktarmak ve uygulamakla görevlendirilmiştir. Onlar insanlığın dünya ve ahireti için her türlü fedakarlığa katlanırken yaşadıkları olumsuzluklardan şikâyetlenmezler, görevlerini eksiksiz yerine getirmenin gayreti içinde olurlar. Bir anlamda peygamberler sevginin, merhametin, şefkatin, hoşgörü ve bağışlamanın zirve isimleridir. Bu bağlamda insanlık tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi hiç kuşkusuz Hz. Musa'dır. Seküler tarih ondan söz etmese de gerek Kitabı Mukaddes'te gerekse Kur'an'ı Kerim'de hakkında en çok söz edilen peygamber odur. Ayrıca tarihi rivayetlerde onun muhatap olduğu Firavun, tarihin önemli simalarından birisi ve yaşadığı coğrafya, bilinen tarihi kayıtların, tarihi miras ve medeniyetin en canlı örneklerinin bulunduğu yerlerdir.

Cenab-ı Allah Hz. Musa'yı zamanın belli bir diliminde, insanlığın en eski ve yoğun yaşadığı yerler olarak bilinen Ortadoğu coğrafyasında, Mısır'da insanlara hidayet rehberi olmak ve İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarmak için peygamber olarak göndermiştir. O, bir peygamber olarak diğerleriyle benzeşen ortak taraflara sahip olmakla birlikte kendine özgü özellikleri ve öyküsü olan bir peygamberdir.

Hız. Musa, peygamber olarak dini sorumluluğunun yanında, kavmini esaretten kurtarmak gibi siyasi sorumluluğa da sahip bir liderdi. Onun hayatı Hz. Nuh, Hz. İbrahim gibi devrinin azgın liderleri ve toplumuyla mücadeleyle geçmiş, bu hususta daima Cenab-ı Allah'ın yardımına mazhar olmuştur.

Hız. Musa, Kur'an-ı Kerim'de kendisinden özel olarak söz edilen beş büyük peygamberden (ülü'l azim) birisidir. Ne zaman yaşadığı konusundaki tarihlendirmeler, araştırmacıları bilimsel olarak tatmin etmese de nerede yaşadığı hususu kuşkuyla mahal vermeyecek kadar açıktır.

Hız. Musa, Yahudiler ve Yahudilik için çok değerli ve merkezi bir önemi haiz peygamberdir. Onun Allah ile konuşması, İsrailoğulları'nı Firavun'un zulüm ve esaretinden kurtarması, Tevrat gibi çok önemli bir kutsal kitabın ona verilmesi, asırları aşan bir sürede Yahudilerin ona sevgisini ve saygısını diri ve zinde tutmuştur.

En son ilahi mesaj olan Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa'nın peygamberliğini ve mucizelerle onun desteklendiğini onaylamakta, Tevrat'ın orijinal metninin Allah tarafından Hz. Musa'ya vahyedilmiş bir kutsal kitap olduğunu tasdik etmektedir. Ancak zaman içerisinde bu kutsal metnin insanlar tarafından iyi korunmadığını, bazı yerlerinin tahrif edildiğini ve insani unsurların ona katıldığını iddia etmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa'nın Allah ile konuşma ayrıcalığına sahip özel bir peygamber olduğunu ve çeşitli mucizelerle onun desteklendiğini, böylece İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtardığını belirtmektedir.

Hız. Musa, erkek çocuklarının boğazlanarak öldürüldüğü bir dönemde, doğumundan itibaren, gelecekte peygamber olarak görevlendirilmek üzere Cenab-ı Allah tarafından korunmuş, düşmanının sarayında büyütölmüş ve yetiştirilmiştir.

Hız. Musa'nın hayatında belli başlı kırılma noktaları bulunmaktadır:

- Bütün erkek çocuklarının öldürüldüğü bir zamanda o, anesi tarafından Nil Nehrine bırakıldıktan sonra Firavun ailesi tarafından sahiplenilmiş ve Saray'da büyütülmüş ve yetiştirilmiştir.
- Saray hayatında sosyal gerçeklerden uzak steril bir ortamda yetiştirildiği halde bir gün şehre indiğinde iki ayrı sosyal sınıfa mensup insanın kavga ettiğine tanık olur. Kendi kavminden olana yardım etmek isterken istemeden de olsa Mısırlı birini öldürmek durumunda kalır. Bu durum onun saray hayatının bitmesine ve sosyal gerçeklikle tanışması-na/yüzleşmesine ve Mısır'ı terk etmesine sebep olur.
- Medyen'e giderek orada Hz. Şuayb ve kızlarıyla tanışmak suretiyle yaklaşık on yıllık bir özel eğitime tabi tutulur.
- Eşi ve beraberindekilerle Medyen'den ayrılıp Mısır'a giderken yolunu şaşırdığında Tur Dağı'nda bir ışık görmüş ve orada Cenab-ı Allah ile konuşmak suretiyle peygamber olma sorumluluğu üstlenmiştir.
- Kızıldeniz'in yarılması, İsrailoğulları'nın bağımsızlıklarına kavuşması, Firavun ve bütün ordusunun orada boğulması Hz. Musa'nın hayatında bir kırılma noktası olmuştur.
- Bütün bunların yanında onun hayatındaki en önemli kırılma noktalarından birisi de Cenab-ı Allah tarafından onlara vadedilen ve gitmeleri emredilen kutsal toprakların onlara haram edildiği sırada gerçekleşmiştir. İsrailoğulları, Hz. Musa önderliğinde kutsal topraklara giderken orada yaşayan insanlarla savaşı göze alamadıkları için Cenab-ı Allah'ın emrine uymamış ve isyan etmiştir. Bunun üzerine onlar kırk yıl Tih/Sina çölünde sefil bir vaziyette yaşamaya mahkûm edilmiştir. Hz. Musa'da bu çileye ortak olmuş ve kutsal topraklara gitme imkânı bulamamıştır.
- Bütün bunların yanında Hz. Musa Tur Dağı'na çıktığında İsrailoğullarının Samiri tarafından yapılan buzağıya tap-

mak suretiyle iman testine tabii tutulması ve yoldan çıkması sonrasında yaşananlar da ayrı bir toplumsal kırılma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz bu çalışmamızda Hz. Musa konusunu; büyük ölçüde Kur'an-ı Kerim, tefsirler, hadis külliyatı ve tarihi kaynakları kullanarak değerlendirmeye çalıştık. Ayrıca bu arada Hz. Musa'ya Tur Dağı'nda verildiğine ve onunla tarih sahnesine çıktığına inanılan Tevrat'tan yararlanmayı da ihmal etmedik. Hz. Musa konusunda Tevrat ve Kur'an-ı Kerim arasında büyük benzerlikler bulunmakta, bazı yerlerde de çelişiklere rastlanmaktadır. Tevrat'ın aslının bozulduğu yönündeki bilimsel ve toplumsal algıya da hassasiyet göstererek, bilimsel bir yanlışlığa sebep olmamak adına Tevrat'tan aldığımız verileri ya Kur'an-ı Kerim'i doğrulamak veya Tevrat'taki yanlışlara dikkat çekmek amacıyla bazen metnin içinde bazen de dipnotlarda nakletmek suretiyle okuyucularımızın dikkatine arz etmek istedik.

Çalışmamız esnasında, Arapça olmayan isimlerin Arapça yazılmış eserlerdeki yazılış biçimleri, modern tarih kitaplarında geçen isimlerle dini literatürde yer alan isimlerin uyumu/uyumsuzluğu ve tarihlendirme konuları, çalışmamız esnasında yaşadığımız zorlukların başında gelmektedir. Ayrıca çeşitli tarih ve tefsir kaynaklarındaki yorum farklılıkları ve yazılı metinlerin anlamlandırılmasındaki çelişikler araştırmanın daha özenli, derin ve hassas yapılmasını zaruri kılmıştır.

Bütün ilahi kaynaklı dinlerde çok önemli biri şahsiyet olması- na rağmen gerek ülkemizde gerekse İslam dünyasında, Kısas-ı Enbiyalar dışında Hz. Musa konusunda bu mahiyette yapılmış bir çalışma bulunmaması büyük bir eksikliktir. Dolayısıyla bu konuda yazılan ve söylenenleri bir araya toplayarak yeni araştırma yapacaklara bir zemin oluşturmak zarureti hasıl olmuştur. Elinizdeki bu eser, böyle bir fikrin ve gayretin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Elbette ki, insanlığa hidayet önderi olmuş, bu uğurda büyük emek, gayret sarfetmiş, mücadeleler

vermiş bir peygamberi tanıtmaya ve onun yaşadığı olayları günümüz insanına aktarma sorumluluğumuzun gereği olarak yaptığımız bu çalışmanın mükemmel olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Amacımız bu boşluğu doldurma konusunda katkıda bulunmak, bu alanlarda çalışma yapacaklara örnek olup hedef göstermektir.

Bu kitabın hazırlanmasında büyük emek ve katkıları olan muhterem eşim Aynur Erdem'e, Prof. Dr. Mustafa Baş'a ve Prof. Dr. Durmuş Arık'a basımı esnasında her türlü yardım ve kolaylığı sağlayan Anıl Grup Matbaacılık çalışanlarına ve sahibi Sayın Necip Eranıl Bey'e şükranlarımı arz ederim.

Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Ankara-2024
Prof. Dr. Mustafa ERDEM

GİRİŞ

Hız. Musa'nın Yetiştiiği Ortam

İnsanlık tarihinin tanıdığı en önemli şahsiyetlerden birisi Hz. Musa'dır. O, Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'na¹ gönderdiği peygamberlerin en büyüğüdür. Pek çok tarihi şahsiyet gibi onun yaşadığı dönem ve şartlar hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunamamaktadır. Tarihi kayıtların sessiz kaldığı bu alandaki boşluğu kutsal kitaplar ve dini rivayetler doldurmaktadır. Ancak bunlar daha ziyade dini açıdan insanlığın ihtiyaç duyduğu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konuda ikisi arasında bazı farklılıklar ve çelişkiler bulunsada Tevrat ile Kur'an-ı Kerim yegâne kaynak durumundadır. Tevrat'ın hemen hemen tamamı Hz. Musa'nın önderliğini yaptığı İsrailoğulları tarihin-den ibadettir.²

1 Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerden söz edilirken hem "İsrailoğulları/Beni İsrail" hem de "Hûd", "Yehûd", ve "Hadû" kelimeleri kullanılmaktadır. Yehûd kelimesi Medenî surelerde geçtiği halde İsrailoğulları kavramı Mekki surelerde yer almakta ve daha çok İslam öncesi dönemlerde vuku bulan olayların söz konusu edildiği ayeti kerimelerde geçmektedir. Babil sürgününe kadar Yahudileri tanımlamak için İsrail veya İsrailoğulları terimlerinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Sürgünden sonra İsrailoğulları'na; Hz. Yakub'un soyundan gelenleri, Yahuda'da oturanları veya bu dine girenleri ifade etmek üzere Yahudi denilmiştir. İsrail isminin Tevrat'ta, Tanrı ve insanlarla gürşen anlamında Tanrı tarafından Yakub'a verildiği, onun soyundan geldiklerini ifade için Hz. Musa'nın kavmine de bu ad verilmiştir. İsrailoğulları'na Hz. İbrahim'in atası Eber'den dolayı veya Fırat ve Ürdün nehirlerinin öte yakasından gelenleri ifade etmek üzere İbrani de denilmiştir. Bu toplum, Kenan diyarına yerleşmeden önce İbrani, Filistin'de İsrail ve sürgünden sonra İsrailoğulları veya birey olarak Yahudi şeklinde anılmıştır. Biz Kur'an-ı Kerim'de etkin ve yaygın kullanımından dolayı, Hz. Musa ile ilişkilerinde bu toplumdaki İsrailoğulları diye söz etmeyi uygun bulduk. (Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, M. Alpaslan Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 2017, s. 251-253; Ömer Faruk Harman, "İsrail", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, s. 23/193-195.)

2 Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2020, s. 31/208.

Kutsal kitapların verdiği dini karakterli bu bilgiler, benzer şekilde diğer tarih kitaplarında konu edinilmediği gerekçesiyle Batılı bazı yazarlar tarafından eleştirilmiş, onların gerçek şahsiyetler olup olmadığı tartışılmış, bu rivayetlerdeki şahsiyetlerin gerçek değil sadece örnek birer mesel olarak yorumlanması gerektiği söylenmiştir. Hatta bu tür bilgileri içeren Eski Ahit metinleri, arkeolojik kazılarda yeterli verilere rastlanılamadığı gerekçesiyle tarihi bir belge olmaktan öte efsane olarak eleştirilmiş, orada bahse konu olan kişiler, gerçek kişiler olarak değerlendirme yerine efsanevi kahramanlar olarak nitelendirilmiştir.³

Hz. Musa'nın hayatının belli bir kısmının Mısır'da geçmiş olması dolayısıyla, Mısırbilim (Egyptoloji) çalışmaları bir umut olarak değerlendirilmekle birlikte, henüz hiyeroglif metinlerde de sağlıklı ve önemli bir bilgiye rastlanılamamıştır.⁴

Kutsal Kitap araştırmacıları, Eski Ahit'te yer alan önemli şahsiyetlerle ilgili anlatılanları, tarihi belgelerdeki bilgi yetersizliğini gidermek ve onları tarihin belli bir yerine konumlandırmak amacıyla birtakım çalışmalar yapmıştır. Nitekim bunun bir sonucu olarak; Yahudi ve Hristiyan araştırmacılardan bir kısmı Hz. Musa'nın, Kadim Mısır için çok önemli bir devlet adamı olduğu herkes tarafından kabul edilen II. Ramses'ten (MÖ 1290-1224) iki asır önce yaşadığı yönünde bazı tespitleri olmasına rağmen, onun döneminde yaşadığı yaygın bir kanaat haline gelmiştir.⁵ Nitekim Ömer Faruk Harman; milattan önce 1570 yılında iş başına geçen XVIII. sülale ile birlikte Hiksoslar döneminin sona erdiğini ve yeni imparatorluk döneminin başladığını belirtmiştir. O, yeni dönemde Hz. Yusuf'un unutulduğunu İsrailoğulları'na baskı ve zulmün arttığını Pitom ve Ramses ambar şehirlerinin II. Ramses tarafından inşa edildi-

3 Baki Adam, Hazreti Musa, Bir Peygamberin Sıra Dışı Hayatı, İstanbul, 2019, s. 7-8.

4 Adam, Hazreti Musa, s. 8.

5 Ahmed Şelebi, Mukarenetü'l-Edyan, el-Yehudiyye, Kahire, 1974, s. 59, 64; Adam, Hazreti Musa, s. 9.

ğini nakletmiştir. Harman, bu bilgilerin doğru olması halinde Hz. Musa'nın dünyaya geldiğinde tahtta bulunan Mısır kralının II. Ramses olabileceğini, ancak İsrailoğullarına yönelik baskı ve zulümlerin II. Ramses'in babası I. Seti döneminde başladığını da hatırlatmıştır. Harman, Eski Ahit verilerinden hareketle Hz. Musa'nın mücadele ettiği firavun ile daha önce İsrailoğullarına zulmeden firavunun farklı kişiler olduğuna da dikkati çekmiştir.⁶

Baki Adam, bulunduğu dönemin şartlarını ve bazı ayeti kerimeleri değerlendirmeye alarak, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın mücadele ettiği kişinin Firavun II. Ramses değil, 18. Hanedanlığın iktidar döneminin başlarında yönetici olarak bulunan, bazı askeri başarılar elde eden, Nubya'dan Fırat'a kadar geniş bir bölgeyi egemenliği altına alan ve bu yüzden kendini dünyanın hâkimi gibi görüp büyüklük hissine kapılan III. Thutmose olduğunu ileri sürmektedir. O, Hz. Musa'nın Firavun II. Thutmose zamanında karısı Hatçepsut veya kızı Neferure tarafından saraya alındığını, onunla mücadele edenin de Firavun III. Thutmose olduğunu iddia etmektedir.⁷ Afetinan ise 18. Hanedanlığı (M.Ö. 1580-1320) yılları arası olarak tarihlendirmekte ve III. Thutmose'nin iktidarının (M.Ö. 1450) yılında II. Amenofis'in tahta geçmesiyle bittiğini bildirmektedir.⁸ O, II. Ramses döneminde Hititlilerle imzalanan meşhur Kadeş anlaşmasının (M.Ö. 1278) yılında olduğunu, ondan sonra iktidarın Meneftah'a geçtiğini haber vermekte fakat bu arada geleneksel seküler tarih mantığı çerçevesinde II. Ramses'in nasıl öldüğünden ve Hz. Musa'dan hiç söz etmemektedir. Afetinan, Mısır devletinin yıkılışını şu değerlendirmelerle yapmaktadır: "Netice olarak şunu kaydetmek lazımdır: M.Ö. XII. asırdaki bu akınlar, Ön Asya'da siyasi dengeyi bozmuştur. Bilhassa Mısır, karadan ve denizden istilaya uğramış ve bu muhacirlere karşı,

6 Ömer Faruk Harman, "Firavun", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, s. 13/119.

7 Adam, Hazreti Musa, s. 18-22.

8 Afetinan, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, Ankara, 1987, s. 131-133.

Mısır devleti kuvvet kullanmaya mecbur olmuştur. Bu durum Mısır İmparatorluğunun yıkılmasını hazırlayan etkenlerden birisi olarak kabul edilir. Çünkü iyi niyetle bu ülkeye yerleşen yabancılar, sonraları Mısır devletinde siyasi hakimiyetin başına geçmeye dahi muvaffak olmuşlardır.⁹

Bu tür bilgiler, kullanılan kaynaklar bakımından farklılık arz etmektedir. Dini literatürde ve İslam kaynaklarında genel olarak zaman tayini II. Ramses ile ilişkilendirilmekte ve onun adı çok kullanılmaktadır. Ancak evrensel hale getirilen tarihi rivayetlerde ve Batılı kaynaklarda III. Thutmose'nin adı daha çok kullanılmaktadır.

Dini literatürde insanlık tarihi üç bölüm olarak sınıflandırılmaktadır.

I. Dönem; Hz. Âdem- Hz. Musa arası

II. Dönem; Hz. Musa- Hz. Muhammed arası

III. Dönem; Hz. Muhammed sonrası

Hz. Musa, yaşadığı zaman ve coğrafyada ikinci yeni dönemin ilk peygamberi olarak kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de *"Biz daha önceki nesilleri yok ettikten sonra, düşünüp ibret al-sınlar diye Musa'ya, insanların gönüllerini aydınlatacak, onlara doğru yolu gösterecek ve bir rahmet kaynağı olacak Tevrat'ı verdik."*¹⁰ buyrularak herhangi bir kronolojik bilgi verilmeksizin Hz. Musa'nın daha önceki nesillerin (Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lut kavimleri) yok edilmesinden yani *"Kurun-u Ūla /İlk Dönem"* den sonra peygamber olarak görevlendirildiğine dikkat çekilmektedir.¹¹ Nitekim Taha suresinde Hz. Musa ile Firavun arasındaki tartışmalarda *"Kurun-u Ūla"* konusu zikredilerek şöyle ifade buyrulmaktadır: *"Firavun, 'Eğer öyleyse önceki nesillerin (Kurun-u ūla) durumu ne olacak? Diye sordu.*

9 Afetinan, s. 139-148.

10 Kasas, 28/43.

11 Necati Kara, Kur'an'a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahudiler, İstanbul, 1989 s. 126-127.

Musa şöyle cevap verdi: ‘Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin katında elbette yazılıdır. Şunu bil ki, benim Rabbim asla yanılmaz ve hiçbir şeyi unutmaz.’¹²

Kur’an-ı Kerim’in verdiği bilgilere göre I. Dönem (Kurun-u Ūla), işledikleri çeşitli suçlardan dolayı bazı kavimlerin helak olması sürecini kapsamaktadır ki, Firavun ve yanındakilerin helaki ile bu dönem son bulmuştur. Dolayısıyla Firavun’un helakinden ve Tevrat’ın indirilmesinden sonra II. Dönem (Orta Dönem) fiilen başlamıştır.¹³

Firavun

Mısır veya Hz. Musa’nın adı geçtiği yerde ilk akla gelen isim firavun olmaktadır. Kadim Mısır’ın siyasi tarihinde firavunlar çok önemli bir yere sahiptir. Medeniyet tarihinin Mısır’daki kalıntılarına bakıldığında, onu saygın bir konuma getiren eserlerin büyük bir kısmı ve en meşhurları firavunlar döneminin hatıraları olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Mısır tarihi ve medeniyetini firavunlardan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Hz. Musa’nın yetiştiği dönemde Mısır, dünyanın bilinen en büyük ülkelerinden birisidir. Nil Nehri’nin katkı sağladığı verimli topraklar, ülkenin jeopolitik konumu, ulaştığı medeni ve teknolojik seviye onu çağdaşı diğer ülkeler arasında ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiştir. O dönemlerde Mısır firavun denilen krallar tarafından yönetilmiştir.

Firavun, Mısırdaki hüküm süren krallarının lakabı veya özel ismidir. Türk hükümdarlarına hakan, Bizans imparatorlarına Kayser, İran krallarına Kısra denildiği gibi, bir dönem Mısır yöneticilerinin her birine firavun denilmiştir.¹⁴ Eski Mısır di-

12 Taha, 20/51-52.

13 Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul, 1971, s. 5/3739.

14 Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer el- Zemahşerî, El-Keşşaf an Hakaiki’i Gavaidi’t-Tenzil ve Uyuni’l- Ekavil Fi Vucuhi’t-Te’vil, çev. Heyet, İstanbul, 2020, s. 2/926.

linde “büyük ev” anlamındaki per’ao/per’aa kelimelerinden geldiği iddia edilen firavun kelimesinin, İbranice veya Süryaniceden geçtiği sanılmaktadır. Kelime milattan önce 1370’lerde “kral” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵ Firavun kelimesinin kibir ve gurur anlamlarına geldiği de söylenmektedir. Bu kelimenin sapma ve saptırma, bozulma ve başkalarını bozma, zarara girme ve zarara sokma anlamlarında yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Çoğulu “*Feraine*”dir.¹⁶

Mevdudî’ye göre “*Firavun*” kelimesi “*Güneş tanrısının oğlu*” anlamına gelmektedir. Eski Mısırlılar güneşe “*Ra*” adını vermiş ve “*Yüce Tanrı*” diye tapmış daha sonra da firavun adını vermiştir. Eski Mısırlıların inancına göre her kral iktidarını, tanrı Ra ile olan ilişkilendirmiş ve kendisini Ra’nın canlı bir örneği ve yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia etmiştir. Bundan dolayı iktidara gelen her krallık hanedanı, kendilerini güneş soyundan gelen kimseler olarak görmüş ve bütün kralar “*Yüce Rab*” olduklarını halka kabul ettirmek için firavun unvanını almışlardır.¹⁷

Mısır’daki eski imparatorluk döneminden itibaren kullanılan firavun kelimesi, krallık sarayını ve orada oturanları ifade için de kullanılmıştır. Nitekim XIII. Sülale dönemi ortalarına kadar firavun, Mısır kralının unvanı olarak değil “*Saray*” anlamında kullanılmıştır. XII. sülaleden önce, kralın adı anılmaksızın kullanılan bu kelime, söz konusu sülale dönemi (MÖ 950-730) metinlerinde kralın adının başında bir unvan olarak yer almayla başlamıştır. Genellikle Eski Mısır inancında Firavun hem kral hem de tanrının oğlu ve dolayısıyla tanrı olarak kabul edilmiştir.¹⁸ O, yeryüzündeki düzenin korunma ve devamından sorumlu olduğu gibi dini hayatın da en önemli kişisi ol-

15 Kur’an Yolu, Türkçe Meal-Tefsir, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 2/564.

16 Yazır, s. 1/347; Kara, s 139-150.

17 Ebu’l A’la Mevdudî, Tefhimu’l Kur’an, Çev. Heyet, İstanbul, 1996, s.2/76.

18 Kur’an Yolu, 2/564.

muştur. Bütün mabetlerde ibadetler onun adına yapılmıştır.¹⁹

Eski Ahit’de Hz. İbrahim zamanından başlamak üzere otuz dokuz yerde firavun unvanından söz edilmekte, iki yerde de bu unvan kralın adıyla birlikte yer almaktadır.²⁰

Kur’an-ı Kerim’de yetmiş dört yerde geçen firavun kelimesi, sadece Hz. Musa dönemindeki Mısır krallarını ifade etmektedir. Birçok ayeti kerimede ailesi, hanedan, (âl-i Firavun), avanesi (mele’), kavmi ve askerleri (cünûd) ile birlikte kullanılması onun tek bir kişi olmaktan ziyade bir sembol olarak takdim edildiğini göstermektedir. Hz. Yusuf devrindeki kral için “*rab*” ve “*melik*” kelimeleri kullanılmaktadır.²¹

Firavun kelimesinden söz edildiğinde, onlar kibir ve zulümle-riyle tanındıkları için zulüm akla gelmektedir.

Firavun, yaratıcının varlığını ve ahireti inkâr etmiş, dünyanın yıldızlar tarafından idare edildiğini, asalet ve şerefın dünyada kulları olarak gördüğü Kıptı kavmine ait olduğunu belirtmiş, idaresi altındaki insanlar üzerine kurduğu otoritenin sarsılmaması için ne gerekiyorsa onu yapmıştır.²²

Kur’an-ı Kerim’de Firavun, Hz. Musa’nın karşısında yer alan, büyüklük taslayan, böbürlenlen, ilahlık iddiasında bulunacak kadar kendisini beğenen, Musa’nın tanrısına ulaşmak için ku-leler yaptıracak kadar taşkınlık gösteren, halkını küçümseyip zayıfları ezen, gerçeklere sırt çeviren bir kral olarak tanıtılmaktadır.²³ Tevrat’ta Hz. Musa’nın mücadele ettiği firavun ile daha önce İsrailoğulları’na zulmeden firavunun ayrı kişiler olduğu ileri sürülürken²⁴ Kur’an-ı Kerim’de bu ayırmadan söz edilmemekte aksine isim verilmeksizin bir tek Firavun’dan bahsedilmektedir.

19 Harman, Firavun, s. 13/118-119.

20 Harman, Firavun, s. 13/119.

21 Harman, Firavun, s. 13/120. Ayrıca bk. Yusuf, 12/41/43, 50.

22 Yazır, 4/2875-2876. Ayrıca bk. Şuara, 26/29.

23 Harman, Musa, 13/120.

24 Harman, Musa, 13/119.

Firavunlar, Yüce Allah tarafından gönderilen peygamberleri yalancılık ve delilikle suçlamıştır.²⁵ Allah'ın dinini tebliğ ile görevli peygamberlerine ve onların mucizelerine şahit olan halkın onlara meylettğini gördüklerinde, saltanatlarının ve halk üzerindeki otoritelerinin kaybolacağı endişesiyle kendilerinin tanrı olduğunu hatırlatmış ve onları tehdit etmişlerdir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de "*...Efendiler! Ben sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum...*"²⁶ "*Ben sizin en büyük Rabbiniz değil miyim?*" şeklinde ifade edilmiştir.²⁷

Tarih, Tefsir ve Peygamberler Tarihi kitaplarında firavun konusu geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Bu rivayetlerde Firavun Amalika krallarının adı olarak zikredilmektedir.²⁸

Mısır firavunları arasında sadece Hz. Yusuf zamanında yaşayan Reyyan b. Velid'in (Ihnatun) iman ettiği, ondan sonra gelenlerin inanmadığı bilinmektedir.²⁹

Hz. Musa döneminde kimin firavun olduğu ile ilgili farklı isimlendirilmeler yapılmaktadır. Bu konuda dini kaynaklar ile seküler tarihin kaynaklarında ciddi bilgi farklılıkları bulunmaktadır. Başka bir ifade ile seküler tarih yazıcıları hemen hemen dini referanslardan hiçbir şekilde yararlanma yoluna gitmemişlerdir. Bu bakımında gerek tarihlendirme gerekse isimlendirme konusunda uyumsuzluklarla karşılaşılabilir. Her iki kaynağın ortak ismi II. Ramses olarak bilinmektedir. Ancak Hz. Musa'nın doğumu ve yaşadığı sürede Mısır'ı yöneten o mu, yoksa başkaları da var mı sorusu zaman zaman bilim insanlarının zihnini meşgul etmiştir. Ayrıca II. Ramses olarak bilinen şahıs gerçek anlamda bu isimle mi anılmaktaydı, yoksa onun başka isimleri de var mıdır? soruları her zaman

25 Şuara, 26/27.

26 Kasas, 28/38.

27 Naziat, 79/24.

28 Şeyhulislam Ebussuud b. Muhammed el-İmadi, İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l- Kitabî'l-Kerim, Ebussuud Tefsiri, Ankara, 2021, s. 3/521.

29 Harman, Firavun, s. 13/120.

karışıklık sebebi olmuştur. Çeşitli dillerde yazılmış eserlerdeki isimlerin okunuş ve yazılışları da bu konunun başka bir belirsizlik sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklarda en çok zikredilen isimlerin başında II. Ramses ve Meneftah gelmekte, bazen bu ikisi II. Ramses'sin oğlu Menef-tah şeklinde birleştirilmekte, diğer Firavunlar için ileri sürülen bütün kötü sıfatlar bunun için de söylenmektedir.³⁰ İslam tarihçilerinin genel kabulüne göre; o dönemde iman etmeyen ve kâfir olarak bilinen Kâbus b. Mus'ab b. Muaviye'nin firavun olduğu ve Âsiye b. Müzahim b. Ubeyd b. Reyyan b. Velid'in de onun hanımı olduğu söylenmektedir. Kâbus vefat edince yerine firavunlar arasında en zalim ve katı kalpli olarak bilinen kardeşi Ebu'l-Abbas Velid b. Mus'ab firavunların dördüncüsü olarak yönetimi ele geçirmiştir. O uzun ömürlü ve iri yapılıdır. Hz. Musa'nın mücadele ettiği firavun da budur.³¹ Velid'in kardeşi Kabus'un vefatından sonra onun hanımı Âsiye ile de evlendiği söylenmektedir.³² Ebussud, Hz. Musa'nın peygamber olarak görevlendirildiği firavunun adının Kâbus olduğunu ve bazılarının ona Velid b. Musab b. Reyyan dediklerini söylemektedir.³³

Mevdudî, Kur'an-ı Kerim'de ve tarihi rivayetlerde yer alan bilgi ve genel kanının aksine, Hz. Musa'nın iki ayrı firavun döneminde yaşadığı fikrine katılmaktadır. Ona göre bunlardan birisi Hz. Musa doğduğu zaman Mısır'ı idare etmekte olan ve onu kendi evine götürüp büyüten, diğeri de o peygamber ol-

30 Abdulhamid Mutavi', Musa Aleyhisselam, Kahire, 1947 s.9; İmad Abdulhamid en- Neccar, Et-Tattarrufi't-Tarihî li Beni İsrail, Kahire, 1972, s. 31.

31 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, Tarihu't-Taberî, Kahire, s. 1/386; Ebi'l-Hasen Ali b. Hasen b. Ali el- Mes'udî, Murucu'z-Zeheb ve Meadin'il-Cevher, Beyrut, Tarihsiz, s. 1/48; Yazır, s. 1/347, Mustafa Asım Köksal, Peygamberler Tarihi, Ankara, 2017, s. 2/8. Mehmed Vehbi Efendi, Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderildiği zaman Mısır'daki Firavun'un adını Meneftah olarak vermektedir. (Mehmed Vehbi, Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatü'l-Beyan), İstanbul, 1976, s. 5/1715.)

32 Taberî, s. 1/386; Köksal, s. 2/8.

33 Ebussud, s. 3/521.

duktan sonra ona karşı çıkan, kavmini serbest bırakmayan ve iman etmeyen, sonra da Kızıldeniz’de boğulan Firavun’dur.³⁴ Bu konuda ileride daha geniş bilgi verilecektir.

İbn İshak’ın rivayetine göre Hz. Yusuf’un vefatından sonra yaşayan firavun Reyyan b. Velid vefat etmiş, İsrailoğulları bu sürede Mısır’da yayılmış ve güçlenmiş, firavunların yönetiminde fakat Hz. Yusuf’un emanet ettiği dini inanış üzere yaşamıştır. Onların bu huzurlu yaşantısı Hz. Musa’nın peygamber olarak görevlendirildiği dönemde yönetimi elinde bulunduran ve firavunların en katı kalplisi, en zalimi, en uzun ömürlüsü, insanları daha kolay sömürmek için çeşitli sosyal sınıflara bölen ve meslek guruplarına ayıran Velid b. Mus’ab zamanına kadar sürmüştür.³⁵ İbn İshak’ın bu rivayeti Mısır tarihinin İsrailoğulları ile ilgili verdiği bilgilerle uyum sağlamamaktadır.

Bütün bunlar Hz. Musa zamanında yaşayan Firavun’un ismi konusunda bir uzlaşının sağlanamadığını göstermektedir. Bu durumda başlangıçta sözü edilen II. Ramses ve Thutmose’nin firavun karşılığına kullanılan birer sıfat, yukarıda naklettiklerimizimizin de isim olması kuvvetle muhtemeldir.

İsrailoğulları Mısır’da

İsrailoğulları’nın Mısır hayatının ne zaman ve kiminle başladığı bilim insanları arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Onların tarihinde çok önemli ve merkezi bir konuma sahip olması dolayısıyla bu sürecin Hz. İbrahim ile başladığı, onlardan Mısır’a ilk hicret eden ve Mısır serüvenini başlatan kişinin de Hz. İbrahim (M.Ö. 2000) olduğu belirtilmiştir.³⁶ Her ne kadar İsrailoğulları, geleneksel değerleri olarak kabullendikleri Hz. İbrahim’in dini emanetine sahip çıktıklarını belirtse de

34 Mevdudî, s. 2/76.

35 Taberî, s. 1/386-387.

36 Mahmud b. Şerif, el-Edyan fi’l-Kur’an, Kahire, 1986, s. 99.

onlar dini tarihlerini Hz. Musa ile başlatmışlardır.³⁷

Nemrud'un zulmünden kaçarak Mısır'a giden Hz. İbrahim ve beraberindekiler, rivayetlerden anlaşıldığı şekliyle, yaşanan bazı olumsuzluklar sebebiyle, kısa bir süre sonra oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu seyahatin en kayda değer hatırası Hz. Hacer ve Hz. İsmail olmuştur.

Mısır'da Hz. Sare'nin yanına cariye olarak verilen Hz. Hacer, Hz. İbrahim ve eşinin çocukları olmaması üzerine onunla evlenmiştir. Sonradan Hz. İsmail'in annesi olan Hz. Hacer ile birlikte Hz. İbrahim'in Mısır ile ilişkileri özel bir hal almıştır. Fakat bu dönemde İsrailoğulları'nın atalarından Mısır'da yaşayanlarla ilgili tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamıştır.³⁸

Bilindiği kadarıyla İsrailoğulları'nın Mısır hayatı, Hz. Yusuf ile başlayan ikinci hicret döneminde başlamıştır.³⁹ Hz. İbrahim'in torunlarından ve Hz. Yakup'un çocuklarından birisi olan Hz. Yusuf, babası tarafından çok sevildiği için diğer kardeşleri tarafından kıskanılmıştır. Onun gördüğü ve babasıyla paylaştığı bir rüya daha sonra kardeşleri tarafından duyulmuş ve kıskançlık onun hayatının kırılma/dönüm noktası olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu olay şöyle anlatılmaktadır:

*"Bir zamanlar Yusuf babasına şöyle demişti: 'Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızı, güneşi ve ayı gördüm; gördüm ki, onlar önümde saygıyla eğiliyorlardı.'"*⁴⁰ Babası Hz. Yakup, oğlunun bu rüyasını dinledikten sonra Yüce Allah'ın onu seçip peygamber olarak görevlendireceğini ve rüyaları yorumlama yeteneği vereceğini anlamıştır. Bu yüzden üvey kardeşlerinin onu kıskanabilecekleri ve ona bir tuzak kurabilecekleri endişesiyle bunu onlara anlatmamasını tavsiye etmiştir.

37 Şelebi, s. 279.

38 Geniş bilgi için bk. Mustafa Erdem, Hz. İbrahim, Ankara, 2022, s. 147-170.

39 İbn Şerif, s. 98-99.

40 Yusuf, 12/4.

Kardeşleri Yusuf ve onun ana baba bir kardeşi Bünyamin'in, babaları Hz. Yakup tarafından çok sevildiğini ve bunun yanlış olduğunu değerlendirerek onu bir şekilde cezalandırmak istediler. Hz. Yusuf'u öldürme seçeneği de dâhil pek çok ihtimali düşündüler. Kızlarda gezdirmek bahanesiyle babalarından izin alarak yanlarında götürdükleri Yusuf'u bir kuyuya atmaya karar verdiler.

Yusuf'un kardeşleri bu kötü niyet ve tuzaklarını gizleyerek babaları Yakup'un yanına geldiler ve onu gezmeye götürmek istediklerini ve ona bir zarar gelmeyeceği konusunda kendilerine güvenmelerini istediler. Hz. Yakup her ne kadar onun başına bir şeyler gelebileceği endişesiyle kuşkulansa da Hz. Yusuf'un onlarla birlikte gitmesine engel olmadı. Ertesi gün kardeşleri Hz. Yusuf'u yanlarına alarak kırlara götürdüler ve bir kuyuya atıldılar. Akşamüzeri ağlayarak babalarının yanına gidip, onu eşyalarının yanına koyduklarını, bu arada onu kurt yemiş diye yalan söylediler ve sahte kan sürülmüş gömleğini delil olarak gösterdiler.

Hz. Yakup, kıskançlık eseri olarak sevdiği oğlunun başına gelenlerden büyük üzüntü duydu ve sabrederek onun acısını içine gömdü. Sonra kuyunun yakınından geçen kervan orada Yusuf'u buldu ve köle olarak onu çok ucuz bir paraya sattı. Onu satın alan kervancı Mısır'a götürüp bir başkasına sattı. Onu alan adam karısına *"Bu çocuğa iyi bak, belki bize bir faydası dokunur yahut onu evlat ediniz."* dedi. Böylece Hz. Yusuf, Mısır'a yerleştirilmiş ve bu da İsrail oğullarının oraya taşınmasına vesile olmuştur.⁴¹

41 Bk. Yusuf, 12/5-21. Tevrat'ta Hz. Yusuf'un hikayesi bazı farklarla birlikte Kur'an-ı Kerim'de anlatılanlara benzemektedir. Kur'an-ı Kerim'in genel olarak ele aldığı Yusuf konusunu, Tevrat detaylandırarak, yer ve şahıs isimleri vererek ele almıştır. Hz. Yusuf'un gördüğü rüya konusu çeşitlendirilmekle birlikte hem Tevrat hem de Kur'an-ı Kerim'de onun hayatının en önemli kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. Tevrat'a göre Yusuf'u kervancılara satan onun kardeşleri olarak gösterilmektedir. Hz. Yusuf'un Mısır hayatında; Potifar'ın karısı, iftiraya kurban gidip hapse atılması, Firavun'un rüyası ve Yusuf tarafından yorumlanması, haptisten kurtulup

Hz. Yusuf'un Mısır hayatı oldukça karmaşık bir durum arz eder. Onu satın alan üst düzey yönetici konumunda bulunan Potifar'ın karısının gönlüne Hz. Yusuf'un sevgisi düşer ve aşkına karşılık bulamayınca da iftira atarak onun hapse atılmasına sebep olur. Uzun bir süre hapiste kalan Hz. Yusuf, Fırvun'un gördüğü bir rüyayı tabir ederek hapisten kurtulur ve sarayda devlet yönetiminde çok önemli bir konuma yükselir. Onun tabir ettiği rüyaya uygun olarak Mısır ve yakın çevresinde kıtlık olur. İhtiyaçlarını temin için Mısır'a gelen Hz. Yusuf'un kardeşleri onunla tanışır ve böylece Hz. Yakup ve ailesi bütünüyle oraya taşınır. Böylece Mısır'da İsrailoğullarının hayat serüveni başlamış olur.⁴²

Mısır'da Şartlar Değişiyor

Mısır'da önceleri rahat bir hayat geçiren İsrailoğulları, üreyip çoğalırlar. Tevrat'ta yer alan bilgilere göre yirmi ve daha yukarı yaştakilerden eli silah tutabilen erkeklerin sayısı altı yüz bini aşar.⁴³ Onların bu kadar çoğalması, ülkenin demografik ve sosyal yapısını olumsuz etkilemeye başlar.

Mes'udî'nin naklettiğine göre Hz. Yusuf ve kardeşleri öldükten ve Hz. Musa'nın gelişinden çok önce İsrailoğulları'na Yusuf oğlu Mişa'nın oğlu Musa adında bir peygamber görevlendirilir. Bundan sonra da İsrailoğulları'ndan gelen peygamberler dönemi fiilen son bulur ve onlar arasında dini emir ve yasakları öğretecek kimse kalmaz.⁴⁴

Hz. Yusuf'un ölümünden sonra İsrailoğulları Mısırlılar ve Mısır yönetimi için pek çok yönden tehditler oluşturmaya başlar.

orada etkin bir konuma yükselmesi, bolluk ve kıtlık yılları, Yusuf'un kardeşlerinin ihtiyaç temini için Mısır'a gelmesi ve sonrasında gelişen olaylar ve İsrailoğullarının Mısır'a yerleşmesi Tevrat'ın kendi üslubunca ele alınmıştır. (Bk. Yaratılış, 37-50. bablar)

42 Bk. Yusuf, 12/22-101; Mustafa Baş, Hicaz Yahudileri, İstanbul, 2019, s. 43.

43 Çölde Sayım, 1/45-46. Ayrıca bk. Şelebi, s. 58-59; I. Neccar, s. 30-31.

44 Mes'udî, s. 1/48; Vanî, s. 315-316.

Bu süreçte onların çocukları arasında sadece nüfus artmaz, ahlaki bozukluklar, azgınlıklar, fitne fücür toplumsal düzene zarar vermeye başlar. Mısır yönetiminin onlara yönelik aldığı kararlar ve uyguladığı tedbirler toplumsal barışa, huzur ve refaha katkı sağlamaz ve onlar şerrinden ülkeyi kurtarabilmek için daha ağır tedbirler almaya zorlar.⁴⁵

İlerleyen yıllarda Hz. Yusuf'un Mısır için önemini bilmeyen kral, kendileri için olumsuzluklar içeren bu duruma engel olmak adına bazı tedbirler alarak harekete geçer ve onlara köle muamelesi yaparak ağır işlerde çalıştırmaya başlar. İsrailoğulları Hz. Yusuf'tan sonra yaklaşık üç asır bu ağır şartlarda yaşam mücadelesi verir.⁴⁶ İsrailoğullarının Mısır'dan ayrılıncaya kadar toplam kalma süreleri dört yüz, dört yüz otuz yıl olarak belirtilmektedir.⁴⁷ Bunun Hz. Yusuf'un babası ve kardeşlerini Mısır'a çağırmasından sonra üç asır olduğunu söyleyenler de vardır. Bu durumda Hz. Yusuf'un çocuk denilebilecek bir yaşta Mısır'a geldiği düşünülürse onun babası ve kardeşleri oraya gelmeden önce yüz yıldan fazla yaşadığı anlaşılmaktadır.

İbn Kesîr'in yeryüzü halkının en hayırlıları dediği İsrailoğulları bu sürede köleleştirilmiş ve çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalmıştır.⁴⁸

45 Sabir Taayme, Benu İsrail, Beyne Nebi'l-Kur'an'il-Kerim ve Haberu'l-Ah-di'l-Kadim, Beyrut, 1984, s. 180.

46 İbn şerif, s. 98; Baş, s. 43-44; Adam, Hz. Musa, 29.

47 Zemahşerî, s. 2/928; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer, Tah. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Kasasu'l- Enbiya, Beyrut, 1985, s. 303; Harman, Musa, s. 31/209.

48 İbn Kesîr, Kasas, s. 258.

Hz. Musa'nın Doğumu

Hz. Musa'nın Doğumu Öncesinde Yaşananlar

Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere tarihi kaynaklarda Firavunlar Mısır hükümdarları olarak bilinmektedir. Yeryüzünde büyüklük taslamış, zorbalık yapmış, bozgunculuk çıkarmışlardır. Halkın büyüklerini küçültmüş, şerefli insanları hor hakir görmüş, insanları çeşitli guruplara ayırmıştır. Her gurup kendisinde var olanlarla yetinmiş ve sevinmiş, fakat guruplar arasına fesat sokulmuş, bozguncu fikir tohumları ekilmiştir. Aralarında düşmanlık artsın diye kimine yakın durulmuş, kiminin de karşısına çıkılmıştır. Böylece onlar birbirlerine kırdırılmış, güçleri zayıflatılmış ve üzerlerinde otorite sağlanmıştır.

Bu konuda Kasas suresinde anlatılanlara bazı alimler şöyle bir yorumda bulunmuşlardır: Hz. Yusuf'un Mısır'da etkin bir konuma yükselmesinden yaklaşık iki yüz sene sonra dengeler İsrailoğulları aleyhine bozulmuş ve onlar eski huzur ve rahatlarını kaybetmişlerdir.⁴⁹ Firavun Mısır ahalisini çeşitli guruplara ayırmış, herkes kendi gurubunun bayraktarlığını yapmıştır. Her gurup/topluluk hak da batıl da olsa kendi görüşünü savunmuştur. Böylece onlar kişiliklerini kaybetmiş, her hatibi alkışlamış, her propagandacının peşine takılmış, her reise boyun eğmiştir. Dolayısıyla sorgulamadan eleştirmeden Firavun'a itaat eder, onun emirlerini uygular hale gelmiştir. O küfrederse onlar da küfretmiş, her dediğine inanmıştır.⁵⁰

İşte böyle bir sosyal ve siyasal yapıda Allah, Amalikalılardan, yaptığı zulümlerle meşhur olmuş firavun Velid b. Mus'ab'ı onlara musallat etmiş ve o da İsrailoğulları'na yapacağını yapmıştır.⁵¹ Velid b. Mus'ab kavmini elli yıl putlara tapmaya davet etmiş, kendisine muhalefet edilmediğini, emirlerinin yerine getirildiğini görünce onları bir araya toplamış: *"Ben sizin en*

49 Zemahşerî, s. 5/8.

50 Hicazi, s. 4/439.

51 Vanî, s. 316.

yüksek Rabbi'nizim" demiş, onların putlara tapmasını yasaklamış, kendisine tapmalarını istemiş ve benzer şekilde İsrailoğullarına da emretmiş, *"Eğer bana taparsanız azat olursunuz, aksi takdirde en ağır işkencelere uğratılırsınız"* diyerek onları tehdit etmiştir.⁵² İbn Hazm, *"Ve dediler ki: 'Şimdi tutup bizden hiçbir farkı olmayan şu iki adama mı inanacağız? Kaldı ki, mensup oldukları kavim de bizim kölelerimiz."*⁵³ ayetini delil göstererek Musa'nın kavminin hiçbir zaman Firavun'a dini anlamda kulluk etmediklerini ancak bulundukları şartlar dolayısıyla köleleştirildiklerini belirtmiştir.⁵⁴ O, diğer ülkelerle ilişkilerinden ziyade kendi halkına ve idaresi altında bulunan mazlumlara karşı kibirlenmiş, büyüklük taslamış ve azgınlaşmıştır.⁵⁵ Kur'an-ı Kerim'de o, kendini diğer insanlardan üstün görmesi ve tanrı olarak ilan etmesi sebebiyle daha çok eleştirilmiştir. Kasas suresinde onun yönetim anlayışı ve uygulamaları şöyle ifade buyrulmaktadır: *"Firavun, Mısır ülkesinde büyüklük taslayıp iyice azgınlaşmış; ülke halkını sınıflara ayırmış ve onlardan bir sınıfı (İsrailoğulları'nı) ezmeye başlamıştı. Öyle ki, onların oğullarını boğazlayarak öldürüyor, kadınlarını sağ bırakıyor, kötü amaçları için kullanıyordu. Gerçekten o, ülkesinde bozgunculuk yapan birisiydi."*⁵⁶ Yani o yönettiği topluma eşit haklar sunmamış aksine onları hizmet ve sosyal açıdan parçalara bölen bir siyaset izlemiştir. Kimini yönetici sınıfına katarak onlara farklı imtiyazlar sağlamış, kimisini de ezmek ve sömürmek üzere köleleştirmiştir. Dolayısıyla o, yönettiği insanları hizmet ve sosyal yönden guruplara ayırmıştır.⁵⁷

Zemahşerî, Firavun'un tanrılığıyla ilgili olarak şöyle bir bilgi aktarmaktadır: *"Söylendiğine göre Firavun dört yüz yıl yaşa-*

52 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/8-9.

53 Müminun, 23/47.

54 Ali b. Ahmed İbn Hazm ez-Zahiri, el-Fasl el Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal, Tah. Mahmud İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1985, s. 3/178.

55 Fahrudin er-Razî, Tefsir-i Kebir (Mefatihul-Gayb), çev. Heyet, Ankara, 1994, s. 17/474

56 Kasas, 28/4.

57 Muhammed Ali es-Sabunî, Safvetü't Tefasir, Beyrut, 1981, 11. Fasikül, s. 27.

miş; üç yüz yirmi yıl hiçbir sıkıntı görmemiştir. Bu süre zarfında sancı, açlık ya da humma gibi bir sıkıntı yaşamış olsaydı, Rab'lık iddiasında bulunmazdı.”⁵⁸ Bir insanın bireysel olarak sıkıntı yaşamamış olması, onun insan üstü bir varlık olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim insan ölümlü bir varlıktır. Onun psikolojik özellikleri ve duygusal yönü de bulunmaktadır. Oysa ilah olan bir varlığın bu tür insani zaafalarının olmaması gerekmektedir.

Rivayete göre Mısırlıların yönetiminde İsrailoğulları, Hz. Yusuf döneminde yaşadıkları rahatı kaybetmiş ve esir gibi uygulamalara maruz kalmaya başlamıştı. Onlar kendi içlerinde çeşitli guruplara ayrılmış, bir kısmı büyük yapıların yıkım ve yapım işlerinde kullanılmak üzere dağlardan kayaları yontarak taşımış, bir kısmı kerpiç, tuğla ve kiremit kesmiş ve pişirmiş, doğramacılık, demircilik vb. ağır işlerde çalıştırılmış, güçsüzler ve çalışamayacak durumda olanlara ağır vergiler yüklenmiştir. Bunun yanında erkek çocuklar öldürülmüş, kız ve kadınları öldürülmeyerek akla hayale gelmedik işkence ve uygulamalara tabi tutulmuştur.⁵⁹ Birbirinden ayrı on iki kabile halinde yaşayan İsrailoğulları bu baskı ve şiddet ortamından, esir hayatından kurtulup dedelerinin kadim yurtları olan Ken'an diyarına gitmek istemiş fakat bir türlü Firavunların elinden kurtulamamış, Mısır'dan çıkamamıştır.⁶⁰

Vehbi Efendi Kasas suresi 4. ayeti kerimesinde Firavun'la ilgili ifade buyrulan kötü özellikleri şu dört grupta toplamaktadır:

- Yeryüzünde kibirlenmesi; kendini Tanrı ilan edecek kadar güçlü hissedirdi.
- Emellerine ulaşabilmek için halkı sınıflara ve guruplara ayırması; onların kendine karşı güç birliği yapmasını engel-

58 Zemahşerî, s. 2/946.

59 Taberî, s. 1/387; Zemahşerî, s. 5/8; Razî, Tefsir, s. 11/23; Yazır, s. 1/346-347.

60 Ahmet Cevdet Paşa, Kasas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, İstanbul, 1976, s. 1/28-29.

lemek için bu yolla birbirlerine düşürdü.

- İsrailoğullarının erkeklerini öldürüp kızlarını sağ bırakırdı.
- Dünya düzenini bozan müfsitlerdendi.⁶¹

Firavun Önlem Almaya Çalışıyor

Kaynaklarda Firavun'un İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldürme kararı ile ilgili iki ayrı rivayet aktarılmaktadır. Bunlardan birine göre İsrailoğulları, kendilerini Firavun'un zulmünden kurtaracak, İbrahim soyundan geleceği düşünülen bir kurtarıcıyı beklediler. Onların başkalarına söylemedikleri bu sır ve umut, onlara her türlü baskı, zulüm ve zorluğa direnme gücü verdi. Her nasılsa bu sırrı Firavun'un adamlarından birisi ona haber verir. Sonra yöneticilerle yapılan üst düzey bir toplantıda bir önlem olarak, İsrailoğulları arasından dünyaya gelecek her erkek çocuğun öldürülmesi kararlaştırılır.⁶²

Başka bir rivayete göre; Hz. Musa'nın doğumundan önce Firavun'un danışmanı durumunda olan kâhin ve münecimler onun yanına gelerek, İsrailoğulları arasından çıkacak çocuğun Firavun'un saltanatını ve mülkünü elinden alacağını, onu ülkesinden çıkaracağını ve dinini değiştireceğini haber verir. Bunun üzerine o, bu durumda ne yapılması gerektiğini onlarla tartışmış ve İsrailoğulları arasında doğacak her erkek çocuğun öldürülmesi kararlaştırılmıştır.⁶³ Münecim ve rüya tabircilerinin yorumları üzerine Firavun hemen tedbir almış İsrailoğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiştir.⁶⁴

Firavun, İsrailoğulları kadınlarını kontrol için adamlar görev-

61 Vehbi, s. 10/4061-4062.

62 Abdullah Aydemir, İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara, 2003, s. 114.

63 Taberî, s. 1/388; Razî, Tefsir, s. 17/475; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/9; Harman, Musa, s. 31/211.

64 Hadislerle İslam, Heyet, Ankara, 2014.s. 6/67.

lendirmiş, onların gebe kadınları tespit edip kayıt altına almalarını emretmiş, doğum anında bu görevli Kıpti kadınları onların doğumundan sorumlu tutmuştur.⁶⁵ Mevdudî, Talmut rivayetlerini esas olarak Firavun ve yetkililerin, yanlarına küçük bebek alan Mısırlı kadınları gizlice görevlendirdiğini, onların bu çocukları ağlatarak evlerdeki bebekleri tespite çalıştıklarını nakletmiştir.⁶⁶

Kaynaklarda çocukların henüz doğum anında öldürülmeleriyle alakalı çeşitli rivayetler dolaşmaktadır. Bir rivayete göre bu uygulamada Şifra ve Pua adında iki kadın ebe görevlendirilmiş ve onlar erkek çocukların öldürülmelerinden sorumlu tutulmuştur. Fakat onlar vicdanen bu uygulamadan rahatsızlık duyup kendilerine emredileni yerine getirmek istememiştir. Bunun üzerine firavun, *“Her yeni doğan İbrani erkek çocuk Nil’de boğularak öldürülecektir.”* emrini vermiştir.⁶⁷ Bir başka rivayete göre ise ebeler aldıkları emri yerine getirmeye başlamıştır. İsraili gebe kadınlar ya keskin kamışlar üzerinde ayakta durdurulmak gibi dayanılmaz işkencelere tabi tutularak çocuklarını düşürmek zorunda kalmış, ya da keskin kamışların üzerine basamayarak doğan çocuklarının üzerine basmak zorunda bırakılmış, böylece bütün erkek çocuklar yok edilmeye başlanmıştır.⁶⁸

Çocuk ölümleri, İsrailoğulları’nın erkek nüfusun iyice azalmasına ve yaşlıların iş gücü kaybına sebep olunca, Kıpti ile gelenleri telaşa kapılmış ve bu uygulamanın devam etmesi durumunda onlar tarafından yapılan ağır iş ve hizmetlerin kendilerine kalacağından edişe etmeye başlamıştır. Firavun’a giderek bu durumun gelecekte kendileri ve Mısır için tehlikeli olabilecek sonuçlar doğuracağına onu ikna etmişler. Onların bu talebi erkek çocuklarıyla ilgili uygulamanın bir yıl öldür-

65 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6194.

66 Mevdudî, s. 4/161.

67 Adam, Hz. Musa, s. 29-30.

68 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/10.

meden geçilip ikinci yıl öldürülmesi şekline çevrilmesine vesile olmuştur. Hatta Hz. Musa'nın kendinden üç/dört yaş büyük olan kardeşi Harun'un, erkek çocuklarının öldürülmediği bu yılda doğduğu rivayet edilmiştir.⁶⁹

Hz. Musa'nın doğum hikâyesiyle Hz. İbrahim'inki arasında bazı yönlerden benzerlikler bulunmaktadır.⁷⁰ Annesi ona hamile kaldığı zaman diğer kadınlarda olduğu gibi hamilelik belirtileri ortaya çıkmamış ve bu işle görevli ebeler de bu durumu anlayamamıştır.⁷¹

Muhyiddin İbn Arabi, Hz. Musa'nın doğduğu zaman öldürülen bütün erkek çocukların Musa olabileceği zannıyla öldürüldüğünü, buradaki hikmetin çocuklardan her birinin Musa'ya yardım için döndürüleceğinden dolayı olduğunu belirtmiştir. O, kendisinin mana âleminde Hz. Musa ile konuştuğunu, faal kuvvetleri nefsinde toplamış olarak çok ve çeşitli ruhların toplamı şeklinde doğduğunu, bu yüzden büyüklerde ve küçüklerde ayrı ayrı etki bıraktığını iddia etmiştir.⁷²

69 Taberî, s. 1/387-388; İbn Kesîr, Tefsir, s. 2/336, 11/6194; Kasas, s. 259, 348-349; Yazır, s. 1/347-348; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/10-11; Harman, "Firavun", 120; Vanî Mehmed Efendi, Araisü'l-Kur'an (Kur'an'ın Gelinleri), İstanbul, 2020, s. 316. Hz. Musa'nın doğumu ile ilgili olarak Tevrat'ta şu bilgiler verilmektedir: "Levili bir adam kendi oymağından bir kızla evlendi. Kadın gebe kaldı ve bir erkek çocuk doğurdu. Güzel bir çocuk olduğunu görünce, onu üç ay gizledi. Daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca, hazır bir sepet alıp katran ve ziftle sıvadı. İçine çocuğu yerleştirip Nil kıyısındaki sazlığa bıraktı. Çocuğun ablası kardeşine ne olacağını görmek için uzaktan gözlüyordu. O sırada firavunun kızı yıkanmak için ırmağa indi. Hizmetçileri ırmak kıyısında yürüyorlardı. Sazların arasındaki sepeti görünce, firavunun kızı onu getirmesi için hizmetçilerini gönderdi. Sepeti açınca ağlayan çocuğu gördü. Ona acıyarak, 'Bu bir İbrani çocuğu' dedi. Çocuğun ablası firavunun kızına, 'Gidip bir sütüne çağırayım mı?' diye sordu. 'Senin için bebeği emzirsin'. Firavunun kızı, 'olur' diye yanıtladı. Kız gidip bebeğin annesini çağırды. Firavunun kızı kadına, 'Bu bebeği al, benim için emzir, ücretin neyse veririm.' dedi. Kadın bebeği alıp emzirdi. Firavunun kızı çocuğu evlat edindi. 'Onu sudan çıkardım diyerek' adını Musa koydu." (Mısır'dan Çıkış, 2/1-10)

70 Bk. Mustafa Erdem, Hz. İbrahim, s. 39-47.

71 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6194.

72 Muhyiddin İbn Arabi, s. 294-295.

Firavunların İsrailoğulları'na uyguladığı şiddet Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilmektedir: *"Ey İsrailoğulları! Hani bir zamanlar sizi, işkencenin ve zulmün en kötüsünü uygulayan Firavun'un adamlarından kurtarmıştık. Onlar, oğullarınızı boğazlayarak öldürüyor, kadınlarınızı kızlarınızı sağ bırakıp kötü amaçları için kullanıyorlardı. Bu zulümden kurtulmanız Rabbi'nizin size büyük bir nimetiydi."*⁷³

Ayeti kerimeden de anlaşıldığı şekliyle İsrailoğulları çok ağır imtihanlara tutulmuş, bu acıklı durumdan kurtuluş çareleri ve yolları aramaya başlamıştır. Tarihi tecrübelerle sabit olduğu üzere İsrailoğullarının kurutuluşu da bu buhranlı dönemlerde olmuş, Yüce Allah onları bu sıkıntıdan kurtaracak önderi yine bu günlerde göndermiştir. *Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilmiştir.*

*Biz ise, ülkede ezilen bu insanlara lütufta bulunmak, onları kölelikten kurtarıp kendi kendilerini yöneten bir toplum yapmak ve onların yeryüzünde özgürce yaşamalarını sağlamak istiyorduk. Ayrıca onları o ülkede güçlendirmek suretiyle; Firavun'un, Haman'ın ve onların ordularının korktukları şeyi başlarına getirmek istiyorduk."*⁷⁴ Bundan dolayı Firavun, Haman ve Kıptiler ezilen İsrailoğulları arasından doğacak bir çocuk tarafından mülklerinin ellerinden alınacağından ve onun aracılığıyla helak olacaklarından korkmaya başlamıştır.⁷⁵

Bu dönemde hiç kimsenin düşünemediği ve hissedemediği ilahi projeye göre kurtarıcı olarak Hz. Musa'nın gönderilmesi planlanmıştır. İsrailoğulları'nın kurtuluş planına göre annesi doğum sonrası onu Nil Nehri'nin azgın sularına bırakacak, dalgalar onu sahile, nehrin kenarına atacak hem Allah hem de İsrailoğulları'na düşman birisi de onu sahilden çıkaracaktır. Bu durum, peygamberlerin doğum öncesinde ve sonrasında Cenab-ı Allah tarafından korunduğunun, onların peygamber

73 Bakara, 2/49. Krş. Araf, 7/141; İbrahim, 14/6.

74 Kasas, 28/5-6.

75 Sabunî, 11.Fasikül, s. 28.

olmadan önce de normal insanlardan farklı büyük kişiler olduğunun göstergesidir.

Erkek Çocukların Öldürülmesi

Razî, Firavun'un daima güçlü olmak ve rakip konuma gelecekleri kolaylıkla terbiye edebilmek için toplumu meslek gurupları şeklinde değil de sosyal ve siyasal oluşumlar şeklinde sınıflara ayırdığını ifade etmekte ve bu konuda mealini arz ettiğimiz Kasas suresi 28/4. ayetini delil olarak göstermektedir.⁷⁶

İslam alimlerinin naklettiğine göre; Firavun rüyasında Kudüs tarafından gelen büyük bir ateşin Mısır'a ulaştığını ve İsrailoğulları hariç bütün Kıptileri yaktığını görür. Bu durumu müneccim ve kahinlere sorar. Onlar İsrailoğulları arasından doğacak bir erkek çocuğun onun mülkünü elinden alacağını ve helakinin onun elinden olacağını söyler. Bunun üzerine Firavun İsrailoğulları'nın bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emreder.⁷⁷ Bu öldürme Kuran-ı Kerim'e göre onları keserek,⁷⁸ yada suda boğulmaları suretiyle gerçekleşir.⁷⁹ Tevrat'ta da öldürme işleminin suda boğulma şeklinde gerçekleştirildiği bildirilmektedir.⁸⁰

Benzer şekilde bir değerlendirmeye göre; zamanla İsrailoğulları ve Mısırlılar arasında yaşanan olaylar onların birbirleriyle çatışmasına, nefrete, ötekileştirmeye ve toplumsal ayrışmaya doğru gitmektedir. Firavun, İsrailoğulları'nın çoğalmalarının devlet için bir tehdit unsuru haline geldiğini, ayrılıp gitmele-

76 Razî, Tefsir, s. 17/474-475.

77 Zemahşerî, s. 5/10; Mes'udî, s. 1/48-49; Sabunî, 11. Fasikül, s. 27; Mutavi', s. 10. Zemahşerî, erkek çocukların öldürülmesini emreden Firavun için; "Bu Firavun'un ne kadar kaba bir ahmak olduğunun delilidir. Zira kâhin doğru söylemişse bu katliam, olacak olanı def ve bertaraf edemez. Yalan söylemişse katliam yapmanın gerekçesi nedir?" (Zemahşerî, s. 5/10.)

78 Bk. Bakara 2/ 49; A. Neccar, s. 34.

79 Mutavi', s. 9.

80 Mısır'dan çıkış, 1/22.

rinin de çok büyük bir tehlike oluşturacağını belirterek kâhin ve bilge insanları bir araya getirerek bu duruma bir çözüm üretmelerini ister. Onlar erkek çocuklarının öldürülmesi ve kızların da Mısırlılarla evlendirilmesi suretiyle bu tehdidin ortadan kalkacağı görüşünde fikir birliğine varırlar. Hz. Musa bu süreçte dünyaya gelmiştir.⁸¹

Zemahşerî, bu uygulamanın ilahi takdiri bertaraf etmeye yetmeyeceğini, kâhin doğru da yalan da söylese öldürme eyleminin faydasız olduğunu belirtmektedir. O, *“Biz ise, ülkede ezilen bu insanlara lütufta bulunmak, onları kölelikten kurtarıp kendi kendilerini yöneten bir toplum yapmak ve onların yeryüzünde özgürce yaşamalarını sağlamak istiyorduk.”*⁸² ayeti kerimesine göre bu tür baskı ve zulümleri onların kurtuluşunun, Firavun ve kavminin ellerinde bulunan her şeye sahip olmaları zamanının yaklaştırdığının delili olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü Cenab-ı Allah, Firavun, Haman ve ordularının elinde bulunan mülk ve saltanatın İsrail oğullarından doğacak bir çocukla ellerinden alınacağını ve yok olacağını onlara göstermek istemektedir.⁸³

Firavun’un saltanatını yok edeceği vehmiyle doğacak olan çocuğu yani Hz. Musa’yı bulmak için İsrailoğulları’ndan öldürülen erkek çocukların sayısı ile ilgili farklı bilgiler verilmektedir. Bunların yetmiş bin,⁸⁴ doksan bin⁸⁵ veya dokuz yüz doksan bin⁸⁶ olduğunu ileri sürenler olmuştur. Bu rakamlardaki

81 Şelebi, s. 61.

82 Kasas, 28/5.

83 Zemahşerî, s. 5/10, 12; Mutavi’, s. 10. Ayrıca bk. Araf, 7/103; Kasas, 28/6-8, 76-83. Tevrat’ta Haman’ın adı geçmemektedir. Kur’an-ı Kerim’de Firavun, Haman ve Karun Hz. Musa’nın çağdaşı ve onun için tehdit unsuru olan Mısır yönetiminin önemli şahsiyetleridir. Bunlar bulundukları konum ve sahip oldukları imkanlar sebebiyle gurura kapılmış, kendilerini başkalarından üstün görmüş ve bundan dolayı da eleştirilmiştir.

84 Muhyiddin İbn Arabi, Fusûsü’l-Hikem, Çev. Nuri Gençosman, İstanbul, 1992, s. 294, 2. Dipnot.

85 Zemahşerî, s. 5/14; Ebussuud, s. 6/497; Mutavi’, s. 11.

86 Yazır, s. 1/348.

farklılık büyük ölçüde katliamın büyüklüğünden veya çeşitli zaman ve yerlerde öldürülen çocukların sayılarıyla ilgili sağlıklı kayıtların olmamasındandır.

İbn Kesîr, İsrailoğulları'nın Mısırda uğradığı zulümlerin sebebini Hz. İbrahim'e dayandırmaktadır. O, diğer kaynaklarda nakledilen Firavun'un gördüğü rüya ile ilgili rivayetlerden farklı olarak, bu tür olayların Hz. İbrahim'in Mısır'a geldiğinde verdiği bilgiler dolayısıyla olduğunu söylemektedir. Hz. İbrahim'in Mısır seyahati esnasında eşi ile ilgili yaşadığı olumsuzluklar sonrasında, kendi çocuklarına başından geçenleri anlatmış ve bu arada kendi soyundan Mısır kralının helakine sebep olacak bir çocuğun geleceği müjdesini vermiştir. Bu haber zamanla Kiptiler arasında duyulmuş ve yaygınlaşmıştır. Bunun üzerine Firavun kendi geleceği ile ilgili korkuya kapılarak İsrailoğulları'nın erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiştir.⁸⁷ Süddi kanalıyla aktarılan bir rivayete göre Firavun rüyasında; Beytül-Makdis tarafından gelen bir ateşin bütünüyle Mısır ve Kiptileri yaktığını fakat İsrailoğulları'na dokunmadığını görür. O, uyandığında bütün kâhin ve sihirbazları toplayarak rüyasını yorumlatır. Onlar İsrailoğulları arasından doğacak bir çocuğun eliyle bütün Mısır'ın helak olacağını söylerler. Bunun üzerine Firavun erkek çocukların öldürülmesini ve kadınların bırakılmasını emreder.⁸⁸

İsrailoğulları, Cenab-ı Allah'ın Hz. İbrahim'e neslinden bir kral çıkaracağı vadi üzerine onu beklemeye başlamıştır. Bazıları onun Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf olduğunu sanmışlar fakat o ölünce Hz. İbrahim'in vadinin o olmadığı anlaşılmıştır. Firavun bu çocuğu bulmak için ilgilileri toplayıp yanlarına birer

87 Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer İbn Kesîr, Tah. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1984, Tefsir, s. 11/6192; Kasas, s. 258. İsrailoğullarının Yusuf sonrası Mısır'da yaşadıkları Tevrat'ta geniş bir şekilde yer almış, hatta bu bilgiler çeşitli kanallardan İslam kaynaklarına da girmiştir. (Bk. Mısır'dan çıkış, 1. Bab.)

88 Zemahşerî, s. 5/10; Razî, Tefsir, s. 17/475; İbn Kesîr, Kasas, s. 258.

cellat olarak aramalarını emretmiş, onlar da İsrailoğulları arasında yeni doğan erkek çocuklarını kesmişlerdir.⁸⁹

Mevdudî; Hz. Musa'nın doğumuyla ilgili anlatılan rivayetlerin Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de bulunmadığını, müfessirlerin bunları Talmut'tan veya İsrailiyattan naklettiklerini belirtmektedir.⁹⁰ Ancak kızların sağ bırakılarak erkek çocukların öldürülmesi olayı, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle açık olarak ifade buyrulan bir husustur.

Hz. Musa'nın Önemi

Hz. Musa, Tevrat'ta Tanrı ile yüz yüze görüşen peygamberlerin en büyüğü olarak tanıtılmış,⁹¹ diğer peygamberlere benzer bir hayat mücadelesi vermiş, ömrü imtihanlarla, sıkıntılarla geçmiştir. O, bazı peygamberlerden farklı olarak hem dini hem de siyasi ve sosyal sorumluluk üstlenmiştir. Hz. Musa, Tevrat'ın tabiriyle Rab tarafından Firavun'a, görevlilerine ve bütün Mısır ülkesine bir sürü mucizeler, insanı şaşırtacak işler yapması için gönderilmiştir.⁹² Mısır'da büyük baskı ve zulme maruz kalan kavmini kurtarıırken bir siyasi lider gibi davranmış, onlara ve Firavun'a dini telkinlerde bulunurken peygamberlik görevini yerine getirmekten geri durmamıştır. Diğer bir bakışla o, Hz. Nuh, Hz. İbrahim gibi zalim kral ile mücadelesini sürdürürken, aynı zamanda batıl inançlar, insan tanrılar veya kendini Tanrı yerine koyan krallar ve onların inanç sisteminin temelini oluşturan putperestlikle, şirkle çetin bir mücadele içine girmiştir.

89 İbn Kesîr, Kasas, s. 348.

90 Mevdudî, s. 4/159.

91 Tesniye, 34/10.

92 Tesniye, 34/11.

Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilere bakıldığında Hz. Musa bütün peygamberler gibi ezelden beri, ilahi bir takdire göre belirlenen bir zaman diliminde dünyaya gelmiştir. Cenab-ı Allah'ın yardım ve korumasına mazhar olmuştur. Tevrat'ın aksine o, Cenab-ı Allah ile yüz yüze görüşmemiş, O'nunla konuşma şerefine ermiştir.

Hz. Musa, İsrailoğulları'nın yok olmakla karşı karşıya kaldığı, korkunç ve utanç verici uygulamalara şahit olduğu, geleceğe dönük olarak bütün ümit ışıklarının söndüğü ve dünyalarının karardığı bir zaman diliminde, tamamen yüce Allah'ın çizdiği bir kader çerçevesinde kurtarıcı olarak tecelli etmiştir. Bir bakıma o, Allah'ın bahsettiği imkânlarla kendini tanrı zanneden ve bu yetkilerini kötüye kullanarak insanlara zulmeden Firavun'un sarayında, korunarak, kollanarak, yetiştirilerek onun sonunu hazırlamıştır. Bu süreçte o, sarayda iyi bir eğitim alarak devlet işlerini ve yönetimini, siyasi stratejileri, insanları idare etmeyi/yönetmeyi öğrenmiştir.⁹³ Firavun ve çevresindekiler onu saray mensubu olarak her yönüyle yetiştirirken, Cenab-ı Allah onun bir anlamda kusursuz bir peygamber olarak hazırlanmasının zahiri ve fiziki şartlarını hazırlamıştır. Böylece Firavun'un rüyalarına girerek, dünyasını karartan, mazlumların arasından çıkacak birinin, saltanatına son vereceği endişesi gerçek olmuştur. Cenab-ı Allah tarafından korunmaya alınan Hz. Musa, ilahi bir hikmetin eseri olarak Firavun'un hakikati görmesine ve bilmesine vesile olmuştur.

Hz. Musa, Kur'an-ı Kerim'de en çok adı geçen, kıssalar arasında en çok hakkında bilgi verilen peygamberdir. Onun adı otuz dört surede yüz otuz altı yerde zikredilmektedir. Kendisinden önce gelen diğer peygamberler gibi sadece kendi kavmine değil başkalarına da Peygamber olarak gönderilmesi, getirdiği şeriatın dini ve dünyevi hükümleri kapsamı bakımından Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatına en yakın olması, hakkında bu

93 Abdulhalim Mahmud, Maal Enbiya ve'r-Rusül, Daru'l-Mearif, Kahire, 1985, s. 225.

kadar detaylı bilgi verilmesinin gerekçesi olarak gösterilmiştir.⁹⁴ Allah ile konuşmasından dolayı o, İslam kültüründe “*Ke-limullah*” olarak anılmıştır.⁹⁵

Hz. Musa ile ilgili bilgiler Kur'an-ı Kerim'de farklı surelerde yer almaktadır. Bakara, Maide, Araf, Yunus, İsra, Kehf, Taha, Şuara, Neml ve Kasas gibi surelerde, surenin insicamına ve genelinin muhtevasına uygun düşecek şekilde, ayrı ayrı bölümler halinde geniş olarak ele alınmakta, ayrıca pek çok surede de onun mücadelesine yer yer işaret edilmektedir. Bu surelerde Hz. Musa ve Firavun hakkındaki bilgilerin bir bölümü bir ibret vesilesi olarak verilirken,⁹⁶ İsrailoğulları'nın ayrılığa düştükleri pek çok konuya da açıklık getirilmektedir.⁹⁷

Hz. Musa ve İsrailoğulları hakkında en geniş malumat Bakara Suresinde bulunmaktadır. Sure, ismini onlar arasında önemli bir imtihan konusu olan Bakara/ sığır/inek olayından almaktadır. Surede Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'na verdiği nimetler, onların verdikleri sözler/ahitleşme, Firavun ve adamlarının zulmü, onlara uyguladığı baskı ve zulüm, onların bu şiddet ortamından kurtarılışı, su kaynaklarına kavuşması, Mısır'dan çıkışı sonrasında çölde belli bir süre kudret helvası ve bildircin etiyle beslenmeleri genellikle hatırlatmalar şeklinde zikredilmektedir. Bunlara ilave olarak Hz. Musa'nın Rabbi ile konuşmasından söz edilerek, İsrailoğulları'nın buzağıya tapınmaları, buna rağmen Cenab-ı Allah'ın onları bağışlamasına karşılık onların tekrar Allah'a karşı gelerek cumartesi günü yasağını ihlal etmeleri geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Maide suresinde Hz. Musa ve İsrailoğulları ile ilgili verilen bilgiler, onların kendilerine vadedilen kutsal topraklara, orada zalim bir topluluk olduğu gerekçesiyle girmek istememeleri çerçe-

94 Muhammed Mahmut Hicazi, Furkan Tefsiri, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Tarihsiz, s. 2/323-324.

95 Yasin Meral, Sâmiri'nin Buzağısı, Ankara, 2018, s. 24.

96 Kasas, 28/3.

97 Neml, 27/76.

vesinde yoğunlaşmaktadır. Kehf suresinde ise, Hz. Musa'nın Allah'ın kendisine ledünni ilim verilen salih kullardan biri ile buluşması ve bir süre arkadaşlık etmesi bir bölüm halinde yer almaktadır. Taha, Şuara, Neml ve Kasas surelerinde ise Hz. Musa'nın doğum sonrası yaşadıkları, peygamberlik hayatı ve mucizeleri üzerinde durulmaktadır.

İbn Kesîr, Hz. Musa hakkında Kur'an-ı Kerim'de bu kadar geniş yer verilmesiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Allah Teala Aziz Kitabı'nda Hz. Musa ile Firavun kıssasını birçok kez zikretmiştir. Zira o, kıssaların en şaşırtıcısıdır. Firavun Musa'dan şiddetle korkutulmuş ve fakat kader onu hükümü altına almış, şiddetle korkutulduğu Hz. Musa'yı yatağında, sofrasında çocuğu gibiymişçesine terbiye etmiştir. Sonra Musa büyümüş, yetişmiş ve Allah Teala bir sebep yaratarak onu onların arasından çıkarıp ona peygamberlik, Risâlet ve Allah ile konuşma nimeti bahşetmiş; onu Firavun'un hükümlanlık ve saltanatında yüce olduğu bir zamanda Allah'a ibadete ve Allah'a dönmeye çağırmak üzere peygamber olarak göndermiş, Musa ona Allah'ın Risâlet'ini getirmiştir. Onun kardeşi Harun dışındaki bir veziri ve yardımcısı da olmamıştır. Firavun büyüklenmiş, inatla isyan etmiş, hâkimiyetine ve başkaldıran habis nefesine kapılmıştır. Çağrıya uymamakta diretmiş ve Musa'nın böyle bir şeye hakkı ve salahiyeti olmadığı iddiasıyla açıkça Allah'a karşı gelmiş, büyüklenmiş, haddi aşmış ve İsrailoğulları'ndan iman ehlini aşağılamıştır. Allah Teâlâ ise elçisi Musa ve kardeşi Harun'u inayeti ile korumuş, uyumayan gözleriyle onları gözetmiştir. Mücadele devam etmiş; mucizeler, akıl sahiplerini dehşete düşürüp aciz bırakacak ve karşı durulamayacak bir şekilde ve ancak Allah tarafından teyit edilmiş birisine getirilecek şekilde birer birer Musa'nın ellerinde ortaya konulmuştur. Her bir mucize, ancak bir öncekinden daha büyük olarak zuhur etmiş, fakat Firavun ve taraftarları-Allah onları çirkinleştirsin- bütün bunları yalanlama, inkâr, inat ve büyüklenmekte ısrar etmişler, sonunda Allah Teâlâ onlara geri çevrilemeyecek gücünü, aza-*

bını göndermiş, onları bir sabah vakti suda boğup helak etmiştir. 'Ve böylece zulmedenler guruhunun kökü kesilmiştir. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.' (Enam, 6/45.)⁹⁸

Aynı ilahi kaynaktan geliyor olmaları sebebiyle Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ile ilgili verilen bilgilerle Tevrat'ta yer alanlar arasında benzerliklerin/paralelliklerin bulunması gayet tabiidir. Ayrıca bu benzerlikten kaynaklanarak İslam kaynaklarında Tevrat ve İsrailiyattan alınan bilgilerin büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir.⁹⁹

Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'ta, Hz. Musa'nın peygamberlik öncesi dönemiyle ilgili iki temel anlatım yer almaktadır. Bunlardan ilki, annesinin doğum sonrası onu nehre bırakması sonucunda Firavun hanedanının Hz. Musa'yı bulup saraya alması, diğeri de onun bir Mısırlı'yı öldürerek Medyen'e kaçmasıdır.¹⁰⁰

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın nesebinden söz edilmemektedir. Babasının adı olarak bilinen İmran ismi, Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran suresinde iki (3/33, 35.) Tahrir suresinde (66/12.) bir yerde olmak üzere üç defa geçmektedir ki bu kişi Hz. Musa'nın değil Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'in babasıdır. Buna rağmen Mevdudî, Kur'an-ı Kerim'de adından söz edilen İmran'ı, Tevrat'ta adı geçen Amram ile aynı kişi ve Hz. Musa'nın babası olduğunu iddia etmektedir. Onun Hz. Musa'dan önce biri kız (Meryem) diğeri oğlan (Harun) iki çocuğu olduğunu, Hz. Harun'un, İsrailîlerin evinde doğan bütün erkek çocukların öldürülmesi ile ilgili genelgenin henüz yayınlanmadığı bir tarihte doğduğunu, bu yüzden kurtulduğunu belirtmektedir. O, ailenin üçüncü çocuğunun (Musa) bu genelgenin tam bir titizlikle uygulandığı zamanda doğduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹

98 İbn Kesîr, Tesir, s. 8/3866.

99 Harman, Musa, s. 31/211.

100 Meral, s. 25.

101 Mevdudî, s. 4/160.

Hız. Musa'nın doğumu ve Firavun ailesi yanında geçirdiği dönem, Medyen'e hicreti, Hız. Şuayb ile birlikteliği ve oradaki hizmetleri, Medyen'den ayrılışı, peygamber olarak görevlendirilmesi ve Firavun ile mücadelesi Taha ve Kasas Suresi'nde yer almaktadır. Şuara ve Neml Surelerinde ise onun Medyen'den ayrılışı ve Tur Dağı'na gittiği zaman yaşadıkları, peygamber olarak görevlendirilmesi hususları ağırlık kazanmaktadır. Bunlar arasında Hız. Musa'nın hayat hikâyesi doğum anı ve sonrasında yaşanan olaylar, çocukluğunda her türlü güçten yoksun olması, Firavun'un sarayına yerleştirilmesi, kavminin Firavun elinde düştüğü durum ve yaşadığı acılar başından sonuna kadar en kapsamlı olarak Kasas suresinde bulunmaktadır. Taha Suresi'nde ve diğerklerinde ise Hız. Musa'nın doğumu, yetişmesi ve gençlik yıllarına temas edilmeksizin doğrudan onun peygamber olarak görevlendirilmesinden ve sonrasında verdiği tevhit mücadelesinden söz edilmektedir. Bu çerçevede; onun Hız. Şuayb'ın yanından ayrıldıktan sonra yaşadıkları, kardeşi Harun (a.s.) ile İsrailoğulları'nın kurtarılması için Firavun'a gönderilmesi ve onunla mücadelesi, mucizeleri, İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarması, Sina dağında yaşananlar ve çöllerde başlarından geçenler ele alınmaktadır.

Peygamber kıssalarının pek çoğunda olduğu gibi Hız. Musa ile ilgili değişik surelerde farklı söz ve kelimelerle bazen de takdim tehir şeklinde bilgiler verilmesi, anlam farklılığından ziyade okuyanın dikkatini belli bir noktaya toplamak amacını taşımaktadır.¹⁰²

Tevrat, peygamberlerin pek çoğuyla alakalı olarak uzun uzun soy kütükleri sıralarken, Yahudilerin en önemli peygamberlerinden olan Hız. Musa için onun doğumu başlığı altında böyle bir veriden söz etmemekte sadece; *"Levili bir adam kendi oymağından bir kızla evlendi, kadın gebe kaldı ve bir erkek çocuk doğurdu."*¹⁰³ cümlesini kullanarak onun doğumu ve ailesi

102 Maturidi, s. 10/416.

103 Mısır'dan Çıkış, 2-1-2.

hakkında kısa bir bilgi vermektedir. Onun soy kütüğü ile ilgili bilgiler 6. Bölüm'de "*Musa'yla Harun'un Soy Kütüğü*" başlığı altında verilmektedir. Babası Amram, annesi Yokevet olarak isimlendirilmektedir. Verilen bilgiye göre; Amram'ın halası Yokevet ile evlendiği, Musa ve Harun bu evlilikten doğduğu ve 137 yaşında da öldüğü nakledilmektedir.¹⁰⁴

Buna karşılık Taberi, İbn İshak ve başkalarından yaptığı alıntılarla onun uzun uzun soy kütüğünü nakletmektedir. Verilen bilgilere göre onun babası Hz. Yakub'un üçüncü oğlu olan Lavi'nin torunlarından İmran b. Yeshur,¹⁰⁵ annesi de yine Hz. İbrahim'in torunlarından Yuhib bnt. Şamuel b. Burkiya'dır. İbn Kesîr ve Razî, Musa b. İmran b. Yeshur b. Kahis b. Lavi b. Yakub şeklinde onun soy kütüğünü sıralamaktadır.¹⁰⁶ Hz. Musa, babası İmran yetmiş yaşındayken doğmuştur.¹⁰⁷

Hamdi Yazır, Hz. Musa'nın nesebini Musa b. İmran b. Yashir b. Kahis b. Lavi b. Yakub b. İshak b. İbrahim olarak vermektedir. Bu isim silsilesinde Yeshur/Yishar olarak adı geçen şahıs Tevrat'ta Musa'nın amcası olarak belirtilmektedir.¹⁰⁸ Hicazi ise Hz. Musa'nın babasını diğerleri gibi İmran, annesinin de onlardan farklı olarak Yukabid olarak isimlendirmektedir ki,¹⁰⁹ bunun Tevrat'ta geçen Yokovet'ten devşirildiği tahmin edilmektedir.

Yazır, Zemahşerî'den farklı olarak, Hz. Yusuf'un Mısır'a gidişinden itibaren Hz. Musa'nın yaşadığı dönem arasında dört yüz yıl olduğunu kesin olarak belirtmektedir.¹¹⁰

Hz. Musa'nın, ismi konusunda bazı tartışmalar olsa da İslami kaynakların büyük çoğunluğunda Mısır Firavunlarından Kâbus b. Mus'ab veya Velid b. Mus'ab b. Reyryan zamanında

104 Mısır'dan Çıkış, 6/20.

105 Cevdet Paşa, s. 1/29.

106 İbn Kesîr, s. 257; Razî, Tefsir, s. 17/503.

107 Taberî, s. 1/385-386.

108 Mısır'dan Çıkış, 6/18.

109 Hicazi, s. 4/27, 443.

110 Yazır, s. 1/351.

dünyaya geldiği belirtilmiştir.¹¹¹ Muhtemelen Kâbus, erken yaşlarda ölünce yerine ondan daha zalim, ondan daha kafir ve facir bir yönetici olan kardeşi Velid b. Mus'ab b. Muaviye b. Numeyr firavun olmuştur.¹¹² Velid, kardeşi ölünce onun hanımını Asiye bnt. Müzahim ile evlenmiştir.¹¹³

Aslının Horasan taraflarından olduğu iddialar arasında yer alan bu Firavun'un dünyanın en zalimlerinden olduğu, kendini tanrı olarak gördüğü ve Allah'a iman ettiği için karısını bile öldürmekten çekinmediği genel bir kaniya dönüşmüştür.¹¹⁴

İsrailoğulları Hz. Yusuf ve sonrasında uzun yıllar Mısır'da mutlu, huzurlu bir şekilde yaşamış ve sayıca çoğalmış, elde ettikleri imkanlarla kendilerini diğer insanlardan üstün görme zaafı baş göstermiştir. Böylece sosyal denge bozulmuş ve içinde yaşadıkları toplum için bir tehdit olarak algılanmışlardır. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre İsrailoğulları çirkin işlere bulaşmış, iyileri kötülerin yaptıklarına ses çıkarmamaya başlamış, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak gibi sorumluluklarını yerine getirmemiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah Kıptileri musallat ederek onları ezilen bir toplum haline düşürmüş, onlara en ağır işkenceler yapılmış ve erkek çocukları kesilerek öldürülmüştür.¹¹⁵

Kaynaklarda geçmiş peygamberlerle ilgili olarak anlatılan mitolojik karakterli bilgiler Hz. Musa ile ilgili olarak da zikredilmiştir. Heller'in değerlendirmelerine göre bu türden rivayetler İbrahim- Nemrud kıssasından alınmıştır.¹¹⁶

Kur'an-ı Kerim'de herhangi açık bir hüküm bulunmamakla birlikte, anlatılanlara göre önceden gelen peygamberler, Hz.

111 Muhyiddin Muhammed b. El-Firuzabadi, Besairu Zevi't-Temyiz fi Letai-fi'l-Kitabi'l-Aziz, Kahire, 1973, s. 6/69; Zemahşerî, s. 2/926.

112 Harman, Musa, s. 31/211.

113 Taberî, s. 1/386.

114 Firuzabadi, s. 6/69.

115 Mahmud, s. 227.

116 Bernard Heller, "Musa", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1971, s. 8/659.

Musa'nın doğacağını ve peygamber olacağını müjdelemiştir. Onunla ilgili halk arasında dolaşan bilgiler gelecek adına Firavun'u kaygılandırmıştır. Anlatılanlara bakılırsa o, Cenab-ı Allah'ın emrini yüceltecek, insanlara yapılan zulmü önleyecek, özellikle İsrailoğulları'nı yaşadıkları bu baskı ve zulümden kurtaracaktır. Firavun da bu haberi duymuştur. Bunun üzerine Firavun İsrailoğulları'nın erkek çocuklarını öldürtmüştür.¹¹⁷

Hz. Musa'nın Doğumu

Firavun İsrailoğullarından doğan erkek çocukları öldürmek için kendine özgü kurallar belirlemiştir. Bu kurallar gereği hamile kadınların yanlarına ebeler ve memurlar görevlendirmiştir. Ebeler çocuğun cinsiyetini haber verince memurlar bu bilgileri araştırarak değerlendirmiştir. Hz. Musa'nın annesine böyle bir ebe tayin edilmişse de o doğumu sonrası çocuğunun erkek olması durumunda celladı olacak bu ebeyle dost olmuştur.¹¹⁸

Doğan çocuk oğlan olursa belirlenen yerde insafsızca boğazlanırmış. Kur'an-ı Kerim'in vurguladığı bu imha modeline karşı Tevrat'ta "... Firavun bütün halkına buyruk verdi: *"Doğan her İbrani erkek çocuk Nil'e atılacak, kızlar sağ bırakılacak."*¹¹⁹ cümlesinde görüldüğü üzere erkek çocukların kesilmeden doğrudan Nil Nehri'ne atılarak öldürüldüğü belirtilmiştir.

Rivayete göre Musa'nın annesi hamileyken İmran hayatını kaybetmiştir. Kadın karnının büyümesinden, yükünün ağırlığından ve sütünün akmaya başlamasından dolayı ayakta duramayacak hale gelmiştir. Doğum sancısı başlayınca Musa'nın kız kardeşi Meryem'e¹²⁰ tanıdıkları temiz kalpli ve dostu ebeye gitmesini istemiş, gelince ona bugün senin sevginin faydasını

117 Razi, Tefsir, 17/476; Hicazi, s. 4/440.

118 Vehbi, s. 10/4066.

119 Mısır'dan Çıkış, 1/22.

120 Zemahşerî, s. 5/20; Vehbi, s. 10/4072.

göreceğim demiştir. Gözünün önünde bir nur halesi oluşmuştur. *“Ey Musa! Gözümün önünde büyüyüp yetişesin diye (Fira-
vun ve ailesine) sana karşı katımdan bir sevgi verdim.”*¹²¹ ayeti
kerimesinde işaret edildiği gibi Hz. Musa çok sevimli bir çocuk
olarak dünyaya gelmiştir.¹²² Öncelikle annesi erkek bir çocuk
doğurduğu için son derece bunalmış, korkmuş buna rağmen
onu çok sevmiştir.¹²³ Cenab-ı Allah, onun korunup kollanması
ve kendi gözetiminde yetiştirilip olgunlaşması için onu sevgi
ile kuşatmış, ona karşı insanların kalbine bir sevgi vermiştir.
Onu kim görmüşse mutlaka sevmiştir.

Hz. Musa, Hz. Harun ve ablası Meryem’den sonra ailenin üçün-
cü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çocuk doğunca ebe onu
kucağına almış, o da sevmiş ve annesine: *“Çocuğunu al, esa-
sen ben onu öldürsünler diye cellatlara ihbar etmek niyetiyle
gelmiştim. Yüzündeki kabarcıklardan dolayı onun bizim mah-
vımıza yol açacağını zannettim, ama ona duyduğum aşırı sevgi
elim i kolumu bağladı. Sen bebeğini koru.”* demiştir. Ebe kadın
dışarda cellatlarla karşılaştığında gördüklerini inkâr etmiştir.
Cellatlar Hz. Musa’nın annesinin evine girdiklerinde kadınca-
ğız korkudan titremeye başlamış, neredeyse aklı başından gi-
decek hale gelmiş ve ne yapacağını bilememenin telaşı içinde
oğlunu acelece kundaklayarak yanmakta olan tandırın içine
bırakmıştır. Cellatlar evde yaptıkları aramada bir şey bulama-
mıştır. Ona ebe kadının buraya niçin geldiğini sorduklarında
arkadaşları olduğunu ve ziyarete geldiğini söylemiştir. Evde
doğumu çağrıştıran hiçbir hal ve görüntü bulamayınca cellat-
lar evden ayrılmıştır. Anne ve kızı Hz. Musa’yı tandırın içine
koyduklarını unuttukları için aramaya koyulmuş ve sonra onu
tandırın içinde parmağını emerken bulmuş,¹²⁴ tıpkı dedesi Hz.

121 Taha, 20/39.

122 Harman, Musa, s. 31/208.

123 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6194.

124 Parmak emme hikayesi Hz. İbrahim’in çocukluğu için anlatılan rivayetler
arasında da yer almaktadır. Ancak orada Hz. İbrahim Cebrail’in parmağını
emen çocuk olarak tarif edilmektedir. (Erdem, Hz. İbrahim, s. 42.

İbrahim'e ateşin zarar vermediği gibi tandırın da bebeği yakmadığına şahit olmuştur.¹²⁵ Aydemir, bu rivayetle ilgili eklediği dipnotta; bu olayın, Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in ateşe atılmasıyla ilgili anlatılan (Enbiya, 58-70) bilgilerden etkilenerek nakledilmiş, gerçekte ilgisi olmayan bir hurafe olduğunu söylemektedir.¹²⁶

Musa Adı

Hz. Musa'nın adıyla alakalı olarak birbirine benzer çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Musa, Moşe kelimesinin Arapçaya uyarlanmış şeklidir.¹²⁷ Bu kelimenin İbranice'deki karşılığı "Moşeh"tir. Tevrat'ta nakledildiğine göre Firavun'un kızı onu sudan çıkardığı için bu adı vermiştir.¹²⁸ Yahudi filozofu Philon ve tarihçi Josephus, Musa kelimesinin Kıptice "mo" (su) ve "uşa" (kurtarmak) kelimelerinden türediğini söylemiştir. Arap dilcileri, Musa kelimesinin İbranice su anlamındaki "mu" ve ağaç anlamındaki "şa" dan oluşarak "moşa" şeklini aldığını, su ve ağacın yanında veya sudaki bir sandık içinde bulunduğundan Hz. Musa'ya bu adın verildiğini belirtmiştir.¹²⁹ Mevdudî Musa (Mo-Oshe) kelimesinin "Onu sudan çıkardım" anlamında Kıptice olduğunu iddia etmiştir.¹³⁰

Taberi'de nakledildiği gibi Muhyiddin-i Arabi de ona Musa adının verilmesiyle ilgili şöyle demektedir: *"Firavunun adamları Musa'yı bir ağaç (sandık) içinde buldukları zaman Firavun ona (Musa) adını verdi. Kıpti dilinde (Mû) su demektir. (Sâ) da ağaç manasınadır. Şu hâlde Musa'ya içine konulduğu şeyin adını koydu. Çünkü Musa'nın tabutu (sandık) bir ağaç altında dur-*

125 Zemahşerî, s. 5/14; Ebussuud, s. 6/496; Vanî, s. 317-318, Vehbi, s. 10/4066.

126 Aydemir, s. 115, 9. Dipnot.

127 Firuzabadi, s. 6/61.

128 Mısır'dan Çıkış, 2/10.

129 Bu konudaki tartışmalar için bk. Harman, Musa, s. 31/207.

130 Mevdudî, s. 4/165.

*du.*¹³¹ Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında kullanılmayan bu isim İslam'ın gelişinden sonra yaygınlaşmıştır.¹³²

Abdulhalim Mahmud, çocuğun isminin Asiye tarafından Musa konulduğunu belirtmektedir. Bu isim “*Mu*” (su) ve “*Şa*” (ağaç) kelimelerinden oluşmaktadır. Onu taşıyan sandık su ve ağaç arasında bulunduğu için ona “*Muşâ*” ismi verildiğini, sonradan değişerek Musa şeklini aldığını söylemektedir.¹³³

Firuzabadi Kur'an-ı Kerim'de yüz otuz konuda onun adının geçtiğini belirtirken¹³⁴ Muhammed Fuad Abdulbaki, çeşitli surelerde onun yüz otuz altı yerde adının geçtiğini tespit etmiştir.¹³⁵

Hız. Musa'nın Nil Nehri'ne Bırakılması

İlahi planın bir parçası olarak Hız. Musa'nın annesi çocuğunu gizlice doğurduktan sonra belli bir süre, rivayete göre üç ay¹³⁶ veya dört ay¹³⁷ emzirerek yanında saklamayı başarır. Hız. Musa'nın annesi bütün olup bitenlere rağmen çocuk ağladığında komşuları tarafından duyulacağından, devletin güvenlik birimlerine onlar tarafından ihbar edileceğinden ve sonuçta onun diğer İsrailoğulları'nın erkek çocukları gibi öldürüleceğinden dolayı korkar. Onu korkutan bir diğer husus da çocuğun Nil Nehri'nde boğulacağı veya Firavun tarafından görevlendirilen ülkenin her tarafına yayılmış olan casusların eline geçeceği endişesidir.¹³⁸ Bu süre zarfında bebeğin fiziki gelişiminde ciddi bir iyileşme olmaz.

131 Taberî, s. 1/390; Muhyiddin-i Arabi, s. 300; Vehbi, s. 10/4072.

132 Harman, Musa, s. 31/208.

133 Mahmud, s. 229.

134 Firuzabadi, s. 6/62,

135 Muhammed Fuad Abdulbaki, Mu'cemü'l-Müfahres li Elfazî'l-Kur'an'il-Kerim, İstanbul, 1984; s. 680-682.

136 Zemahşerî, s. 5/14; Ebussuud, s. 6/496; Yazır, 5/3719; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 2002, s. 215.

137 Mutavi', s. 13.

138 Zemahşerî, s. 5/12.

İsrailoğullarına uygulanan baskı ve şiddet sonrasında Hz. Musa'nın annesi oğlunu daha fazla saklayamayacağını düşünür. Yaşanan olaylar değerlendirildiğinde, Firavun tarafından uygulanan baskı ve şiddetin tahammül sınırlarını aştığı ve annenin çocuğun selameti için bir çözüm arayışına girdiği anlaşılmaktadır. Bu arada analık duyguları devreye girmiş, bakmaya kıyamadığı, sevmeye doyamadığı, kucağına almaya bile korktuğu oğlunun kurtuluşu için en ağır şartları bile denemeyi düşünmüş, değerlendirmeye başlamıştır. Fakat düşündüğü bütün seçenekler yaşamasını arzuladığı oğlu için fazla bir umut ışığı vermemiştir. İşte tam o sırada Cenab-ı Allah'ın rehberliği devreye girmiş ve şu tavsiye/ilahi emir ona ilham edilmiştir¹³⁹: *"...Şayet hayatından endişe edersen onu (bir sandık içerisinde) nehre bırak; onun için endişelenme, üzülmeye. Biz onu sana tekrar getireceğiz ve ileride onu peygamberlikle görevlendireceğiz..."*¹⁴⁰

Ayeti kerimede de belirtildiği üzere Cenab-ı Allah, bu çocuğun gelecekte peygamber olacağını, onun eliyle İsrailoğullarını azgın Firavun'un zulmünden kurtaracağını annesine bildirmiş, onu bir süre emzirmesini, çocuğunun hayatından endişe duyduğu anda onu bir sandığa koyup Nil Nehri'ne bırakması ilham etmiştir.¹⁴¹

Hz. Musa'nın annesine gelen vahiy/ilham konusu İslam âlimleri arasında çok çeşitli tartışma ve görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Enbiya suresinde yer alan *"Ey Peygamber! Senden önce kendilerine vahyedip peygamber olarak gönderdiğimiz kimseler de insanlardan idi."*¹⁴² mealindeki ayeti kerimede *"ricalen"* kelimesi bazı meallerde *"insan"* olarak bir cinsi ifade, bazılarında *"erkek"* şeklinde cinsiyeti ifade edecek şekilde tercüme edilmiştir. Peygamberlerin sadece erkeklerden olacağı-

139 İbn Kesîr, Kasas, s. 260.

140 Kasas, 28/7.

141 Sabunî, 11. Fasikül, s. 28.

142 Enbiya, 21/7.

nı ve onlara vahiy geldiğini düşünenler, Hz. Musa'nın annesine peygamber olamayacağı için vahiy gelmesinin mümkün olmadığını, Kur'an-ı Kerim'de bu kelimenin başka anlamalarda ve başka canlılar için de kullanıldığını belirterek buradaki ifadenin ancak ilham olabileceği üzerinde durmuşlardır.¹⁴³ Hamdi Yazır, ilhamın ilim sebebi olarak insanları bağlamadığını ancak sahibi için uygulanmayı gerektirecek bir güce sahip olduğunu belirterek, Hz. Musa'nın annesinin de çocuğunu emzirmek onun için ne kadar fitri bir gereklilik ise bu ilhamda kendisine verilen bilgilerin o denli uygulanmasının kesinlik içerdiğine işaret etmektedir.¹⁴⁴

Vehbi Efendi, Hz. Musa'nın annesine gelen vahyin/ilhamın şu dört hususu içerdiğini belirtmiştir

- Oğlunu emzirip aç bırakmaması,
- Oğlunun öldürüleceğine dair korkuya kapılması halinde onu Nil'e bırakması,
- Oğlunun tekrar kendisine iade olunacağı,
- Hz. Musa'nın peygamber olacağı ve annesinin korkmaması gerektiği.¹⁴⁵

Her ne kadar uygulanması gereken bu proje bazı riskler içerse de çaresiz kalan kadın oğlunu sandığın içine koyarak nehre bırakmayı kararlaştırır. Firavun hanedanından olduğu söylenen ve adı Hizkil¹⁴⁶ olan bir marangoza giderek onu koruyacak bir sandık yapmasını ister. Marangoz bu sandığı ne yapacağını sorduğunda bebeği nehre bırakmak niyetinde olduğunu

143 Razî, Tefsir, s. 15/504-505; İbn Kesîr, Kasas, s. 260; Yazır, s. 5/3719; Vehbi, s. 10/4066; Kur'an Yolu, s. 4/217.

144 Yazır, s. 5/3719.

145 Vehbi, s. 10/4067.

146 Razî, Tefsir, 15/506; Mutavî, s. 14. Hz. Musa'nın kaçmasını söyleyen Firavun yakınlarından olduğu belirtilen Hazkil ile isim benzerliği veya her iki ismin de aynı kişi olması muhtemeldir. (Krş. Vanî, s. 327-328.) Rivayetlerde isimler konusundaki boşluklar bazen aynı bazen de benzerleriyle doldurulmaktadır. Ayrıca kaynaklarda yer alan ve aslı Arapça olmayan isimlerin okunuş farklılıkları da bu karışıklıklara sebep olmaktadır.)

ona söyler. Marangoz papirüs ağacından bir sandık yapar.¹⁴⁷ Fakat marangoz sandığı Hz. Musa'nın annesine teslim ettikten hemen sonra cellatlara giderek onu ihbar etmek ister. Fakat dili tutulur, meramını anlatamaz ve bu yüzden cellatlar onu döverler. Bunun üzerine marangoz yaptığına pişman olur, Hz. Musa'nın ayağını öperek özür beyan eder ve annesinin onu sandığa koymasına yardım eder. Sandığın içine çırpılmış pamuk parçaları döşenir ve su alması muhtemel yerler ziftle sıvanır.¹⁴⁸ Başka bir rivayete göre de marangozun ihbarından sonra Firavun çocuğun bulunması için asker gönderir fakat onların gözleri köreltilir, basiretleri bağlanır ve çocuğu bulamazlar.¹⁴⁹ Annesinin İsrailoğulları'nın kurtarıcısı olan çocuğu su geçirmez hale getirilen sandığın içine koyarak anahtarını da yanına bağladığı ve Allah'ın emrine uyarak¹⁵⁰ pazartesi günü Nil nehrinin azgın sularına bıraktığı söylenir.¹⁵¹

Sandığın Nil Nehri'ne bırakılması süreci ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Annesinin Hz. Musa'yı emzirdikten sonra bir iple evine bağladığı sandığa koyarak Nil Nehri'ne bıraktığı, bir keresinde çocukla birlikte sandığı Nil Nehri'nde bağlama-ya gittiğinde onun elinden kurtulduğu ve suların onu alıp götürdüğü nakledilmektedir.¹⁵² Bu rivayet Kasas 28/7. ayetiyle çelişmektedir. Zira yukarıda izah edildiği üzere Cenab-ı Allah Hz. Musa'nın annesine çocuğu Nil Nehri'ne bırakmasını ilham ederek kaygılanmaması tavsiyesinde bulunmaktadır.

Hz. Musa'nın annesi vahiy ile gelen ilahi bir güvence sonrası oğluyla ilgili bütün vesveselerden, korkudan kaygıdan kurtarılmıştır. Onun sağ salim kendisine iade edileceği ve peygamber olacağı sözü verilerek teselli edilmiş, gönlü yatıştırılmış,

147 Zemahşerî, s. 5/14.

148 Razi, Tefsir, s. 15/506; Mahmud, s. 228.

149 Mutavi', s. 14.

150 Mutavi', s. 13.

151 Vanî, s. 318.

152 İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5225; Kasas, s. 259.

sevinç ve mutlulukla doldurulmuştur. Bunun üzerine o da çocuğunu Nil Nehri'ne bırakmakta tereddüt etmemiştir.¹⁵³ Nitekim bu durum Hz. Musa peygamber olduktan sonra da kendisine hatırlatılmıştır.¹⁵⁴ Hz. Musa'nın annesinin Cenab-ı Allah tarafından verilen bu emri, bu sesi nasıl duyduğu, bu ilhamın kendisine nasıl verildiği Kur'an-ı Kerim'de bildirilmemiştir.

Hz. Musa'nın doğumu ve sonrasında yaşanan olaylar bazı detay farklarıyla Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de benzer şekilde yer almaktadır. Burada en önemli fark, Tevrat bilgilerine göre Hz. Musa'nın annesi bir insan olarak, fitri duyguların tesiriyle bütün bu uygulamaları yapmıştır. Halbuki Kur'an-ı Kerim'e göre o, bütün bu yapılanları Allah'tan aldığı ilhamla yapmıştır. Cenab-ı Allah'ın belirlediği planı uygulaması halinde yalnız çocuğunu kurtarmakla kalmayacağı, aynı zamanda ona tekrar kavuşacağı ve gelecekte onun peygamber olacağı müjdesi ve güvencesi verilmiştir.

153 Taberî, s. 1/389; Zemahşerî, s. 5/12; Razi, Tefsir, s. 15/510.

154 Taha, 20/40.

Hz. Musa'nın Saray Hayatı

Hz. Musa Nil Nehri'nden Alınıyor

Hz. Musa'nın annesi oğlunu Nil Nehri'ne bıraktıktan sonra rivayete göre şeytan gelip: *"Ey Musa'nın annesi! Firavun'un Musa'yı öldürmesini hoş görmedin. Oysa bu senin için ecir ve sevap vesilesi olacaktı. Sonra gittin öldürme işini bizzat kendin üstlendin."* diye ona vesvese verdi. Bu arada Hz. Musa'nın Firavun'un eline geçtiği haberi gelince onun annesi; *"Eyvah! Çocuğum düşman eline düştü."* diyerek neredeyse Cenab-ı Allah'ın vadini unutacaktı. Fakat Cenab-ı Allah vaadini gerçekleştirmek maksadıyla Hz. Musa'yı annesine iade etmek için böyle bir yolu münasip görmüş,¹⁵⁵ ileride annesinin onu rahat ve huzur içinde emzirmesi ve ayrıca emzirme ücreti alması için bir tedbir olarak planlanmıştır.¹⁵⁶

Vanî, Hz. Musa'nın annesinin bu telaş, korku ve heyecanını; çocuğu Nil Nehri'nin azgın sularına bıraktığı veya çocuğun zalim bir kral eline geçtiği için olabileceği ihtimalleri üzerinde dururken, Firavun ve ailesinin onu sahiplenmesinden duyduğu memnuniyetin sonucu olmuş olabileceğini söyleyenlerin de bulunduğunu nakletmektedir. O, bu arada şeytanın Hz. Musa'nın annesine çocuğunu suya niçin bıraktığı yönünde vesvese vermiş olabileceğini, oysa bu ihtimalin *"Şayet hayatından endişe edersen onu (bir sandık içerisinde) suya bırak; onun için endişelenme, üzülme. Biz onu sana tekrar geri vereceğiz getireceğiz ve ileride onu peygamberlikle görevlendireceğiz" diye ilham ettik*¹⁵⁷ ayetiyle çeliştiğini, bu yüzden Hz. Musa'nın annesinin, şayet varsa bile, şeytanın bu tür vesveselerine itibar etmediğini söylemektedir.¹⁵⁸

155 Zemahşerî, s. 22, 24.

156 Hicazi, 4/27.

157 Kasas, 28/7.

158 Vanî, s. 321.

Nehrin akan suları çocuğu bırakıldığı yerden uzak taraflara sürüklemiş, Hz. Musa'nın annesi çocuğun bırakıldığı yerden sürüklenip gitmesine çok üzölmüştür. Neredeyse aklı başından gidecek hale gelmiş, oğlundan kısa bir süre de olsa haber alamadığı için dehşete kapılmıştır. Hatta bir ara sandık içinde çocuğun kendisine ait olduğunu ifşa ederek ilâhi planları bozacak hale gelmiştir. Fakat Cenab-ı Allah onu bu kötü durumdan kurtarmış, gönlünü pekiştirmiş, ona sabretme gücü vermiş, çocuğunu tekrar kendisine getireceğini vadederek teselli etmiştir.¹⁵⁹

Hz. Musa'nın sandık içine konularak suya bırakılması olayı şöyle yorumlanmıştır: Sandık onun cismani vücudu, su ise bu vücut aracılığıyla ona ilimden verilen nasiptir ki bu, fikri, nazari, hissi ve hayati kuvvetlerden hâsıl olan manevi bir varlıktır.¹⁶⁰ Ayrıca Musa'nın tabut içinde suya konması şeklen sonuç itibariyle onun ölümü demektir. Hâlbuki bu durum zahirde ve batında onun dirilmesi ve kurtuluşu olmuştur.¹⁶¹

Sebeup ve şekil ne olursa olsun bir annenin çocuğundan ayrılması kolay bir hadise değildir. Hz. Musa'nın annesi oğlunu Nil Nehri'nin sularına bıraktıktan sonra ilk yaptığı iş, çocuğun akıbetini öğrenmek için kendisine söylenenleri anlayacak büyüklükte olan kızı Meryem'i başkalarına görünmeden onu takiple görevlendirmek olmuştur.¹⁶² Burada Cenab-ı Allah çok ince bir metot uygulayarak kendi kızı ifadesi yerine "*Musa'nın kardeşi*" (Li uhtili) ibaresini kullanmıştır.¹⁶³

Meryem, çocuğun akıbetini öğrenmek için annesinin emri uyarınca Nil Nehri'nin kıyısından giderek sandık Firavun'un sarayına ulaşınca kadar uzaktan gizlice onu takip etmiştir.¹⁶⁴

159 Kasas, 28/10.

160 Muhyiddin İbn Arabi, s. 296.

161 Muhyiddin İbn Arabi, s. 298.

162 Kasas, 28/11; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6197.

163 Ebussuud, s. 6/499; Yazır, s. 5/3720

164 Sabunî, 11. Fasikül, s. 29.

İlahi projeye uygun olarak Cenab-ı Allah'ın yönlendirmesiyle dalgalar, sandığı içindekiyle birlikte Firavun'un sarayının yakınlarına, saray ehlinden birinin görebileceği bir yere kadar götürür. Yıkamak için nehir kenarına inen Firavun'un karısının/kızının nedimleri sazlıklar arasında bir sandık bulurlar. Onlar bunun içinde hazine veya benzeri kıymetli şeylerin olacağını zannederek açma konusunda kendi aralarında tartışır- lar. Sandığı açmadan saraya getirirler. Onların tartışmalarını duyan Firavun'un hanımı yanlarına gelir.¹⁶⁵ Böylece Cenab-ı Allah, Firavun'un ev halkı ve cariyeleri marifetiyle Hz. Musa'yı sulardan kurtarır ve Firavun'un sarayına yerleştirir.

Firavun ailesi, bütünüyle Allah'ın ve Hz. Musa'nın düşmanı olmalarına rağmen, helaklerine sebep olacak kişiyi, kendi el- leriyle kendi evlerinde kendilerini cezalandırmak üzere besle- yip büyütmeye başlar.

Menkıbevi anlatımlarla karışan bu hikâyede firavunun hanımı Asiye,¹⁶⁶ Nil kenarında içinde oğlan çocuğu olan bir sandık bu- lunduğunu ve saraya getirildiğini duyar duymaz oraya gider. Başkalarının açmadığı sandığı kolaylıkla açar ve içinden bir nur çıktığını görür. Karşısında parmağını emen bir bebek bu- lur ve merhametle onu alarak bağrına basar. Bu dünya tatlısı ve güzeli çocuğun sevgisi Firavun'un karısının gönlüne düşer. Rivayete göre bulunan çocuğun yüzünde öyle bir güzellik, ba- kışlarında öyle bir tatlılık oluşmuş ki ona her bakan bir daha bakmak istemiş kendini bundan alamamıştır.¹⁶⁷

Tarihi rivayetlerde Musa'yı sandık/sepet içinde gören ve su- dan çıkaran kişi olarak Firavun'un kızı veya karısı Asiye bnt. Müzahim gösterilirken¹⁶⁸ Hicazi onlardan farklı olarak şöyle

165 Ahmet eş-Şihava Sa'd Şerafeddin, Kısasu'l-Enbiya, Mısır, s. 1981, s. 31.

166 Muhammed Fuad el-Haşimi, el-Edyan fi Keffeti'l-Mizan, Kahire, Tarihsiz, s. 37; Mutavi', s. 16.

167 Taberî, s. 1/389; Zemahşerî, s. 5/16; Razî, Tefsir, s. 15/507; İbn Kesîr, Ka- sas, s. 260-261; Cevdet Paşa, s. 1/29; Hicazi, s. 4/444.

168 İbn Kesîr, Kasas, s. 260; Mahmud, s. 228. Rivayete göre Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), Asiye'yi ilk eşi Hz. Hatice, kızı Hz. Fatıma ve Hz. İsa'nın

bir iddiada bulunmaktadır: “Bir ara Firavun kıyıda oturmak-tayken, nehirde bir sandığın sular üstünde yüzmekte olduğunu gördü. Adamlarına sandığı nehirden çıkarmalarını emretti. Çı-kardılar. Kapağını açtı. Bir de ne görsün! İnsanların en parlak yüzlüsü! Allah’ın düşmanı ve karısı onsuz duramayacak kadar onu çok sevdi. ‘Senin üzerine benden bir sevgi koydum.’ ayeti de böylece tezahür etti. Yani Allah onu sevdi, ona iyi bakılsın ve gü-zelce eğitilsin diye halka da özellikle Firavun ve karısı Asiye’ye de sevdirdi.”¹⁶⁹

Hz. Musa’ya Sevgi Verilmesi

Asiye’nin çocuğu olmamıştır. Sandığı görür görmez derhal açılmasını istemiştir. Sandık açıldıktan sonra içinde gözlerini gökyüzüne dikmiş parmağını emen güzel bir çocuk görünce şaşırmış, sevinmiş çok mutlu olmuş, kalbi onun sevgisiyle dol-muştur.¹⁷⁰

Asiye nehirde yüzen sandıkta bulduğu çocuğa kavuşmasından sonra Cenab-ı Allah ona karşı sevgi lütfeder ve gören herkes de ona aşırı bir sevgi gösterisinde bulunur. Asiye, İsrailoğulla-rına yapılan bu kötü muamelenin zulüm olduğunu bildiği ve gördüğü için başlangıçta korkusundan çocukla ilgili bir şey yapmaz. Ancak kendini tutamaz, olabileceklerin en kötüsünü düşünerek bütün cesaretini toplar ve çocuğu Firavun’un hu-zuruna çıkarır. Firavun çocuğu görür görmez İsrailoğulların-dan olmasından korktuğu için öldürmek ister. Asiye çocuğu ondan korur ve ona sevdirdir.¹⁷¹

annesi Hz. Meryem ile birlikte övmüştür. (Mahmud, s. 228.) Asiye takva sahibi, eğitilmiş, Allah’a ibadet eden tevhit ehli bir kadın olarak tanınmak-tadır. (Eş-Şihava, s. 31)

169 Hicazi, s. 4/28; Mahmud, s. 229; Eş-Şihava, s. 4/31.

170 Eş-Şihava, s. 4/31; Aydemir, s. 116.

171 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6195; Kasas, s. 261. Ayrıca bk. Eş-Şihava, s. 31. Asiye, Kur’an-ı Kerim’de isim verilmeden “Firavun’un karısı” (Tahrim, 66/11) olarak geçmektedir. Buna karşılık Peygamberimiz ondan söz ederken; “Firavun’un eşi Asiye” ifadesini kullanmaktadır. (Buhari, Enbiya, 32,46.)

Duruma şahit olan kahinler, onun Firavun'un aradığı çocuk olduğunu ve geleceğiyle ilgili gerekçelerle onun öldürmek için izin isterler. Onlar istedikleri izni aldıktan sonra bu emri yerine getirmeye hazırlanırken Asiyeye itiraz ederek çocuğun İbranilerden olmaması mümkün değil mi?¹⁷² diyerek Firavun'a; *"Bu çocuk hem benim hem de senin için bir sevinç kaynağı. Ne olur onu öldürmeyin, belki bize birçok yararı dokunur ya da evlat ediniriz."*¹⁷³ diyerek fikrini açıklar ve onu öldürmemesi için ricada bulunur. *"Benim de senin de gözün aydın olsun."* deyince Firavun; *"Senin için ise evet; benim için hayır. Zira ben onun İsrailoğullarından ve helakimizin ve saltanatımızın zevalinin onun eliyle olacağından korkuyorum."* der.¹⁷⁴ Hatta denilmiştir ki; Peygamberimiz (s.a.v.): *"Eğer Firavun hanımının bu duasına katılsaydı ve benim için de göz aydınlığı olsun deseydi, o da*

Ebu Musa el-Eş'ari'den naklen Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Erkeklerden çoğu (fazilette) kemale erdi. Halbuki kadınlardan yalnız Firavun'un kadını Asiyeye ile İmran'ın kızı Meryem'den başka hiçbirisi kemale erişemedi. Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebidi, çev. Kâmil Miras, Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, Ankara, 1975, s. 9/148. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Asiyeye ile ilgili olarak; "Allah müminlere misal olarak da Firavun'un karısını hatırlatmaktadır. O şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bana katından cennette bir köşk lütfet. Beni Firavun'dan, onun yaptığı kötü işlerden, bu zalim kavmin elinden kurtar.'" (Tahrir, 66/11.) şeklinde övgü ifadeleri kullanılmaktadır. Hz. Musa ile sihirbazlar arasındaki mücadelede Hz. Musa'nın galip geldiğini duyunca "Musa'nın ve Harun'un Rabbine iman ettim" diyerek hak dini kabul etmiştir. Bunun üzerine o ellerinden ve ayaklarından kazıklara bağlanmış, güneş altında bırakılarak işkence görmüş, üzerine büyük bir kaya parçası atılacağı sırada; "Rabbim benim için yanında cennette bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun kötülüklerinden koru" diye dua edince Cenab-ı Allah onun ruhunu kabzetmiştir. (Ö. Faruk Harman, "Asiyeye", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1991, s. 3/487.) İbn Abbas'ın rivayetine göre; Firavun Asiyeye Hz. Musa'nın ilahını inkâr ve kendi dinine dönmesi için işkence yapmaya başladığında, Hz. Musa onun yanına uğramış, o işaretle durumundan şikâyet ettiğinde Hz. Musa dua etmiş ve o işkencenin acısını ölünceye kadar hissetmemiştir. (Mutavi', s. 60)

172 Şelebi, s. 62.

173 Kasas, 28/9.

174 İbn Kesir, Kasas, s. 261.

Asiye gibi hidayete erenlerden olurdu.”¹⁷⁵ buyurmuştur.¹⁷⁶

Firavun’un hanımı Asiye, bir erkek çocuğu İsrailoğulları’nın nüfusunu artırmaz diyerek kocasından onu bağışlamasını ister ve o da eşinin hatırı için çocuğu bağışlayarak öldürmez.¹⁷⁷ Fakat sonradan olaylar Asiye’nin dediği gibi gelişmiş, Cenab-ı Allah bu çocuk aracılığıyla Asiye’ye hidayet vermiş,¹⁷⁸ Firavun, gördüğü rüyanın etkisiyle, çocuğun İsrailoğulları’ndan olması, sonlarının onun eliyle olacağı korkusuyla yaşamıştır.¹⁷⁹

Firavun, aldığı bütün acımasız tedbirlere rağmen görünen şekliyle, hanımına duyduğu aşırı sevgi ve onun hatırı için telkin ve tavsiyesine uymuş, kendisinin sonunu hazırlayacak

175 Taberî, s. 1/390; Zemahşerî, s. 5/16; Ebussuud, s. 6/498; Sabunî, 11. Fasikül, s. 29.

176 Mutavî, s. 17.

177 Sabunî, 11. Fasikül, s. 29; Mahmud, s. 229.

178 Said Havva, el-Esas fi-Tefsir, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1991, s. 10/481; Şelebi, s. 62

179 Tecrid-i Sarih’de Hz. Asiye ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: “Hz. Asiye, Musa’nın sebebi hayatıdır. Ve Musa’ya en büyük hizmetlerde bulunan ve nihayet iman eden yüksek iradeli bir kadındır. Musa’nın doğumu sırasında Allah-u Teala tarafından annesine çocuğu endişesiz emzirmesi, şayet çocuğu hakkında bir fenalık hissederse onu bir sandık içinde Nil’e bırakıp mahzun ve mükedder olmaması ve çocuğu kendisine iade edilip büyüdüğünde nübüvvet ve risalet payesi verileceği vahyedilmişti. Vahiy gereğince Nil’e bırakılan ve yeni doğmuş çocuk içeren sadık, Firavun’un sarayı sahilinden akıp giderken görülerek saraya alınmış ve Asiye tarafından Firavun’a: Bu yavrucağ bana ve sana bir göz aydını olur, bunun hayatına kıymayınız! Belki bize bir faydası dokunur yahut evlat ediniriz, demişti de Firavun ve yanındakiler bu yavrucağın ileride fazilet namına kendileriyle karşılaşacağını ve nasıl kahramanlıklar göstereceğini anlamıyorlardı.

Bu suretle Musa’nın hayatını kurtaran Asiye, ileride Musa’ya iman ve mucizelerini tasdik etmiş olmakla Musa gibi o da Firavun ile karşı karşıya gelmiş ve bu suretle Musa’nın hayatı, Musa’nın dini uğrunda kendi hayatını feda etmiştir. Asiye’yi Musa’nın soyundan ve en yakın akrabasından sayanlara göre Asiye’nin dini heyecanına kan gayreti de karışmış ve nihayet Firavun’un çok acı işkenceleri altında vefat etmiştir. Rivayete göre Hz. Asiye ayeti kerimede ki: “Rabbim cennetinde, civarında bana bir ev yap da beni Firavun’dan ve onun kötülüklerinden kurtar! Duasını bu işkencelere maruz kaldığı sırada okumuş ve derhal kabul buyrulup Cennetteki makamı kendisine gösterilmekle güle güle terki hayat etmiştir. Bu suretle Asiye kadınlık aleminde en yüksek fazilet şahikalarına yükselen iki kadından biri olmuştur. (Tecrid-i Sarih, s. 9/149.)

olan düşmanını, ondan yarar bekleyerek evlat edinmek istemiş ve sarayında koruma altına almıştır.¹⁸⁰ *"Onlar işin farkında değillerdi."*¹⁸¹ ayeti kerimesi de ileride başına gelecekten habersiz olarak bu eylemi gerçekleştirdiğine dikkat çekmiştir.

Hanımının etkisiyle Hz. Musa'yı evlat edinen Firavun içinde onun yakın çevresinde, *"Firavun'un oğlu"* olarak anılmasını sağlamıştır.¹⁸² Ayeti kerimede ifade buyurulan *"Gözümün önünde büyüyüp yetişsin."* ifadesi, Hz. Musa'nın onun her türlü eziyet, zulüm ve baskıdan korunması ve Allah'ın istediği şekilde yetişmesi anlamında değerlendirilmiştir.¹⁸³

Cüzzam hastası olduğu söylenen Firavun'un kızı, bebeğin emdiği başparmağından sütümsü bir sıvının aktığını görünce, ondan bir miktar alarak vücudunun hastalıklı yerlerine sürer ve Yüce Allah'ın lütfuyla şifa bulur. Onların bu tavrı, *"Ey Musa! Gözümün önünde büyüyüp yetişesin diye (firavun ve ailesine) sana karşı katımdan bir sevgi vermiştim."*¹⁸⁴ ayeti kerimesinde ifade buyrulduğu üzere Firavun'un da bebeğe sempati duymasına sebep olur.¹⁸⁵ Razî de bu konuda benzer bir nakilde bulunur: Firavun'un bir kızı vardı. Ondan başka da çocuğu yoktu.

180 Taberî, s. 1/389; Zemahşerî, s. 5/16; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6195; Ebussuud, 6/498; Hadislerle İslam, s. 6/68.

181 Kasas, 28/9.

182 Taberî, s. 1/390; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/14.

183 Razî, Tefsir, s. 15/509.

184 Taha, 20/39; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6196.

185 Zemahşerî, s. 5/18; Vanî, s. 318-319; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/12-13; Sabunî, 8. Fasıkül, s. 58; Vanî Mehmed Efendi, firavunun hanımı Asiye bnt Muzahim ile ilgili şöyle bir anekdot aktarır:

"Alimler şöyle demiştir: İnsanlar arasında en ferasetli olan üç kişi vardır. Birisi Hz. Yusuf'u satın aldıktan sonra karısına; 'Bu çocuğa iyi bak, belki bize bir yararı olur yahut onu evlat ediniriz.' (Yusuf, 12/21) diyen Mısırlı vezir. İkincisi babası Hz. Şuayb'a; 'Babacığım! Bu adamı çoban olarak tut. Çünkü çoban olarak tutmak için bundan daha sağlam ve güvenilir birini bulamazsın' (Kasas, 28/26) diyen kızı. Üçüncüsü ise Hz. Ömer'i halife olarak tayin ederken; 'Eğer Ömer adil olursa, bu zaten benim onun hakkındaki bilgim ve tahminimdir' diyen Hz. Ebubekir'dir.

Ben de diyorum ki, herkesten daha ferasetli olanı, yetişkin adamlarla ilgili ferasetli sözler söylenirken, parmak kadar çocuk için feraset gösterip 'Belki bize faydası dokunur' diyen Asiye idi." (Vanî, s. 319-320.)

O kızında ileri derecede bir alaca hastalığı vardı. Firavun bu konuda devrinin doktor ve sihirbazlarıyla görüşmüş onlar da: *“Ey hükümdar! Bu kız, deniz tarafından insana benzer bir şeyin bulunması ve ondan alınacak tükürüğün alacalı yerlerine sürülmesiyle kurtulacaktır. Bu iş de filanca gün filanca saatte gerçekleşecektir.”* demiştir. Belirtilen gün geldiğinde Firavun hanımı Asiye bnt. Müzahim ile birlikte meclis binasına gelmiş, kızı ile orada buluşmuştur. Tam o sırada çocuğun içinde bulunduğu sandık Nil Nehri kenarında bir ağaca takılmış, çocuk nehirden çıkarılmıştır. Çocuktan alınan tükürük Firavun’un kızının alacalı yerlerine sürülünce hemen şifa bulmuştur.¹⁸⁶

Hız. Musa’nın Annesinin Korkusu

Hız. Musa’nın, yanından ayrıldıktan sonra annesiyle ilişkilerinin ne kadar devam ettiğı konusunda kaynaklarda detaylı bilgi yer almamıştır. Firavun’un hanımının çocuğı sahiplenmesinden habersiz olan Hız. Musa’nın annesi, çocuğunun onların eline geçmesinden aklı başından gidecek şekilde çok korkmuştur.¹⁸⁷ Çünkü o, Firavun bütün İsrailoğulları’nın erkek çocuklarını öldürttüğü için oğlunun onun eline geçmesini istemediğinden onu Nil Nehri’nin azgın sularına bırakmıştır. Aksine sular onu doğrudan Firavun’un sarayına götürmüş ve çocuğun onların eline geçmesine sebep olmuştur. Bir anlamda Hız. Musa’nın annesinin onu kurtarmak için yapmış olduğı operasyon başarısızlıkla sonuçlanmış gibi görünmüştür.¹⁸⁸ Bu durumdan dolayı, ayeti kerimede ifade buyrulduğı üzere, Hız. Musa’nın annesinin telaş ve sabırsızlıktan aklı başından gidecek kadar çok korkmuş ve oğlunun hayatından endişe duymaya başlamıştır. Cenab-ı Hak, *“Eğer biz vadimize güvenen birisi olması için onun kalbini güçlendirmeseydik, neredeyse çocuğun*

186 Razi, s. 17/479; Ebussuud, s. 6/496; Vehbi, 10/4068.

187 Ebussuud, s. 6/498.

188 Vehbi, s. 10/4071.

*kendisine ait olduğunu söyleyiverecekti”*¹⁸⁹ buyurarak onun bu heyecanına işaret etmiştir.

Zemahşerî bu durumu iki şekilde değerlendirmiştir:

- Çocuğunun Firavun’un eline geçmesinden dolayı Hz. Musa’nın annesinin kalbi devre dışı kalmış, aklı gitmiş, başına gelen felaketin şiddetinden dolayı sanki kalpsiz kalmıştır. Kalbini pekiştirmiş olmasaydık az daha onun durumunu, kendi çocuğu olduğunu açığa vuracaktı.
- Firavun’un bebeğe şefkat ve merhamet edip onu evlat edindiğini işitince gönlü tasadan boş oldu, içinde tasa namına bir şey kalmadı. Bu durumda işittiği bu güzel haberdan duyduğu sevinç ve mutluluktan ötürü kendine sahip olamayıp az kalsın çocuğun kendisine ait olduğunu açığa vuracaktı. Şayet yaşadığı bu sevinç ve mutluluğun şiddetinden meydana gelen heyecan, sevinç ve kaygıdan dolayı biz onun kalbine güven ve sükûnet vermeseydik, az kalsın durumu açığa vuracaktı.¹⁹⁰

Gerek Tevrat’ta gerekse Kur’an-ı Kerim’de yer alan anlatımlarda Hz. Musa’nın bir sandık içinde nehre bırakıldığından söz edilmektedir. Ancak Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın adı zikredilmeksizin annesi bu eylemi kendisinde zuhur eden bir ilham/vahiy sonucu gerçekleştirirken, Tevrat’ta onun adı anılarak, annesinin tamamen içinde bulunduğu kaygıların ürünü olarak kendi isteği doğrultusunda bu eylemi yaptığı belirtilmektedir.¹⁹¹

Hz. Musa’ya Süt Anne Aranıyor

Hz. Musa’nın doğumu ve çocukluğuyla ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’de Taha ve Kasas surelerinde birbirine benzer şekilde çok geniş malumatlar verilmektedir:

189 Kasas, 28/10.

190 Zemahşerî, s. 5/20; Ebussuud, s. 6/499.

191 Mısır’dan Çıkış, 2/1-3; Taha, 20/36-40, Kasas, 28/7-8.

"Biz Musa'nın annesine '(Çocuğunu doğurunca) onu bir süre emzir. Şayet hayatından endişe edersen onu (bir sandık içerisinde) nehre bırak; onun için endişelenme, üzülmeye. Biz onu sana tekrar getireceğiz ve ileride onu peygamberlikle görevlendireceğiz.' diye ilham ettik. Firavunun ailesinden biri bebeği bulup aldı. Buldukları çocuk sonunda onların düşmanı ve başlarının derdi olacaktı. Böylece Firavun, Haman ve askerleri (kendi sonlarını hazırlayan) bir yanılgıya düşmüş oldular. Firavun'un karısı, 'Bu çocuk hem benim hem de senin için bir sevinç kaynağı. Ne olur onu öldürmeyin, belki bize birçok yararı dokunur ya da evlat ediniriz.' dedi. Halbuki onlar işin sonunun nereye varacağını bilmiyorlardı. (Bebeğinin Firavun'un eline geçtiğini duyunca) Musa'nın annesinin aklı başından gitti. Eğer Biz vaa-dimize güvenen birisi olması için onun kalbini güçlendirip cesaretlendirmeseydik, neredeyse çocuğun kendisine ait olduğunu söyleyivercekti. Musa'nın annesi (daha önce) kızına 'Onu izle!' demişti. O da Firavun'un ailesine hissettirmeden onu uzaktan izlemişti. Biz daha ilk günden onun herhangi bir sütanneyi emmesine engel olduk. Bu sırada (durumu öğrenen) Musa'nın ablası, 'Bu çocuğun bakımını sizin adınıza üstlenecek ve onu yakın ilgiyle emzirip eğitecek bir aileyi tavsiye edeyim mi?' dedi. İşte böylece annesinin gözü aydın, gönlü ferah olsun, üzülmesin ve Allah'ın vadinin gerçek olduğunu anlasın diye onu tekrar annesine kavuşturduk, fakat oradakilerin çoğu bu gerçeği bilmiyorlardı."¹⁹²

"Allah, Ey Musa! dedi. Dileğin kabul edilmiştir. Ant olsun ki, biz sana bir lütufta daha bulunmuştuk. O (lütf da şuydu:) Bir zamanlar annene şöyle vahyetmiştik: Bebeğini bir sandığa koy, nehre; Nil'e bırak, nehir onu kıyıya çıkaracak. Benim ve onun düşmanı olacak olan biri (firavun) onu alacak. Ey Musa! Gözümün önünde büyüyüp yetişsin diye (firavun ve ailesine) sana karşı katımdan bir sevgi vermiştim. O sırada kız kardeşi firavu-

*nun adamlarına gidip, 'Ben size bu çocuğun bakımını üstlenecek birini bulayım mı?' demişti. İşte böylece Biz seni, üzülmesin ve gözü aydın, gönü ferah olsun diye tekrar annene kavuşturmuştuk..."*¹⁹³

Asiye, Firavun tarafından çocuğun bağışlanmasından çok mutlu olmuş fakat onun bu sevinci çok kısa sürmüştür. Çünkü çocuğun yaşaması için ana sütüne ihtiyaç duyulmuştur. Çocuğu emzirmek için saraya çok sayıda sütanne çağırılmış, onların hepsi bu nimetten yararlanmak ve bu şerefe nail olabilmek umuduyla gayret etmiş ancak çocuk kendisine verilen hiçbir sütü kabul etmemiştir.¹⁹⁴ Bu sırada Cenab-ı Allah'ın yardımı Musa'nın ablası aracılığıyla yetişmiştir. Annesinin isteği doğrultusunda Hz. Musa'nın ana baba bir ablası Meryem, çocuk Nil Nehri'ne bırakıldıktan sonra gizlice onu takip etmiş ve onun firavunun sarayına götürüldüğünü görmüştür. Çocuk oraya götürüldükten sonra Meryem oradan ayrılmadan olup bitenleri takip etmiştir.¹⁹⁵

Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında Mekke'deki uygulamaların benzerinin o dönemde Mısır'da da bulunduğu; soylu ve hali vakti yerinde olan ailelerin genellikle çocuklarını iyi yetiştirmek için sütannelere verdiği, Hz. Musa'nın ablası Meryem'in bu sebeple özen ve sevgiyle onu yetiştirebilecek bir aile tavsiye etmek için devreye girdiğini ileri sürenler olmuştur.¹⁹⁶

Meryem, çocuk Firavun'un sarayına girdikten sonra orada bir hareketlilik yaşandığını hissetmiş, onların acıkan bu yavruyu emzirecek bir sütanne aradıklarını düşünmüştür. *"Biz daha ilk günden onun herhangi bir sütanneyi emmesine engel olduk."*¹⁹⁷ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere çocuk getirilen sütannele-

193 Taha, 20/36-40.

194 Eş-Şihava, s. 4/33.

195 Mahmud, s. 230-231.

196 Mevdudî, s. 4/163.

197 Kasas, 28/12.

rin hiçbirini kabul etmemiştir.¹⁹⁸ Bu durum tesadüfi bir gelişme olmayıp Cenab-ı Allah tarafından özel olarak planlanmış, süt emen bu çocuğun Mısır kadınları tarafından emzirilmesi engellenmiştir.¹⁹⁹ Bu husus onun *"Allah ile konuşacak olan ağzına temiz olmayan bir şeyin girmesine engel olmuştur."* şeklinde Yahudi kaynaklarında da yer almıştır.²⁰⁰

Sarayda çocuğun bakımından sorumlu kadınlar, telaşla bu yavrucağı emzirecek bir süt anne aramak için dışarı çıkarlar.²⁰¹ Hz. Musa'nın ablası Meryem, onların çocuğu emzirmek üzere bir süt annesi arayışına çıktıklarını görünce; *"Ben size çocuğun bakımını üstlenecek birini bulayım mı?"* demiştir. Kasas suresinde; *"Bu çocuğun bakımını sizin adınıza üstlenecek ve onu yakın ilgiyle emzirip eğitecek bir aileyi tavsiye edeyim mi?"* şeklindeki ifadesiyle onun sadece süt emerek hayatta kalma probleminin çözülmesiyle ilgili değil aynı zamanda akrabalık bağlarını geliştirecek, aidiyet duygusunu pekiştirecek ve kendi kültürünü öğretecek bir ailevi ilişkiyi planlamıştır. Dolayısıyla Hz. Musa bebeklik ve çocukluk döneminin ilk yıllarını annesi ve ablasıyla birlikte aile ortamında geçirmiştir. Böylece Hz. Musa, annesine iade edilerek Cenab-ı Hakk'ın vadi gerçekleşmiştir.

Çocuğun sütanneye verilmesi ve onun nerede yetiştiği ile ilgili bazı yönlerden birbirine benzer iki ayrı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre çocuk annesinin yanında yetişmiştir. İkincisine göre ise annesi onu Firavun'un sarayında emzirmiştir.

Birincisine göre; saray ehli, duydukları sevginin eseri olarak bu yavrunun açlıktan ölmemesi için emzirebilecek bir sütan-

198 Zemahşerî, s. 5/22. Muhyiddin-i Arabi, bütün sütannelerin Hz. Musa'ya haram kılınmasındaki sırrı kendince şöyle açıklamaktadır: "Annesinin sevincini bununla tamamlamak için Musa'yı kendi öz annesi emzirdi. (Muhyiddin-i Arabi, s. 301-302.)

199 Sabunî, 11. Fasikül, s. 29.

200 Heller, Musa, s. 8/658; Meral, s. 25.

201 Aydemir, s. 116.

ne araştırmaya başlar. Hz. Musa'nın ablası Meryem onların çocuğu emzirmek üzere bir süt annesi arayışına çıktıklarını görünce;²⁰² *"Ben size çocuğun bakımını üstlenecek birini bulayım mı?"*²⁰³ diyerek bebeğe iyi bakacak ve iyi davranacak bir sütanne bulabileceğini söyler. Onun bu ifadeleri ve sergilediği tavır Firavun ailesinin adamlarını kuşkulandırır ve onun sorgulanmasına sebep olur. Haman, Meryem'in sözlerinden çocukla onun arasında bir yakınlık olduğunu hisseder; *"Bu kadın, bu çocuğu ve ailesini biliyor, yakalayın bunu gerçeği söyleyin."*²⁰⁴ deyince Meryem çocuğun kardeşi olduğunu söylemez. O, sütanne görevi almak isteyenlerin kral ailesine yakınlaşarak bir yarar ummalarından dolayı böyle bir ifade kullandığını söyleyince serbest kalır.²⁰⁵ Firavun'un hanımının da onaylaması üzerine o, süt anne olarak önerdiği kimseyi getirmekle görevlendirilir. Meryem onlara hiçbir şey hissettirmeden annesine haber verir. Annesi bu haberi alınca çok sevinir. Kaynaklarda çocuğun annesine mi yoksa annesinin çocuğa mı geldiği konusu çok açık olmamakla birlikte, muhtemelen anne çocuğunun yanına saraya getirilir. Çocuk orada annesinin kokusunu alır ve kendisine sunulan memeyi hemen emmeye başlar.²⁰⁶

Bu duruma şahit olanlar çok sevinir ve derhal Firavun'un hanımına haber verirler. Asiye çocuğun süt emdiğini görünce çok mutlu olur ve onu emziren kadına da saray içindeki konum ve etkisini, çocuk ve kendisine sunacağı imkanları anlatır. Çocuğun sarayda tutularak eğitilmesini, sütannenin kim olduğunu bilmeden onun sarayda çocuğun yanında kalarak emzirmesini ister. Fakat o, *"Sana çocuğunu geri getireceğiz"* ilahi vadini hatırlayarak, ailevi sorumluluklarını gerekçe gösterip onun bu teklifini kibarca reddeder. Asiye'nin kabul etmesi halinde

202 Sabunî, 11. Fasikül, s. 29; Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, İstanbul, Tarihsiz, s. 313.

203 Taha, 20/40; Ayrıca bk. Kasas, 28/12.

204 Ebussuud, s. 6/500; Mutavi', s. 21.

205 Mahmud, s. 231.

206 Zemahşerî, s. 5/22; İbn Kesîr, Kasas, s. 261-262; Vehbi, s. 10/4073-4074; Sabunî, 11. Fasikül, s. 29; Mutavi', s. 21-22; Mahmud, s. 231.

çocuğu kendi evine götürüp orada emzirip bakabileceğini, istediği zaman onun getirebileceğini söyler. Bunun üzerine Asiye onun bu teklifini samimiyetinden dolayı olumlu karşılar, ona bazı ilave ihsanlarda bulunur. Hz. Musa'nın annesi de verilen hediyelerle oğlunu kollarına, kucağına alarak evine döner.²⁰⁷ Böylece Cenab-ı Allah tarafından *"Korkma, üzülmeye. Biz onu sana tekrar getireceğiz."*²⁰⁸ şeklinde verilen söz gerçekleşmiş olur.²⁰⁹ İbn Kesîr bu konuda şöyle bir hadis rivayet eder: *"Bir iş işleyip de yaptığı işte hayır murat edip sevabını Allah'tan bekleyen misali, Hz. Musa'nın annesi gibidir. Hem çocuğunu emzirmiş ve hem de karşılığını almıştır."*

Hz. Musa'nın annesinin çocuğuyla ilgili yaşadığı kaygı, toplam bir gün bir gece²¹⁰ veya üç gün²¹¹ gibi çok kısa bir süreyi kapsar ve mutlu sona ulaşır. Her ne kadar Hz. Musa'nın gençlik döneminde İsrailoğulları'ndan olduğu ve milli kimliğini öğrendiği bildirilse bile,²¹² onun henüz çocukluk döneminde Firavun'un sarayında gerçek bir prens gibi değil, anasının yanında kendi halkının içinde hem akli hem de hissi bakımdan tam bir İsraili gibi yetiştigi tahmin edilmektedir.²¹³

İkinci görüşe göre; Hz. Musa'nın annesinin çocuğunu kendi evine götürmediği, onun firavunun sarayına giderek orada emzirdiği ve uyuduktan sonra onu firavunun hanımı Asiye'nin kucağına verdiği de söylenmektedir. Bu arada Hz. Musa'nın annesi Firavun tarafından küçük bir teste tabi tutulur. Kızının daveti üzerine o Firavun'un sarayına geldiğinde çocuk Firavun'un elinde ağlar durumda idi. Çocuğu sütanneye verdiklerinde çocuk onun kokusunu alır ve emmeye başlar. Bunun üzerine Firavun ona kim ve bu çocuğun nesi olduğunu sorar. O da hoş

207 Eş-Şihava, s. 35.

208 Kasas, 28/7; Ayrıca bk. Taha, 20/40.

209 İbn Kesîr, Kasas, s. 262; Sabunî, 8. Fasikül, s. 58; Mahmud, s. 131-132

210 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6168. Ayrıca bk. Zemahşerî, s. 5/22; Vanî, s.323.

211 Eş-Şihava, s. 34, 38.

212 Şelebi, s. 62.

213 Mevdudî, s. 4/165; Mutavî, s. 23.

kokulu ve temiz bedenli bir kadın olduğunu, bütün çocukların kendisinden hoşlandığını ve hangi bebeğe meme verse aldığını belirtir.²¹⁴ Saraydakiler ona bazı hediyeler vererek çocuğu sarayda emzirmesini söylerler. O da meşguliyetini gerekçe göstererek sarayda kalamayacağını, her gün gelerek ücret karşılığında çocuğu emzirebileceğini bildirir. Bunun üzerine o, günlük dört dinar ücret karşılığında onu emzirmekle görevlendirilir. Bu durum bebek süten kesilinceye kadar devam eder.²¹⁵

İslam kaynaklarında çocuğu sahiplenene kişi olarak Firavun'un karısı öne çıkarılırken, Tevrat'ta onun kızı gösterilmektedir. Tevrat'ta doğrudan annesi kendisine çağırılmış gösterilmektedir.²¹⁶ Bütün erkek çocuklarının acımasızca öldürüldüğü bir zamanda Cenab-ı Allah, İsrailoğulları'ndan bir çocuğu hem ölümden kurtarmış hem de bizzat Firavun'un sarayında onu kendi anasının sütüyle büyütüp yetiştirmiştir.²¹⁷ Tevrat'ta bu hususa hiç temas edilmeksizin çocukla ilgili bilgiler, Firavun'un kızı ile Hz. Musa'nın ablası arasında geçen konuşmalardan oluşmaktadır.

Tevrat'ta verilen bilgilerde Musa'nın gerçek annesi ücret karşılığı çocuğu emzirip bakımını yapmak üzere evine götürür. Orada süten kesilip büyüünceye kadar ona bakar ve sonra da tekrar Firavun'un kızına geri getirir. Böylece öldürülmesi istenen çocuk Firavun'un sarayında prens olarak büyür.²¹⁸

Tevrat'ta Hz. Musa'nın doğumu daha detaylı ve kısmen Kur'an-ı Kerim'e benzer şekilde anlatılmaktadır:

214 Zemahşerî, s. 5/22; Ebussuud, s. 6/500.

215 Vanî, s. 322, 323; Vehbi, s. 14074; Adam, Hazreti Musa, s. 30.

216 "Çocuğun ablası firavunun kızına, 'Gidip bir İbrani süt nine çağırayım mı?' diye sordu. 'Senin için bebeği emzirsin.' Firavun'un kızı, 'Olur' diye yanıtladı. Kız gidip bebeğin annesini çağırdı. Firavun'un kızı kadına, 'Bu bebeği al, benim için emzir, ücretin neyse veririm' dedi. Kadın bebeği alıp emzirdi. Çocuk büyüünce onu geri getirdi. Firavun'un kızı çocuğu evlat edindi. Onu sudan çıkardım diyerek adını 'Musa' koydu." (Mısır'dan çıkış, 2/7-10)

217 Cevdet Paşa, s. 1/29.

218 Harman, Musa, s. 31/208.

Levili bir adam kendi oymağından bir kızla evlendi. Kadın gebe kaldı ve bir erkek çocuk doğurdu. Güzel bir çocuk olduğunu görünce, onu üç ay gizledi. Daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca, hazır bir sepet alıp katran ve ziftle sıvadı. İçine çocuğu yerleştirip Nil kıyısındaki sazlığa bıraktı. Çocuğun ablası kardeşine ne olacağını görmek için uzaktan gözlüyordu. O sırada firavunun kızı yıkanmak için ırmağa indi. Hizmetçileri ırmak kıyısında yürüyorlardı. Sazların arasındaki sepeti görünce, firavunun kızı onu getirmesi için hizmetçisini gönderdi. Sepeti açınca ağlayan çocuğu gördü. Ona acıyarak, 'Bu bir İbrani çocuğu dedi.' Çocuğun ablası firavunun kızına, 'Gidip bir sütüne çağırayım mı?' diye sordu, 'Senin için bebeği emzirsin'. Firavunun kızı 'Olur' diye yanıtladı. Kız gidip bebeğin annesini çağırdı. Firavunun kızı kadına 'Bu bebeği al, benim için emzir, ücretin neyse veririm.' dedi. Kadın bebeği alıp emzirdi. Çocuk büyüyünce onu geri getirdi. Firavunun kızı çocuğu evlat edindi. 'Onu sudan çıkardım.' diyerek adını Musa koydu."²¹⁹

"İşte böylece annesinin gözü aydın, gönlü ferah olsun, üzülmesin ve Allah'ın vadinin gerçek olduğunu anlasın diye onu tekrar annesine kavuşturduk."²²⁰ ayeti kerimesi üzerine yapılan yorumlarda Hz. Musa'nın annesi tarafından sarayda mı kendi evinde mi emzirildiği konusunda görüş birliğine varılamamıştır. Ayeti kerimede, çocuğun nerede nasıl beslendiği değil annesine, annesinin de çocuğuna kavuştuğu vurgulanmıştır. Kasas suresi 28/12. ayeti kerimesindeki ifadelerden onun bir aile ortamına kavuştuğu ve annesinin yanına gittiği anlaşılmaktadır. Firavun'un "Biz seni küçük bir çocukken aramızda büyütüp beslemedik mi? Sen yıllarca yanımızda yaşamadın mı?"²²¹ ifadelerinden Musa'nın sütten kesildikten sonra Firavun'un sarayına geri döndüğü öğrenilmektedir.

219 Mısır'dan Çıkış, 2/1-10.

220 Kasas, 28/12.

221 Şuara, 26/18.

Burada üzerinde durulması, düşünülmesi gereken husus, Hz. Musa'nın annesinin çok kısa sürede çok büyük değişiklikler yaşayarak kazandığı tecrübedir. O, kısa bir süre önce çocuğunu ilahi bir güvenceyle Nil Nehri'ne bıraktığı zaman onun başına gelebilecek tehlikelerden büyük bir heyecan, kaygı ve korku yaşamıştır. Sonra çocuğunun onu öldürmek isteyen bir caninin eline geçtiğini öğrendiğinde neredeyse kalbi duracak gibi olmuş, akli başından gitmiş, hatta Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve desteği olmasa, Firavun'a karşı hiçbir koruma imkânı olmamasına rağmen celladının eline geçmiş olan yavrunun kendisine ait olduğunu söyleyecek bir duruma gelmiştir. Sonunda Hz. Musa'yı kucağına alarak bütün kötü duygulardan uzaklaşarak Yüce Allah'a imanını tazelemiş ve en büyük mutluluğu yaşamıştır.

Musa'nın annesi, İsrailoğulları'nın diğer erkek çocuklarında olduğu gibi oğlunu öldürmek için büyük güç ve paralar harcayan, görevliler kiralayan zalimlerin iltifatına ve hediyelerine mazhar olmuştur. Firavun'un hanımı çocuğa kavuşmak için acele etmiş ve buna bir sınır belirlemiştir. Sonuç olarak Hz. Musa, süt emme süresi boyunca annesinin yanında kalmıştır.²²² Böylece Hz. Musa, annesinin evinde ve kucağında herkesten daha güvenli bir ortamda saray imkânlarından da yararlanarak Firavun ve yanındakiler için en büyük bir tehlike ve tehdit olarak hazırlanmıştır. Bütün bunlar, Cenab-ı Allah'ın kudretini, kendisine inananları nasıl desteklediğini ve vadini nasıl gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Küçük Musa Deneniyor

Bütün bu tartışmalar, Hz. Musa'nın sütten kesilinceye kadar annesinin evinde, ondan sonra da teslim edildiği firavununun sarayında kaldığı görüşünü destekler. Nitekim Hz. Musa, annesinin onu saraya getirmesinden sonra, oradaki diğer çocuk-

222 Mahmud, s. 232.

ların eğitimiyle meşgul olan kâhin ve din adamları, eğitimciler tarafından ciddi bir eğitime tabi tutulmuştur. Bütün İsrailoğulları'nın işkence ve zulüm gördüğü bir dönemde o, herhangi bir kaygı, korku olmaksızın orada büyümüş ve yetişmiştir.²²³

Hız. Musa'nın çocukluk ve gençlik öncesi dönemle ilgili kaynaklarda açık, net ve sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Cenab-ı Allah geleceğin peygamberi olarak onu en güzel şekilde terbiye edilmesini kolaylaştırmıştır.²²⁴

Yahudi ve İslam kaynakları Hız. Musa'nın evlatlık edinilerek sarayın aslı unsuru haline geldiğı konusunda görüş birliğı içeren ifadeler nakletmişlerdir. Her ne kadar böyle bir konumda olsa bile Firavun başta olmak üzere yakın çevresindeki yöneticiler, onun Yahudi kökenli olmasından tedirgin olmuşlar, her an bir tehdit unsuru haline gelebileceğı kaygısını taşımışlardır.

Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen Hız. Musa'nın konuşma özürü olduğu konusunu izah eden kaynaklar bu hususu açıklamak isterken, saray ehlinin onunla ilgili endişelerini ve onun çeşitli kereler denendiğini ifade etmek için şöyle bir bilgi aktarmaktadır:

“Yahudi geleneğine göre Hız. Musa üç yaşında iken vassal kralar ve yöneticilerin de hazır bulunduğu bir yemekte aniden firavunun tacını alıp kendi başına takar. Orada hazır bulunan kâhinler Hız. Musa'nın firavunun hanedanlığını yıkacak çocuk olduğunu ve derhal öldürölmesi gerektiğini söylerler. Kimisi başının hemen kesilmesini, kimisi de ateşe atılmasını önerir. Medyen'den gelen Yitro/Şuayb ‘Bekleyin! Bütün bu gürültü üç yaşındaki bir çocuk için koparılıyor. Bu yaşta bir çocuk parlak olan her şeye ilgi duyar. Onu sınamak için önüne bir altın bir de ateş kuru koyalım; eğer altına uzanırsa siz haklısınız, ateş kuru uzanırsa ben haklı çıkarım.’ der. Bunun üzerine Hız. Musa'nın önüne bir altın bir de ateş kuru konur. Hız. Musa tam altına uza-

223 Abdulvehhab en-Neccar, Kasas'ul-Enbiya, Beyrut, 1986, s. 224-228.

224 Mahmud, s. 232.

nacakken gizli biri (Cebrail) elini ateş koruna yönlendirir; Hz. Musa ateş korunu alır ve ağzına atar. Bu sınaama Hz. Musa'yı firavunun gazabından korur, fakat kor dilini yaktığı için onda kalıcı konuşma bozukluğu oluşturur.”²²⁵

Bazı kaynaklarda Firavun'un kızarak onun öldürülmesini istemesine gerekçe olarak henüz çocukken Firavun kucagina alıp başına krallık tacını giydirdiğinde çocuğun onu yere atıp çiğnemesi, onun sakalını yolması ve elindeki sopayla başına vurması gösterilmekte ve arkasından benzer uygulamalar nakledilmektedir. Bütün bunlar Mısır'ın geleceği için kötülük işareti olarak yorumlanmaktadır.²²⁶

Hz. Musa'nın Olgunlaşması

Hz. Musa'nın annesi tarafından emzirilmesi sonrasında onunla ilişkileri ve saray hayatı konusunda kaynaklarda açıklayıcı bilgiler bulunmamaktadır. Buna paralel olarak onun Firavun ile ilişkileri, saraydan ayrılıncaya kadar nasıl yaşadığı, neyle meşgul olduğu, Firavun ve bölgede yaşayan inanç ve kültürden etkilenmeden kendini nasıl koruduğu hususunda da Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere bu konuda bilgi veren eserlerde detaylı malumat yer almamaktadır.

Hz. Musa'nın, yukarıda da kısmen işaret edildiği üzere annesinin yanında belli bir süre hatta ergenlik çağına kadar kaldığı²²⁷ ya da ergenlik çağına ulaştığı süreçte milli kimliğini öğrendiği iddia edilir.²²⁸ Muhtemelen annesi onunla ilişki kurduğu dönemlerde onun kimliği, niçin kendi yanında değil de Firavun'un sarayında yaşadığı, buraya gelmeden öncede neler yaşadıkları konusunda bilgiler vermiş, kişilik kazanma-

225 Taberî, s. 1/390; Heller, s. 8/659; Mutavi', s. s. 18-19; Adam, Hazreti Musa, s. 32-34. Krş, Taha, 20/27-28.

226 Mutavi', s. 18-19; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/13; Harman, s. 31/208, 212.

227 Mutavi', s. 23.

228 Şelebi, s. 62.

sında yardımcı olmuştur. Bu arada ona hangi millete ve hangi dine mensup olduğu, gördükleri zulümler ve yaşadıkları acılar hakkında bilgilerini ve tecrübelerini aktarmıştır.²²⁹ Her ne olursa olsun Hz. Musa'nın sarayla ilişkisi devam etmiş ve o Firavun'un emri doğrultusunda saray şartlarında yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bilinen tek şey, sarayda düşmanlarıyla birlikte yaşayan ve çok sıcak ilişkiler içinde bulunan Hz. Musa, *"...Ey Musa! Gözümün önünde büyüyüp yetişesin diye (Firavun ve ailesine) sana karşı katımdan bir sevgi vermiştim."* ayetinde belirtildiği üzere, Cenab-ı Allah'ın nezaretinde büyüyerek özel ve iyi bir eğitim almıştır. Yahudi geleneğine göre Hz. Musa aristokratlara has bir eğitim almış, dönemin en kültürlü halkı olan Mısırlıların bütün ilimlerinde yetiştirilmiş, sözlerinde ve işlerinde kudretli bir kimse olmuştur.²³⁰

*"Musa ergenlik çağına gelip olgunlaşınca ona doğruyu yanlış ayırt edecek güçlü bir muhakeme yeteneği ve ilim verdik..."*²³¹ ayeti kerimesi dışında İslam kaynaklarında onun yetişme tarzı ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Bu ayeti kerimeye göre, Hz. Musa fiziki ve akli olgunluğa eriştikten sonra Cenab-ı Allah ona ilim, hikmet ve onlarla birlikte amel imkânı vermiştir ki bu özelliklere sahip olanlar diğer insanların yaptıkları yanlışlardan ve şeytani tehlikelerden uzak kalmaktadırlar.²³²

Hz. Musa'ya diğer insanlardan ayrıcalıklı olarak Allah tarafından verildiği ifade buyrulan bu özellikleri, kırk yaşında ve Mısır'da bulunurken peygamber olarak görevlendirilmesi şeklinde yorumlayanlar olmuştur.²³³

Kaynaklarda, ergenlik çağı 18-30 veya 30-40 yaş arası olarak gösterilmektedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de bu konuda herhangi

229 Seyyid Kutub, Fıztalı'l-Kur'an, çev, Heyet, İstanbul, 1979, s. 11/232; eş-Şihavi, 39.

230 Elçilerin İşleri, 7/22.

231 Kasas, 28/14.

232 Muhammed Ebu'n-Nur el-Hadidi, İsmetü'l-Enbiya ve'r-Reddü ala's-Şübehi'l-Müvecceheti İleyhim, Kahire/Mısır, 1979, s. 169.

233 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6199; Kasas, s. 262.

bir yaştan söz edilmemektedir. Ayeti kerimelerde bu hususun anlatım şekline bakılırsa Hz. Musa'nın, bu sırada tam anlamıyla olgunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu çağda Hz. Musa'nın bedenen ve aklın iyice olgunlaştığı böylece ona insanlar arasında hükmetmesini sağlayacak şekilde Cenab-ı Allah tarafından güçlü bir muhakeme yeteneği ve ilim verildiği, aynı zamanda kendisinin ve insanların işlerinin nasıl yürütüleceğinin bilgisinin öğretildiği fakat bunların peygamberlikten farklı bir durum olduğu belirtilmektedir. Zira peygamberliğin bireysel kazanımların katkısı olmadan doğrudan Cenab-ı Allah tarafından yapılan bir görevlendirme olduğu bilinmektedir. Buna karşılık, muhakeme ve ilim insanın kendi gayretinin sonucu olarak Allah tarafından verilmektedir.²³⁴ Tefsirlerde itidal yaştan kırk olduğu, aklın o yaşlarda olgunluğa eriştiği ve bütün peygamberlerin kırk yaşında gönderildiği belirtilmekte, sonra Hz. Musa'ya verilen *"ilim"*ın Tevrat, *"hüküm"*ün de *"Peygamberlerin hikmeti sünnettir"* genellemesinden hareketle sünnet olduğuna işaret edilmektedir.²³⁵ Nitekim Kitab-ı Mukaddes'te de Hz. Musa'nın olgunlaşma yaşı olarak kırk gösterilmekte ve: *"Kırk yaşını doldurunca Musa'nın yüreğinde öz kardeşleri İsrailoğulları'nın durumunu yakından görme arzusu doğdu."*²³⁶ denilerek onun bu yaştan sonra kavmiyle ilgilenmeye başladığı söylenmektedir.

Hz. Musa'ya peygamberliğin çok daha sonra Medyen dönüşünde verildiği düşünülürse, ayette sözü edilen hikmet ve ilim ile ona peygamberliğin verildiğini değerlendirmek doğru değildir. Kaynaklarda, kırk yaşında ona bilgi ve hikmet verildiğinden söz edilmesi, ona peygamberlik verilmesi olayıyla karıştırılmış olsa gerektir. Burada ona verildiği belirtilen şe-

234 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturîdî, Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi, çev. Fadıl Aygan, İstanbul, 2018, s. 11/28; Razî, Tefsir, s. 17/488; Ebussuud, 6/500; Vanî, s. 323; Kutub, s. 11/232; Vehbi, s. 10/4076; bk. Kasas, 28/14.

235 Zemahşerî, s. 5/24; Ayrıca bk. Ebussuud, s. 6/500; Sabunî, 11. Fasikül, s. 30.

236 Elçilerin İşleri, 7/23.

yin olayların mahiyetini anlama, akıl, ilim ve sezgi yeteneği olması akla daha yatkın görünmektedir.²³⁷ Zira bu dönemde Hz. Musa'nın olgunlaşması henüz tamamlanmamıştır.²³⁸ Mevdudî de bu görüşü destekler mahiyette şöyle demektedir: *"Hüküm; hikmet, anlayış ve hükmetme gücünü tazammun eder. 'İlim' ise hem dini hem dünyevi bilgidir. Hz. Musa ailesiyle kurduğu temas sonucu atalarının-Yusuf, Yakup, İshak, İbrahim (a.s.)- öğrettilerini biliyordu. Ve kralın sarayında bir prens olarak eğitim görürken Mısır'da cari olan bütün ilimlerden de nasibini almıştı. Burada 'hüküm' (hikmet) ve 'ilim' (bilgi) peygamberliğin bağışlanması anlamına değildir. Çünkü peygamberlik, Hz. Musa'ya birkaç yıl sonra bağışlanmıştır."*²³⁹

Bu tür rivayetlerin dışında İslami gelenekte Hz. Musa'nın saray hayatı ve çocukluk dönemleri hakkında bilgi bulunmamakta, onun gençlik dönemi ve öldürdüğü Mısırlı ile olan ilişkilerinden söz edilmektedir.²⁴⁰

Hz. Musa henüz saraydan ayrılmadan ve kendisine peygamberlik gelmeden önce Firavun'un yanlış yolda olduğunu ve İsrailoğulları'na baskı uygulandığını görmüştür. Bu sebeple düşüncelerini yakınlarıyla paylaştığı, muhalefetine ağızdan ağıza dolaştığı, bu yüzden o saraydan ayrılarak gözden kaybolduğu, kendini bir yerlere gizlediği ve zaman zaman geceleri şehre çıktığı yönünde bazı görüşler ileri sürülmüştür.²⁴¹ Hz. Musa'nın olgunlaştıktan sona ailesiyle ilişkilerini devam ettirdiği, kendileriyle ve çevresiyle ilgili olup bitenleri onlardan öğrendiği ihtimal dâhilindedir. O ilahi bir program çerçevesinde hareket etmiş, neredeyse bu konuda herhangi bir inisiyatif kullanmamıştır. Ona hikmet ve ilim öğretilmiş,²⁴² ilahi proje-

237 Heyet, Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, İzmir, 2020, s. 386, 1. Dipnot.

238 Hadislerle İslam, s. 6/69.

239 Mevdudî, s. 4/165.

240 Adam, Hazreti Musa, s.34.

241 Kur'an Yolu, s. 4/219-220.

242 Kasas, 28/14.

nin başarısızlığa uğramaması bakımından kendi isteğiyle bazı değerlendirmeler yapması engellenmiştir. Kanaatimizce, Hz. Musa'ya ilim ve hikmetin öğretilmesi, onun fiziksel ve akli olgunluğa kavuştuğu gençlik yıllarının sonunda gerçekleşmiş olmalıdır. Kaynaklarda peygamberlik yaşı olarak belirtilen kırklı yaşlar dikkate alındığında Hz. Musa'nın Medyen'de geçirdiği süre de hesap edilerek yine onun yirmili yaşlardayken yararına ve zararına olacak şeyleri bilme olgunluğuna eriştiği tahmin edilmektedir. Muhtemeledir ki, Mısır'dan ayrılmasına sebep olan cinayet olayı da bu yaşlarda gerçekleşmiştir.

Hız. Musa'nın İşlediği Cinayet

Kasıt mı? Yoksa Takdir-i İlahi mi?

Hız. Musa'nın gençlik dönemindeki belirsizlik ister istemez bu süreyi anlamlandırmak durumunda olanları farklı kaynaklardan beslenmeye ve farklı bilgileri bir bütünün tamamlayıcı unsurları gibi kullanmaya mecbur etmiştir. Özellikle ona akla ve hikmete dair bazı bilgilerin öğretilmesi onun peygamberliğiyle bütünleştirilmiş, bundan dolayı da Firavun'un sarayında kendisine lütfedilen bu ilahi nimetin ona peygamberlik yaşı olarak kabul edilen kırklı yaşlarda verildiği yönünde kanaatler oluşmuştur. Hatta onun henüz saraydan ayrılmadan peygamberlik görevine başladığı, bu yüzden saraydan uzaklaştırıldığı, senelerce başka yerlerde kaçak olarak yaşadığı, daha sonra gizlice şehre geri döndüğü sırada cinayet olayının gerçekleştiği üzerinde durulmuştur.²⁴³ Halbuki Hız. Musa'nın bu dönemde henüz evlenmediği, onun peygamberlik görevinin Medyen dönüşü Tur Dağı'na geldikten sonra başladığı Kur'an-ı Kerim'de açık olarak belirtilmektedir.

Firavun'un sarayı şehrin dışında bir yerde bulunuyordu. Hız. Musa bu sarayda yaşıyor, oranın nimet ve imkanlarından yararlanıyor, bundan dolayı o yakın çevresinde firavunun oğlu olarak tanınıyordu. Bu arada çeşitli kanallardan ve özellikle yakınlarından toplumda olup bitenlerden haberdar oluyor, İsrailoğulları'na yapılan baskı ve zulümleri işitiyordu. Sarayda o günün şartlarında lüks içinde yaşıyor olmasına rağmen İsrailoğulları başta olmak üzere bütün ezilen insanlara üzülyüyor ve kendi kendine bu kötü gidiş için çözüm yolları ve fırsatlar arıyordu. Hatta onun İsrailoğulları'nı savunduğu, onlara yardım etmek istediği, çevresindekiler tarafından biliniyordu.²⁴⁴

Hız. Musa, toplumu ıslah etme ve İsrailoğulları'na yardım konusundaki kendine özgü düşüncelerini sadece çok yakınında-

243 Mutavi', s. 23-27.

244 Zemahşeri, s. 5/26; Hicazi, s. 4/447; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/14.

ki güvenilir kimselere açmış olmasına karşılık bu bilgiler çevrede ağızdan ağıza duyulmaya ve yayılmaya başlamıştır. Hatta onun henüz saraydan kesin olarak ayrılmadan önce kendini gizleyerek zaman zaman gözden kaybolduğu, geceleri şehre giderek oradakilerle görüştüğü kaynaklarda yer almıştır.²⁴⁵

Hz. Musa, Cenab-ı Allah'ın dilediği kadar sarayda kalmış, sonra ilahi hikmet tecelli etmiş ve sonucunu bilemediği bir yolculuğa çıkmıştır. Rivayetlere göre Firavun'un gemiyle saraydan ayrıldığı bir sırada Hz. Musa, başka bir gemiyle veya yürüyerek herkesin öyle uykusunda (kaylule) olduğu veya akşam yemeği için evlerine çekilerek sokakta ayak seslerinin kesildiği²⁴⁶ bir vakitte, nereden ve nasıl girdiği kesin olarak bilinmeksizin kimselere görünmeden şehre girmiştir.²⁴⁷ Bu bilgilerin yanında onun gençlik çağına erişip olayları idrak etmeye başladıktan sonra yalan söylemediği, doğrudan ve haklıdan yana tavır koyduğu, haksızlığa dayanamayıp tepki gösterdiği, bunun üzerine onun tehdit edildiği ve bu yüzden yerleşim yerlerine halkın haberinin olmadığı zamanlarda girdiği iddia edilmiştir.²⁴⁸ İşte böyle bir zaman diliminde o, akla yatmamakla birlikte on iki veya otuz yaşında²⁴⁹ ve kalbi Firavun ve Mısırlılara karşı kin ve nefretle dolu olduğu halde,²⁵⁰ şehirde dolaşırken,²⁵¹ İsrailoğulları'ndan birinin bir Mısırlı Kıpti ile kavgasına şahit olur. Bazı rivayetlerde Mısırlının Firavun'un yakınlarından veya sarayında çalışanlardan birisi olduğu belirtilmektedir.²⁵²

245 Kur'an Yolu, 4/219-220.

246 İbn Keşir, Tefsir, s. 11/6199; Vanî, s. 325; Mahmud, s. 233.

247 Ebussuud, s. 6/501; eş-Şihava, s. 41; Kur'an Yolu, s. 4/220.

248 Zemahşerî, s. 2/26.

249 Zemahşerî s. 4/924; Ebussuud, s. 6/368; Hicazi, s. 4/28.

250 Hicazi, s. 4/28.

251 Taberî, s. 1/390-391; Maturîdî, 11/29; Razî, Tefsir, s. 17/489; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/14; Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 386.

252 Ebussuud, s. 6/368; Kutub, s. 11/233, 250.

Müfessirler, İsrailoğulları'ndan olan adam ile kavga eden Kıpti'nin kimliği ve niçin kavga ettikleri hususunu araştırmış ve kendilerince bir çözüm üretmeye çalışmıştır. Kavga'nın olduğu yer olarak Firavun'un sarayının bulunduğu, Kahire, Menfis veya Aynü's-Şems şehirlerinin adı geçmektedir.²⁵³ Anlatılanlara göre Hz. Musa'nın kabilesinden olan Samiri ile düşman olan ve adının Fatun olduğu söylenen Kıpti, Firavun'un mutfağında hizmetçi olarak çalışmaktadır. Kıpti ücretsiz olarak mutfağa odun taşınması için Samiri'ye emredince o itiraz eder ve tartışma kavgaya dönüşür.²⁵⁴ Bu rivayet, Hz. Musa'nın gizlice şehre girmesi ve herkesin istirahatete çekildiği bir sırada iki kişinin kavgasına şahit olduğu yönündeki genel bilgi ile çelişmektedir.

Kur'an-ı Kerim ve sahih hadisi şerifler dışında kaynaklarda yer alan bilgilere ihtiyatla yaklaşma konusundaki kararlılığımız gereği, bu konuda verilen bilgileri de sadece ilme ve ilim insanlarına olan saygımız doğrultusunda nakletmeyi yararlı bulduk. Her biri kapalı bir konuya açıklık getirmek amacıyla nakledilen bu türden rivayetler, bazen birbiriyle çelişmekte hatta Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilere de uymamaktadır. Her şeyden önce Hz. Musa'nın Kıpti'yi öldürdüğü ana kadar çocukluk dönemi hariç Firavun'un sarayında geçirdiği yıllar kapalı bir alan olarak kalmaktadır. Eğer o, sarayda mutlu ve mesut bir hayat geçirmişse, muhtemelen annesinin verdiği bilgiler dışında bu hayatını olumsuz etkileyecek bir hareketin içine girmemesi gerekmektedir. Hem sarayda yaşayıp hem de orası aleyhine oluşumlarda yer alıp saray hakkında zararlı girişimlerde bulunmak, bırakın o dönemin sosyal ve siyasal şartlarını ve Firavun gibi zalim bir kimsenin yönetimini, günümüz dünyasında da mümkün değildir.²⁵⁵

İsrailoğulları'ndan olan kavgacı Hz. Musa'dan yardım ister. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın bu kişinin kendi kavmine

253 Ebussuud, s. 6/501; Kur'an Yolu, s. 4/220.

254 Zemahşerî, s. 5/24, 26; Razi, Tefsir, s. 17/488, 490; Vehbi, 10/4077.

255 Krş. Razi, Tefsir s. 17/488-499; Vehbi, s. 10/4078.

mensup olduğunu nasıl bildiği sorusu cevapsız bırakılmaktadır. Ancak onun İsrailoğulları veya toplumun bir kısmı tarafından tanındığı sanılmaktadır.²⁵⁶ Kavga edenleri ayırmak maksadıyla istemeyerek de olsa kavgaya dâhil olan Hz. Musa, çevredeki sakinlikten de yararlanarak vurduğu bir yumrukla Mısırlının ölümüne sebebiyet verir.²⁵⁷ Denildiğine göre o, öldürdüğü kişiyi toprağa gömerek gizlemiş ve bunu kendisine yardım ettiği İsrailiden başkası görmemiştir.²⁵⁸

Hz. Musa daha sonra İsrailoğulları'ndan olan kavgacı adamın haksız Kıpti'nin de masum olduğunu öğrenir. O, masum olduğunu bilmediği bir Mısırlıyı öldürmüş olmaktan dolayı Yüce Allah'tan af diler.²⁵⁹ Bu husus Kur'an-ı Kerim'de çok açık bir şekilde şöyle ifade buyrulmaktadır: *"Musa halkın uykuda olduğu tenha bir zamanda şehre girdi. Orada iki kişinin kavga ettiklerini gördü. Bu kavgacıardan birisi kendi halkından, diğeri de düşmanı olduğu halktan idi. O sırada kendi halkından olan kişi düşmanına karşı Musa'dan yardım istedi. Bunun üzerine Musa o adamı eliyle itti ve adam o anda ölüverdi. Musa (kendi kendine), 'Bu düpedüz şeytan işi, gerçekten şeytan insanı yoldan çıkaran apaçık bir düşmandır.' dedi."*²⁶⁰ Meal yazarları ayeti kerimenin açıklaması sadedinde ekledikleri bir notta, Hz. Musa'nın gündüz vakti Firavun'un yaşadığı şehirde, kavga eden iki kişiyi ayırmak isterken düşmanlarından birini yumruklayarak değil itekleyerek öldürdüğünü belirtmektedir. Burada öldürme kastı olmaksızın taksirli bir ölüme sebebiyet verildiğine işaret edilmektedir.²⁶¹ Zira Hz. Musa, onu öldürmek için değil ikisini ayırmak ve Mısırlıyı oradan uzaklaştırmak istemiştir.²⁶² Mev-

256 A. Neccar, s. 229; Mahmud, s. 233.

257 Ebussuud, s. 6/501; Mahmud, s. 233.

258 Hicazi, s. 4/447.

259 A. Neccar, s. 229.

260 Kasas, 8/15; Yüce Kur'an, 28/15.

261 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 386.

262 Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah İbn Arabi, Ahkâmu'l-Kur'an, Beyrut, 1987, s. 3/1465.

dudî; “*vekeze*” kelimesinin orijinal anlamının tokat vurmak ve yumruk atmak olduğunu, kendisinin ölüme sebebiyet vermesi dolayısıyla buradaki ibareyi, “*Musa bir yumruk attı.*” şeklinde tercüme ettiğini belirtmiştir.²⁶³

Razî, Hz. Musa’nın Mısırlıyı hata ile öldürdüğünü belirtmekte²⁶⁴ ve onun bu eylemi bir zulüm olarak nitelenmektedir.²⁶⁵ Zemahşerî ise; hiçbir peygamberin emir almadan hiçbir kişiyi öldürme hakkı olmadığı genel prensibinden hareketle, Hz. Musa’nın kendine izin verilmeden kâfir olduğu halde bir Mısırlıyı öldürmesini şeytan işi ve kendisine zulmetmek olarak nitelendirdiğini söylemektedir.²⁶⁶

Müfessirler, Hz. Musa’nın kayırdığı Yahudi’nin kâfir olup olmadığını tartışmışlardır.²⁶⁷ Onların büyük çoğunluğu “*şiatihî*” kelimesini ırk, kabile, kavim, millet, taraftar anlamında kullanırken Zemahşerî bunu din anlamında değerlendirmiş ve kavgacı İsrailinin Hz. Musa’nın dininden olduğunu belirtmiştir.²⁶⁸ Hz. Musa’nın Medyen dönüşü peygamberlikle görevlendirildiği düşünülürse henüz bu dönemde Risâlet’le görevlendirilmemiş olduğunu kabul etmek zor değildir. Hz. Musa’nın kendi ırkından olmayan birisiyle kavga eden Yahudi’ye dini hassasiyetle yardım etmesi onun Hz. İbrahim’den kalan Hanif dini üzerine yaşayan birisi olduğunu akla getirebilir. Ancak Hz. Musa’nın kendi kavmini Mısır’dan kurtardığı zaman ve sonrasında yaşanan olaylar esnasında onların bu inanca sahip olduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Zaten ayeti kerimede de “*Bu kavgacılardan birisi kendi halkından,*

263 Mevdudî, s. 4/166-167.

264 Razi, Tefsir, s. 15/510; Mahmud, s. 233.

265 Kasas, 28/16; Havva, s. 10/487.

266 Zemahşerî, s. 5/26. Ayrıca bk. Ebussuud, s. 6/501.

267 Maturidi, s. 11/30; Razî, Tefsir, s. 17489-490; Vehbi, s. 10/4080. Ayrıca Maturidi, 11/31. sayfadaki 34. dipnotta Semerkand’den yapılan alıntılarda Hz. Musa’nın dini hassasiyetle Yahudi’ye yardım ettiği yönünde bazı bilgiler bulunmaktadır ki, bu yukarda verdiğimiz bilgilere ve öğrendiğimiz pişmanlık içeren gerekçelere uymamaktadır.

268 Zemahşerî, s. 5/26. Ayrıca bk. Ebussuud, s. 6/501.

diğeri de düşmanı olan halktan idi." buyrularak inançla ilgili bir değerlendirme yapılmamaktadır. Yahudilerin etkin olmasa da Hz. İbrahim'den kalma geleneksel dini inançlarının bir kısmını milli kimlikleriyle bütünleştirerek Mısırlılardan farklı bir hayat tarzına ve kültüre sahip oldukları kuvvetle muhtemeldir. Mısır siyasilerinin Hz. Musa öncesi dönemde Yahudilere bu dini ve kültürel özellikleri sebebiyle mi yoksa etnik ve sosyolojik kimlikleri sebebiyle mi farklı muamele ettikleri ve baskı uyguladıkları açık olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla Hz. Musa'nın "*kendi halkından*" ifadesiyle dini hassasiyetlerden ziyade milli kimliğin tesiriyle yardım ettiği, "*düşmanı*" ibaresiyle de karşı tarafın ötekileştirildiği anlaşılmaktadır.

Muhammed Esed bu konuda şunları söylemektedir: 16-17. ayetler göstermektedir ki, anlatılan olayda Mısırlı değil, İsrailoğulları'ndan olan adam suçludur. "*Musa, 'Rabbim!' dedi, 'Bana verdiğin nimet hakkı için, bundan böyle suçlulara asla yardımcı olmayacağım.'*"²⁶⁹ ifadesi Hz. Musa'nın yardım ettiği İsrailoğulları'ndan olan kişinin kâfir olduğunu yani kelimenin ahlaki tanımıyla hakka karşı çıkan yani haksız biri olduğunu göstermektedir. Görünüşe bakılırsa Hz. Musa, olayda hangi tarafın haklı olduğunu anlamaya çalışmadan, kavmî taassuba kapılarak İsrailoğulları'ndan olan adamın yardımına koşmuş, ama hemen sonra, sadece bir adam öldürdüğü için değil, fakat bunu kabilevî ya da ırkî peşin hükümlerle yaptığı için ciddi bir suç işlemiş olduğunu fark etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Musa kıssasının bu bölümünde asıl işaret edilmek istenen hususun bu olduğu söylenmektedir.²⁷⁰ Bu sadette Ebussuud Efendi de onun Kıpti kökenli olması yanında ayrı bir din mensubu olduğunu vurgulayarak bu durumun Hz. Musa'nın onu öldürmesinde etkili olduğuna dikkat çekmektedir.²⁷¹ Nitekim Razi de öldürülen kişinin öldürülmeyi hak eden kafir birisi olup ol-

269 Kasas, 28/17.

270 Muhammed Esed, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, İstanbul, 2002, s. 784-785.

271 Ebussuud, s. 6/501.

madığını tartışmış, fakat Hz. Musa'nın kendi kavminden olan kişiyi kurtarmak kastıyla hata işlediğini belirtmiştir.²⁷²

İzahı ve ispatı zor bütün bu tartışmalara Vanî Mehmed Efen- di cevap aramış ve şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “*Kav- ga eden iki kişiden biri Samirilerden fitne fücür bir Sıbtî, diğeri Fatun veya Feyletun adında kafir bir Kıpti idi. Firavun’un sa- rayında aşçı olarak çalışıyordu. Samiri olan kişi de Firavun’un sarayına odun taşıdığı için onunla alay etmişti. Ayette belirtil- diği üzere kavga edenlerden biri kendi taraftarı, diğeri düşmanı idi. Ama Musa ile kendi taraftarı olan kişi arasında bağlantı din konusunda değil, soy konusunda idi. Aynı surenin (Kasas) 17. ayetinde ‘Sen azgının tekisin.’ denilmesi de buna delalet etmek- tedir. Kimileri Sıbtî’nin Müslüman olduğunu söylerse de zayıf bir ihtimaldir.*”²⁷³

Olayın gerekçesi ve yaşanış biçimi nasıl olursa olsun sonuçta “*Ben onlardan birini öldürdüm.*”²⁷⁴ beyanından da anlaşıldığı- na göre Hz. Musa bir adam öldürmüş ve katil olmuştur. Buna karşılık Cenab-ı Allah da onun bu sözünü yalanlamamış ve “*Sen onu öldürmedin.*” dememiştir. Bilakis Hz. Musa kendisine zulmettiğini belirterek bağışlanma talebinde bulunmuştur.²⁷⁵

Hz. Musa, istenmeyen olayların yaşandığı bir kavgaya karış- maktan dolayı pişmanlık duymuş ve “*Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık ettim, beni bağışla.*” diyerek günahını itiraf et- miş, yaptığı işten pişmanlık duymuş ve tövbe ederek Cenab-ı Allah’tan af dilemiş, onun bu duası kabul edilerek bağışlan- mıştır.²⁷⁶ Bu arada Hz. Musa, “*Bana verdiğin nimet hakkı için, bundan böyle suçlulara asla yardımcı olmayacağım.*”²⁷⁷ diyerek

272 Fahreddin Razi, İsmetü'l-Enbiya, Takdim Muhammed Hicazi, Kahire, 1986, s. 101.

273 Vanî, s. 325.

274 Kasas, 28/33.

275 Maturidi, s. 11/31.

276 Kasas, 28/16.

277 Kasas, 28/17.

Cenab-ı Allah'a kesin söz vermiştir.²⁷⁸

Hız. Musa'nın peygamber olmamasına rağmen Allah'tan bağışlanma dilemesi, onun Allah inancına sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum onun çocukluktan itibaren farklı bir kültür ve dini inanışa mensup olduğunu, Firavun'un sarayında yetişse bile, annesinin gözetim ve katkılarıyla geleneksel tevhit esasına göre yetiştirildiğini göstermektedir.²⁷⁹

Müfessirlerden bazıları, "*Peygamberler günah işlemekten masumdur.*" temel prensibinden hareketle onların küçüklerden değil, büyük günahları işlemekten masum olduklarını, Hız. Musa'nın da adamı kasten öldürmediği için büyük günah sayılamayacağını belirtmektedir. Ayrıca onlar bu sırada Hız. Musa'nın henüz peygamber olmadığını da hatırlatmaktadır. Vehbi Efendi kavga ve Hız. Musa'nın işlediği günaha farklı bir yaklaşımda bulunarak öldürülen Kıpti'nin kâfir ve Allah düşmanı olması sebebiyle öldürülmesinin mubah olduğunu ve Hız. Musa'nın bundan dolayı istiğfar etmediğini belirtmektedir. Onun pişmanlık duyması ve istiğfar etmesinin sebebi olarak öldürmeye memur olmadığı halde bir kâfiri öldürmesidir demektedir.²⁸⁰

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şöyle bir yorum yapılmaktadır: Bize göre Hız. Musa'nın kavgaya müdahalesi, horlanan ve ezilen topluluktan birinin yardım istemesi üzerine olmuştur ve bunda kusur bulunmamaktadır. O tedbirsizlikle öldürdüğü adamı sadece iteklemiş veya yumruk atmış, yaptığı eylem de "*İstemedenden ölüme sebep olma*ttır." keyfiyetinden öteye gitmemektedir. Irk bağının müdahale sebebi olduğu delilsiz bir yakıştırmadır. Hız. Musa'nın yaptığı, zayıf olanın yanında durma erdemi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kavga sırasında kimin haklı kimin haksız olduğunu ayırmanın güçlüğü de ortadadır. Onun kendisini günahkâr görmesi ölüme sebep olmasındandır.²⁸¹

278 Mahmud, s. 234.

279 Meral, s. 25.

280 Vehbi, s. 10/4079.

281 Kur'an Yolu, s. 4/220-221.

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre öldürülen bir Kıpti ve öldürmekten dolayı pişman olan bir insan yani Hz. Musa vardır. Burada Hz. Musa'nın suçlu olduğu, kendi dininden değil kavmin-den bir adama yardım ettiği, bundan dolayı Cenab-ı Allah'tan bağışlanma dilediği gayet açıktır. Baştan sona bir hikmetin ve ibretin gizli olduğu bu ölüm hadisesinde Hz. Musa'nın ister itekleyerek isterse yumruklayarak olsun Mısırlıyı nasıl öldürdüğü anlamsız bir tartışmadır. Bu olay bir anlamda, Hz. Musa'nın peygamberliğe hazırlanması için Mısır'dan uzaklaştırılarak Hz. Şuayb'ın yanına gönderilmesi onun Firavun'la mücadele etmek için yetiştirilmesinin görünen bir sebebi olmaktadır.

H. Musa'nın İşlediği Cinayetin Duyulması

H. Musa, işlemiş olduğu bu suçtan dolayı yakalanıp cezalandırılacağından çok korkmuş, başına gelebilecek olumsuzlukların kaygısıyla geceyi şehirde korkuyla geçirmiştir. Bu arada işlediği cinayet haberinin yayılıp yayılmadığını ve hakkında söylenecekleri merak etmiştir. Buna karşılık Mısırlılar Hz. Musa'nın katil olabileceğine ihtimal veremedikleri için olsa gerek Firavun'a giderek İsrailoğulları'ndan birisinin bir Kıpti'yi öldürdüğünü, katilin yakalanarak haklarının korunmasını istemişlerdir.²⁸²

H. Musa, adam öldürme suçunun karşılığının kisası gerektirdiğini bildiği ve bunun halk tarafından da bilindiğini, bundan kurtuluş olmadığını düşünerek korku, telaş ve heyecanla Mısır'dan kaçış yolları aramaya başlamıştır. Bu endişeyle ertesi günü şehirde dolaşırken bir gün önceki kavgada yardım ettiği adamın tekrar başka birisiyle kavga ettiğine şahit olmuştur. Kavgacı adam yine kendisinden yardım istemiştir. Kur'an-ı

²⁸² A. Neccar, s. 229.

Kerim’de ikinci kavgacının paydaşlarından birisinin İsrailoğullarından olduğu bilinirken ikincisi için; *“hem kendisinin hem de soydaşının düşmanı”* yani Kıpti ifadesi kullanılmıştır. Oysa Tevrat ve Yeni Ahit’te ikinci kavgaya tutuşanların her ikisinin de İbrani olduğu vurgulanmıştır.²⁸³

Bu kavgacı Yahudi’nin kendi işini kendisi göremeyecek kadar zayıf/çelimsiz fakat kötü niyetli bir kişiliğe sahip serseri birisi olduğu yorumu yapılmış,²⁸⁴ Vanî de onun kafir veya fasık bir mücrim olduğunu belirtmiştir.²⁸⁵

Seyyid Kutub bu olayı anlatırken: *“Hz. Musa Mısırlı Kıpti’ye karşı içinde bir heyecan duymuş, bir önceki gün öldürdüğü Kıpti gibi bunu da öldürmek isteyerek üzerine yürümüşü.”*²⁸⁶ ifadesini kullanmıştır. Bu değerlendirme hem Kur’an-ı Kerim’in bu konudaki beyanlarına hem de Hz. Musa’nın ruh haline, duyduğu pişmanlık, yaptığı tövbe ve bağışlanma olgusuna uymaktadır. Çünkü o, bir önceki gün meydana gelen istenmedik olaydan büyük pişmanlık ve üzüntü duymuş, Cenab-ı Allah’a yalvararak bir daha suçlulara yardımcı olmayacağına söz vermiştir.²⁸⁷ Üstelik ikinci olayda haksız olduğu halde kendisinden yardım isteyen bir önceki gün kayırdığı Yahudi hemşerisine yardım etmeyi vicdanen hiç istememiş,²⁸⁸ öfkelenerek *“Sen gerçekten azgın ve şımarık bir adamsın demiştir.”*²⁸⁹ Hatta Mısırlıyı onun elinden çekip almak ister gibi bir tavır sergilemiştir. Fakat o, kavgayı ayırmak için yeniden istemeyerek de olsa ikisinin arasındaki olaya karışmıştır.

Yaşanan kargaşada taraflardan birisi *“Ey Musa! Dün öldürdüğün adam gibi şimdi de beni mi öldüreceksin? Senin amacın*

283 Mısır’dan Çıkış, 2/13; Elçilerin İşleri, 7/26.

284 Maturidi, s. 11/33; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6200.

285 Vanî, s. 326.

286 Kutub, s. 11/237.

287 Kasas, 28/16-17.

288 Mahmud, s. 234.

289 Kasas, 28/18.

*sulha sükûna yardımcı olmak değil, bu ülkede zorbalık yapmaktır.”*²⁹⁰ diye bağırarak onu katillikle suçlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in meal yazarları ve müfessirler bu sözü kimin söylediği konusunda farklı görüş beyan etmişlerdir. Ayeti kerimenin kendi akışı içinde meallerdeki parantez içi eklemeleri çıkardığımızda *“Derken o, ikisinin de düşmanı olanı yakalamak isteyen...”*²⁹¹ yukarıda nakledilen ifadelerin, kavganın taraflarından ve ondan yardım isteyen kişinin İsrailoğullarından olması sebebiyle, yakalanmak istenen Kıpti tarafından söylenmiş olabileceği anlaşılmaktadır.²⁹² Buna rağmen müfessirlerin büyük çoğunluğu ve meal yazarları bu sözün Hz. Musa'nın *“Sen gerçekten azgın bir adammışsın.”* dediği için İsrailoğullarından kavgacı, korkak ve yaygaracı adamın, onun kendisini yakalayacağı zannıyla söylemiş olabileceği şekilde anlamlandırmıştır.²⁹³

Bu ayeti kerimeye meal vermek isteyenler, genellikle bir önceki ayeti kerimeye geçen, Hz. Musa'nın Yahudi kökenli kavgacı hemşerisine söylediği, *“Sen gerçekten azgın bir adammışsın.”* sözünden dolayı İsrailinin, onun kendisini öldüreceğini sandığından onun tarafından söylenmiş olabileceği değerlendirmesi yapmıştır.²⁹⁴ Taberi, bu sözün İsraili kavgacı adam tarafından söylendiğini ileri sürmüş,²⁹⁵ Maturidi de ona katılmıştır. Bu konuda bilim insanlarının çoğu, bu sözü söyleyenin Hz. Musa'nın hemşerisi Yahudi olduğunu düşünürken bazıları da Mısırlı Kıpti'nin olduğunu iddia etmiştir.²⁹⁶ Seyyid Kutub da Hz. Musa'nın ikinci olayda öncekinde olduğu gibi heyecanlan-

290 Kasas, 28/19.

291 Kasas, 28/19.

292 Hicazi, s. 4/448; Sabunî, 11. Fasikül, s. 31.

293 Zemahşerî, s. 5/28; Ebussuud, s. 6/502; Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâlî Kerim, İstanbul, 1972, s. 2/692; Mevdudî, s. 4/169; Mahmud, s. 235; Kur'an Yolu, s. 4/221; Harman, Musa, s. 31/212.

294 Razî, Tefsir, s. 17/494; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/22; A. Neccar, s. 229; eş-Şihava, s. 43; Yüce Kur'an ve Açıklamalı- Yorumlu Meali, s. 386.

295 Taberî, s. 1/391; Ayrıca bk. İbn Kesir, Kasas, s. 264.

296 Maturidi, s. 11/34; Vehbi, s. 10/4082.

dığını ve pişmanlık duyduğu bir eylemi tekrar yapacak hale geldiğini, düşman olarak gördüğü Mısırlıyı az kalsın öldürmek durumunda kaldığını dolayısıyla bu sözü söyleyenin Mısırlı Kıpti olduğunu ileri sürmüştür. Kutup, Hz. Musa'nın iyi bir insan olduğunu, bu durumu Kıpti'nin de bildiğini fakat yaptığı işin fitne çıkarmak, bozgunculuk ve zorbalık olduğunu, insanların arasını düzeltmek yerine çatışmayı ve öldürmeyi teşvik ettiğini bu yüzden ayeti kerimede belirtilen ifadeleri kullandığını belirtmiştir.²⁹⁷ Vehbi Efendi de verdiği manada ayetin zahiri anlamını açık bir şekilde belirtmiştir: *"İsraillinin tekrar yardım istemesi üzerine İsrailliyeye ve kendine düşman olan Kıpti'yi İsrailliden ayırmak üzere tutmak isteyince Kıpti dedi ki; 'Ya Musa! Dün bir adamı öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istersin.'"*²⁹⁸ Bunun yanında o, Musa'nın (a.s.) ikinci gün yardım etmek istediği İsraillinin mazlum olduğundan, Hz. Musa'nın onu Kıpti'nin elinden kurtarmak istediği ve fakat iyiliğe karşı onun kötülük edip bir gün önce işlenen cinayeti ifşa ettiği yönünde rivayetler olduğunu da nakletmektedir.²⁹⁹ Burada *"İsraillinin mazlum"* olduğu şeklindeki ifade ile genel olarak Mısır yönetiminde bulunan bütün İsrailliler kastedilmişse doğrudur. Fakat sadece kavgaya karışan İsraillinin durumu değerlendirilmişse bu beyan gerçeği yansıtmamaktadır. Zira bu ikinci karşılaşmada Hz. Musa, *"Sen gerçekten azgın bir adammışsın"* diyerek onun masum ve mazlum olmadığını hatta azgın ve şımarık birisi olduğunu vurgulayarak azarlamıştır.

Bu durumda Hz. Musa'nın bir önceki gün işlediği cinayetin duyulup duyulmadığı, şayet duyulmuş ise kim tarafından ve nasıl duyurulduğu? Kıpti'nin bunu ne zaman ve nasıl duyduğu? Hz. Musa'yı nasıl tanıdığı? Soruları akla gelmektedir.

Hz. Musa'nın işlediği cinayetin nasıl duyulduğu ile ilgili birbirleriyle çelişen ifadeler kaynaklarda yer almaktadır. Kur'an-ı

297 Kutub, s. 11/236-239.

298 Vehbi, s. 10/4081.

299 Vehbi, s. 10/4084.

Kerim'in açıklamalarından, Hz. Musa'nın Kıpti'yi öldürmesi hadisesinin ikinci kavga esnasında duyulduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁰ Kıptilerden birinin öldüğü şehirde duyulmuş olsa bile en azından kim tarafından öldürüldüğü bilinmemektedir. Genel kanı, İsrailoğulları'ndan adam ile Hz. Musa arasında bir sır olan ve başkaları tarafından bilinmeyen önceki gün işlenen cinayetle ilgili sözün, ikinci kavgada kendisini yakalamak isteyen Hz. Musa'ya, yanlışlıkla kendisini yakalayacağını sanarak İsrailoğulları'ndan hemşerisi tarafından söylendiği iddia edilmiştir.³⁰¹ Nesefi de bu görüşü destekler mahiyette şöyle demektedir: *"Bir gün önce Kıpti'nin öldürüldüğü haberi etrafa yayılmış fakat katilinin kimliği belli olmamıştı. İsrailoğulları'na mensup kişi Hz. Musa'nın bu durumunu açıklayınca, bu ikinci Kıpti, katilin Hz. Musa olduğunu bildi, durumu Firavun'a bildirdi, onlar da buna karşılık, Hz. Musa'yı öldürmeyi kararlaştırdı."*³⁰²

Mevdudî cinayet olayının açığa çıkmasıyla ilgili olarak: *"Hz. Musa İsraili'yi paylayıp azarladıktan sonra Mısırlıya saldırmak üzere hamle etti. İsraili de sandı ki, kendisini öldürecek. Bu yüzden bağırıp çağırmaya başladı ve böylece dünkü hadisenin sırrını kendi aptallığı yüzünden açığa vurmuş oldu."*³⁰³ ifadelerini kullanmış, bu olayın İsraili tarafından yapıldığını ileri sürmüştür.

"Sen dün bir adamı öldürdüğün gibi bugün de beni mi öldüreceksin?" ifadesini Kıpti'nin söylediğini düşünenler, onun Hz. Musa'nın bir adam öldürdüğünü duymuş olacağını kabul etmektedir. Nitekim Razî, bu sözün Mısırlı tarafından söylenmeye uygun olduğunu ve başkasına değil ona ait olduğunu, doğru açıklamanın da bu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca o, Kıpti'nin

300 Mahmud, s. 235; eş-Şihava, s. 43.

301 Zemahşerî, s. 5/28; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6201; Ebussuud, s. 6/502-503; Kutub, s. 11/239; Vehbi, s. 10/4082; Havva, s. 10/488-489; Kur'an Yolu, s. 4/221.

302 Taberî, s. 1/39. Ayrıca bk. A. Neccar, s. 229; Havva, s. 10/489.

303 Mevdudî, s. 4/169; Ayrıca bk. Eş-Şihava, s. 46.

bir önceki gün yaşanan olayı İsraili kavgacı adamdan öğrendiğini söylemektedir.³⁰⁴ Muhammed Esed de bu guruba katılarak ayeti kerimeye *“Bununla birlikte, yine de ikisinin de (ortak) düşmanı durumundaki kişiyi tam yakalamak üzereyken, bu sonraki: ‘Ey Musa!’ dedi, ‘Dün öldürdüğün adam gibi beni de öldürmek mi istiyorsun? Senin tek amacın, haksızlıkları düzelten biri olmak değil, ülkenin başına zorba kesilmek!’”* şeklinde mana vermiştir. O, ayeti kerimede kavgaya karışan Mısırlıdan *“ikisinin (ortak) düşmanı”* olarak söz ediliyor olmasından, Hz. Musa’nın İsrailoğulları’ndan olan kişiye kavmi yakınlık duyduğunu ve kavgaya karışmasında bu hususun etkili olduğunu belirtmiştir.³⁰⁵

Bilinenlerin tersi olarak, Hz. Musa’nın yardım ettiği Yahudi kökenli kavgacının, bu ölüm olayını Kıptilere karşı hissettiği nefret ve Hz. Musa’nın bir Mısırlıyı öldürmesinden duyduğu memnuniyet dolayısıyla kendi yakınları arasında konuştuğu ve oradan da başkaları tarafından duyulmuş olabileceğine ihtimal verenler de bulunmaktadır.³⁰⁶ İsrailoğulları yıllarca esir ve zulüm gören bir toplum olarak hep ezilmişlerdir. Hz. Musa’nın bir kavga esnasında kendi soyundan birine yardım etmesi ve istemeyerek de olsa bir Kıpti’yi öldürmesi, onlar arasında bir kahramanlık olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bunu kavgaya karışan Yahudi kendi çevresinde sınırlı bir kesime söylemiş bile olsa bu haber kısa zamanda İsrailoğulları arasında fısıltı halinde yayılmış, sonra da Mısırlılar tarafından duyulmuştur.³⁰⁷

Bütün bu anlatılanlara göre Kıpti, bir önceki gün öldürülen adamın Hz. Musa tarafından öldürüldüğünü öğrenir ve bunu halk arasında yaymakla³⁰⁸ kalmaz doğrudan Firavun’un sara-

304 Razi, s. 17/494.

305 Esed, s. 784.

306 Kutub, s. 11/238.

307 Kutub, s. 10/238-239.

308 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/15.

yına giderek ihbar eder.³⁰⁹ Sonuç itibariyle Hz. Musa'nın Mısırlıyı öldürme haberi şehirde yayılmış olur.

Bu Yahudi'nin tekrar Hz. Musa'dan yardım istemesiyle alakalı olarak şöyle bir gerekçe iddia edilmektedir: Yahudi'nin yardım istemesinin sebebi, öldürülenin arkadaşları Hz. Musa'yı Firavun'a şikâyet etmiş. O da şahit olmadan hüküm veremem demiş. Bunun üzerine onlar İsrailiye pazara getirerek şahitlik yapmasını istemiş. O da Hz. Musa'yı görünce aralarındaki eski samimiyete dayanarak öldürülenin arkadaşlarından kendisini kurtarmasını istemiştir. Fakat Hz. Musa, kavgayı sona erdirmek için hem kendisinin hem de soydaşının düşmanı olan kişiyi yakalamak isteyince, soydaşı kendisini yakalayacağını zannederek *"Ey Musa! Sen dün bir adamı öldürdüğün gibi bugün de beni mi öldüreceksin?"* demiştir.³¹⁰

Tevrat'ta Hz. Musa'nın karıştığı kavgalar ve bir adamı öldürmesi olayı şöyle anlatılmaktadır: *"Musa büyüdükten sonra bir gün soydaşlarının yanına gitti. Yaptıkları ağır işleri seyredirken bir Mısırlının bir İbrani'yi dövdüğünü gördü. Çevresine göz gezdirdi; kimse olmadığını anlayınca, Mısırlıyı öldürüp kuma gizledi. Ertesi gün gittiğinde, iki İbrani'nin kavga ettiğini gördü. Haksız olana, 'Niçin kardeşini dövüyorsun?' diye sordu. Adam, 'Kim seni başımıza yönetici ve yargıç atadı?' diye yanıtladı, 'Mısırlıyı öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun?' O zaman Musa korkarak, 'Bu iş ortaya çıkmış!' diye düşündü. Firavun olayı duyunca Musa'yı öldürtmek istedi."*³¹¹ Bu anlatımda bazı yönlerden Kur'an-ı Kerim'e benzeyen yerler olmakla birlikte çelişkiler de bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa kavgalarda taraf değil tesadüfen olaya karışmış birisidir. Birinci kavgada istemeden bir Mısırlının ölümüne sebep olmuş ve buna da büyük bir pişmanlık duymuştur. İkinci kavgada her

309 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6201; Ebussuud, s. 6/503; eş Şihava, s. 43.

310 Taberî, s. 1/396; Vanî, s. 327; Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 386. Bk. Kasas, 28/19.

311 Mısır'dan Çıkış, 2/11-15.

ne kadar taraflardan birisi İbrani diğeri Mısırlı da olsa onun istemeden arabuluculuk rolü üstlendiği gayet açıktır. Oysa Tevrat'ta özellikle ikinci kavganın taraflarının ikisinin de İbrani kökenli olduğundan söz edilmesi bir çelişki olarak dikkat çekmektedir.

Hz. Musa'nın Günahının Affedilmesi

Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilerden Hz. Musa'nın Allah inancına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun hayatının kırılma noktasını oluşturan bu olay, atalarının dini üzerine yaşayan ve kendisine ilim ve hikmet verildiği belirtilen Hz. Musa'nın peygamber olmasından önce yaşanmıştır. İnsanlık tarihinde sıklıkla rastlanılan ve normal şartlarda cezayı gerektiren insan öldürme suçu, peygamberlerin de isteyerek veya istemeyerek suç işleyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Peygamberlerin hayatında buna benzer olaylara rastlanılmış ve onların işledikleri bu günahlardan nasıl pişmanlık duyup tövbe ettikleri ve bağışlandıkları görülmüş, bu halleriyle de onlar kendi toplumlarına örnek olmuşlardır.³¹²

Hz. Musa Kıpti'yi öldürdükten sonra işlediği günah sebebiyle çok korkmuştur. Onun bu korkusu muhtemeldir ki, çocukluktan itibaren günah sevap kavramlarını bilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca o, Firavun'un yönettiği ülkede adam öldürmenin cezasız kalmayacak büyük suçlardan birisi olduğunu bilmektedir. Neml suresinde *"Ey Musa! Korkma, Benim huzurumda peygamberlerin korkacağı bir şey yoktur."*³¹³ beyanını onun Tur Dağı'nda yaşadıkları sebebiyledir. Bununla birlikte ayeti kerimenin arkasından zikredilen; *"Ayrıca kendine zulmeden, daha sonra yaptığı kötülükten vazgeçip iyilikler yapan kimseye karşı da Ben; Gafûr'um; yaptığı hatayı bağışlarım, Rahim'im; ona daima şefkatli ve merhametli davranırım. (O halde*

312 Adam, Hazreti Musa, s. 36-38.

313 Neml, 27/10.

*sen vaktiyle işlediğin suçtan dolayı da kendini günahkâr hissetme ve korkma.)*³¹⁴ ifadeleri onun Kıpti'yi öldürmesinden sonra yaşadığı psikolojik durumu ve onun manevi suçlardan arındığını haber vermektedir.

Ayeti kerimenin zahirinden Hz. Musa'nın annesinin yanında kaldığı zamanlarda onun kanalıyla yakın akraba çevresini ve Yahudi kökenli olanları tanıdığı, onların da Hz. Musa'yı tanıdıkları anlaşılmaktadır. Ancak önceden hiç tanışmadıkları halde ve henüz Hz. Musa'nın peygamber olarak görevlendirilip insanları dine davet etmediği bir dönemde onların Hz. Musa'yı nasıl tanıdıkları müfessirler arasında hep tartışma konusu olmuştur.³¹⁵ Kendisinden yardım isteyen Yahudi olduğunu bilen Hz. Musa istemeyerek sadece onları ayırmak amacıyla bu kavgaya karışmış, söz konusu kişiyi öldürmeyi kastetmemiş ve hedeflememiştir.³¹⁶ Ayeti kerimede onun pişmanlığı vurgulanırken *"Bu düpedüz şeytan işi, gerçekten şeytan insanı yoldan çıkaran apaçık bir düşmandır."* ifadesi öne çıkarılmaktadır ki, bu hususun onun tarafları ayırmak için değil kendi ırkından olan birini kayırmak için olaya karıştığı şeklinde anlaşılması da mümkündür. Zira Hz. Musa, her ne kadar Firavun'un sarayında kalsa ve diğer Yahudilerin çektikleri eziyet ve yaşadıkları zulmü yaşamamış bile olsa, duyduklarından ve kendi geçmişi ile ilgili anlatılanlardan Kıptilere karşı içinde bir nefretin olmasından daha doğal bir şey yoktur. Buna rağmen o, ince ruhlu, hassas kalpli ve heyecanlı kişiliğiyle ³¹⁷ bağdaşmayan bir iş yapmış, Mısırlıyı ayırmak için iteklemiş veya vurmuş ve istemeden onun ölümüne sebebiyet vermiştir. Hz. Musa kendi ırkından olan ve yardım ettiği kişinin suçlu oldu-

314 Neml, 27/11.

315 Maturidi, s. 11/30; Kutub, s. 11/233. Geçmişte bazı ülke ve topluluklarda uygulandığı şekliyle; kölelere veya azınlıklara toplumsal statüleri itibarıyla farklı kıyafet uygulaması var ise, Hz. Musa'nın kendi soyundan olan kişiyi böylelikle tanımış olması da ihtimaller arasında bulunmaktadır.

316 Maturidi, s. 11/31.

317 Kutub, s. 11/235.

ğunu öğrendikten sonra bu durumu şeytanın yönlendirmesi olarak değerlendirmiştir. Hz. Musa, bu olaydan ötürü hem masum bir insanı öldürdüğü için ahiretteki ilahi ceza, hem de yaşadığı ülke yasalarına göre kendisine uygulanacak cezadan dolayı çok sıkıntı yaşamıştır.³¹⁸ İstemeden karıştığı bu olay sebebiyle pişmanlık duymuş sonrasında *“Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık ettim, beni bağışla”*³¹⁹ diye dua ve tövbe etmiş, af dilemiştir. Onun yaptığı bu dua Cenab-ı Allah tarafından kabul edilmiştir.³²⁰

Mevdudî Hz. Musa’nın bağışlandığı ile ilgili bilgiyi iki şekilde yorumlamaktadır: Allah, Hz. Musa’nın suçunu halktan gizlediği gibi, hatasını da bağışladı. Zira ne bir Mısırlı ne de Mısır hükümetinin herhangi bir yetkilisi olaya şahit olabileceği bir zamanda yoldan geçmedi. Böylece Hz. Musa cinayet mahallinden teşhis edilmeden uzaklaşma imkânı bulmuş oldu.³²¹

Bazıları onun yaşadığı bu olay sonrası yaptığı tövbeyi; *“Peygamberlere yakışan da budur.”* diyerek sanki peygamberlikten sonra işlenmiş gibi değerlendirirken bazıları da peygamber olarak gönderilmesinden önce ve henüz çok genç yaşta olması sebebiyle sıradan bir olay olarak değerlendirmiştir.³²² O, *“Bana verdiğin nimet hakkı için bundan böyle suçlulara asla yardımcı olmayacağım.”*³²³ diyerek Allah’a söz vermiştir.

Tefsirlerde Hz. Musa’nın ezilen bir topluluktan birinin yardım talebi üzerine bu kavgaya karıştığını ve onun suçsuz olduğunu göstermek için pek çok yorum yapılmıştır. Bu yorumların odak noktası *“Peygamberler günah işlemekten masumdur”* temel ilkesi olmuştur. Bu konu, yapılan yorumlarla biraz esnetilerek onların büyük günah işlemeyecekleri, Hz. Musa’nın da

318 Razi, Tefsir, s. 15/510.

319 Kasas, 28/16. Ayrıca bk. Taha, 20/40.

320 Kasas, 28/16.

321 Mevdudî, s. 4/167.

322 Vanî, s. 326.

323 Kasas, 28/17.

kasten adam öldürmediği için işlediği bu suçun büyük günah değil küçük günahlardan sayılabileceği üzerinde durulmuştur. Hatta daha ileri gidilerek Hz. Musa'nın müdahalesindeki temel etkenin ırk bağı olmadığı, bu tür değerlendirmelerin yakıştırmadan ibaret olduğu ileri sürülmüş, aslında onun yaptığı, masumun, zayıfın yanında yer almak şeklinde bir erdem olarak değerlendirilmiştir.³²⁴

Bütün bu anlatılanlardan sonra Hz. Musa'nın bir Mısırlıyı öldürdüğü, bundan büyük pişmanlık duyduğu, akabinde Cenab-ı Allah'tan bağışlanma dilediği ve duasının kabul edildiği anlaşılmaktadır. Öldürme olayı her ne kadar fiziki olarak gerçekleşmiş olsa bile onun peygamberliğe giden yolda manevi/ruhi eğitiminin bir parçası olduğu tahmin edilmektedir. Kehf suresinde Hz. Musa ile Hızır kıssasında anlatıldığı üzere bir genç hiç suçu olmadığı halde suçsuz yere Hızır tarafından öldürülmüş, Hz. Musa peygamber olmasına rağmen onun arkasındaki sır perdesini aralayamamış ve bu eyleminden dolayı ona tepki göstermiştir.³²⁵ Bu öldürme olayının bir denenme süreci olduğu, Hz. Musa'nın yaptığı işten pişmanlık duyması, Cenab-ı Allah'tan af dilemesi beklenmiş bir daha böyle bir yanlışlık da dahil hiçbir suçluya yardım etmeyeceğine dair ondan söz alınmıştır. Dolayısıyla Hz. Âdem de cennette iken unutarak kastı aşan bir eylem sonucu suç işlemiş³²⁶ ve sonradan Cenab-ı Allah onu bağışlamıştır.³²⁷ Burada da ilahi projenin uygulama seyri içerisinde Hz. Musa bir adam öldürmüş, işlediği suç bir deneme ve Allah'ın takdiri olarak nitelenmiş³²⁸ sonra da Cenab-ı Allah tarafından bağışlanmıştır.³²⁹

324 Kur'an Yolu, s. 4/220.

325 Kehf, 18-74, 80.

326 Taha, 20/15.

327 Taha, 20/121-122.

328 Taha, 20/40.

329 Kasas, 28/16.

Hz. Musa'nın Mısır'dan Ayrılışı

Üst üste yaşanan ve nitelik itibariyle birbirinden farklı bu iki kavga olayından sonra Hz. Musa ne yapacağını bilemez bir durumda kalmış, karıştığı cinayet olayı şehirde yayılmış, Firavun'a kadar ulaşmıştır.

Öldürülen Kıpti'nin yakınları Firavun'a giderek bütün olanları anlatmış, Hz. Musa'nın olayın faili ve katili olduğu açığa çıkmıştır. Hatta bir rivayete göre öldürülen Mısırlının yakınları öldüren aleyhinde kısas istemeleri üzerine yetkililer buna karar vermiştir.³³⁰ Kur'an-ı Kerim'in anlatımına göre Hz. Musa bu olay sonrasında Firavun tarafından nankörlükle suçlanmıştır. O, bu ithama karşı asla nankörlük etmediğini, Mısırlıyı yanlışlıkla öldürdüğünü,³³¹ zira o zaman cahil olduğunu³³² fakat Firavun ve adamlarından korktuğu için kaçtığını söylemiştir.³³³

Mısırlının öldürülme olayı ve kim tarafından öldürüldüğü Mısır'da yayılınca olay sıradan bir cinayetten farklı bir mahiyet kazanmıştır. Yıllarca baskıya maruz kalmış sosyal gerçeklik bir anlamda isyana kalkışabilecek bir hale, potansiyel bir iç çatışmaya dönüşebilir kaygısı resmi mahfillerde dalgalanmaya başlamıştır. Eğer bu kavga ve cinayet sıradan bir olay olsa bu durumda devletin görevli birim veya kurumları bununla ilgili tedbirleri alır, hükümleri verir ve olay çözüme kavuşturulurdu. Hâlbuki bu öldürme olayı kin ve nefret duygularıyla dolmuş ezilen bir toplumun silkinişi, ayağa kalkışı ve isyan teşebbüsü ise o zaman devletin en üst düzey yetkililerinin haberdar olması, olaya acilen müdahale edilip hemen bastırılmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla bu olay hemen Firavun'a aktarılması ve acil tedbir alınması beklenmiştir.

Olayın Firavun'u ilgilendiren bir başka boyutu ise, geçmişte görülen rüyalar ve yapılan yorumlar sonucu onu tahtından

330 Vehbi, s. 10/4083.

331 Şuara, 26/18-20.

332 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 367.

333 Şuara, 26/18-20.

edecek olan biri şeklinde tarif edilen ve yıllarca kuşkulu bir şekilde sarayda beslenen ve korunan Hz. Musa'nın bu cinayetin faili olarak anılmasıdır. Firavun, evinde yetişen birisi tarafından ihanete uğramışlığın, can evinden vurulmuşluğun üzüntü, nefret ve telaşıyla tabir yerindeyse acil kriz masası kurdurarak, kendisine gelen haberlerle ilgili gerekli değerlendirmelerin yapılmasını, ezeli düşmanı olduğunu söylediği Hz. Musa'nın derhal yakalanarak öldürülmesini ilgililere bildirmiştir. Onlardan, Firavun'un hanedanından veya ileri gelenlerden amcasının oğlu ve gizli Müslüman olan Hızkil, Hezekiyel, Hazbil/Hazkul,³³⁴ Harbil,³³⁵ veya Şem'un/Sam'an dışında hepsi onun ölüm fermanını onaylamıştır.³³⁶

Firavun ve adamlarının onu öldürmeye karar verdikleri bir sırada Cenab-ı Hakk'ın yardımı Hz. Musa'ya yetiştir. *"Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi. 'Ey Musa! Şehrin ileri gelenleri toplanmış, seni öldürmek için görüşme yapıyorlar, hemen şehri terk et, ben gerçekten senin iyiliğini isteyen biriyim.'"*³³⁷ ifadelerinde açıklandığı üzere Hz. Musa'nın iyiliğini düşünen Firavun'un ailesinden inanan fakat imanını gizleyen birisi gelerek ona gelişmeler hakkında bilgi verir ve güvenli bir yere giderek canını kurtarması için acilen şehri terk etmesi konusunda tavsiyelerde bulunur.³³⁸ Zebidi, bu kişinin Hz. İbrahim'in dini üzere olduğunu ve Hz. Musa'nın peygamberliğini kabul ettiğini belirttikten sonra onun Hz. Musa'nın kabilesinden ve aynı zamanda Firavun'un amcasının

334 Taberî, s. 1/391; Zemahşerî, s. 5/30; Ebussuud, s. 6/503; Vanî, s. 327-328; Mutavi', s. 27. Bu kişinin Mümin (Gafir) suresinde: "Firavun hanedanından, inandığı halde o güne kadar inancını gizleyen birisi" olarak tarif edilen Firavun'un amcaoğullarından hatta onun vefatından sora kısa bir süre kral olan kişi olduğu söylenmektedir. (Mümin, 40/28; Vani, 328; Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 469.) Ayrıca onun marangoz olduğu da belirtilmiştir: (Mutavi', s. 27.)

335 Tecrid-i sarîh, s. 7/22.

336 Razî, Tefsir, s. 17/495; Ebussuud, s. 6/503; Vehbi, s. 10/4084.

337 Kasas, 28/20.

338 Sabunî, 11. Fasikül, s. 33; Mutavi, s. 27.

oğlu olduğunu söylemiştir ki,³³⁹ onun iktidar hanedanından olma ihtimali daha yüksek görünmektedir. Biri Kıpti diğeri İsrailoğulları'ndan bu ikisi arasında akrabalık bağı olduğunu düşünmek mümkün değildir.

Böylece Hz. Musa, akıbetiyle ilgili beklenti içinde olduğu hü-küm kendisine resmen ulaşmadan ve Firavun'un adamları onu yakalamadan devlet erkânının hakkında verdiği idam hükmünü öğrenmiştir. Ayeti kerimeden anlaşıldığına göre; Firavun'un veya şehrin ileri gelenlerinin ikamet ettiği bölge-den³⁴⁰ gelen tanımadığı fakat onu tanıyan ve seven birisi kes-tirme ve farklı yolları kullanarak³⁴¹ saray görevlileri ve kolluk kuvvetlerinden önce davranmış üst mahfillerde onun hakkın-da alınan karar ve ölüm hükmünü bildirmiş bir an önce şehri terk etmesi konusunda onu uyarmıştır. Firavun adamlarına, Mısırlıyı kendi adamlarından birisinin öldürdüğünü, genç ol-duğu için büyük caddeleri bilmediğinden küçük yollardan ve dar sokaklardan kaçabileceğini hatırlatarak onu derhal yaka-lamalarını emretmiştir.³⁴²

Hz. Musa, sarayın mutlu çocuğu olarak refah seviyesi en yük-sek bir konumda ve itibarı oldukça yüksek bir durumda iken birdenbire korkan, ürken, sığınacak bir yer arayan duruma düşmüştür. Bir önceki gün Firavun'a yaklaşmak için ona ilgi gösterenler, iltifat edenler şimdi onu yakalamak, öldürmek için köşe bucak aramaya başlamıştır. Hz. Musa bulunduğu or-tamda beşerî destek ve yardımlardan tamamen uzak sığınacak bir yer bulma ve canını kurtarma telaşına düşmüş ne yapaca-ğını bilememiştir. Fakat onun kader çizgisinde diğer insanlar-dan farklı bir özellik devreye girmiş, geçmişte onu Firavun'un adamlarından ve Nil Nehri'nin azgın sularından koruyan Yüce Allah, saraylarda can düşmanları eliyle onu korumuş, bu kaos

339 Tecrid-i Sarih, s. 7/22.

340 Maturidi, s. 11/35.

341 Havva, s. 10/489.

342 Taberî, s. 1/391, 396; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/15.

ortamında da ona sahip çıkmıştır.³⁴³ Hz. Musa'nın bu konuyla sofiler arasında bir ilişki kuran Abdulhalim Mahmud, onun Allah'a yalvarması ve devamlı O'nu düşünerek O'na sığınması sonucu, *"Allah kuluna/kullarına yetmez mi?"*³⁴⁴ ayetini delil göstererek dualarının kabul olduğunu belirtmiştir.³⁴⁵

Hz. Musa, hakkındaki ölüm fermanını öğrendikten sonra Mısır yönetiminin kendisini yakalayıp cezalandıracağı korkusuyla telaşlanmış, *"Korku içinde etrafı gözetleyerek 'Rabbim, beni bu zalim insanların elinden kurtar' diye dua ederek orayı terk etmiştir."*³⁴⁶

O, nereye, kime, nasıl gideceğini bilmeden korku içinde etrafı gözetleyerek yola çıkmış, daha önce böyle bir durumla karşılaşmayan ve tecrübesi bulunmayan refah, nimet ve makam içinde yüzen Hz. Musa: *"Ümit ediyorum ki, Rabbim doğru yolu bulmama yardımcı olur."*³⁴⁷ ifadelerinden de anlaşıldığı üzere aldığı manevi işaretlerle, korkuyla ümit arasında tek başına Mısır'dan ayrılmıştır.³⁴⁸ Yanına hiçbir yiyecek almadan, annesini ve kardeşlerini geride bırakan Hz. Musa Firavun'un etkisinin bulunmadığını düşündüğü Şuayb'ın (a.s) yaşadığı Medyen'e doğru yola çıkmıştır. Medyen'e yönelmesinin sebepleri arasında Hz. Şuayb ile nesep yakınlığının ve Hz. İbrahim'de birleşen bir akrabalığının bulunduğu ileri sürülmüştür.³⁴⁹

343 Bk. Neml, 27/62.

344 Zümer, 39/36.

345 Mahmud, s. 236.

346 Kasas, 28/21.

347 Kasas, 28/22.

348 İbn Kesir, Tefsir, 11/6202.

349 Mutavi', s. 28.

Hz. Musa Medyen’de

Zor Geçen Bir Yolculuk

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Şuayb ve Hz. Musa’nın kıssaları dolayısıyla on yerde geçen Medyen kelimesi, Hz. Şuayb’ın peygamber olarak gönderildiği,³⁵⁰ Hz. Musa’nın Mısır’dan çıktıktan sonra evlenip yıllarca aralarında kaldığı kavmin yaşadığı³⁵¹ bölgeyi ifade etmektedir. Burada yaşayan kavimden de Ashab-ı Medyen³⁵² ve Ashabu’l- Eyke³⁵³ olarak söz edilmektedir.³⁵⁴

Cenab-ı Allah zorda ve darda kalan Hz. Musa’nın duasına icabet etmiş ve onu zalim bir kavmin elinden kurtarmıştır.³⁵⁵ Bu kurtuluşuna da Hz. Şuayb’ı vesile etmiştir.³⁵⁶ Kur’an-ı Kerim, Hz. Musa’nın Mısır’dan ayrıldıktan sonra gittiği yeri, Akabe körfezinin kuzeybatısında, Hicaz’ın kuzeyinde Filistin’in güneyinde³⁵⁷ Maan, yakınlarında yaya yürüyüşüyle sekiz günlük bir mesafede, eski bir şehir olan³⁵⁸ ve o dönemde Firavun’un egemenliği altında bulunmayan Hz. Şuayb’ın kasabası³⁵⁹ Medyen olarak tarif etmektedir.³⁶⁰

İslam kaynaklarında Medyen bölgesinin sınırları Hicaz’la Suriye arasında kuzeyde Lut Gölü, güneyde Vadi’l-Kura, doğuda Nüfûd Çölü, batıda Akabe Körfezi olarak verilmektedir. Med-

350 Araf, 7/85; Hud, 11/84; Ankebut, 29/36.

351 Taha, 20/40; Kasas, 28/22-28.

352 Tevbe, 9/70; Hac, 22/44.

353 Hicr, 15/78; Şuara, 26/176; Sad, 38/13; Kaf, 50/14.

354 Ömer Faruk Harman, “Medyen”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2003, s. 28/346. Ayrıca bk. Şelebi, s. 62.

355 Mahmud, s. 236.

356 Eş-Şihava, s. 48.

357 A. Neccar, s. 213. Medyen’in Akabe körfezinin doğu kıyılarında bir yer olduğunu ileri sürenler olduğu gibi (Hadislerle İslam, s. 6/69.), Tebük hızasında, ona komşu fakat ondan daha büyük bir şehir olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. (Yakut b. Abdullah el Hamavi, Mu’cemü’l-Büldan, Beyrut, Tarihsiz, s. 5/77; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/15.)

358 Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 387.

359 Zemahşerî, s. 5/30; Ebussuud, s. 6/503; Vehbi, 10/4085; Havva, s. 10/489; Sabunî, 11. Fasikül, s. 33.

360 Kasas, 28/22. Bk. Kur’an Yolu, s. 4/223.

yen şehri, Suriye'yi Yemen'e ve Mısır'ı İran Körfezi'ne bağlayan iki işlek ticaret yolunun ortasında bulunmaktadır.³⁶¹

Bu şehrin Hz. İbrahim'in oğlu Medyen/Madan tarafından kurulduğu ve ondan dolayı bu isimle anıldığı tefsir kaynaklarının büyük çoğunluğunda yer almaktadır.³⁶²

Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa'nın oraya gelmesinden önce Medyen halkını helak ettiği bildirilmektedir.³⁶³ Ancak kaynaklar Hz. Musa'nın daha önceden oraya hiç gitme-

361 Harman, Medyen, s. 28/347. Ayrıca bk. Hicr, 15/79

362 Zemaşşerî, s. 5/30; Râzî, Tefsir, s. 17/497; Ebussuud, s.6/503; A. Neccar, s. 231.

363 Medyen halkına da kendilerinden biri olan Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb onlara dedi ki: 'Kavmim! Allah'ı gereği gibi tanıyıp yalnız O'na ibadet edin. Çünkü sizin O'ndan başka Tanrınız yoktur. Rabbinizden size apaçık bir delil gelmiştir. O halde ölçüyü tartıyı dosdoğru tutun. İnsanların mal ve eşyalarını eksik vermeyin, haklarını yemeyin. Allah, yeryüzünü yaşanır hale getirdikten, insanların hayatını düzene soktuktan sonra (her konuda aşırı giderek) dünyada bozgunculuk yapmayın, dengeyi bozmayın. Eğer inanırsanız sizin için en hayırlı olan budur. Köşe başlarını tutup da Allah'a inananları tehdit ederek, onları Allah'ın yolundan uzaklaştırmaya ve onlara doğru yolu eğri göstermeye çalışmayın. Siz sayıca pek az iken Allan'ın sizi nasıl çoğalttığını, fakir iken nasıl zenginleştirdiğini hatırlayın. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bakın. Mademki bana gönderilen vahye içinizden bir kısmı inanıyor, diğer bir kısmı da inanmıyor, o halde Allah aramızda hüküm verinceye kadar sabredin, bekleyin. Bilin ki, en iyi hüküm verecek olan Allah'tır.' Şuayb'ın kavminden kibirlenip böbürlenlen bazı ileri gelenler, 'Ey Şuayb! Ya bizim dinimize dönersin ya da seni ve sana inananları ülkemizden sürüp çıkarırız.' dediler. Şuayb da şöyle dedi: 'Ya istemiyorsak? (Bizi zorla mı batıl dininize döndürecek veya yurdumuzdan süreceksiniz.) Şunu bilin ki, Allah bizi kurtardıktan sonra tekrar sizin o saçma dininize dönersek, birtakım yalanlar uydurarak bunları Allah'a isnat eden iftiracılar durumuna düşeriz. Rabbimiz olan Allah dilemedikçe (-ki böyle bir şey de dilemez-) biz o dine asla dönmeyiz. Rabbimiz neyin hak neyin batıl olduğunu çok iyi bilir. Biz yalnız Allah'a güvenir, yalnız O'na dayanırız. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet, gerçeği ortaya çıkar. Çünkü doğru hüküm veren ve gerçeği ortaya çıkaran yegâne varlık Sensin.' Şuayb kavminden küfürde direnenlerin ileri gelenleri (Şuayb'a söz geçiremeyince halka yöneldiler ve), 'Eğer Şuayb'ın peşinden giderseniz bilin ki çok zararlı çıkacaksınız.' dediler. Sonunda onları ansızın öyle şiddetli bir sarsıntı yakaladı ki, oldukları yerde diz üstü çöküp kaldılar; helak olup gittiler. Şuayb'ı yalanlayan bu kimseler, sanki o diyarda hiç yaşamamışlardı. Evet, asıl zararlı çıkanlar Şuayb'ı yalanlayanlar oldu. Şuayb (onların acıklı sonlarını gördükten sonra) yüzünü öteye çevirip şöyle dedi: 'Ey Kavmim! Ben size karşı Rabbinin bana verdiği peygamberlik görevini yerine getirdim, size gerekli öğütleri verdim. Şimdi ben küfürde direnen böyle bir topluluğun başına gelenlere nasıl tasalanıp üzüleyim.' (Araf, 7/85-93. Ayrıca bk. Tövbe, 9/70; Hud, 11/84-95; Hac, 22/44; Kasas, 28/45; Ankebut, 29/ 36-37.)

diği ve orayı tanımadığı³⁶⁴ halde niçin bu yolu ve şehri hedef olarak seçtiği hususunda ortak bir görüş belirtmek yerine farklı bilgiler nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Musa, kendisi hakkındaki ölüm emrini duyduktan ve hemen Mısır'ı terk etmesi gerektiği yönündeki tavsiyeyi dinledikten sonra nereye gideceğini bilmeden *"Ya Rab! Bu zalim kavmin elinden beni kurtar!"* diye dua ederek bulunduğu yerden derhal ayrılmıştır. Bu sırada bir melek gelip Hz. Musa'ya yol göstermiş ve Medyen'e kadar kendisine refakat etmiştir.³⁶⁵

Mevdudî, Medyen halkının Mısır'ın siyasi ve askeri etkisinden korunduğunu, Hz. Musa'nın Mısır'ı terk ettikten sonra öncelikle Medyen'i seçmesinin sebebinin bu olduğunu belirtmiştir.³⁶⁶ Bazıları Hz. Musa yola çıktığında Medyen'i düşünmediğini Cenab-ı Allah'ın onu oraya yönlendirdiğini söylerken bazıları Hz. Musa'nın Mısır'dan ayrılıp yola çıkarken oraya gitmeyi kafasına koyduğunu iddia etmektedir. *"Musa Medyen'e yönelince, 'Ümit ederim ki, Rabbim doğru yolu bulmada yardımcı olur.'"*³⁶⁷ ayeti kerimesinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Musa Medyen'i bilmekte fakat oraya nasıl gidileceğini bilmemektedir. Cenab-ı Allah'ın onun maksadının gerçekleşmesine yardımcı olacağını düşünmüştür.

Hz. Musa, korku ve telaştan herhangi bir yol hazırlığı yapamamış, yanına herhangi bir yiyecek, binit almamış, sadece Cenab-ı Allah'a sığınarak, bulunduğu yerin güney doğu istikametine Şuayb peygamberin yaşadığı Medyen'e doğru hiçbir kafileye katılmadan sekiz günlük yola tek başına koyulmuştur.³⁶⁸

Mısır'dan çıkarken asker ve polisler yakalanmaması, yol güvenliğini temin etmesi veya gideceği hedefe sağ salim ulaşabilmesi için Cenab-ı Allah'ın yol göstermek ve rehberlik etmek üzere Cebrail'i ona görevlendirdiği ileri sürülmüştür.³⁶⁹ Razî,

364 Zemaşerî, s. 55/30.

365 Tecrid'i Sarih, s. 7/22.

366 Mevdudî, s. 4/171.

367 Kasas, 28/22.

368 Sabunî, 11. Fasikül, s. 33; A. Neccar, s. 231; Şelebi, s. 62.

369 Ebussuud, s. 6/504; Mevdudî, s. 4/171; Sabunî, 11. Fasikül, s. 33.

Hız. Musa'nın Medyen'e gitmek için Mısır'dan ayrıldığını fakat yolu bilmediğini, karşılaştığı kimselere sorarak yönünü tayin ettiğini, bunun akıllı ve zeki insanların yapması gereken şey olduğunu ve doğruya en yakın görüşün de bu olduğunu söylemektedir.³⁷⁰ Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de onun doğum anından itibaren yaşadıkları, Mısır'dan ayrılması ve Medyen tarafına yönelmesi ilahi bir takdir sonucu olarak belirtilmekte ve bu durumun Hız. Musa'nın inisiyatifine bırakılmadığı anlaşılmaktadır.³⁷¹

Akabe körfezinin doğu sahillerinde bulunan Medyen, Hız. Şuayb'ın yaşadığı şehirdi. O, uzun süren ömrünün son yıllarını, takatten düşmüş bir halde evinde geçiriyor, ağır işlerle meşgul olamıyordu.³⁷²

Hız. Musa'nın sığınılacak yer olarak Medyen'i³⁷³ seçmiş olmasının birden fazla sebepleri olabilir.

370 Razî, Tefsir, s. 10/497.

371 Taha, 20/40. Bk. Eş-Şihava, s. 48.

372 Aydemir, s. 119.

373 Medyen, İbrahim'in (a.s.) Hız. Sare ve Hız. Hacer'den başka hanımlarının birinden doğan oğlunun adı olup, halkı da bundan dolayı şehre onun adını vermiştir. Hız. Şuayb buranın halkına peygamber olarak gönderilmiştir. (Vanî, s. 328.) Onun, Hız. İbrahim ateşe atıldığı zaman iman edip de onunla beraber Şam tarafına hicret etmiş bir kabileden olduğu ve büyük annesinin Hız. Lut'un kızı olduğu ileri sürülmüştür. (Ahmed Cevdet Paşa, Kasas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, İstanbul, 1976, s. 1/28.)

Mevdufî, yukarıda anlatılanlardan farklı olarak şöyle bir iddiada bulunmaktadır: Kur'an'da geçen Medyen halkı hakkında anlatılanların önemini kavramak için, bu insanların Hız. İbrahim'in üçüncü hanımı Katurah'tan olma oğlu Midyan'in soyundan geldiklerini iddia etmelerine dikkat etmelidir. Doğrudan doğruya onun neslinden gelmemiş oldukları halde, onların tümü onun soyundan olduklarını iddia etmişlerdir. Çünkü eski bir geleneğe göre, büyük bir zata bağlı olan herkes, daha sonra yavaş yavaş onun torunları sayılmaya başlanırdı. Hız. İbrahim'in çocuklarından biri olan Midyan'ın etkisi altına giren tüm bölge sakinleri Beni Medyen (Medyenoğulları), bunların oturduğu yerler de Medyen bölgesi diye anılır oldu. (Medyen oğulları aslında İsrailoğulları gibi Müslümandır. Fakat Hız. Musa gelmeden önce İsrailoğulları'nın inançlarındaki bozulma gibi, Hız. Şuayb onlara peygamber olarak gönderildiği zaman onların inançları bozulmuştu. (Mevdufî, s. 2/64.)

- İslam dini geleneğinde Hz. Şuayb'ın³⁷⁴ o yörede yaşayan bir peygamber olduğu hatırlanırsa, Hz. Musa'nın onun hakkın-da kısmen de olsa bir bilgi sahibi olması ve bu sebeple en güvenilir bir yer olarak onun yanını görmesi.
- O dönem şartlarında çevrede Mısır'a muhalefetiyle bilinen ve bu anlamda Mısırlılardan da korkmayan bir yerleşim merkezi olarak tanınması. Medyen'de Firavun'a ait bir hâ-

374 Peygamberler Tarihi, Kur'an-ı Kerim'in ve sahih hadislerin verdiği bilgiler dışında gaybi haberlerden oluşmaktadır. Nitekim Cenab-ı Allah Peygamberimiz Hz. Muhammed'e bu tür bilgilerin vahiy yolu ile bildirilen gaybi bilgiler olduğunu hatırlatmıştır. (Bk. Âl-i İmran, 3/44; Hud, 11/49.) Bu konuda Kur'an-ı Kerim dışında kalan bilgiler bilim insanları tarafından hep tartışılmış, ancak onlar karşılaştıkları zorlukları aşmak ve boşlukları doldurmak maksadıyla, kendilerine göre ihtiyaç duydukları bilgileri bu tartışmalar arasından seçerek kendi görüş ve düşüncelerini desteklemek yoluna gitmişlerdir. Hz. Şuayb konusunda kaynaklarda yer alan bilgiler de bu tür tartışmalar arasında yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ile onun yardım ettiği kızların babası olarak tanıtılan ihtiyarın kimliği de bu tartışmaların odağında bulunmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'de bu kıssa ile ilgili olarak ihtiyarın adından söz edilmemiştir. Ancak tarihi kaynakların ve onların içerdiği rivayetlerin genelinde o şahsın Hz. Şuayb olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılmış, fakat bazılarında Hz. Musa ile Hz. Şuayb arasında bir ilişki olmadığına dikkat çekilmiştir. Mustafa Asım Köksal, Hz. Musa'nın Medyen hayatıyla ilgili bilgi verirken muhatap olduğu, kızların babası ve kayınpederi olan yaşlı adamı Hz. Şuayb olarak belirtmektedir. (Peygamberler Tarihi, 2/16-20.) Köksal, aynı kitabın birinci cildinde Hz. Şuayb hakkında bilgi verirken onun Hz. Musa ile ilişkilerine hiç değinmemektedir. O, Kur'an-ı Kerim'deki bilgileri esas alarak onun Medyen halkına ve Eyke'lilere peygamberlikle görevlendirildiğini ve onların da inkâr, isyan ve şirk yanında işledikleri günahlar sebebiyle helak olduklarını haber vermektedir. O, Cenab-ı Allah'ın Hz. Şuayb ile birlikte ona iman edenleri bu azaptan rahmetiyle kurtardığını ve onların hep birlikte Mekke'ye gidip yerleştiğini ve vefatlarına kadar oradan ayrılmadıklarını belirtmektedir. (Cevded Paşa, s. 1/28; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/327-335).

Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah "*Korkma, zalim bir kavmin elinden kurtulmuş oldun.*" (Kasas, 28/25) buyurarak onun güvenilir, korunaklı ve emin bir yere sığındığını ve buranın da Medyen (Kasas, 28/22-23) olduğunu haber vermekte ve Hz. Şuayb'ın da Medyen'lilere peygamber olarak gönderildiğini açıkça belirtmektedir. (Bk. Araf, 7/85-102; Hud, 11/84-95; Suara, 26/176-189; Ankebut, 29/36-37.) Bu durumda Hz. Musa'nın Medyen halkı helak olduktan belli bir süre geçtikten sonra Hz. Şuayb ile bir araya gelmiş olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmamızda biz, genel görüşe katılarak Hz. Musa'nın Medyen'e gelerek tanıştığı, kızlarından birisiyle evlendiği ve on yıl onun yanında hizmet ettiği, peygamberliğe giden yolda ona sahip çıkan, koruyan, eğiten, yetiştiren kişinin Hz. Şuayb olabileceğini mümkün görmekteyiz. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa, onun Medyen'de iken kızlarından birisini Hz. Musa ile evlendirdiğini haber vermektedir. (Kasas-ı Enbiya, s. 11/28.)

kimiyetin bulunmaması ve onun elinin buralara uzanmamasıdır.³⁷⁵

- Fiziki şartlarının korunmaya ve barınmaya müsait olması.
- Cenab-ı Allah'ın oraya yönlendirmesi. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; *"Musa Medyen'e yönelince, 'Ümit ediyorum ki, Rab-bim doğru yolu bulmada yardımcı olur.' dedi."*³⁷⁶ şeklinde bu husus gayet açık bir şekilde beyan edilmektedir.
- Medyen halkının Arap asıllı, Hz. Musa'nın soyu olan İbrani-lere hem ırk hem de dil bakımından yakın olması.³⁷⁷

Rivayete göre Hz. Musa, yanına herhangi bir yiyecek ve binit almadan Mısırdan çıktıktan sonra nereye gideceğini bilmiyor-muş. Karşısına üç yol çıkmış ve o bu yollardan ortada olanı seçmiş. Bu arada melek, elinde kısa mızrak bulunan bir süvari kılığında ona görünmüş ve *"Ey Musa! Beni takip et."* diyerek yol göstermiş, Hz. Musa da onun peşine takılmış.³⁷⁸ Firavun'un askerleri onu yakalamak için yaklaştığında Allah onları peygamberinin gittiği yoldan çevirmiş ve bir kısmı sağ, bir kısmı da sol yola sapmış. Hz. Musa'nın gittiği yoldan gitmedikleri için onu yakalayamamışlar. Yorgun argın ve yalın ayak yaya olarak yoluna devam eden Hz. Musa yanında yiyecek içecek olmadığı için ağaç yapraklarıyla karnını doyurmuş. Dudakları, ayakları çatlamış, ayağındaki sandaletleri parçalanmış ve Medyen'e ancak sekiz günde varabilmiştir.³⁷⁹ Tefsir kaynaklarının çoğunda onun yolculuğundan söz edilirken, bu bilgiler tekrar edilerek Mısır'dan çıkışı esnasında onun hazırlıksız olduğu, yanına yiyecek bir şeyler almadığı, ağaç yapraklarıyla ve yeryüzünde biten otlarla beslendiği söylenmiştir.³⁸⁰

375 Maturidi, s. 11/39; Ebussuud, s. 6/503.

376 Kasas, 28/22.

377 Razî, Tefsir, s. 17/497; Hicazi, s. 4/450; Kur'an Yolu s. 4/223.

378 Taberî, s. 1/391; Zemahşerî, s. 5/30; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6202; Ebussuud, s. 6/504; Harman, Musa, s. 31/212.

379 Zemahşerî, s. 5/30; Sabunî, s. 6/504; Vanî, s. 328; Mutavi', s. 28; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/15.

380 Sabunî, 11. Fasikül, s. 34.

Hz. Musa'nın Medyen'e gidişi ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu, meçhul bir konuyu bilelinebilir hale getirmek veya ayeti kerimeler arasında temas edilmeyen hususlara açıklık kazandırmak için olsa gerektir. Konu Hz. Musa olunca doğum anından itibaren ilahi koruma ve güvence altına alınan, bebekliğinde en ihtiyaç duyduğu zaman bile annesinin sütü dışında başkalarının sütünü emmeyen bir peygamberin, böyle önemli bir yolculukta *"Umarım Rabbim beni doğru yola iletir"* diye dua ettiği halde kaderiyle baş başa kalması akla yatkın gelmemektedir. Nitekim Cenab-ı Allah, işledikleri pek çok, yanlış ve isyana rağmen Yahudilerin on iki kabilesinin tamamını Tih³⁸¹ Sahrası'nda günlerce bıkıncaya kadar kudret helvası ve bıldırcın etiyle beslemişken,³⁸² o kavmin kurtuluşu için peygamber olarak görevlendirdiği Hz. Musa'yı unutmaması ve ihmal etmesi Kur'anî verilerle bağdaşmamaktadır. Elbette bir insan olarak yolculuk esnasında bazı sıkıntılar yaşaması ve acılar çekmesi ihtimal dâhilindedir. Nitekim Medyen'e ulaştığı zaman bir ağacın gölgesinde *"Rabbim! Ben Senin bana lütfedeceğin her türlü iyiliğe muhtacım"*³⁸³ sözlerinden bu durum gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu sebeplerden hangisi öne çıkarsa çıksın Hz. Musa'nın kendini güvende hissedeceği bir yer aradığı muhakkaktır. Nitekim Medyen'e vardığında orada muhatap olduğu kişi (Hz. Şuayb) *"Korkma, zalim bir kavmin elinden kurtulmuş oldun."*³⁸⁴ diyerek onun istek ve beklentilerine karşılık vermiştir. Hz. Şuayb'ın ona nasıl bir güvence verdiği tefsirciler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Zira Mısır Medyen'e yaya yürüyüşüyle sekiz günlük bir mesafede bulunmakta ve Firavun o dönemin şartlarında sayısı binleri hatta milyonları bulan dünyanın en

381 Tih, İslam kaynaklarında Mısır ile Filistin arasındaki bölge olarak isimlendirilmiştir. (Mustafa Sinanoğlu, TDV İslam Ansiklopedisi, "Sina", İstanbul, 2009, 37/222.)

382 Bk. Bakara, 2/57; Araf, 7/160; Taha, 20/80.

383 Kasas, 28/24.

384 Kasas, 28/25.

güçlü ordusuna sahip olmaktadır. Böyle bir coğrafyada onun müdahale edemediği küçük bir yerin bulunması akla pek yatkın görünmemekle birlikte Razî, bunun ender rastlanılacak bir durum olmakla birlikte imkânsız olmadığını belirtmektedir.³⁸⁵ Hz. Musa'yı Mısır'da yalnız başına ve en savunmasız olduğu bir hal ve zamanda Firavun'un zulmünden koruyan Yüce Allah'ın Hz. Şuayb'ın eliyle onu koruması elbette mümkündür.

Hz. Musa İki Kız ile Tanışıyor

Hz. Musa, yol boyunca sadece ağaç yapraklarıyla beslenerek³⁸⁶ sekiz günlük yorucu bir yolculuktan sonra Medyen'e gelmiştir. Açlıktan, yorgunluktan, başına gelebileceklerle ilgili korkudan bitkin bir vaziyette, tabir yerinde ise, buraya canını zor atmıştır. Onun Medyen'e gelişi ve yaşadıklarını Kur'an-ı Kerim şöyle nakletmiştir:

*"Derken Musa Medyen'in su kuyularına vardı ve orada hayvanlarını sulayan bazı insanlar gördü. İnsanlardan biraz geride, hayvanlarının suya gitmesine engel olmaya çalışan iki kız dikkatini çekti ve onlara, 'Siz niçin bekliyorsunuz?' dedi. Kızlar, 'Çobanlar hayvanlarını sulayıp çekilmeden biz davarlarımızı sulayamıyoruz. Babamız hayli yaşlı (bu iş bize kaldı)' diye cevap verdiler. Musa bu iki kızın davarlarını sulayıverdi..."*³⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'in bu ayeti kerimelerinde Hz. Musa'nın kimin yanına gittiği değil nereye gittiği açıklanmış, yöre ve kızlar öne çıkarılmıştır. Orada yaşananlara bakıldığında insanların genellikle hayvancılıkla geçimini sağladığı ve bölgede su kaynaklarının kıt ve sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayeti kerimeler Hz. Musa dışında başka bir isimden bahsetmemiş, sadece onunla ilişkili olan iki kız ve ihtiyar babalarından söz etmiştir.

385 Razî, Tefsir, s. 17/503.

386 A. Neccar, s. 231.

387 Kasas, 28/23-24.

Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilerden anladığımız kadarıyla Hz. Musa, Mısır'dan ayrıldıktan sonra yol güzergâhında sulak bir yere uğramış. Burası suyu bol olduğu için ana yollar oradan geçmiş aynı zamanda insanlar da hayvanlarını sulamak için burayı kullanmış. O tecessüs nazarıyla orada olup bitenlere baktığında gördüklerine bir anlam verememiş, hatta anlamakta güçlük çekmiş. Hayvancılıkla geçinen insanlar, hayvanlarını sulamak için genellikle kuyulardan yararlanmış, evrensel insani ve ahlaki kurallar yerine kendilerine göre bir de gelenek oluşturmuş. Buna göre; hak öncelikli olarak erkeklerin ve güçlülerin olmuş, zayıflar ve kadınlar mağdur edilmiş. O, erkek çobanların sürülerini sulamak için kuyulara yaklaştırmırken iki kızın biraz uzakta sürülerini suya yaklaştırmamak için gayret gösterdiklerini müşahade etmiştir.³⁸⁸ Hz. Musa, fitratındaki haksızlığa tahammül edememe ve müdahale tutkusuyla bu durumdan hoşlanmamıştır. Kaynaklarda bu kızların Hz. Şuayb'nın kızları Safura ve Liya/Leyla olduğu belirtilmiştir.³⁸⁹

Hz. Musa, yaşanan olayları anlamak için suyun başındaki çobanlarla görüşmek yerine, içindeki şefkat ve merhamet duygularının tesiriyle mağdur oldukları hallerinden belli olan kızların durumuna üzölmüş, onların yanına gitmiştir. Suya yaklaştırmamalarını merak etmiş,³⁹⁰ *"Derdiniz nedir?"*³⁹¹ diye sorarak makul ve hoş olmayan bu durumu anlamaya çalışmış bunun sebebinin açıklanmasını istemiştir. Onlar da çeşitli sebeplerden ötürü diğer çobanlar öncelikli olarak sürülerini suladıkları için sıra gelmediğini, kendilerinin güçsüz, babalarının yaşlı olduğundan bu işle uğraşmak zorunda olduklarını anlatmışlar, dolaylı olarak Hz. Musa'dan yardım istemişler-

388 Mahmut, s. 237.

389 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6206. Bu kızların isimleri, Hz. Musa'yı çağırma gidenin kimliği ve onun kiminle evlendiğiyle ilgili tartışmalar için bk, Razî, Tefsir, s. 17/501-506; Ebussuud, s. 6/505.

390 Ebu Bekir İbn Arabi, s. 3/1465.

391 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/15.

dir.³⁹² İbn Kesîr, Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilerin aksine Tevrat'ta koyunlarını sulamaya gelen kızların yedi olarak zikredilmesinin yanlış olduğunu belirtmiş, bunların toplamı yedi kardeş olsa bile, Hz. Musa'nın karşılaştığı ve koyunları sulamaya gelenlerin iki kız olduğunu belirtmiştir.³⁹³

Kızların sürülerini erkeklerle birlikte veya onlardan önce sulayamamalarının öncelikli sebebi, çobanların güçlü olmasından ve kadınlara saygı göstermemesinden kaynaklanmış veya kızlar erkeklerden utandıkları için onlar kuyuların başında oldukları zaman sürülerini oraya yaklaştırmamaya gayret göstermiştir. Bunların yanında sürülerin karışması, yetersizliği sebebiyle suyun kullanımıyla ilgili karşılaşılan bazı güçlüklerin de olabileceği ihtimali üzerinde durulmuş, kızların fizik gücünün bu konuda yeterli olmayabileceği ileri sürülmüştür.³⁹⁴ Burada temel sorun suyun kıtlığı, fiziki şartların çok sayıda hayvanın aynı anda aynı yerde sulanmasından kaynaklanan müşkülât olmuştur. Bütün bunların yanında çobanların bu kızları yakından tanıdıkları, babalarının yaşlılığı dolayısıyla onlardan çekinmedikleri ve onları ciddiye almadıkları dikkate alınmalıdır. Zira ayeti kerimede babalarının özellikle yaşlı olduğu vurgulanmış, kızların istemeden böyle bir görev üstlenmek zorunda kaldığı üzerinde durulmuştur.

392 Zemahşerî, s. 5/34; Ebu Bekir İbn Arabî, s. 3/1465; Sabunî, 11. Fasikül, s. 33; A. Neccar, s. 232; Kur'an Yolu, s. 4/223. Hz. Musa'nın Medyen'e gidişi Tevrat'ta şöyle aktarılmaktadır: *"...Musa ondan (Firavundan) kaçıp Midyan yöresine gitti. Bir kuyunun başında otururken Midyanlı bir kâhinin yedi kızı su çekmeye geldi. Babalarının sürüsünü suvarmak için yalıkları dolduruyorlardı. Ama bazı çobanlar gelip onları koymak istedi. Musa kızların yardımına koşup hayvanlarını suvardı. Sonra kızlar babaları Reuel'in yanına döndüler. Reuel, 'Nasıl oldu da bugün böyle tez geldiniz.' diye sordu. Kızlar, 'Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı.' diye yanıtladılar, üstelik bizim için su çekip hayvanlara verdi.' Babaları 'Nerede o?' diye sordu, 'Niçin adamı dışarda bıraktınız? Gidin onu yemeğe çağırın.'" (Mısır'dan Çıkış, 2/15-20.)*

393 İbn Kesîr, Kasas, s. 265.

394 Maturidi, s. 11/37-38; İbn Kesîr, Kasas, s. 265; Razî, Tefsir, s. 17/498-499; Ebussuud, s. 6/504; Vanî, s. 329; Kutub, s. 11/242.

Hz. Musa'ya kızlardan kendilerine yardım konusunda doğru-
dan ve açık bir şekilde herhangi bir istek gelmemiştir. O, insa-
ni, ahlaki acıma ve merhamet duygusunun tetiklemesi sonu-
cu, iyilik tutkusundan ve düşkünlere yardım etmek amacıyla,
onlara yardımcı olmak ve mağduriyetlerini gidermek istemiş
ve nasıl yardımcı olabileceğini sormuş, hiçbir karşılık bekle-
meksizin onların sürülerini sulamaya karar vermiştir.³⁹⁵ Hz.
Musa'nın kızların sürüsünü nasıl suladığı ile ilgili açıklayıcı
kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Müfessirler, çeşitli kanallar-
dan elde ettikleri rivayetleri yorumlayarak bu konudaki kapa-
lılığı açmaya çalışmıştır.

Hz. Musa, kuyunun yanına giderek, sulama işlemi bittikten
ve sürülerini sulayan çobanların oradan ayrılmasından sonra
onlar tarafından kapatılan ancak birkaç kişinin kaldırabildi-
ği taştan kapağı yorgunluğuna ve açlıktan düştüğü halsizliğe
rağmen, yalnız başına kaldırmış ve kızların hayvanlarını su-
lamıştır.³⁹⁶ Bu konuyla alakalı başka bir rivayete göre ise Hz.
Musa kuyunun başının çok kalabalık olduğunu görünce ya-
kınlarda üzeri kapalı başka bir kuyu keşfetmiştir. Çok sayıda
insanın ancak kaldırabildiği bu kuyunun taş kapağını o tek ba-
şına kaldırmış ve koyunları sulamıştır.³⁹⁷ Hz. Musa'nın gücünü
kuvvetini ifade ve ispat için nakledilen bu türden rivayetlere
itibar etmek ne kadar doğrudur tartışılır.³⁹⁸ Dolayısıyla bun-
ları imanı gerektiren mutlak bilgiler olarak değerlendirmek
gerekmemektedir.

Hz. Musa'nın kızların sürüsünü sulamasında dini yönden bir
sakınca olmadığı hususunda şöyle denilmektedir: Öncelikle o
dönemin sosyal ve kültürel şartları gereği bu işte dini bir sa-
kınca olmadığı, dinin buna engel olmadığı söylenmiştir. Ayrıca

395 Eş-Şihava, s. 50.

396 Zemahşerî, 5/32-34; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6202-6203, Kasas, s. 265; Ebu
Bekir İbn Arabi, s. 3/1466; Ebussuud, s. 6/505; Havva, s. 10/497.

397 Ebussuud, s. 6/505; Vehbi, s. 10/4087.

398 Razî, Tefsir, s. 17/499.

çöllerde, sahralarda ve köylerde yaşayanların hayat tarzları, şehirde yerleşik hayat sürdürenlerin hayat tarzından farklı olduğu, olaylara bu açıdan bakılarak anlaşılmasının daha kolay olacağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca zaruret/zorunluluk hallerinin dini yönden bir sakınca doğurmayacağı, geçici bir süre ruhsatlardan yararlanarak bu iki ayrı cinsin bir araya gelmesinin dinen mümkün olabileceği ve sakınca olmadığı belirtilmiştir.³⁹⁹

Hız. Musa, yaratılıştaki nezaletin, kalbinin, vicdani duyguların tetikleme ve bilek gücünün sonucu kendince vazifesini yaptıktan, kızların hayvanlarını suladıktan sonra onlara herhangi bir şey söylemeden gölgelik bir yere, semure ağacının altına çekilmiştir. İçinde bulunduğu şartları tefekkür etmeye ve durumunu lisanı münasip ile Allah'a arz-ı hal etmeye çalışmış ve *"Rabbim! Ben Senin bana lütfedeceğin her türlü iyiliğe muhtacım"*⁴⁰⁰ diye niyaz etmiştir. Müfessirlerin çoğu bu ihtiyaç kavramını genellikle yiyecek olarak yorumlamışlardır. Ayrıca buna şöyle de bir yorum getirilmiştir: *"Ya Rabbi, senin bana din hayırlarına dair verdiğin şeyler sebebiyle ben dünya konusunda fakir düştüm. Firavun'un yanındayken bolluk ve servet içindeydim. Şimdi şartlar değişti ve bu yeni halime şükrediyorum."*⁴⁰¹

Muhtemelen Hız. Musa hem çok acıkmış hem de ileride başına gelebilecek olumsuzluklardan korkmuştur. İbn Abbas, onun bu sözü söylediği zaman birisi ona baksaydı açlığın şiddetinden bağırsaklarının yeşillenmiş olduğunu görürdü demiştir.⁴⁰² Hâsılı o, pek çok yönden acınacak hale gelmiştir. Buna rağmen o, halinden şikâyet edip isyan etmek yerine halini Cenab-ı Allah'a arz etmeyi tercih etmiştir.⁴⁰³ Fakat Nesefî, ayeti kerimede geçen

399 Zemahşerî, s. 5/36, 38; Ebu Bekir İbn Arabî, s. 3/1465.

400 Kasas, 28/24. Ayrıca bk. İbn Kesîr, Kasas, s. 265; eş-Şihava, s. 50.

401 Zemahşerî, s. 5/36; Razî, Tefsir, s. 17/500-501.

402 Taberî, s. 1/397; İbn Kesîr, Kasas, s. 265; Mahmud, s. 237-238; Köksal, Peygamberler Tarihi, 2/16; Sabunî, 11. Fasikül, s. 33-34.

403 Maturidi, s. 11/38-39; Zemahşerî, s. 5/36; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6203;

ifadeleri; *“Sıkıntıları uzayıp gidince Yüce Allah’a şekvada bulunarak tesellide bulundu. Çünkü insanın Mevlasına şekvada bulunmasında bir nakisa olmaz.”* diyerek şikâyet olarak nitelemiştir.⁴⁰⁴ İster şikâyet ister üzüntüden olsun ortada bir gerçek varsa o da Hz. Musa’nın doğduğu günden itibaren -Sarayın mutlu günleri dışında- hayatı denemelerle ve sıkıntılarla geçmiş ve geldiği bu noktada artık kendini bitkin hissederek fakir düştüğünü ve çok muhtaç olduğunu yalvarır bir edayla ifade etmiştir.⁴⁰⁵

Onun bu ifadelerinden, şimdi bulunduğu yerde yaşadığı zorluklar sebebiyle Firavun’un sarayındaki imkanları ve onlara duyduğu özlemi ifade etmiş olabileceği gibi onun yanından kurtulmuş olmanın karşılığında Cenab-ı Allah’ın kendisine yaptığı iyiliklere muhtaçlığını hatırlama ve O’na teşekkür olarak da nitelenebilmektedir.⁴⁰⁶ Her ne olursa olsun Hz. Musa, sıcak yaz gününde kendini güneşin yakıcı etkisinden kurtarmak için sadece ağacın gölgesine değil aynı zamanda, Cenab-ı Allah’ın rahmet ve merhamet gölgesine sığınmıştır.

Kızların Babası Kim?

Kur’an-ı Kerim bir tarih ve coğrafya kitabı olmadığı gibi biyografik kitabı da değildir. Bu sebeple onda bazı istisnalar dışında kişi ve yer isimleri, zaman tayini verilmemektedir. Âlimler, Hz. Musa’nın yardım ettiği kızların babasının kim olduğuyla ilgili olarak elde sağlam deliller bulunmadığı ve Kur’an-ı Kerim’de adı açıkça belirtilmediği için farklı görüşler açıklamış, bir kıs-

Vanî, s. 330. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yusuf’un başına gelenlerden sonra babası Hz. Yakup Cenab-ı Allah’a teslim olmuştur. *“Yakup da şöyle dedi: ‘Benim şikâyetim size değil, Allah’adır. Ben derdimi ve üzüntümü yalnız O’na arz ediyorum ve Allah’ın lütfuna dair sizin bilmediğiniz birçok şeyi biliyorum.”* (Yusuf, 12/86.) Hz. İbrahim de Nemrud tarafından ateşe atıldığı zaman benzer şekilde yalnız Allah’a dayanmış ve O’na güvenmiştir. (Erdem, Hz. İbrahim, s. 128-129)

404 Hava, s. 10/493.

405 Yazır, s 5/3725.

406 Razî, Tefsir, s. 17/501; Vanî, s. 330.

mi da görüş belirtmekten kaçınmıştır. İslami kaynaklarda Hz. Musa'nın yardım ettiği kızların yaşlı babası olarak Medyen'de yaşayan ve Hz. Musa'nın çağdaşı bir peygamber olduğu ileri sürülen⁴⁰⁷ yaşlı şahsın Şuayb Peygamber⁴⁰⁸ veya İbranice Yes-run, Süryanice Yetrün adında birisi olduğu söylenmektedir.⁴⁰⁹ Bu konudaki temel fikir ayrılıklarından birisi Hasan-ı Basri adına yapılan nakillerden kaynaklanmaktadır. Bazıları onun ortaya koyduğu deliller doğrultusunda kızların babasının Şuayb olduğunu söylerken, bazıları aynı kişiyi kaynak göstererek Hz. Musa'yı koruyan ve kızlarından birisiyle onu evlendiren ve on yıl kendi yanında çalıştıran kişinin Hz. Şuayb olmadığını ispat etmek yoluna gitmektedir.

Mes'udî, Hz. Musa'nın Medyen'de bulunan, onlara peygamber olarak gönderilen ve Arapça konuşan Hz. Şuayb zamanında yaşadığını belirterek Hz. Musa'nın Mısır'dan kaçtıktan sonra onun yanına gittiğini haber vermektedir.⁴¹⁰

A. Neccar, müfessirlerin büyük çoğunluğunun Hz. Musa'nın kaynatasının ve onu yanında çalıştıran kişinin Hz. Şuayb olduğu konusunda görüş belirttiklerini ve bunun tarihi bir veriye dönüştüğünü bildirdikten sonra bu konudaki farklı düşünceleri eserine almıştır. Fakat o, bu görüşlerin bir kısmının konudan uzak, bir kısmının uydurma olduğu şeklinde değerlendirek kızların babası ihtiyar kişinin Hz. Şuayb olduğunu kabul etmiştir.⁴¹¹

İbn Kesîr, Hasan-ı Basri ve pek çok bilim insanının katıldığı en yaygın olan görüşe dayanarak Cenab-ı Allah tarafından Medyen halkına peygamber olarak gönderilen ve Hz. Musa'nın

407 Kur'an Yolu, 4/268.

408 Vehbi, s. 10/4087; Sabunî, 8. Fasikül, s. 58; Hicazi de kızların babasını Hz. Şuayb olarak tanıtmaktadır. (Hicazi, s. 4/451.)

409 Taberî, s. 1/400; Razi, Tefsir, s. 17/501; Ebussuud, s. 6/507; Çantay, 2/692-693; Mevdudî, s. 4/173; Mehmet Ümit, "Şuayb", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, s. 39/222.

410 Mes'udî, s. 1/49.

411 A. Neccar, s. 236-238. Ayrıca bk. Haşimi, s. 37.

yardım ettiği kızların babası ve onun kaynatası olan ihtiyar kişinin Hz. Şuayb olduğunu söylemiştir. Bu görüşte olanlar Hz. Peygamberin kendisini ziyarete gelen bir heyete söylediği: “Şuayb’ın kavmi ve Musa’nın hısımları merhaba, hidayete eriştirildiniz.” ifadeleriyle bu iddiayı desteklemiştir.⁴¹²

Burada üzerinde düşünülmesi gereken şöyle bir durum söz konusudur. Ayeti kerimede her ne kadar adı açıklanmasa da kızların babası Hz. Musa ile karşılaştığında, o, konuşmasında başından geçenleri anlattıktan sona, yaşlı adam “*Korkma, zalim bir kavmin elinden kurtulmuş oldun.*”⁴¹³ ifadelerini kullanmıştır. Yani Şuayb: “*Korkma! Sen güvenilir bir yerdesin. Burada Firavun’un hükmü geçmez. Allah seni zalimlerin tuzağından kurtarmıştır.*” dedi.⁴¹⁴ Bu kişi peygamber olan Hz. Şuayb değilse, bu tür güvenceleri kim, kim adına hangi sıfatla vermiştir? Sorusu akla gelmektedir. Şayet bu kişi Hz. Şuayb’ın yeğeni veya bir yakını ve ondan da yıllar sonra yaşamış ise nasıl böyle bir güvence verebilir? Muhtemelen bu düşüncelerden dolayı İslami kaynakların genelinde bu kişinin Şuayb peygamber olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁵ Mustafa Asım Köksal, Hz. Musa’nın Medyen hayatındaki ilişkilerde, kızların babası ve kayınpederi olarak her konuda Hz. Şuayb’dan söz etmiştir.⁴¹⁶

Hz. Musa’nın Mısır’dan çıkarken nereye gideceğini bilmiyor bir durumda bulunması, meçhule giden bu yolculuğunda ona bir meleğin rehberlik etmesi, Medyen adının Kur’an-ı Kerim’de geçmesi ve buranın da Hz. Şuayb’ın yaşamış olduğu yerin adı olarak bilinmesi gibi sebepler, Hz. Musa’nın muhatabı olduğu kızların babasının Hz. Şuayb olduğunun işareti sayılmalıdır.

412 Tecrid-i Sarih, s. 7/23; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6205, Kasas, s. 266-267; Said Havva, s. 10/498.

413 Kasas, 28/25.

414 Sabunî, 11. Fasikül, s. 34.

415 Razî, Tefsir, s. 17/501; Sabunî, 11. Fasikül, s. 34; Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 387; Harman, Musa, s. 31/211.

416 Bu konudaki tartışmalar için bk. Havva 10/498-499; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/16-20; Harman, Musa, s. 31/212; Kur’an Yolu, s. 4/223.

Bazı bilim insanları da yine görüşlerini İbn Abbas ve Hasan-ı Basriye dayandırarak Hz. Şuayb'ın Hz. Musa'dan çok önceden yaşadığını ve kızların ihtiyar babasının o olmadığını iddia etmişlerdir.⁴¹⁷ Onlar, Hz. Şuayb'ın Hz. Lut zamanında ve uzun süre yaşadığını, dolayısıyla kızların babasının Şuayb'ın kavminden, kardeşinin oğlu mümin bir kişi olduğu da söylemiştir. Maturidi, Hasan-ı Basri'den bu kimsenin Şuayb değil fakat o gün suyun efendisi olarak bilinen bir kimse olduğu yönünde bir haber nakletmiştir. O, pek çok tartışmalı konuda olduğu gibi kendisince gelenekselleşen yaklaşıma uygun olarak onun kim olduğunu bilmeye ihtiyacımız olmadığını ifade ettikten sonra Hz. Şuayb'ın Hz. Musa döneminde yaşamadığı görüşüne katıldığını belirtmiştir.⁴¹⁸ Seyyit Kutub, önceleri genel görüşe uygun olarak kızların babası şeklinde tanıtılan yaşlı kişinin Hz. Şuayb olduğunu belirttiği halde dipnotta açıkladığı bazı gerekçe ve ihtimallerle onun Şuayb peygamberin yeğeni Yesrun adında birisi olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁹ Taberi de bu tür rivayetlerden bazılarını nakledilerek, adı geçen yaşlı adamın Hz. Şuayb'ın yeğeni ve Medyen'in yöneticisi Yüsra olduğu belirtilmiştir.⁴²⁰

Said Havva, *"Bu peygamberlerden sonra Musa'yı da Firavun hanedanına ve kavminin ileri gelenlerine, apaçık/ayrı ayrı mucizelerle destekleyerek gönderdik."* ayeti kerimesinin zahiri anlamını *"Hz. Musa bu ümmetlerden ve Resullerden sonra gelmiştir. İşte bu, Hz. Musa'nın Medyen halkından olup kendisine sığındığı kişi, Hz. Şuayb değildir şeklindeki kanaati desteklemektedir. Çünkü Hz. Şuayb ile Hz. Musa arasında uzun bir süre vardır."* diyerek, Hz. Musa'nın yardım ettiği kızların ve sonradan kayınbabası olan kişinin Hz. Şuayb olmadığı görüşüne katılmıştır.⁴²¹

417 Razî, Tefsir, s. 17/500; Ümit, s. 39/222.

418 Maturidi, s. 11/42; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6205.

419 Kutub, s. 11/244. Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6205.

420 Taberî, s. 1/400.

421 Havva, s. 5/267.

Bütün bunların yanında Hz. Şuayb'ın Hud ve Salih peygamberler gibi Arapların soyundan geldiği, buna karşılık Hz. Musa'nın Yahudi/İbrani asıllı olduğu, dolayısıyla onun dilini bilmediği farz edilmektedir. Oysa Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgilerden Hz. Musa'nın karşılaştığı iki kızın ve babalarının onunla tercümanlık olarak konuştukları anlaşılmaktadır. Buna ilave olarak Hz. Şuayb'ın kavminin ve yaşadığı beldelerin yok edildiği, oysa Hz. Musa Medyen'e geldiğinde, burasının imar edilmiş olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden söz konusu yaşlı kişinin Hz. Şuayb veya onun kardeşinin oğlu olamayacağını ileri sürenler bulunmaktadır.⁴²²

Hz. Musa'nın muhatabı olan kızların babasının Kur'an-ı Kerim'de adının açıklanmadığını belirten bazı kimseler, bu durumu onun Hz. Şuayb olmadığına delil olarak göstermiş, şayet öyle olsa idi Kur'an'ı Kerim'de mutlaka adının anılması gerektiğini iddia etmişlerdir.⁴²³

Kızların babasının Hz. Musa gibi Hz. İbrahim'in bir takipçisi olduğu kabul edilir. Zira o da Hz. Musa gibi Hz. İbrahim'in soyundan gelmektedir. Bu sebeple o, İsrailoğullarının yaşadıkları acıları gidermeye, onlara yapılan zulümleri önlemeye çalışmış olmalıdır. İslam alimlerinden bazıları bu kişinin Şuayb değil onun dinini kabul eden bir Müslüman olduğunu söylemişlerdir.⁴²⁴

Yahudi kaynaklarında Hz. Şuayb'ın adı geçmemektedir. Hz. Musa'nın kızlarının yaşlı babasının adı kâhin Yitro olarak geçmektedir.⁴²⁵ Hz. Musa'nın Mısır'dan çıktıktan sonra yaşadığı

422 Ümit, s. 19/222. Hz. Şuayb'ın adı Kur'an-ı Kerim'de 11 yerde geçmekte, onun Medyen (Araf, 7/85; Hud, 11/84; Ankebut, 29/36.) ve Eyke (Şuara, 26/176.) halkına peygamber olarak görevlendirildiği belirtilmektedir.

423 Mevdudî, s. 4/173; Havva, s. 10/499.

424 Mevdudî, s. 4/174.

425 Adam, s. 38. Tevrat'ta, Hz. Musa'nın kızları hayvanlarını sulayıp evlerine dönerken "Babaları Reuel'in yanına döndüler." ifadesi yer almış ve bu bölümde onun muhatap olduğu şahıs olarak hep aynı isim kullanılmıştır. Hatta "Reuel de kızı Sippora'yı onunla evlendirdi." diyerek onun adının Reuel olduğu belirtilmiştir. (Çıkış, 2/18, 21.) Ancak üçüncü bölümde "Musa

olaylarla ilgili veriler Tevrat'ta bazı yönlerden Kur'an-ı Kerim'de anlatılanlara benzerken bazı hususlarda ondan ayrılmakta hatta onunla çelişmektedir. Bu bölümde Hz. Şuayb'ın adı peygamber değil kâhin Reuel şeklinde geçerken bir sonraki bölümde Yitro olarak belirtilmektedir.⁴²⁶

Hız. Musa, Hız. Şuayb'ın Yanına Gidiyor

Kızlar muhtemelen Hız. Musa'nın ağaç gölgesinde dururken kendi kendine söylediklerini duymuş ve hayvanlarını sulamış vaziyette diğer günlerde olduğundan daha erken bir şekilde evlerine gelmiştir. Babaları bu durumdan kuşkulmuş, sebebini merak etmiş ve öğrenmek istemiştir. Onlar, kuyuların yanında iyi niyetli bir insanla karşılaştıklarını, kendilerine acıdığı için hayvanlarını sulayıverdiğini⁴²⁷ fakat yanlarından ayrıldıktan sonra bir ağacın gölgesine çekilip içini çekerek Rabb'ine söylediği sözlerden çok yorgun, perişan ve aç olduğunu hissettiklerini babalarına anlatmıştır.⁴²⁸

Kızların babası, hakkında anlatılanları dinledikten sonra onu yanına çağırarak üzere kızlarından birisini-Hız. Musa ile evlenecek olanı- Hız. Musa'nın yanına göndermiştir.⁴²⁹ Böylece Cenab-ı Allah Hız. Musa'nın duasına icabet etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, Hız. Şuayb konusunda olduğu gibi kızların adı ve Hız. Musa'nın kiminle evlendiği belirtilmemiştir. Buna

kayınbabası Midyanlı kâhin Yitro'nun sürüsünü güdüyordu." ifadeleriyle kızların babasından Yitro olarak söz edilmiştir. (Çıkış, 3/1; 4/18.

426 *Babaları 'Nerede o?' diye sordu. 'Niçin adamı dışarda bıraktınız? Gidin onu yemeğe çağırın.' Musa Reuel'in yanında kalmayı kabul etti. Reuel de kızı Sippora'yı onunla evlendirdi. Sippora bir erkek çocuk doğurdu. Musa 'Garibim bu ülkede.' Diyerek çocuğa Gerşom adını verdi. Aradan yıllar geçti."* (Mısır'dan Çıkış, 2/21-25; 3/1.)

427 Zemahşerî, s. 5/36. İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6204; Razî, Tefsir, s. 17/501; Vehbi, s. 10/4088.

428 İbn Kesîr, Kasas, s. 266; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/16; Havva, s. 10/494.

429 İbn Kesîr, Kasas, s. 266.

rağmen İslami kaynaklarda bu konuda çeşitli isim ve bilgiler yer almıştır. Bu karmaşa aynı zamanda Hz. Musa'nın yanına giden kızın büyük mü küçük mü olduğu, hangisinin hangi isimle anıldığı konusunda da görülmekte, farklı görüşler devreye girmektedir.

Kaynakların bazısında Hz. Musa'yı çağırmaya gelenin, onun ücretle çalışmasını isteyen ve onunla evlenenin, Hz. Şuayb'ın büyük kızı Safura/Safra olduğu nakledilmektedir.⁴³⁰ *Bir süre sonra o iki kızdan birisi utana sıkıla Musa'nın yanına geldi ve 'Babam seni çağırıyor. Hayvanlarımızı sulamanın ücretini verecek' dedi.*⁴³¹ O kız, saygısından yüzünü örterek utana sıkıla onun yanına gelmiş, aklına ve kalbine şüphe gelmesin diye doğrudan⁴³² babasının, hayvanları sulama konusundaki katkılarından dolayı, ona bir ücret vermek istediğini, bu sebeple onu yanına çağırdığını söylemiştir.⁴³³ Bu ayeti kerime bütünüyle ahlaki ilkeleri içermektedir. Öncelikle onun yanına gelen kız şartları ne olursa olsun edep ve hayâ ilkelerini temsilen, iffet namus ve şeref gibi ahlaki meziyetlerle onun yanına gelmiştir. Hz. Musa'yı çağıran kızın edebiyle ilgili şöyle bir rivayet nakledilmektedir: *"Elbisesinin yeni ile yüzünü kapatarak utana utana geldi. O cariye gibi çıplak bir kadın olmadığı gibi, gece gündüz demeden dışarıya çıkan, olur olmaz her yere giden, yerinde duramayan bir kadın da değildi."*⁴³⁴

Hz. Musa, Allah rızası için yapmış olduğu bu hizmetin karşılığında maddi bir beklenti içine girmediği için önce bu davete olumlu cevap vermek istememiştir. Fakat bulunduğu yerin yırtıcı hayvanların uğrak yeri olması sebebiyle orada geceleminin çok uygun olmadığını düşünerek veya içinde bulunduğu durumun çok zor olması dolayısıyla davet edildiği yere

430 Zemahşerî, s. 5/38; Tecrid-i Sarih, s. 7/22; Razî, Tefsir, s. 17/501; Ebussud, s. 6/506.

431 Kasas, 28/25.

432 Zemahşerî, s. 5/36; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6204.

433 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/16; Hadislerle İslam, s. 6/69.

434 Zemahşerî, s. 5/36; Havva, s. 10/500.

gitmekten başka çare bulamamıştır.⁴³⁵

Hız. Musa, koyunları sulama işlemini tamamen insani duygularla karşılık beklemeden Allah rızası için yapmış, bunu madde bir kazanıma asla döndürme gayreti içine girmemiştir. Kızların babası ise Hız. Musa'nın, kızlarına ve dolayısıyla kendisine karşı yaptığı bu hizmeti, karşılıksız bırakmamayı, onu iyi niyet ve insani ilişkiler çerçevesinde mutlaka ödüllendirmeyi düşülmüştür.⁴³⁶

Kız önde Hız. Musa onun arkasında giderken kızın elbisesinin rüzgâr tarafından vücudunun bir kısmı açılacak şekilde kaldırılması veya vücuduna yapıştırarak hatlarını belli etmesi onu rahatsız etmiş, kızın arkasından gelmesini ve yanlış yöne gitmesi halinde kendisine yolu tarif etmesini söylemiştir.⁴³⁷

Karşılıklı memnuniyet ölçüsünde gerçekleşen bu uygulamada Hız. Musa, aşırı ihtiyaç içinde bulunması sebebiyle tamamen hasbi duygularla yaptığı bu iyiliğin karşılığını almıştır. Nitekim Hız. Şuayb'ın Hız. Musa'nın karnını doyurması, ona ikramda bulunması ücret alma kabilinden değil, yapılan iyiliğe karşı insani tavır olarak değerlendirilmiştir.⁴³⁸

Hız. Musa, akşam yemeği vakti Hız. Şuayb'ın yanına vardı. O, evine gelen misafirine hazırlattığı bir akşam yemeği ikram etti. Fakat Hız. Musa önce bunu kabul etmek istemedi. Bunun üzerine Hız. Şuayb ona aç değil misin? Diye sorduğunda bilakis açım. Fakat hayvanları sulama konusunda kendisine verilecek olan ücretle ilgili olarak az önce işaret ettiğimiz gerekçe sebebiyle Hız. Musa yemeğe katılmak istemediğini söyleyerek: *"Biz İbrahim, İshak ve Yakup'un soyundanız. Sevap için yaptığımız bir işe, altınla dolu yeryüzünü karşılık olarak verseler de kabul etmeyiz."* dedi. Kızların babası kendisinin de Hız. İbrahim so-

435 Mevdudî, s. 4/175; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/17.

436 Maturidi, s. 11/39.

437 Taberî, s. 1/398; Zemahşerî, s. 5/36; Ebussuud, s. 6/506; Mahmud, s. 239; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/17; Havva, s. 10/494; Hicazi, s. 4/451.

438 Maturidi, s. 11/39.

yundan geldiğini, bu yemeğin, misafirlere atalarından gelen bir adet ve geleneğin gereği bir ziyafet ve ikram olduğunu, asla kızlarına yardımcı olmasının karşılığı bir ücret olmadığını belirterek onu ikna etmiş ve birlikte yemek yenmiştir. Tesadüflerin adım adım bir kader haline dönüştüğü bu ibretlik olaylarda Hz. Musa, kızların babasının yanına geldiğinde, karşılaştığı huzur ve güven ortamından etkilenerek Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle başından geçenleri bir bir anlatmıştır. Bunun üzerine o, güvenli bir yerde olduğunu, zalimlerin elinden kurtulduğunu artık korkmaması gerektiğini hatırlatmıştır.⁴³⁹

Hz. Musa'nın Evlenmesi

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Hz. Şuayb'ın kızlarıyla ilişkisi ve evlenmesi konusu Kasas suresinde isim belirtilmeden altı ayette zikredilmektedir.⁴⁴⁰ Vanî'nin naklettiği bir rivayette Hz. Musa ile Hz. Şuayb arasındaki ilişkilere temas edilmektedir. Bu habere göre Hz. Şuayb çok ağlayan bir peygamberdir. Onun bu ağlaması sebebiyle gözleri birkaç kere kapanmış ve her seferinde Cenab-ı Allah onun gözlerini açmıştır. Yine bir seferinde onun kapanan gözlerini açtıktan sonra onun niçin bu kadar çok ağlamasının sebebini bilmek için: *"Ey Şuayb! Bu ağlama nedir? Cennet özleminden mi? Cehennem korkusundan mı?"* diye sorunca o: *"Ya Rabbi! Sen bilirsin ki ağlayışım ne cennet özleminden ne de cehennem korkusundandır. Muhabbetin kalbime yerleşmiştir. Bir de cemalini görememe endişem vardır. Eğer Sana nazar edebileceksem, hiçbir şeye gam yemem."* demiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Hak ona şöyle vahiy etmiştir: *"Sözünde sadık olduğuna göre cemalimi seyretmek sana mübarek olsun ey Şuayb! Bu sebeple kelimim (konuştuğum) Musa b. İmran'ı*

439 Kasas, 28/25; Zemahşerî, s. 5/39; Maturidi, 11/39; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6204, Kasas, s. 266.; Razi, Tefsir, s. 17/502-503; Ebussuud, s. 6/507; Vehbi, s. 110/4089; Vanî, s. 331; A. Neccar, s. 240; Mahmud, s. 239-240; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/18,

440 Kasas, 28/23-29.

da sana hizmetçi olarak veriyorum."⁴⁴¹ Ayeti kerimelerden ve bu rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Musa'nın Mısır'da Kıpti'yi öldürmesi onun Hz. Şuayb ile tanışmasının ve kızlarından birisiyle evlenmesinin zahiri/fiziki sebeplerini oluşturmuştur.

Kızlardan birisi- muhtemelen Hz. Musa'yı çağıran ve onunla evlenen kız-⁴⁴² Hz. Musa'nın hayvanlarının sulanması esnasındaki hal, hareket ve tavırlarından onun güçlü, güvenilir ve insan olarak en iyilerden olduğu hususunu öne çıkartarak hikmetli bir sözle babasına⁴⁴³: "*Babacığım! Bu adamı çoban olarak tut. Çünkü çoban olarak tutmak için bundan daha sağlam ve güvenilir birini bulamazsın*".⁴⁴⁴ ifadesiyle onun ücretli olarak çalıştırılmasını teklif etmiştir. Muhtemeldir ki, o dönemde ücretli işçi çalıştırmak meşru ve bilinen bir husus olup⁴⁴⁵ kızların babası daha önceden ücret karşılığı çalıştıracak bir adam aramış fakat istediği nitelikte birini bulamamıştır. Belki de önceden yanında çalışan işçilerden memnun kalmamıştır. Bu sebeple kız babasına onu ücretle çalıştırmayı önermiştir. Muhtemeldir ki Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın evinde kaldığı süre içinde taraflar birbirini daha yakından tanıma fırsatı bulmuş ve bunun sonucu olarak kız, babasından onu sürekli olarak çalıştırmasını istemiştir.

Ayeti kerimede insani ve ahlaki meziyetlerin yanında onun güçlü olması hususunu müfessirler; çok sayıda insanın ancak açıp kapayabildiği kuyunun üzerindeki kapağı Hz. Musa'nın tek başına açıp kapatabildiği, kuyudan su kovanı tek başına çekebildiği şeklinde yorumlamışlardır. Onun güvenilir olarak nitelenmesini de muhtemelen, onların birlikte Hz. Şuayb'ın yanına giderken Hz. Musa'nın kıza hitaben; "*Sen benim arkam-*

441 Vanî, s. 329.

442 Ebussuud, s. 6/507; A. Neccar, s. 235.

443 Mahmud, 240.

444 Kasas, 28/26.

445 Ebu Bekir İbn Arabi, 3/1466.

dan gel ve bana yolu tarif et.” demesinden anlamışlardır.⁴⁴⁶

Seyyit Kutub, Hz. Musa’nın güçlü ve güvenilir oluşuyla ilgili anlatılan rivayetleri sağlıklı bulmamakta, gereksiz olan bu bilgilere inanmak zorunluluğunun olmadığını, bu rivayetlerin kapalı hususları açıklamak için yapılan gereksiz zorlamalar olduğunu belirttikten sonra şöyle demektedir: *“Musa peygamber gerek hissen gerekse maddeten hayâ sahibi bir zattır. O genç kız da aynı şekildeydi. İffet ve emniyet sahibi olmak, bir kadınla erkeğin karşılaşması anında bu derece zorlamaları gerektirmez. İffet en basit hareketlerde bile kendini gösterir. Zorlamadan veya yapmacık hareketlere tevessül etmeden ortaya çıkar.”⁴⁴⁷*

Hz. Şuayb, Hz. Musa’nın güçlü ve vakur duruşuna bakarak kızının onu ücretli olarak yanlarında çalıştırma önerisini kabul etmiştir.⁴⁴⁸ Fakat onun da hemen bu kararı vermiş olması beklenmemelidir. Belli ki bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Hz. Musa’nın güçlü ve güvenilir bir adam olduğuna kanaat getirmiş, sekiz sene yanında çalışmasını istemiş, bu süreyi on seneye tamamladığı takdirde bunun kendisine karşı yapılmış bir iyilik olarak kabul edebileceğini belirtmiş, şayet bunu yapmazsa sorumlu olmayacağını söylemiştir. O, bu çalışmasının karşılığında geleneksel bir sünnetin uygulanması sadedinde kızlarından birisini ona nikâhlayacağını haber vermiştir.⁴⁴⁹ Hz. Musa, sekiz veya on yıllık çalışma süresi ile ilgili değerlendirmelerden sonra serbest bırakılması şartıyla Hz. Şuayb’ın önerisini kabul etmiştir.

“Kızların babası Musa’ya ‘Benim yanımda sekiz yıl çalışmana karşılık seni şu iki kızımdan biriyle evlendirmek istiyorum; eğer

446 Taberî, s. 1/398; Maturidi, s. 11/40; Zemahşerî, s. 5/40; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6205; Ebu Bekir İbn Arabî, s. 3/1466; Ebussuud, s. 6/508; Vani, s. 331; A. Neccar, s. 235; Mutavî, s. 33; Mahmud, s. 240-241; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/18.

447 Kutub, s. 111/2455-246.

448 Mahmud, s. 241.

449 Ebu Bekir İbn Arabî, s. 3/1467.

*bunu on yıla çıkaracak olursan bu da bize senin bir iyiliğin olur (Kızımı alıp gidebilirsin). Ben sana fazladan bir yük yüklemek istemem. İnşallah sen, benim verdiğim sözde duran insan olduğumu göreceksin' dedi.*⁴⁵⁰ Burada açıkça görüldüğü gibi Hz. Şuayb, Hz. Musa'ya "Senden iki şey istiyorum. Birincisi iki kızından biriyle evlenmen, ikincisi sekiz yıl yanımda çalışman, koyunlarımı gütmendir." şeklinde bir anlaşma teklifinde bulunmuştur. Hz. Musa'nın "kızlarından ikisinden birisi" ifadesinde her ne kadar belirsizlik olsa da onun birisini işaret etmesinin mümkün olabileceği belirtilmiş⁴⁵¹ veya "Hangisini istiyorsan seç!" denilmiş olabilir.⁴⁵² Hz. Şuayb'ın kızlarından birisini Hz. Musa ile evlendirme isteği İslam alimleri arasında tartışılmış, Kurtubi, babasının/velisinin kızını bir erkekle evlendirme talebinin geçmiş toplumların iyi insanların yaşayan bir sünnetin yerine getirilmesi olarak nitelemiş, bunun Hz. Peygamber zamanında da uygulandığına dikkat çekmiştir.⁴⁵³

Yukarda aktarılan ifade ve bilgilerin değerlendirilmesinden Hz. Şuayb'ın bahse konu olan bu iki kızından başka kızlarının da olduğu, Hz. Musa'nın sadece bu ikisiyle muhatap olduğu, ancak onun Safra/Safura ile evlendiği⁴⁵⁴ ve nikâhta tarafların belirlendiği ifade edilmiştir. Hz. Şuayb ile Hz. Musa arasındaki evlilik konusundaki yapılan bu görüşmenin, nikâh ile ilgisi ve bunun çobanlıkla ilişkilendirilmesi "Sen şunu yaparsan ben de bunu yaparım" şeklinde bir ahitleşme/sözleşme olduğuna ve akitleşme olmadığına dikkat çekilmiştir.⁴⁵⁵

450 Kasas, 28/27.

451 Razî, Tefsir, s. 17/504.

452 Vanî, s. 332.

453 Sabunî, 11. Fasikül, s. 35.

454 A. Neccar, s. 235; Haşimi, s. 37. Nitekim Tevrat'ta Hz. Şuayb'ın yedi kızı olduğundan söz edilmektedir. (Bk. Mısır'dan Çıkış, 2/16.) Hz. Musa'yı kızların isteğiyle değil, Hz. Şuayb'ın bizzat kendinin çağırıldığı bildirilmektedir. (Bk. Mısır'dan Çıkış, 2/20.)

455 Zemahşerî, s. 5/40, 42.

Mevdudî, Hz. Musa ile kızın babası arasında geçen konuşmanın evlenme akdi olduğu şeklinde düşünenleri eleştirmiş, tayin edilen hizmet süresinin nikâh akdindeki mihr karşılığı olmadığını söylemiştir. Ona göre konu ile alakalı ayeti kerimelerin bizzat kendileri, yapılan konuşmanın bir evlilik akdinden ziyade ondan önce yapılması gereken başlangıç teklifini içermektedir. Hatta Hz. Musa'nın iki kızdan hangisiyle evleneceği de henüz belirlenmemiştir. Ona göre ayeti kerimleri şöyle yorumlamak mümkündür. *"Eğer evimde sekiz yahut on yıl kalıp ev işlerinde bana yardım etmeye söz verersen, kızlarımdan birini seninle nikâhlamayı düşünüyorum. Çünkü ben yaşlıyım. Mülkümü yönetecek erkek çocuğum da yok. Yalnızca dışarı işlerini kendilerine yaptırmak zorunda olduğum kızlarım var. Bana müstakbel damadım olarak destek olmanı istiyorum. Eğer bu sorumluluğu kabul etmek istersen ve eşini evlendikten sonra alıp götürmek gibi bir niyetin yoksa kızlarımdan birini sana vereceğim."* Mevdudî'ye göre; Hz. Musa zaten bir barınak ihtiyacı içinde olduğu için bu teklifi kabul etmiştir. Dolayısıyla bu evlilik öncesi kabul edilmiş bir anlaşmadır. Yasaya göre bundan sonra evlilik gerçekleşmiş, mihr de tayin ve tahakkuk etmiş olmalıdır. Dolayısıyla bizzat evlilik bağıyla ilgili herhangi bir hizmet şartı söz konusu değildir.⁴⁵⁶

Hz. Şuayb'ın bu kızı, Hz. Musa ile evliliğine giden yolda isabetli öngörüsüyle; Hz. Ömer'in iyi ve adil bir yönetici olacağını keşfeden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Yusuf'a; *"Bu çocuğa iyi bak, belki bize bir yararı olur yahut onu evlat ediniz."*⁴⁵⁷ diyerek ona iyi bakmasını söyleyen efendisi Potifar ile birlikte ileri görüşlüler arasında sayılmıştır. Bu konuda Süfyan es-Sevri'nin Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle bir rivayeti bulunmaktadır: *"İnsanlar arasında en ileri derecede feraset sahibi olan üç kişi şunlardır: Ömer hakkında ferasetini kullanarak yerine halife adayı gösteren Ebu Bekir, Hz. Yusuf'u satın alıp da hanımına 'Buna iyi*

456 Mevdudî, 4/177.

457 Yusuf, 12/21.

bak.’ diyen adam, bir de; ‘Babacığım sen bunu ücretle tut, çünkü ücretle tuttuklarının en iyisi bu güçlü ve emin kişidir.’ diyen Hz. Musa’nın hanımı.”⁴⁵⁸ Bu rivayetin başka bir şekli de; “Musa konusunda en isabetli tespitte bulunan şu iki kadındır: Birisi, ‘Benim ve senin için göz aydınlığı’ olsun diyen Firavun’un hanımı, diğeri de; ‘Babacığım onu ücretle çalıştır. Zira tutacağın ücretlilerin en hayırlısı, en güçlü ve güvenilir olanı” diyen Şuayb’ın kızıdır.”⁴⁵⁹

Ayeti Kerimelerde kızının bu teklifini değerlendiren Hz. Şuayb’ın bunu nasıl anladığı ve Hz. Musa’nın kişiliği hakkında nasıl bir önsezi sahibi okduğu açıklanmamaktadır.⁴⁶⁰ Hz. Musa’nın ücret karşılığı çalıştırılmasını isteyen kızın, kapalı bir toplum denilebilecek bir ortamda, ahlaki değerler itibarıyla, içinde bulundukları toplum bireylerinden çok daha özenle yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden belki de o, Hz. Musa ile evlenme isteğini açık açık söyleyememiştir. Fakat Hz. Şuayb, onun Hz. Musa’nın ücret mukabili çalıştırmasını istemesi konusundaki niyet ve beklentisini anlamış, bunu bir gönül ilişkisi olarak değerlendirmiş olabilir. Dolayısıyla babası onun bu isteğini olumlu karşılamış, karşılık olarak sekiz yıllık bir çalışma sonrası iki kızından birisiyle evliliği teklif etmiştir. Bu süreyi on yıla tamamlamasından da mutluluk duyacağını da hatırlatmış bu hususta ona sıkıntı çıkarmayacağını yani mutlaka on yıl hizmet etmesini istemeyeceğini⁴⁶¹ belirtmiştir.

Hz. Şuayb, kızının duygularına tercüman olacak şekilde meşru ölçüler içerisinde bir aile yuvası kurmasını istemiş, şartlarını belirlemiş bunda utanacak, çekinecek bir durum olmadığını göstermiştir. Böylece o, günümüzde aile yuvası kurulması için teklifin öncelikle erkek tarafından gelmesini bekleyen ve iste-

458 Zemahşerî, s. 5/40; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6206, Kasas, s. 267; Razî, Tefsir, s. 17/504; Havva, s. 10/500; eş-Şihava, s. 53.

459 Mutavi’, s. 34.

460 Eş-Şihava, s. 53.

461 Cevdet Paşa, s. 1/29; Havva, s. 10/495.

yen geleneklerin her zaman doğru olmadığını, meşru ölçüler içinde bir babanın da kızını ahlaki meziyetleri sağlıklı birisiyle evlendirebileceğinin ilk örneklerini vermiştir.⁴⁶² Burada sekiz yıl ve fazlası ifadelerinin kızın mehri/mihri karşılığı mı yoksa şayet çalışacaksa en az sekiz sene çalışmalı şeklinde bir ücret sözleşmesi gereği mi olduğu tartışılmıştır. Ayeti kerimede zikredilen sekiz yıl ifadesinden sonra *“Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey.”* ibaresi, bunun kızın mihri olarak düşünülmesini daha makul göstermektedir. Ancak Hz. Musa’nın muhatabının bir peygamber olması, başından geçenlerin kendisine anlatılmasından sonra onun sekiz veya on yıldan fazla yanında kalamayacağını veya ileride peygamber olarak görevlendirileceğinin kendisine bildirilmiş olmasından kaynaklanmış olabilir.⁴⁶³

Ebu Bekir İbn Arabi, Kâdi’den yaptığı nakille; Medyen Salih’inin Beni İsrail Salihıyla kızını nikâhladığını aktarmıştır. Burada koyunların otlatılmasından başka bir şart ileri sürülmemiştir. Zira birinin bir başkasına yaptığı hizmetin mehir karşılığı olmasının caiz olmadığını belirtmiş burada da ondan söz edilmemiştir. Bu arada Hz. Musa’ya verilecek ücretle ilgili de somut bir miktar ve değerden söz edilmemiş, bu boşluk farklı yerlerden desteklenen bilgilerle doldurulmaya çalışılmıştır.⁴⁶⁴

462 Nitekim bu türden evlilik örnekleri asrısaaadet döneminde Resulullah ve arkadaşları tarafından gayet samimi bir şekilde uygulanmıştır. Hz. Ömer (r.a.) kızı Hafsa’yı Hz. Ebu Bekir’e teklif etmiş o susmuş, sonra Hz. Osman’a teklif etmiş o mazur karşılanmasını söylemiş. Bu durumu haber alan Hz. Peygamber, Hz. Ömer’in hatırını almak için *“Belki Allah onlardan daha hayırlı birisini nasip eder.”* buyurmuş ve sonra da Hz. Hafsa’yla kendisi evlenmiştir. Bir keresinde bir kadın kendisini Resulullah’a teklif edince o mazeret beyan etmiştir. Bunun üzerine kadın evlenme konusunu Hz. Peygamberin üzerine atmış ve istedikleri biriyle evlendirmesini istemiştir. Hz. Peygamber de onu Kur’an-ı Kerim’den iki sureyi bilmekten başka bir mülkü olmayan birisiyle evlendirmiştir. Adam bu iki sureyi kadına öğretmiş ve bu da mihr yerine geçmiştir. (Kutub, s. 11/247.)

463 Maturidi, s. 11/41; Vanî, s. 333; Vehbi, s. 110/4091.

464 Ebu Bekir İbn Arabi, s. 3/1471-1474.

Kızların babası Hz. Musa'ya zahmet vermeyeceğini, zor işler yaptırmayacağını bildirmiş, müsamahakâr ve hoşgörülü davranacağını, bu teklifinde samimi olduğunu, kendisini zamanla daha iyi tanıyacağını ve iyi olduğunu göreceğini, açıkçası yapılan sözleşmeden memnun ve mutlu olacağını ona anlatmıştır. O, kendisini temize çıkarıp iyi olduğunu söylememiş, güzel bir edep, ahlak örneği sergileyerek öyle olmasını arzu etmiş, Cenab-ı Allah'tan böyle bir temennide bulunmuştur.⁴⁶⁵

*Musa, "Tamam, bu aramızda bir anlaşma olsun. Ben söz konusu iki süreden hangisini tamamlarsam tamamlayayım, bana bir husumet beslemek, haksızlık yapmak yok. Konuştuklarımıza Allah şahittir." demiştir.*⁴⁶⁶

Hz. Musa anlaşmayı kabul etmiş, onaylamış kendisine önerilen iki süreden herhangi birini seçme hakkının mahfuz olduğunu ve bundan daha fazlasının istenerek kendisine haksızlık edilmemesi gerektiğini Allah'ı şahit tutarak belirtmiştir.⁴⁶⁷ Hz. Şuayb "Kızlarımdan hangisini istiyorsan seç." demiş o da kendisi için "güçlü ve güvenilir" ifadelerini kullanarak onu öven ve çağırmaya gelip arkasından yürüyen, onların en vefalısı ve hayırlısı küçük kızı seçmiştir.⁴⁶⁸ Bu konuda Peygamberimiz Hz. Muhammed'den "Musa o iki kızın küçüğü ile evlendi ve o iki vakitten uzun olanını yerine getirdi" şeklinde Hz. Musa'nın hangi kız ile evlendiği ve hangi süreyi tamamladığı sorusuna açıklık getiren bir hadis rivayet edilmiştir.⁴⁶⁹ Zemahşerî, Hz. Musa'nın büyük kızla evlendiği yönündeki düşüncesini desteklemek bakımından yukarıda bahse konu olan Hz. Musa'nın küçük kız ile evlendiği yönündeki bilgilerden ziyade, Peygamberimiz Hz. Muhammed tarafından söylendiği belirtilen "En uzak ve gecikmeli olanı." hadisini esas alarak onun büyük kız

465 Zemahşerî, s. 5/44.

466 Kasas, 28/28.

467 Kasas, 28/27-28.

468 Ebu Bekir, İbn Arabi, s. 3/1470; Vanî, s. 332; Mutavî, s. 33.

469 Razî, Tefsir, s. 17/506.

ile evlendiğini iddia etmekte⁴⁷⁰ ve on yıl Hz. Şuayb ile birlikte kaldığı yönündeki genel görüşe katılmaktadır.⁴⁷¹ Her iki ifade de Peygamberimiz Hz. Muhammed'in hadisleri esas alınarak tarif edilenin aynı kişi olmasına rağmen rivayetlerde büyük küçük ayrımı yapılmıştır. Fakat Ebu Bekir İbn Arabi, insanlık tarihinde büyüklerin küçüklerden önce evlenmek gibi bir geleneğin bulunduğunu belirttikten sonra bunun terse çevrilmesinin hayır olduğunu belirtmiş, Hz. Musa'nın küçük kızı tercih sebepleri üzerinde durmuştur.⁴⁷²

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın hangi süreyi tamamladığı ve kiminle evlendiği ile ilgili olarak bilgi verilmemekle birlikte sürenin tamam olduğu belirtilmektedir. Bu konunun açıklamasını yaparken Maturidi, yukardakine benzer şekilde şöyle bir hadisi şerif nakletmektedir: Cebrail (a.s.) Resûlullah'a gelerek şöyle demiştir: *"Sana Musa'nın hangi süreyi doldurduğu sorulursa, 'en iyi ve uygun olanı' de! Onun hangi kadınla evlendiği sorulursa, 'küçük olanıyla' de!"*⁴⁷³ Buna benzer olarak İbn Abbas, Said b. Cübeyr (r.a.) ve Ebu Zerr'e (r.a.) dayandırılan rivayetlerde Hz. Musa'nın bahse konu olan sürenin uzun olanının tamamladığı belirtilmektedir.⁴⁷⁴

Harman, büyük küçük ayrımı yapmadan Hz. Musa'nın, Şuayb'ın (a.s.) kızlarından Safura ile evlendiğini ve orada on yıl kaldığını belirtmektedir.⁴⁷⁵

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın evlilik hayatı ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Alimler Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb'ın onunla konuşmasından hemen sonra mı yoksa süreyi doldurup Medyen'den ayrılacağı zaman mı evlendiği konusunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Onlar meşru sebepler ölçüsün-

470 Zemahşerî, s. 5/48.

471 Zemahşerî, s. 6/511.

472 Ebu Bekir İbn Arabi, s. 3/147.

473 Maturidi, s. 11/42-43; Kutub, s. 11/248. Ayrıca bk. Mahmud, s. 242.

474 Taberî, s. 1/399; Havva, s. 10/501; Kur'an Yolu, s. 4/255-226.

475 Harman, Musa, s. 31/211; Şelebi, s. 62.

de uzun süre nikahlı beklemenin caiz olduğunu söylemekle birlikte Hz. Musa'nın daha işin başında evlendiği belirtilmiştir.⁴⁷⁶

Hz. Musa'ya Verilen Asa

Kur'an-ı Kerim'de Bakara, 1; Araf, 3; Taha, 2; Şuara, 4; Neml, 1; Kasas, 1, şeklinde altı surede on iki defa geçen "asa" kelimesi Hz. Musa ile ilişkilendirilmekte ve onun gösterdiği çeşitli mucizelerin temel unsurunu teşkil ettiği belirtilmektedir. Bu asanın ona Hz. Şuayb tarafından verildiği yönünde bilgiler bulunmaktadır.

Rivayete göre; Hz. Şuayb'ın yanında peygamberlerin asalarını bulunmaktadır. Hz. Musa ile sekiz ya da on yıl çalışmasını gerektiren sözleşmenin yapılmasını müteakip Hz. Şuayb, ona asaların bulunduğu depoya gidip onlardan birisini getirmesini söylemiştir. Hz. Musa farkında olmadan eline gelen, Hz. Âdem'in cennetten gelirken getirdiği ve bütün peygamberlerin veraset yoluyla sahip oldukları, kullandıkları ve Hz. Şuayb'ın yanında korunan asayı⁴⁷⁷ alıp gelmiştir. Hz. Şuayb kendisi âmâ olduğu için, el temasıyla yıllarca sakladığı bu asayı ona vermek istememiş onu yerine bırakarak başka birini getirmesini söylemiştir. Hz. Musa yedi sefer depoya gidip gelmiş fakat her seferinde aynı asa eline geçmiştir. Bunun üzerine Hz. Şuayb onun özel ve önemli birisi olduğunu anlamıştır.⁴⁷⁸ Benzer bir rivayete göre depodan asaları getiren Hz. Şuayb'ın kızıdır. Kızların babası Hz. Şuayb, Hz. Musa ile evlendirmeyi düşündüğü kızına,⁴⁷⁹ onunla anlaşmasının bir göstergesi olarak çobanlık

476 Ebu Bekir İbn Arabi, s. 3/1478-1479.

477 A.J. Wensinck, "Asa", MEB. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1965, s. 1/661.

478 Zemahşerî, s. 4/46; Ebussuud, s. 6/510; Heller, s. 8/659; Mutavî, s. 35.

479 Taberî, s. 1/400; Vanî Mehmed Fendi, kızların büyüğünün adını Suğra, küçüğünün adını Sugayri olarak vermektedir. Aslında Hz. Şuayb'ın yedi kızı olduğu bunlardan sadece ikisinden biriyle evlenme teklifi yaptığı belirtilmektedir. (Vanî, s. 331.) Buna karşılık Zemahşerî büyük kızın adını Safra, küçük olanın da Süfeyra olduğunu söylemektedir. (Zemahşerî, s. 5/38, Ay-

yaparken kullanmak üzere evlerinde bulunan asalardan birini getirmesini söylemiştir. Kız, asaların bulunduğu yere girip bir tanesini getirince babası onun Hz. Âdem'in cennetten getirdiği⁴⁸⁰ veya insan suretinde bir melek tarafından kendisine emanet edildiğini öne sürerek vermek istememiştir. Fakat kız ne zaman onu başkasıyla değiştirmek istese eline hep aynı asa gelince babası, bunda bir hikmetin olduğunu düşünerek yarıcı hayvanlardan sürüyü korumak ve onları yaymak için Hz. Musa'ya vermek zorunda kalmıştır. Hz. Musa onu eline alarak davarları gütmeye gitmiştir.⁴⁸¹

Hz. Şuayb tarafından verilen asa ile ilgili olarak Zemahşerî şu bilgileri nakletmektedir: *"Asanın ismi Neb'a imiş. Söylendiğine göre bu asanın ikili bir çatalı ve bir de çengeli varmış. Hz. Musa uzun dalları silkelerken çengelini kullanır, kırmak istediği zaman da çatalını kullanırmış. Yürüdüğü zaman asasını omuzuna koyar ve yay, ok kılıfı, süt kovası ve benzeri eşyalarını ona asarmış. Araziye çıktığı zaman onu yere diker, çatallarına da yatay olarak çakmak çubuklarını uzatıp üzerine abasını serer ve böylece kendine gölgelik yaparmış. Kuyudan su çıkaracağı zaman ipi kısa gelince onunla uzatır, yine onunla koyunlarını yabani hayvanlara karşı korurmuş."*⁴⁸²

Asa ile ilgili çok farklı rivayetler bulunmaktadır. "Sözgelimi Hz. Musa kuyudan su almak istediği zaman asa kuyunun derinliği

rica bk. Mutavi', s. 33.)

480 Vehbi, s. 10/4092.

481 Zemahşerî, s. 5/48; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/19. Hz. Şuayb tarafından Hz. Musa'ya verilen asa, mersin, böğürtlen (Wensinck, Asa, s. 1/660) veya avsec ağacındandır. Asanın baş tarafı iki çatalı, ucu da eğri ve kancalıdır. Hz. Şuayb kendisine emanet edilen asayı Hz. Musa'ya vermesinden dolayı pişman olmuş ve geri vermesini istemiştir. Fakat o, asanın kendine ait olduğunu belirterek onun bu talebini yerine getirmemiştir. Bunun üzerine yanlarına gelecek ilk insanı hakem yapmaya karar vermişler ve o sırada insan kılıfına giren bir melek oraya gelmiştir. O, asayı yere koymalarını ve onu kaldırabilen kişinin asanın sahibi olacağını söylemiştir. Hz. Musa asayı yere bırakmış, onu Hz. Şuayb kaldıramamış kendisi kaldırmış ve asa hiç ayrılmamak üzere onun yanında kalmıştır. (Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/20.)

482 Zemahşerî, s. 4/284.

boyunca uzar ve çatalları da kova şeklini almış. Yine çatalları geceleyin kandile dönermiş. Karşısına bir düşman çıktığı zaman asa onlarla savaşır, canı bir meyve istediği zaman hemen asayı yere diker ve derhal asa bir ağaç gibi yeşerip yapraklanır ve meyve verirmiş. Azığını, su kırbasını onun üzerine asar, o da kendisi ile birlikte yanı sıra yürürmüş. Diktiği yerden su çıkar, çekip çıkardığı zaman su kaynağı kesilirmiş. Asa onu haşarat-tan korurmuş."⁴⁸³

Zemahşerî tarafından asa ile ilgili nakledilen ve kesin bilgi içermeyen bu rivayetler onun kıymetine işaret etmekte ve bu anlatımlar muhtemelen Hz. Musa'nın elinde bir mucize sebebi/aracı, karakteri taşımasından kaynaklanmaktadır. Öncelikle bu iki alıntı arasında da bazı farklılıklar bulunmaktadır. İkinci alıntıda Hz. Musa'nın onu yere dikmesi halinde ağaç olabileceğinden söz edilirken, onun gölge ihtiyacını temin için birinci alıntıda abasını ona astığından söz edilmektedir. Aynı şekilde ikinci alıntıda onun diktiği yerden su çıktığı söylenmekte oysa birinci alıntıda kuyudan su çıkarma aracı olarak ondan yararlanıldığı anlatılmaktadır.⁴⁸⁴

Ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Musa'nın asasının sıradan bir asa olmadığı anlaşılmakta fakat onun mucizevi karakterinin sadece Hz. Musa'nın elinde gerçekleştiği görülmektedir. Asanın bu mucizevi karakterinin Hz. Musa peygamber olarak görevlendirildikten sonra gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Eğer Hz. Musa peygamber olmadan önce onun mucizevi yönünü keşfetmiş olsa idi, Cenab-ı Allah "Elindeki nedir?" diye sorduğunda onun özelliklerini sayarken mucizevi niteliklerinden de bahsetmesi, Tur Dağı'nda yılana dönüştüğünü gördüğü zaman da ondan korkmaması gerekirdi.

Dolayısıyla bu asanın Firavun'un önünde sihirbazların ortaya atıkları nesneleri yutması, Kızıldeniz'in yarılarak İsrailoğulla-

483 Zemahşerî, s. 4/284; Razî, Tefsir, s. 10/528; Vehbi, s. 5/1715; Heller, s. 8/659.

484 Bk. Razî, Tefsir, s. 10/528.

rının Firavun'un zulmünden kurtuluşuna vesile olması onun şanınin yüceltilmesine katkı sağladığı ve sıradan bir asa olmadığını göstermiştir.⁴⁸⁵ Nitekim Hz. Musa'nın bütün bela ve felaketlere, tehditlere onunla karşı çıktığı bundan dolayı da Firavun ve yandaşlarının ondan korkup üzerine gitmekten çekindikleri belirtilmiştir.⁴⁸⁶

Hz. Musa'nın kullandığı asanın ezelden beri onun olacağı ve bununla pek çok mucizeler gerçekleştireceği takdir olunmuştur. Zira o, geçmişten itibaren bütün peygamberlerin bir şekilde eline geçmiş olmasına ve bu haliyle Hz. Şuayb'a kadar gelmesine rağmen onun mucizevi karakteri diğer peygamberlerin elinden gerçekleşmemiştir. Onlar sadece asanın asıl sahibine ulaştırılması konusunda sorumluluk almış, onu korumak ve kendilerinden sonra gelecek peygambere teslim etmekle görevlendirilmiştir. Bir anlamda yakıcı özelliğe sahip olan ateş her şeyi yakıp kül ederken Hz. İbrahim'in ona atıldığı zaman bu özellikleri nasıl gerçekleşmemişse, Hz. Musa'nın eline geçinceye kadar asa da mucize aracı olmamıştır. Burada şöyle bir husus daha var ki o da ateşin yakma özelliğini yitirmesi, asanın mucize vesilesi olması onların bizatihi kendinden kaynaklanmamakta sadece Yüce Allah'ın dilemesi sonucu bu karakteri ortaya çıkmaktadır. Hatta denilir ki ateşin yakmaması için İbrahim, asanın da mucize vesilesi olması için Musa'nın elinde olması gerekir.⁴⁸⁷

Hz. Şuayb'ın Hz. Musa'ya verdiği asa bu konuda başka hususların da değerlendirilmesine kapı aralamaktadır. Bilindiği üzere Hz. Musa ile kızların yaşlı babası arasındaki ilişkiler esnasında Hz. Şuayb'ın adının geçmemesi sebebiyle o kişinin Hz. Şuayb değil onun yeğenlerinden birisi olabileceği üzerinde durulmuştur. Oysa yukarda açıkladığımız bilgilerden Hz. Şuayb tarafından Hz. Musa'ya verilen asanın onun yanında sak-

485 Bu konudaki rivayet ve değerlendirmeler için bk. Zemaşşerî, s. 5/48.

486 Vehbi, s. 10/4100.

487 Vehbi, s. 10/4096.

lanan peygamber asalarından birisi olduđu belirtilmiřtir. Eđer bu rivayetler dođru ise, o zaman kızların babasının Hz. řuayb olduđu kanaati gűçlenmektedir. Zira onun yeęeninini bűylesi bir manevi konumda olduđuyla ilgili herhangi bir bilgi belge kaynaklarda yer almamıřtır.

Peygamberliğe Giden Yolculuk

Hz. Musa'nın Medyen'den Ayrılıyor

Hz. Musa, Yüce Allah'ın takdiri ve bir hikmetin sonucu olarak Firavun'un zulmünden, öldürülmekten kurtulmuş, güvenli ve huzurlu bir aile ortamına kavuşmuş, peygamberlik görevini yapabilecek hale gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de onun Hz. Şuayb'ın yanında geçirdiği süre ve hayatı hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir.

Hz. Musa'nın yaşadığı olaylara hikmet nazarıyla baktığımızda o, Hz. Şuayb'ın yanında kaldığı süre zarfında Mısır'da yaşadığı saray hayatını dengelemeye çalışmıştır. Sarayın debdebeli, tantanalı, lüks hayatında edindiği kazanım ve alışkanlıklardan kurtulmuş, hayatın varlık yokluk, açlık tokluk, zorluk kolaylık, saltanat ve ezilmişlik, mutlu ve acıklı yönlerini tanımış farklı sosyal kesimlerle tanışma, onların ruh halini öğrenme fırsatı yakalamıştır.

Hz. Musa, deyim yerindeyse peygamberlik öncesi eğitiminin bir kısmını Mısır'da almış, geri kalanını da Hz. Şuayb'ın yanında Medyen'de tamamlamıştır. Bunların hepsi gelecekte peygamberlikle görevlendirilecek birisi için Cenab-ı Allah tarafından kusursuz bir şekilde önceden planlanmış ve zamanı gelince teker teker uygulama aşamasına geçilmiştir.

Hz. Musa, Medyen'de yaşadığı sürede, vatan olarak gördüğü Mısır'ı, ailesini çok özlemiş, orayı ve onları hiç aklından çıkarmamış, unutmamıştır. Mısırlıların onun geçmişte işlediği cinayeti unutacaklarını umarak oraya geri dönmeyi düşünmüştür.⁴⁸⁸ Hz. Şuayb'a verdiği sözü tutarak kendisine verilen süreyi tamamlar tamamlamaz firavun ve adamlarından gizli olarak ailesini ziyaret etmek istemiştir.

Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın yanında canını, namusunu korumak ve geçimini temini etmek için on yıl çalışmış, oradan ayrılır-

488 Mutavi', s. 38; Şelebi, s. 62.

ken karısını kayınpederine göndererek münasip bir lisanla kendilerine koyunlardan uygun görülen bir miktar vermesini istemiştir. O da onlara koyunların annelerinden farklı renkte doğanlarının oluşturduğu büyük bir koyun sürüsü vermiştir. Bu konudaki rivayetler menkıbevi nitelik taşımaktadır.⁴⁸⁹

Hız. Şuayb tarafından Hız. Musa'ya verilen koyunlarla ilgili olarak şöyle bir hikâye de anlatılmaktadır: Hız. Şuayb: *"Musa, koyunlar her yıl biri beyaz başlı siyah bedenli, diğeri başı siyah gövdesi beyaz iki kuzu doğururlar. Hız. Musa'ya başı siyah gövdesi beyaz olanlar senindir."* dedi. Hız. Musa'ya rüyasında *"Asanı suya değdir."* denildi. Hız. Musa denileni yaptı ve o yıl doğan kuzuların tamamı siyah başlı, beyaz gövdeli oldu. Hız. Musa onları alarak Allah'a şükretti.⁴⁹⁰ İslam Tarihi kaynaklarında çeşitli şekillerde geniş yer tutan bu anlatımların Tevrat'tan alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim benzer hikâye, Tevrat'ta Hız. Yakup ile ilgili verilen bilgiler arasında yer almaktadır.⁴⁹¹

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre⁴⁹² Hız. Musa, Hız. Şuayb'a verdiği süreyi doldurduktan sonra ondan izin alarak ailesiyle ve koyunlarıyla birlikte Mısır'a gitmek üzere Medyen'den ayrılmıştır.⁴⁹³ Fakat burada sürenin sekiz yıl mı yoksa on yıl olarak mı tamamlandığına dair açıklama bulunmamaktadır. Ancak İbn Kesîr, İbn Abbas tarafından rivayet edilen ve Buhari'de yer alan bir hadise göre onun peygamber olması dolayısıyla mükemmeli tercih edeceğini belirterek bu süreyi uzun ve daha hoş olanı şeklinde nitelediği on yıl olarak tamamladığını haber vermektedir.⁴⁹⁴ Benzer şekilde Hız. Musa'nın onun kızıyla

489 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6208-6209; Kasas, s. 269-270; Mahmud, s. 242; Şelebi, s. 62.

490 Vanî, s. 333.

491 Yaratılış, 30/31-43.

492 Kasas, 28/29.

493 Ebussuud, s. 6/511; Sabunî, 8. Fasikül, s. 55; 11. Fasikül, s. 35.

494 İbn Kesîr, Tefsir, 11/6207-6208, 6210, Kasas, s. 268; Ebussuud, s. 6/511; Vehbi, s. 10/4093; A. Neccar, s. 241.

ilk sözleşmenin yapıldığı zaman mı, yoksa sürenin tamamlandığı zaman mı evlendiğine dair de yine açıklayıcı bir bilgi yer almamaktadır.

Hz. Musa'nın kendisine tayin edilen ve üzerinde anlaştıkları sürenin tamamlanmasından sonra Hz. Şuayb'ın yanında ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Ancak müfessirler son yılı doldurduktan sonra Mısır'a dönmek için acele ettiği konusunda görüş belirtmektedir. A. Neccar, Hz. Musa'nın Mısır'da başına gelenleri düşündüğünde ve oradan ayrıldıktan sonra şartların değiştiğini gösterir önemli bir hadise gerçekleşmediği gerekçesiyle onun geldiği yere geri dönmek için aceleci davranmayacağını söylemektedir.⁴⁹⁵ Tamamen kişisel değerlendirmelere açık olan bu durum, Hz. Musa'nın, ilahi buyruk tarafından yönlendirildiği, insanlığa hidayet etmek ve mazlum bir toplumu zalimin elinden kurtarmak için peygamber olarak görevlendirildiği düşünüldüğünde müfessirlerin değerlendirmelerinde halkı oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Musa, Firavun'a gönderildiği zaman şartlar değişmemiş ve ortalık süt liman olmamıştır.

Maturidi, Kur'an-ı Kerim'in açıklamadığı bir konuda yorum yapmanın doğru olmadığını söylerken,⁴⁹⁶ Vanî, pek çok konuda bu tür kapalı yerleri açıklama sadedinde bilgiler verdiği gibi burada da boşlukları dolduracak rivayetler aktarmaktadır. Buna göre Hz. Musa, Hz. Şuayb ile aralarında konuştukları iki süreyi de doldurduktan sonra onun küçük kızıyla evlenmiş ve fazladan bir on yıl daha orada kalmıştır.⁴⁹⁷ Bu arada onun hanımından Musun ve Melika Zad adında iki oğlu olmuştur. Yahudi kaynaklarında Hz. Musa ile evlenen kızın adının Tsippora olduğu ve yapılan evlilikten Gerşom ve Eliezer adında iki oğlu dünyaya geldiği belirtilmektedir.⁴⁹⁸

495 A. Neccar, s. 241.

496 Maturidi, s. 11/43

497 Vanî, s. 334; A. Neccar, s. 241; Mutavi', s. 33. Ayrıca bk. Razî, Tefsir, s. 17/506.

498 Adam, s. 38. Tevrat'ta "Sippora" olarak geçmektedir. (Mısır'dan Çıkış,

*"Musa süreyi tamamladıktan sonra ailesiyle yola çıktı,"*⁴⁹⁹ ifadesinden Hz. Musa'nın evli ve eşi de beraberinde olduğu halde yanına ev halkını da alarak yola çıktığı fakat nereye gitmek istediği anlaşılmamaktadır. Her ne kadar geçmişte yaşadığı bazı olaylar sebebiyle içinde bir korku olsa da onun Mısır'daki annesi, kardeşi ve kız kardeşini ziyaret etmek için Hz. Şuayb'dan izin istediği, orada edindiği⁵⁰⁰ bazı dünyalıkları ve asasını alarak bir kış günü Medyen'den kayınpederinin yanından ayrıldığı tahmin edilmektedir.⁵⁰¹ Mevdudî, Tur Dağı'nın Medyen'den Mısır'a doğru yol güzergâhında olduğunu, dolayısıyla Hz. Musa'nın Mısır'a ailesinin yanına gitmek üzere yola çıktığını belirtirken dolaylı olarak Hz. Musa'nın iki ayrı Firavun ile mücadele ettiği tartışmalarına katılmaktadır. O, Mısır'dan ayrı kaldığı on yıl içerisinde, oradan ayrıldığı zaman kral olan Firavun'un ölmüş olabileceğini, bu sebeple kimseye görünmeden oraya giderek kavmi arasında sessizce yaşamayı düşündüğünü belirtmektedir.⁵⁰²

Geleneksel anlatıma göre Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın yanında canını, namusunu korumak ve geçimini temini etmek için on yıl çalışmıştır.⁵⁰³

Hz. Musa Yolunu Kaybediyor

Hz. Musa'nın Medyen'den ayrıldıktan sonra Mısır'a ailesini ziyaret etmek istediği genel kanısından ayrı olarak onun eşiyle birlikte yerleşmek için uygun bir yer aradığını, bu vesileyle Tur Dağı'nın eteklerine tesadüfen geldiğini söyleyenler de bu-

2/21-22.) Bu, muhtemelen kelimenin İbraice okunuş farklılığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu cümlede, Hz. Musa'nın Sippora ile evliliğinden, yabancı olduğu bir ülkede yaşadığı garipliğin anısına, Gerşom adında bir oğlu olduğu bildirilmektedir. (Mısır'dan Çıkış, "/22.)

499 Kasas, 28/29.

500 Vanî, s. 334.

501 Taberî, s. 1/400-401; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/24.

502 Mevdudî, s. 4/179.

503 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6208-6209; Kasas, s. 269-270.

lunmaktadır.⁵⁰⁴ O, yolculuk esnasında başına geleceklerden, hangi sürprizlerin onu beklediğinden habersiz olarak tamamen Yüce Allah'a sığınmış vaziyette nasıl yollara düşmüş ise, şimdi de benzer şekilde olacıklardan habersiz olarak Cenab-ı Allah'a tevekkül ederek yoluna devam etmiştir.

Hız. Musa, ailesi ve sürüsüyle birlikte Firavun ve kavmine yakalanmamak için gizli ve değişik yolları kullanmak istemiş fakat bu arada yolunu şaşırmış, Medyen'den oldukça uzaklaşmış ve Tur Dağı yakınlarına gelmiştir. Karanlığın etkin olduğu yağışlı, soğuk bir kış gecesinde Hız. Musa'nın hanımı konakladıkları yerde çocuğunu doğurmuştur. Bunun üzerine o da doğum yapan hanımını ısıtmak için ateş ve onlara yön tayininde yardımcı olacak birini aramak durumunda kalmıştır.⁵⁰⁵

*"Siz burada bekleyin, ben bir ışıık/ateş gördüm, umarım oradan size izleyeceğimiz yol hakkında bir bilgi ya da ısınmanız için bir kor parçası getiririm."*⁵⁰⁶ ifadelerinden de onların sefere çıktığı ve yolculuk halinde oldukları, giderken şaşırp yollarını kaybettikleri, söz konusu olayın havaların soğuk olduğu bir kış gününde geceleyin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁷

Rivayete göre o, gündüzleri sürüsünü doyurmak için asasıyla ağaç yapraklarını dökmüş, akşam olunca yanında taşıdığı çakmağıyla ateş yakmış, soğuktan korunmaya çalışmıştır. Bu yolculuk esnasında o, hanımını başkalarından kıskandığı⁵⁰⁸ veya yakın çevreden kendisine gelebilecek tehlikelerden korunmak ve başkalarına görünmemek için mümkün olduğu kadar başka guruplardan ve yerleşim merkezlerinden uzak, başkaları tarafından kullanılmayan yollardan, bilmediği bir yöne doğru gitmiş hatta bir ara yolunu şaşırmıştır. Gittikleri yol onları so-

504 Mevdudî, s. 4/92.

505 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6211; Yazır, s. 5/3729; Vehbi, s. 10/4093; Hicazi, s. 4/21; Mutavi', s. 39.

506 Kasas, 28/29; Ayrıca bk. Taha, 20/10; Neml, 27/7.

507 Maturidi, s. 10/245; Havva, s. 9/33; Mahmud, s. 242.

508 Vanî, s. 334.

ğuk bir kış akşamı Tur Dağı'nın batı taraflarına dağlar vadiler arasında bir yere götürmüştür. Başka bir anlatıma göre; karanlığın çöktüğü göğün şimşek çakıp gürlemeye ve yağmurun dökülmeye başladığı bir sırada eşini de doğum sancısı tutmuştur. Hz. Musa, daha önceki uygulamalarını tekrar edip ateş yakarak sınımak isterken uzun uğraşlarına rağmen yanında adet olarak taşıdığı çakmak ateşleme yapmamış, bütün denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çaresizlik içinde son derece bunalan Hz. Musa-Hz. Hacer'in Mekke'ye ilk geldikleri zaman oğlu İsmail'e su ararken yaptığı gibi-çevrede insan aramaya, ses işitmeye veya bir hareketlilik bulmaya çalışmıştır. Sonunda Tur Dağı'nın yamacında bir ışık/nur ya da ateş görmüş veya ateş olduğunu zannettiği bir nur görmüş⁵⁰⁹ ve ailesine aradıkları yolu tarif edecek birilerini bulacağını veya ısınmak için oradan bir ateş getirebileceğini söyleyerek bulundukları yerde kalmalarını istemiştir.⁵¹⁰

Havva, bulunduğu şartlarda Hz. Musa'nın sahip olduğu kişiliğe dikkat çekerek: *"Durun/bekleyin" sözünde onun ileri derecedeki merhamet, şefkat, gayret, kahramanlık ve aile halkına hizmetini gösteren delil vardır. Çünkü bu gibi şeyleri yapabileceğini umut ettiğini ifade etmiştir ki, kesinlikle yerine getireceğinden emin olmadığı bir sözü vermemiş olsun.*"⁵¹¹ ifadelerini kullanmıştır.

Hz. Musa, ihtiyaç duyduğu dünyevi ve maddi unsurları temin edip ailesinin yanına geri dönmek niyetiyle dağın yamacında gördüğü ateşin/ışığın yanına gitmişti. Fakat orada hiç düşün-

509 Taberî, s. 1/402; Maturidi, s. 11/43; Yazır, s. 5/3729; Kutub, s. 11/254.

510 Neml, 27/7; Kasas, 28/29; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5198-5199, 11/6211; Vani, s. 334-335; Vehbi, s. 10/3976; Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 388. Hz. Musa'nın Hz. Şuayb'ın yanından ayrıldıktan sonraki yaşadıkları Tevrat'ta, İslami kaynaklardan ve Kur'an-ı Kerim'den kısmen farklı olarak şöyle nakledilmektedir: *"Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro'nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı'na, Horev'e vardı. Rabb'in meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı, çalı yanıyor, ama tükenmiyor. 'Çok garip.' diye düşündü. 'Gidip bir bakayım, çalı neden tükenmiyor!'"* (Mısır'dan Çıkış, 3/1-3.)

511 Havva, s. 9/33.

mediği ve tahmin etmediği ürperten bir manzara ile karşılaşmıştır. O, gittiği yerde ateş bulamamış fakat nur ile karşılaşmıştır.⁵¹² Rivayete göre yemyeşil bir ağaçta ateş yanmakta, ateşin yanması artarken ağacın da yeşilliği ve güzelliği artmaktadır. Hz. Musa başını kaldırdığı zaman gökyüzünün nurla dolduğunu görmüş, gördüklerine şaşkınlık içinde bakarken: *"...Bu ateştekiler ve onun çevresindekiler mübarek kılınmıştır."*⁵¹³ diye duyduğu bir ses, gördüklerinin onun arzuladığı maddi nesneler olmadığını, tam aksine yüceler yücesinden manevi bir müjde ve görevle karşı karşıya kaldığını bildirilmiştir. Zira o, işittiği bu sesin, Yüce Allah'ın kelamı olduğunu, bütün yönlerden ve bütün azalarıyla işitmesinden anlamıştır.⁵¹⁴ Böylece Hz. Musa'nın sadece kendi ailesinden değil bütün İsrailoğulları'ndan ve muhatabı olduğu bütün insanlardan sorumlu olduğu kendisine hatırlatılmıştır. O, bu uygulamada sadece dünyalık ihtiyaçların değil aynı zamanda ebedi âlemin/ahiretin de kazanılmasından sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla ayeti kerimede ateşin/ışığın bulunduğu yer ve çevresinin mübarek kılındığı bildirilmiştir. Müfessirler bu ifadeyi gerek bölgenin gerekse çevresindekilerin, sayesinde mübarek kılındığı şey, burada dini bir işin meydana gelmiş olmasıdır ki o da Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa ile konuşması, onu kendisinden insanlara önemli haberler ileten bir peygamber kılması ve onun elinde mucizeler sergilemesi olarak yorumlamışlardır.⁵¹⁵

Kur'an-ı Kerim ve İslam kaynaklarına göre Mısır'a annesi ve kardeşlerinin yanına gitmek üzere ailesiyle birlikte Hz. Şuayb'ın yanından ayrılan Hz. Musa, yolda kaybolur ve üşür, yol sormak ve ateş getirmek için gördüğü ışığın/ateşin yanına gider. Hâlbuki bütün bu yaşananlar Tevrat'ta söz konusu edilmez. Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın (Yitro) koyunlarını gütmek için çölün batısına Tanrı Dağı'na, Horev denilen yerlere gider. Me-

512 Sabunî, 11. Fasikül, s. 35.

513 Neml, 27/8.

514 Havva, s. 9/33.

515 Zemahşerî, s. 4/1046.

lek bir çalının içinden ona görünür. Musa oraya baktığında çalının yandığını fakat tükenmediğini fark eder. Bunda bir garip-lik olduğunu düşünerek merakını gidermek için onun yanına gider. Bundan sonra Kur'an-ı Kerim'de zikredilenlere benzer şekilde Tanrı'yla konuşur.⁵¹⁶

Hız. Musa Tur Dağı'nda

Hız. Musa, çok zor bir zamanda ve çok sıkıntılı bir durumda iken Tur Dağı'nda⁵¹⁷ uzaklardan bir ışık görür. Muhtemelen başkasının görmediği sadece onun gördüğü bu ışık bir nuru ilahidir.⁵¹⁸ Şayet bu bir nur ise zaten onu başkalarının görmesi de mümkün değildir. Hız. Musa onun ateş olduğunu düşünerek yanındakilere kaybettikleri yolun doğrusunu öğretecek bir haber veya ısınmaları için en çok ihtiyaç duydukları bir ateş getirebilmek ümidiyle ona doğru gider.⁵¹⁹ Kasas suresinde bu husus şöyle buyrulmaktadır: *“Nihayet Musa, süreyi tamamlayıp aile fertleri ile yola çıktığında Sina Dağı'nın yamacında bir ateş (ışık) gördü ve ailesine, ‘Siz burada bekleyin, ben bir ateş (ışık) gördüm, umarım size oradan izleyeceğimiz yol hakkında bir bilgi ya da ısınmanız için bir kor parçası getiririm.’ dedi.”*⁵²⁰ Fahreddin Razî, burada bahse konu olan ailesinin Hız. Şuayb'ın kızı ve onun yanındakiler olduğunu söylerken,⁵²¹ Zemahşerî, Hız. Musa'nın yanında karısından başkasının olmadığını, Cenab-ı Allah'ın o kadını aile künyesiyle isimlendirdiğini ve bun-

516 Mısır'dan Çıkış, 3/1-6.

517 Kaynaklarda Tur Dağı yerine çoğunlukla Sina Dağı ifadesi kullanılmıştır. Ancak Sina Kızıldeniz'in kuzeyinde Süveyş ve Akabe körfezlerinin arasında bulunan geniş bir coğrafyanın adı olarak tanınmakta ve Tur Dağı bunun üzerinde bulunan bir dağın/bölgenin ismi olarak bilinmektedir. Bu sebeple biz bu eserimizde Sina Dağı diye bilinen malum mekân için Tur Dağı ismini kullanmaya özen göstereceğiz.

518 Mahmud, s. 244; eş-Şihevâ, 59.

519 İbn Kesîr, Kasas, s. 271.

520 Kasas, 28/29; Ayrıca bk. Taha, 20/10; Neml, 27/7.

521 Razî, 17/400.

dan dolayı hitabında çoğul ifade kullandığını belirtmiştir.⁵²²

İçinde bulunduğu zor şartlardan çıkış yolu arayan Hz. Musa, uzaklardan gördüğü ışıktan oldukça umutlanmıştır. Fakat o hiç ummadığı/beklemediği bir sürprizle karşılaşmış, deyim yerindeyse gördüğü ve yaşadığı olaylar ona ihtiyaçlarının tamamını unutturmuştur. Zira gördüğü ateş onun dünya ve ahiretini aydınlatmış/ısıtmış, sadece kendisinin ve ailesinin gitmek istediği hedefin yolunu değil, bütünüyle kavminin ve muhatap olduğu kimselerin yolunu düzelterek bir sorumluluk üstlenmiştir. O, nereden ve nasıl geldiğini bilemediği sesi duyunca korkup heyecanlanmıştır.

Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda gördüğü ışık/ateş sebebiyle ailesinden ayrılmasından sonra dağda kalan eşi, hizmetlisi ve sürüleriyle ilgili olarak kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konudaki belirsizlik benzer şekilde Hz. Musa'nın peygamber olarak görevlendirildikten ve Firavun'a gitmesi emredildikten sonra bu arada ailesinin yanına gidip gitmediği ile ilgili de gözlenmektedir. Rivayete göre; Hz. Musa'nın o günlerde dağda bir oğlu olur. Hanımı oğluyla birlikte babası Hz. Şuayb'ın yanına geri döner.⁵²³

Tur Dağı'nın yamacındaki ateşin yanına giderken Hz. Musa'nın üzerinde yünden dikilmiş elbiseler ve ayağında tabaklanmış deriden yapılmış bir çift ayakkabıdan başka bir şey bulunmamaktadır.⁵²⁴ Çeşitli hadis rivayetlerini esas alarak onun ayaklarındaki nalınların ölmüş bir eşek deresinden yapıldığını iddia edenler de olmuştur.⁵²⁵ Fakat o sadece dünyevi zaruret ve ihtiyaç dolayısıyla çıktığı yolculukta hem dünya saltanatına hem de ahiret izzetine kavuşacağını hiç aklına getirmemiştir. Bir anlamda o, gördüğü ışık vesilesiyle/bahanesiyle ilahi huzura davet edilmiş, o güne kadar yaşadıklarından farklı bir

522 Zemahşerî, s. 6/1042.

523 Harman, Musa, s. 31/212.

524 Zemahşerî, s. 5/52; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/25.

525 Ebu Bekir İbn Arabi, s. 3/1256-1257.

hayat ile müjdelenmiş, kendisine yeni bir takım görev ve sorumluluklar yüklenmiştir.

Hız. Musa, daha önceden ergenlik yaşına gelip olgunlaştığında kendisine doğruyu yanlıştan ayırt edecek güçlü bir muhakeme yeteneği ve ilim verilmiştir.⁵²⁶ Hatta annesi onu Nil nehri- ne bıraktığı zaman Cenab-ı Allah'ın onu teselli etmek için çocuğunun peygamber olacağını bildirmiştir.⁵²⁷ Buna rağmen onun peygamberlikle ilgili bir bilgi sahibi olmadığı veya zamanının henüz gelmediği için kendisine böyle bir sorumluluk ve görev verilmediği tahmin edilmektedir. Artık Hız. Musa peygamberlik öncesi bütün aşamalardan geçmiştir. Sürecin fiziki ve manevi şartları tamam olmuştur. Zamanın geldiğine hükmeden Cenab-ı Allah, ona verdiği lütuf ve ihsanların sonucu olarak onun peygamberliğini açıklaması için yeni bir uygulamayı devreye sokmuştur.

Medyen'den Mısır'a gitmek üzere yola çıkan bu yolcuyu en sıkıntılı zamanında yalnız ve çaresiz kaldığı bir esnada, devrinin en zalim bir kralına karşı savaşa göndermiştir. O'na yönelen ve güvenen Hız. Musa bu çetin mücadelede ondan asker, ordu, silah, mühimmat yerine sadece kardeşi Harun'u istemiştir.

Hız. Musa, Tur Dağı'na yaklaştığında orada bir ses işitince çok korkmuş ve *"Elhamdü lillahi rabbilalemin."* (Âlemlerin Rab- bine hamdolsun) demiştir. *"Oraya varınca ona, bil ki, ateşin ışığının aydınlattıkları ve çevresinde bulunanlar mübarek kılınmıştır."*⁵²⁸ buyrularak uyarılmış, kendine gelmesi istenmiş, istek ve beklentilerinden çok daha fazlasına ulaşacağı müjdesi verilmiştir. Çünkü o ve etrafında bulunanların hepsi mübarek kılınmıştır. Bu bereket onda dini bir değişim ve sorumluluk meydana getirmiş, ona peygamberlikle birlikte mucizeler ihsan edilmiştir.⁵²⁹ O sırada kendinden geçen ve tamamen farklı

526 Kasas, 28/14.

527 Kasas, 28/7.

528 Neml, 27/8.

529 Havva, s. 10/378.

duygulara bürünen Hz. Musa, bütün uzuvlarıyla Cenab-ı Allah'ın kelamını işitmiştir.⁵³⁰ Onun duyduğu ses, *"Ey Musa! Konuşan Benim ben! Aziz ve Hakîm olan; her şeye gücü yeten ve her işi bir hikmete göre olan Allah."*⁵³¹ aynı zamanda *"Âlemlerin Rabbi olan Allah."*⁵³² olarak kendini tanıtmış ve *"Alemlerin Rabbinin çok yüce"*⁵³³ olduğu ona bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim bu olayı şöyle haber vermektedir: *"Musa oraya varınca, kutsal yerdeki vadinin sağ yanında, (yanan) ağaç yönünden ona şöyle seslenildi: 'Ey Musa konuşan Benim Ben. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'."*⁵³⁴ Yani Hz. Musa'nın şu anda muhatap olduğu ve kendisiyle konuşanın zatı ve sıfatları yönünden bütün noksan sıfatlardan ve yaratılanlara benzemekten münezzeh olan, âlemlerin Rabbi, dilediğini yapabilme kudretine sahip, kendisinden başka tanrı olmayan, insanları, cinleri ve bütün varlıkları yaratan Allah olduğu kendisine bildirilmiştir.⁵³⁵ Benzer şekilde Taha suresinde: *"...Ey Musa Benim Ben, senin Rabbin! Şimdi ayakkabılarını çıkar, çünkü sen kutsal Tuva vadisinde bulunuyorsun."*⁵³⁶ *Ben seni Peygamber olarak seçtim. Artık sana vahyolunanı dinle. Evet, Ben öyle bir Allah'ım ki, Benden başka hiçbir tanrı yoktur. Öyleyse Beni gerektiği gibi tanı, yalnız bana ibadet et. Beni anmak için namaz kıl, dua et."*⁵³⁷ Sonra kendisine bu dünyanın geçici olduğu, ebedi hayatın varlığından kuşku duyulmayan kıyametten sonra olacağı haber verilir. Böylece Hz. Musa'nın peygamberliği başlamış olur.⁵³⁸

Cenab-ı Allah kendisini tanıttıktan sonra ona: *"Sağ elindeki şey de nedir ey Musa!"*⁵³⁹ diye sorduğunda o da: *"...O benim asam-*

530 Mutavi', s. 41.

531 Neml, 27/9.

532 Taberî, s. 1/400.

533 Neml, 27/8.

534 Kasas, 28/30.

535 Sabunî, 11. Fasikül, s. 35; Mahmud, s. 244.

536 Taha, 20/11-12.

537 Taha, 20/13-14.

538 Mutavi', s. 42; Şelebi, s. 62.

539 Taha, 20/17.

*dır, ona dayanırım, onunla koyunlarıma ağaçlardan yaprak silkelerim, ayrıca onunla başka işler de yaparım.”*⁵⁴⁰ şeklinde kapsamlı bir cevap vermiş ve ne için yanında taşıdığını açıklamaya ihtiyacı hissetmiştir. Böylece o, manevi huzurda bulunmanın, aracısız olarak doğrudan O’nunla konuşmanın hazzını daha fazla almanın gayreti içinde olmuş, kısa bir cevap yerine süreyi uzatmıştır. Cenab-ı Allah onun elinde tuttuğu şeyin aslında olduğunu bilmektedir. Fakat Hz. Musa onun manevi yönünü, başka hangi işlerde kullanılacağını bilmemekte sadece ayeti kerimede işaret buyrulan maddi yönlerinden söz etmektedir. Bu soru, onun elindeki gibi görünmekle birlikte Hz. Musa’nın zaman zaman onun aracılığıyla mucizeler gösterebileceğini bildirmek, onun bu mucizelere her an hazır olması gerektiğini vurgulamak, bu kuru ağacın yılanı dönüştürülerek Cenab-ı Allah’ın kudretinin onda tecelli edeceğinin gösterilmesi amacıyla sorulmuştur.⁵⁴¹

*“Şimdi asanı yere bırak.’ Musa (yere bıraktığı) asasının yılan gibi hareket ettiğini görünce, korkup arkasına bakmadan kaçmaya başladı. Allah, “Ey Musa! Geri dön, korkma, sen gerçekten güvendesin’ dedi.”*⁵⁴² Yılan bütün azametine/büyüklüğüne rağmen çok çevik hareket edince Hz. Musa korkup kaçmaya başlamış, bunun üzerine Cenab-ı Allah Kendi katında/yanında peygamberlere korku olmayacağını, onların güvende olduklarını söyleyerek onu sakinleştirmiştir.⁵⁴³ *“(Sonra) Allah şöyle buyurdu: ‘Tut onu, korkma! Ben onu eski haline döndüreceğim.”*⁵⁴⁴ Bunun üzerine Hz. Musa elini yılanın ağzına dokundu ve yılan eski haline dönüştü.⁵⁴⁵ *“Şimdi de elini koynuna sok, kusursuz bir şekilde bembeyaz (ışıl ışıl) çıkacaktır. Korkudan açılan kollarını kendine çek, indir, sakin ol. Bu iki mucize*

540 Taha, 20/18.

541 Mevdudî, s. 3/243; Sabunî, 8. Fasikül, s. 56; Mutavi’, s. 43.

542 Kasas, 28/31; Ayrıca bk. Taha, 20/20; Neml, 27/10.

543 İbn Kesîr, Kasas, s. 272; Ebussuud, s. 6/512-513.

544 Taha, 20/21.

545 İbn Kesîr, Kasas, s. 272; Sabunî, s. 11. Fasikül, s. 36.

Firavun'a ve onun yanındaki seçkinlere karşı sana Rabb'in tarafından verilmiştir. Çünkü onlar gerçekten yoldan çıkmış bir topluluktur."⁵⁴⁶ Bu iki mucize, Hz. Musa'nın Firavun ve muhataplarına karşı peygamberliğinin ispatı konusunda verilmiştir. Ayeti kerimeden anlaşıldığına göre, diğer mucizeler başka amaçlar için kullanılmıştır.

*Hz. Musa kendisine emredileni yaptığında eli kusursuz bir şekilde koynundan çıkmış ve ay ışığı, şimşek gibi gözleri kamaştıran müthiş bir ışık saçmaya başlamıştır. Müfessirler insan kolunu, kendisinden korkunun giderilmesine katkı sağlayan kuşların kanatlarına benzetmiştir.*⁵⁴⁷

Hz. Musa Tur Dağı'nda, yeşil ağacın yanması veya ışığının göklere çıkması, seslenenin görünmediği bir ses duyması, elindeki bastonun yılanı dönüşmesi ve elinin beyaz bir nur halesi şekline girmesi gibi bazı harikulade olaylarla karşılaşmıştır. Cenab-ı Allah ondaki korku, telaş ve tedirginliği gidermek için sağ elini sol pazısının, sol elini sağ pazısının altına/yanına yani yaygın kullanılan bir tabirle ellerini koynuna sokarak rahatlamasını istemiştir.⁵⁴⁸ Bunların hepsi onun yeni bir göreve hazırlanma ve kendisine kimlik kazandırılma sebebi olarak karşımıza çıkmıştır. Artık o, bunca yıllar yaşadığı garipliklerin ötesinde farklı bir kimliğe bürünmüş ve bir insanın istese de ulaşamayacağı peygamberlikle görevlendirilmiştir.

546 Kasas, 28/31-32. Ayrıca bk. Taha, 20/22, Neml, 27/12. Tevrat'ta bazı yönlerden benzer şekilde bu olay şöyle anlatılmaktadır: "Musa kayınbabası Midyan'lı Yitro'nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı'na, Horev'e vardı. Rabb'in meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı, çalı yanıyor, ama tükenmiyor. 'Çok gariپ' diye düşündü. 'Gidip bir bakayım. 'Çalı neden tükenmiyor.' Rab Tanrı Musa'nın yaklaştığını görünce çalının içinden, 'Musa! Musa! Diye seslendi. Musa, 'Buyur' diye yanıtladı. Tanrı, 'Fazla yaklaşma' dedi. 'Çarıklarını çıkar. Çünkü bastığın yer kutsal topraktır. Ben babanın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakub'un Tanrısıyım..." (Mısırdan Çıkış, 3/1-6.

547 Sabunî, 11. Fasikül, s. 36.

548 Ebussuud, 6/513.

Asa ve beyaz el mucizelerin daha işin başında uygulamalı olarak gösterilmesiyle; bu konuda Hz. Musa'nın göreve hazırlanması, mucizelere alıştırılması, Rabbi ile karşılaşma gücüne kavuşması, ilk karşılaşmada yaşadığı korku ve ürperme halinin tekrar etmemesi amaçlanmıştır.⁵⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'de beyan edilen bilgilerden anlaşıldığına göre Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya şöyle demek istemiştir: Senin bedenini düzgün bir biçimde meydana getiren, düzenli bir vücuda sahip kılan, düşmanın (Firavun'un) evinde besleyip büyüten, şimdiye kadar sana yardım edip gözetten rabbin Allah benim. Sen kutsal bir vadi olarak nitelediğim Tuva Vadisi'ndesin, dola-yısıyla edep ve saygının gereği⁵⁵⁰ ayakkabılarını çıkar. Burada ayakkabı kelimesinin mecaz olup, aslında çıkarılması gerekenlerin ayıp ve kusurları, nefsi zaafı, ona zarar veren şeytani duygu ve vesveseler olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁵¹

Ey Musa! Ben seni peygamber olarak seçtim. Sana vahyolunanları dinle, sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol. Bana ibadet et. Çünkü Ben Allah'ım ve benden başka tanrı yoktur.

Taha suresinde kısmen bazı ilavelerle, Hz. Musa ateşin yanına gelince, Seyyid Kutub'un ifadesiyle bütünüyle kainat bir sesleniş içine girmiş;⁵⁵² onun kutsal bir vadide olduğu, ayakkabılarını çıkartması, peygamber olarak görevlendirilmesi sebebiyle kendisine vahiy edilenleri dinlemesi gerektiği emredilmiştir.⁵⁵³ Bu arada büyük bir sorumluluk yüklenmiş,

549 Hicazi, s. 4/455.

550 Sabunî, 8. Fasikül, s. 55

551 Mahmud, s. 245.

552 Kutub, s. 11/254.

553 Taha, 22/11-13. Tevrat'ta Hz. Musa'nın Allah'ın huzuruna çıkması şöyle anlatılmaktadır: "Rab Tanrı Musa'nın yaklaştığını görünce, çalının içinden, 'Musa, Musa!' diye seslendi. Musa 'Buyur!' diye yanıtladı. Tanrı 'Fazla yaklaşma' dedi. 'Çarıklarını çıkar. Çünkü bastığın yer kutsal topraktır. Ben babanın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakub'un Tanrısıyım.' Musa yüzünü kapadı, çünkü Tanrı'ya bakmaya korkuyordu. Rab, 'Halkımın Mısır'da çektiği sıkıntıyı yakından gördüm.' dedi. 'Angaryacılar yüzünden ettikleri feryadı duydum. Acılarını biliyorum. Bu yüzden onları Mısırlıla-

maddi manevi bütün varlığıyla Cenab-ı Allah'a teslim olması istenmiştir, Allah'tan başka ilah olmadığı için ibadeti sadece O'nun için yapması, özellikle bütün zikirleri içermesi, kalp, dil gibi bütün uzuvları ilgilendirmesi ve tevhit inancından sonra dinin en önemli rüknü olması bakımından namaz kılması bildirilmiştir.⁵⁵⁴

Hz. Musa'nın bu sesi nasıl duyduğu ve algıladığı bilinmemektedir. Maturidi, Taha, Neml ve Kasas surelerinde Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa ile konuşmasından söz eden ayeti kerimelerde herhangi bir açıklama yapmamasına rağmen onun mezhebinde olan bilim insanları, Yüce Allah ile Hz. Musa arasında geçen konuşmanın harf ve ses ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Hz. Musa'nın çevresini, bütün kâinatı dolduran ve onu her yönüyle saran bu sesi bütün varlığıyla almış olması tahmin edilmektedir.⁵⁵⁵ Cenabı Hak bu ayeti kerimede onu peygamber olarak görevlendirdiğini belirten resul kavramını değil seçme kelimesini kullanmıştır. Benzer şekilde Taha suresinde de resul kelimesi kullanılmadan *"Seni kendime elçi olarak seçtim"*⁵⁵⁶ buyrulmuştur. Fakat Araf suresinde resul kavramını da içine alacak şekildi Hz. Musa ile ilgili olarak *"Ey Musa! dedi. 'Ben, sana ayetlerimi vahyettim ve seninle doğrudan konuştum. Böylece seni insanlara peygamber seçtim..."*⁵⁵⁷ buyrulmuştur.

Hz. Musa, doğum anından itibaren çeşitli şekillerde denenecek, yetiştirilerek peygamber olmaya hazırlanmış ve görevlendirilmiştir. Ona bu yüce görevin verilme yeri olarak da Tur Dağı'ndaki Tuva Vadisi uygun bulunmuştur.

rın elinden kurtarmak için geldim. O ülkeden çıkarıp geniş ve verimli topraklara, süt ve bal akan ülkeye, Kenan, Hitit, Amor, Periz, Hiv ve Yevus topraklarına götüreceğim. İsrailîlerin feryadı bana erişti. Mısırlıların onlara yapmakta olduğu baskıyı görüyorum. Şimdi gel, halkım İsrail'i Mısır'dan çıkarmak için seni firavuna göndereyim." (Mısır'dan Çıkış, 3/4-10.)

554 Sabunî, 8. Fasikül, s. 55.

555 Vehbi, s. 10/4094; Kutub, s. 11/254-255.

556 Taha, 20/41.

557 Araf, 7/144.

Tuva Vadisi, çevresiyle birlikte bereketlerin kat kat olduğu bir yer olarak tarif edilmektedir.⁵⁵⁸ Ona burada ayaklarındakileri çıkartmasının istenmesi; onların necasetinden ziyade, Hz. Musa'nın bulunduğu mekâna çıplak ayaklarıyla basarak, çok özel bir yerde bulunduğu hissiyatıyla kendine çeki düzen vermesi, oranın manevi birikiminden doyasıya yararlanması ve bu manevi kazanımlarla ruhi doyuma ulaşması istenmiş olabilir.⁵⁵⁹

Tuva Vadisi'nin bu kadar kutsal ve mübarek olmasının birkaç sebebi olabilir.

- Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa ile konuşması veya Hz. Musa'nın peygamber olarak görevlendirilmesi⁵⁶⁰
- Nebilerin, resullerin yurdu ve vahyin indiği mekân olması⁵⁶¹
- Cenab-ı Allah dışında orada başka kimseye ibadet edilmemesi⁵⁶²

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'ya Tur Dağı'nda Cenab-ı Allah'ın ateş şeklinde bir ağaçtan veya onun yakınlarından soyut/görünmeyen bir varlık olarak seslendiği belirtilmektedir.⁵⁶³ Vanî Mehmed Efendi, Cenab-ı Allah'ın perdesinin nurdan veya ateşten olduğunu, eğer perdeyi kaldıracak olursa cemalinin nur ve parıltıları, gözünün ulaşabileceği bütün yaratılanları yakabileceği şeklinde Müslim'den bir hadis rivayet etmektedir.⁵⁶⁴

558 Maturidi, s. 10/417; Vehbi, s. 10/3977-3978.

559 Kur'an Yolu, s. 3/629.

560 Vanî, s. 335.

561 Maturidi, s. 11/44.

562 Maturidi, s. 9/246.

563 Kasas, 28/29-30.

564 Vanî, s. 334.

Cenab-ı Allah Hz. Musa ile Konuşuyor

Hz. Musa'nın ateşin yanına yaklaşmasından sonra ilk duyduğu şey Allah kelmidir. Bu seslenişte Cenab-ı Allah, önce Kendini tanıtarak Hz. Musa'nın Rabbi olduğunu söylemiş Kendisinden başka Tanrı olmadığını, Kendisinin âlemlerin Rabbi, Aziz ve Hakîm olduğunu, her şeye gücünün yettiğini ve her şeyinin bir hikmet gereği olduğunu öğretmiştir.⁵⁶⁵

Cenab-ı Allah, Tuva Vadisi'nde Hz. Musa ile konuşurken bazı surelerde ifade buyrulduğu şekliyle kendisinin sıfatlarını tanıtırken, öz itibariyle birbirine benzeyen fakat ifade şekli itibariyle bazı farklılıklar içeren sözler söylemiştir. Taha ve Neml surelerindeki ifadeler görünüş itibariyle birbirinden farklı gibi görünseler de istenilen murat bakımından uygundur.⁵⁶⁶

Taha suresinde: *"...Ey Musa! Benim Ben, senin Rabbin! ...Evet, Ben öyle bir Allah'ım ki, Benden başka hiçbir tanrı yoktur."*⁵⁶⁷

Neml suresinde: *"Ey Musa! Konuşan Benim Ben! Aziz ve Hâkim olan; her şeye gücü yeten ve her işi bir hikmete göre olan Allah."*⁵⁶⁸ Kasas suresinde: *"Ey Musa! Konuşan Benim Ben. Âlemlerin Rabbi olan Allah."*⁵⁶⁹

Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa ile bu şekilde konuşmasını Mevdudî şöyle yorumlamıştır: *"Sakin sen alemlerin Rabbi olan Allah'ın bu ağaçta oturmakta olduğunu veya o ağacın içine girdiğini sanmayasın. Yine sen, O'nun mutlak nurunun senin dar görüş sahan içinde bizatihi toplanmış olduğunu sanma! Ayrıca duyduğun ve konuşmayı sağlamak üzere, ağız içinde bir dilin hare-*

565 Taha, 20/14, Neml, 27/9, Kasas, 28/30, Ayrıca bk. Maturidi, s. 10417.

566 Ebussuud, s. 6/512.

567 Taha, 20/11-12, 14.

568 Neml, 27/9.

569 Kasas, 28/30. Tevrat'ta bu husus şöyle ifade edilmektedir: "Ben babanın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakub'un Tanrı'sıyım." (Mısır'dan Çıkış, 3/6.) Musa şöyle karşılık verdi. İsraililere gidip 'Beni size atalarınızın Tanrısı gönderdi' dersem 'Adı neydi diye sorabilirler?' o zaman ne diyeyim? Tanrı 'Ben, Ben'im' dedi. İsraililere de ki, 'Beni size Ben Ben'im' diyen gönderdi. İsraililere de ki, 'Beni size atalarınızın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakub'un Tanrısı Yahve gönderdi.' (Mısır'dan Çıkış, 3/13-15.

ket ettirildiğini de düşünme! Aksine bu, her şeyden münezzeh ve bu gibi bütün sınırlamalardan uzak olan Allah'ın bizatihi kendisidir ve seninle konuşmakta olan da O'dur.”⁵⁷⁰

Cenab-ı Allah, keyfiyetini ancak Kendisinin bileceği bir kelamla ona seslenmiştir. Hz. Musa, kendisiyle konuşanın Cenab-ı Allah olduğunu bilmiş ve işin daha önemli olan tarafı Rabbinin ona söylediği şeyleri anlamış, teklif ettiği görevleri en iyi şekilde yerine getirmiştir.

Hız. Musa'nın duyduğu sesin Allah'a ait olduğunu nasıl anladığı ile ilgili çeşitli fikirler ve görüşler ileri sürülmüştür. Razî, bu tartışmaların en doğrusu olarak şöyle bir görüş belirtmektedir: *“Bu konuşmaya, ilahi bir konuşma olduğunu gösteren bir mucize de eklenmiştir. Bu cümleden olarak, o ateşin yeşil bir ağaçta yanmasına rağmen, o ağacın kendisi yanmamıştır. İşte bu adeta bir mucize gibi olmuştur.”⁵⁷¹*

Hız. Musa'nın bulunduğu yer; *“Bil ki, ateşin ışığının aydınlatıkları ve çevresinde bulunanlar mübarek kılınmış (kutsanmış)tır.”⁵⁷²* ayeti kerimesinde belirtildiği şekliyle kutsanmış/mübarek kılınmış ve aynı şekilde; *“Musa oraya varınca, kutsal/mübarek yerdeki vadinin sağ yanı...”⁵⁷³* kutsal olarak belirtilmiştir. Tefsirlerde; Hız. Musa, Cebrail ve orayı aydınlatmakla görevli meleklerin kutsandığı belirtilmiştir.⁵⁷⁴ Hamdi Yazır, buranın Hız. Musa'ya vahyi ilahinin ilk indiği, ona peygamberlik görevinin verildiği ve Cenab-ı Allah'ın onunla konuştuğu yer olması bakımından kutsal/mübarek kılındığını açıklamıştır.⁵⁷⁵

Cenab-ı Allah huzuruna çıkan ve kutsal bir mekânda bulunan kimsenin, bazı kurallara dikkat etmesi gerektiğini hatırlatır-

570 Mevdudî, s. 4/93.

571 Razî, Tefsir, s. 17/405; Vehbi, 10/3979.

572 Neml, 27/8.

573 Kasas, 28/30.

574 Kur'an Yolu, s. 4/185.

575 Yazır, s. 5/3730.

casına, bulunduğu yere saygının bir gereği olarak ayakkabılarını çıkarmasını söylemiştir.⁵⁷⁶ “*Ben seni seçtim. Şimdi vah-yolunanları dinle.*”⁵⁷⁷ ayetinde belirtildiği üzere Hz. Musa’nın kutsal bir mekanda ve Allah’ın huzurunda nasıl davranacağı öğretilmiş, ayakkabılarını çıkartması, mütevazı davranması ve edebini takınması istenmiştir.⁵⁷⁸ Hz. Musa’ya buradaki uyarının onun ayağına giydiklerinin tabaklanmamış deriden imal edilmiş olması dolayısıyla yapıldığı da söylenmiştir.⁵⁷⁹ Ancak Kur’an-ı Kerim’de ayakkabıların çıkarılma sebebi açık olarak belirtilmediği, bu ifadenin herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın da beyan edilmiş olması ihtimal dâhilinde olduğu için müfessirlerin bu konuda gerekçe belirtmesinin yersiz olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁵⁸⁰

Cenab-ı Allah, Hz. Musa’ya Kendisini tanıttıktan sonra; ben-den başka ilah yoktur, öyleyse bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl, her nefsin işlediğinin karşılığını görmesi için vakti gizli tutulan bir kıyametin muhakkak gerçekleşeceği, bu inanca sahip olmayanların onu bundan uzaklaştırmaması gerektiği, yoksa helak olacağı gibi bilgi vermiş, emir, tavsiye ve tehditlerde bulunmuştur.⁵⁸¹

Ayeti kerimelerden anlaşıldığına göre Allah’ın dininin özünü tevhit oluşturmaktadır. Bu durum bütün peygamberler arasında devam etmiştir. Onlar bir öncekilerden aldıkları tevhit bayrağını bir sonrakine ulaştırmışlardır. Hz. Musa da bu süreçte peygamberlikle görevlendirilirken Cenab-ı Allah kendisini tanıtmış ve başka tanrı olmadığını ifade etmiştir. Taha suresinde onun kıssası anlatılırken bu husus öne çıkmış, Hz. Musa’nın peygamberliği de yukarıda işaret edildiği gibi tevhit

576 Taha, 20/12; İbn Kesîr, Tefsir, s. 5/10/5200.

577 Taha, 30/13.

578 Havva, s. 9/34.

579 Ebu Bekir İbn Arabî, s. 32/1257.

580 Maturidi. S. 10/246.

581 Taha, 20/14-16.

ile başlamış, surenin bu bölümünün sonunda *“Sizin tanrınız Allah’tır. O’ndan başka gerçek tanrı yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır; şu tapındığınız buzağının aksine Kendisine ibadet eden de etmeyi de bilir.”*⁵⁸² ifadeleriyle yine tevhit ile son bulmuştur.

Hız. Musa bu yeni yolculuğunda hiç beklemediği bir anda tahmin etmediği şeylerle karşılaşmış ve bunlar onda bir korku meydana getirmiştir. Her şeyden önce o, muhatabını görmeden kendisinin Allah olduğunu söyleyen, cisimden münezze bir varlık ile aracısız olarak doğrudan konuşmuştur. Cenab-ı Allah ile konuşmanın heybetinden Hız. Musa’nın kalbi şiddetle çarpmaya başlamış, bacakları titremiş, dili tutulmuş, vücudunun gücü azalmış, kendisi ölü gibi hareketsiz hale gelmiştir.⁵⁸³

Hız. Musa’nın Cenab-ı Allah ile konuşması tefsirciler ve kelim âlimleri tarafından tartışılmış, bunun fizik âleme nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur.⁵⁸⁴

Hız. Musa’nın Dilindeki Tutukluk Meselesi

Hız. Musa’nın Firavun ve diğer insanlarla daha iyi iletişim kurması için kardeşi Hız. Harun’u Allah’ın kendisine yardımcı tayin etmesini istemesinin sebebi konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların başında, Hız. Musa’nın çocukluk döneminde tabi tutulduğu imtihan esnasında ağzına ateş korunması sonucu ağzı/dili yanmış ve bundan dolayı konuşma güçlüğü yaşadığı söylenmektedir. Hız. Musa peygamber olarak görevlendirilirken, Kur’an-ı Kerim’de *“dügüm”* olarak nitelenen tutukluluk halinin çözülmesini istemiştir.⁵⁸⁵ Razî, onun lisanında bir tutukluluk bulunmasının doğuştan veya Firavun’un sakalını yolduğu zaman ağzına ateş parçasını koy-

582 Taha, 20/98.

583 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/26.

584 Bu konuda bk. Razî, Tefsir, s. 17/507-510; Vanî, s. 335.

585 Taha, 20/27.

ması sebebiyle olabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁸⁶ Bundan dolayı Hz. Musa'nın, dilinin daha düzgün ve meramını daha iyi anlatabilme özelliğine sahip olduğu gerekçesiyle Hz. Harun'un yardımını istemiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Bunun yanında Hz. Musa'nın geçmişte yaşadığı bazı olayların korkusu, heyecan gibi sebeplerle dilinin dolaşabileceği endişesiyle böyle bir talepte bulunmuş olabileceği düşünülmüştür.⁵⁸⁷

Mevdudî, Hz. Musa'nın kendisinin Firavun ve saray erkânını etkileyecek belîğ bir konuşmacı olmadığını farkında olduğunu, bunun için Cenabı-ı Allah'a dua ettiğini belirttikten sonra bu konuda nakledilen rivayetleri şöyle eleştirmektedir: *"Talmut onun konuşmasındaki bu yetersizliği çok garip bir şekilde açıklar. Ona göre Musa, (a.s.) Firavun'un tacını onun başından alıp kendi başına koyduğu için cezadan kurtulmak amacıyla dilini yanan bir kömürle yakmıştır. Bu hikâye çok aptalca olmasına rağmen bazı müfessirler bunu kabul etmişlerdir. Gerçek şu ki başlangıçta o çok belîğ bir dile sahip değildi. Firavun da onu bu yüzden alaya almıştı."*⁵⁸⁸

Kanaatimizce bu konuda en isabetli değerlendirmelerden birisi Maturidî'ye aittir: Harun İsrailoğulları'nın arasında yetişmiştir. O, Mısır'da konuşulan dili Hz. Musa'dan daha iyi bilmektedir. Dolayısıyla Hz. Musa Firavun'la konuşurken onun daha düzgün konuşabileceğini biliyordu. Kendisi ise uzun sayılabilecek bir süre onlardan uzak yaşadığı için onların dilini konuşurken sıkıntı çekebilirdi. Bütün bunların yanında Hz. Musa'nın hata ile de olsa bir adamın ölümüne sebep olması ve Firavun'un bundan dolayı kendisini cezalandıracağı ihtimaline karşı kardeşinin desteğine ihtiyaç duymasından dolayı kardeşi Harun'u istemiş olması mümkündür.⁵⁸⁹

586 Razi, s. 17/514.

587 Şuara, 26/12-14; Kasas, 28/33-35.

588 Mevdudî, s. 3/244. Bk. Zuhurf, 43/52.

589 Maturidi, s. 11/ 48; eş-Şihava, s. 64; Yüce Kur'an ve Açıklamalı Yorumlu Meali, s. 388.

Abdulvehhab en-Neccar, Hz. Musa'nın dilindeki tutukluluğun gerekçesi olarak anlatılan rivayetleri sağlıklı bulmayarak bu konuda iki ihtimalden söz etmektedir. Bunlardan birincisine göre Hz. Musa'nın çocukluk çağında, dilini etkileyecek kadar bir süre süt emmemiş olmasından kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Tarihi rivayetlere ve akla da yatkın olmayan bu iddia tartışılmaya müsait bir durum olmakla birlikte onun Maturidi'nin beyanını doğrulayan şu düşüncesi kanımca uygundur: *"Hz. Musa Medyen şehrinde on sene kaldığı için dili değişmiş ve uzun süre bildiği dili konuşacak birisini bulamadığı için Mısırlıların lehçesini unutmıştır. Oysa Hz. Harun Mısırlılarla birlikte yaşamakta, dolayısıyla onların dilini Hz. Musa'dan daha güzel konuşmaktadır. Söylediklerini halka tercüme etmesi ve insanlarla anlaşmada kendisine yardımcı olması için kardeşi Harun'un kendisiyle beraber olmasını istemiştir. Mısırlılarla bir arada yaşadığı için, Harun'un lisanı onlarınkinden farksızdı. İsrailoğullarından olduğu için İbraniceyi de bilirdi. Hem Hz. Musa hem de Mısırlılarla gayet iyi anlaşabiliyordu."* A. Nec-car, Mısır dilini unutmuş olabilme ihtimali olan Hz. Musa'nın kardeşi Harun ile nasıl anlaştığı sorusuna cevap olarak onun İbraniceyi de bildiğini ve Medyen halkının dili ile İbranicenin birbirine çok yakın olduğunu ve böylelikle kolayca anlaşabildiklerini ileri sürmüştür.⁵⁹⁰

Gerekçe her ne olursa olsun, Hz. Musa'nın kardeşi/abisi Harun'u kendine yardımcı olarak görevlendirilmesini istemesi ve onun daha iyi konuştuğunu belirtmesi, onun sarayda ailesinden bağımsız bir şekilde büyümediğini, bilakis abisinin dil yeteneğini fark edebilecek kadar ailesiyle yakından ilgilendiğini, iç içe yaşadığını ve kendisinin İbrani kimliğinden haberdar olduğunu göstermektedir.⁵⁹¹

Müfessirler sadece Hz. Musa'nın dil konusundaki eksikliğini tamamlamak için Hz. Harun'un desteğine ihtiyaç duyulma-

590 A. Neccar, s. 243-244; Hicazi, 4/353, 455.

591 Meral, s. 26.

sının üzerinde durmamış, onun muhataplarını ikna gücünü önemsemişlerdir.⁵⁹² Nitekim Zemahşerî, peygamberlerin açık-seçik ve etkileyici konuşma kabiliyetine sahip olduklarını, Hz. Musa'nın dilindeki yabancılık sebebiyle meramını anlatmakta güçlük çektiğini, bundan dolayı Firavun tarafından, insanların nitelendiği açık-seçik ve edebi konuşuma özelliklerinden mahrum olarak zavallı şeklinde küçük görüldüğünü belirtmiştir.⁵⁹³ Vanî Mehmed Efendi, Hz. Musa'nın, tutukluk sebebiyle dilinin Hz. Harun'un ki kadar fasih olmadığı şeklinde değerlendirmiş ve Zuhruf suresinde Firavun'un onu "... Meramını anlatmaktan aciz olan şu adam..."⁵⁹⁴ şeklinde eleştirmesini buna delil olarak göstermiştir.⁵⁹⁵

Bütün bu nakledilenlerden Hz. Musa'nın bir dil probleminin olduğu, ancak bu problemin onun peygamberlik görevini etkileyecek ve gölgeleyecek düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Zira onların bu tür eksikliklerle anılması her şeyden önce görevlerinin ifası konusunda bir zafiyet doğurur ki, bu da peygamberlik konusuyla bağdaşmamaktadır. Bu durumda onun Cenab-ı Allah ile konuşması sonrası duyduğu heyecan veya Firavun'un yanına giderken bir adam öldürmüş olmanın meydana getirdiği psikolojik şartlar ve korku sonrası söylenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Kasas suresinde Hz. Musa'nın dilindeki tutukluk konusuyla birlikte, onun Mısır'da bir Kıpti'yi öldürmesi hatırlatılmış, Hz. Harun'un hitabet yeteneği vurgulanırken aynı zamanda onun sağlayacağı çeşitli yardımlara da dikkat çekilmiş, elinin güçlendirileceği ifade edilmiştir: *"Musa şöyle dedi: 'Rabbim! (Biliyorsun) ben onlardan birini öldürdüm ve onların da beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Harun'un konuşması benden daha iyidir. Beni doğrulayan bir yardımcı olarak onu da benimle birlikte gönder; peygamber olarak*

592 Zemahşerî, s. 5/54, 56.

593 Zemahşerî, s. 6/54.

594 Zuhruf, 43/52.

595 Vanî, s. 337.

görevlendir. Çünkü ben onların beni yalanlamalarından endişe ediyorum.’ Allah şöyle buyurdu: ‘Senin elini kardeşinle güçlendireceğiz; her ikinizi de mucizelerimizle öyle güçlendireceğiz ki, onlar size asla dokunamayacaklar. Bilin ki, siz ve size uyanlar mutlaka galip geleceksiniz.’⁵⁹⁶ buyurarak onların endişe etmemeleri ve korku duymamaları için güvence vermiştir.

Hız. Musa’nın dilindeki tutukluluk hali ile ilgili olarak Maturidi: *“Bazıları ‘Neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz.’ cümlesini şöyle açıkladı: ‘Hz. Musa’nın dilinde bir tutukluluk ve acele konuşma alışkanlığı olduğundan getirdiği deliller ve söylediği sözler neredeyse anlaşılmıyordu. Firavun burada, Hz. Musa’nın konuşmaktan aciz olduğunu söylemektedir.’ Bazıları da şöyle dedi: ‘Aslında Firavun bunu kastetmemektedir. Çünkü Hz. Musa; ‘Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar.’⁵⁹⁷ diye Rabbine dua ettiğinde Allah onun duasını kabul etmiş; ‘Ey Musa! Dileğini kabul edildi.’⁵⁹⁸ buyurmuş ve onun dilindeki düğümü ve hızlı konuşma problemini çözmüştü.”⁵⁹⁹*

Mevdudî de bu konuda şu tamamlayıcı bilgileri vermektedir: Her şeyin ötesinde, Allah’ın Resulünün dilinde bir kekemelik, sürçme ve pepelik yaratmasının hiçbir nedeni yoktur. İşte bu nedenle peygamberler görünüş, kişilik ve yetenek olarak insanların en üstünleri olurlar. Çünkü onlar, kekemelik, pepelik gibi aksaklıklar nedeniyle insanların alayına hedef olmamak için hem görünüş hem de davranış bakımından etkili olmak zorundadırlar.”⁶⁰⁰

Suyuti bir olgu olarak Hz. Musa’nın kekemeliğini kabul etmekte, bunun Tur Dağı’nda yaptığı duaya kadar devam ettiğini ve sonradan kalktığını söylemektedir.⁶⁰¹

596 Kasas, 28/33-35.

597 Taha, 20/27-28.

598 Taha, 20/36.

599 Maturidi, s. 13/279.

600 Mevdudî, s.3/244.

601 Celalettin Abdurrahman b. Ebu Bekir, Suyuti, Cami’u’s-Sagîr, Riyad, 1988,

İslam kaynaklarında ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda peygamber olarak görevlendirildikten sonra kardeşi Hz. Harun'la bu görev sorumluluğu çerçevesinde nerede ve nasıl karşılaştıklarına/buluştuklarına dair bilgi bulunmamasına rağmen Tevrat'a onların karşılaşması şöyle anlatılmaktadır: *"Rab Harun'a, 'Çöle, Musa'yı karşılamaya git.' Dedi. Harun gitti, onu Tanrı Dağı'nda karşılayıp öptü. Musa duyurması için Rabb'in kendisine söylediği bütün sözleri ve gerçekleştirmesini buyurduğu bütün belirtileri Harun'a anlattı."*⁶⁰²

Hız. Musa'nın Peygamber Olarak Görevlendirilmesi

Peygamberlik Öncesi Eğitim Tamam

Peygamberlik çok yönlü sorumlulukları bulunan oldukça ağır bir görevdir. Bu görevi üstlenecek birinin onu taşıyacak fizik ve ruhi güce, irade ve dirayete, tecrübe ve denenmelere, bilgi ve uygulamalara ihtiyacı vardır.

Bu sorumluluğu üstlenecek olan kimsenin bütün bu özellikleri taşıması tek başına yetmemekte, ayrıca Cenab-ı Allah'ın kendisini görüp gözetmesi, koruması ve vahiy ile desteklemesi gerekmektedir. Tarihin farklı zamanlarında çeşitli coğrafya ve toplumlara gönderilen bu elçiler, aralarında bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte benzer şekillerde bu ilahi programa tabi tutulmuştur.

Hız. Musa, Hız. Şuayb'ın yanında on yıl yaşayarak önemli bir tecrübe kazanmış, saray hayatındaki kazanımlarıyla halk arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmıştır. O, saray hayatının solumsuzluğundan, sorgulanamazlığından, lüks ve israfından, gelecekte peygamber olarak üstleneceği yeni hayat ve görevinin gereklerine alışmaya, insanların hayat şartlarını, duyuğu ve düşüncelerini, beklenti ve zaafalarını öğrenmeye çalışmıştır.

Hız. Musa, toplum gerçeklerinden uzak ve habersiz olarak sarayda yaşarken her zaman her istediğine kavuşmuş, yanındaki hizmetçileri aracılığıyla ihtiyaçlarını temin konusunda hiçbir sıkıntı yaşamamıştır. O, hiç emir almamış, hep emreden olmuştur. Açlık, sefalet, acı nedir bilmemiştir. Fakat toplum hayatı, halkın içine karışmak öyle değildir. Burada insan hayatın bütün zorluklarıyla yüzleşmekte; acıyı, varlığı, yokluğu, sefaleti, sabrı, tahammülü, kanaati, tevekkülü, şükrü öğrenmek zorunda kalmaktadır. Bütün bunlar insanın kendini, çevresini, Yaratıcı tanımasına vesile olmakta, dünyanın sadece mutlu olanların sonsuza kadar yaşadıkları yer olmadığı gerçeğini öğretmektedir.

Hz. Musa Peygamberliğe giden yolda, sarayda krallarla birlikte kral gibi bir hayat sürerken; birdenbire çobanlarla beraber çobanlık yapmaya, yağmur, çamur, sıcak soğuk demeden dağlarda hayvanlarla birlikte yaşamaya başlamıştır. O bu yeni hayatında sapıtma, azma, şımarma gibi insanlık dışı alanlara yönelebilecek nefsinin isteklerini sınırlamış ve terbiye etmiş, katılaştıran kalbini sevmeye, acıma, merhamet, şefkat gibi insani duygularla doldurmuştur. Sonuç olarak o, insandan korkup kaçarken, Rabb'ine sığınmayı, O'na inanmayı, O'na güvenmeyi ve O'ndan korkmayı öğrenmiş, diğerleri gibi kullara değil Rabb'ine kulluk etmenin gereklerine inanmıştır.

Peygamberlerin çok azı hariç tamamı zalim bir hükümdarı, günaha bulaşarak yoldan çıkmış azgın toplumları ıslah etmek için görevlendirilmiştir. Kaynaklar bu türden kimselerin kendi zamanları için oldukça büyük tehdit oluşturdukları ve peygamberlerin işlerini oldukça zorlaştırdıkları hususunda hemfikirdir. Hz. Musa da diğer peygamberler gibi korunmuş, yetiştirilmiş, terbiye edilmiş, vahiy ve mucizelerle desteklenerek zalim bir kralı ve azgın bir toplumu ıslah amacıyla peygamber olarak görevlendirilmiştir. Hz. İbrahim'in mücadele ettiği kral Nemrud için söylenen azgın, zalim, diktatör, zamanındaki yeryüzü hükümdarlarının en güçlüsü, en dehşetlisi, en acımasız, en zengini, dünyada kendini Tanrı olarak ananların en aşırısı, en çok köle edinen ve insan öldüreni gibi sıfatlar, benzer şekilde Firavun için de söylenmiştir.

Hz. Musa'nın Hz. İbrahim'den farkı, zalim bir kral eline esir düşmüş zulme uğrayan kavmini kurtarma sorumluluğu altında olmasıdır. İsrailoğulları, her ne kadar Hz. İbrahim ve peygamber torunlarının kavmi olsa ve onların emanet ettiği dini hükümlerle yükümlü bulunsa da Hz. Musa'nın peygamber olarak görevlendirildiği dönemde, geleneksel inançlarını yaşadıklarıyla ilgili bir bilgi aktarılmamaktadır. Mısır'da gördükleri baskının ve yaşadıkları zulüm ortamının dayatması veya Hz. Musa ve sonrasında yaşanan olaylardan anlaşıldığı

kadarıyla fitratlarının uygunluğu dolayısıyla onun getirdiği ilahi mesajı anlayıp, özümseyip kabullenecek, uygulayacak bir karakter yapısına sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Hız. Musa, efendilikten köleliğe düşmüş, ezilmiş, horlanmış, dışlanmış, asimilasyona ve soykırıma uğramış bir toplumu yeniden inşa etmek üzere görevlendirilmiş bir peygamberdir. Bütün bu olumsuzlukları düzeltmek, alışkanlıkları gidermek tabir yerinde ise onları fabrika ayarlarına geri döndürmek için oldukça zor ve çetin bir görev üstlenmektedir.

Bütün bunlar sebebiyle olmalıdır ki, Kur'an-ı Kerim, Hız. Musa'nın yaşadığı olaylar, peygamberlikle görevlendirilmesi ve kavminin içinde bulunduğu psiko-sosyal haller, mücadele ettiği Firavun ve yandaşları konusuna oldukça önem vererek geniş açıklamalar yapmaktadır.

Hız. Musa, Medyen'den ayrılarak annesi ve yakınlarını ziyaret için çıktığı yolculukta, Tur Dağı'na geldiğinde Cenab-ı Allah'ın doğrudan vahyine mazhar olmuştur. Beklenmedik bir anda gerçekleşen bu durum, Hız. Musa'da büyük bir tedirginlik meydana getirmiştir. Bu tedirginliği Mevdudî şöyle izah etmektedir: *"Hız. Musa 'Yarabbi! Ben nefsimde zulmettim, beni bağışla!'" diyerek hemen tövbe etti. Böylece Allah da onu affetti. Adeta burada, 'Ya Musa! Benim huzurumda korku hissetmen için haklı bir sebebin vardır. Çünkü sen bir kabahat işlemiş bulunuyorsun. Fakat bu kötülüğü iyiliğe dönüştürdüğünden, bundan vazgeçip tövbe ettiğinden senin hakkında sadece af ve mağfiret dilerim. Aksine ben seni, mucizelerle desteklenmiş yüce bir vazife ile görevlendireceğim.' diyerek affedildiği konusunda müjdeli haberler de vermiştir.*"⁶⁰³

Kendisine hitap edenin âlemlerin Rabbi olan Allah olduğunu duyması ve öğrenmesi onun yaşadıklarının peygamberlik öncesi bir hazırlık olduğunu anlamasına yetmemiştir. Asanın yılanı dönmesi ve elinin beyazlanması mucizeleriyle o her

603 Mevdudî, s. 4/95.

ne kadar korkutulmuş ise de peygamberliğin olmazsa olmaz şartlarından olan mucizelerle tanıştırılmış ve asli görevine bir adım daha yaklaştırılmıştır. Bir anlamda Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya bu iki mucizeyi peygamberliğinin başlangıcı ve bu konudaki sadakatının iki delili olarak vermiştir.⁶⁰⁴

Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah tarafından peygamberlikle görevlendirilmesi Kur'an-ı Kerim'de çeşitli surelerde ele alınmıştır. Aslında bu surelerin her birinde, ortak olarak ele alınan Hz. Musa konusunun farklı yönlerine dikkat çekilmiştir. Hz. Musa işin farkında olmasa da daha doğumunu müteakip onun peygamber olacağı annesine bildirilmiş, henüz Mısır'dan ayrılmadan önce peygamberliğin hazırlık aşaması olarak kabul edilebilecek bir ilim ve doğruyu yanlıştan ayırt edecek güçlü bir muhakeme yeteneği (hikmet) öğretilmiştir.⁶⁰⁵

Cenab-ı Allah, Hz. Musa henüz bebekken annesine, onun hayatından endişe ederse Nil'e bırakmasını, bu konuda endişelenmesine ve üzülmesine gerek olmadığını, onun tekrar kendisine getirileceğini ve ileride onu peygamber olarak görevlendireceği yönündeki vadini gerçekleştirmiş⁶⁰⁶ ve *"Ben seni seçtim."*⁶⁰⁷ buyurarak Hz. Musa'yı peygamberlikle görevlendirmiştir. Onun hangi aşamalardan, denemelerden, tehdit ve tehlikelerden geçerek nasıl peygamber olduğu Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade buyrularak hatırlatılmaktadır: *"Ant olsun ki, Biz sana bir lütufta daha bulunmuştuk. (O lütf da şuydu:) Bir zamanlar annene şöyle ilham etmiştik: Bebeğini bir sandığa koy, nehre; Nil'e bırak, nehir onu kıyıya çıkaracak. Benim ve onun düşmanı olacak biri (Firavun) onu alacak. Ey Musa! (Gözümün önünde) büyüüp yetişeceksin diye Firavun ve ailesine) sana karşı katımdan bir sevgi vermiştim. O sırada kız kardeşin Firavun'un adamlarına gidip ben size bu çocuğun bakımını üst-*

604 Mahmud, s. 246.

605 Kasas, 28/14.

606 Kasas, 28/7.

607 Taha, 20/13.

lenecek birini bulayım mı? Demişti. İşte böylece Biz seni üzülmesin, gözün aydın olsun diye tekrar annene kavuşturmuştuk. Derken büyümüş bir de adam öldürmüştün, Biz seni o sıkıntıdan da kurtarmış ve pek çok sınavdan geçirerek yetiştirmiştik. Sen bu olaydan sonra yıllarca Medyenlilerin arasında yaşıydın. Nihayet ey Musa! Sen takdir(imiz) gereği bu günlere geldin.”⁶⁰⁸

Onun insanlar arasından seçilmesi ve peygamber olarak gönderilmesi elbette çok büyük bir olaydır. Bu hususun bizzat Cenab-ı Allah tarafından beyan edilmesi de bir insan için en büyük bir şereftir. Onun bu derece sevilmesi ve peygamberlikle şerefendirilmesi sahip olduğu tevazu ile ilişkilendirmiş ve bu hususta şöyle bir rivayet nakledilmiştir. *“Ey Musa, insanlar arasından konuşmamı niçin sana tahsis ettiğimi biliyor musun? Hz. Musa hayır diye cevap verdi. Bunun üzerine Cenab-ı Allah şöyle buyurdu: ‘Çünkü senin tevazu gösterdiğin gibi hiç kimse bana tevazu göstermedi.”⁶⁰⁹*

Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda yaşadıkları bir insan için oldukça ağır olmuştur. Cenab-ı Allah tabir yerindeyse onun kendisine gelebilmesi için geceli gündüzlü yedi gün kendi haline bırakmıştır.⁶¹⁰

Fahraddin er-Razî, -Cenab-ı Allah’ın Hz. Musa’ya verdiği lütfeleri şöyle sıralamaktadır:

- Bütün erkek çocukların öldürüldüğü bir zamanda annesine verilen bir ilhamla onun Nehir’e bırakılarak kurtulmasını sağlamıştır.
- Ona diğer insanlardan ve çocuklardan farklı bir sevgi ve sevimlilik verilmiştir.
- Onun her türlü kötülükten korunması ve Allah’ın emri doğrultusunda yetişmesi için özel bir koruma ihsan edilmiştir.

608 Taha, 20/37-41.

609 İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5200.

610 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/28.

- Kız kardeşinin katkılarıyla Firavun'un sarayında, başka sü-tanneleri kabul etmeyip kendi annesi tarafından emzirilerek annesinin üzüntüsü giderilmiştir.
- Mısırlıyı öldürdüğü zaman hem Firavun ve adamlarının ona uygulayacakları cezadan kurtarılmış, hem de duası kabul edilerek günahı bağışlanmıştır. Böylece içine düştüğü bütün sıkıntılardan arındırılmıştır.
- Karşılaştığı bütün imtihanlardan kazanarak çıkartılmıştır.
- İlahi takdir gereği Medyen'e gelmiş, böylece hem Mısır'daki tehditlerden uzaklaşmış hem de Hz. Şuayb ile tanışmış, onun damadı olmuştur.
- Peygamber olarak görevlendirilmiştir.⁶¹¹

Hz. Musa'nın Firavun'a Gitmesi Emrediliyor

Hz. Musa, İsrailoğullarını Firavun ve adamlarının zulmünden kurtarıp Mısır'dan çıkarmak, Firavun ve adamlarına Allah'ın emirlerini tebliğ etmekle yükümlü kılınmıştır. *"Seni kendime elçi olarak seçtim."*⁶¹² ifadesiyle Hz. Musa peygamber olarak görevlendirilmiş ve *"Şimdi sen Firavun'a git, çünkü iyice azdı."*⁶¹³ ifadesiyle de görev yeri belirlenmiştir.

Hz. Musa'ya Firavun'a gitmesi emredilirken öncelikle onun kavminin inkâr ve sapıklıkla kendilerine ve içlerinde bulunan İsrailoğulları'na yaptıkları zulüm ele alınmaktadır. Cenab-ı Allah; *"Bu iki mucize Firavun'a ve onun yanındaki seçkinlere karşı sana Rabbin tarafından verilmiştir. Çünkü onlar gerçekten yoldan çıkmış bir topluluktur."*⁶¹⁴ buyurarak ona verilen iki mucizenin hikmetini açıklamış ve görevini, görev yerini ve hedef kitleyi göstermiştir. Böylece Hz. Musa, fasık yani zulüm ve

611 Razi, Tefsir, 15/504-513.

612 Taha, 20/41.

613 Taha, 20/24. Krş; Taha, 20/42-43; Şuara, 26/10.

614 Kasas, 28/32. Ayrıca Bk. Mısır'dan Çıkış, 4/1-9.

azgınlıkta aşırı giden Firavun'un kavmini irşat ile görevlendirilmiş bir peygamber olmuştur.⁶¹⁵

Hız. Musa iki mucize ile desteklendikten sonra alacağını almış, göreceğini görmüş ve muhtemelen geçmişte yaşadığı hikmet ve ibret dolu hayatının, yapacağı peygamberlik görevi için bir hazırlık süreci olduğunu anlamıştır. Nitekim onun peygamberlik için hazır hale gelmesinden sonra hiç zaman kaybedilmeksizin hemen oracıkta görev yerine Firavun'un yanına gitmesi istenmiştir.⁶¹⁶ Elbette ki onun peygamberlik görevi Firavun ile sınırlı kalmamış, onun yanındaki ve yönetimindeki bütün herkesi kapsamıştır.⁶¹⁷

Hız. Musa ilk önce Firavun'a İslam'ı tebliğ etmek, onun Allah'a teslim olmasını istemekle görevlendirilmiştir. Sonra da İsrailoğulları'nı serbest bırakarak köleliklerine son vermesini istemiştir.⁶¹⁸

İslam kaynaklarında Hız. Musa'nın ilahi mesajla birlikte peygamberlik görevini üstlenmesinden sonra, ailesini alıp Mısır'a gittiği belirtilmiştir,⁶¹⁹ onun Tur Dağı'ndan ayrıldıktan sonra tekrar eşi ve kaynatasının yanına gittiğine dair bilgiler yer almamıştır. Ancak Tevrat'ta onun Medyen'e döndüğü haber verilmiştir:⁶²⁰

Hız. Musa'nın peygamberimiz Hız. Muhammed gibi evrensel bir peygamberlik göreviyle görevlendirildiği hususu üzerinde durulmamıştır. Onun İsrailoğulları'na gönderilen bir peygamber olduğu alimlerin üzerinde birleştiği bir durumdur. Bu ara-

615 Vehbi, s. 10/4098.

616 Taha, 20/24; Kasas, 28/32.

617 Şuara, 26/10-11.

618 Mevdudî, s. 2/76.

619 Vehbi, s. 10/4100, 4101; Mutavi', s. 48.

620 "Musa kayınbabası Yitro'nun yanına döndü. Ona, 'İzin ver, Mısır'daki soydaşların yanına döneyim' dedi. 'Bakayım hala yaşıyorlar mı?' Yitro, 'Esenlikle git.' diye karşılık verdi. Rab Midyan'da Musa'ya, 'Mısır'a dön, çünkü canını almak isteyenlerin hepsi öldü.' demişti. Böylece Musa karısını, oğullarını eşeğe bindirdi; Tanrı'nın buyurduğu değneği de eline alıp Mısır'a doğru yola çıktı. (Mısır'dan Çıkış, 4/18-19.)

da onun etnik olarak aynı kavimden olmadığı halde Firavun ile de ilişkileri bulunduğu, Firavun ve kavmiyle iç içe yaşadığı bilinen tarihi bir gerçektir. Dolayısıyla *“Her kavmin bir yol göstericisi olmuştur.”*⁶²¹ ayeti kerimesini aynı etnik toplum mu? Yoksa ayrı etnik unsurlardan meydana gelmiş aynı coğrafyada yaşayan bir toplum mu? şeklinde değerlendirmek lazımdır.⁶²²

Bütün bunların yanında Hz. Musa’nın Firavun ile ilişkilerinde Kur’an-ı Kerim’de öne çıkan diğer önemli bir husus, onun kavminin özgürlüğünü kazanmak için Firavun’dan kurtulmasını ve Mısır’dan çıkmasını sağlamaktır. Nitekim o Cenab-ı Allah tarafından peygamber olarak gönderildiğini söylerken İsrailoğulları’nın kendisiyle gönderilmesini istemektedir.⁶²³ Ayeti kerimenin açık anlamından Hz. Musa’nın Allah’ın elçisi olarak Firavun’a gönderildiği anlaşılmaktadır.⁶²⁴ Ayrıca, *“Gerçek şu ki, Biz Firavun’a delillerimizin hepsini gösterdik, fakat o bunların tamamını yalanladı ve inkârda direnmeye devam etti.”*⁶²⁵ ayeti kerimesi Firavun’un Hz. Musa’nın görev sorumluluk alanına tabi olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Firavun’un kavminden olan sihirbazların iman etmesi,⁶²⁶ Hz. Musa’nın peygamberlik görev ve sorumluluğunun aynı coğrafyada birlikte yaşadıkları Kiptileri de kapsadığını göstermektedir. Nitekim Yunus suresinde gayet açık bir ifade ile Cenab-ı Allah diğer peygamberler gibi Hz. Musa’yı ve kardeşi Hz. Harun’u Firavun ve çevresindeki ileri gelenlerle birlikte herkese gönderdiğini⁶²⁷: *“Onların da ardından Musa ve Harun’u açık mucizelerimizle Firavun’a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderdik...”*⁶²⁸ ayeti kerimesiyle delillendirmektedir.

621 Ra’d, 13/7.

622 Bk. Mahmud, s. 251.

623 Araf, 7/104-105; Taha, 20/47. İbn Kesîr, Kasas. S. 279.

624 Ebussuud, s. 3/522; Vehbi, s. 5/1717.

625 Taha, 20/56.

626 Taha, 20/70.

627 Maturidi, s. 7/106.

628 Yunus, 10/75.

Hız. Musa, Hız. Harun'un Yardımcı Olmasını İstiyor

Hız. Musa, peygamber olarak Firavun'a gönderilirken onun geçmişte Mısır'da yaşadıkları, kaçış sebebi aklına gelmiş, bir insan olarak tedirgin olmuş, korkmuştur. Hız. Musa, kendisine verilen görevin ağırlığı karşısında başarısız olmaktan dolayı endişelenmiştir. *"Rabbim! (Biliyorsun) ben onlardan birini öldürdüm ve onların da beni öldürmelerinden korkuyorum."*⁶²⁹ demiştir. O, bütün peygamberler ve evliyanın önemli işlerde hep Cenab-ı Allah'a sığındığı gibi, O'nun yardımını istemiştir.⁶³⁰

Görevin kutsallığı ve aldığı sorumluluğun büyüklüğü karşısında ben bunu yapamam deme lüksü bulunmayan Hız. Musa, Cenab-ı Allah'tan bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirebilmesi için gönlünün ferahlatılması, zihninin açılması, işinin kolaylaştırılması, dilindeki tutukluğun giderilmesi, kardeşinin kendisine yardımcı olarak verilmesi gibi birtakım isteklerde bulunmuştur: *"Musa şöyle dua etti: 'Rabbim! Ferahlık ver göğsüme. Kolaylaştır işimi! Çöz dilimdeki (şu) tutukluğu! Ki, (kolayca) anlasınlar sözümü. Ailemden birini yardımcı ver bana! Kardeşim Harun'u. Destekle/güçlendir beni onunla! Peygamberlik görevimde onu ortak et bana!"*⁶³¹ Kardeşim Harun'un konuşması benden daha iyidir. Beni doğrulayan bir yardımcı olarak onu da benimle birlikte gönder; peygamber olarak görevlendir. Çünkü ben onların beni yalanlamalarından endişe ediyorum."⁶³²

Şuara suresinde Hız. Musa'nın peygamberlikle görevlendirilip Hız. Harun'un da onunla birlikte görevlendirilmesini isterken söyledikleri, onun böyle bir emir karşısında yaşadığı heyecanı da hatırlatmaktadır. O, karşılaştığı bu emri vaki karşısında Allah'a yalvarırcasına şöyle demektedir:⁶³³ *"Musa, 'Rabbim! dedi, 'Doğrusu ben onların beni yalanlamalarından korkarım. Sonra*

629 Kasas, 28/33.

630 Mahmud, s. 248.

631 Taha, 20/29-32.

632 Kasas, 28/34. Ayrıca bk. Şuara, 26/12-15.

633 Ebussuud, s. 6/366.

göğsüm daralır; canım sıkılır, dilim dolaşır. Bundan dolayı Harun'a da elçilik görevi ver. Üstelik ben onlara göre suçlu biriyim. Bu yüzden onların beni öldürmelerinden de korkarım.' Allah şöyle buyurdu: *'Hayır! Bunu yapamazlar. Şimdi siz ikiniz size verdiğimiz mucizelerle gidin. Biz sizinle beraberiz, her şeyi işitiyoruz; sizi koruyacağız.'*⁶³⁴ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Musa, daha önce bir Mısırlıyı öldürmesinden dolayı öldürüleceğinden, Firavun ve adamlarının yalanlamalarından korktuğu, göğsünün daraldığı ve dilindeki tutukluk gibi üç hususu mazeret göstererek kardeşinin yanına peygamber/yardımcı olarak görevlendirilmesini istemiştir.⁶³⁵

"Göğsüm daralır." ifadesinden Hz. Musa'nın güzel ve etkili konuşmadığı hissine kapıldığı, böyle bir yüce göreve yalnız gitmekte tereddüt ettiği, bu yüzden Hz. Harun'un kendisine yardımcı olmasını istediği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de böyle bir anlayışa mahal olmamasına rağmen şöyle bir garip rivayet de anlatılmaktadır: Güya başlangıçta Hz. Musa yerine peygamberlik Hz. Harun'a verilecekmiş, fakat daha sonra Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya bu görevi vereceğini hissedince o Hz. Harun'un yanında yardımcı olmasını istemiştir.⁶³⁶

Böylece o, Cenab-ı Allah'ın verdiği bu büyük görevi başarılı bir şekilde yapabilmesi için önce kendisine yardım etmesini sonra da kendisinden üç yaş büyük kardeşi Harun'un da yardımını ve Firavun'a birlikte gitmelerini istemiştir.⁶³⁷ *"Ey Musa! Dileğin kabul edilmiştir."*⁶³⁸ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere Hz. Musa'nın bu isteği/duası kabul edilmiş ve Hz. Harun da peygamber olarak ona yardım etmekle görevlendirilmiştir. Hz. Musa ile birlikte Hz. Harun'nun da emredilenleri yerine getirmek üzere bir an önce görev mahaline gitmesi emredil-

634 Şuara, 26/12-15. Ayrıca bk. Taha, 20/46.

635 Ebussuud, s. 6/366.

636 Mevdudî, 4/16.

637 Mutavi', s. 46; Kur'an Yolu, 2/567.

638 Taha, 20/36.

miştir. Hz. Musa'nın bu isteğini kırmayan Yüce Allah: *"Senin elini kardeşinle güçlendireceğiz; her ikinizi mucizelerimizle öyle güçlendireceğiz ki, onlar size asla dokunamayacaklar. Bilin ki, siz ve size uyanlar mutlaka galip geleceksiniz."* buyurarak ona destek vaadinde bulunmuş, *"Şimdi sen ve kardeşin, verdiğim mucizelerle yola çıkın ve tebliğ görevinizde gevşek davranmayın. Firavun'a gidin. Çünkü o iyice azdı."*⁶³⁹ ifadeleriyle emredileni yerine getirmek üzere bir an önce birlikte görev mahalline gitmelerini emretmiştir.⁶⁴⁰ Ayeti kerimelerden Mısır'da Kıpti'yi öldürdüğü için Hz. Musa'nın hala korktuğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Cenab-ı Allah bu korkuyu gidermek için mucizeleri bir güvence olarak verdiğini, onlar oldukça Firavun'un onlara hiçbir zararı dokunamayacağını belirtmektedir. İlim erbabı; Hz. Musa'nın kardeşini kendisine yardımcı ve peygamber olarak görevlendirilmesini istemesini ve onun bu duasının Cenab-ı Allah tarafından kabul edilmesini, hiçbir kardeşin Hz. Musa gibi kardeşine yardım etmediği/faydalı olmadığı şeklinde yorumlamıştır.⁶⁴¹

639 Taha, 20/42-43.

640 Mevdudî, Yahudi geleneğinde bu konunun farklı bir şekilde ele alındığını ifade ederek şöyle bir bilgi vermektedir: "Bu olay Kitab-ı Mukaddes ve Talmut'ta yer aldığı şekliyle incelendiğinde, Kur'an'ın kıssaları bu kitaplardan kopya etmediği, bilakis elçilerin durumunu açığa çıkarmak için kendi görüşünü sunduğu açıkça görülmektedir. Kitab-ı Mukaddes'e göre Allah, Musa'ya (a.s.) kendisini Firavun'a göndereceğini söylediğinde Hz. Musa şöyle dedi. "Ben kimim ki, Firavun'a gideyim ve İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarayım? (Mısır'dan Çıkış, 3/11.) Allah Musa'ya (a.s.) ayetler (mucizeler) göstererek onu teşvik ve ikna etti, fakat o yine de isteksizdi. Şöyle dedi: Aman Ya Rab! Yalvarırım sana, göndereceğin adamın eliyle gönder" (Mısır'dan Çıkış, 4/13.) Talmut bundan da derin ayrıntılara girer ve Hz. Musa ile Allah arasında-Hz. Musa'nın bir peygamber olmayı kabul etmemesi ile ilgili-yedi günlük bir tartışmanın olduğunu söyler. Bunun üzerine Allah Hz. Musa'ya elçisi olmasını teklif edince, o iyi konuşmadığını söyler. Allah bu konuda ısrar edince, "Lut'u kurtarmak için melek gönderdin. Sara Hacer'i evden kovunca da beş melek gönderdin. Şimdi öz çocuklarını (İsrailoğulları) kurtarmak için beni yalnız mı gönderiyorsun? Demiştir. Allah buna kızmış ve kardeşi Harun'u peygamberlikte ona ortak etmiştir. Bunun yanı sıra Musa'nın (a.s.) soyundan gelenleri rahiplikten (mabette züht ile meşgul olanlar) mahrum bırakmış ve bunu Harun'un neslinden gelenlere lütfetmiştir. Bu iki görüş de Allah'ın insanların karşı karşıya bulunduğu zayıflıklara sahip olduğunu ve Hz. Musa'nın da aşağılık kompleksine kapıldığını farz etmektedirler." (Mevdudî, s. 3/247.)

641 Sabunî, 8. Fasikül, s. 59.

Mevdudî, Hz. Musa'nın Taha suresinde: *"Bana ailemden bir vezir ver, kardeşim Harun'u"*⁶⁴² Kasas Suresi'nde *"Kardeşim Harun'un konuşması benden daha iyidir, beni doğrulayan bir yardımcı olarak onu da benimle birlikte gönder."*⁶⁴³ şeklinde ifade ettiği bu iki isteğin daha sonra yapıldığını, fakat başlangıçta Musa peygamberin (a.s.) Cenab-ı Allah'tan kendi yerine Hz. Harun'un peygamber olarak görevlendirilmesini istediğini iddia etmektedir. Buna gerekçe olarak da o, Hz. Musa'nın sekiz/on sene Hz. Şuayb'ın yanında saklandığını, işlediği cinayet suçlamasıyla Firavun tarafından cezalandırılacağını bilindiği halde, Cenab-ı Allah tarafından ona gitmekle görevlendirilmesi sebebiyle kendisine emredilen mesajı iletemeden karıştığı cinayetin önüne sürüleceği endişesini taşıdığını ileri sürmektedir.⁶⁴⁴

Hz. Musa'ya Tur Dağı'nda peygamberlik verilip vahiy geldiği zaman Hz. Harun Mısır'da bulunmaktadır.⁶⁴⁵ İslami kaynaklarda da Hz. Musa'nın kayınpederinin yanından ayrıldıktan sonra Mısır'a ailesinin yanına gittiği bilgileri yer almaktadır. Ayeti kerimede açık olarak verilen bilgilere bakılırsa; Hz. Musa'nın kendisine yardım etmek üzere Hz. Harun'un Cenab-ı Allah tarafından peygamber olarak görevlendirilmesini istemesi, onun hayatta olduğuna dair bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Ancak yaklaşık on yıl ailesinden ayrı yaşayan Hz. Musa'nın onlar hakkında nasıl bilgi edindiği merak konusudur.

Vanî, Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda yaşadıklarından sonrasıyla ilgili bazı yönlerden tartışılabilir. şöyle bir rivayet nakletmektedir: *"Hz. Musa, olan olaylardan sonra evine döndüğünde karısının doğum yaptığını, davarlarının toplandığını ve kadının çevresini sararak onun etrafında dolaştığını görmüş. Ailesine iman etmeleri teklifinde bulunmuş ve onlar da kamilen iman et-*

642 Taha, 20/29-30.

643 Kasas, 28/34.

644 Mevdudî, s. 4/16.

645 Havva, s. 9/272.

mişler. Aynı sıralarda Mısır'da Harun'a giderek peygamberlikle müjdelemiş, böylece Harun Musa'yı beklemeye başlamış."⁶⁴⁶

Hız. Musa, ilahi mesajı aldıktan sonra Sina bölgesinden ayrılarak doğrudan Mısır'a geri dönmüş ve ailesiyle buluşmuştur. Rivayete göre onlar akşam yemeği yerken Hız. Musa yanlarına girmiş, aynı sofraya oturmuş ve onlarla tanışmıştır. Sonra Hız. Harun'a hitaben; *"Allah, peygamber olarak ikimizi birlikte, Allah'a kulluk etmesini tebliğ etmek için Firavun'un yanına gitmekle görevlendirdi. Kalk gidelim."* demiştir. Bunun üzerine o, işittim ve itaat ettim diyerek onun ilahi buyruk olan teklifini kabul etmiştir. Fakat anneleri Firavun'un onları öldüreceklerinden endişe ederek kaygılarını belirtmişse da onlar iki kardeş/iki peygamber ilahi buyruğu yerine getirmek üzere geceleyin Firavun'a gitmişlerdir.⁶⁴⁷

İki Peygamber Firavun'un Sarayında

Cenabı Allah Hız. Musa ve Hız. Harun'a Firavunla karşılaştıklarında nasıl davranacaklarını şöyle öğretmiştir: *"Fakat ona yumuşak sözle, tatlı dille hitap edin. Belki düşünüp aklını başına toplar, ya da içine bir korku düşer. Musa ve kardeşi, 'Rabbimiz!' dediler. 'Korkarız ki o aşırı giderek bizi cezalandırır veya daha da azgınlaşır.' Allah 'Hiç korkmayın!' dedi. 'Çünkü Ben daima sizinle beraberim, konuştuklarınızı işitiyor, olup bitenleri görüyorum.*"⁶⁴⁸

Korkaklık insanın yaratılışından gelen bir özellik olması dolaısıyla, zalim ve zorba kimselerden korkmak, Cenab-ı Allah'a tevekkül etmeye, amaca ulaştırıcı sebep ve yollara sarılmaya aykırı değildir. Bu sebeple Hız. Musa ve kardeşi Hız. Harun, kendileri için hayati tehditler oluşturan bu emir karşısında doğal

⁶⁴⁶ Vanî, s. 338.

⁶⁴⁷ Taberî, s. 1/403-404; İbn Kesîr, Kasas, s. 279.

⁶⁴⁸ Taha, 20/44-46.

olarak Firavun'dan korktuklarını belirtmiştir.⁶⁴⁹ Cenab-ı Allah her hal ve şartta onlarla beraber olduğunu, söylenenleri duyduğunu, yapılanları gördüğünü, yapılacak olanları bildiğini hatırlatmış, yardım ve desteğini esirgemeyeceği güvencesini vermiştir.

Ayeti kerimelerde Firavun'un ruh hali, onun azgınlaştığı, had-dini aştığı, bu yüzden uyarılması gerektiği bunun nasıl olacağıyla ilgili metotlar belirtilmiş, onun düşünüp aklını başına devşirmesi, korkup kendine gelmesi bakımından evrensel bir tebliği metodu ve herkes için gerekli bir yöntem olarak yumuşak ve tatlı bir dil kullanılması tavsiye edilmiştir.⁶⁵⁰ Ayrıca Cenab-ı Allah gerek Firavun'un gerekse Hz. Musa ve Hz. Harun'nun bütün yaptıklarını gördüğünü işittiğini ve bildiğini hatırlatılarak, yapacakları bu tebliğ faaliyetinde onları yalnız bırakılmayacağını, bizzat Kendisi tarafından korunup kollanacaklarını, destekleneceklerini belirtilmiştir. Böylece daha önce Taha suresi 20/24. ayeti kerimenin tekrarı mahiyetinde Hz. Harun'u da bu sorumluluğa dâhil ederek ona: *"Seni Kendime elçi olarak seçtim. Şimdi sen ve kardeşin, verdiğim mucizelerle yola çıkın ve tebliğ görevinizde sakın gevşek davranmayın. Firavun'a gidin. Çünkü o iyice azdı. Fakat ona yumuşak sözle, tatlı dille hitap edin belki düşünüp aklını başına toplar, ya da içine bir korku düşer.... Siz ona gidin ve deyin ki: 'Biz sana Rabbinden gelen iki elçiyiz, artık İsrailoğulları'nı bizimle gönder, onları özgür bırak, onlara eziyet etme. And olsun ki biz sana Rabbinin verdiği bir mucize getirdik. Bil ki selamete erecek olanlar doğru yoldan gidenlerdir. Çünkü peygamber olarak bize, Hakkı yalan sayıp ondan yüz çevirenlerin azaba çarptırılacakları vahyolundu."*⁶⁵¹ şeklinde neleri, nasıl söyleyeceklerini belirtmiştir.

649 İbn Kesîr, Kasas, s. 278; Hicazi, s. 4/31.

650 Mahmud, s. 249-250. İslami tebliğ metodu olarak bk. Yusuf, 12/108; Nahl, 16/125; Ahzab, 33/39.

651 Taha, 20/41-48; Ayrıca bk. Şuara, 26/16.

Rivayete göre; Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun birlikte kapıları kapalı olan Firavun'un sarayına gitmişlerdir.⁶⁵² Her türlü güvenlik önleminin titiz bir şekilde uygulandığı saraya girmek kolay olmamış, iki kardeş, iki peygamber uzun bir süre beklemek zorunda kalmıştır. Onların kapı önündeki durumlarıyla ilgili rivayetlerden birine göre; Hz. Musa sarayın kapısını çalınca dışardaki gürültüyü duyan Firavun ve görevliler, gecenin bu saatinde kapının çalınmasından korkmuştur. Görevli, gelenlere kim olduklarını sorduğunda Hz. Musa; *"Allah'ın elçisinin kapıda olduğunu bildirin."* demiştir. Onlar başlangıçta Hz. Musa ve kardeşine inanmayarak onlarla alay etmişler ve bir süre içeri girmelerine izni vermemişlerdir. Sonunda kapıda görevli olan kişi Firavun'a giderek; *"Burada Alemlerin Rabbi'nin elçisi olduğunu söyleyen delinin birisi var."* deyince o, *"Onu bırak gelsin biraz eylesenim."* şeklinde onların içeri alınmalarını istemiştir.⁶⁵³

Hz. Musa, Firavun'un yanına girdiğinde bir şaşkınlık yaşamış, onu tanıır gibi olmuş ve *"Ben seni tanıyor muyum"* diye Hz. Musa'ya sormuş bunun üzerine o *"evet"* demiş,⁶⁵⁴ sonra aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

*"Peki bu 'Âlemlerin Rabbi' dediğiniz de neyin nesi? Dedi. Musa 'O, göklerin yerin ve bu ikisi arasındaki varlıkların Rabbi'dir diye cevap verdi..."*⁶⁵⁵ *"...Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim. Bana düşen, Allah hakkında sadece gerçeği söylemektir. Size Rabbinizden bir mucizeyle geldim. İsrailoğullarını bırak (özgürlüklerini ver), benimle gelsinler."*⁶⁵⁶

Hz. Musa söylediklerinin doğruluğuna şahitlik edecek şekilde Cenab-ı Allah'ın kendisine lütfettiği kesin delillerle Firavun'un

652 Bunun Ramses olduğu iddia edilmektedir. (Mutavi', s. 49.)

653 Taberî, s. 1/404-405; İbn Kesîr, Kasas, s. 279; Ebussuud, s. 6/368; A. Necar, s. 250; eş-Şihava, s. 70.

654 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3044.

655 Şuara, 26/23-24.

656 Araf, 7/104-105.

yanına geldiğini, İsrailoğulları'nı atalarının yaşadığı kutsal topraklara Şam bölgesine götürmekle görevlendirildiğini haber vermiştir.⁶⁵⁷ Ona, iman etmesi halinde kurtuluşa ereceğini, karşı çıkması durumunda helak olacağını bildirmiştir.⁶⁵⁸

Hz. Musa, Firavun ile konuşmasında hem kendisinin peygamberlikte görevlendirildiğini ilan hem de Firavun'un tanrılık iddiasının geçersiz sayılması gerektiğini ima etmiştir. Ayrıca bütün peygamberler gibi kendisinin de ilk görevinin Allah hakkında gerçeği söylemek olduğunu, bildireceklerinin kuru birer iddia olmayıp açık bir hüccete yani akli kanıtlara veya mucizelere dayandığını açıklamıştır.⁶⁵⁹

Kendi yanında büyütüp beslediği Hz. Musa, uzun yıllar sonra Firavun'un karşısına çıkarak dünya üzerinde hüküm süren fani bir kralın değil, göklerin ve yerin Malik'i Allah'ın peygamberi olduğunu belirtmiş, büyük acılara ve zulümlere maruz kalan kavmini kurtarmak için geldiğini bildirmiştir. O bu gelişinde Firavun'a karşı herhangi bir saygı cümlesi kullanmadan doğrudan adıyla hitabetmiş, bu alemin bir ilahı olduğunu, O'nun kendisini peygamber olarak gönderdiğini ve mucizelerle de desteklediğini bildirmiştir.

657 Ebussuud, s. 6/368; Sabunî, 4. Fasikül, s.33.

658 Sabunî, 10. Fasikül, s. 57.

659 Kur'an Yolu, s. 2/565. Hz. Yusuf'un Mısır'a geldikten sonra elde ettiği kazanımlar onunla birlikte İsrailoğulları'nın da iyi konuma gelmesine sebep olmuştur. Onlar uzun süre Mısır'da itibarlı bir topluluk olarak yaşamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda Mısır'da siyasi iktidarın el değiştirmesi, İsrailoğulları'nın giderek çoğalmaları, geniş topraklara, askeri ve ekonomik güce sahip hale gelmeleri, siyasi etkileri Mısır yönetimini kaygılandırmış ve onlara yönelik bazı kısıtlayıcı tedbirler almaya zorlamıştır. Böylece İsrailoğulları Mısır'da itibar kaybına uğramış ve zamanla onlara esir muamelesi yapılmaya başlanmıştır. En zor şartlarda en ağır işlerde çalışmaya mecbur bırakılmışlardır. Onlara uygulanan baskılar bununla da sınırlı kalmamış Firavunların gelecek hakkındaki kaygıları onlarda bazı sosyal ve siyasi baskılara dönüşmüş ve nüfus çoğalmasını kontrol altına almak maksadıyla erkek çocuklarının öldürülmesine kadar ulaşmıştır. İşte böyle bir zaman diliminde Cenab-ı Allah İsrailoğulları'nı Mısır'dan kurtarmak için Hz. Musa'yı peygamber olarak görevlendirmiştir.)

Firavunlar Mısır halkı tarafından tanrının oğlu, dolayısıyla tanrı olarak kabul edilmekte, kendisine tapınılmakta ve bu yüzden onlar kendilerini herkesten üstün görmekteydiler. Hz. Musa, yukarıdaki ifadeleriyle onun tanrılık iddiasını reddetmiş, kendisinin Cenab-ı Allah katındaki yerini ve insanlar arasındaki konumunu, görevini ve sorumluluklarını anlatmıştır. Bu arada da İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmak, Firavun'un zulmünden kurtarmak ve asli vatanlarına götürmekle görevlendirildiğini de hatırlatmıştır.⁶⁶⁰ Muhtemeldir ki, Hz. Musa, İsrailoğulları'nı Firavun'un esaretinden kurtardıktan sonra Şam'a/Filistin'e götürmekle emir almıştır.⁶⁶¹

Hız. Musa'nın sözlerini tamamlaması üzerine alaycı bir üslup kullanarak: *"Firavun ('Biz alemlerin Rabbinin elçisiyiz' diyor-sun) peki bu 'Alemlerin Rabbi' dediğiniz de neyin nesi? dedi."*⁶⁶² Bunun üzerine Firavun'a ders verircesine: *"Musa, 'O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındaki varlıkların da Rabbidir."*⁶⁶³

*"...Bizim Rabbimiz her varlığı, ona gerçek özünü ve biçimini vererek yaratan, sonra da onun işlevini en iyi şekilde yerine getirmesini sağlayandır."*⁶⁶⁴

*Eğer gerçeği samimiyetle bilmek istiyorsanız (gerçek işte budur) diye cevap verdi."*⁶⁶⁵ Firavun'un alaycı ve Allah'ın yaratıcı kudret olduğunu inkâr eden tavrına karşı Hz. Musa; O'nun her şeyi yaratan, yaşatan, rızkını veren ve bunları da levh-i mahfuzda bir kitapta yazan, bu yazılanları bir kader haline getiren olduğunu bildirmiş, sonra da kâinatta yaşananları örnek göstererek onun kudretini ve azametini hatırlatmıştır.⁶⁶⁶

660 Zemahşerî, s. 2/928,

661 Ebussuud, s. 6/368; Hicazi, 4/353.

662 Şuara, 26/23; Krş. Taha, 20/49.

663 Şuara, 26/24.

664 Taha, 20/50.

665 Şuara, 26/24.

666 İbn Kesîr, Kasas, s. 279-280.

Böylece Hz. Musa, Firavun ve çevresindekilere ders niteliğinde çok kısa fakat çok anlamlı bir cevap vermiştir. O, sadece Rabbinin kim olduğunu izahla kalmamış, aynı zamanda O'nun neden Rab olduğunu ve nasıl O'ndan başka Rab olamayacağını da açıklamıştır.⁶⁶⁷

Bundan sonra aralarında şöyle bir konuşma geçer:

*"Firavun, 'Eğer öyleyse (böyle bir Rab inancı olmayan) önceki nesillerin durumu ne olacak? (Onların hepsi azaba mı çarptırılacak?) diye sordu."*⁶⁶⁸ Firavun, *"Eğer her şeye ayrı ayrı yarattılışını verenden başka Rab yoksa yüz yıllardan beri başka ilahlara tapan bizim atalarımızın hali ne olacak? Bütün bu insanlar hatalı mıydı? Hepsi azabı hak ettiler mi? Onların aklı yok muydu?"* şeklinde çok kurnazca bir soru sormuştur. Böylece o, belki atalarına karşı saygısızlık yapan Hz. Musa'ya karşı sakinleşmek istemiş veya çevresindekileri ona karşı kıskırtmayı hedeflemiştir.⁶⁶⁹ Fakat Hz. Musa onun oyununa gelmemiş ve tahriklere kapılmamıştır. Firavun ondan; *"Evet onların hepsi akılsızdı ve sapıklardı bu yüzden cehenneme gittiler."* gibi bir cevap beklemiştir. Aksine: *"Musa şöyle cevap verdi: 'Onlar hakkındaki bilgi Rabbinin katında elbette yazılıdır. Şunu bil ki, benim Rabim asla yanılmaz ve hiçbir şeyi unutmaz.'" ⁶⁷⁰* diyerek o insanların Rablerinin huzuruna gittiklerini, onlarla ilgili hesapların Allah katında mahfuz olduğunu, elinde onların amel ve niyetlerini değerlendirecek bir imkân olmadığını belirtmiştir. Sonra da onların Amellerini değerlendirecek olan Allah'ın vasıflarını dile getirmiştir:

"O öyle bir Allah'tır ki, (rahatça yaşayabilmeniz için) yeryüzünü döşek gibi yapmış, orada sizin için (dağların arasından) yollar açmış, gökten yağmur yağdırmıştır. (Ve O şöyle buyurmuştur): Biz bu yağmur sularıyla, çeşit çeşit, çift çift bitkiler çıkardık. Bu

667 Mevdudî, s. 3/249.

668 Taha, 20/51.

669 Mevdudî, s. 3/249.

670 Taha, 20/52.

*nimetlerden yiyin için, hayvanlarınızı otlatın. İşte bütün bunlarda Allah'ın birliğine ve kudretine işaret eden deliller vardır; fakat bunu anlayacak olanlar, akıl sahibi kimselerdir. Biz sizi de topraktan yarattık. Yine toprağa döndüreceğiz ve sizi tekrar diriltip topraktan çıkaracağız.*⁶⁷¹

Ayeti kerimelerde yer alan bilgilere göre Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun, Firavun'un yanına birlikte gitmelerine rağmen Firavun doğrudan Hz. Musa'yı muhatap almıştır. Bunun sebebi peygamberlik yönünden onun Hz. Harun'dan önce gelmesi veya Hz. Musa'nın peltek konuşmasından yararlanarak ona hitap etmiş ve daha akıcı konuştuğu için Hz. Harun'u görmezden gelmiş olabileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca Firavun, *"Sen Rabbinden bir mesaj getirdiğini söylüyorsun. Bu Rab da kim? Şunu bil ki, ben Mısır'ın ve Mısırlıların Rabbiyim"* demek istemiştir.⁶⁷²

Hz. Musa'nın doğrudan akla ve gönle yönelik verdiği bu bilgilerden etkilenen, yanındakilerin de etkilenmesinden korkan Firavun onun daha fazla konuşmasını istemezcesine:

"Çevresindekilere, 'Bu adam neler söylüyor, duyuyor musunuz?' dedi." Fakat o Firavun'un konuyu değiştirmesine izin vererek karşılıklı şöyle bir konuşma gerçekleşti:

671 Taha, 20/53-55.

672 Mevdudî, s. 3/248. Krş. Zuhuf, 43/51; Şuara, 26/29; Kasas, 28/38. Mevdudî, Firavun'un sözüyle alakalı şu izahatı yapmaktadır: Firavun bu sözüyle kendisinin halkın tek ilahı olduğunu veya Mısır'da başka hiçbir şeye tapılmadığını kast etmemiş olduğuna dikkat etmelidir. Aslında o kendi hükümranlığını kendisinin güneş tanrısının insan şeklindeki sureti olduğu iddiasına dayandırıyordu. Mısır tarihinde o dönemde daha birçok tanrı ve tanrıçaya tapıldığını öğreniyoruz. Gerçekte onun iddia ettiği şey, kendisinin sadece Mısır'ın değil, teoride bütün insanlığın siyasi anlamda rabbi (hâkimi) olduğu idi. O halde Musa (a.s.) ona kendisine itaat etmesi için bir elçi gönderen başka bir üstün varlığın var olduğunu söylememeliydi. Bu bağlamda bazı kimseler Firavun'un bu mübalağalı iddiasından, onun Allah'ı inkâr edip kendisini O'nun yerine koymaya çalıştığı anlamını çıkarmışlardır. Fakat Kur'an'da Firavun'un Allah'ı göklerin hâkimi olarak kabul ettiği sabittir. Mümin, 40/28-34 ve Zuhuf, 43/53. ayetler dikkatlice okunduğunda onun Allah'ı ve melekleri inkâr etmediği açıkça anlaşılır. Firavun'un reddettiği husus, Allah'ın elçiler göndererek emirler vermesi ve yeryüzündeki siyasi hükümranlığına müdahale etmesidir." (Mevdudî, s. 3/248-249; krş. 4/20-21.)

"Musa sözüne devam etti: 'O, sizin de gelmiş geçmiş atalarınızın da Rabbidir."

"Firavun, 'Size peygamber olarak gönderildiğini iddia eden bu adam cinlere karışmış delinin biri' dedi."

"Musa yine devam etti: 'O, doğunun, batının ve bu ikisi arasındaki yerlerin de Rabbidir. Eğer aklınızı çalıştırırsanız (bu gerçeği kavarsanız)." ⁶⁷³

Hz. Musa, Cenab-ı Allah'ın onu ve atalarını yaratan olduğunu, bizatihi kendi varlığının Allah'ın kudretinin eseri sayılması gerektiğini belirtmiş, ⁶⁷⁴ onu ve yanındakileri düşünmeye davet etmiştir. Fakat *"Firavun yanındakilere 'Size peygamber olarak gönderildiğini iddia eden bu adam delidir.' dedi."* ⁶⁷⁵

Hz. Musa, Firavun'un alaycı sözlerine değer vermeden kendisini peygamber olarak gönderen Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olarak üçüncü bir hususu daha sözlerine ekledi: *"Eğer kafanız çalışıyorsa; O, doğunun batının ve bu ikisi arasındaki yerlerin de Rabbidir."* ⁶⁷⁶

Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun ile Firavun'a gittiğinde aralarında geçen bu konuşmalardan sonra Firavun ve adamları kendilerini büyük ve üstün gördüklerinden dolayı kibirlenerek iman etmediler ve şöyle dediler: *"Şimdi tutup bizden hiçbir farkı olmayan şu iki adama mı inanacağız? Kaldı ki, mensup oldukları kavim de bizim kölelerimiz. Böylece onları yalanladılar..."* ⁶⁷⁷

"Firavun şöyle dedi: 'Biz seni küçük bir çocukken aramızda büyütüp beslemedik mi? Sen yıllarca yanımızda yaşamadın mı? Fakat sonunda yapacağını da yaptın (adamlarımızdan birini

673 Şuara, 26/25-28.

674 Sabunî, 10. Fasikül, s. 58.

675 Şuara, 26/27.

676 Şuara, 26/28. Tanrı konusunda Hz. İbrahim ile Nemrud arasında geçen konuşma hakkında geniş bilgi için bk. Erdem, Hz. İbrahim, s. 113-123.

677 Mü'minin, 23/45-48.

öldürdün.) Sen nankörün tekisin.”⁶⁷⁸ diyerek Hz. Musa’ya geçmişte yaptıklarını başına kakarak uyarmıştır. Bunun üzerine Hz. Musa: “Ben o suçu hata ile işledim. Sizden korktuğum için de kaçtım. Daha sonra Rabbim bana hikmet; doğruyu yanlıştan ayıracak bir bilgi verdi ve beni peygamberlikle görevlendirdi. Başıma kaktığın o iyilik ise, senin İsrailoğullarını köleleştirmenin bir sonucu idi.”⁶⁷⁹ diye karşılık vermiştir.

Bu ifadesiyle Hz. Musa, senin başıma kaktığın bu terbiye meselesi için görünen tarafıdır. Oysa gerçek başkadır. Sen İsrailoğullarını köleleştirdin, onların erkek çocuklarını öldürdün. Benim senin yanında bulunmamın ve barınmamın sebebi budur.⁶⁸⁰ Böylece Hz. Musa eğer Firavun İsrailoğulları’na bu zulmü reva görmemiş olsaydı, annesi onu Nil Nehri’ne bırakmayacağını ve her insan gibi kendi evinde özgür ve mutlu bir şekilde yaşayacağını, ona muhtaç olmayacağını hatırlatmıştır.

A. Neccar, yukarıda mealini verdiğimiz Şuara suresi 26/20-22 ayeti kerimelerini diğer müfessirlerden farklı yorumlayarak, Hz. Musa’nın ilk karşılaşmasında Firavun’un tepkisini çekmemek ve isteklerini yerine getirmekte engel çıkarmamasını sağlamak için iltifat ettiğini düşünmektedir.⁶⁸¹ Oysa bu durum; “*Fakat ona yumuşak sözle, tatlı dille hitap edin. Belki düşünüp aklını başına toplar, ya da içine bir korku düşer.*”⁶⁸² ayeti kerimesi gereğince makul görünse bile Kur’an-ı Kerim’de çeşitli surelere serpiştirilmiş olan ayeti kerimelerle bağdaşmamaktadır.

İki Ayrı Firavun mu Var?

İslam kaynaklarında üzerinde fazla durulmasa da veya en azından benim yararlandığım kaynaklarda fazla rastlamasam

678 Şuara, 26/18-19.

679 Şuara, 26/20-22. Hz. Musa ile Firavun arasında geçen bu konuşma Tevrat’ta yer almamaktadır.

680 Ebussuud, s. 6/369.

681 A. Neccar, s. 251.

682 Taha, 20/44.

da son dönem bazı bilim adamları; Hz. Musa'nın hayat hikayesini karşılaştırdıklarında, onun peygamberlik öncesi ve sonrasında iki ayrı Firavun zamanında yaşamış olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. İddiaya göre, Hz. Musa'yı sarayında besleyen büyüten Firavun ile onunla mücadele ettikten sonra Kızıldeniz'de boğulan aynı kişi değildir. Oysa yukarda mealini arz ettiğimiz ayeti kerimelerde gerek Firavun'un gerekse Hz. Musa'nın ifadelerinden iki ayrı şahsiyet olmadığı açık seçik anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Musa ve Hz. Harun Firavun'un yanına gittiklerinde o, göz ucuyla onları süzdükten sonra Hz. Musa'nın simasından, onun çocukluğundan Mısırlıyı öldürüp kaçtığı zamana kadar bütün yaşananları bir bir hatırlamış ve *"...Biz seni küçük bir çocukken aramızda büyütüp beslemedik mi? Sen yıllarca yanımızda yaşamadın mı? Fakat sonunda yapacağını da yaptın (adamlarımızdan birini öldürdün.) Sen nankörün tekisin."*⁶⁸³ diyerek geçmişte yaptıkları bütün iyilikleri onunun başına kakmıştır.⁶⁸⁴

İbn Kesîr, geleneksel çizgiden hareket ederek, Hz. Musa'nın bir tek Firavun ile muhatap olduğu düşüncesini desteklemekte, Kıpti'yi öldürdüğü zaman Mısır'dan kaçarken hayatta olan Firavun ile Tevrat'ta sözü edilen ikinci Firavun olduğu iddiasının aksine, Peygamber olarak gönderilen Hz. Musa'nın muhatap olduğu ve Kızıldeniz'de boğulan kişinin aynı olduğunu söylemektedir.⁶⁸⁵

Firavunların kimlikleri hakkında görüş birliğine varamayan bu düşünce sahipleri, Hz. Musa'nın II. Ramses zamanında saraya alındığı konusunda hemen hemen görüş birliği içinde bulunmaktadır. Bu fikre sahip olanlardan birisi de Abdulvehhab en-Neccar'dır. O, Kasasu'l-Enbiya isimli eserinin ilk baskısında geleneksel görüşe uygun olarak Hz. Musa'nın ilişkide bulunduğu firavunun II. Ramses olduğunu ve denizde bo-

683 Şuara, 26/18-19.

684 Eş-Şihava, s. 71.

685 İbn Kesîr, Kasas, s. 275.

ğulanın da o olduğunu belirttiğini söyledikten sonra bu değerlendirmesinden vazgeçtiğini belirtmiştir. O, “...*Eğer bu konuda bir bilginiz yoksa bilen insanlara; Kitap Ehlinin bilginlerine sorun.*”⁶⁸⁶ ayeti kerimesinden hareket ettiğini ve bu gözle konuyu yeniden incelediğini belirttikten sonra, Tevrat’ın bu konuda doğru bilgiler verdiğini söyleyerek şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Kral II. Ramses on üçüncü oğlu Menaftah’ı vefatından önce iktidarına ortak etmiştir. Muhtemelen Firavun’un evinde Musa’nın arkadaşı/çağdaşı olan budur. Yukarıda meali verilen ayeti kerimelerdeki ifadeler de buna aittir. Cenab-ı Allah, İsrailoğulları Mısır’dan çıkmazdan önce Hz. Musa ve Hz. Harun’u ona göndermiş ve denizde boğulan da odur.*”⁶⁸⁷

Ahmed Şelebi iki ayrı firavun fikrini desteklemekte ve İsrailoğulları’na zulmeden firavunun II. Ramses (M.Ö. 1301-1234), onların Mısır’dan çıkışı esnasında Kızıldeniz’de boğulan firavunun ise onun arkasından kral olan oğlu Menaftah (öl. M.Ö. 1213) olduğunu belirtmektedir.⁶⁸⁸

Mevdudî; “*Firavun’un bu sözü, onun Musa’yı evinde büyüten Firavun değil, onun oğlu olduğunu göstermektedir. Aynı Firavun olsaydı, ‘İçimizde büyütülüp yetiştirildin,’ değil ‘Ben seni büyütüp yetiştirdim.’ derdi.*” demiştir. ⁶⁸⁹ Oysa ayeti kerime; “*Biz seni küçük bir çocukken aramızda büyütüp beslemedik mi?*” ifadesiyle tam da onun olmasını istediği bir anlam içermektedir. Mevdudî, muhtemelen İsrailiyatta geçen bilgileri esas alarak böyle bir kanaate ulaşmış olabilir. Nitekim iddia ettiği bu fikri “*Kitab-ı Mukaddes ile Talmut, Hz. Musa’nın evinde yetiştiği Firavun’un o Medyen’de iken öldüğünde ve dönüş sonrası başta olan Firavun’un başka bir Mısır kralı olduğunda müttefiktir.*” ifadesiyle oradan aldığını itiraf etmektedir.⁶⁹⁰ Aynı surenin

686 Enbiya, 21/7.

687 A. Neccar, s. 276-278.

688 Şelebi, s. 64.

689 Mevdudî, s. 4/17. Ayrıca bk. Hicazi, s. 4/354.

690 Mevdudî, s. 4/179-180.

(Şuara) 26/20-21. ayeti kerimelerinde; “*Ben o suçu hata ile işledim. Sizden korktuğum için de kaçtım.*” ifadeleriyle Hz. Musa o zaman peygamberlikle görevlendirilmediğini,⁶⁹¹ peygamberlikle görevlendirildiğinde muhatabının, geçmişte birlikte yaşadığı Firavun olduğunu hatırlatmaktadır.

Hz. Musa, Firavun’un başa kakma sadedinde söyledikleriyle alakalı da şöyle demek istemiştir. Yani eğer Firavun İsrailoğullarını köleleştirmemiş, onlara zulmetmemiş olsaydı, Hz. Musa bir sepetin içinde Nil nehrinin sularına terkedilmeyecek, kendi evinde ana kucağında ve baba ocağında yaşayacak ve belki de Firavun ile hiç karşılaşmayacaktı. Dolayısıyla doğduğu dönem şartları ve öncesinde çok sayıda insana ağır baskı ve zulüm uygulayan, dünya ile tanışan bütün çocukları erkek oldukları için öldürten bir Firavun’a sarayında büyümekten dolayı minnet duymak elbette ki doğru değildir. Eğer bu durum bir minnet sebebi olarak değerlendirilseydi o zaman Hz. Musa, yapılan onca zulüm ve öldürülen bunca masum karşılığında saray hayatıyla tanışmış olacaktı. Bundan dolayı Kur’an-ı Kerim’de beyan edildiği şekliyle Hz. Musa: “*Başıma kaktığın o iyilik ise, senin İsrailoğulları’nı köleleştirmenin bir sonucu idi.*”⁶⁹² diye cevap vermiştir. Yani ben İsrailoğulları’ndan bir kişiyim, senin bu bir kişiye ikramın İsrailoğulları’nın tamamının köleleştirilmesi ve ağır işlerde kullanılması karşılığı olmuştur.⁶⁹³ Böylece o Firavun’a verdiği cevapta; küçüklüğünde ve gençliğinde kendisine yapılan iyiliklerin İsrailoğulları’nın köleleştirilmesi, bir kişinin mutluluğu için bütün bir kavmin cezalandırılması olarak nitelemiş ve muhatabının kendisini sarayda yetiştiren firavun olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁴ Ancak geçmişte İslami kaynaklar üzerinde etkili olan İsrailiyatın, son dönemlerde farklılık, bilimsellik adı altında bu tür

691 İbn Kesîr, Tefsir, s. 275.

692 Şuara, 26/22.

693 İbn Kesîr, Kasas, s. 275.

694 Sabunî, 10. Fasikül, s. 58.

fikirleri savunan bilim insanları üzerinde de farklı şekillerde etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hız. Musa'nın Kıpti'yi öldürmeden önce kaç yıl Firavun'un sarayında yaşadığı veya onun ikinci kere peygamber olarak Firavun'un yanına geldiği zaman kaç yaşında olduğu konularında tefsir kaynaklarında çeşitli rakamlar verilmiştir. Sabunî, Zemahşeri'nin de naklettiklerini tekrar ederek, bu ayeti kerimenin tefsirini yaparken firavunlar arasındaki farklılığa işaret etmemiştir. O, *"Biz seni küçüklükten itibaren terbiye etmedik mi, sana sayısız iyilik yapmadık mı, seni koruyup gözetmedik mi?"* ifadelerini kullanarak Hız. Musa'yı bir tek firavun zamanında yaşamış gibi göstermiştir.⁶⁹⁵ Ebus'suud, Hız. Musa'nın peygamberlik öncesi yaşıyla alakalı şöyle bir süreçten söz etmektedir: Denildiğine göre Hız. Musa, Kıpti'yi öldürmeden önce Firavun'un sarayında (On iki yıl kaldığını söyleyenler de vardır.) otuz yıl yaşamıştır. Sonra Medyen'e gitmiş ve orada on yıl kalmıştır. Sonra oradan Mısır'a dönmüş ve otuz sene Firavun'un kavmini peygamber olarak dinine davet etmiştir. Onun denizde boğulmasından sonra da elli yıl daha yaşamıştır.⁶⁹⁶

Bir anlamda Hız. Musa, geçmişte yaşadığı şartlarla şimdi yaptığı işler arasında çok farklar olduğunu, köprünün altından çok suların aktığını, hayatında yeni bir sayfanın açıldığını, yeni bir dönemin başladığını, o zaman şartlarında Firavun'a itaatle yükümlü olduğunu, şimdi işe peygamberlik görevinin gereği onun kendisine itaat etmesi gerektiğini anlatmıştır.

Konuyu şahıslar üzerinden alarak hak ile batılın mücadelesi şeklinde değerlendirmek gerekirse burada firavunların kimliğinden öte, onların temsil ettiği zihniyet ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Hız. Musa'nın Nil Nehri'nin sularına bırakılmasını gerektiren zihniyet, onun getirdiği ilahi emirleri reddetmesine sebep olan zihniyetle aynıdır.

695 Zemahşeri, s. 4/924; Sabunî, 10. Fasikül, s. 57.

696 Ebussuud, s. 6/368.

Firavun Bildiğini Okuyor

Firavun, Hz. Musa'nın getirdiği ilahi mesaj ve İsrailoğulları'nın serbest bırakılması yönündeki tekliflerini ve onun peygamberliğini asla kabule yanaşmamıştır. Onun dile getirdiği akli delillerle başa çıkamayacağını anlayınca tekrar bildiği yöntemlere dönerek, *“(Öfkeyle): ‘Eğer sen benden başka bir tanrı edinecek olursan, kesinlikle seni hapse atarım.’”*⁶⁹⁷ diyerek sahip olduğu güç ve otorite ile onu baskı altına almak istemiş ve zindana atmakla tehdit etmiştir.⁶⁹⁸

Bunun üzerine Hz. Musa; *“Peki sana (peygamber olduğumu gösteren) açık bir delil getirirsem (ne yaparsın?”* deyince o, Hz. Musa'dan bu konuda delil istemiştir.⁶⁹⁹ Bundan sonrasıyla ilgili olarak Cenab-ı Allah şu bilgileri vermektedir: *“Bunun üzerine Musa asasını yere bıraktı. Bir de ne görsünler! O, gerçek bir yılan oluvermiş! Musa elini koyuna sokup çıkardı. Birdenbire o el, seyretenlere ısıll ısıll, bembeyaz görünüyordu. Firavun çevresindeki ileri gelen adamlarına dedi ki: ‘Evet, bu adam gerçekten işini iyi bilen bir sihirbaz! O, sizi, sihrini kullanarak yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi bana ne yapmamı önerirsiniz?’”*⁷⁰⁰

Bu konu benzer şekilde Araf suresinde şöyle buyrulmaktadır: *“...Musa'yı da (İsrailoğulları için bir diriliş vesilesi olmak üzere) Firavun hanedanına ve kavminin ileri gelenlerine, apaçık mucizelerle destekleyerek gönderdik. Fakat onlar mucizelerimizi inkâr ederek hem kendilerine hem de halklarına kötülük etmiş oldular. Bak gör! Nasılmış bozgunculuk yapanların sonu? Musa Firavun'a şöyle dedi: ‘Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir elçiyim. Bana düşen, Allah hakkında sade-*

697 Şuara, 26/29.

698 Hz. Musa'nın yaşadığı dönemde Mısır coğrafyasında zindan/hapishaneler yerin altında olduğu için hiç kimse ölünceye kadar onları görememekte ve seslerini işitememektedir. Bu sebeple bölge insanları arasında zindana atılmak öldürmekten daha şiddetli bir azap şekli olarak bilinmektedir. (Sabunî, 10. Fasikül, s. 59.)

699 Şuara, 26/29-31.

700 Şuara, 26/32-35.

ce gerçeği söylemektir. Size Rabbinizden bir mucizeyle geldim. İsrailoğulları'nı bırak (özgürlüklerini ver) benimle gelsinler! Firavun, 'Eğer gerçekten bir mucize getirdiysen ve doğru söylüyorsan onu göster bakalım.' dedi. Bunun üzerine Musa, asasını yere bıraktı ve o anda asa, sahici bir yılan oluverdi. Musa, elini koynuna koyup çıkardı, birdenbire o el, seyredenlere ışıltı ışıltı, bembeyaz göründü. Firavun'un halkının ileri gelenleri şöyle dediler. 'Evet, bu adam gerçekten işini iyi bilen bir sihirbaz, iyi bir büyücü! Sizi yurdunuzdan çıkarmak, tahtınızdan indirmek istiyor.' Firavun da: 'O halde bana ne yapmamı önerirsiniz?' dedi. Onlar da şöyle cevap verdiler: 'Musa ve kardeşini alıkoy ve şehirliere sihirbazları toplayıp getirecek görevliler gönder. Onlar da işini iyi bilen bütün sihirbazları sana getirsinler.'⁷⁰¹

Firavun'un yanında bulunan adamları tarafından söylendiği belirtilen bu ifadeler Şuara suresinde *"Evet, bu adam işini çok iyi bilen bir sihirbaz! O sizi, sihrini kullanarak yurdunuzdan çı-*

701 Araf, 7/103-112. Krş. Şuara, 26/32-37. Hz. Musa'nın Firavun'a gönderilmesi Tevrat'ta şöyle geçmektedir: "Rab Mısır'da Musa'yla konuştuğunda ona, 'Ben Rabbin' dedi. 'Sana söylediğim her şeyi Mısır Firavun'una ilet.' Musa Rabbin huzurunda, 'Ben iyi konuşan biri değilim.' diye karşılık verdi. 'Firavun beni nasıl dinler?' Rab, 'Bak, seni Firavun'a karşı tanrı gibi yaptım.' dedi. 'Ağabeyin Harun senin peygamberin olacak. Sana buyurduğum her şeyi ağabeyine anlat. O da Firavun'a İsrailileri ülkesinden salıvermesini söylesin. Ben Firavun'u inatçı yapacağım ki, belirtirimi ve şaşılmalı işlerimi Mısır'da arttırabileyim. Ama Firavun sizi dinlemeyecek. O zaman elimi Mısır'ın üzerine koyacağım ve onları ağır biçimde cezalandırarak halkım İsrail'i ordular halinde Mısır'dan çıkaracağım. Mısır'a karşı elimi kaldırdığım ve İsrailileri aralarından çıkardığım zaman Mısırlılar benim Rab olduğumu anlayacak. Musa ile Harun Rabbin buyurduğu gibi yaptılar. Firavun'la konuştuklarında Musa seksen, Harun seksen üç yaşındaydı. Rab Musa'yla Harun'a şöyle dedi. 'Firavun size bir mucize yapın dediğinde söyle Harun'a değneğini alıp Firavun'un önüne atsin. Değnek yılan olacak.' Böylece Musa'yla Harun Firavun'un yanına gittiler ve Rabbin buyurduğu gibi yaptılar. Harun değneğini Firavun'la görevlilerinin önüne attı. Değnek yılan oluverdi. Bunun üzerine Firavun kendi bilgelerini, büyücülerini çağırdı. Mısırlı büyücüler de büyülerıyla aynı şeyi yaptılar. Her biri değneğini attı, değnekler yılan oldu. Ancak Harun'un değneği onların değneklerini yuttu. Yine de Rabbin söylediği gibi Firavun inat etti ve Musa'yla Harun'u dinlemedi." (Tevrat, Mısır'dan Çıkış. 6/28-30; 7/1-3.) Bu alıntılarda göre Hz. Musa tanrı konumuna getirilmekte, Hz. Harun onun peygamberi olarak nitelenmektedir. Firavun ile muhatap olan ve asa ile mucize gösteren Hz. Harun gösterilmekte, ayrıca sihirbazların iman etmelerinden söz edilmemektedir.

karmak istiyor. Şimdi bana ne yapmamı önerirsiniz?" şeklinde onun tarafından yanında bulunan ileri gelenlere söylenmiştir.⁷⁰² Bu ifadeler, ayrı zaman ve yerlerde Firavun ve adamları tarafından söylenmiş olabileceği gibi, Firavun söyledikten sonra da ondan duyan yakınındaki adamları veya yanındakiler söyledikten sonra Firavun'un söylemiş olması mümkündür.⁷⁰³ Yazır, iki ayrı surede bu benzer sözlerle ifade edilen düşüncenin toplumsal bir konu haline dönüştüğünü, Firavun'un yanındaki etkili kişilerin ondan duyduklarını tasdik sadedinde bu beyanda bulunmuş olabileceklerini söylemiştir.⁷⁰⁴

Yazır, ikisi birbiriyle çelişir gibi görünen bu durumu tefsir ederken şöyle demektedir: *"Bu ayetler, 'Ben sizin en büyük Rabbinizim' diyen Firavun'un davasında büyük bir çelişkidir. Anlaşıldığına göre Firavun önemli gördüğü ve altından kalkamayacağı bir olayla karşı karşıya kalınca, ilahlık davasını geçici olarak bırakıp, kulu konumunda değerlendirdiği yanındakilere ve halkına emir sizindir. Siz benim amirim efendim dercesine sahte ve riyakarca bir tavır sergileyerek yaklaşan tehlikenin kendisi için değil, onlar için olacağını vurgulamıştır."*⁷⁰⁵

Ayeti kerimelerin uyumunu bozmamak adına yaptığımız bu uzun alıntılarda Hz. Musa, peygamber olarak yapması gerekenleri bir bütün halinde Firavun'a bildirmiş, bu arada halk arasındaki bütün inanış ve uygulamaların batıl olduğunu hatırlatmış ve tanrılık iddiasından vaz geçerek alemlerin Rabbine iman etmesini istemiştir. Firavun Hz. Musa'yı ikna edemeyince hem dikkatleri başka yöne çevirmek hem de kendine bir çıkış yolu bulmak adına, geçmişte Peygamberlere ve onların getirdiği değerlere inanmayanların durumunu sormuştur. Bunun üzerine Hz. Musa onlarla ilgili hükmü Cenab-ı Allah'ın vereceğini hatırlatmıştır.⁷⁰⁶

702 Şuara, 26/34-35.

703 Havva, s. 5/268.

704 Yazır, s. 4/2230-2231.

705 Yazır, s. 4/2231.

706 Bk. Taha, 20/51-52; Kasas, 28/36.

Fakat Firavun, inanma yerine ya merakla ya da sınama adına ona alaycı ve küçük düşürücü bir şekilde; *“İddia ettiğin gibi bir mucizeyle geldiyse söylediklerinin doğruluğunu göstermen bakımından onu bir de benim huzurunda göster bakayım.”* demiştir.⁷⁰⁷

*“(Firavun ve çevresindekiler) iman etmeyi kibirlerine yediremediler; çünkü onlar günaha gömülmüş kimselerdi. Öyle ki, kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde, bu apaçık bir ‘büyü’ dediler.”*⁷⁰⁸ Gerçek şu ki, Biz Firavun’a delillerimizin hepsini gösterdik, fakat o bunların tamamını yalanladı ve inkârda direnmeye devam etti. Dedi ki: ‘Ey Musa! Yoksa sen buraya, elindeki şu sihirle bizi kendi topraklarımızdan çıkarmak (ve yerimize geçme)k için mi geldin? Hiç şüphelen olmasın ki biz sana, senin sihrine benzer bir sihirle karşılık vereceğiz. Aramızda bir buluşma zamanı belirleyelim ve biz de caymayalım sen de cayma. Seçeceğimiz yer (herkesin gelip görebileceği) uygun bir yer olsun.’ Musa, ‘Buluşma zamanımız şenlik günü olsun, bütün insanlar da kuşluk vakti orada toplansın.’ dedi.”⁷⁰⁹

Kur’an-ı Kerim’in ısrarlı bir şekilde vurguladığı hususlardan birisi, Hz. Musa’nın Firavun ile konuşmasında herhangi bir siyasi mesaj vermediği halde Firavun ve adamları konuyu Firavun’un saltanatının elinden alınması ve yurdundan çıkarılması şeklinde değerlendirmiştir. Bu konuda onların telaşlarını doğru anlamak mümkündür. Zira Hz. Musa’nın peygamberlik iddiası, başlı başına sosyal, siyasal ve politik hayatı ve yapıyı doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü onun görev sorumluluk alanı, mevcut siyasi ve sosyal yapıyı doğrudan değiştirecek birtakım söylemlerle muhataplarının huzuruna çıkmıştır. Çünkü o, herhangi bir kimsenin vesayetiyle değil doğrudan Cenab-ı Allah’ın temsilcisi olarak görev almış, başkalarının emri altında ve onlara uyumlu bir şekilde sorumluluk altına

707 Sabunî, s. Fasikül, 4/34.

708 Yunus, 10/75-76.

709 Taha, 20/56-59. Ayrıca bk. Yunus, 10/75-78.

girmemiştir. Dolayısıyla inanmayan birisinin hakimiyetini tanımak ve ona tabi olmak, peygamberlik iddiasıyla çelişmektedir.

Firavun ve adamları Hz. Musa'nın sahip olduğu karakter, olağanüstü kabiliyet ve doğuştan gelen liderlik vasfı gibi üstün yeteneklerini ve meziyetlerini yakından biliyor ve onu yakından tanıyorlardı. Ayrıca onun, yetiştiği ortamın ve saray hayatının olmazsa olmazlarından olan çağının gerektirdiği bütün ilimleri tahsil ettiği, savaş ve idarecilik konusunda kendisini iyi yetiştirdiği de bilinmektedir. Bütün bunların yanında o, saray hayatıyla Medyen'de yaşadığı zor şartları bütünüyle özümsemiş ve peygamberlik görevini üstlendiği zaman önemli bir kazanım elde etmiştir. Dolayısıyla onun iddia ve söylemleri Firavun ve yakınlarını endişeye düşürmüş tedirgin etmiştir. Bütün bu kazanımların yanında Hz. Musa, asa ve beyaz el gibi olağanüstü mucizelerle takviye edilmiş, onun yalnız olmadığı, arkasında onu destekleyen ilahi bir gücün bulunduğu kanaatini etkin hale getirmiştir.

Firavun ve adamları Hz. Musa'ya sihirbaz diyerek asıl maksatlarını gizlemiştir. Onunla ilişkilerde temel konulardan birisi, Firavun'un saltanatını kaybetmesi ve ülkesinden çıkarılması korkusu olmuştur. Onlar, Hz. Musa ile karşılaştıkları andan itibaren şaşkınlamıştır. Şayet onlar gerçekten Hz. Musa'yı bir sihirbaz olarak görmüş olsalardı, geçmişte sihirbazların yapıp ettiklerine bakarak kesinlikle onun ülkede bir sosyal ve siyasal değişime sebep olacağını düşünmez onu kendi gelecekleri için bir tehlike ve tehdit olarak görmezlerdi.⁷¹⁰

Mısır'ın üst yönetimi arasında yapılan bu konuşmalardan sonra Firavun, Hz. Musa'ya dönerek; *“Ey Musa! Yoksa sen buraya, elindeki şu sihirle bizi kendi topraklarımızdan çıkarmak (ve yerimize geçmek) için mi geldin? Hiç şüphelen olmasın ki biz sana,*

710 Bu konuda geniş bir değerlendirme için bk. Mevdudî, s. 2/79.

*senin sihri ne benzer bir sihirle karşılık vereceğiz' dedi."*⁷¹¹

Firavun ve adamlarının iddialarına karşı: *"Musa da onlara şöyle dedi: 'Bunlar sihirdir' diyorsunuz öyle mi? Oysa sihirbazlar asla başarıya ulaşamazlar."*⁷¹² diyerek Firavun ve diğer yöneticilerin fazla telaşlanmalarına gerek olmadığına dikkat çekmiştir. Hz. Musa, yaptıklarının Cenab-ı Allah tarafından kendisine verilen mucize olduğunu, büyücülerin önemli ve ciddi işlerde başarılı olamadıklarını, zira büyü'nün sırf şekille ilgili işlerde hayal ve vehimden ibaret olduğunu, dini alanda kullanılamayacağını onlara anlatmıştır. Firavun ve yanındakiler onun bu iddialı beyanı karşısında hemen savunmaya geçmiş, peygamberleri yalanlayanların ortak gerekçelerini dile getirerek: *"...Sen bizi, atalarımızın bize miras bıraktığı dinden döndürmek ve bu ülkede liderliğin ikinize (sen ve kardeşin Harun'a) kalmasını temin etmek için mi geldin? Biz ikinize de asla inana-cak değiliz."*⁷¹³

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla; Hz. Musa, Mısırlılardan birini öldürüp Mısır'dan çıktıktan sonra Firavun ile ilk defa karşılaşmıştır. Kardeşiyle birlikte daha önce Firavun ve adamlarıyla kendi aralarında gerçekleşen olaylardan dolayı korkmuş, fakat Cenab-ı Allah'ın her zaman yanlarında olacağını, onların söylediklerini duyduğunu ve yaptıklarını gördüğünü düşünerek rahatlamaya çalışmıştır.

Denildiğine göre Firavun, Hz. Musa'nın mucizelerini gördükten sonra çok etkilenmiş neredeyse tanrılık iddiasını bile aklına getiremez olmuş, korkudan tir tir titremiştir. O, toplum nezdindeki otoritesini zayıflatmamak ve ruh halini başkalarına hissettirmemek için Hz. Musa'nın yaptıklarının mucize değil sihir olduğunu ileri sürerek bu sefer çevresindekileri etki altına almak istemiştir.

711 Taha, 20/57-58.

712 Yunus, 10/77.

713 Yunus, 10/78.

Aslında Firavun, Hz. Musa'nın gösterdiklerinin sihir ve yaptıklarının hile olmadığını çok iyi biliyordu. Çünkü Hz. Musa'yı sarayında ve ailesinin yanında kendisi yetiştirmişti. Dolayısıyla ona hiç kimseden sihir öğretmemişti. Ayrıca onun Mısır'dan ayrılıp Medyen'e gittiği zaman ona sihir öğretecek hiçbir kimse de olmamıştır. Fakat o, Hz. Musa hakkında yanlış bir izlenim uyandırmak, getirdiği mucize ve deliller hakkında kafaları karıştırmak, zihinleri bulandırmak istemiştir.⁷¹⁴

Bundan böyle geçmişte kendisine söylenenlerin yavaş yavaş gerçekleştiğini ve saltanatını alt üst edeceğini düşünerek telaşlanan Firavun; *"Ey Musa! Sizin Rabbiniz de kimmiş"* diyerek hem Cenab-ı Allah'ı hem de onun peygamberlik konumunu küçümsemiştir. Bunun üzerine Hz. Musa, Cenab-ı Allah'ın vasıflarını anlatarak hem O'nu yüceltmiş hem de tanrılık iddiasında bulunan Firavun'a bunlardan hangisi sende var diyerek onun iddiasını yalanlamıştır. Hatta daha da ileri giderek bu hususları ancak akıl sahiplerinin, kafası çalışanların anlayabileceğini, kendisini tanrı ilan eden bu âcizin sonunda hüsrana uğrayacağını hatırlatmıştır.

Hz. Musa Asa ve El Mucizelerini Gösteriyor

Firavun, kaygılarını bertaraf etmek için önce Hz. Musa'nın peygamber olduğu yönündeki iddialarını yok etmek maksadıyla, senin söylediklerinde seni doğrulayacak, istediğinde sana itaat edecek de değilim. Eğer iddianda doğru isen ve yanında bir delil/hüccet varsa onu bize göster diyerek ondan mucize ister.⁷¹⁵ Bu ifadeleriyle Firavun kendinin tanrı olmadığını, tanrının yüce bir varlık olduğunu ve Hz. Musa'nın Allah'ın elçisi olduğunu anlar.⁷¹⁶ *"Eğer gerçekten bir mucize getirdiysen ve doğru söylüyorsan onu göster bakalım."* der. Bunun üzerine Musa asasını yere bıraktı ve o anda asa bir yılan oluverdi. Musa

714 Maturidi, s. 9/285.

715 Şuara, 26/31; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3043-3044.

716 Maturidi, s. 10/337.

elini koynuna sokup çıkardı. Birdenbire o el, seyredenlere ışıltı ışıltı, bembeyaz göründü."⁷¹⁷ Asa, Cenab-ı Allah'ın izniyle hemen büyükçe bir yılan olur, koynundan çıkardığı eli güneş ışığı gibi nurlanır hatta İbn Abbas'ın rivayetine göre yerle gök arasını aydınlatır.⁷¹⁸ Bu durum Firavun ve çevresindekileri dehşete düşürür.

Tefsirlerde ejderha olarak tercüme edilen bu yılanın özellikleri, Firavun ve adamları üzerindeki etkileri oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır.⁷¹⁹

Hız. Musa'nın kullandığı asanın bir mucize eseri olarak, yılan/ejderha şekline geldiği, bu haliyle başta Tur Dağı'nda Hız. Musa olmak üzere⁷²⁰ görenleri korkutarak etkilediği, hatta kendisine verilen ilahi emir gereği, yalanıp yutulması gerekenleri "yalayıp yuttuğu"⁷²¹ Kur'an-ı Kerim'de bildirilenlerden anlaşılmaktadır. Ancak Hız. Musa Firavun'un sarayına gittiği zaman yaşanan olayların hangi kaynaktan alındığı belli olmamasına ilave olarak çok abartıldığı hissedilmektedir. Nitekim Mahmut Hicazi, genelleme yaparak tefsir kitaplarında yılan, asa ve el ile ilgili yer alan rivayetlerin Vehb İbn Münebbih, Ka'b el-Ahbar ve benzerlerinin hayallerinin ürünü olduğunu iddia etmektedir.⁷²²

Razî, mucizenin imkânıyla ilgili hususları geniş bir şekilde değerlendirdikten sonra bu husustaki farklı görüşlere yer vermiştir. Bu çerçevede bazıları asanın ejderhaya dönüşmesini mümkün görmüştür. Nitekim o, Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşünün bu yönde olduğunu, kendisinin de bu görüşe katıldığını bildirmiştir. O, Cenab-ı Allah'ın bütün mümkünata

717 Araf, 7/106-108; Ayrıca bk. Şuara, 26/ 32; Neml, 27/10.

718 Sabunî, s. Fasikül,4/34.

719 Bk. Taberî, s. 1/405; Zemahşerî, s. 2/928; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3044; Razî, Tefsir, s. 10/538-539; Ebussuud, s. 3/524.

720 Taha, 20-21; Kasas, 28/31.

721 Araf, 7/117.

722 Hicazi, s. 2/324.

kadir olduğunu, dolayısıyla asayı ejderhaya çevirmesi kesin kes mümkündür diyerek bu görüşü kabul etmiştir. Bazıları bunun imkânsızlığı üzerinde durmuştur.⁷²³ Maturidi, asanın büyük bir yılanı dönüştüğü şeklindeki bilgileri aktardıktan sonra *“En doğrusunu Allah bilir.”* diyerek bu konudaki kanaatini şöyle açıklamaktadır: *“Asa atılmadan evvel elde iken ‘cân’, yani küçük bir yılan gibidir, atıldıktan sonra ise koskoca bir yılan olmaktadır.”*⁷²⁴

Mevdudî, İslam alimleri tarafından farklı yorumlanan asanın mucize karakterinin Kur’an-ı Kerim’de ejderha/yılan veya küçük yılan şekline dönüşmesini, görünüşte büyük, fakat çevik ve süratle hareket etmesi bakımından küçük bir yılanı benzediği şeklinde ifade etmiştir.⁷²⁵

Bunun arkasından *“Musa elini koynuna sokup çıkardı. Birdenbire o el, seyredenlere ıslıl ıslıl, bembeyaz görünüyordu.”*⁷²⁶ O, elini koynuna sokup çıkardığında, herhangi bir hastalık belirtisi olmaksızın, normalde Hz. Musa esmer tenli olmasına rağmen, eli sıra dışı bir beyazlığa dönüşerek parıltısı çevresindekileri hayrete düşürür.

Hz. Musa’nın Firavun ve adamlarına karşı gösterdiği bu iki mucize, oradakilerin bütün iddialarını çürütmüş, kozlarını elinden almış, onlar verecek cevap bulamamıştır. Onlar, Hz. Musa’nın gösterdiği mucizelerle kendilerine karşı üstünlük sağlayacağından, insanları yanına çekeceğinden veya kendi ülkelerinden çıkaracaklarından korkmuştur. Bunun üzerine Firavun, Hz. Musa’nın gösterdiği mucizeleri kavminin gözünde küçültmek, onu itibarsızlaştırmak maksadıyla halkı onun aleyhine kışkırtarak çevresindeki ileri gelen adamlarına; *“... Evet, bu adam gerçekten işini iyi bilen bir sihirbaz! O sizi, sihrini kullanarak yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi bana ne*

723 Bk. Razî, Tefsir, 10/535-538.

724 Maturidi, s. 10/337.

725 Mevdudî, s. 44/93.

726 Şuara, 26/33.

*yapmamı önerirsiniz? dedi.*⁷²⁷ Bu durum Araf suresinde Fıravun'un yanındakiler onun dediklerini tekrar edercesine; *"Evet bu adam gerçekten işini iyi bilen bir sihirbaz, bir büyücü! Sizi yurdunuzdan çıkarmak, tahtınızdan indirmek istiyor."* dediler. *(Bunun üzerine Fıravun da onlara) o halde bana ne yapmamı önerirsiniz? dedi.*⁷²⁸ şeklinde buyrulmuştur.

Fıravun, geçmişte ve yaşadığı sürede hiçbir büyücünün sihir gücüyle bir memleketi fethetmediğini bildiği halde şaşkınlıktan ve korkudan bu ifadeleri kullanmış, arkasından da *"Benim krallığımı ele geçirmek istiyorsun."* demek zorunda kalmıştır. Böylece o bütün iddia ettiği üstün sıfatları unutarak, hiçbir hükümdarın hele hele kendini halkına tanrı gibi gösteren birinin Hz. Musa'ya yapılması gereken işlemle ilgili olarak yakınlarından akıl almak istemek suretiyle, kendisinin yeteneksizliğini, acizliğini ve tanrı olmadığını itiraf etmiştir.⁷²⁹

Fıravun, kendisini ve kavmini yaratanın Allah olduğunu bildiği halde *"Efendiler! Ben sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum..."*⁷³⁰ ifadesiyle toplumu kendisinin tanrılığına ikna etmeye çalışırken Hz. Musa'nın yalancı olduğunu iddia etmiştir.⁷³¹ Bunun üzerine Hz. Musa kendisiyle ilgili isnatlara; iddia ettiğiniz gibi ben yalancı, iftiracı ve büyücü olsaydım, Allah'a karşı asılsız şeyler söyleseydim, O bana mucizeler vermezdi. Sizleri çağırmakta olduğum hakkı ve hayrı bana göstermezdi. Çünkü O, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyi yerli yerince yapandır. Yalancıları peygamber olarak, sihirbazları da elçi olarak göndermezdi şeklinde onu düşündürmeye çalışmıştır.⁷³²

727 Şuara, 26/34-35. Krş. Taha, 20/57.

728 Araf, 7/109-110.

729 Maturidi, s. 10/338; Ayrıca bk. Mevdudî, s. 4/22-23.

730 Kasas, 28/38.

731 Sabunî, 11. Fasikül, s. 37.

732 Hicazi, s. 4/458.

Firavun ve Avenesi İman Etmiyor

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Hz. Musa'nın açık mucizelerine ve kendisini Cenab-ı Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğunu söylemesine rağmen Firavun ve avenesi kesinlikle iman etmemişlerdir. Bu husus şöyle ifade edilmektedir: *"Firavun ve kavmi, kendileri bütün bunların doğruluğuna iyice kanaat getirdikleri halde, sırf zulmetme ve büyüklenme alışkanlıkları yüzünden onları inkâr ettiler. Ey Peygamber! Bozguncuların sonu nasıl olmuş bir bak!"*⁷³³

Bu ayeti kerimeden anlaşıldığına göre peygamberler insanları ikna etmek için ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar ne kadar akli delil getirirlerse getsinler, ne kadar mucize gösterirlerse göstetsinler nefislerinin esiri oldukları ve kalpleri köreldiği için onlardan iman etmeyenler olmuş, Cenab-ı Allah'a isyan ve küfürlerinde direnmişlerdir. Firavun, Hz. Musa'nın mucizelerinin sihir olmadığını bildiği halde kavmi ona tabi olmasın diye onları kışkırtmak istemiş,⁷³⁴ yanındakiler de inanmamak için birbirlerini adeta tetiklemişler, inanmaları halinde bütün dünyalık kazanımlarının ve kurdukları otoritenin kaybolacağından kaygılanmışlardır. Bu konuda haklı olduklarını ispat için kendileri bile inanmadıkları halde onlara iftiralar atmışlardır.

Firavun'un adamları, avam tabakasına hitaben Hz. Musa'nın işinin ehli bir sihirbaz olduğunu,⁷³⁵ mesleğinin zirvesine çıktığını, bundan dolayı da şimdi kendisini peygamber olarak ilan ettiğini ve Kıptileri Mısır'dan çıkarmak istediğini belirterek değerlendirmelerini bu alanda yoğunlaştırmıştır.⁷³⁶

Ayeti kerimelerin anlatımından anlaşıldığına göre gerek Firavun gerekse yanındakiler, Hz. Musa'nın ortaya çıkışını hayli

733 Neml, 27/14.

734 Maturidi, s. 7/279.

735 Neml, 27/13.

736 Vehbi, s. 5/1718.

ciddiye almışlardır. Muhtemelen onlar Hz. Musa'da, sıradan bir yalancı olmanın ötesinde, Mısır'da Hz. Yusuf döneminden sonra itibar kaybedip parya durumuna düşürülen İsrailoğulları'na kendisini kabul ettirecek, onları bilinçlendirerek Firavun yönetimine karşı harekete geçirecek bir yetenek sezmişlerdir. Buna ilave olarak Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında yetişmesini onun liderlik vasfı kazanmasında etkili olduğunu düşünmüş, fakat onu öldürmeye cesaret edememişler veya bunu akıllarına getirmemişlerdir.⁷³⁷

Firavun, Hz. Musa'nın konuşmalarından ve yaptıklarından sonra yanındakilerle ona karşı nasıl bir hareket tarzı belirlenmesi konusunda istişare etmiş, onların fikirlerini sormuştur. *"Onlar şöyle cevap verdiler: 'Musa ve kardeşini alıkoy ve şehirlere sihirbazları toplayıp getirecek görevliler gönder. Onlar da işini iyi bilen sihirbazları sana getirsinler.'"*⁷³⁸

737 Kur'an Yolu, 2/567.

738 Araf, 71/111-112.

Hz. Musa'nın Sihirbazlarla Yarışması

Firavun Çıkış Yolu Arıyor

Firavun ve adamları, karşılaştıkları bu büyük problemi çözmek ve Hz. Musa'dan kesin olarak kurtulmak için ne yapacakları konusunda kendi aralarında tartıştılar, durum değerlendirmesi yaptılar. Onlar yaptıkları istişare ve değerlendirmelerin ardından yaşayan kültür ve inancın somut göstergesi haline gelen ve kendilerince etkili bir şekilde kullanılan sihirbazlıktan yararlanarak, Hz. Musa'nın ve kardeşi Hz. Harun'un yeni bir din getirmediğini; gösterdiği mucizelerin sihir olduğunu ispat etmeye karar verdiler. Kendilerinin de benzeri veya daha üstün bir sihir ile ona karşılık vereceklerini ileri sürdüler. Onlar sihirbazlarla aralarında yapılacak müsabaka için bir gün belirlenmesini, belirtilen günde istenilen yere gelmelerini önerdiler. Mısır kültüründe ve sosyal yapısında sihirbazlar, toplumun kültür düzeyi en yüksek kimselerinden olması ve devlet büyükleri nazarında itibarlarının yüksekliği hasebiyle, onların karşılıklarına ülkenin her tarafından en uzman sihirbazların getirilmesini ve halkın huzurunda yarıştırılmasını istediler. Bu teklif Firavun tarafından kabul edilerek ülkenin her tarafına askerler/görevliler gönderilerek sihirbazlar toplandı.

Bu arada ayeti kerimede geçen “*irca*” kelimesinin anlamı üzerine yapılan değerlendirmelerde, durumun kendi aleyhlerine sonuçlanmaması bakımından olaya suhuletle yaklaşılması, Hz. Musa ve kardeşiyle ilgili hükümde acele edilmemesi kararlaştırılmıştır. Onlarla ilgili nihai kararın geçici bir süreyle ertelenmesinin uygun olacağı düşünülmüş,⁷³⁹ tutuklanmalarına cesaret edilememiştir.⁷⁴⁰

Firavun, Hz. Musa ile arasında gelişen olayları dini kimliğinden soyutlayıp ona siyasi ve milli bir nitelik kazandırmaya çalışarak “*Dedi ki: ‘Ey Musa! Yoksa sen buraya, elindeki şu sihirle*

739 Hicazi, s. 2/3225.

740 Razî, Tefsir, s. 10/543-544.

bizi kendi topraklarımızdan çıkarmak (ve yerimize geçmek) için mi geldin? Hiç şüphelen olmasın ki biz sana, senin sihrine benzer bir sihir ile karşılık vereceğiz. Aramızda bir buluşma zamanı belirleyelim ve biz de caymayalım sen de cayma. Seçeceğimiz yer, (herkesin gelip görebileceği) uygun bir yer olsun.’ Musa, ‘Buluşma zamanımız şenlik günü olsun, bütün insanlar da kuşluk vakti orada toplansın.’ dedi.”⁷⁴¹

Firavun kendince bazı hesaplar yaparken Hz. Musa da Allah’ın kendisine ihsan ettiği mucizeleri halkın huzurunda göstermek için büyük bir fırsat yakalamış, kendisinin sihirbaz olmadığını ispat etme amacına ulaşmıştır. Bunun için o, Cenab-ı Allah’ın yardımıyla kendinden emin bir şekilde Firavun’a meydan okumuştur. Hz. Musa, şahit olanların gözünde hakkın açığa çıkması, batılın yok olmasını istemiştir. Bunun için sihirbazlarla yapılacak mücadelenin, herkesin katılımının sağlanabileceği şenlik/bayram günlerinden birinde yapılmasını teklif etmiştir. Katılanların olanları rahatlıkla görebileceği uygun bir yerde ve kuşluk vaktinde yani gündüzün olmasını önermiştir.⁷⁴²

Ayeti kerimeden anlaşıldığı kadarıyla Firavun’un otoritesi büyük oranda zafiyet geçirmiş, Hz. Musa sıradan bir suçlu konumundan statü atlayarak devlet otoritesinin karşısı, devletin muhatabı seviyesine yükselmiştir.

Gerek Firavun gerekse Hz. Musa kazanmak ümidini taşıdığı için karşılaşmanın yeri ve zamanı çok önem taşımaktadır. Firavun herkesin huzurunda yapılacak bu karşılaşmada sihirbazların Hz. Musa’nın mucizesini etkisiz hale getireceğini, Hz. Musa da Allah’ın yardımının herkesin huzurunda tecellisinin Mısırlılar, Firavun ve adamları için büyük etkiye sebep olacağını düşünmüştür.

741 Taha, 20/57-59.

742 Taha, 20/59. Ayrıca bk. İbn Kesîr, Kasas, s. 281; Sabunî, 10. Fasikül, s. 60.

Bu düşünce ile yarışma için katılımın en yüksek olacağı, herkesin olanları doğrudan ve açık bir şekilde görebileceği bayram günü istenmiştir. Ayrıca yapılan ilanın yanı sıra halkın müsabakaya ilgisini artırmak ve yüksek oranda katılımını sağlamak için her tarafa davetçiler gönderilmiştir.⁷⁴³

Hz. Musa kapalı alanlarda Firavun ile paylaştığı peygamberlik konusunu ve Cenab-ı Allah'tan getirip tebliğ ettiği mesajın, ülke geneline yayılması anlamına geleceği için bu durumu önemsemiştir. Bu vesile ile daha geniş kitlelere kendisinin peygamberliğinin, Firavun'un da tanrı olmadığı görüşünün yayılmasına vesile olacağı şeklinde değerlendirmiştir.

Maturidi, buluşma gününün aşure, bayram veya panayır günlerinden birinde olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu, fakat bunun bizim tarafımızdan bilinmediğini ve öğrenmeye de ihtiyacımız olmadığını, onların kararlaştırdıkları günün hangisi olduğunu bildiklerini, gün konusunda her iki tarafın da mutabık kaldığını ve aralarında görüş ayrılığının olmadığını belirtmiştir.⁷⁴⁴

Hz. Musa'nın onlar arasında kutlanan ve halkın büyük bir kısmının katılımının sağlandığı kutsal ya da önemli bir toplantı gününü seçmesinin amacı, herkesin yüce Allah'ın kudretini ve peygamberinin mucizesini görmesi, insanların sihir ile mucize arasındaki farkı kavraması ve onların batıl içinde olduklarını anlamaları için olmalıdır. Böylece toplanan halk, kuşluk vaktinden sonra uzun bir süre yaşananları değerlendirme imkânı elde edecektir. Bu olay onların kalplerinde, gönüllerinde vicdanlarında yankılanacak, Hz. Musa da tebliğ görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş olacaktır.

Firavun ve adamları, kendinden ve sihirbazlarının başarısından umutlu bir vaziyette memleketin her tarafına gönderecekleri elçilerle en iyi/başarılı sihirbazları çağırarak onların

743 Mevdudî, s. 4/23.

744 Maturidi, 9/276.

Hız. Musa ile karşılaşmalarını kararlaştırdılar. Onun iddiasını ispat veya güya yalanını açığa çıkartmak amacıyla ülkede sihirbaz olarak bilinenler arasında bir yarışma tertip edilmesini istediler. *“Bu sırada Firavun, ‘En iyi, en usta sihirbazları topla-
yın getirin bana’ diye emretti.”*⁷⁴⁵

Yarışma günü olarak, hemen hemen herkesin seyredebileceği Mısırlılar arasında *“Nil’in Vefa Günü”* olarak kutlanan en büyük bayram belirlenmiş,⁷⁴⁶ her iki tarafın caymaması için gerekli tedbirler alınmıştır.

Firavun, yanındakilerle görüştüktan ve tavsiyelerini aldıktan sonra, zihninde oluşan tehdit ve tehlikelerin tetiklemesi sonucunda, her ihtimali değerlendirmiştir. Hız. Musa ve Hız. Harun’u elinden kaçırmamak için gerekli tedbirleri almış, muhtemelen tutuklamıştır. Planladıkları projenin gerçekleşmesi bakımından zamana ihtiyaç duymuş ve onlarla ilgili düşündüğü kararı biraz ötelemiştir. Belki de yanındakiler Hız. Musa’nın sihirbazlarla mücadelede yenilerek küçük düşeceği ve böylece tehlikenin ortadan kalkacağı beklentisiyle, onun halk üzerindeki etkisinin kırılması/görülmesi bakımından hemen öldürülmemesini, şayet böyle bir şey düşünülüyorsa bunun biraz ertelenmesini istemişlerdir.⁷⁴⁷ Bazıları Firavun’un Hız. Musa’yı tutuklamaya gücünün yetmeyeceği kanısıyla bu yöndeki yorumları zayıf bulmuş, onun Hız. Musa ve kardeşi Hız. Harun hakkında vereceği hükmü aceleye getirmemek için biraz zaman kazanması yönünde kendisine yapılan tavsiyeleri dikkate aldığına işaret etmiştir.⁷⁴⁸

745 Yunus, 10/79.

746 A. Neccar, s. 260. İslam’dan önce Mısırlılar Nil Nehri’nin kendilerine bol su vermesi için senede bir gün şenlik düzenlerler, Hız. Ömer zamanında kaldırılan bu kutlamalarda genç bir kızı suya atarak kurban ederlerdi. (Hicazi, s. 4/38.) Tarihi kayıtlarda bayram fenomeni Hız. İbrahim kıssasında da yer almaktadır. Hız. İbrahim, içinde yaşadığı toplum bayram kutlamasına giderken o hastalığını gerekçe göstererek katılmamış ve geride kalarak putları kırmıştır. (Geniş bilgi için bk. Erdem, Hız. İbrahim, s. 99-108.)

747 Bk. Araf, 7/111.

748 Vehbi, s. 5/1721; Havva, s. 5/268.

Firavun içine düştüğü kaostan kurtulmak için yakınlarıyla görüştüktan sonra onlar, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un şu veya bu şekilde toplum tarafından tanındığını, ölümle sonuçlanacak bir ceza verilmesi halinde toplumsal bazı karışıklıkların yaşanmasının kaçınılmaz olacağını hatırlatarak belli bir süre alıkonulmasının yararı üzerinde durmuştur. Bu arada ülkedeki mahir bütün sihirbazların çağrılarak toplanmalarını ve Hz. Musa ile yapacakları mücadelede onu yenmek suretiyle bu beladan kurtulabileceklerini önermiştir. Onlara verilecek cezanın bir bayram gününde bütün katılımcıların şahit olacağı karşılaşmada gerçekleşecek yenilgiden sonra verilmesinin toplumun inandırılması ve sosyal barışın temini bakımından daha yararlı olacağını da tavsiye edilmiştir.⁷⁴⁹

Firavun ve adamları, mucize sonrasında meydana gelen değişikliklerin gerçek, sihir yoluyla meydana gelen etkileşimin ise sadece bir hayalden, göz yanıltmasından ibaret olduğunun farkındadırlar. Hz. Musa'nın peygamberlik iddiasını *"Bu adam usta bir sihirbazdır."* diyerek hafife almaları ve çürütmeye çalışmalarının sebebi bu olsa gerektir. Zira Hz. Musa'nın gösterdiklerini mucize olarak görmediklerini, asanın fiilen yılan dönüşmediğini aksine, Musa'nın sihri sayesinde kendilerine yılan şeklinde görüldüğünü iddia ettiler; bundan dolayı da kendi sihirbazlarını davet ederek onun zihinlerde meydana getirdiği müthiş etkiyi halkın zihninden gönlünden silmek istediler.⁷⁵⁰

Firavun'un Sihirbazlara Sığınıyor

Firavunlar döneminde Mısır'da din ile büyü iç içe girmiş, din adamlarının tamamı sihirle ilgilenmiş, mabetler bir anlamda sihirbazların çalışma alanlarına dönmüş, her taraf usta/

749 Araf, 7/111-112; Şuara, 26/36-37. Krş. Şuara, 26/53. Burada Firavun'un asker toplamak için şehirlere görevliler gönderdiği açıklanmaktadır.

750 Mevdudi, s. 2/81.

uzman sihirbazlarla dolmuştur. Ayeti kerimede verilen bilgilere bakılırsa o zamanlarda sihirbazların oldukça çok ve itibarlı kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Firavun ve adamları Hz. Musa'yı bir peygamber olarak kabul etmediği için gösterdiği mucizeleri de sihir olarak nitelemiştir.

Hz. Musa'nın gösterdiği bütün mucizeler, hakikat bakımından büyüye ters düşmekle birlikte şekil yönünden ona benzemektedir. Bu sebeple Hz. Musa, sihirbazlarla yapacağı karşılaşmada meydan okumayı onların metodu ile yapmaktadır.⁷⁵¹

Firavun ve yanındakiler, toplum nezdinde onları rahatlatacak veya içine düştükleri kaostan kurtaracak tek çare sihirbazların gösterecekleri başarıya odaklanmış, sihirbazlar Hz. Musa karşısında onlar için bir umut haline gelmiştir. Bundan dolayı onlar, başarısız olmaları durumunda Firavun ve yakınlarının uygulayacakları zulümden korkmuş, kazanmaları halinde elde edecekleri dünyalıkları pazarlık konusu yapmıştır.

Söylendiğine göre sihirbazların en mahir ve meşhurları yukarı Mısır bölgesinde yaşamaktadır. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre bunlar, Yunus Peygamberin memleketi Musul yakınlarındaki Ninova şehrinde yaşayan iki Mecusi adamdan bu sihir işini öğrenmiştir.⁷⁵²

Kur'an-ı Kerim'de sihirbazların yapılan davete ve gönderilen emre uydukları belirtilmiş, sayıları hakkında ayeti kerimede açık bir bilgi verilmemiş, sadece çokluğu ifade edilmiştir.⁷⁵³ Buna rağmen kaynaklarda çok sağlıklı olmamakla birlikte onların yetmiş, yedi bin, on iki bin, on beş bin, otuz bin, yetmiş bin, seksen bin veya daha fazla olduğu şeklinde farklı rakamlar verilmiştir.⁷⁵⁴

751 Razî, Tefsir, s. 10/546.

752 Ebussuud, s. 3/526.

753 Araf, 7/112.

754 Taberî, s. 1/408; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5251, Kısas, s. 281; Ebussuud, s. 3/526; Vehbi, s. 5/1721; Sabunî, 4. Fasikül, s. 35; Mutavî, s. 55; eş-Şihava, s. 79; Kur'an Yolu, s. 2/570.

Yapılacak yarışmanın heyecanıyla *“Firavun’un adamları aralarında tartışmaya ve gizli gizli fısıldaşmaya başladılar. Dediler ki: ‘Bu ikisi (peygamber değil) sihirbazdır, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarıp yaşadığınız güzel hayata son verecekler. Şimdi siz hep birlikte sihirle ilgili bütün hünelerinizi ortaya koyun. Bir düzen içinde çıkıp gücünüzü gösterin. Bugün üstün gelen, zafer kazanmış olacaktır.”*⁷⁵⁵

Ayeti kerimede ifade edilen gizli görüşme konusu, sihirbazların kendi aralarında yaptıkları görüşmeleri Firavun’dan ya da Hz. Musa ve Hz. Harun’dan gizli tuttıkları şeklinde ayrı ayrı değerlendirilmiş; Maturidi bu durumu, *“En ağır basan ihtimal sihirbazların kavimlerinden ayrılıp onlara sezdirmeden kendi aralarında Musa ve Harun şöyledir diye gizlice konuşmalarıdır.”* şeklinde yorumlamıştır.⁷⁵⁶

Sihirbazlar daha önceden belirlenen yerde toplandılar⁷⁵⁷ ve Firavun’un huzuruna çıkarıldılar. Sihirbazlar kendilerinden ve yapacakları büyülerin etkilerinden oldukça emindiler. Bunun için de ücretlerini peşin istiyorlardı. Kur’an-ı Kerim’in bildirdiğine göre aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir: *“Nihayet sihirbazlar Firavun’un huzuruna gelip, ‘Eğer biz galip gelecek olursak bize bir ödül var mı?’ diye sordular. Firavun, ‘Evet benim yanımda mutlaka yüksek bir mevki elde edeceksiniz.’ dedi.”*⁷⁵⁸ Firavun çok uyanık ve zeki bir adamdı. Onların Hz. Musa’yı yenmeleri için bütün güçlerini kullanmaları bakımından maddi manevi pek çok vaatlerde bulundu. Yani size vereceğim ihsanlarla yetinmeyeceğim, ayrıca sizler elbette benim gözdelelerinden olacaksınız. Benim huzuruma ilk giren ve son çıkan has adamlarımdan olacaksınız dedi.⁷⁵⁹ Böylece onlar üstün gelmeleri halinde yüksek bir ücret, Firavun’un katında konum

755 Taha, 20/62-64.

756 Maturidi, s. 9/278.

757 Taha, 20/60.

758 Araf, 7/113-114; Şuara, 226/41-42.

759 Taberî, s. 1/408; Maturidi, s. 9/282; Ebussuud, s. 3/527, 6/376; eş Şihava, s. 78.

ve değer sahibi olmak istediler, amaçlarının sadece dünya olduğunu gösterdiler.⁷⁶⁰ Firavun, sihirbazların bütün isteklerini karşılayacağını, hatta daha fazlasını vereceğini söyledi. Bu durum onun Hz. Musa ve Hz. Harun'dan çok korktuğunu, başkalarıyla paylaşmadığı kaygıları olduğunu ondan bir an önce kurtulmak istediğini göstermektedir.

Rivayete göre; işini sağlama almak isteyen Firavun, sihirbazların liderini ve ustalarını çağırıp nasıl bir gösteri yapacaklarını sormuş, onlar da buna cevap olarak: *“Ona yeryüzünde yaşayan sihirbazlardan hiçbirinin altından kalkamayacağı bir numara/oyun hazırladık. Bu sihre ancak gökten gelen bir emirle karşı konulabilir ki bunun altından da biz kalkamayız!”* demişler.⁷⁶¹

Ayeti kerimelerden anlaşıldığı şekliyle sihirbazlar, Hz. Musa'yı yenmeleri halinde dünyalıklarını elde etmek ve aynı zamanda Firavun'un da rızasını almak, maddi manevi birtakım kazanımlar için kalabalık bir vaziyette bu büyük yarışmaya katılmıştır. Bu yüzden olmalı ki, daha işin başında sihirbazlar Firavun'a *“Eğer biz galip gelecek olursak bize bir ödül var mı?”* bilmek isteriz demişlerdir. Bunun üzerine Firavun: *“Evet, sizin için muhakkak bir mükâfat var ve siz muhakkak ki en yakınlarımдан olacaksınız.”* Yani onlara sadece mükâfat değil daha fazlasını da vereceğini söylemiştir.

Razî, bu konuda başka bir hususa daha işaret ederek, bu ayeti kerimenin, Firavun dönemindeki sihirbazların eşyayı başka bir şeye dönüştürmeye güçlerinin yetmediğine, aksi halde onların Firavun'dan bir mükâfat ve mal istemeye ihtiyaçlarının olmayacağına delalet olduğunu belirtmiştir. Ona göre sihirbazlar eşyayı başka bir şekle dönüştürebilselerdi, toprağı altın yaparlar, Firavun'un mal ve mülkünü, saltanatını kendilerine çevirirler, kendilerini dünyanın kralı yaparlardı demiştir.⁷⁶²

760 Maturidi, s. 6/28.

761 Zemahşerî, s. 2/932; Razî, Tefsir, s. 11/9.

762 Razî, s. Tefsir, s. 10/548.

Bu konuda onların tek sığındıkları ve destek aldıkları yer ve kişi Firavun olmuş ona yaranmaktan ve ondan gelecek ihsandan başka bir umut ve beklentileri kalmamıştır.

Hz. Musa Sihirbazlarla Karşılaşıyor

Rivayete göre Sihirbazlar, Firavun'dan sağlam bir güvence aldıktan sonra, kullanacakları malzemelerle birlikte daha önceden belirlenen bayram gününde yarışma yerine geldiler. Hz. Musa yanında getirdiği asasına dayanarak kardeşi Hz. Harun'la birlikte oradaki yerini aldı. Arkasında büyük bir kalabalık ve yakın çevresiyle onları seyretmeye gelen Firavun, hazırlanan tahtına oturdu. Devlet erkânı da arkasında saf tutular. İnsanlar da sağ ve sol tarafı doldurdular.⁷⁶³

Hz. Musa, orada kendisinin sihirbaz ve yalancı olmadığını, Cenab-ı Allah'ın emirlerini insanlara tebliğ etmekle görevli bir peygamber olduğunu, yapılacak yarışmada O'nun yardımıyla mutlaka galip geleceğini hatırlatarak⁷⁶⁴: *"Musa, (Firavun ve adamlarına) şöyle dedi: 'Kendinize yazık etmeyin, uydurduğu yalanları Allah'a isnat eden iftiracılar olmayın. Aksi takdirde Allah korkunç bir azapla sizi yok ediverir. Yemin ederim ki, Allah'a iftira edenler hep hüsrana uğramışlardır.'"*⁷⁶⁵ Ayeti kerimedeki *"Kendinize yazık etmeyin..."* ifadesinin muhatabının Firavun ve adamları mı, toplanan halk mı, sadece sihirbazlar mı yoksa bunların tamamı mı olduğu üzerinde farklı görüşler ortaya konmuştur.⁷⁶⁶

Hz. Musa'nın özelde sihirbazlara yönelik genelde kendisini duyan herkese karşı yaptığı bu konuşma ve verdiği öğütler oldukça etkili olmuş, sihirbazların düşünüp tartışmalarına ve onun peygamber mi, sihirbaz mı olduğu konusunda arala-

763 İbn Kesîr, Tefsîr, s. 6/3047-3048, 10/5248.

764 Eş-Şihava, s. 80.

765 Taha, 20/61.

766 Havva, 9/57-58.

rında ayrılığa düşmelerine sebep olmuştur.⁷⁶⁷ Bir kısmı onun gerçekten büyücü olmayıp peygamber olduğunu söylerken diğerleri onun büyücü olduğu yönünde görüş açıklamışlardır. Hz. Musa'nın uyarısı sihirbazlar arasında tereddüt ve korku yayılmasına sebep olmuş, halkın huzurunda yenilmeleri halinde herkesin sihir ve mucize arasındaki farkı anlayacağını ve kendilerinin savaşı tamamen kaybedeceklerini düşünmüşlerdir. Hz. Musa'nın kazanması halinde yöneticiler ülkelerini kaybedecekleri ve kültürleri, sanatları, medeniyetleri ve yaratıcılıklarını yansıtan ideal hayat tarzlarının da sona ereceği endişesiyle bu mücadeleyi mutlaka kazanmak için ellerinden geleni yapmak zorunda olduklarını düşünmüşlerdir.⁷⁶⁸

Bu tartışmaların içeriği hakkında kesin ve açıklayıcı bir bilgi bulunmamasına karşılık Hz. Musa'nın konuşmasından en azından onların kafa ve gönüllerinin bulandığı kendi aralarındaki birlik ve dayanışma ruhunun zedelendiği anlaşılmaktadır. Nitekim onlar kendi aralarındaki bu değerlendirmeleri/tartışmaları gizli yapmış ve açığa çıkmaması için özen göstermiştir.⁷⁶⁹ Sonuç olarak Hz. Musa'nın büyücü olduğunu iddia edenlerin görüşü ağır basmış, onun kazanması halinde olası tehlike ve tehditler üzerinde durulmuştur. *"Dediler ki: Bu ikisi (peygamber değil) sihirbazdır, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarıp yaşadığınız güzel hayata son verecekler."*⁷⁷⁰ sözleriyle onların başarılı olması halinde Firavun'un saltanatının son bulacağı, mevcut dinlerinin ortadan kaldırılacağı, Mısırlıların yurdundan çıkarılacağı ve o ikisinin saltanatının başlayacağı yönünde bir kanaat oluşmuştur.

767 İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5248-5249, Kasas, s. 282.

768 Bk. İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5248-5249.

769 Taha, 20/62. Sihirbazların kendi aralarında konuştukları şeylerle ilgili bk. Hicazi, s. 4/37; eş-Şihava, s. 80.

770 Taha, 20/63; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5248-5249.

Sihirbazlar Hz. Musa'ya Seçme Hakkı Veriyor

Meydandaki büyük kalabalık olacakları beklemeye başladı. Firavun, askerleri ve toplumun ileri gelenleri sevinçli bir şekilde elinde bir tek asası buluna Hz. Musa'nın, sihirbazların yüzlerce araç gereçle yapacakları sihirden/gösteriden daha muhteşem bir şey gösteremeyeceğine yürekten inanmış vaziyette heyecanla meydana odaklanmışlardı.⁷⁷¹

Firavun, kuşluk vakti toplanan kalabalığın önünde sihirbazlara hitaben: *"Şimdi siz hep birlikte sihirle ilgili bütün hünerlerinizi ortaya koyun. Bir düzen içinde çıkıp gücünüzü gösterin. Bugün üstün gelen, zafer kazanmış olacaktır."*⁷⁷² diyerek karşılaşmayı başlattı. Sayıları binlerle ifade edilen sihirbaz, araç gereçleriyle birlikte müsabaka yapmak üze öne çıktılar. Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun, Allah'a ve O'nun kendilerine vereceği desteğe imandan başka hiçbir güçleri bulunmadığını bilerek ve inanarak asayla onların karşısında durdular.⁷⁷³

Sihirbazlar yaptıkları sihirle galip geleceklerini zannettiler. Halbuki üzerlerindeki ilahi kudretin kendi sihirlerinin tesirinden güçlü ve baskın olduğunu anlamadılar. Aynı zamanda içlerinden kurmuş oldukları tuzakların ilahi tesiri uzaklaştıramayacağını da anlamadılar. Onlar bir tuzak kurmuş, onlara da tuzak kurulmuştu.⁷⁷⁴

Sihirbazlar Hz. Musa ile bir araya geldiler ve onunla aralarında şu konuşma geçti: *"Ey Musa! Hünerini önce sen mi göstereceksin yoksa biz mi gösterelim." dediler. Musa, 'Önce siz gösterin' dedi.*⁷⁷⁵ ifadesiyle onlardan korkmadığını belirtti.⁷⁷⁶ Onlar, *"Firavun'un izzet ve şerefine yemin ederiz ki, galip gelen bizler*

771 A. Neccar, s. 260.

772 Taha, 20/64.

773 Taberî, s. 1/408.

774 Kuşeyri, s. 1-2/572.

775 Araf, 7/115-116; Taha, 20/65-66.

776 Sabunî, 10. Fasikül, s. 60.

*olacağız!”*⁷⁷⁷ diyerek Firavun’a tapındıklarını ve ona bağlılıklarını itiraf ederek işe başladılar. Fakat içten içe bazı çelişkileri de yaşıyorlardı. Zira onlar Firavun’un daha önceden “*Şimdi bana ne yapmamı önerirsiniz?*”⁷⁷⁸ demesinden onun acizliğini ve zayıflığını anlamışlardı.⁷⁷⁹

Sihirbazlar, kendilerinin kazanacağından emin bir vaziyette, aslında hünerlerini göstermek için önce başlamak istediklerini belirtir bir şekilde, Hz. Musa’ya kimin önce başlayacağını sormuş/teklif etmiş, bir anlamda meydan okudular. Bunun üzerine Hz. Musa da insanların olup bitenleri iyice görüp anlamalarını temin bakımından onları önemsemediğini, ciddiye almadığını, sahip olduğu ilahi desteğe güveninin tam olduğunu, mucizenin sihirle hiçbir zaman yenilemeyeceğini göstermek üzere önce sihirbazların başlamasını istedi.⁷⁸⁰ Sihirbazlar Firavun’un izzet ve şerefinden güç aldıklarını ona güvendiklerini söylerken o, alemlerin Rabbi olan Allah’a güvendi. Bu sebeple o, ilk olarak onların güçlerini göstermelerini, enerjilerini tüketmelerini, bütün silahlarını kullanmalarını bekledi. “*...Atın ortaya ne atacaksanız, gösterin bakalım hünerlerinizi.*” dedi.⁷⁸¹ Bu iltifatların yapıış amacı ve biçimi nasıl olursa olsun Firavun’un sihirbazları kendilerine güvenmiş ve kazanacaklarından emin görünmüştür.⁷⁸²

Ayeti kerimede ki anlam dikkate alındığında, sihirbazların yarışma başlamazdan önce Hz. Musa’ya yönelerek önce sen mi atarsın yoksa biz mi atalım? Şeklindeki soruları, sonradan onların iman etmeleriyle sonuçlanacak bir nezaket kuralı olarak değerlendirilmiştir. Onlar böyle bir edebe riayet ettikleri için

777 Şuara, 26/44.

778 Şuara, 26/35.

779 Maturidi, s. 10/341.

780 Zemahşerî, s. 2/934; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3047, 10/5250; Razî, Tefsir, s. 11/8; Havva, s. 5/269.

781 Yunus, 10/80.

782 Sabunî, 4. Fasikül, s. 34.

Cenab-ı Allah da onları iman ile şereflendirmiştir.⁷⁸³ Bunu sanatçıların yarışma öncesi seyircilerin sempatisini kazanmak için yaptıkları güzel hareket olarak değerlendirenler de olmuştur.⁷⁸⁴

Bunun üzerine, *“Sihirbazlar, (iplerini yere) atınca, büyü ile halkın gözlerini bağladılar ve onları korkuttular. Gerçekten (ipleri yılan gibi oynatarak) büyük bir sihir ortaya koymuşlardı.”*⁷⁸⁵ Rivayete göre onlar büyü araçlarının içine cıva koymuşlar,⁷⁸⁶ çeşitli renklerle boyadıkları ve hareketliymiş gibi şekillendirdikleri ip, urgan, uzun kalas benzeri birtakım şeyleri ortaya atmış, ortalık bir anda dolmuş ve seyredenlere üst üste binmiş yılanlar şeklinde görünmüştür.⁷⁸⁷ Görüntüler Firavun ve adamlarının büyük bir sevinç ve mutluluğuna sebep olmuş, sihirbazların kesin yeneceğine inanmışlardır. Sihirbazlar bütün birikimlerini ortaya koyarak önce halka korku salmış, onların gözlerini boyayarak etkilemeye çalışmıştır. Hatta bu görüntü Hz. Musa üzerinde bile etkili olmuş, sopaları ve ipleri yılan şeklinde kıvranırken görmekle kalmamış, onların üzerine doğru geldiğini hissederek korkmaya başlamıştır.⁷⁸⁸ Bu durumu gören Firavun ve yanındakiler büyücülerin büyük bir işi başardıklarını, hasımları Hz. Musa ve Harun’a galip geldiklerini, Hz. Musa’nın bundan daha fazlasını yapamayacağını düşünerek sevinmiştir. Onlara göre şayet Hz. Musa elindeki asasını kullansa bile onun bu aracı, ötekilerin araçlarına karşı etkili olamayacaktır diye düşünmüştür.

Hz. Musa’nın hissettiği korku çeşitli şekillerde yorumlanmıştır: O, kendisinden ziyade sihirbazların gösterilerinden, sey-

783 Razi, Tefsir, s. 11/7.

784 Zemahşerî, s. 2/934.

785 Araf, 7/116.

786 Hicazi, s. 4/37.

787 Taberî, s. 1/409; Zemahşerî, s. 2/936; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5250; Ebus-suud, s. 3/527.

788 Taha, 20/67; Taberî, s. 1/409; Mevdudî, s. 3/255-256; eş-Şihava, s. 82.

reden halkın aldanıp onun etkisinde kalacağından ⁷⁸⁹ veya sihirbazların galip ve üstün geleceğinden değil, insanın tabiatı ve yaratılışının gereği olanların etkisinden korkmuştur.⁷⁹⁰ Bunun üzerine Cenab-ı Allah onun üstün durumda olduğunu ve korkmaması gerektiğini hatırlatmıştır.⁷⁹¹ Ayeti kerimedeki ifade şekline, Hz. Musa'nın yaratılışı gereği korku hissettiği, Cenab-ı Allah'ın bu emirle onun kalbini yatıştırmak ve ona sebat vermek istemesi şeklinde değerlendirilebilir.⁷⁹²

Onlar ellerindeki ipleri ve sopaları yere bıraktılar. Yapılan uygulama tamamen bir hayal ve aldatma tekniği üzerine kurgulandığı için seyredenler onların gerçek olduğunu sandılar. Sihirbazların ortaya koydukları sahne çok etkileyici görünmüş ve seyredenlerde onların başarılı olacağı kanaati hâsıl olmuştur. *“Onlar (birtakım ipler oynatarak) bazı hünerler gösterince Musa şunları söyledi: ‘Bu yaptığınız sihirden başka bir şey değil. Hiç şüphe yok ki, Allah onu silip süpürecek, gerçek olmadığını ortaya çıkaracaktır. Çünkü O, bozguncuların işlerini başarıya ulaştırmaz.’”*⁷⁹³ diyerek Cenab-ı Allah'a sığınmıştır. Zira Hz. Musa bu şarlatanlıkları bertaraf etmek, onlara meydan okumak ve halkı onların etkilerinden kurtarmak için asa ve beyaz el mucizesiyle gönderilmiş bir peygamberdir. Oysa Firavun'un sihirbazları halk üzerindeki etkilerini devam ettirmek, onun kendilerine vereceği ihsandan yararlanmak ve Hz. Musa'nın asa ile yapacağı mucizeyi etkisiz hale getirmek maksadıyla içleri cıva dolu iplerini ve sopalarını ortaya atmışlardır.⁷⁹⁴

Sihirbazların bu etkileyici ve özelde doğrudan Hz. Musa'yı tehdit sahnesinin ardından Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya hitaben: *“Şimdi sen elindeki asanı yere bırak. O, onların iplerini ve sopalarını yutacaktır. Çünkü onların yaptıkları bu şeyler sihir/sihirbaz*

789 İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5251; Kur'an Yolu, s. 3/641.

790 Maturidi, s. 9/283.

791 Taha, 20/68.

792 Maturidi, s. 9/283.

793 Yunus, 10/81.

794 Tecrid-i Sarih, s. 8/229.

hilesinden; gözbağcılıktan başka bir şey değildir. Bil ki, sihirbazlar ne yaparlarsa yapsınlar başarıya ulaşamayacaklardır.”⁷⁹⁵

Hız. Musa, emredilmeden asasını yere atmamıştır. Bu da bir tür imtihan şeklidir. Nitekim Cenab-ı Allah, kullarını dilediği şekillerde imtihana tabi tutmuştur. Benzer uygulamalar; *“Asanı taşa vur!”⁷⁹⁶* ve *“Asan ile denize vur!”⁷⁹⁷* mealindeki ilahi beyanlarda da görölmektedir. Hız. Musa, ancak kendisine vurma ve atma emri verildikten sonra asayı vurmuş veya atmıştır. Bu durum, yılanı dönüşmesi amacıyla asayı yere atmasını, yere ve denize vurmasını emretmesinde Hız. Musa için bir imtihan olduğunun bilinmesi için yapılmıştır. Aksi halde Cenab-ı Allah, asaya vurma emri olmaksızın da denizi yarmaya gücü yetebilir, kayayı çatlatabilirdi. Aynı şekilde asa Hız. Musa’nın elindeyken de yılanı dönüşebilirdi.⁷⁹⁸ Dolayısıyla buradaki ilahi buyruk onun yaptıklarının diğerlerinininki gibi bir büyü olmadığını, Cenab-ı Allah’ın iradesiyle gerçekleşen bir mucize olduğunu göstermektedir.

Hız. Musa, ilahi vahiyden aldığı manevi güç ve destek ile kendinden emin fakat mütevazı bir eda ile asayı yere bırakmış; *“Bir de ne görsünler! Asa, onların bu aldatıcı düzeneklerini yalayıp yutuyor. Böylece gerçek ortaya çıktı, onların yaptıkları şeyler boşa gitti.”⁷⁹⁹* Hız. Musa’nın asası onların büyülerini boşa çıkardı, yaptıklarının iç yüzünü insanlara gösterdi. Sonra da işi bitince Hız. Musa, eski haline dönen asasını eline aldı.

795 Taha, 20/69. Ayrıca bk. Araf, 7/117.

796 Bakara, 2/60.

797 Şuara, 26/63.

798 Maturidi, s. 6/30.

799 Araf, 117-118. Tefsirlerde anlatıldığına göre Firavun’un sihirbazlarının sihir diye yaptıkları şey, iplerin veya elastiki değneklerin içine cıva yerleştirip günün sıcak vaktinde genleşen cıvanın etkisiyle bu nesnelerin hareket ediyor gibi gösterilmesinden ibarettir. Yapılan sihrin göz boyama veya el çabukluğu marifetiyle olması da mümkündür. Nitekim günümüzde bu konuda uzmanlaşmış bazı kimseler bu tür gösteriler yapmaktadır. (Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali s. 163.)

Mevdudî, *“Sihirbazlar tarafından yılan şeklinde gösterilen sopa ve ipleri, Hz. Musa’ya ait asanın yuttuğuna inanmak için elimizde bir delil yoktur. Kur’an-ı Kerim’in anlattığı ise, gerçek bir yılan dönüşür dönüşmez asanın, onların ürettikleri yalandan sihirleri yuttuğu gerçeğidir. Açık ifadesiyle bu şu demektir: Asadan olan yılan her nereye gittiye, ip ve sopaları, oynayan yılan şeklinde gösteren sihrin tesir alanını kırmış ve çevresinde dönmesiyle de bunlar ip ve sopalar haline dönerek hüviyetleriyle görünmeye başlamışlardır.”*⁸⁰⁰ Ona göre bu durumu iki ayrı şekilde anlamak mümkündür. Bunlardan birincisine göre mucize sonucu bir canavar şekline dönüşen asa, yılan gibi görünen tüm sopa ve bastonları gerçekten yutmuştur. İkincisine göre ise ki, o kendisi bu görüşü tercih etmektedir; canavara dönüşen asa, sihirbazların yılanlarını gerçekten yutmamış, fakat onlar üzerindeki sihrin etkisini yok etmiş ve onlar tekrar eski hallerine dönüşüp ip ve sopa olmuşlardır. O, bu konuda hem Kur’an-ı Kerim hem de kendisinin mealinde yer alan *“Bir de baktılar ki, o, bütün uydurduklarını derleyip toparlayıp yutuyor.”*⁸⁰¹ ifadesiyle de çelişmektedir. Nitekim Cenab-ı Hak, Taha Suresi’nde de *“Şimdi sen elindeki asanı yere bırak. O, onların iplerini ve sopalarını yutacaktır...”*⁸⁰² buyrularak bu husus açık bir şekilde vurgulanmaktadır. Geleneksel yorumcuların ifadesiyle Hz. Musa’nın asası sihirbazlara ait ne varsa hepsini yutmuş, ortada bir şey bırakmamış olmasına rağmen,⁸⁰³ Mevdudi, asanın sadece sihrin etkisini yok ettiğini sihirbazların eşyalarının asli şekliyle ortada kaldığını ileri sürmektedir.

Sihirbazların aksine sihir işini hiç bilmeyen ve bunu dünyalık bir kazanç elde etmek için de yapmayan Hz. Musa’nın bir peygamber olarak gösterdikleri, Cenab-ı Allah’ın yardımı sonucu bir mucize olarak gerçekleşmiştir. Zira onun zalim bir kral ve yanındakilere karşı kendisine yardım edecek Cenab-ı

800 Mevdudî, s. 2/81.

801 Mevdudî, s. 2/81.

802 Taha, 20/69.

803 Taberî, s. 1/409; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6064.

Allah'tan başka hiçbir yardımcısı olmamıştır. Zaten O'ndan başkasına da Hz. Musa'nın ihtiyacı yoktur.

Rivayete göre; Hz. Musa'nın asası onların vadi dolusu veya üç yüz deve yükü araç ve iplerini yutmuş veya Cenab-ı Allah'ın kudretiyle o büyük nesneleri yok etmiş, sonra da o Hz. Musa'nın elinde eskisi gibi bir asaya dönüşmüştür.⁸⁰⁴ Bunun üzerine sihirbazlar *"Bu bir sihir olsaydı bizim iplerimiz ve sopalarımız geride kalır, yok olmazdı."*⁸⁰⁵ demiştir. *"(Bunun üzerine) Sihirbazlar hemen oracıkta büyük bir yenilgiye uğradılar, ezik ve mahcup bir halde iddialarından vazgeçtiler."*⁸⁰⁶ O anda yenildiklerini gören, zelil/ küçük duruma düşen sihirbazlar, sihrin gücünü, çeşitlerini, yollarını, şekillerini, mahiyetini çok iyi biliyorlardı. Olanlara göre sihirle bir şeyin şekli değişse bile aslı yok olmamaktadır. Oysa Hz. Musa, asasını yere bıraktıktan sonra kendilerinin ortaya attıkları şeylerin hepsini silip süpürmüş yutmuştur. Onlar kendi araçlarının ortadan kaybolduğuna şahit olunca Hz. Musa'nın gösterdiklerinin sihir değil, her şeye muktedir olan Cenab-ı Allah'ın kudret ve yardımıyla gerçekleşen bir mucize olduğunu anladılar.⁸⁰⁷

Sihirbazlar İman Ediyor

Sihirbazlarla Hz. Musa'nın karşılaşması, onların becerilerinin denendiği bir yarışma değil, aksine Hz. Musa'nın Allah'ın elçisi olduğu iddiasının doğru olup olmadığını belirleyecek bir tartışma veya yarışma yerine dönmüştür. Başta Firavun ve yakınları olmak üzere orada bulunan herkes gördükleri manzara karşısında dehşete düşmüş, olaya şahit olanlar nezdinde hak galip gelmiş batıl büyük bir yenilgiye uğramıştır. Orada sadece sihirbazlar değil, Firavun ve onun daveti üzerine katılan büyük halk kitlesinin hepsi birlikte zelil olmuştur.

804 Taberî, s. 1/409.

805 Zemahşerî, s. 2/936; Vehbi, s. 5/1724-1725.

806 Araf, 7/119.

807 Ebussuud, s. 3/528.

Karşılaşma sonrasında sihirbazlar şehadet getirerek iman etmiş, bir anlamda karşılaşma amacına ulaşmıştır. Çünkü onlar, Allah'ın kudreti sayesinde gösterilen mucizenin kendi sihirlerini ortadan kaldırdığını, mucizeyle sihrin açık farkını görünce Hz. Musa'nın sihirbaz değil peygamber olduğunu anlamış, doğrudan secdeye kapanarak *"Musa'nın ve Harun'un Rabbine iman ettiklerini"* açıklamıştır.⁸⁰⁸ Binlerce Mısırlının önünde gerçekleşen sihirbazların secde olayı, kendisini tanrı olarak ilan eden Firavun için ciddi bir itibar kaybı olurken, Hz. Musa'nın peygamberlik dahil bütün iddiaları haklılık kazanmış, toplumsal algı onlar lehine evrilmiştir.

Bu durum karşısında Firavun ve yakınındakilerin Hz. Musa'nın sihirbaz olduğunu iddia etmeleri imkânsız hale gelmiştir. Sihirbazlar, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun ile karşılaştıkları bu âna kadar Mısır'da geçerli olan dini hayat üzere yaşamışlardı. Firavun'u tanrı olarak kabul etmişler, hatta onun, dini önderleri olmuştur.⁸⁰⁹ Buna rağmen onlar protokole, Firavun'un ve adamlarının huzurunda olduklarına aldirmeden kendilerini tutamamış, düşünmeye, değerlendirmeye bile ihtiyaç duymadan derhal secdeye kapanmış, Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un Rabbine iman ettiklerini ilan etmiştir. Onlar, hakkı batıla tercih ederek Firavun'un onlara vadettiği dünyalığı ellerinin tersiyle itmiş, bir kenara atmış, başlarına gelecek musibet ve felaketi hiç mi hiç umursamamıştır.⁸¹⁰ Bundan sonrasında ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de Araf suresinde şöyle buyrulmaktadır: *"Sihirbazlar hep birden secdeye kapanarak: Biz âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine inandık, iman ettik dediler."*⁸¹¹ Taha suresinde bu durum; *"Sihirbazlar hemen secdeye kapandılar: 'Biz, Harun ile Musa'nın Rabbine inandık.' dediler."*⁸¹² şek-

808 Mevdudî, s. 3/257; A. Neccar, s. 261.

809 Kutub, s. 6/210-211.

810 Maturidi, s. 9/284-285; Havva, s. 5/273; Hicazi, 4/356. Ayrıca bk. Mevdudî, s. 2/83.

811 Araf, 7/120-122; Şuara, 26/47-48.

812 Taha, 20/70.

linde ifade buyrulmaktadır. Araf suresinde Musa ve Harun'un Rabbi yanında Cenab-ı Allah için *"Âlemlerin Rabbi"* ismi/sıfatı ilave olarak kullanılmış, Hz. Musa'nın adı Hz. Harun'dan önce zikredilmiştir. Taha suresinde ise önce Hz. Harun'un sonra Hz. Musa'nın adı yer almıştır. Secdeye kapanan sihirbazlar arasında ayırım yapılmadan ve sayı verilmeden *"Sihirbazlar secdeye kapandılar."* şeklinde çoğul ifadesi kullanılmıştır.

Sihirbazların Araf suresinde geçen ifadelerinin yanlış anlaşıl-maya meydan vermemek adına konuya açıklık getirmek mak-sadıyla, *"Musa ve Harun'un da Rabbi olan Âlemlerin Rabb'ine"* şeklinde te'kitli bir ifade şeklinde buyrulduğu belirtilmiştir. Güya sihirbazlar *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik"* deyince, Fira-vun kendine bundan bir pay çıkarmış ve *"Beni mi kastediyor-sunuz?"* demiştir. Bunun üzerine onlar *"Hayır, aksine Musa ve Harun'un Rabbi'ne"* iman ettik diyerek kavminin Firavun hak-kındaki cehaletini gidermek, yanlış anlaşılmaya engel olmak maksadıyla konuya açıklık getirmiştir.⁸¹³

Başka bir bakış açısıyla Eski Mısır dini inancında, insanların Firavun için secde eder gibi yere kapanma kültürü bulunmak-tadır. Bu yüzden Firavun sihirbazların secde etmesini kendisi için yapılmış dini gereklilik ve saygı olarak algılamış olmalıdır. Böyle bir yanlış anlaşılmaya fırsat vermemek için sihirbazlar, *"Alemlerin Rabbi"* olan *"Musa ve Harun'un Rabbine"*, iman et-tiklerini belirterek kim için secde ettiklerine açıklık getirmiş-tir.⁸¹⁴

İbn Abbas ve başkalarının da rivayet ettiği hadislerde olduğu gibi Katade b. Diâme es-Sudûsî onlar hakkında *"Günün baş-langıcında kâfirdiler, sihirbazdılar; günün sonunda ise birr (iyilik) sahibi birer şehit oldular."* demiştir.⁸¹⁵ Onlarla ilgili Ha-san-ı Basri'nin de şöyle dediği nakledilmektedir: *"Müslüman olarak doğup Müslümanlar arasında yetişmiş birinin dinini üç*

813 Maturidi, s. 6/33; Ebussuud, s. 3/528, 6/377.

814 Kur'an Yolu, s. 2/570.

815 Taberî, s. 1/413.

kuruşa sattığını görürsün. Ama bu kâfirler küfür üzere yetiştikleri halde, canlarını Allah yoluna feda etmişlerdir.” Rivayetlere göre; onların üstün derecelerinden söz edilirken; secdeye kapandıklarında cennette kavuşacakları makam ve kendilerine verilecek nimetlerin gösterildiği belirmiştir. Bunun üzerine onlar Firavun’un emirlerini uygulamaları karşılığında alacaklarının sadece dünya ile sınırlı olduğunu düşünerek iman edip Cenab-ı Allah’a sığındıktan sonra O’nun vereceklerinin ebedi ahiret hayatı için gerekli olduğunu kabullenmiş ve onu tercih etmişlerdir.⁸¹⁶ Bunun üzerine onlar, Firavun’un emirlerini uygulamaları karşılığında alacaklarının sadece dünya ile sınırlı olduğunu düşünerek iman edip Allah’a sığındıktan sonra O’nun vereceklerinin ebedi ahiret hayatı için gerekli olduğunu kabullenmiş ve onu tercih etmiştir. Maturidi, kitap ve sünnetle karşılığı olmayan rivayet ve bilgilerin yanıltıcı olabileceği ihtimalinden dolayı bu türden rivayetlere büyük oranda tefsirinde yer vermeyi uygun bulmamıştır.⁸¹⁷

Firavun’un Tehditleri Artıyor

Hız. Musa’nın elindeki asa ile çok açık bir mucize gerçekleşmiştir. Hız. Musa’nın Firavun ve adamlarına gösterdiğinin sihir ve kendisinin de sihirbaz olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kendileri Mısırlı olan ve bizzat Firavun tarafından çağrılan usta sihirbazlar, Hız. Musa’nın elindeki asanın ilahi bir mucize olduğuna tanıklık etmiş, gördükleri manzara karşısında Firavun’un onlara vereceği dünyalığı ellerinin tersiyle geri çevirerek, hayatları pahasına Hız. Musa’ya ve onun Rabbine iman etmiştir.

Sihirbazların iman ederek Cenab-ı Allah’a secde etmeleri, Firavun için büyük bir itibar kaybına sebep olmuş, onu çılgına

816 Zemahşerî, s. 2/936; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3056; 10/5251, Kasas, s. 274; Sabunî, 4. Fasikül, s. 35. 8. Fasikül, s. 64; Mahmud, s. 260.

817 Maturidi, s. 10/342.

çevirmiştir. O, daha önce böyle bir itibar kaybı ve yenilgi yaşamadığını belirterek sihirbazlara çok kızmıştır.⁸¹⁸

Firavun, yakınları ve toplum arasında otoritesinin sarsılmasından rahatsız olarak kendini tutamamış; *“Ben izin vermeden Musa’nın Tanrısına nasıl inanabilirsiniz?”*⁸¹⁹ diye bağirmiştir. Çünkü onların imanı sadece kendileriyle sınırlı kalmamış, bütünüyle ülkeyi temelden sarsmış, Firavun’un tanrılığını, dayattığı dini akideyi reddettiği gibi, onun tahtının sorgulanmasına ve sallanmasına sebep olmuştur. Firavun ve yakın çevresi Hz. Musa ve kardeşinin getirdiği dinin yayılması halinde ellerindeki nimetin, imkânın, otoritenin ve gücün zaafa uğrayacağından korkmuştur. Firavun tanrılığını reddederek Cenab-ı Allah’ın adının yüceleceğini ve insanların O’na kulluk edeceğini düşününce, hiddetinden ne yapacağını şaşırılmış bir vaziyette bütün kin ve nefretini sihirbazlara kusmuştur.

Yaşananların açık bir mucize olduğunu ve sihirbazların bundan dolayı Hz. Musa’ya ve onun Rabbine iman ettiğini gördüğü halde Firavun yapılanların bir sihir ve kendisine karşı kurulmuş bir tuzak olduğunu ileri sürmüştür. Sihirbazların Firavun’u tahtından indirmek için Hz. Musa ile gizli bir iş birliğine girdiklerini ve bu sebeple ona teslim olduklarını halka telkin etmeye başlamıştır. Bu düşüncesini de haklı çıkarmak için: *“Firavun, ‘Ben size izini vermeden siz ona inanıyorsunuz öyle mi? Anlaşıldı ki, size sihri öğreten büyük ustanız Musa imiş. Yakında başınıza neler gelecek göreceksiniz. Yemin ederim ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım.”*⁸²⁰ tehdidini haykırmıştır.

Bu husus Araf ve Taha surelerinde çok küçük ayrıntılarla birbirine benzer şekilde şöyle ifade buyrulmuştur. Surelerin Kur’an-ı Kerim’deki sırasına göre Araf suresinde bu olay şöyle geçmektedir: *“Firavun da (öfkeyle) şöyle dedi: ‘Demek siz ben-*

818 Eş-Şihava, s. 84.

819 Taha, 20/71.

820 Şuara, 26/49.

den izin almadan ona inandınız, öyle mi? Sizin bu yaptığınız, bana karşı tasarlamış olduğunuz bir tuzaktır. Hem de bu şehirde! Siz Mısır'ın yerli halkını buradan çıkarmak (ve İsrailoğullarını bu şehre yerleştirmek) istiyorsunuz. Yakında başınıza neler gelecek, göreceksiniz. Yemin ederim ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra hepinizi asacağım.' Sihirbazlar şöyle cevap verdiler: '(İster as, ister kes) biz zaten sonunda Rabbimize döneceğiz. Sen, Rabbimizden bize gelen mucizelere inandığımız için bizden intikam almak işitiyorsun.' Ardından şöyle dua ettiler: 'Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ihsan eyle ve canımızı Müslüman olarak al.'⁸²¹

Taha suresinde ise Firavun ile sihirbazlar arasında gerçekleşen konuşmalar şöyle nakledilmektedir:

"Firavun şöyle haykırdı: 'Ben izin vermeden Musa'nın Tanrı'sına nasıl inanabilirsiniz? Anlaşıldı ki, size sihri öğreten büyük ustanız Musa imiş. Yeminle söylüyorum ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sizi hurma ağaçlarına asıp sallandıracam. O zaman göreceksiniz hangimizin azabı daha şiddetli ve kalıcıymış!' İman eden sihirbazlar Firavun'a şöyle dediler: 'Biz seni, bize gösterilen bunca delillere ve bizi yaratan Allah'a asla tercih etmeyiz. Sen neye karar vereceksen ver; bize ne yaparsan yap, senin hükmün yalnız bu dünyada geçer. Biz Rabbimize inandık, iman ettik. O, bize zorla yaptırdığın sihirlerden dolayı işlediğimiz günahlarımızı, hatalarımızı bağışlayacaktır. Allah'ın vereceği mükâfat daha iyi ve daha kalıcıdır. Gerçek şu ki, Rabbinin huzuruna kâfir olarak gelen kimsenin yeri cehennemdir. Orada o ne tam olarak ölür ne de tam olarak yaşar. Rabbinin huzuruna iyi ve yararlı işler yaparak gelen müminler için de çok yüksek makamlar vardır. Bu makamlar alt tarafından ırmaklar akan "Adn" cennetleridir. Müminler orada ebedi kalacaklardır. İşte budur küfürden ve isyandan arınmış olanların ödülü!"⁸²²

821 Araf, 7/123-126.

822 Taha, 20/71-76.

Yaşanan süreçte ciddi itibar kaybına uğrayan Firavun, durumu kendi lehine çevirebilmek için her yola başvurmuştur. Aslında o, Hz. Musa'nın kendi sarayında yetişip büyüdüğünü, sonra Medyen'e gittiğini, oradan da Mısır'a peygamber olarak geri döndüğünü, sihri bilmediğini ve önceden asla sihirbazlarla bir araya gelmediğini, bu konuda onlarla ortak bir plan kurmadığını, hele hele onlara hiçbir zaman sihir öğretmediğini çok iyi bilmektedir. Ancak yaşadığı bu krizi fırsata çevirebilmek ve karşılaştığı mağlubiyetin toplumsal etkilerini azaltabilmek için hem Hz. Musa'yı itibarsızlaştırmaya hem de sihirbazları ölümle tehdit etmeye başlamıştır.

Firavun, sihri en iyi bilen kimselerin büyük bir kalabalık huzurunda Cenab-ı Allah'a ve Hz. Musa'ya iman ettiklerini görünce, bunun Hz. Musa'nın peygamberliğinin gerçekliğine güçlü bir delil ve toplum üzerinde onların iman etmeleri yönünde büyük etkilerinin olacağı endişesine kapılmıştır. O, kendince toplumu bu tehlikeden kurtarmak veya onların kafa ve gönüllerini karıştırarak iman etmelerini engellemek için önceden söylediği; *"Doğrusu bu, işini çok iyi bilen bir sihirbazdır."*⁸²³ *"Size peygamber olarak gönderildiğini iddia eden bu adam, mutlaka aklını yitirmiştir!"*⁸²⁴ iftiralarına ilave olarak iki fitne ve iddia daha yaymaya çalışmıştır. Ayeti kerimede geçtiğine göre bunlardan birincisi; *"Sizin bu yaptığınız bu şehirde bana karşı tasarlamış olduğunuz bir tuzaktır."* İkincisi ise; *"Doğrusu bu, halkını şehirden çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Bu yaptığınız bir hile olup bu hileyi Musa ile birlikte Mısır'dan çöle çıkmadan önce planladınız. Belli bir amaç uğruna bu konuda anlaştınız ki bu amaç da Kiptileri Mısır'dan çıkarmak ve buraya İsrailoğulları'nı yerleştirmektir."* sözleridir. Bu durumda yaptıkları gizli anlaşmaya göre onların maksatları, hâkim milleti memleketinden çıkarmak, onların hâkimiyetini iptal etmektir ki, bir toplumu vatanından çıkartarak muhacir duruma dü-

823 Şuara, 26/34.

824 Şuara, 26/27.

şürmek onlar için yaşanacak acıların başında gelmektedir. Bu iki iddia ile Firavun halkı sihirbazlar ve Hz. Musa aleyhine kıskırtarak, yaşanan krizi bertaraf etmeye çalışmıştır.⁸²⁵ Çünkü o, sihirbazların bu yenilgisinden ve Allah'a yönelmesinden, toplumun da onların peşine takılarak Hz. Musa'nın peygamberliğine inanacağı vehmiyle siyasi bir endişe duymuştur.

Bu iddialarıyla Firavun, Hz. Musa'nın peygamberliğinin gerçekliğinden dolayı değil, sihirbazların onunla anlaşmasından dolayı onu peygamber gibi kabul ettiklerini iddia etmiştir. O, Hz. Musa'nın kazanmasını bir mucize eseri veya olağan bir durum gibi görmemiş, aksine daha önceden sihirbazlarla yapılan hileli bir anlaşmanın sonucu olarak değerlendirmiştir. Sihirbazların Hz. Musa ile anlaşarak Mısır halkını yurtlarından çıkarmak için kendi aralarında bir oyun/tuzak kurduklarını söylemiş, onları en hassas oldukları konuda duyarlı hale getirmeye çalışmış, bu sebeple onların imanının gerçek değil sahte olduğu yalanını yayarak toplumu onlar aleyhine kıskırtmak istemiştir.⁸²⁶ Firavun sadece bu ithamlarla sınırlı kalmamış, *"Anlaşıyor ki, o size sihri öğreten büyüğünüzdür"*⁸²⁷ diyerek hem Hz. Musa'yı sihirbazlıkla suçlamış hem de yaşanan olayların mucize olma özelliğini karalamaya çalışmıştır. O, Hz. Musa'yı sihirbazların hocası/reisi gibi göstererek kendisine bir tuzak kurulduğunu, bu yaşanan olayların bunun sonucu olduğunu iddia etmiştir. Oysa o günden önce Hz. Musa, onlarla bir araya gelmediği halde onlara sihir sanatını nasıl öğretebilir ki? Zaten akıllı olan da böyle bir şey söylemez.⁸²⁸

İbn Abbas'tan gelen bir rivayette sihirbazların ani imanının arka planına ışık tutulmaktadır. Hz. Musa karşılaşma başlamadan önce yakaladığı bir fırsattan yararlanarak sihirbazların en büyüğüne: *"Söyle bakalım sana galip gelirsem bana inanacak,*

825 Razi, Tefsir, s. 11/15.

826 Ebussuud, s. 3/529-530; Vehbi, s. 5/1727.

827 Taha, 20/71; Şuara, 26/49.

828 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6064; Sabunî, 10. Fasikül, s. 61.

getirdiğim dinin hak olduğuna şehadet edecek misin?” diye sorar. Bunun üzerine sihirbazların başı: “Ben yarın hiçbir sihrin galip gelemeyeceği bir sihir yapacağım! Allah’a yemin olsun ki, yine de bana galip gelersen, beni yenersen kesinlikle sana inanacağım.” der. Firavun muhtemelen onların konuştuğunu görmesinden veya konuşulanları duymasından dolayı Hz. Musa ve sihirbazların anlaşılarak kendine tuzak kurduklarını söyler. Firavun’un onların konuşmalarını duyduğu için böyle konuşmuş olacağı gibi, yaşadığı mağlubiyetin acısını ve psikolojik sarsıntının giderilmesi ve halkın sihirbazlar gibi Hz. Musa’ya inanarak kendisini terk etmesinden koktuğu için insanları etkilemeye yönelik olarak da söylemiş olması muhtemeldir.⁸²⁹

Maturidi, yukarıda tefsir kaynaklarından naklettiğimiz bilgilerle alakalı olarak çok önemli bir uyarıda bulunmaktadır: *“Müfessirler şöyle dedi: Sihirbazlar sayıca şu kadar idiler. Musa, en iyi sihirbaza dedi ki: ‘Eğer sana üstün gelirim, bana inancak mısın?’ Sihirbaz şöyle dedi... Ve müfessirler buna benzer kitapta yeri olmayan daha nice sözler söylemiştir. Onların bu gibi rivayetlerle iştigal etmeleri ve Kur’an’da bulunmayan birtakım açıklamalara tefsir diye yer vermeleri doğru değildir. Zira bu gibi rivayetlerde birtakım ziyade ve noksanlıklar olur ve bunlar kâfirlerin elini güçlü kılar. Hz. Peygamberin (s.a.v.) risâleti konusunda onların ileri geri laflar etmesine sebep olur. Çünkü bu haberler onların kitaplarında vardı. Hz. Peygamber’e onlar anlatıldı ki risâlet konusunda kendisine bir delil olsun. Buna mukabil eğer onlar birtakım hususları ekler ya da eksik söylerlerse o takdirde onlar: ‘Bu yalandır, bizim kitaplarımızda anlatılmamıştır.’ diyebilirlerdi. İşte bu yüzden onların Kitap’ta anlatılanlara ilavede bulunmamaları ya da noksan anlatmamaları yerinde bir tavır olurdu ki böylece onlar için Hz. Peygamber’i tekzip konusunda kendilerinin bir bahanesi kalmasın.”*⁸³⁰

829 Taberî, s. 412; Zemahşerî, s. 2/938; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3055; Razî, Tefsir, s. 11/15; Ebussuud, s. 3/529.

830 Maturidi, s. 10/340.

Sihirbazlar İdam Ediliyor

Firavun ve adamları Hz. Musa'nın gösterdiği mucizeleri inkâr ederek kabule yanaşmamıştır. Hz. Musa'yı yenmeleri halinde Firavun'dan büyük maddi manevi destek alacağını söyleyen sihirbazlar, Hz. Musa'yı ve onun getirdiği dini ilkeleri önceden hiç tanımadıkları, onlarla hiçbir zaman bir araya gelmedikleri halde derhal iman etmiş ve Hz. Musa'nın dinine girmiştir. Bu olgu hem o günün inkârcıları hem de günümüz inanmayanları için bir mesaj niteliği taşımıştır. Onlar kendi yaptıkları işin uzmanı olarak büyü sanatının imkân ve sınırlarını, sihir ile mucize arasındaki farkı kolayca anlamış, Hz. Musa'nın gösterdiği mucizenin bir beşer ürünü olmadığını görmüş ve derhal Müslüman olmuşlardır.

Hız. Musa'nın getirdiği değerleri reddetmek ve onu halkın huzurunda mahcup duruma düşürmek için gerçekleştirilen bu programda, onun zor durumda kalacağı beklenirken, aksine sihirbazların iman etmesiyle Firavun ve yanındakileri etkilemiş ve zor bir duruma sokmuştur. Firavun hiç beklemediği ve ummadığı bir anda böyle bir olay ile karşılaşınca, daha Hz. Musa çocukken gördüğü rüyayı hatırlamış, başına geleceğinden korktuğu felaketin ayak seslerini duyar gibi olmuş, tahtının sallandığını hissetmiştir.

Firavun, kendini tanrı gibi görerek toplum üzerinde büyük otorite tesis etmiş ve baskı oluşturmuş, insanların kendisine mutlak itaatini istemiştir. Dolayısıyla o, hiç kimsenin, kendi bilgisi ve izni dışında bir şey yapamayacağını düşünmüş, fakat sihirbazların izinsiz ve habersiz bir şekilde din değiştirerek Hz. Musa'nın yanında yer alması onu derinden sarsmıştır. Bu olay küçümsenecek bir hadise değildir. Çünkü onlar, çok kısa bir süre önce Firavun ile pazarlık etmiş, yaptıkları işin maddi karşılığını, hatta bununla da yetinmeyerek onun yanında önemli görev ve makamlar istemiştir. Dolayısıyla kısa sürede yaşanan bu değişimi Firavun'un kabullenmesi mümkün olmuştur.

Firavun, beklenmeyen bir uygulamadan dolayı yaşadığı psikolojik baskı sonucu sihirbazlara bağırarak *“Yakında başınıza neler geleceğini göreceksiniz!”*⁸³¹ diyerek tehditler savurmaya başlamış, kendisinden izin alınmadan gerçekleşen böyle bir emri vakinin, meydana getireceği acı sonuçları olacağını onlara söylemiştir. Çeşitli surelerde ifade buyrulan hususlardan anlaşıldığına göre o, Hz. Musa ile sihirbazlar arasında önceden bir ilişki olduğundan kuşkullanmış veya öyle olduğu görüntüsünü yayamaya çalışmış, onun sihirbazların hocası olduğunu⁸³² ve kendisine birlikte bir tuzak kurduklarını iddia etmiştir. Bu tuzak aracılığıyla Mısır’ın yerli halkının vatanlarından çıkarılacağı ve onların yerine de İsrailoğulları’nın yerleştirilme istendiğini belirtmiştir.

Şartların kendi aleyhine döndüğünü gören Firavun, bizzat kendisinin düzenlediği bir yarışmada, yaşananların Musa ve sihirbazların kurmuş olduğu ortak planın/tuzağın sonucu olduğunu, yapmış olduğu bu suçlamanın doğru olduğunu itiraf etmeleri için sihirbazları şiddetli bir ceza/ölüm ile tehdit etmiştir.

Firavun, ülkesinde kendi şehrinde sağ olduğu sürece böyle bir alçaltıcı olaya sebep olmanın sonucunun Allah’ın azabından daha şiddetli bir ölüm olduğunu belirterek kendini tanrı yerine koymuş, sihirbazların elleriyle ayaklarını çaprazlama keserek hurma ağaçlarına asarak öldüreceğine⁸³³ yemin etmiştir.⁸³⁴ Firavun’un bu tehdidinin şöyle bir gerekçeyle de söy-

831 Şuara, 26/49.

832 Taha, 20/71.

833 Firavun’un sihirbazlar için belirlediği cezalandırma şeklinin eski zamanlarda uygulanan çok canice bir işkence metodu olarak bilindiği söylenmiştir. Bu uygulamada yere ya uzun/yüksek bir sütun dikilir ya da ağaç gövdeleri kullanılır. Sonra tam tepesine ona çapraz bir tahta parçası çakılır. Daha sonra suçlunun elleri yukarıdan bu tahtaya bağlanır, yavaş yavaş acı çekerek ölmesi için öyle beklenir. (Mevduûî, s. 3/259.)

834 Taha, 20/71; Şuara, 226/49. Bazı İslami kaynaklarda Firavun’un Allah adına yemin ettiği şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Zaten Hz. Musa ile Firavun arasındaki bütün tartışmanın ve çatışmanın temelinde Firavun’un imana davet edildiği halde bunu kabullenmeme meselesi yatmaktadır. Do-

lendiğine dikkat çekilmiştir. Güya onlar devleti ve egemenliği ellerine geçirmek, kendisinden, yardımcılarından ve başkanlarından bunu almak istemişlerdir. Böyle bir tuzak kurdukları için onların ellerini ve ayaklarını çaprazlama keseceği tehdidinde bulunmuştur.⁸³⁵ Hatta bununla da yetinmeyerek onları idam edeceğini; *“Yemin ederim ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım.”*⁸³⁶ şeklinde belirtmiştir. Başkalarına ibret olmak üzere ağaçlar üzerine asılacak ve ölünceye kadar orada asılı kalacaksınız diye onları tehdit etmiştir.⁸³⁷

Firavun bu türden bir tehditle sadece iman edenleri değil, aynı zamanda iman etmeye meyli olanları da korkutmak istemiştir. Fakat yapılan değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla o aynı zamanda bu uygulamalardan etkilenecek olan yönettiği toplumun tamamına gözdağı vermiştir. Firavun bu uygulamayı ilk icat eden olmuş ve Cenab-ı Allah onu bu suçlarından dolayı Allah’a ve resulüne harp ilan eden olarak nitelemiştir.⁸³⁸

Firavun’un bu acıklı ölüm tehdidi, sihirbazların kararlarında ve dini inanışlarında herhangi bir caydırıcılık meydana getirmemiş aksine imanlarında sadakat ve samimiyetlerini itiraf etmişlerdir.⁸³⁹

Atalarının dinine yardım etmek uğruna evlerini, ailelerini terk eden ve birkaç dakika önce, Musa ile yapacakları mücadelede başarılı olmaları karşısında Firavun’dan ödül, makam isteyen bu insanlar gerçek bir imanın onlara sağladığı güven ve cesarete kavuşmuştur. Önünde saygıyla eğildikleri Firavun’a karşı cesaretli bir şekilde meydan okumuşlardır. Yeni inançlarının

layısıyla Allah’a iman etmeyen birinin O’nun adına yemin etmesi hem akli hem de bilimsel olmasa gerektir. (Bk. Vehbi, s. 5/1727.)

835 Havva, s.5/263.

836 Araf, 7/124. Ayrıca bk. Şuara, 26/49.

837 Hicazi, s. 2/328; Sabunî, 4. Fasikül s. 35; 10. Fasikül, s. 61.

838 Ebussuud, s. 3/530.

839 Bk, Araf, 7/125, 126; Taha, 20/72-73; Şuara, 26/50-51.

doğruluğuna öyle inanmışlardır ki, tehdit edildikleri en korkunç işkenceler karşısında bile ondan vazgeçmeyi düşünmemişlerdir.

Sihirbazlar, inkâr etmeleri karşısında Allah'ın azabının Firavun'un azabından çok daha şiddetli veya Allah'a itaat edenlere verilecek ecir ve sevabın daha hayırlı olacağını bildikleri için onun bu tehdidine ve uygulayacağı cezaya sabredeceklerini ilan etmiştir. Böylece Firavun'un beklentileri boşa çıkmış, sihirbazlar onun önünde eğilip yalvarmamış, ondan özür dilememiştir. Bilakis onlar, Firavun'a kulluk ederek kâfir ölmek-tense Cenab-ı Allah'a iman ederek Müslüman olarak ölmeyi tercih etmiştir. Sihirbazlar Cenab-ı Allah'a sığınmış, Firavun'a ister as, istersen kes, her ne karar verirsen ver, bize ne yaparsan yap, senin tehdidin asla etkili olmaz demiştir. Zira onun hükmünün sadece dünyada geçerli olduğunu, inanmayanların yerinin cehennem, inananlarınkinin ise cennet olduğunu, üstelik Allah'ın kendilerine vereceği cennetin dünya nimetlerinden daha hayırlı ve kalıcı olduğu belirtmiş ve geçmişte Firavun'un baskısı sonucunda işledikleri günahlardan ötürü tövbe etmiştir.⁸⁴⁰

Maturidi, Firavun'un uygulamak istediği ceza yöntemiyle ilgili kendine özgü bir değerlendirme yapmıştır: *"Bu cezaları vermesi, Firavun'un en şiddetli cezalandırma ve işkenceyi bilmesinden kaynaklanmaktadır. Aksi durumda o elleri ve ayakları çaprazlama kesmekle onları tehdit etmezdi. Zira bu, tek taraftan kesmeye göre daha hafif ve küçük bir cezalandırmadır. Tek taraftan kesmek, çaprazlama kesmekten daha şiddetli ve cezalandırıcı bir yöntemdir. Çünkü çaprazlama kesmek bazı yararlı işleri yerine getirmeyi engellemez ve kişinin canını almadada da bir işlev görmez. Nitekim bu, bazı cezai hükümlerde had cezası olarak belirlenmiştir. Bir taraftan kesmek ise herhangi bir suçun cezası yapılmamıştır. Bu durum, söz konusu yöntemin*

840 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3055; Ebussuud, s. 6/378.

daha şiddetli ve cezalandırıcı ve insanın canını alıcı olduğunu göstermektedir. Çaprazlama kesmek ise bu işlevi görmez. Bütün bunlar Firavun'un bilgisizliğinden bunları söylediğini göstermektedir. Veya çaprazlama kesmeyi, daha sonraki asma külfetinin, kendinin değil de onların üzerine olması için tercih etmiştir. Çünkü çaprazlama el ve ayakları kesilen kimsenin kendisinin direğe çıkması mümkündür. Diğeri için ise bu durum mümkün değildir.”⁸⁴¹

Firavun, sihirbazların Hz. Musa'nın gösterdiklerinin Cenab-ı Allah'ın yardımıyla gerçekleşen mucize olduğunu bildiklerinden dolayı Allah'a iman ettikleri için öldürmek istemiştir. Sihirbazlar bunun ayıplanacak ve cezalandırmayı gerektirecek bir suç olmadığını belirtmişler, buna dayanmak için Cenab-ı Allah'tan bolca sabır istemişler, bir anlamda böylece geçmişte işledikleri günahlardan arınmayı dilemişlerdir.⁸⁴² *“Biz ‘Firavun’un yönettiği bu toplumda) ilk inananlardan olduğumuz için, umarız ki, Rabbimiz kusurlarımızı bağışlar.”⁸⁴³*

Müfessirler, Firavun tarafından sihirbazların nasıl öldürüleceği, kimlerin bu eylemi gerçekleştireceği, idam işinin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunu detaylı bir şekilde tartışmıştır. Onlardan bazıları söz konusu işkence çeşitlerinin bir kısmının uygulandığını söyleseler de ayeti kerimede onlara yöneltilen tehditlerin gerçekleştiğine dair bir açıklama olmadığı belirtmiştir.⁸⁴⁴

Maturidi bu değerlendirmenin yanında; Firavun'un tehdidinin iki ayrı zamanda olabileceğini, önce sihirbazların fikrinden cayabileceği umuduyla öldürmeden önce onların ellerini ve ayaklarını çaprazlama keseceğini söylendiğini, ancak onlar vazgeçmeyince hurma dallarına asarak öldüreceği tehdidinin

841 Maturidi, s. 6/34.

842 Zemahşerî, s. 2/940.

843 Şuara, 26/51. Ayrıca Bk. Ebussuud, s. 6/378.

844 Maturidi, s. 10/344.

yapılmış olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.⁸⁴⁵ Bunun yanında bazıları; *“Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ihsan eyle ve canımızı Müslüman olarak al!”*⁸⁴⁶ ifadelerini, onların Firavun tarafından öldürülmeden Cenab-ı Allah tarafından canlarının alındığını ileri sürmüşlerdir.⁸⁴⁷ Kur’an-ı Kerim’in vermek istediği mesajla doğrudan ilgisi bulunmadığı için, ilgili ayeti kerimelerde, Firavun’un onlara açıkladığı cezaları uygulayıp uygulamadığı hakkında bilgi verilmemiştir.⁸⁴⁸ Ancak İslam alimlerinin ayeti kerime ve hadisi şeriflerde açıklanan bilgilerden hareket ederek oluşan ortak kanaati, sihirbazların el ve ayakları çaprazlama kesilerek idam edildiği şeklindedir. Nitekim Yazır da olayın Kur’an-ı Kerim’deki anlatılış biçiminden onların idam edildiği kanaatine ulaşmıştır.⁸⁴⁹

Firavun’un sihirbazlar hakkındaki kararlılığı, yakın çevresindekilerce kendileri için bir tehdit olarak algılanmış, yaşanan mağlubiyette sorumlulukları olduğu düşüncesiyle korkuya kapılmıştır. Bunun için onlar Firavun’u Hz. Musa üzerine kışkırtarak onu ortadan kaldırtmayı, böylece makamlarını korumayı ve yerlerini sağlamlaştırmayı düşünmüştür. Bir anlamda Firavun’dan fazla firavunluk yapmışlardır:⁸⁵⁰ *“Kavminin ileri gelenleri Firavun’a, ‘Musa’yı ve kavmini yeryüzünde bozgunculuk çıkarınsınlar, seni ve senin tanrılarını terk etsinler diye mi serbest bırakacaksın?’ dediler. Firavun da ‘(Tasalanmayın) biz onların oğullarını öldürür, kadınlarını kızlarını sağ bırakıp bazı emellerimiz için kullanırız. Nasıl olsa biz onlara karşı ezici bir üstünlüğe sahibiz.’ dedi.”*⁸⁵¹

845 Maturidi, s. 9/286.

846 Araf, 7/126.

847 Razî, Tefsir, s. 11/16.

848 Kur’an Yolu, s. 2/571.

849 Yazır, s. 4/2255.

850 Yazır, s. 4/2256.

851 Araf, 7/127.

Sihirbazlar Sonrası İsrailoğulları ve Firavun

Hız. Musa'ya İman Edenler

İsrailoğulları uzun süre Mısır'da kalmaları dolayısıyla inanç ve kültürel yönden onlara benzemişlerdir. Hız. Musa, İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarmak ve onların hidayete ermesine vesile olmak üzere peygamber olarak gönderilmiş, birtakım mucizelerle desteklenmiştir. Onun getirdiği kutsal mesajın içeriğinin evrensel olması dolayısıyla bu davete Mısır'da yaşayan Kıptiler de muhatap olmuş, Hız. Musa'nın peygamberlik etki alanı onları da kapsamıştır. Nitekim bu çerçevede mucizelere şahit olan sihirbazlar Kıpti kökenli olmalarına rağmen iman etmiştir.

Kıptilerden çok az sayıda insanın Hız. Musa'ya iman ettiği, Firavun'un karısının (Asiye), Firavun ailesinden birisinin ve Firavun'un hazinedarının bunlar arasında olduğu belirtilmiştir. İbn Cüreyc'den yapılan bir nakile göre Mısırlılardan; şehrin uzak yerinden gelerek Hız. Musa'yı haberdar eden adam ile Firavun'un karısından başka kimse iman etmemiştir.⁸⁵² Bunlardan Firavun'un karısı ve iman eden diğer kişi için Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *"Allah müminlere misal olarak da Firavun'un karısını hatırlatmaktadır. O şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bana katından cennette bir köşk lütfet. Beni Firavun'dan da onun yaptığı kötü işlerden de bu zalim kavmin elinden de kurtar.'*"⁸⁵³ *"Firavun hanedanından, inandığı halde o güne kadar inancını gizleyen birisi şöyle dedi: 'Bir adamı, 'Rabbim Allah' dediği için mi öldüreceksiniz? Halbuki o size, Rabbinizden apaçık mucizeler getirmiş bulunuyor. Eğer yalan söylüyorsa, yalanının cezasını çeker. Fakat doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği azabın bir kısmı başınıza gelip çatar. İyi bilin ki, Allah taşkınlık edenleri ve yalancıları asla emeline ulaştırmaz..."*⁸⁵⁴

852 İbn Kesir, Tefsir, s. 8/3868; Kasas, s. 290.

853 Tahrim, 66/11.

854 Mümin, 40/28-35.

Bunun yanında Hz. Musa'nın bir Mısırlı'yı öldürdüğü zaman şehrin öbür ucundan gelerek Firavun ve yakınlarının onu öldürme kararı aldıkları haberini ona ileten (Hızkil/Hezekiyel) kişinin⁸⁵⁵ de inananlardan olduğu söylenmiştir.⁸⁵⁶ Bu kişinin, yukarda bahsi geçen Kıptiler arasından imanının açıklayan insan olması muhtemeldir. Rivayete göre; Firavun'un yakınlarından olan Hezekiyel, Hz. Musa doğduğu zaman ona sandık yapan maragozdur. Bu kişinin Firavun'un uzun yıllar emniyet müdürlüğünü yaptığı da söylenmektedir. Hezekiyel başlangıçta imanını saklamayı başarmış olmasına karşılık Hz. Musa'yı öldürme kararı alındıktan sonra ortaya çıkmak zorunda kalmış yukarıda nakledilen ayeti kerimedeki ifadeleri kullanmıştır.⁸⁵⁷

Ayrıca Hz. Musa'nın gösterdiği mucize karşısında onun sihirbaz değil peygamber olduğunu anlayan sihirbazların tamamının iman ettikleri için Firavun tarafından idam edilerek cezalandırıldıkları Kur'an-ı Kerim'de beyan edilen bir gerçektir. Hz. Musa'ya iman edenlerle ilgili olarak kaynaklarda şöyle bir hikâye yer almaktadır:

Sihirbazlarla yaşanan başarısızlıklardan sonra çılgına dönen Firavun, her şeyden korkmaya başlamış ve kendi aleyhine olabilecek her teşebbüsü acımasız bir şekilde bastırmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda öncelikle iman eden sihirbazları ve daha önce iman etmiş olanları idam ettirmiştir. O bu acımasızlığını yakın çevresindekilere de uygulamaktan çekinmemiştir. Nitekim kızının saçlarını taramakla görevlendirilen Hızkil'in karısı elindeki tarağı yere düşürünce istem dışı olarak "*Bismillahirrahmanirrahim*" diyerek Allah'ın adını zikretmiş ve O'na sığınmıştır. Bunu duyan Firavun'un kızı babasının adını mı zikrettiğini sorunca kadın, onun da kendisinin de Rabbi olan Allah'ın adını andığını söylemiştir. Bunu duyan kız durumu

855 Kasas, 28/20.

856 İbn Kesir, Kasas, s. 290.

857 Aydemir, s. 141-142.

babasına bildirmişti. Duyduklarından çok hiddetlenen Firavun derhal bir tandır/buhar kazanı hazırlatılarak içinin yağ ile doldurulmasını ve altının yakılmasını emretmiştir. Dedikleri yapınca kadının çocukları birer birer bu tandırın içinde yakılmış ve o sabretmiştir. Sıra henüz yaşına bile girmemiş süt emmekte olan çocuğuna geldiğinde kadında birazcık irkilme olunca çocuk annesine hak üzere olduğunu ve sabretmesinin kendisi için yararlı olacağını söylemiştir. Sonra metanet gösteren kadın ve çocuğu da ayrı ayrı yakılmıştır. Bu konuda peygamberimiz Hz. Muhammed: *“Beşikteyken konuşan üç kişi vardı. Bunlardan birisi; İsrailoğulları’ndan Cüreyc, birisi Hz. İsa, birisi de Firavun’un tarakçısı/berberi kadının oğlu”* buyurmuştur.⁸⁵⁸

Rivayete göre ölümündün önce bu kadın Firavun’dan, çocukları ve kendisi yanıp kül olduktan sonra küllerinin ve kemiklerinin toplanarak bir araya gömülmesini istemiş, o da onların bu dileklerini kabul etmiştir.⁸⁵⁹

Asiye, bulunduğu yerden tarakçı kadının başına gelenleri ve bu acılara nasıl tahammül ettiğini görmüş ona acımıştır. Meleklerin onu selamladığını ve hakkında hayır dua ettiklerine ve cennetle müjdelediklerine şahit olmuştur. Bu arada o, İsrailoğulları’ndan başkalarının da katledildiğini öğrenmiştir. Hatta onun bu olay üzerine iman ettiği bile söylenmiştir.⁸⁶⁰ Bu sırada yanına gelen Firavun’a onun dinini inkâr ettiğini, Musa ve Harun’un Rabbi olan Allah’a iman ettiğini ikrar etmiş ve *“Ey Firavun! Sana yazıklar olsun! Ne zaman Allah’a iman edeceksin? Büyük günde (kıyamette) Allah’tan korkmuyor musun?”* Diye sormuştur. En sevdiği kadından bunları duyan Firavun Asiye’nin tarakçı kadın gibi delirdiğini iddia etmiş, yere dört kazık çaktırmış, onların arasında can verinceye kadar işken-

858 Eş-Şihava, s. 95-96; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/53-54.

859 Aydemir, s. 143

860 Eş-Şihava, s. 96.

ceye tabi tutarak öldürmüştür.⁸⁶¹

Hz. Musa'ya ilk iman edenlerin kimler olduğu konusunda tefsir kaynaklarında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Yunus suresinde beyan olunan *"Firavun ve adamlarının zulmünden korktukları için, kendi halkından (kavminden) başlangıçta çok az kimse Musa'ya inandığını açıklayabilmişti. Çünkü Firavun, o ülkeye hâkim bir zorbaydı ve (tanrılık iddiasında bulunacak kadar) haddini aşan biriydi."*⁸⁶² ifadeleri arasında yer alan *"zürriyetün min kavmihi"* ibaresinde yer alan *"kavim"* kelimesi, bazıları tarafından Hz. Musa'nın, bazıları tarafından da Firavun'un kavmi olarak değerlendirilmiştir. İbn Kesîr buradaki kavmin Firavun'un kavmi olduğu görüşündedir.⁸⁶³ Yine buradaki *"zürriyet"* kelimesi de bazıları tarafından toplumun küçük bir kısmı, bazıları tarafından toplumun gençleri olarak tercüme ve tefsir edilmiştir.⁸⁶⁴

Maturidi, Hz. Musa'ya İsrailoğulları'ndan çok az sayıda inanan insan olduğunu belirterek *"zürriyet"* kelimesine gençler yerine az sayıda insan anlamı vermiş, bunun sebebini de onların Firavun'dan korkmaları şeklinde açıklamıştır. O, Firavun'un sahip olduğu otorite ve imkânlar sebebiyle bu sayısal azınlığı, *"Firavun ve adamlarından korktukları halde yine de iman ettiler."* ifadesiyle eleştiri yerine büyük bir fedakârlık ve kahramanlık olarak nitelemiştir. O, ayeti kerimede ifade buyrulan hususun *"Musa'ya iman etmeyenler, ancak Firavun'dan korktukları için iman etmediler."* anlamına da gelebileceğine işaret etmiştir.⁸⁶⁵

Mehmed Vehbi Efendi, iman eden gençlerin İsrailoğulları'ndan olma ihtimalinin yüksek olduğu görüşündedir. Fakat o

861 Eş-Şihava, s. 96-97; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/54-55; Hadislerle İslam, s. 6/153.

862 Yunus, 10/83.

863 İbn Kesîr, Kasas, s. 301.

864 Razi, Tefsir, s. 12/447; A. Neccar, s. 262.

865 Maturidi, s. 7/111.

bu konuda oldukça ilginç bir ihtimalden de söz etmektedir: *“Benî İsrail’in oğlan çocuklarını Firavun öldürdüğü zaman Benî İsrail kadınlarından bazıları çocuklarını ölümden kurtarmak için Kiptilere gizlice feda etmişlerdi. Bunlar aslı Benî İsrail olduğu halde Kiptiler içinde yaşayan ve herkes tarafından Kipti olarak tanınan ama gerçekte İsraili olarak saklı kalanlardır. Onlar daima fırsat gözetirlerdi. Hz. Musa’nın peygamber olarak gönderilmesi büyük bir nimet oldu. Çünkü insanlar her ne kadar yabancı elinde çok nimet görse de onların aslına dönmeleri fıtratın gereğidir. Bundan dolayı onlar, derhal Musa’ya (a. s.) iman ederek ona yardım etmeye başladılar.”*⁸⁶⁶

Ayeti kerimenin açık anlamından anlaşıldığına göre, her kimden olursa olsun Hz. Musa’ya iman edenler oldukça sınırlı kalmıştır. Bilinen en zalim insanlardan birisi olması dolayısıyla⁸⁶⁷ Firavun’u ve yaptıklarını yakından tanıyan yaşlı kesim, canlarına bir zarar geleceği endişesinden dolayı ondan korkarak iman etmeye yanaşmamış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira onlar kendilerinin kurtuluşuna vesile olacak Hz. Musa’yı ve onun imkânlarını da henüz tanıyacak fırsat bulamamış olabilirler. Dolayısıyla gençlerin yaşlılardan daha cesur hareket etmiş olma ihtimali yüksek gözükmemektedir. Nitekim Seyyid Kutub da bu doğrultuda değerlendirme yaparak şöyle demektedir: *“Bu ayeti kerime açıkça ifade ediyor ki, İsrailoğulları’ndan Musa peygambere iman ettiklerini bildirip arkasına katılanlar genç delikanlılardı. Yoksa İsrail kavminin hepsi değil. Bu gençler kavimlerinin kötülüğünden çekiniyor, onları Musa’ya (a.s.) tabi olmaktan alıkoyarlar diye korkuyorlardı. Devlet adamlarının yanında menfaati ve istifadesi bulunan kimselerin Firavun ve erkânıyla iş birliği yapıp kendilerine engel olmalarından çekiniyorlardı.”*⁸⁶⁸

866 Vehbi, s. 6/2247-2248.

867 İbn Kesir, Kasas, s. 290.

868 Kutub, s. 5/51.

Vanî, burada iman ettiği söz konusu edilen kimselerin Mısır'da azınlık olarak yaşayan ve çeşitli baskı ve zulme uğrayan İsrailoğulları'ndan bazıları olduğunu ifade ederek diğerlerinin başlangıçta kendilerine uygulanan baskı ve şiddetten korktukları için iman edemediklerini, onların tamamının da deniz yarılmadan ve onlar Mısır'dan çıkmadan önce iman ettiklerini belirtmiştir.⁸⁶⁹

Müfessirlerin büyük çoğunluğu Hz. Musa'ya iman edenlerin kendi kavminden ve gençlerden oluştuğu görüşünü desteklemektedir. Nitekim bir sonraki ayeti kerimede Cenab-ı Allah Hz. Musa'nın *"Musa (artık korkmamaları gerektiğini ifade etmek için) dedi ki: 'Ey kavmim! Eğer Allah'a yürekten inanmış ve gerçekten O'na teslim olmuş kimseler iseniz, artık yalnızca Allah'a güvenmeli, yalnızca O'na dayanmalısınız.'"*⁸⁷⁰ dediğini belirterek iman edenlerin İsrailoğulları'ndan olduğunu hatırlatmaktadır.

Ebussud, sihirbazların yenilip imana ederek secdeye kapanmasından sonra Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nın arasında itibarının arttığına dikkati çekmektedir. O İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayete göre, sihirbazların iman ederek secdeye kapandıkları gün İsrailoğulları'ndan altı yüz bin kişinin Hz. Musa'ya tabi olduklarını haber vermektedir.⁸⁷¹

Hz. Musa, iman esaslarının başında Allah'a iman ve ona güvenmek gerektiğini belirterek; *"Allah kendine güvenip tevekkül edenlere yeter. Allah kuluna yetmez mi?"*⁸⁷² *"Kim Allah'a tevekkül ederse O kendisine yeter."*⁸⁷³ ayeti kerimelerinde beyan olduğu üzere kavminden inananların bu yolda yalnız kalmayacaklarını ve er ya da geç mutlaka başarıya ulaşacaklarını hatırlatır. *"Bunun üzerine onlar dediler ki: 'Evet biz yalnızca Al-*

869 Vanî. S. 374.

870 Yunus, 10/84.

871 Ebussuud, s. 3/528.

872 Zümer, 39/36.

873 Talak, 65/3.

lah'a güvendik, yalnızca O'na dayandık. Bundan böyle duamız da şöyle: Rabbimiz! Bizi bu zalim kavmin zulmüyle sına! Ey Rabbimiz! Bizi lütuf ve merhametinle bu kâfir kavmin elinden kurtar."⁸⁷⁴

İsrailoğulları'ndan Mısır'da Ev Yapmaları İsteniyor

Hız. Musa, bütün zorluklara rağmen sorumlu olduğı peygamberlik görevini yerine getirmeye başlamış ve öncelikle kavminden kendisine inananlara getirdiğı dini hükümlerin nasıl uygulanacağına dair onları bilgilendirmiştir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle haber verilmektedir: *"Biz Musa ve kardeşine şöyle vahyettik: 'Şehirde, halkınız için evler yapın. Bu evlerinizi ibadet yerine dönüştürün ve namazınızı gerektiğı şekilde eda edin. Ey Musa! Sen inananları (Allah'ın Firavun'un zulmünden onları koruyacağını) müjdele.*"⁸⁷⁵

Ayeti kerimenin içeriğinden anlaşıldığına göre Cenab-ı Allah, Hz. Musa ve Hz. Harun'u peygamber olarak gönderdikten sonra, İsrailoğulları'nın izleyecekleri yolu belirlemiştir. Öncelikle ve özellikle onlardan Hz. İbrahim tarafından emanet edilen ve yakın geçmişte Firavun tarafından devamına izin verilmeyen dini hüküm ve uygulamaları tekrar başlatmalarını istemiştir. Onların bir araya gelmelerini ve ibadetlerini yapabilmeleri için evlerini ibadethane/mescit gibi değerlendirmelerini, kibleye yönelerek namazlarını kılmalarını emretmiştir. Denildiğine göre; o zamanlarda henüz Kudüs alınmadığı ve Mescid-i Aksa inşa edilmediğı için burada kible olarak belirtilen yer Kâbe'dir. Çünkü Hz. Musa da dâhil olmak üzere bütün peygamberler kible olarak Kâbe'ye yönelmiştir.⁸⁷⁶

Hız. Musa ve Hz. Harun'un, Firavun ve ordularının Kızıldeniz'de boğulmalarından önce İsrailoğulları'na Mısır'da yeni

874 Yunus, 10/83-86.

875 Yunus, 10/87.

876 Razî, Tefsir, s. 12/452; Vanî, s. 375.

bir hayat tarzı belirlemekle görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Zira bir önceki ayeti kerimede “*Bizi rahmetinle o kâfirler gûruhundan kurtar...*”⁸⁷⁷ ifadesinden ve bir sonraki ayeti keriminin muhtevasından hareketle⁸⁷⁸ bu uygulamanın Firavun ve ordularının Kızıldeniz’de helakinden önce olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷⁹ İsrailoğulları’nın içinde bulundukları zor şartlar dolayısıyla onların toplu ibadet ve sosyal organizasyonlar yapamadıkları, bu sebeple evlerin birer mescide çevirmeleri istenmiştir.⁸⁸⁰

İbn Kesîr, evler kurulması konusuna farklı açıdan bakarak şöyle bir yorum yapmaktadır: Cenab-ı Allah Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun’a İsrailoğulları’nı Kiptilerden ayıracak özgün birer ev yapmalarını vahyetmiştir. Bu ayrı evlerin yapılmasının temel sebebi olarak; ileride kendilerine verilecek bir yol hazırlığı emri halinde, İsrailoğulları’nın birbirlerinin evlerini tanımlarına kolaylık sağlamak şeklinde açıklamıştır.⁸⁸¹

Sihirbazların Yenilgisinden Sonra Hz. Musa ve Firavun

Sihirbazlara karşı savurduğu tehditlerin bir işe yaramadığını, onları inanç ve kararlarından döndüremediğini gören Firavun’un, Hz. Musa’yı serbest bırakmak istediği, bu durumu danışmanlarıyla değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Fakat onlar varlıklarının Firavun’a bağlı olduğunu düşünerek, sahip oldukları imkanlardan mahrum kalacakları ihtimaliyle bu fikre karşı çıkmış, Hz. Musa ve ona inananlarla birlikte toplumun bazı kesimlerinin de ülkede karışıklık çıkaracaklarını, halkı dinlerinden döndürme, Firavun ve tanrılarını reddetme gayreti içine gireceklerini ileri sürmüştür. Dolayısıyla onlar, sihir-

877 Yunus, 10/86.

878 Yunus, 10/88.

879 Razî, Tefsir, s. 12/452-453; Vehbi, 6/2251; Kutub, 8/52-53.

880 İbn Kesîr, Kasas, s.302.

881 İbn Kesîr, Kasas, s. 301.

bazlar cezalandırılırken Hz. Musa'yı serbest bırakmanın yanlış olacağını belirtmiştir.

Sihirbazlar Hz. Musa ile birlik olunca, Firavun ve adamlarının bundan ibret almaları ve onların da iman etmeleri gerekirdi. Fakat böyle olmamış, aksine onlar, Hz. Musa ve kardeşini de bir an önce cezalandırması için Firavun'a baskı yapmıştır. Sihirbazlardan aldığı darbeden sonra bocalayan Firavun bu türden tahrikleri de dikkate alarak, Hz. Musa ve kavmine yapacakları zulümleri sıralayarak içindeki kini dışına vurmuştur. Rivayete göre sihirbazların Müslüman olmasından sonra altı yüz bin kişinin iman ettiği, toplumun sosyal bir patlamanın eşiğine geldiği, Firavun ve adamlarının saltanatlarını kaybedeceği, çevresindekilerin bu yüzden onu uyarmak zorunda kaldığı belirtilmiştir.⁸⁸² Önceleri Firavun'a Hz. Musa ve kardeşi hakkında aceleci davranmaması gerektiğini, onunla ilgili vereceği kararı ertelemesini tavsiye eden yönetim kadrosu, sihirbazların yenilip iman etmesi üzerine ümit ve beklentileri kuba dönünce tavır değiştirerek: *"Firavun'a, 'Musa'yı ve kavmini yeryüzünde bozgunculuklar çıkarsınlar, seni ve senin tanrılarını terk etsinler diye mi serbest bırakacaksın?'"*⁸⁸³ diyerek onların derhal yakalanıp cezalandırılmalarını istemiştir. Onların bu aceleci tavırlarına karşı bu sefer daha sakın görünmek durumunda kalan Firavun, doğrudan Hz. Musa ve Hz. Harun'u cezalandırmak yerine İsrailoğulları'nın tamamını hedef alarak eskimiş yöntemleri yeniden sahnelemek isteyerek: *"(Tasalanmayın) 'biz onların oğullarını öldürür, kadınlarını kızlarını sağ bırakıp bazı emellerimiz için kullanırız. Nasıl olsa biz onlara karşı ezici bir üstünlüğe sahibiz.' dedi."*⁸⁸⁴

882 Zemahşerî, s. 2/942.

883 Araf, 7/127. İbn Abbas'ın bu ayeti kerimede geçen tanrılar ifadesinden Mısır kültüründe yaygın ve etkin olan sığır kültü olduğunu belirtmiştir. (Taberî, s. 1/413.)

884 Araf, 7/127.

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre halkın ileri gelenlerinin kafası karışıktır. Onların serbest kalmaları halinde kendi gelecekleri hakkında duydukları kaygının eseri olarak Firavun'u uyarırlar: Musa ve kavmi senin önerdiğin putlara ibadeti terk eder ve Musa'nın sana ibadet etmediğini, sihirbazlarla olan yarışmada galip geldiğini her tarafta yayarak insanları sana itaatten uzaklaştırır, toplumsal ahlaki bozarlar. Onları Musa'nın dinine girmeye davet ve teşvik ederek insanlar arasına fitne sokarlar. Dolayısıyla onların serbest kalmalarının doğru olmayacağını belirtirler. Bunun üzerine Firavun: Bundan sonra onları oldukları hal üzere bırakmayız. Şimdi onların hepsini birden yok etsek bu bizim acimiz şeklinde yorumlanır, zulüm olarak nitelenir ve halkın bizim hakkımızda su-i zan beslemelerine sebep olur. Makul olan onları yavaş yavaş zayıflatmaktır, diyerek onlar hakkındaki düşüncelerini açıklar.

Firavun, Hz. Musa'dan çok korktuğu halde bunu çevresindeki lere hissettirmeden ona dokunmaz, onu yakalayıp hapsedmez, aksine onu serbest bırakır.⁸⁸⁵ Böylece Firavun, eski uygulamalarını yeniden canlandırma kararı aldığını; İsrailoğulları'nın erkek çocuklarını öldüreceğini, kız çocuklarını hayatta bırakacağını ilan eder. Hz. Musa'nın galibiyetini gölgelemek hatta itibarsızlaştırmak, iktidarını/otoritesini etkilemediğini belirtmek için tekrar başa döneceğini ve toplumu sindirme yöntemlerini uygulayacağını, bu yolla İsrailoğulları'nın kökünü kurutacağını anlatır.⁸⁸⁶ Fakat şimdilik buna gerek olmadığını, Musa'yı serbest bırakmasının acizlikten kaynaklanmadığını, onu her an kısıvrak yakalayabileceğini belirterek topluma ondan korkmadığı ve bu yüzden onu hapsedmediği mesajı vermek ister. Bu ifadelerle Firavun, kendisinin İsrailoğulları'nı her halükârda yok edecek bir güce sahip olduğunu belirterek bir taraftan halkının sesini keserken diğer taraftan da İsrailoğulları'nı korkutmaya çalışır. Ancak onun şahit oldu-

885 Razî, Tefsir, s. 11/19.

886 Vehbi, s. 5/1729.

ğu mucizelerden sonra Hz. Musa'yı yakalama, hapsedme veya öldürme gibi eylemlere cesaret edemediği, içinde bulunduğu ruh halini halktan saklamak ve güçlü olduğunu göstermek için durumu kurtarmak adına böyle söylemek zorunda kaldığı fakat toplumun bu vaziyetten haberdar olmadığı için "Niçin Musa'yı salıverdin?" dedikleri iddia edilmiştir.⁸⁸⁷

Hz. Musa'nın doğumundan itibaren peygamber olarak görevlendirildiği zamana kadar İsrailoğulları'nın erkek çocuklarını öldürmekten vazgeçtiği belirtilen Firavun, gelişen olaylar sonrasında kendi saltanatına son verecek kişinin o olduğunu anlar fakat halkına hissettirmemeğe çalışır. Firavun, geçmişte yaptığı zulümleri devreye sokarak yeniden İsrailoğulları'nı cezalandırmaya başlayacağını duyurur.⁸⁸⁸ Onun bu tehditleri üzerine Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla ilgili söyledikleri ve kavminin ona verdiği cevap Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

*"Musa halkına, (Sakin korkmayın!) Allah'tan yardım isteyin ve sabırlı olun. Yeryüzü Allah'ındır, kullarından dilediklerini ona mirasçı yapar. Bilin ki, mutlu son, Allah'a yürekten inanıp, O'na karşı gelmekten sakınan, yardımı ancak O'dan isteyen ve sabreden kimseler içindir." dedi. Halkı Musa'ya 'Sen gelmeden önce de geldikten sonra da bize ne eziyetler ne zulümler yapıldı.' dedi. Musa da 'Şüphesiz Rabbiniz düşmanlarınızı yok edecek ve bu topraklara sizi hâkim kılacaktır; sonra da sizin neler yapacağınıza bakacaktır.' dedi."*⁸⁸⁹

Mevdudî, 1896 yılında yapılan arkeolojik kazılarda: "İsraililer imha edilmiştir. Yeniden üremeleri için geride hiçbir tohum bırakılmamıştır."⁸⁹⁰ şeklinde yazılı belgeler bulunduğundan söz etmektedir.

887 Vehbi, s. 5/1730.

888 Vehbi, s. 5-1730.

889 Araf, 7/128-129.

890 Mevdudî, s. 2/85.)

İsrailoğulları, erkek çocukların öldürülmesi, insan takatini aşan ağır işlerde çalıştırılmaları sebebiyle Firavun ve adamlarından çok eziyet çektikleri, çok acılar yaşadıkları için onlar tarafından yapılan tehditleri oldukça önemsemişler ve korkuya kapılmışlardır. Onları rahatlatmak için Hz. Musa iki şey tavsiye etmiş ve iki şeyle müjdelemiştir:

1. Allah'tan yardım dilemek;
2. Allah'ın verdiği belalara karşı sabretmek.

Alemde Cenab-ı Allah'tan başka bir gücün olmadığını bilen herkesin gönlü ve kalbi marifetullah bilgisi ile rahatlamaktadır. Böylece ona her türlü belaya katlanmak kolaylaşır. Bir de o, belanın gelişinin ancak Allah'ın hükmü ve takdiri ile olduğunu görür, bilir ve Allah'ın hükmünü görerek ona hazır olursa, ona her çeşit bela hafif ve kolay gelir.

Hz. Musa'nın kavmine müjdelediği iki şey ise:

1. *"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Oraya kullarından kimi dilerse mirasçı kılar."*⁸⁹¹ Böylece Hz. Musa, Firavun'u helak ettikten sonra onun elinde bulunan bütün mülkü İsrailoğulları'na vereceği hususunda kavmini heveslendirir.
2. *"Akıbet müttakilerindir."*⁸⁹² ifadesiyle dünya ve ahirette Cenab-ı Allah'ın onlara yardım edeceğini haber verir.⁸⁹³

İsrailoğulları'nın, düşmanın yok edilmesi ve zaferin gecikmesi konusundaki Allah'ın yardımının gecikmesinden dolayı serzenişte bulunmaları üzerine Hz. Musa, onlara umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helak eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar demiştir.

Böylece Hz. Musa, kavmini teskin ve teselli etmek, moralini yüksek tutmak için Kıptilerin yok olacağı ve topraklarının İsrailoğulları'na kalacağı yönündeki Cenab-ı Allah'ın vadini

891 Araf, 7/128.

892 Araf, 7/128.

893 Razî, Tefsir, s. 11/22.

hatırlatmıştır. Cenab-ı Allah'ın emir ve yasaklarına uymaları halinde bütün sıkıntılarının son bulacağı, şu anda düşmanlarının yaşadıkları topraklara özgür bir vaziyette sahip olacakları, dünyada ve ahirette mutluluğa erecekleri müjdesini vermiştir. Ancak o, bu vaadin gerçekleşmesinin onların nasıl davranacaklarına bağlı olduğunu, yaptıklarına göre karşılık verileceğini unutmamaları gerektiğini hatırlatmıştır.⁸⁹⁴ Razî, ayeti kerimede bahse konu edilen İsrailoğulları'nın "*Sen gelmeden önce de, geldikten sonra da bize ne eziyetler, ne zulümler yapıldı...*" şeklindeki şikâyet gibi görünen ifadeleri; Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesinden sonra Firavun'un zulmünün artarak devam etmesi üzerine, onların gelecek olan Allah'ın yardımının gecikmesinden dolayı söylendiğini belirtir. Hz. Musa'nın peygamber olarak gelmesinden ötürü duyulan bir hoşnutsuzluk olmadığını, aksine o vaadin nasıl olacağı hususunda bir izah istemeleri şeklinde yorumlar.⁸⁹⁵

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya söylediği, "*Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi.*" ifadesi farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Bu ihtimallerden birine göre; Yahudiler, Hz. Musa peygamber olarak görevlendirildikten sonra da hayatlarında bir değişiklik olmadığı, onun kendilerine bir faydası bulunmadığı, hâlâ Firavun ve adamlarının zulmüne maruz kaldıkları, çocuklarının öldürülmeye devam ettiği yönünde sitem etmiş olmaktadır. İkinci ihtimale göre; Hz. Musa'nın aklına gelen benzeri düşünceleri yok etmek bakımından kavmi, bundan dolayı üzülmene gerek yok, zira onlar senden önce bize yaptıklarını hala devam ettiriyorlar, senin bunda bir suçun yok demek istemektedirler.⁸⁹⁶

894 Zemahşerî, s. 2/944-946; Razî, Tefsir, s. 11/22; Vehbi, s. 5/1731.

895 Razî, Tefsir, s. 11/23; Vehbi, s. 5/1733.

896 Maturidi, s. 6/41; İbn Kesîr, Kasas, s. 288.

Firavun'un Tanrılık İddiası

Firavun, geçmişte örnekleri görülen kral tanrılardan biridir. Bunun anlamı geçmiş krallar toplumları üzerine kurdukları aşırı baskı sonucu kendilerini onlara tanrı gibi tanıtmış veya çevresindekiler bu baskılar sonucunda onlara tanrı gibi kulluk etmek durumunda kalmıştır. Bu inanışta elbet o dönemlerin putperest kültürünün de etkisi/katkısı olmuştur.

Kral tanrılar, kendilerinin gerçek tanrılar olmadığını bildikleri halde⁸⁹⁷ tebaaları üzerindeki otoritelerinden dolayı bazı tanrısız yetkileri kullanma gayreti içerisine girmiş, yaptıklarından sorumlu tutulmamıştır. Bu çerçevede onlar istediklerini öldürmüş, istediklerine her türlü şiddet ve zulmü uygulamış, toplumu besleyenin, koruyanın kendisi olduğunu iddia etmiştir. Geçmişte Hz. İbrahim zamanında yaşadığı bilinen Nemrud, bunun en meşhur örneklerinden birisi olarak kabul edilmiştir.⁸⁹⁸

Firavunlar, Nemrud benzeri bir tanrılık özentisi içinde olmuştur. Bu bağlamda Hz. Musa zamanında Mısır'da krallık yapan Firavun kâinatı yaratan, idare eden veya evrendeki sebepler dünyasında etkili olduğunu iddia eden bir ilah olmadığını bildiği halde kendini tanrı ilan etmiştir. Onun tanrılığı, yönettiği toplumun hâkimi olduğunu hissetmek, koyduğu kurallara onların mutlak itaatini istemek şeklinde algılanmıştır. Onun, yaşadığı dönemin materyalistlerinden olarak kabul edildiği için yaratıcı varlık fikrini reddettiği, herkese kendini tanrı olarak tanıttığı belirtilmiştir.⁸⁹⁹ Âlimlerin bir kısmı Firavun'un, dönemin şartları içinde yaygın olan dini inanışların etkisi altında kalabileceğini ve bundan dolayı Allah'ı bilmeyebileceğini veya inkâr edeceğini söylerken, bazıları onun Allah'ı bildiğini ama kibrinden, büyüklük tutkusundan ve ceberutlüğünden dolayı yalan söyleyerek ve iftira atarak inkâr eder görüldüğünü

897 Razi, Tefsir, s. 15/526.

898 Geniş bilgi için bk. Erdem, Hz. İbrahim, s. 34-38, Ankara, 2022.

899 Razi, Tefsir, s. 11/20; Vehbi, s. 5/1730; Mevdudî, s. 4/184.

söylemiştir.⁹⁰⁰ Bunun yanında onun bölgesel kültürün etkisinde kalarak ineklere ilah olarak tapıldığı, hatta güzel bir inek gördüğünde insanların ona ibadet etmelerini emrettiği söylenmektedir. Nitekim İsrailoğulları'nın Mısır'dan ayrıldıktan sonra, Hz. Musa Tur Dağı'na çıktığında Hz. Harun'un kontrolünde kalan Yahudilerin bu genel kültürün etkisiyle Samiri tarafından yapılan buzağıya tapındıkları iddia edilmiştir.⁹⁰¹

Hz. Musa zamanında yaşayan Firavun'un II. Ramses olup olmadığı tartışılmakla birlikte, elde mevcut papirüslerden anlaşıldığına göre o, kendisine ibadet edilmesini isteyen bir resmî belge yayınlamıştır.⁹⁰²

Firavun, sihirbazların iman ederek Müslüman olmasından sonra kavmi ile kendisi arasındaki inanç konusunu yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır. O, *"Derhal adamlarını toplayarak."*⁹⁰³ putların insanları tanrılara yaklaştıracığı yönündeki yaygın inanıştan hareket ederek,⁹⁰⁴ halkını kendisine daha etkin bir şekilde bağımlı hale getirebilmek için kendi suretinde putlar yaptırmış, toplumu o putlara tapmaya mecbur etmiş ve *"Ben sizin en büyük Rabbiniz değil miyim?"*⁹⁰⁵ diyerek kendini Allah'a eş hatta daha büyük bir tanrı gibi ilan etmiştir.⁹⁰⁶

Maturidi, Firavun'un ruh halini ve toplum içindeki konumunu şu cümlelerle ifade etmektedir: *"Lanetli Firavun, aslında kendisinin göğün ve yerin Rabbi olmadığını gayet iyi biliyordu. Fakat o, kavmi için birtakım putlar edinmişti. Ve halkına kendisine yaklaştırmaları için onlara tapmalarını emretmekteydi. Ancak kendi seçkinleri söz konusu olduğunda onların kendisine tapın-*

900 Razi, Tefsir, s. 15/525-526.

901 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3065.

902 Havva, s. 5/274.

903 Naziat, 79/22.

904 Bk. Zümer, 39/3.

905 Naziat, 79/23.

906 Zemahşerî, s. 2/942; Vehbi, s. 5/1730.

malarına izin veriyor ve onlar içinden özel kimselere kendisine tapınmalarını emrediyordu. O yüzden de kendisini en yüce Rab olarak isimlendiriyordu.”⁹⁰⁷

Bundan sonrası Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade buyrulmaktadır: *“Firavun kavmine şöyle haykırdı: ‘Ey kavmim! Şu Mısır ülkesinin hükümranlılığı bana ait değil mi? Ayaklarımın altından akan şu ırmaklar benim değil mi? (Benim ne kadar güçlü olduğumu, Musa’nın ise hiçbir gücünün olmadığını) görmüyor musunuz? Yoksa ben, meramını anlatmaktan aciz olan şu zavallı adamdan daha üstün değil miyim? Madem öyle, (Tanrısı tarafından) boynuna altından gerdanlıklar, kollarına bilezikler takılsa ya! Yahut yanında melekler bulunsa ya!’ Firavun, kavmini bu ve benzeri sözlerle) etkisi altına aldı ve hepsi de ona boyun eğdi. Zaten onlar yoldan çıkmış bir toplumdur.”⁹⁰⁸*

Kur'an-ı Kerim'de geçen *“Sizin Rabbiniz kim?”* ibaresindeki *“Rab”* kelimesinin anlamından hareket eden bazı bilim insanları; bunun eğitmek, terbiye etmek anlamına geldiğini, Firavun'un bundan dolayı Hz. Musa'ya *“Biz seni yeni doğmuş bir çocukken içimizde büyütüp terbiye etmedik mi? Sen, ömrünün birçok yılını bizim aramızda geçirmedin mi?”⁹⁰⁹* derken tanrılık yanında bir de eğitici gibi algılanabileceğini, bundan dolayı *“Ben sizin en büyük Rabbiniz değil miyim?”* dediğini söylemiştir.⁹¹⁰ Razî, Firavun'un Hz. Musa'nın mucizelerini gördükten sonra kendisine yardım etmeleri amacıyla ülkedeki bütün sihirbazlara haber göndererek çağırmasını, onun bir acizliği olarak değerlendirmiş ve bundan dolayı halkın onu zelil, hakir ve aciz bir insan olduğunu bildiğine delil olarak göstermiştir.⁹¹¹

Maturidi yukarıda aktarılan ayeti kerimeleri, peygamberlik konusu ve Firavun'un Hz. Musa ile kendisini kıyaslaması

907 Maturidi, s. 17/51. Ayrıca bk. Mevdudî, s. 4/183-184.

908 Zuhurf, 43/ 51-54.

909 Şuara, 26/18.

910 Razî, Tefsir, s. 15/527.

911 Razî, Tefsir, s. 10/548.

şeklinde değerlendirmiştir: *“Lanetli Firavun bu sözleri, Hz. Musa’nın peygamberlik iddiasına karşılık olarak kavminin ve halkının kafasını bulandırmak için söylemişti. Yani Allah eğer bir elçi gönderecek olsa, buna en layık olan ve Musa’dan önce hak eden benim. Çünkü gördüğünüz gibi Allah Mısır diyarının mülkiyetini bana verdi, ayaklarımın altından da ırmaklar akıp duruyor. Musa ise bunlardan hiçbirine sahip değildir. Dolayısıyla peygamberlik Musa’dan önce benim hakkımdır, ona ben daha layık biriyim. ‘Ben bu değersiz adamdan daha iyi değil miyim?’ Yani o zayıftır. Malı mülkü, ordusu, halkı yoktur. Neredeyse kendini ispatlayacak kanıtları da yoktur. (O peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse ya! Yani bana indirildiği gibi, yani bana verilen mal ve altın gibi bir servet ona da verilse ya! Yahut şöyle söylemişti: İnsan birini kendine elçi seçerse, ona çeşitli iyilikler, güzellikler verir, bol bol mal verir, kendisine bunlardan verilmeyen kişi de elçi değildir. Şöyle demiş de olabilir: iddia ettiği gibi eğer o Allah’ın elçisi ise benim halkıma ve ordu-ma verdiğim gibi mutlaka Allah ona da altın bilezikler verirdi. Lanetli Firavun, bu tür sözlerle Musa’nın peygamberlik davası konusunda kavminin aklını bulandırmaya çalışıyordu.”*⁹¹² Zemahşerî de *“Firavun kendisini hükümdarlık ve güç ile niteleyip, Musa (a.s.) ile kıyaslayarak onu zaaf içinde ve desteksiz olmak-la niteleyince; eğer doğru söylüyorsa Rabbi onu hükümdar ve lider yapsaydı, ona bilezik taksaydı, meleklerden yardımcı ve destekçiler verseydi ya!”* ifadeleriyle Maturidi’ye katılmıştır.⁹¹³

Kur’an-ı Kerim’de Firavun ile Musa arasında geçen tartışmalar, pek çok ayeti kerimede farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Bu çerçevede her zaman Hz. Musa’nın Allah’ın elçisi olduğu vurgulanmış, Firavun’un ise bunu reddettiği, ona iman etmediği üzerinde durulmuştur. Firavun sahip olduğu imkânlarla dayanarak ve geleneksel kültürün de etkisiyle her zaman ken-

912 Maturidi, s. 13/278.

913 Zemahşerî, s. 6/54.

dini tanrı olarak görmüş,⁹¹⁴ tebaasının tapınmasını istemiştir. Geleneksel putperestlik inancında, putlara tapanların gerçekte Allah'ı tanıdıkları, fakat putları insanları O'na yaklaştırmak için ortak ve aracı edinildikleri düşünülürse Firavun'un kendisini ne şekilde konumlandığı ayrı bir husustur. Firavun'un da tapındığı putları olduğunu iddia eden bazı yorumculardan farklı düşünenler, *"Ben sizin yüce Rabb'inizim"* dediğini ileri sürerek onun putlara tapmış olmasının mümkün olmadığını, ancak kavmi için putlar yaptırmış olabileceğini belirtmişlerdir.⁹¹⁵ Fakat Kur'an-ı Kerim'de geçen *"Kavminin ileri gelenleri Firavun'a, 'Musa'yı ve kavmini yeryüzünde bozgunculuk çıkar-sınlar, seni ve senin tanrılarını terk etsinler diye mi serbest bırakacaksın?'"*⁹¹⁶ ifadesi, onun kendisi dışında bazı varlıklara da tanrı olarak inandığına işaret etmektedir.⁹¹⁷

Gerek ayeti kerimelerden gerekse müfessirlerin yorumlarından kendini tanrı gibi gören birinin, Hz. Musa'nın ortaya koyduğu olağanüstülükler karşısında sanki onun haline bile gıpta edip özendiği veya onun gibi peygamberlik beklentisi içerisinde olduğu, Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesinden rahatsızlık duyduğu kanaati oluşmaktadır. Bu ayeti kerimelere göre o, sahip olduğu imkânlar sebebiyle kendisini peygamberliğe Hz. Musa'dan daha layık konumda görmektedir. Zaman zaman Firavun, halkına birtakım ihsanlarda bulunan bir kimse olarak görünmekte, zaman zaman da Hz. Musa'yı peygamber olarak görevlendiren Allah'ın ona böyle bir nimet vermediğinden rahatsızlık duymakta, *"Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altından akıyor mu? Bunları görmüyor musunuz?"* diyerek kendini Allah ile mukayese etmektedir.⁹¹⁸

914 Naziat, 79/23; Zemahşerî, s. 6/52.

915 Maturidi, s. 6/37.

916 Araf, 7/127.

917 Mevdudî, s. 4/183.

918 Harun Reşid'in bu ayeti kerimeyi okuduğunda "And olsun, orayı kölelerimin en hakirine vereceğim!" dediği ve İbrikçisi Hasib b. Humeyd'i buraya vali olarak tayin ettiği nakledilmektedir. (Zemahşerî, 6/52.)

Ayeti kerimelerin açık anlamından; Firavun'un ne demek istediği gayet net anlaşılmaktadır. Firavun halkının Hz. Musa'ya ve getirdiği inanç değerlerine meyletmesini engellemek için kendini yüceltirken Hz. Musa'yı itibarsızlaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Hz. Musa'nın konuşma zorluklarını da bir eksiklik olarak niteleyerek, kendinin ondan daha üstün ve hayırlı olduğunu öne sürerek kendisini peygamberlerle mukayese etmiştir.

Sihirbazların İmanından Sonra Firavun

Sihirbazların iman etmesi Firavun'un otoritesini sarsmakla kalmamış, ondan beslenen ve bu sebeple çevresinde bulunanları da etkilemiştir. Firavun bu konudaki uyarıları dikkate almamış, yeri ve zamanı gelince gerekenleri yapacağını bildirmiştir.⁹¹⁹ İbn Kesîr, *"O Bizim, katımızdan verdiğimiz mucizeleri getirip gösterince de şöyle dediler: 'Musa'ya inanıp onunla birlikte iman etmiş olanların oğullarını öldürün, kadınlarını kızlarını sağ bırakıp hor ve hakir bir şekilde kullanın..."*⁹²⁰ ayeti kerimesinden hareketle; Hz. Musa'nın doğumu öncesindeki uygulama ile onun sihirbazlarla olan karşılaşmasından sonraki uygulama arasındaki farka dikkat çekmektedir. Birincisinde doğacak çocuğun kendi saltanatını ve ülkesini elinden alacağı korkusuyla erkek çocuklarının öldürülmesini isterken, ikinci uygulamadan Hz. Musa'ya inananların erkek çocuklarının öldürülmesini onun ve taraftarlarının güçlenememesi için yaptığını belirtmektedir.⁹²¹

Bu tehditler karşısında, *"Musa halkına '(Sakin korkmayın!) Allah'tan yardım isteyin ve sabırlı olun. Yeryüzü Allah'ındır, kullarından dilediklerini ona mirasçı yapar. Bilin ki, mutlu son, Allah'a yürekten inanıp, O'na karşı gelmekten sakınan, yardımı*

919 Araf, 7/127.

920 Mümin/Gafir, 40/25.

921 İbn Kesîr, Kasas, s. 289; Zemahşei, s. 5/1024.

*ancak O'dan isteyen ve sabreden kimseler içindir.' dedi.*⁹²² Bunun üzerine, *"Halkı Musa'ya, 'Sen gelmeden önce de geldikten sonra da bize ne eziyetler ne zulümler yapıldı.' dedi."*⁹²³ Ayeti kerimenin ifade şeklinden anlaşıldığına göre İsrailoğulları, Hz. Musa'nın kendilerine peygamber olmasından ve gösterdiği çabalardan memnun ve mutlu olmamıştır. Onlar Hz. Musa sayesinde yaşadıkları acıların ve gördükleri zulmün hemen biteceğini düşünmüş olmalı ki; onun peygamber olmasından önceki çekilen sıkıntıların peygamber olmasından sonra da devam edeceği kaygısına kapılmış ve Firavun'un tehditlerinden oldukça etkilenmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Musa'nın peygamber olmasıyla değişen bir şey olmadığını, her halükârda Firavun ve adamlarının zulmünü yaşadıklarını belirtmişlerdir.⁹²⁴

*"Musa da 'Şüphesiz Rabbiniz düşmanlarını yok edecek ve bu topraklara sizi hâkim kılacaktır, sonra da sizin neler yapacağınıza bakacaktır.' dedi."*⁹²⁵ Böylece Hz. Musa kavmine, Cenab-ı Allah'ın mazluma yardım edeceğini, darda koymayacağını, düşmanlarını yok ederek onları özgürleştireceğini hatta Firavun ve adamlarının hâkim oldukları topraklı onlara vereceğini, ancak bu nimetlerin devamlılığı bakımından onların tutum ve davranışlarının etkili olacağını belirtmiştir.

Firavun, zorda kalmış ve itibarı sarsılmış olmanın verdiği sıkıntıları aşmak, yaşadığı içsel korkuyu belli etmemek adına Hz. Musa'ya inananları tehdit ederek bir anlamda kendi halına da gözdağı vermek istemiş ve şöyle demiştir: *"...Bırakın, Musa'yı öldüreyim. Rabb'ine yalvarsın (bakalım Rabbi onu kurtarabilecek mi?) Dikkat edin! Ben onun, sizin dininizi değiştirmesinden ya da ülkede bozgunculuk çıkarmasından endişe ediyorum."*⁹²⁶

922 Araf, 7/128.

923 Araf, 7/129.

924 Sabunî, 4. Fasikül, s. 36.

925 Araf, 7/129.

926 Mümin, 40/26.

Firavun'un niçin ve ne zaman böyle bir beyanda bulunduğu müfessirler tarafından tartışılmış ve Hz. Musa ile Firavun arasında yaşanan olayların bütünü dikkate alınarak farklı açıklamalarda bulunulmuştur. Maturidi bu sözün, Firavun'un Hz. Musa'ya tabi olanların çocuklarını öldürme emrini verdiği halde halkın yine de ona tabi olmaktan vazgeçemediklerini gördüğünde söylendiği üzerinde durmakta ve niçin söylendiği hususunun yoruma açık olduğunu belirtmektedir.⁹²⁷

Firavun, yakın çevresindeki komutanlar arasında, Hz. Musa'nın öldürülmesini istemeyenler olabileceği hissini uyandırmamak için bırakın onu öldüreyim diye boşluğa bir meydan okumuş, fakat kendisine engel olacak kimse çıkmamıştır. Fakat Hz. Musa'nın büyüclük yaptığı varsayımıyla; *"Firavun ona karşı koyamadığı, cevap veremediği için onu öldürdü"* şeklinde halk arasında dedi kodular yayılacağından, bazı insanlar onun öldürülmesinin doğru olmayacağı şeklinde Firavun'u uyarmıştır. Bazıları da Hz. Musa'nın Firavun'u çok fazla meşgul ettiğini, oysa bir hükümdarın bundan daha önemli işleri olması gerektiği şeklinde hatırlatmalarda bulunmuştur. Bu bilgileri nakleden Vanî Mehmed Efendi, Firavun'un içten pazarlıkçı, devletini elinden alacağını düşündüğü kimselere karşı çok acımasız olduğunu ve böylelerini yok etmek için kan dökmeyi sevdiğini belirtmiştir. O, bu özelliklerine rağmen Hz. Musa'dan çok korktuğunu, onu öldürmeye kalkıştığında başına neler geleceğini baştan hesap etmenin zorluğunu tahmin ettiği için güya onu öldürmek istiyormuş gibi davrandığını fakat komutanlarının kendini engellediğini iddia etmiştir.⁹²⁸

Onun bu tehditkâr tavrı ve inandığı değerler karşısındaki kaygıları üzerine: *"Musa, 'Ben kibirlenip böbürlenerek hesap gününü inkâr edenlerin hepsinden hem benim Rabbim hem de sizin Rabbiniz olan Allah'a sığınırım.' dedi."*⁹²⁹ Böylece o hem

927 Maturidi, s. 13/46.

928 Vanî, s. 352-353.

929 Mümin, 40/27.

Firavun'a hem de kendi kavminden olanlara işledikleri veya işleyecekleri amellerle ilgili olarak ölümü ve ötesini, ahireti hatırlatmıştır.

Firavun'un hanedanından Hz. Musa'nın haklılığına ve masumiyetine inanan biri, onun geçmişteki uygulamalarının benzerleriyle Hz. Musa ve yanındakileri tehdit etmesine dayanamayarak tepki göstermiştir. Yukarıda başka bir konuyla bağlantılı olarak nakledilen bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilmektedir: *"Firavun hanedanından, inandığı halde o güne kadar inancını gizleyen birisi şöyle dedi: 'Bir adamı, 'Rabbim Allah dediği için mi öldüreceksiniz? Hâlbuki o size, Rabbinizden apaçık mucizeler getirmiş bulunuyor. Eğer yalan söylüyorsa, yalancının cezasını çeker. Fakat doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği azabın bir kısmı başınıza gelip çatar. (Onu öldürmenize gerek yok. Eğer Musa yalancıysa) iyi bilin ki, Allah taşkınlık edenleri ve yalancıları asla emeline ulaştırmaz. Ey kavmim! Bugün ülkede hükümlanlık sizin elinizde, güçlü olan sizsiniz. Şayet (onun sözünü ettiği azap) başımıza gelirse, Allah'ın azabına karşı, söyleyin bize kim yardım edecek.' Firavun dedi ki: 'Ben size sadece kendi görüşümü söylüyorum ve (bilirsiniz ki) ben sizi doğru yoldan başka bir yola sevk etmem.' O mümin kişi şöyle devam etti: 'Ey kavmim! Ben daha önceki pek çok halkın başına gelen felaket gibi bir felaketin sizin başınıza da gelmesinden korkuyorum. Nuh, Ad, Semud ve onlardan sonra gelen kavimlerin başlarına geldiği gibi. Aslında Allah kullarına zulmetmeyi hiç istemez. Ey kavmim! Ben, herkesin feryat figan edeceği kıyamet gününde başınıza geleceklerden korkuyorum. O gün arkanızı dönüp kaçmaya çalışacaksınız. Fakat bilin ki, sizi Allah'ın azabından hiç kimse kurtaramayacak, (azgınlığı sebebiyle) Allah'ın şaşırttığı kişiye de doğru yolu gösterecek kimse olmayacaktır. Bundan önce Yusuf da size apaçık delillerle gelmişti. Fakat onun getirdiği deliller konusunda da şüpheyeye düşmüştünüz. O ölünce de Allah artık ondan sonra asla bir elçi göndermeyecektir.' demiştiniz. (Böyle diyerek sonra gelen pey-*

gamberlere de inanmamıştınız.) Durum şudur: Allah taşkınlık eden ve hep şüphe içinde olanları saptırır. Böyle insanlar ellerinde hiçbir delil bulunmadığı halde Allah'ın (Musa'ya verdiği) mucizeleri konusunda ileri geri konuşur, tartışır dururlar. Bu da Allah katında ve inananlar nezdinde büyük bir gazap ve öfkeye sebep olur. Evet, işte böyle. Allah kibirlenip böbürleneler ve zorbaların kalbini mühürler.”⁹³⁰

Maturidi, Firavun ailesine mensup iman etmiş olan kişi ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Birinci yoruma göre, adam görünüşte Firavun'un ailesinden idi. Fakat imanını gizliyordu. Onlara göre zahirde onun ailesindendi. Ancak o adam hakikatte Firavun'un ailesinden değildi. Ancak Musa'nın ailesindendi ve ona tabi idi. Çünkü Musa'ya tabi olmuş ve Firavun'a tabi olmaktan vazgeçmişti. İkinci yoruma göre; adam Firavun'un ailesindendi. Yani nesep itibariyle onun soyundandı. Çünkü onun Firavun'un amcasının oğlu olduğuna dair bir rivayet vardır.⁹³¹ Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de bu mümin kişinin Firavun'un amcasının oğlu olduğu açıklanmamış ise de onun ailesinden olduğu vurgusu yapılmakta ve Maturidi'nin değerlendirmelerinden ikinci husus Kur'an-ı Kerim'de ki bilgi akışına daha uygun görünmektedir. Çünkü o, kendi milletin yaptıklarına karşı çıktığı için öldürülmekten korktuğu için düşüncesini gizlemiştir. Bu ilahi kelam, o kişinin canından korktuğu için imanını gizlediğini haber vermektedir. O, Allah'ın elçisi Hz. Musa'nın öldürülmesinden korktuğu anda içinde gizlediği endişeyi açıklamıştır. Her ne kadar içindekini açıklamakla kendi hayatını tehlikeye atsa da peygamberlerden birinin kurtuluşu ümidiyle bunu açıklamıştır.⁹³² İbn Kesîr,

930 Mümin, 40/28-35. Ayrıca bk. Mümin, 40/36-50.

931 Maturidi, s. 13/48; İbn Kesîr, Tefsir, s. 13/6990.

932 Maturidi, s. 13/49. Mekke müşrikler Peygamberimiz Hz. Muhammed'i öldürmek istediklerinde, Hz. Ebu Bekir kendini ortaya atmış ve daha önce imanını gizleyen adamın söylediği “Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz?” sözünü söylemiştir. İşte bu ayeti kerime Resûlullah'a o zaman inmiştir. Urve b. Zübeyr şöyle anlatmaktadır: Abdullah b. Amr b. As'a dedim ki: Müşriklerin Resûlullah'a yönelik olarak yaptıkları eylem-

iman eden kişinin Firavun ailesinden olduğunu kabul etmekle birlikte bu konuda farklı bir görüşe de yer vermektedir. O, mümin kişinin İsrailoğullarından olması halinde Firavun'un onu cezalandırmakta tereddüt etmeyeceğini belirttikten sonra, Kasas suresi 28/20. ayeti kerimesinden de yararlanarak İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmektedir: *"Bu adam, Firavun'un karısı ve 'Ey Musa, ileri gelenler seni öldürmek için aralarında görüşüyorlar.' diyenden başka Firavun hanedanından hiç kimse Hz. Musa'ya iman etmemiştir."* Bu kişi imanını kavmi olan Kıptilerden saklamış, Firavun, *"Bırakın beni de Musa'yı öldüreyim."* deyinceye kadar açığa vurmamış, ancak o zaman kendini ifşa etmiştir.

Firavun Haman'a Kule Yapmasını Emrediyor

Tarihi kaynaklarda, Firavun benzeri bir sıfat mı yoksa gerçek bir şahsiyet mi olduğu tartışılan Haman, Firavun'un veziri veya saraydaki önemli şahsiyetlerinden biri olup Kur'an-ı Kerim'de adı altı yerde geçmektedir.⁹³³ Farklı yerlerde ve farklı

lerin en kötüsü ne idi? Şu cevabı verdi: Resûlullah (s.a.v.) Kabe'de namaz kılarken Ukbe b. Ebu Muayt geldi, hırkasını boynuna dolayıp şiddetle sıktı. Hemen Hz. Ebu Bekir geldi, Ukbe'nin omuzundan tutup geri çekti ve onu Resûlullah'tan uzaklaştırdı. Sonra da şöyle dedi: "Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden ayetler getirmiştir." (Buhari, "Tefsir", 41; İbn Kesir, Tefsir, s. 13/6991.)

- 933 Bk. Kasas, 28/6, 8, 38; Ankebut, 29/39; Gafir, 40/24, 36. Ayrıca bk. Şaban Kuzgun, "Haman", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, s. 15/ 436. Mevdudî, Haman konusunda şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: Batılı müsteşrikler bu konu hakkında oldukça kritik bir tutum takınmışlardır. Onlara göre Haman, Hz. Musa'dan yüz sene sonra M.Ö. 486-465 arasında hüküm sürmüş olan Pers kralı Xerxes'in nedimiydi. Fakat Kur'an onu Mısır'da bir Firavun'un bir bakanı olarak göstermektedir. Müsteşriklerin fikri katkısız ön yargıdan başka bir şey değildir. Bir kere müsteşriklerin elinde Xerxes'in Haman'dan önce Haman isimli bir başka şahsın yaşadığını ispatlayacak tarihi bir delil var mıdır? Varsa nedir? Eğer bir müsteşrik sahih belgeleri araştırarak Firavun'un bakan, başkan ve nedimlerine ait olan ve içinde Haman adı geçmeyen tam bir listeyi ortaya çıkarırsa hiç beklemeden bunu umuma duyurup mikrofilmini neşretmelidir. Çünkü Kur'an'ı reddetmek için bundan daha iyi, daha etkili bir araç olamaz." (Mevdudî, s. 4/159.) Firuzabadi, Haman konusunda şu bilgileri vermektedir: Haman ismi Arapça değildir. O da aslen Horasan taraflarından gelmiş olup Fira-

zamanlarda yaşadıkları için Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen Haman ile Tevrat'taki aynı şahıs değildir.⁹³⁴

Haman yerine göre bir zulüm aracı, yerine göre zulümde Firavun'un akıl hocası, teşvik ve destekleyicisidir. Anlatıldığına göre, Hz. Musa doğmadan önce, kız çocuklarının sağ bırakılarak erkek çocukların öldürülmesini tavsiye eden odur. O da Hz. Musa'ya karşı çıkanlardandır.⁹³⁵

Mısır kültür ve dini hayatında özel bir yeri olan ve Amon şeklinde ifade edilen başrahibin, Kur'an-ı Kerim'de, firavun gibi özel bir isim değil, özel bir misyonu temsil eden gurubun başı olduğu da düşünülebilir. Esas itibariyle başrahip Amon'u kralar tayin etmekle birlikte büyük bir siyasi rol üstlenmiştir. Bunlar zamanla devlet işlerinde doğrudan doğruya etki alanı oluşturan bir konuma yükselmiştir. Devlet içinde ayrı bir geliri ve bütçesi olan bu dini kurum, kudretli iktidarlar zamanında onlarla uyumlu çalışmış, fakat zayıf krallar devrinde devlet yönetiminde etkin bir siyasi güç haline gelmiştir.⁹³⁶

Firavun'un ondan bir kule yapmasını istemesi, Haman'ın Mısır yönetiminde Firavun'dan sonra gelen ona çok yakın bir kişi olduğunu göstermektedir. Bu durum onun taş ocaklarında çalışan işçilerin şefi ve inşaat işlerinden sorumlu en yetkili kişi olabileceğini akla getirmektedir. Mısır tarihinde bu görevlerin Amon başrahibine ait olması dolayısıyla, Kur'an-ı Kerim'de sözü edilen Haman'ın bir şahıs veya Amon rahiplerinin kullandığı bir unvan ve inşaat işlerinden sorumlu en üst düzeydeki yetkiliyi ifade edebileceği de iddia edilmiştir.⁹³⁷

Hz. Musa, Firavun'u imana davet ettiği zaman o, Allah'ı yakından tanımak için Haman'dan kule yapmasını istemiştir. Kur'an-ı Kerim'de çok detaya girilmeden bu konuda şöyle

vun'un vezirlerinden birisi olarak bilinmektedir. (Firuzabadi, s. 6/72.)

934 Kuzgun, s. 15/436. Krş. Ester, 7/10, 9/7-10.

935 Aydemir, s. 145.

936 Afetinan, s. 123.

937 Kuzgun, s. 15/437.

denmektedir. *"Firavun şöyle dedi: 'Efendiler! Ben sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyordum. Ey Haman! Sen tuğla ocağını tutuştur. (Pişirdiğin tuğlalarla) benim için yüksek bir kule yap ki, (bu kuleye çıkıp) Musa'nın tanrısı hakkında bilgi sahibi olayım. Onun yalancı olduğundan benim hiç şüphem yok."*⁹³⁸ Bunun yanında Mümin suresinde: *"...Ey Haman! Bana yüksek bir kule yap ki, yollar bulayım, o yollarla göklere çıkıp Musa'nın tanrısıyla görüşeyim..."* ilavesi bulunmaktadır.⁹³⁹

Bu ayeti kerimelerden anlaşıldığına göre Firavun; Hz. Musa'nın gökyüzünde kendisini peygamber olarak gönderen tanrısı olduğunu söyleyerek yalan söylediğini düşünmüş, bundan dolayı onun bu yalanını açığa çıkarmak için Haman'a yüksekçe muhteşem bir kule (saray) yapmasını emretmiştir.⁹⁴⁰ Bu kulenin rasathane olması ihtimali üzerinde de durulmuştur.⁹⁴¹ Yazır, bu ayeti kerimeyi kendine has ifade biçimiyle şöyle yorumlamaktadır: *"Firavun bir kule yaptırarak teknolojik bir çıkış yapmak suretiyle Hz. Musa'yı güya yalancı çıkarmak için bir şarlatanlık yapmak istiyordu. Bunun iki sebebi olması tahmin edilebilir. O, ya halka bakınız! Göklere de araştırdık oralarda Musa'nın dediği tanrıyı göremedik. Olsa idi görünmesi gerekirdi, demek istedi. Veya bakınız! Bu kadar maddi ve teknolojik imkanlarımıza rağmen göklere çıkmanın imkanını bulamadık. O halde Musa nereden çıktı da bize onların rabbi tarafından memur olduğunu söylüyor."*⁹⁴²

Haman tarafından yapılması istenen kulenin yapılıp yapılmadığı ve Firavun'un onun üzerinden Allah'ı görmeye çalıştığıyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Dolayısıyla âlimler bu hususta görüş birliğine varamamışlardır. Bu kulenin yaptırıldığını ileri sürenler oldukça

938 Kasas, 28/38.

939 Mümin/Gafir, 40/36-37.

940 Ebussuud, s. 6/516; Sabunî, 11. Fasikül, s. 37; Mutavi', s. 53.

941 Ebussuud, s. 6/516.

942 Yazır, s. 6/4159.

abartılı şu bilgileri aktarmaktadırlar: Firavun'un emri üzerine Haman işçileri toplar. Yapımı gerçekleştirmek için yardımcılar ve işçiler hariç elli bin usta bulunur. Haman tuğlaların pişirilmesini, kireç taşlarının yakılmasını, tahtaların yontulup hazırlanmasını, çivilerin çakılmasını emreder. Böylece o, çevresindekilerden oldukça sağlam bir bina yaptırır. Derken bir akşamüzeri güneş batarken Cenab-ı Allah Cebrail'i gönderir. Cebrail ona kanadıyla vurduğunda üç parçaya ayrılır. Bir parçası Firavun'un ordusunun üzerine düşer. Böylece bir milyon insan ölür. Bir parçası denize düşer. Bir parçası da batı tarafına düşer. Böylece ustalar, işçiler bütün çalışanlar yok edilir.⁹⁴³

Tanrılık otoritesini başkalarıyla paylaşmak istemeyen Firavun, Allah hakkında duyduklarından oldukça rahatsız olmuş ve kendisi dışında herkese meydan okumuştur. Ayeti kerimenin içeriği konusunda âlimlerin tartışmalarından somut bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Hatta bundan dolayı Firavun'un Allah'ı aramak için Haman'a bir kule yaptırmadığını, sadece aklından böyle bir düşünce geçirdiğini veya alay olsun diye bu ifadeyi kullandığını iddia edenler bile olmuştur.⁹⁴⁴ Bütün bunların yanında Mısır'da Firavunlar dönemine ait pek çok eser tamamen veya kısmen varlığını korurken, Haman'ın yapılışında usta-işçi binlerce kişiyi çalıştırarak yaptığı kuleye dair herhangi bir kalıntı veya öyküden söz edilmemesi de ayrı bir husus olarak akla gelmektedir. Muhtemeldir ki, yukarıda alıntı yaptığımız Cebrail'in kanadı marifetiyle kulenin dağıtıldığı yönündeki rivayet bu boşluğu gidermek için geliştirilmiş ve kaynaklarda yer almıştır.

Mevdudî bu konuyla ilgili çok açık ve net bir şekilde: *"Firavun'un bu aptalca şeyi yapmadığı aşikardır. O yalnızca halkı aldatmak kastıyla böyle söylemişti."*⁹⁴⁵ ifadelerini kullanmıştır.

943 Razi, Tefsir, s. 17/521; Mutavi', s. 53-54; eş-Şihava, s. 102.

944 Razi, Tefsir, s. 17/522.

945 Mevdudî, s. 4/185. Ayrıca Bk. A. Neccar, s. 257.

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Firavun, Hz. Musa'nın tebliğ ettiği dini hükümlerden kuşku duymuş, onlara inanmamış hatta alay edercesine Haman'dan bir kule yapmasını istemiştir. Bundan dolayı Cenab-ı Allah onun hakkında *"...Firavun'un küfür ve isyanı kendisine güzel görünmüş ve bu tutumu onu doğru yoldan alıkoymuştur. Firavun'un (Musa'yı yalanlamak ve onu öldürmek için kurduğu) bütün tuzakları boşa çıkmıştı."*⁹⁴⁶ buyurmuştur.

Haman tarafından yaptırılması istenen kule, Hz. Musa Firavun mücadelesinde Kur'an-ı Kerim'in önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. Nasıl yapıldığı ve akıbetinin ne olduğu hakkında açık bir bilgi bulunmasa da onun mutlaka yapılmış olması Kur'an-ı Kerim'in ruhu ve anlatım tekniği bakımından önemlidir. O döneme ait Mısır'da diğer tarihi kalıntılar gibi kule ile ilgili herhangi bir bakiyenin bulunmaması onun yapılmadığı anlamına gelmemelidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim Karun ve onun sahip olduğu dünyalıklarla ilgili olarak çok önemli bilgiler vermekte fakat şu ana kadar onlarla ilgili de herhangi bir kalıntıya tesadüf edilmemektedir.

Mucizeler Dönemi

Peygamberliğin En Önemli Delili Mucize

Sihirbazların iman etmesinden sonra Araf suresinde tafsilatlı bir şekilde açıklandığı üzere,⁹⁴⁷ Hz. Musa Mısır'da belli bir süre kalarak Firavun ve toplumunu hak yoluna, Allah'ı Rab olarak tanımaya davet etmiştir. Bu süreçte pek çok mucizeler göstermiş fakat onlar inatları yüzünde onun dediklerini kabul etmemişlerdir.

Mucizeler, peygamberler kendilerine verilen kutsal görevi yerine getirirken halkın gösterdiği tepkileri kırmak, onları inandırmak ve Peygamberliğini ispat etmek için Allah tarafından onlara verilen bir imkân ve nimettir. Mucizeler Kur'an-ı Kerim'de ayet (çoğulu âyât) kelimesiyle ifade edilmektedir.

Mucizeleri fizik kanunları çerçevesinde değerlendirmek doğru değildir. Bu türden yaklaşımlar insanlık tarihinin en güvenilir kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'e karşı şüpheli bir tavır takınmaya sebep olur. Oysa Kur'an-ı Kerim mucizeleri tabiatüstü bir olay olarak anlatmakta ve peygamberliğin delili olarak sunmaktadır. Dolayısıyla onu olağan/sıradan bir olay gibi değerlendirmeye kalkışmak aslında Kur'an-ı Kerim'e inançsızlık/güvensizliktir. Mevdudî mucizeleri ciddiye almayanlarla ilgili şöyle eleştirmektedir:

“Mucizeler konusunda şöyle ciddi bir mesele ortaya çıkmaktadır. Allah belli kanunlara göre kâinat sistemini hareket ettirdikten sonra faaliyetlerini askıya mı aldı? Şimdi her ne surette olursa olsun, çalışmakta olan o sisteme müdahale edemez mi? Yoksa Allah, mülkünün idaresini devamlı elinde tutmakta ve onda her an emirlerini icra etmekte ve kısmen ya da tamamen eşyaların görünüşünde ve olayların meydana gelişlerinde istediği zaman ve biçimde her türlü değişikliği yapmakta mıdır? İlk şıkkı kabul edenler, mucizelere inanmazlar, çünkü bu inançları, Allah ve kâinat hakkında sahip oldukları kavramla zıttır. An-

947 Bk. Araf, 7/130-136.

cak bunlara yakışan en uygun hareket Kur'an tefsiri yaparak, Kur'an'ın Allah kavramını reddetme yerine onun bir ilahi vahiy olduğunu inkâr ederek kendi görüşlerini ispat etmeye çalışmalarıdır. Bunun aksine şayet biri Kur'an-ı Kerim'in ileri sürdüğü delillerle ikna olur ve ikinci şıkkı kabul ederse mucizeleri kolayca kavrar ve onlara inanır.”⁹⁴⁸

Hz. Musa konusunda Kur'an-ı Kerim'in en önemli anlatımlarından birisi de mucizelerdir. Her peygamber için geçerli olduğu gibi Hz. Musa için de mucizeler onun peygamberliğinin belgesi durumundadır.

Yukarıda kısaca söz edildiği üzere asa ve beyaz el mucizesinin ilk gerçekleştiği zaman Hz. Musa'da bir korku meydana getirmiştir. Bunun üzerine o bazı farklı davranışlar içine girmiş deyim yerinde ise ne yapacağını şaşırmıştır. İşte tam bu sırada ilahi destek devreye girmiş, Cenab-ı Allah onun korkmaması gerektiğini, böyle durumlarda ellerini koltuk altına bağlamasını tavsiye etmiştir.⁹⁴⁹ O, bu uyarılandan yararlanmış, ellerini göğüs seviyesinde birleştirerek rahatlamıştır.⁹⁵⁰

Hz. Musa Tur Dağı'nda Cenab-ı Allah ile konuşmuş, asası ve eliyle mucize imkânı elde etmiş, peygamberliğin ilk günlerinde kendinde meydana gelen korkuyu yenmiş, Firavun ve kavmini irşat ile görevlendirilecek bir peygamber konumuna yükselmiştir.⁹⁵¹

Bilim insanları, Hz. Musa'nın Tuva Vadisi'nde Cenab-ı Allah ile konuşurken ve mucizeler gösterirken yalnız olduğu konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır. Ancak mucizelerin peygamberlerin peygamberliğinin belgesi niteliğinde olması dolayısıyla onun insanların yanında gerçekleşmesi gerektiğini söyleyenler olmuşsa da bu görüşün zayıf olduğu belirtilmiş,

948 Mevdudî, s. 2/78.

949 Kasas, 28/31-32.

950 Vehbi, s. 10/4097.

951 Vehbi, s. 10/4098.

Hız. Musa'nın burada gösterdiği asa ve beyaz el mucizelerinin başka hikmetleri olduğu üzerinde durulmuştur.⁹⁵²

Hız. Musa'nın kendisini ölümle tehdit eden ve yakalamak için peşine adamlar salan ezeli düşmanı Firavun'a, Allah tarafından elçi olarak gönderilmesi onu etkilemiş ve korkutmuştur. Böylesi karmaşık duygular ve korkular içerisinde kalan Hız. Musa'ya Cenab-ı Allah'ın asa ile ilgili sorduğu sorular ve ellerini kendine çekmesi konusundaki konuşması ve emri onu oldukça rahatlatmıştır.⁹⁵³ Cenab-ı Allah ona güven vermiş, yanında güvende olduğunu, onu koruyacağını bildirmiştir.⁹⁵⁴ Cenabı Allah'ın melekler ve başka yaratılanlara kendinden korkmalarını emrederken ve O'ndan korkanlar övülürken burada Hız. Musa'ya korkmaması gerektiği emrini vermesi de çeşitli yorumlara vesile olmuştur.

- Hız. Musa'ya güvende olduğu, korkmaması gerektiği bildirilmiş ve bu konuda ona güvence verilmiş, ayrıca peygamberlere güvence verildiği zaman korkmamaları gerektiği de hatırlatılmıştır.
- Allahtan başkasından korkulmaması gerektiği üzerinde durulmuş, Allah'ın huzurunda peygamberlerin Allah'tan başkasından korkmamaları istenmiştir.
- Korkma! Ben elbette ahiret korkusu ve diğer dehşetli hallerin yaşandığı günün korkularına karşı peygamberlere güvence vereceğim, şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁵⁵

Hız. Musa'nın Hız. Şuayb'dan ayrıldıktan sonra başına gelenler Taha suresinde daha geniş bir şekilde şöyle ifade edilmektedir:

"Ey peygamber! Musa ile ilgili bilgiler sana gelmedi mi? Hani bir zaman o bir ateş görmüş ve ailesine, 'Siz burada bekleyin, bir ateş gördüm, belki size ondan bir kor getiririm, ya da ateşin

952 Razi, Tefsir. S. 17/513.

953 Taha, 20/17-22.

954 Maturidi, s.11/45-46.

955 Maturidi, s, 10/421.

yanında bize rehberlik edecek birini bulurum.' demişti. Ateşin yanına gelince şöyle bir ses işitti: 'Ey Musa! Benim Ben, Senin Rabbin! Şimdi ayakkabılarını çıkar, çünkü sen kutsal Tuva Vadisinde bulunuyorsun. Ben seni peygamber olarak seçtim, artık sana vahyolunanı dinle. Evet! Ben öyle bir Allah'ım ki benden başka hiçbir tanrı yoktur. Öyleyse beni gerektiği gibi tanı, yalnız Bana ibadet et. Beni anmak için namaz kıl dua et. Hiçbir şüphe yoktur ki, kıyamet bir gün mutlaka gelecektir. Onun ne zaman geleceğini kimse bilmez. O zaman herkes yapıp ettiğinin karşılığını görecektir. İnanmayıp boş arzu ve heveslerine uyan kimseler, seni kıyameti hatırlamaktan alıkoymasın. 'Sağ elindeki o şey de nedir ey Musa!' Musa şöyle cevap verdi: 'O Benim asamdır, ona dayanırım, onunla koyunlarıma ağaçlardan yaprak silkelerim, ayrıca onunla başka işler de yaparım.' Allah: 'Onu yere bırak ey Musa!' dedi. Musa asasını yere bıraktı. Bir de o ne görsün! O hızla hareket eden bir yılan oluvermiş. Allah buyurdu ki: 'Tut onu, korkma! Ben onu eski haline döndüreceğim. Ve şimdi de elini koynuna sok. Göreceksin ki kusursuz bir şekilde bembeyaz (ışıl ışıl) olacaktır. İşte sana bir mucize daha! Böylece sana büyük mucizelerimizden bazısını göstermiş oluyoruz. Şimdi sen Firavun'a git, çünkü o iyice azdı.' Musa şöyle dua etti: 'Rabbim! Ferahlık ver göğsüme. Kolaylaştır işimi! Çöz dilimdeki (şu) tutukluğu ki, kolayca anlasınlar sözümü. Ailemden birini yardımcı ver bana! Kardeşim Harun'u. Destekle/güçlendir beni onunla. Peygamberlik görevimde onu ortak et bana ki, çokça yüceltelim Seni! Ve çokça analım ismini! Şüphesiz Sen görmektesin bizim yapıp ettiklerimizi.' Allah, 'Ey Musa!' dedi. 'Dileğin kabul edilmiştir. Ant olsun ki, Biz sana bir lütufta daha bulunmuştuk. (O lütuf da şuydu:) Bir zamanlar annene şöyle ilham etmiştik. 'Bebeğini bir sandığa koy nehre, Nil'e bırak, nehir onu kıyıya çıkaracak. Benim ve onun düşmanı olacak olan biri (Firavun) onu alacak.' Ey Musa! Gözümün önünde büyüüp yetişesin diye (Firavun ve ailesine) sana karşı katımdan bir sevgi vermiştim. O sırada kız kardeşin adamlarına gidip, 'Ben size bu çocuğun bakımını üstlenecek birini bulayım mı?' demişti. İşte böylece

Biz seni, üzülmesin ve gözü aydın, gönlü ferah olsun diye tekrar annene kavuşturmuştuk. Derken büyümüş, bir de adam öldürmüştün. Biz seni o sıkıntıdan da kurtarmış ve pek çok sınavdan geçirerek yetiştirmiştik. Sen bu olaydan sonra yıllarca Medyenlilerin arasında yaşadın. Nihayet Ey Musa! Sen takdir(imiz) gereği bu günlere geldin. Şimdi kendime elçi olarak seçtim.”⁹⁵⁶

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Hz. Musa'nın hayatında mucizevi hal daha doğumundan itibaren başlamış, asa ve beyaz el mucizeleri ona peygamberlik görevi ile birlikte verilmiştir.

Dokuz Mucize

Kur'an-ı Kerim'de, peygamberlerden bazılarına verilen mucizelerden söz edilmektedir. Bu cümleden olarak Hz. Nuh'un gemisi, Hz. İbrahim'in ateşi gibi tekli örnekler verilirken Hz. Musa ve Hz. İsa örneklerinde olduğu gibi çoklu mucizelerden haber verilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Musa'nın mucizelerinden söz edilirken dokuz sayısı verilmektedir.⁹⁵⁷ Ancak onun bunların dışında da başka mucizelerine temas edilmektedir. İsra suresinde “*Nitekim Biz Musa'ya apaçık dokuz açık mucize vermiştik,*”⁹⁵⁸ şeklinde belirtilen sayıdan Hz. Musa'ya verilen mucizelerin tamamının dokuz olduğu anlamı çıkartılmakta, “*Dokuz mucize ile Firavun'a ve kavmine git.*”⁹⁵⁹ ifadesiyle Neml suresinde beyan buyrulan bilgide, ifade biçiminden onun daha fazla mucizeye sahip olduğu akla gelmektedir.

Müfessirler bu mucizelerle ilgili olarak görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Vehbi Efendi, Kadı Beyzavi'den nakille Hz. Musa'nın dokuz mucizesini şöyle sıralamaktadır: Asa, beyaz el, iman etmedikleri sürece kıtlık, meyvelerin noksan olması, tu-

956 Taha, 20/9-41.

957 İsra, 17/101; Neml, 27/12. Krş. Mısır'dan Çıkış, 7/11. Bölümler

958 İsra, 17/101.

959 Neml, 27/12

fan, çekirge, kurbağa, bit ve Nil suyunun kana dönüşmesi.⁹⁶⁰ Ebussud, Hz. Musa'nın denizin yarılması gibi başka mucizelerinin de bulunduğunu ancak Firavun ve kavmi tarafından yalanlanan mucizelerin dokuz olarak nitelendiğini ve en önemli mucizesinin asa olduğunu belirtmektedir.⁹⁶¹ Zemahşerî, Neml suresinin 27/12. ayeti kerimesini tefsir ederken diğer bazı mucizeleri de katarak Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelerin farklı sıralanabileceğini, asa ve beyaz el mucizelerinin bunlara ilave edildiği zaman sayının on bir olabileceğini belirterek şöyle değerlendirmektedir: Denizin yarılması, tufan, çekirge, haşerat, kurbağalar, kan, kıtlık, sahralarda mallarının mahvı, ekinlerinde noksanlık.⁹⁶²

Taberi, dokuz mucizeyle alakalı olarak şöyle bir bilgi aktarmaktadır: Tufan, çekirge, haşarat, kurbağa, kan, asa, el, mallarının yok olması, deniz. O, Hz. Musa'nın bedduası⁹⁶³ sonrası onların mallarının taşlaşarak yok olduğunu ve Mısır'da bunların kalıntılarının hala bulunduğunu söylemektedir.⁹⁶⁴

Fahreddin Râzî, fıkıh usulünde bir sayının özellikle anılması-
nın ona ek yapılmasına engel olmadığı genel kuralından hareketle burada dokuz sayısının zikredilmesinin mucizelerin bunlarla sınırlı kalması anlamına gelmediğini belirtmektedir. O bilim insanlarının ayette geçen dokuz mucizenin hangileri olduğu konusunda görüş birliğine vardıklarını diğerleri üzerinde fikir ayrılıkları olduğunu hatırlatmaktadır.⁹⁶⁵

Razî, mucize konusuna farklı bir bakış açısıyla, İsrailoğulları'na bildirilen on emir ile Hz. Musa'nın gösterdiği mucizeler arasında bir ilgi kurmaktadır. O, dokuz mucize ifadesini açıklarken kendisinin doğru olarak kabul ettiği Saffan b. Assal'dan naklettiği şu bilgiyi tefsirine almaktadır: Bir Yahudi arkadaşı-

960 Vehbi, 10/3982. Ayrıca bk. Ebussuud, s. 3/512, 6/170; Hicazi, s. 4/400.

961 Ebussuud, s. 6/170.

962 Zemahşerî, s. 4/1050.

963 Yunus, 10/88.

964 Taberî, s. 1/418-419.

965 Razi, Tefsir, s. 15/76.

na, “Bizi şu peygambere götür de ona o dokuz mucize hakkında soru soralım.” der. Bunun üzerine biz hep beraber Hz. Peygamberin yanına gittik. O ikisi, bu dokuz ayet (mucize) hakkında ona soru sordular. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bu dokuz ayet, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamanız, hırsızlık etmemeniz, zina yapmamanız, cana kıymamanız, sihir yapmamanız, riba (faiz) yememeniz, evli kadına zina iftirasında bulunmamanız, savaş esnasında arkanızı dönüp kaçmamanız ve bilhassa ey Yahudiler cumartesi günü yasağına riayet hususunda adil (doğru olmanızdır.” Bunun üzerine o iki Yahudi ayağa kalktı ve ellerini ayaklarını öperek şöyle dediler: “Şehadet ederiz ki sen bir peygambersin. Eğer kavmimiz tarafından öldürülmekten korkmasaydık, hiç şüphesiz sana tabi olurduk.”⁹⁶⁶ Razî, bu özel bilgiyi aktardıktan sonra, Hz. Musa’nın Kur’an-ı Kerim’de geçen mucizelerini şöyle sıralamaktadır:

1. Allah Teâla, onun dilindeki düğümü (kekemeliği) gidermiştir. Bunun izahında söylendiğine göre, Hz. Musa’nın meramını ifade edememe hali kaybolmuş, o, güzel konuşan bir kişi haline gelmiştir.
2. Hz. Musa’nın asası bir yılan haline gelmiştir.
3. Bu yılan, sihirbazların çok olmalarına rağmen iplerini ve değneklerini yutmuştur.
4. Hz. Musa’nın yed-i beyza (beyaz parlayan eli) ve diğer şu beş mucizesi: Tufan, çekirge istilası, bit istilası, gökten kurbağa yağması ve suların kana dönüşmesi.
5. Denizin yarılması. “Hani biz sizin için denizi yarmıştık”⁹⁶⁷ ayetinde bahsedilen husustur.
6. Taşın yarılıp içinden suyun fışkırması. Bu, Cenab-ı Hakk’ın, “Ona ‘Asan ile vur.’ diye vahyettik.”⁹⁶⁸ ayeti kerimesinde anlatılan husustur.

966 Razî, Tefsir, s. 15/75-76. Ayrıca bk. İbn Kesîr, Tefsir, s. 9/4921.

967 Bakara, 2/50.

968 Araf, 7/160.

7. Dağın gölgelik (adeta bir şemsiye) kılınması. Bu, “*Hani o dağı onların üstüne sanki bir gölgelik gibi kaldırmıştık.*”⁹⁶⁹ ayetinde anlatılan husustur.
8. Musa ve kavmi için gökten kudret helvası ve bildircin etinin indirilmesi.
9. Cenab-ı Hakk’ın “*Ant olsun ki biz, Firavun hanedanı, yıllarca kuraklıkla ve mahsullerini kıtlaştırarak tutup sıktık.*”⁹⁷⁰ ayetinde anlatılan husus.
10. Firavun hanedanının arı, un, yiyecek, altın ve gümüş paraları gibi mallarının yok edilmesi.⁹⁷¹

Fahrettin Razi’nin bu değerlendirmesi Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından olan Hadislerle İslam kitabında benzer şekilde ele alınmıştır.

“Allah Teala Hz. Musa’ya dokuz ayet verdiğini Kur’an’da ifade eder. Bu ayetlerin/ilklerin İsrailoğulları’na özgü olan birkaç tanesi dışında hemen hepsi, Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlerin çağrısında da vardır. Nitekim asırlar sonra Allah Resulü, Hz. Musa’ya verilen bu dokuz ayetin nelere olduğunu soran Yahudilere şöyle cevap verir: ‘Hiçbir şeyi Allah’a ortak koşmayın, hırsızlık etmeyin, zina yapmayın, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı cana haksız yere kıymayın, suçsuz bir kimseyi öldürülmesi için idarecilerin yanına götürmeyin, sihirle uğraşmayın, faiz yemeyin, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmayın, savaş günü cepheden kaçmayın. Ayrıca siz Yahudilere mahsus olmak üzere cumartesi yasağını çiğnemeyin.’”⁹⁷²

İbn Kesîr, yukarda Fahreddin er-Razî’nin naklettiği rivayetin sahih olduğunu söyleyenler olsa da müşkil bir hadis olduğunu, ravinin on emir ile dokuz mucizeyi karıştırdığını söy-

969 Araf, 7/171.

970 Araf, 7/130.

971 Razi, Tefsir, s. 15/75.

972 Hadislerle İslam, s. 6/74.

lemiştir. O, Yahudilere verilen on emrin,⁹⁷³ topluma tavsiye niteliği taşıdığını, Firavun ve kavmine karşı bir delil niteliği içermediğini, mucizelerin ise Cenab-ı Allah'ın kudretini gösterdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Hz. Musa'ya verilen mucizelerin bunlardan farklı olduğunu hatırlatmış, muhtemelen o iki Yahudi'nin Hz. Peygamber'e on emri sorduğunu, bu bilgileri

- 973 Yahudilere gelen on emir: "1. Seni Mısır'dan köle olduğun ülkeden çıkaran Tanrın Rab benim. 2.Benden başka tanrın olmayacak. Kendine yukarda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben Tanrın Rab, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm. 3. Tanrın Rabb'in adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Rab, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır. 4. Tanrın Rabbin buyruğu uyarınca Şabat Günü'nü tut ve kutsal say. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrı'n Rabbe Şabat Günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, öküzün, eşeğin ya da herhangi bir hayvanın, aranızdaki yabancılar dahil, hiçbir iş yapmayacaksınız. Öyle ki, senin gibi erkek ve kadın kölelerin de dinlensinler. Mısır'da köle olduğunu ve Tanrı'm seni oradan güçlü ve kudretli eliyle çıkardığını anımsayacaksın. Tanrı'nın Rab bu yüzden Şabat Günü'nü tutmanı buyurdu. 5. Tanrı'n Rabbinin buyruğu uyarınca annene babana saygı göster. Öyle ki, ömrün uzun olsun ve Tanrı'n Rabbin sana vereceği ülkede üzerine iyilik gelsin. 6. Adam öldürmeyeceksin. 7. Zina etmeyeceksin. 8.Çalmayacaksın. 9. Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin. 10. Komşunun karısına kötü gözle bakmayacaksın. Komşunun evine, tarlasına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin. (Mısır'dan Çıkış, 20/1-17; Yasa'nın Tekrarı, 5/6-21.) Bu emirlerin benzerleri Kur'an-ı Kerim'de En'am ve İsrâ surelerinde geçmektedir: "De ki: Gelin, ben size Allah'ın neleri yasakladığını anlatayım: Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya babaya iyi davranın, açlık korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; çünkü O, sizin rızkınızı da onların rızkını da verir. Açık ya da gizili yüz kızartıcı suçlar işlemekten uzak durun. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın kutsal saydığı cana kıymayın. Allah bunları bildirmektedir ki, aklınızı kullanıp böyle hatalara düşmeyesiniz. Rüşt çağına gelinceye kadar yetimin malına dokunmayın. Fakat onun yararına olacak şekilde güzel tasarruflarda bulunabilirsiniz. Ölçüde ve tartıda doğruluktan ayrılmayın. (Şayet kasıtsız olarak ölçüde ve tartıda bir kusurunuz olursa) bilin ki, Biz insanı gücünün yetmeyeceği bir şey ile yükümlü tutmayız. (Hakemlik, şahitlik vb. gibi hususlarda) bir söz söylediğinizde akrabanız bile olsa mutlaka adaleti gözetin; doğruyu söyleyin. Allah'a (ve diğer insanlara) verdiğiniz sözleri yerine getirin. İşte Allah öğüt alıp düşünesiniz diye bunları size bildirmektedir." (En'am, 6/150-151. Ayrıca bk. İsrâ, 17/23-38. Sebt günü için bk. Nisa, 4/154; Araf, 7/163; Nahl, 16/124.)

rivayet eden Abdullah b. Seleme'nin bunları karıştırdığını ileri sürmüştür. O, bütün bunları açıkladıktan sonra Firavun ve kavmine yönelik dokuz mucizenin; asa, el, (kıtlık) yılları, meyvelerin azlığı, tufan, çekirge, güve, kurbağalar ve kan olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁴

Kur'an-ı Kerim'de ayet kelimesi pek çok yerde terim anlamının dışında mucize, delil anlamlarında kullanılmıştır. Hz. Musa ile ilgili geçen ayeti kerimelerde de bu anlama geldiği bütün müfessirlerin birleştiği bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. İbni Kesir'in de uyarılarını dikkate alarak Hz. Musa'ya verildiği bildirilen dokuz mucizeyi Yahudilere verilen on emir olarak değil onun Firavun ve kavmine karşı gösterdiği mucizeler olarak yorumlamak doğru olsa gerektir.

Vanî Mehmet Efendi, Hz. Musa'nın dokuz mucizesini Araf suresinde verilen bilgiler çerçevesinde değerlendirmekte, onların, Firavun ve Mısırlıları terbiye etmek ve cezalandırmak amacıyla verildiğine işaret etmektedir. O, yukarıda işaret edilen asa ve beyaz el mucizelerini de bu bağlamda ele alarak kuraklık, kıtlık ve ürünlerden eksiltmeye⁹⁷⁵ ilave olarak tufan, çekirge, haşere, kurbağa ve kan olarak sayıyı dokuza tamamlamaktadır.⁹⁷⁶

Burada da görüldüğü üzere Hz. Musa'ya verilen mucizeler bazen kendi aralarında gruplandırılmakta, asa ve beyaz el örneklerinden hareket edilerek bazıları bu sayıların dışında tutulmaktadır.⁹⁷⁷

Mevdudî, İsra suresinde 17/101 ve Neml, 27/12. ayetlerinde toptan dokuz olarak belirtilen mucizelerin Araf suresinde⁹⁷⁸ detaylarının verildiğini belirterek şöyle sıralamaktadır:

974 İbn Kesir, Tefsir, s. 9/4921; Kasas, s. 273.

975 Araf, 7/130.

976 Vanî, s. 370.

977 Razi, 17/407.

978 Bk. Araf, 7/115-138.

1. Yılan şekline dönüşün asa.
2. Koynundan çıkarıldığında ışık saçan el. (Yed-i Beyza)
3. Sihirbazları açıkça yenilgiye uğratması
4. Hz. Musa'nın daha önceden verdiği habere göre uygun olarak ülkede umumi bir kıtlığın olması
5. Fırtına/tufan
6. Çekirge
7. Ambarlarda buğdayları yiyip bitiren buğday kurdu ile beraber insan ve hayvanları saran bit istilası
8. Her tarafı kurbağaların kaplaması
9. Gökten yağmur halinde kan yağması.⁹⁷⁹

İslami kaynaklarda verilen bilgiler, Hz. Musa'nın elinde gerçekleşen mucizelerin farklı isimlendirilmesinden ve sınıflara ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Bunların sayısının dokuzdan fazla olduğu konusunda bütün bilim insanları görüş birliği içinde bulunmaktadır. Ayrıca bilim insanları benzer şeyleri söylemelerine rağmen Kur'an-ı Kerim'de bildirilen dokuz sayısı tartışmaların veya görüş ayrılıklarının temelini oluşturmaktadır. Oysa bu karmaşık gibi görünen husus tartışmaya meydan vermeyecek kadar açıktır. Zira Hz. Musa'nın elinde gerçekleşen mucizelerin dokuz tanesi Firavun ve Mısırlılar için kullanılırken diğerleri İsrailoğulları özelinde değerlendirilmelidir. İsra suresi 17/101. ayeti kerimede söz konusu olanlar Mısır'da Firavun ve kavmine yönelik ve onların şahit olduğu mucizeler olup bunlar onlar için gösterilmiştir. Fakat onlar bu mucizeleri inkâr etmiş, küfretmiş ve karşı çıkmışlardır.

Hz. Musa'ya bunların dışında da mucizeler verilmiştir ki onlar; asasını taşla vurması, taştan ırmaklar akması, bulutun üzerlerine gölge yapması, bildircin eti ve kudret helvasının inmesidir. Bu mucizeler İsrailoğulları Mısır'dan ayrıldıktan

⁹⁷⁹ Mevdudî, s. 4/95.

sonra ona verilmiştir.⁹⁸⁰ Değerlendirmeyi ve sınıflandırmayı bu şekilde yapmak konunun daha kolay anlaşılır hale gelmesine sebep olacaktır.

Bütün bu tartışmalardan sonra ortaya çıkan sonuç şunu göstermektedir. Hz. Musa'nın elinde gerçekleşen mucizelerin iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan;

1. Bir toplumu, imana davet ve inkâr durumunda cezalandırma. Bu guruba giren mucizeler Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgiler doğrultusunda toplam dokuz adet olup, Firavun ve kavmini hidayete erdirmek, terbiye etmek ve cezalandırmak için gönderilmiştir.⁹⁸¹
2. İnanan bir topluma ilahi nimetleri ikram etmektir. Yukarıda geniş bir şekilde haklarında bilgi verilen bu mucizeler; genellikle Mısırdan çıktıktan sonra İsrailoğullarıyla Hz. Musa arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır. Bu gurutta zaman zaman Hz. Musa'nın esasından yararlandığı dikkati çekmektedir.

Hz. Musa'nın gerçekleştirdiği mucizelerden her iki tarafla ortak paydası olanı denizin yarılması olayıdır. Bu mucizede etkin unsur yine asa olmaktadır. Fakat sonuçta bu mucize ile İsrailoğulları kurtuluşa ererken Firavun ve ordusu bütünüyle helak olmuştur. Bu büyük olay Araf suresinde mucizelerle denenilen ve terbiye edilmek istenen bir kişi ve toplumunun bunlardan gerekli dersleri almamasından sonra cezalandırması olarak nitelendirilmekte ve diğer mucizeler arasında sayılmamaktadır.⁹⁸²

A. Neccar, İsra suresi 17/101. ayeti kerimesini delil gösterek dokuz mucizenin Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na getirdiği mucizelerden farklı olduğunu belirterek bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Denizin yarılması diğer bütün*

980 İbn Kesir, Tefsir, s. 9/4921-4922.

981 Araf, 7/133-135.

982 Araf, 7/136.

mucizelerden sonradır. Taştan suyun çıkması da Firavun ve ordusunun helakinden sonra gerçekleşmiştir. Bunların o ve kavmi için mucize özelliği bulunmamaktadır. Bu durumda dokuz mucize şunlardır: Kıtık yılları, malların yok olması, insanların ölümü, ürünlerin kaybı, tufan, çekirge, buğday biti, kurbağa ve kandır.”⁹⁸³

Bütün bunlar çerçevesinde Hz. Musa'nın peygamberliğini ispat için gösterdiği mucizeleri Firavun ve kavmine, kendi kavmine karşı gösterdiği mucizeler olarak iki guruba ayırmak gerekmektedir. Onun gerek Firavun ve Kiptilere gerekse kendi kavminden olanlara yönelik olarak gösterdiği çok sayıda mucizeleri olduğu Kur'an-ı Kerim'de haber verilmektedir. Burada “dokuz mucize” olarak kategorize edilenlerin Hz. Musa'nın Firavun ve kavmine karşı gösterdiği mucizeler olduğu anlaşılmaktadır ki bunlar da: Asa, beyaz el, kıtlık yılları, tufan, çekirge, haşerat, kurbağa, kan ve denizin yarılması mucizeleri olmalıdır.

Asanın Mucize Olma Özelliği

Hz. Şuayb tarafından Hz. Musa'ya verilen bu asa, zamanı geldiğinde ona verilmek üzere onun yanında saklanmış daha önceki peygamberlerin emaneti olarak bilinmektedir. Asanın Hz. Musa'nın elinde bazı mucizelere vesile olacağı takdir edilmiş olmakla birlikte onun önceki peygamberler zamanında bu özelliklerinin uygulanmaya konulduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁹⁸⁴

Cenab-ı Allah, maksadın daha iyi anlatılması ve asanın diğer bastonlardan farkının açığa çıkması bakımından Hz. Musa'ya: “Elindeki şey nedir?” diye sormuştur. O da zaman zaman ona dayandığını, koyunlarına ağaçlardan yaprak silkelediğini ve daha başka işlerde kullandığını belirterek onun çok amaçlı bir

983 A. Neccar, s. 272.

984 Vehbi, s. 10/4096.

baston olduğu şeklinde bu ilahi soruyu cevaplamıştır.⁹⁸⁵ Hz. Musa, bu ifadesiyle asasının faydalarını genel ve detaylı bir şekilde zikretmiş, sanki bu sorunun arkasından Allah tarafından verilecek olan muazzam mucizeyi hissetmiş ve *“Bu sadece benzerlerinin sağladığı faydaları sağlayan, herhangi bir odun parçasının gördüğü işleri gören bir asadan ibarettir”* demiştir. Burada Allah Teala’nın, önce bu asa ile sağlamış olduğu birçok faydanın sayılmasını, bu faydaların çok ve büyük olduğunun dile getirilmesini, sonra da o büyük mucizeyi ona göstermeyi murat etmiş olması da mümkündür. Sanki ona asanın faydası ve işlevleri cümlesinden sayıp döktüğün her şeyi gölgede bırakacak, yanında hepsinin küçük kalacağı öyle büyük bir faydası vardır ki, ona aklın ermez demiştir. Yüce Allah ona asanın çok yönlü ve çok önemli bir araç ve faydalarının sayılamayacak kadar çok olduğunu söyledikten sonra, asıl hikmetin Hz. Musa’nın bile akıl edip kavrayamayacağı onun mucizevi karakterinde gizlendiğini açığa çıkartmak istemiştir. Bütün bunların yanında Yüce Allah’ın bu soruyu Hz. Musa’yı rahatlatmak, göreceği mucizenin onun üzerinde bırakacağı etkiyi azaltmak için sormuş olabileceği de düşünülmektedir. Allah Teala bu soruyu ona, elindeki bastonu sadece kuru ağaç parçasından ibaret bir asa olmadığını onu hareketli bir yılanla dönüştüreceğini göstermek ve bu ikisi arasındaki farkın ne kadar büyük olduğunu iyice anlamasını, ilahi kudretin muazzamlığını fark etmesini sağlamak için sormuş da olabilir.⁹⁸⁶ Böylece Cenab-ı Allah, bu asanın sıradan bir sopa olmadığını daha fazla mucizevi bir karaktere sahip olduğunu bildirmiş,⁹⁸⁷ onun daha başka amaçlar için de kullanılabileceğini anlatmıştır.⁹⁸⁸

Tur dağında Hz. Musa’nın karşılaştığı ikinci önemli olay, elindeki asanın mucize karakteri taşıması ve yılan olması halidir. Cenab-ı Allah Kur’an-ı Kerim’inde *“Şimdi asanı yere bırak,”*

985 Taha, 20/17-18.

986 Zemahşerî, s. 4/280-284.

987 Bakara, 2/60.

988 Razi, Tefsir, 10/ 529.

Musa (yere bıraktığı) asasının yılan gibi hareket ettiğini görünce, korkup arkasına bakmadan kaçmaya başladı. Allah ‘Ey Musa! Geri dön, korkma, sen gerçekten güvendesin’⁹⁸⁹ buyurarak asanın mucize eseri olarak nasıl yılanı dönüştüğünü göstermiştir.

Cenab-ı Allah, asayı yere atmadan da yılan haline çevirebilme kudretine sahip olmasına rağmen sırf imtihan için ona asasını yere atmasını söylemiştir.⁹⁹⁰ Müfessirler asanın nasıl bir yılan olduğu konusunu tartışmışlardır. Bazıları “*Cânn*” kelimesinden hareket ederek onun hızlı hareket edebilen küçük bir yılan olduğu üzerinde durmuştur. Bazıları ise onun insanı korkutma bakımından yeterli olmadığını, Hz. Musa ondan korkup arkasına bakmadan canını kurtarmak için kaçmışsa onun mutlaka ürkütücü büyük bir yılan, fakat küçük yılanlar kadar hızlı hareket edebildiği üzerinde durmuştur.⁹⁹¹

Hz. Musa’nın bu korku hali karşısında Cenab-ı Allah onun imdadına koşmuş ve geçmişten o ana kadar yaşadığı korku halinin giderilmesi için ona şöyle seslenmiştir: “*...Ey Musa! Korkma, Benim huzurumda peygamberlerin korkacağı bir şey yoktur. Ayrıca kendine zulmeden, fakat daha sonra yaptığı kötülükten vazgeçip iyilikler yapan kimseye karşı da Ben Gafûr’um; yaptığı hatayı bağışlarım, Rahîm’im; ona daima şefkatli ve merhametli davranırım. (O halde sen, vaktiyle işlediğin suçtan dolayı da kendini günahkâr hissetme ve korkma.)*”⁹⁹²

Cenabı Allah asanın tam bir mucize olduğunu ona anlatmak için tekrar korkmadan onu tutmasını emretmiş ve yılan tekrar asa haline gelmiştir.⁹⁹³ Böylece Hz. Musa ilk mucizesini tecrübe etmiştir.

989 Kasas, 28/31.

990 Maturidi, s. 10/422.

991 Maturidi, s. 10/420; Ebussuud, s. 6/512; Vehbi, s. 10/3980.

992 Neml, 27/10-11.

993 Taha, 20/17-21; Neml, 27/10; Kasas, 28/31.

İbn Abbas, Hz. Musa'nın asasıyla ilgili şu bilgileri nakletmiştir. O, asası ile Firavun'un kapısına vurmuş, Firavun bundan korktuğu için saçları bembeyaz olmuştur. O, beyaz saçlarla dışarı çıkmaktan rahatsız olduğu için siyaha boyamış ve saçlarını boyayanların ilki olmuştur.⁹⁹⁴ Razî, Tefsirinde bu asa ile ilgili rivayetleri toplayarak çok geniş bir bilgi aktarmıştır.⁹⁹⁵

Hz. Musa'nın ilk mucizesinin asa ile olması, onun gelecekte Firavun ile yapacağı mücadelede o coğrafyada ve toplum arasında sihrin yaygın olmasından, onun da Kıptilerin usta ve uzmanı oldukları bir konuda mucize göstermek istenmesinden kaynaklanmış olabileceği üzerinde durulmuştur.⁹⁹⁶

Beyaz El Mucizesi

Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya asanın mucize olma özelliklerini gösterdikten sonra ona ikinci olarak elini koynuna sokarak kusursuz, görenlere hayret verecek bir şekilde beyaz çıkması⁹⁹⁷ (yed-i beyza) mucizesini göstermiştir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de: *"Şimdi de elini koynuna sok, kusursuz bir şekilde bembeyaz olarak (ışıl ışıl) çıkacaktır."*⁹⁹⁸ buyrulmuştur. Bu ayeti kerimeyi yorumlayan müfessirler, Hz. Musa'nın koynundan çıkan elinin beyaz, nurunun güneş gibi parlak olup etrafını aydınlattığı, görenlere hayret veren ve gözleri kamaştıran ama hastalık eseri olmayan bir mucize olduğu üzerinde birleşmiştir.⁹⁹⁹ Hz. Musa, kendisine iletilen emri yerine getirmek için elini koynuna soktuğunda uğradığı değişimden korkmuştur. Gerek asanın yılanı dönüşmesi ve gerekse koynuna soktuğu elinin kusursuz bir beyaza dönüşmesi, o anda Hz. Musa'ya ve-

994 Vehbi, s. 5/1715.

995 Razî, Tefsir, s. 17/510-511.

996 Maturidi, s. 9/252.

997 Taha, 20/22.

998 Kasas, 28/32.

999 Sabunî, 8. Fasikül, s. 57

rilen büyük mucize olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁰⁰ Neml suresinde Hz. Musa'nın eli ile gerçekleşen mucizenin ona verilecek dokuz mucizeden biri olduğu belirtilerek, bunların şimdilik sadece başlangıç olduğu ve korkmaması gerektiği hatırlatılmıştır.¹⁰⁰¹

Mevdudî, İsrailiyatın etkisinde kalan müfessirlerin "*beyza*" kelimesini "*beyaz*" anlamında tercüme ettiklerini, sağlam elin koltuk altından çıkarıldığında cüzzama yakalanmış gibi beyazlaştığı şeklinde yorumladıklarını, halbuki İbn Cerir, İbn Kesîr, Zemahşerî, Razî, Ebussud İmadi, Alusi ve daha başka müfessirlerin burada ifade edilen beyzanın ışıkl ve parlak anlamına geldiğini söylediklerini, Hz. Musa'nın koltuk altından elini çıkarır çıkarmaz, her taraf güneşle aydınlanmış gibi parlattığını belirtmiştir.¹⁰⁰² Hatta onun, peygamberlere ait bir mucize olarak bakanın gözlerini kamaştıran bir güneşe benzediği söylenmiştir.¹⁰⁰³

Hz. Musa'nın elleri aslında buğday rengine esmer olmasına rağmen¹⁰⁰⁴ elini koynuna sokarak gösterdiği mucize de bir imtihan sonucu olmuştur. Cenab-ı Allah koynuna sokmadan da onun elini beyazlaştırabilirken böyle yapmamıştır.¹⁰⁰⁵

Bazı yorumcular, Kıptilerin yaptıkları büyü'nün/sihrin sadece asalarla ve iplerle sınırlı olduğunu, bunun dışında başka büyü yapamadıklarını, dolayısıyla elin beyazlaşması mucizesinin asaninkinden daha büyük olduğunu söylemiştir. Hz. Musa, eliyle yaptığı işin bir büyü olmadığını, Cenab-ı Allah'ın yardımıyla onlara bilmedikleri bir konuda mucize gösterdiğini anlatmak istemiştir.¹⁰⁰⁶

1000 Taha, 20/23.

1001 Neml, 27/12.

1002 Mevdudî, 4/22.

1003 Mukavî, s. 45.

1004 Zemahşerî, s. 4/288; Kutub, s. 11/256.

1005 Maturidi, s. 10/422.

1006 Maturidi, s. 9/254.

Kıtlık Yılları

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın mucizeleri arasında sayılanlardan birisi için "*sinîn*" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime "*sene*" kelimesinden türemiş olup yıllar anlamına gelmektedir ki genellikle kıtlık ve kurak geçen yıllar için kullanılmaktadır.¹⁰⁰⁷ Çünkü sene kelimesi başında belirlilik takısı olan "*el*" bulunduğu "*kuraklık*" anlamına gelmektedir.¹⁰⁰⁸

Cenab-ı Allah, küfürde ısrar eden ve İsrailoğulları'nın esaretine son vermek istemeyen Firavun ve Kıpti toplumunun bu durumdan vazgeçmelerini sağlamak, Hz. Musa'nın peygamber olduğunu hissettirebilmek, onun getirdiği ilahi mesajı almalarını ve içinde bulundukları yanıltan dönmelerini temin etmek amacıyla bazı uyarılarda bulunmuştur. Her biri ayrı bir mucize olan bu uyarılardan birisi hatta ilki ¹⁰⁰⁹de kurak geçen yıllar ve yaşanan kıtlık olmuştur. Bu kıtlık yılları, yukarıda hakkında geniş bilgiler aktardığımız Firavun'un yakınlarından olan inanmış kişinin Firavun ve yakınlarını uyarmasından sonra gerçekleşmiştir.¹⁰¹⁰ Bu yıllarda kuraklık, mal ve canla-riyla denenme, ekin ve ürünlerde kıtlık yaşanmıştır.¹⁰¹¹

Kur'an-ı Kerim'de bu olay şöyle ifade buyrulmaktadır: "*Biz de Firavun'un adamlarını, düşünüp ibret almaları için yıllarca kuraklıkla, kıtlıkla ürünlerini eksilterek cezalandırdık.*"¹⁰¹² İbn Abbas "*kıtlık yılları*" kavramıyla çöllerde yaşayanlar ve hayvancılıkla uğraşanları, "*ürünlerden eksiltme*" kavramının da şehirlerde yaşayanları kapsadığını ifade etmiştir.¹⁰¹³

1007 Maturidi, s. 6/42; Razî, Tefsir, s. 11/25.

1008 Kur'an Yolu, s. 2/576.

1009 Kur'an Yolu, s. 2/577.

1010 İbn Kesir, Kasas, s. 295-296.

1011 Mutavi', s. 66.

1012 Araf, 7/130.

1013 Zemahşerî, s. 2/946; Razî, Tefsir, s. 11/26.

Kuraklık ve yaşanan kıtlığın sebebi, Kiptilerin işledikleri günahlarından dolayı Yüce Allah'ın kendilerinden intikam alma-ya ve onları cezalandırmaya muktedir olduğunu anlamaları ve tövbe ederek kalplerinin yumuşamasını sağlamaları olarak gösterilmiştir.¹⁰¹⁴ Ayeti kerimeden, bir tür imtihan ve terbiye yöntemi olan bu kıtlık yıllarının, sadece Firavun ve kavmini etkilediği ve ders almaları için uzun sürdüğü, İsrailoğulları'nın bundan zarar görmediği anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁵ Buna rağmen onlar ibret alacakları yerde aksi yönde hareket etmiştir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade buyrulmaktadır: *"Fakat onlar, kendilerine ne zaman bir iyilik gelse, 'Bu zaten bizim hakkımızdır.' derler. Başlarına bir kötülük gelince de onu Musa ve ona inananların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilin ki, onların uğursuzluk saydıkları şeyler (işledikleri günahlar yüzünden) Allah'tan gelmiştir, fakat çoğu bunu bilmez."*¹⁰¹⁶

Kiptiler, karşılaştıkları güzelliklerin veya yararlandıkları nimetlerin doğal hayatın bir sonucu olduğuna veya Firavun tarafından verildiğine inandıklarından Allah'ı devre dışı bırakmışlar ve Hz. Musa'yı yalanlamışlardır. Bunun üzerine Cenab-ı Allah onları türlü şekillerde musibetlerle denemiştir. Fakat onlar mucizeyi bir tür uğursuzluk ve alay konusu olarak görmüş,¹⁰¹⁷ başlarına gelenlerle ilgili olarak Hz. Musa'yı suçlamıştır. *"...Bizi büyülemek için mucize olarak ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."*¹⁰¹⁸ demişlerdir. *"Bizim için boşuna yorulma, zira ne kadar uğraşırsan uğraş bizden sana iman eden olmayacaktır."* diyerek ona tavrı almışlardır.

Bunun üzerine Hz. Musa, *"Ya Rabbi! Senin bu Firavun kulun iyice azdı. Ve yoldan çıktı, kudurdu. Artık ona mucize falan kâr etmiyor. Onlardan intikam al, cezalandır, benimle beraber*

1014 İbn Kesîr, Kasas, s. 296; Vanî, s. 370.

1015 Maturidi, s. 6/42-43.

1016 Araf, 7/131.

1017 Vanî, s. 371.

1018 Araf, 7/132.

olanlara ise nimet ver ki bizden sonrakilere ibret olsun.” şeklinde beddua etmiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah onun duasını kabul etmiş tufan gerçekleşmiştir.¹⁰¹⁹

Tufan

Hz. Musa, Firavun ve kavmi arasında yaşanan bu olaylardan sonra gerçekleşen çeşitli mucize ve ibretlik uygulamalar Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: *“Bunun üzerine Biz de onları, her biri apaçık birer mucize olan, tufan, çekirge, haşere ve kurbağa salgınları, bir de kan ile cezalandırdık. Buna rağmen onlar büyüklük taslayıp inanmadılar. Çünkü onlar gühahkâr bir topluluk idi.”*¹⁰²⁰

Tufan lügatte, aşırı yağış ve sel baskını şeklinde gerçekleşen olayların dışında çeşitli felaketler için de kullanılmaktadır. Ancak İbn Abbas'tan gelen rivayet doğrultusunda Firavun ve çevresindekilerin cezalandırılması için gönderilen mucizenin sel felaketi şeklinde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Tufanın salgın/kitlesel hastalık veya ölüm olduğunu ileri sürenler de olmuştur.¹⁰²¹ Sabunî ise tufanı; ekili alanları ve ürünleri he-lak eden kuvvetli yağmur olarak tarif etmiştir.¹⁰²²

Tufan, bir cumartesinden diğer cumartesine kadar sekiz gün sekiz gece kesintisiz yağan şiddetli yağmur şeklinde sürmüş veya kabaran Nil Nehri'nin sularının taşarak büyük bir sel baskınına dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Kesintisiz sekiz gün zifiri bir karanlık eşliğinde kesilmeden yağan yağmur sonucu kimse evinden çıkamamış, bu sürede Mısır deniz gibi olmuş insanlar boğulma tehlikesi ve tehdidiyle birlikte yaşamaya mecbur olmuştur. Kiptilerin evleri suyla dolmuş oturacak yatacak yerleri kalmamış ayakta durmak zorunda kalmış-

1019 Vanî, s. 371; Vehbi, s. 5/1736. Ayrıca bk. Razî, Tefsir, s. 11/30.

1020 Araf, 7/133.

1021 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3067-3068; Kasas, s. 296.

1022 Sabunî, 4. Fasikül, s. 38.

lardır. Buna karşılık yağmurun mucizevi özelliği tecelli etmiş, Kıptilerinkine bitişik olanlar dâhil İsrailoğulları'nın evlerine bir damla bile su girmemiştir.¹⁰²³ Kıptiler boğulacaklarını hissedince, doğrudan Firavun'un yanına giderek kendilerinin bu felaketten kurtulmaları için yardımcı olmasını istemiştir. Bunun üzerine Firavun Hz. Musa'ya haber göndererek, Mısır'ın her tarafının deniz haline geldiğini, kendilerinin bu beladan kurtulmaları halinde iman edeceklerini söylemiştir.¹⁰²⁴ Başka bir rivayette ise; Kıptiler gelerek Hz. Musa'nın ayaklarına kapanmış, ona; *"Bizim için Rabbine dua et ki şu musibetleri üzerimizden kaldırsın! Bizler Rabbine iman edeceğiz."* diye yalvarmıştır. Hz. Musa'nın duası üzerine bulutlar dağılmış, yağmur kesilmiş tarım alanlarında beklenilenin üzerinde benzeri görülmemiş bir ürün alınmıştır. Fakat bütün bu olup bitenlere rağmen Firavun ve aveneleri ibret almamıştır. Ürünlerdeki bereketi gördükten sonra bizim gördüğümüz, sıkıntılarımıza sebep olan şey bir musibet değilmiş. Zaten gelmesi gereken sel gecikmişti bu da hakkımızda hayırlı olmuştur diyerek verdikleri sözü tutmamıştır. *"Biz sana iman etmeyeceğiz ve İsrailoğulları'nı da seninle salıvermeyeceğiz."* diye yemin etmişlerdir. Bunun üzerine onlara çekirge belası musallat olmuştur.¹⁰²⁵

Çekirge İstilasası

Tufandan sonra ne kadar zaman geçtiği bilinmemekle birlikte, Zemahşerî bunun bir ay olduğunu iddia etmektedir;¹⁰²⁶ Firavun ve yakınlarının bu nankörlük, inat ve inkârları karşısında Cenab-ı Allah onların bulundukları yerleri o güne kadar örneği görülmemiş bir şekilde çekirge istilasına uğratmıştır. Bunların çokluğunu ifade için kaynaklarda; uçtukları zaman bulut gibi yeryüzünü gölgeledikleri, kondukları zaman da kalın bir

1023 Zemahşerî, s. 2/952; Ebussuud, s. 3/537; Mutavi', s. 69.

1024 Razî, Tefsir, s. 11/30.

1025 Razî, Tefsir, s. 11/30; Ebussuud, s. 3/537; Vanî, s. 371; Yazır, s. 7/2266-2268.

1026 Zemahşerî, s. 2/952.

katman oluşturdukları söylenmektedir. Çekirgeler onların yaşam alanlarına girmiş, ekinlerini yemiş, tarlalarını, ağaçlarının yapraklarını ve meyvelerini yiyip tüketmiştir.¹⁰²⁷ Bu durumun onlarda büyük bir felakete dönüşmesi sonrasında onlar koşarak Hz. Musa'nın ayaklarına kapanmış hem iman edeceklerine hem de İsrailoğulları'nın onunla birlikte çıkmasına izin vereceklerine söz vermişlerdir. Hz. Musa asasını eline alarak doğu ve batı yönlerini işaret etmiş bir anlamda onların etkilendikleri alanın sınırlarını çizmiştir. Cenab-ı Allah'ın izniyle yedi gün sonra üzerlerindeki azap kaldırılmış, çekirgeler dağılmıştır. Fakat Mısırlılar, aradan bir süre geçtikten sonra, çekirgelerden arta kalanların kendilerine yeteceğini görünce *"Geriye kalan şeyler bize yeter. Sana iman etmiyoruz."*¹⁰²⁸ diyerek yine sözlerinden caymış ve *"Bu da bir büyüdür."* demişlerdir.¹⁰²⁹

Haşarat İstilası

"Kummel" kelimesinin iki anlamı olduğu üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi yumurtadan yeni çıkmış henüz kanatlanmamış çekirge yavrusu; ikincisi de buğdaylar içinden çıkan ve üzerinde görülen güvedir. Ancak müfessirler bu kelimenin anlamını esneterek her türlü zararlı haşare için kullanmıştır.¹⁰³⁰

Kiptilerin inanmama konusundaki inadı ve mucizelerden ibret almama konusundaki ısrarları, onların yeni bela ve musibetlerle karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Nitekim Kiptiler, çekirge istilasından sonra, yine iman etmemişler ve İsrailoğulları'nın Mısırdan çıkmalarına izin vermemişlerdir. Onlar ekinlerini hasat edip bunlar bizim kazandıklarımızdır diyerek ambarlarında depoladıklarında, buğday tanelerinden

1027 Taberî, s. 417; Razî, Tefsir, s. 111/30; Yazır, s. 4/2267.

1028 Razî, Tefsir, s. 11/30

1029 Zemahşerî, s. 2/952; Vanî, s. 371-372. Bk. Ebussuud, s. 3/537.

1030 Zemahşerî, s. 2/952, 954; İbn Kesîr, Tefsir, s. 3070, Kasas, s. 297-298; Yazır, s. 4/2267.

çıkan haşarat onlara musallat olmuştur. Bu zararlılar buğdayların içini boşaltmış, deyim yerindeyse sadece kabukları kalmıştır. Nitekim değirmene on dağarcık buğday götürdüklerinde üç dağarcık un bile alamamışlardır.¹⁰³¹ Başka bir rivayete göre; Hz. Musa bir mucize aracı olarak kullandığı elindeki asayı yakınlarındaki bir kum tepesine vurmuş, tepe hemen güve, kurtçuklara dönüşerek çekirgelerden geriye kalan ne varsa hepsini yemiş, Kıptilerin evlerine girmiş, bütün yaşam alanları güvelerle dolmuştur. Oturma ve yatak odaları, mutfak ve bütün yiyecekleri bu haşaratın istilasına uğramış hatta bedenlerini bile bütünüyle sarmış derilerini emmeye başlamıştır. Fakat bu felaketten İsrailoğulları zarar görmemiştir.¹⁰³²

Kıptiler diğer mucizelerde olduğu gibi yine Hz. Musa'ya geleerek bu felaketin diğerlerinden de beter olduğundan şikâyetlenerek ağlamışlar, iman edip İsrailoğulları'nı serbest bırakacaklarına söz vermişler. Hz. Musa'nın dua etmesi sonucunda esen bir rüzgâr bütün zararlıları denize götürmüş ve Kıptileri yaşadıkları bu felaketten kurtarmıştır.¹⁰³³

Kurbağa İstilas

Kıptiler, diğer mucizelerde yaşananları tekrar edercesine verdikleri sözden caymış, yine iman etmemiş hatta *"Senin bir büyücü olduğunda hiç şüphemiz kalmadı."* demişler. Bunun üzerine Cenab-ı Allah onların üzerine yoğun kara bulutlar şeklinde kurbağaları göndermiştir. Rivayete göre Hz. Musa Firavun'un yanında otururken bir kurbağa sesi işitmiş ve ona *"Sen ve kavmin henüz buna kavuşmadınız, bunun azabını çekmediniz"* demiş, fakat o bunun da bir hile olabileceğini düşünmüştür.¹⁰³⁴ Nil Nehri'nden çıkan kurbağalar diğer felaketlerde olduğu gibi

1031 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3071.

1032 Taberî, s. 1/417 Zemahşerî, s. 2/954; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3071, Kasas, s. 297-298; Razi, Tefsir, s. 11/32.Yazır, s. 4/2268.

1033 Vanî, s. 372.

1034 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3071.

onların bütün yaşam alanlarını tehdit etmiş, onlara dünyayı çekilmez ve yaşanmaz bir hale getirmiştir. Deyim yerindeyse onların bulundukları yerler kurbağalarla dolmuş, hiçbir yere adım atamaz hale gelmişlerdir. Kurbağalar kaynayan tence-relere, alev alev yanan tandırlara bile kendilerini atarlarmış. Konuşmak için birisi ağzını açsa içine kurbağa girer, yatakları kurbağalarla dolduğu için uyuyamazlarmış. Onlar böyle ağır bir imtihana tutulduktan sonra tekrar Hz. Musa'ya gelerek, *"Bu sefer bize acı, artık dosdoğru tövbe edip yaptıklarımızdan dönmekten başka çaremiz kalmadı."* diyerek yalvarmışlar bir daha inkâr etmeyeceklerine dair güvence vermişler. Bunun üzerine Hz. Musa, onlardan bu musibetin kalkması için Cenab-ı Allah'a dua etmiştir. Onun duası hürmetine Cenab-ı Allah da kurbağaları yağmur yağdırarak tekrar Nil Nehri'ne göndermiştir.¹⁰³⁵

Suların Kan Haline Gelmesi

Belli bir süre geçtikten sonra Kiptiler diğerlerinde olduğu gibi yine eski inanış ve uygulamalarına dönmüş, küfür, isyan ve zulümlerine kaldığı yerden devam etmiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah onları kan¹⁰³⁶ ile sınanmıştır. İçtikleri sular taze kana dönmüş, tatlı su bulamamışlardır. Nehirlerden ve kuyulardan çıktıkları sular bile taze kana dönüşünce onlar doğrudan Firavun'a gidip şikâyetlenerek durumu arz etmiş, yeniden bir musibete uğradıklarını ve içecekleri sularının kalmadığını söylemiştir. Fakat Firavun onların bu şikâyetlerini çok ciddiye almayarak Hz. Musa'nın onları büyülediğini söylemiştir.¹⁰³⁷ Sonra ağızlarından burunlarından kan akmaya başlamıştır. Nil Nehri kan akmıştır. Buna karşın İsrailoğulları'nın suları kirlenmemiştir. Bunu gören Kiptiler İsrailoğulları'nın

1035 Zemahşerî, s. 2/954; İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3071, Kasas, s. 297-298; Vanî, s. 372; Yazır, s. 4/2268.

1036 Bk. Araf, 7/133.

1037 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3071.

elindeki temiz suları alıp içecekleri zaman o da ellerinde kana dönüşmüştür.¹⁰³⁸

Kıptiler yaşadıkları bu sıkıntılı süreçte Hz. Musa'ya gelerek: *"Ey Musa! Rabbine bizim için dua et de bu kan musibetini bizden kaldırsın. Sana iman edelim ve İsrailoğulları'nı da seninle beraber gönderelim."* dediler. Hz. Musa, Allah'a dua etti. Fakat onlar felaketten kurtulmalarına rağmen yine de iman etmediler.¹⁰³⁹

Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali'nde Araf suresi 133. ayetin mealini verirken eklenen dipnotta şöyle bir açıklama yapılmıştır: *"Ayette zikredilen hususlar-kan hariç- Mısır coğrafyasında zaman zaman meydana gelen doğal afetlerdir. Bu doğal afetleri de yaratan da Allah olduğu için hepsi birer mucizevi özellik arz etmektedir. Kan hakkında farklı görüşler vardır. Müfessirlerin çoğuna göre başta Nil olmak üzere Mısır'daki suların kan rengini almasıdır ki, bu sebeple balıklar bile ölmüştür. Bunun sebebi suyun aktığı yerlerdeki toprağın renginin suya karışmasıdır. Şiddetli yağmur ve seller dolayısıyla ırmağın rengi daha da kırmızılaşarak kan rengini andırması olabilir."*¹⁰⁴⁰

Mısırlılar Nil Nehri'nin her yıl taşmasını kendileri için normal bir olay ve bereket olarak kabul etmekte ve bundan şikâyetlenmek yerine sevinmektedirler. Ancak bu karşılaştıkları yeni durumun öncekilere benzememesi, onların Hz. Musa'ya gelerek bu felaketten kendilerinin kurtulması için dua istemelerine hatta yalvarmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de kan olarak ifade edilen bu olağanüstü hali ve Kur'an-ı Kerim'de belirtilen diğer olağanüstü halleri bir doğa olayı şeklinde sıradanlaştırarak değerlendirmek onu basite indirme ve onun mucize olmadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim taşkınlarla ilgili olması ihtimal dahilinde olan Tufan olayını da *"kan"*dan ayrı bir mucize olarak Firavun ve

1038 Zemahşerî, s. 2/954; Vanî, s. 372; Yazır, s. 4/2269.

1039 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3071.

1040 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 165.

Mısırlıları cezalandırmak amacıyla gönderildiğini belirtmiştir.¹⁰⁴¹ Bu sırada da kan konusundan hiç söz edilmemiştir.

İbn Kesîr, Mısırlılara gelen felaketlerin hepsinin birer mucize olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴² Zaten yukarıda belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim bunların her birini ayrı ayrı mucize olarak isimlendirmektedir.

Mucize, kelime anlamı itibariyle insanı aciz bırakan demektir. Cenab-ı Allah'ın yardımıyla sadece peygamberler elinde gerçekleşir. Mucizeler her peygamberin bulunduğu çağın şartlarına göre benzer bir karakter arz eder. Dolayısıyla her ne kadar yaratan Cenab-ı Allah olsa da sıradan hale gelmiş doğal olayların etki alanı, büyüklüğü veya şiddeti ne olursa olsun onları mucize kapsamı içinde değerlendirmek doğru olmasa gerektir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de sıra dışı birer olgu olarak bildirilen bu felaketlerin oluş şekli ve etki alanlarıyla ilgili rivayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla bu olaylar, sadece Kıptileri etkilemiş olup İsrailoğulları'na zarar vermemiştir. Benzer şekilde kan mucizesini de oradaki tabii coğrafya ile ilişkilendirmenin doğru olmadığı açıktır. Zira kanı renk itibariyle kırmızı toprakla karışıp bulanana suya benzetmek mucize olayını basite indirmek yanlış olduğu gibi renk ve koku birlikteliği de yoktur. Hz. Musa döneminde yaşanan bu sıra dışı olayı, sel sularının aktığı yerlerden sürüklediği toprağın su ile karışımı bir oluşum şeklinde değerlendirdiğimizde, Mısır bölgesinde asırlardır devam eden sel baskınlarında benzerlerini aramak gerekmektedir ki tarihi rivayetlerde buna işaret bulunmamaktadır. Ayrıca kan mucizesinin gerçekleştiği zaman Mısır'da sel felaketi yaşandığına dair bir kanıttan da söz edilmemektedir. Bütün bu değerlendirmelerden sonra Hz. Musa döneminde Mısır'da yaşanan olayların Kur'an-ı Kerim'de sıra dışı ve mucize olarak değerlendirildiğini, yukarıda naklettığımız yorumu yapanların yazdığı mealden aktaralım: "...Biz

1041 Araf, 7/133.

1042 İbn Kesîr, Kasas, s. 297.

*onları, her biri apaçık bir mucize olan tufan, çekirge, haşere ve kurbağa salgınları, bir de kan ile cezalandırdık.*¹⁰⁴³

Razî, “Bahsedilen bu çeşitli azap ve belalar, geldikleri zaman, sadece Firavun’un kavmine geliyordu. İsrailoğulları, bu azaplar hususunda emniyet içinde olup, bu azaplar onlara uğramıyordu.” rivayetini aktardıktan sonra bu konuyla alakalı son cümlesinde; “Hiç şüphesiz bu şeylerden her biri, başlı başına bir mucize olup, bunların İsrailoğulları’na değil, Kıptilere has kılınmış olması da diğer bir mucizedir.” diyerek son noktayı koymuştur.¹⁰⁴⁴

Mucizeler Ayı Ayrı Gerçekleşmiştir

Araf suresi 7/133. ayeti kerimesinde geçen “mufasssalât” kelimesine verilen anlam doğrultusunda bu mucizelerin peş peşe veya aralarında belli zaman geçtikten sonra gönderildiği şeklinde iki farklı değerlendirme yapılmıştır. Bazı meallerde bu kelime, “apaçık”¹⁰⁴⁵ olarak anlamlandırılırken bazılarında “ayrı ayrı”¹⁰⁴⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Bahse konu olan mucizeler yukarıda kısmen izah edilmeye çalışılan ve tamamı Mısırlılara yönelik olarak gönderilen tufan, çekirge, haşere, kurbağa istilaları ve kandır. Kelime anlamına uygun olarak bunlar hem apaçık hem de birbirinden bağımsız ayrı ayrı mucizelerdir. Bunlara ayrı ayrı denmesinin bir başka sebebi ise, mucizelerin her birinin gerçekleştiği zaman aralarından belli bir zaman geçmiş olmasıdır.¹⁰⁴⁷ Maturidi, kelimeyi “açık seçik” şeklinde anlamlandırdıktan sonra bu konudaki farklı görüşleri de tefsirinde isim vermeksizin “Denildi ki, buradaki

1043 Araf, 7/133.

1044 Razi, Tefsir, s. 11/32-33. Hz. Musa’nın mucizeleriyle ilgili olarak bk. Mısır’dan Çıkış, 8-11. Bölümler.

1045 Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 165.

1046 Razi, Tefsir, s. 11/32; Yazır, 4/2261; Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Heyet, Ankara, 1993, s. 165.

1047 Vani, s. 372; Yazır, s. 4/2269.

‘mufassalât’ açık seçik, yani ayrı ayrı birbirinden sonra diğer anlamındadır.” şeklinde nakletmiştir.¹⁰⁴⁸

İbn Kesîr, bu konuyla bağlantılı olarak Muhammed b. İshak’tan şunları aktarmaktadır: *“Allah düşmanı Firavun, sihirbazlar iman ettiğinde mağlup ve kin dolu bir halde döndü. Sonra küfür üzere kalmada, kötülüğü devam ettirmede diretti. Allah Teâla onun üzerine peş peşe mucizeler gönderdi. Onu kıtlık seneleriyle tutup sıkı. Üzerine tufanı, sonra çekirgeyi, sonra haşerati, sonra kurbağaları, sonra da kanı gönderdi.”* Dolayısıyla bu felaketlerin biri bittikten sonra ayrı ayrı diğerlerinin onu takip ettiklerini vurgulamıştır.¹⁰⁴⁹

Zemahşerî *“mufassalât”* kavramıyla alakalı olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Mufassalât, “Akıl sahibi hiç kimsenin; bunların Allah’ın mucizesi olduğunda, başkasının bunlara güç yetiremeyeceğinde, bunların kendileri için bir ibret ve yine küfürleri sebebiyle kendilerinden alınan bir intikam olduğunda kafa karışıklığı yaşamayacağı açıklıkta; ayan beyan.”* demektir. Ya da *mufassalât*, aralarında fasıla bulunan mucizeler anlamına gelir ki, bu zaman aralıklarında durumları denenmiş; ne yaptıklarına yani verdikleri sözde durup durmadıklarına bakılmış; böylece aleyhlerindeki delil kesin ve bağlayıcı hale gelmiştir.¹⁰⁵⁰ O, bu açıklamasıyla birbirinden çok farklı gibi görünün iki ayrı görüşü bir bütün haline getirmeye çalışmıştır.

Hz. Musa’nın Mısırlı sihirbazlarla karşılaşması ve onların Müslüman olmasıyla sonuçlanan olaydan sonra o, Mısırlılar arasında yirmi sene kalmıştır.¹⁰⁵¹ Rivayete göre onlara beyaz el, asa ve meyve ile ekinlerin azalması mucizelerini göstermiş, sonra da *“Ya Rabbi! Senin bu kulun bölgede tam bir hâkimiyet kurmuş durumda. Ona öyle bir ceza ver ki ona ve kavmine yönelik bir intikam; benim kavmim için bir öğüt, benden sonraki-*

1048 Maturidi, s. 6/46.

1049 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3071.

1050 Zemahşerî, s. 2/956.

1051 Ebussuud, s. 3/537.

lere ise bir kanıt olsun!" diye dua etmiştir. İşte o zaman Allah Teâla önce tufanı, sonra çekirgeleri, sonra da diğer cezaları göndermiştir.¹⁰⁵² Müfessirlerin yorumuna göre; bu bela ve musibetlerden her biri Mısırlılar üzerinde bir cumartesinden öbür cumartesine kadar bir hafta devam etmiştir. Bir mucize ile diğeri arasında bir ay geçmiştir. Bundan dolayı da mucizeler için ayrı ayrı ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁵³ Her biri ayrı ayrı birer mucize olan bu felaketlerin, bazı rivayetlere rağmen ne kadarlık bir süreyi kapsadığı kendi aralarında ne kadar zaman farkı olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte içerikleri konusunda verilen bilgilerin büyük çoğunluğunun Kur'an-ı Kerim'e dayanmayan İsrailiyat türünden haberler olduğu zannedilmektedir.¹⁰⁵⁴

Firavun ve Mısırlıların Mucizelere Tepkisi

Firavun, toplumunu arzuladığı gibi şekillendirmeyi başarmış, kendini onlara tanrı olarak tanıtmış ve büyük ölçüde bu inancı yaygın ve etkin hale getirmiştir. Hz. Musa'nın getirdiği dini değerler ve yaptığı uyarılar bu bağlamda değerlendirilmiş fakat kabul görmemiştir. Şayet onlar hayatın akışında bazı olumsuzluklarla karşı karşıya kalmışlarsa bunları da Hz. Musa'nın sebep olduğu uğursuzluklar olarak nitelendirmişlerdir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: *"Fakat onlar, kendilerine ne zaman bir iyilik gelse, 'Bu zaten bizim hakkımızdır.' derler, başlarına bir kötülük gelince de onu Musa ve ona inananların uğursuzluğuna bağlarlardı..."*¹⁰⁵⁵

Kiptiler bolluk ve refah içinde oldukları zaman bunu kendilerinin doğal hakkı olduğunu belirterek sonsuza kadar böyle devam edeceğini zannetmişler, bu sebeple Hz. Musa'nın pey-

1052 Zemahşerî, s. 2/956; Razî, Tefsir, s. 11/32.

1053 Razî, Tefsir, s. 11/32; Ebussuud, s. 3/537.

1054 Yazır, s. 4/2269.

1055 Araf, 7/131.

gamberliğinin ispatı konusunda önemli bir uyarı sebebi olan mucizeleri kendilerini rahatsız eden uğursuzluklar olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁵⁶ Hatta daha da ileri giderek bir restleşme, meydan okuma şekline dönüştürmüşler: “... *Bizi büyülemek için mucize olarak ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.*” şeklinde inat, inkar ve yalanlamalarını sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı Cenab-ı Allah, türlü iptila ve imhan şekilleriyle onları sınamış, fakat onlar her biri mucize şeklinde gerçekleşen bu imtihanlardan asla ibret almamışlar, ders çıkarmamışlardır.¹⁰⁵⁷ Ayeti kerimede, Firavun ve toplumunun mucize ile sihir arasındaki farkı kavrayamadıkları, mucizeleri de beşer ürünü şeyler olarak değerlendirdikleri için biz bunların hiçbirini kabul etmeyiz diyebilmişlerdir. Onlar, kendilerine gösterilen mucizeleri gördükleri, başlarına gelen felaketleri yaşayarak tecrübe ettikleri için yumuşamaları, ibret almaları gerektiği halde aksine bir ahmaklık ürünü olarak onları inkâr ve azgınlıklarına devam etmişlerdir.

Sonuç olarak denilebilir ki; Firavun ve Mısır halkına hayır, bereket ve ürün bolluğu gibi güzellikler geldiğinde bunlar bizim kendi kazanımlarımızın sonucu olmuş ve yaptığımız çalışmalar sonucunda kendi alın terimizle elde ettik ve hakkımızdır demişlerdir. Fakat karşılaştıkları olumsuzluklar karşısında hep bir uğursuzluk aramışlar ve bu durumda Hz. Musa'yı suçlamışlardır. Hz. Musa'nın onların uğursuzluk olarak nitelediklerini, iman etmeleri ve İsrailoğulları'nı serbest bırakmak için Allah'ın kendisine verdiği mucizeler olduğunu söylemesine karşılık, onlar hepsini birer büyü olarak nitelemiş, “*Bizi büyülemek için mucize olarak ne getirirsen getir, biz sana inana-*

¹⁰⁵⁶ Zemahşerî, s. 2/948. Benzeri ithamlar Peygamberimiz Hz. Muhammed için de zamanındaki inanmayanlar tarafından yapılmıştır. “...Ölümünden korkan böyle kimseler bir iyiliğe ve güzelliğe kavuştuklarında, ‘Bu Allah’tandır’ derler. Fakat başlarına bir kötülük gelirse, ‘Bu senin yüzünden’ derler. Sen onlara de ki: ‘Başınıza gelen her şey Allah’tandır. O’nun koyduğu kurallar gereğidir...’” (Nisa, 4/78)

¹⁰⁵⁷ Araf, 7/130, 132. Ayrıca bk. Sabunî, 4. Fasikül, s. 37.

çak değildir.”¹⁰⁵⁸ diyerek iman etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Büyüklük taslayıp ibret almamışlar ve kendilerini bekleyen acı sona adım adım yaklaşmışlardır. Sıkıntılı zamanlarında iman edeceklerine söz vermişler, Hz. Musa’ya yaşadıkları felaketlerin üzerlerinden kaldırılması için yalvarmışlar, esenliğe kavuştuklarında da verdikleri sözlerden dönmüşlerdir.

Firavun ve kavminin bu inat ve inkârcı tavrı karşısında Cenab-ı Allah onları yukarda hakkında detaylı bilgiler verdiğimiz mucizelerle cezalandırmıştır. Bunun üzerine onlar: *“Bütün bu felaketlerin her biri başlarına geldiğinde Musa’ya söyle dediler: ‘Ey Musa! Allah’ın sana verdiği peygamberlik adına bizim için dua et. Eğer bu musibeti kaldırırsan, kesinlikle sana inanacağız ve İsrailoğullarının seninle birlikte gitmesine izin vereceğiz. (Musa’nın duasını kabul edip) onlara verdiğimiz musibeti belli bir süre kaldırıncaya verdikleri sözden hemen dönüyorlardı.”¹⁰⁵⁹*

Firavun, yanındaki ileri geleneler ve Mısırlılar, Hz. Musa’nın peygamberliğini ve Allah katındaki konumunu çok iyi bildikleri için ona gelerek; *“İmdadımıza yetiş! Allah’ın sana ikram ettiği nübüvvet ve ahit hakkına istediğimiz duayı yap”¹⁰⁶⁰* veya *“Allah’ın sana ikram ettiği peygamberlik hakkı için Rabbine dua et de üzerimizdeki belayı kaldırsın.”¹⁰⁶¹* diye yalvarmışlardır.

Ayeti kerimelerde çoğul ifadesiyle Mısır halkı kastedilmiş olmasına ve tek başına Firavun’un adı geçmemesine rağmen Mevdudî, *“Hz. Musa’nın önceden verdiği habere uygun olarak Mısır’a bir musibet geldiği zaman Firavun, ona müracaat*

1058 Araf, 7/132.

1059 Araf, 7/134-135. Ayrıca bk. Zuhuf, 43/49-50. Burada Mısırlılar Hz. Musa’ya yalvarırken ona “es-Sahir” (Sihirbaz) ifadesini kullanmışlardır. Bu ifade, onların en ihtiyaç duydukları, mağdur oldukları bir zamanda bile yaşadıkları kültürel ortamın etkisiyle Hz. Musa’yı yüceltmek için böyle demişlerdi. (İbn Kesîr, Kasas, s. 299, Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 492.)

1060 Zemahşerî, s. 2/956.

1061 Sabunî, 4. Fasikül, s. 38.

ederek 'Ey Musa! Rabbine dua et de üzerimizden bu musibeti kaldırsın; biz de o zaman sana inanalım ve seninle birlikte İsrailoğulları'nı salalım.' derdi. Fakat musibet kalkınca verdiği sözü tutmaz, yapmaya söz verdiğini yapmazdı.”¹⁰⁶² ifadelerini kullanmıştır.

Hz. Musa'nın Duası/Bedduası

Kur'an-ı Kerim'in ifadelerinden Firavun ve kavmi, Hz. Musa'nın peygamber/Allah'ın elçisi olduğunu ve onun getirdiği ilahi emir ve buyrukları yalanlamış, fakat felaketlere uğradıklarında ise bir ümmetin kendi peygamberine koşup başvurması gibi, hemen ona gidip karşı karşıya kaldıkları felaketi veya azabı kaldırması için Rabbine dua etmesini istemişlerdir. Bu durum onların, Hz. Musa'nın Allah katında duası kabul edilen bir peygamber olduğuna inandıklarını göstermektedir. Buna rağmen onlar karşılaştıkları bela ve azaplar ortadan kalkınca tekrar onu yalanlamaya ve eleştirmeyi sürdürmüşler, onun sihir aracılığıyla amacına ulaşmak istediğini iddia etmişlerdir. Böylece onlar çelişkiye düşmüşlerdir.¹⁰⁶³

Mısırlıların yaşadıkları mucize karakterli bu felaketlere rağmen sergiledikleri tavır Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade buyrulmaktadır: *“...Buna rağmen onlar büyüklük taslayıp inanmadılar. Çünkü onlar günahkâr bir topluluk idi. Bütün bu felaketlerin her biri başlarına geldiğinde Musa'ya şöyle dediler: 'Ey Musa! Allah'ın sana verdiği peygamberlik hatırına bizim için dua et. Eğer bu musibeti kaldırırsan, kesinlikle sana inanacağız ve İsrailoğulları'nın seninle birlikte gitmesine izin vereceğiz.'* (Musa'nın duasını kabul edip) onlara verdiğimiz musibeti kaldırdıktan belli bir süre geçtikten sonra verdikleri sözden hemen dönüyorlardı.”¹⁰⁶⁴ Hz. Musa'nın duası sonrasında Cenab-ı

¹⁰⁶² Mevdudî, s. 4/95.

¹⁰⁶³ Razî, Tefsir, s. 11/34.

¹⁰⁶⁴ Araf, 7/133-135.

Allah tarafından kaldırılan felaketler, onların döneklilikleri sebebiyle ebedi olarak değil sadece belli bir süre ertelenmiştir.¹⁰⁶⁵

Firavun ve Mısırlı yöneticiler başta olmak üzere onların emrinden çıkmayan halk, Hz. Musa'nın bütün uyarılarına, mucizeler göstermesine ve onların da pek çok gerçeği açık seçik gözleriyle görmelerine rağmen iman etmemiş ve onu engellemeye ve onunla mücadeleye devam etmiştir. Hz. Musa Firavun'a: *"...Sen da pekâlâ biliyorsun ki, göklerin ve yerin Rabbi olan Allah bunları apaçık mucizeler/ibretler olarak indirmiştir..."*¹⁰⁶⁶ diyerek bütün kanıtları göstermiş, fakat o, yalanlamış ve kabule yanaşmamış,¹⁰⁶⁷ bu yapılanların/olanların hepsini, onların Müslüman olmaları için istendiğini bildiği halde¹⁰⁶⁸ kendisini ve Mısırlıları ülkesinden çıkarmak için gösterilen büyüler olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁶⁹

Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmasıyla ilgili olarak Firavun ve yakınlarıyla yaptığı şu konuşma onun beddua etmeden önce üzerine düşeni fazlasıyla yaptığını gözler önüne sermektedir: *"Nitekim Biz onlardan daha önce de Firavun'un halkını sınamıştık. Onlara saygın bir peygamber gelmiş ve şöyle demişti: 'İsrailoğulları'nı bana teslim edin, benimle gönderin. Şüphesiz ben güvenilir bir elçiyim. Allah'a karşı ululuk taslamayın. Ben size apaçık, güçlü mucizeler getirdim. Buna rağmen (yalancılık ve sihirbazlıkla suçlayarak) bana edeceğiniz hakaretlerden benim de Rabbiniz olan Allah'a sığınıyorum. Eğer bana inanmıyorsanız, hiç olmazsa yolumdan çekilin, İsrailoğulları'nı götürüyüm. (Firavun'un kavmi Musa'nın talebini reddedince) o da Rabbine, 'Bunlar günahkâr bir toplum' diye şikâyet etti. Allah dedi ki, 'Kullarımı geceleyin*

1065 Vanî, s. 373.

1066 İsrâ, 17/102.

1067 Taha, 20/56.

1068 Maturidi, s. 9/275.

1069 Taha, 20/57.

al götür. Unutma ki, siz takip edileceksiniz. (Geçtikten sonra) denizi yarılmış olarak bırak. Çünkü seni izleyen ordu denizde boğulacaktır."¹⁰⁷⁰

Hz. Musa edindiği tecrübe ve kendisine gelen vahiyler sonucu muhatap olduğu kimselerin kesinlikle iman etmeyeceğini, kâfirlikte ısrar edeceğini anlamıştır. Maturidi'nin dediği gibi Cenab-ı Allah'ın onların iman etmeyeceğini bildirmesinden sonra Hz. Musa bu bedduayı yapmıştır. Çünkü peygamberler insanları imana davet etmek amacıyla gönderilmeleri dolayısıyla Cenab-ı Allah'ın izni olmadan ümmetleri için beddua etmeleri doğru değildir. Nitekim Peygamberimiz Hz. Muhammed'den bu konuda şöyle bir hadis rivayet edilmektedir: Bir gün Peygamberimiz (s.a.v.) ashabıyla birlikte bulunurken kendisine biat etmek istemeyen birisiyle alakalı olarak içlerinden birinin neden onu öldürmek istemediğiyle alakalı yönettiği bir soruya, sahabe biz senin içindekini bilmediğimiz için böyle yaptık. Eğer bize bir göz işareti yapsaydınız biz onu öldürürdük demeleri üzerine o; *"Hiçbir peygamberin haince bir göz işaretinde bulunmaması gerekir."* Bunun için Yüce Allah'ın onların iman etmeyeceklerini bildirmesinden sonra Hz. Musa, Firavun ve adamlarının yok olması için dua/beddua etmiştir.¹⁰⁷¹

Maturidi, *"Bırakın beni de şu Musa'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (Kurtulabilecek mi?)"*¹⁰⁷² ayeti kerimesinde belirtilen husustan dolayı Cenab-ı Allah'ın, Firavun'u helak etmesi için beddua etmesini Hz. Musa'dan istemiş olabileceğini açıklamaktadır. Bu durumda o şöyle bir açıklama yapma gereği hissetmektedir: *"Peygamberler, kendilerine karşı firavunlaşan insanlara karşı, inatla karşı koyanlara ve büyüklenenlere, bu inat ve direnmelerinde son hadde vardıklarında, helak olmaları için onların beddua etmelerine izin verilmiştir."*¹⁰⁷³

1070 Duhan, 44/17-24.

1071 Maturidi, s. 7/11; Havva, s. 6/468.

1072 Mümin, 40/26.

1073 Maturidi, s. 13/47.

Hız. Musa, Hız. Nuh'un yaptığına benzer bir dua yaparak,¹⁰⁷⁴ artık buna yeter deme zamanının geldiğini ifade edercesine Allah'a yalvarmıştır:¹⁰⁷⁵ *"...Ey Rabbimiz! Sen Firavun'a ve kavminin ileri gelenlerine dünyada görkemli bir hayat, muazzam bir servet verdin. Rabbimiz! Onlar ise, verdiğin bu imk nları, insanları Senin yolundan saptırmak için kullanıyorlar. Ey Rabbimiz! Onların malını mülkünü yok et. Kalplerine sıkıntı ve darlık ver.       onlar acı azabı görmedikçe inanmazlar. (Akılları başlarına gelmez.)"*¹⁰⁷⁶

Hız. Musa, Firavun ve yanındakilerin Allah'ın kendilerine verdikleri imkân, mal ve mülk ile O'na ş kredecekleri yerde aksine azgınladışklarını, bundan dolayı Allah'ın yolundan saptıklalarını, başkalarını da saptırdıklarını, kendilerine yapılan uyarılardan asla ders almadıklarını beyan etmiş, ¹⁰⁷⁷ bundan dolayı onların azgınlıklarını tetikleyen mal ve mülklerinin yok olması yönünde Cenab-ı Allah'a yalvarmıştır. Ayrıca onların azabı görmedikçe inanmayacakları konusundaki kanaatini de belirtmiştir. İbn Kesîr, Razî gibi bazı müfessirler Hız. Musa'nın bu duasını biraz da sitem olarak şöyle yorumlamıştır: *"Rabbimiz! Firavun ve erk nına bu dünya hayatında süsler ve mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan insanları saptırsınlar diye mi? (Onların benimle g nderdiklerine iman etmeyeceklerini bildiğin halde, katından onların küfürlerini derece derece artırmak üzere onlara bunları verdin.) ... Onlara verdiğinle kullarından dilediklerin saptıp fitneye düşsün, senin saptırdığın kimseler onlara bu malları onları sevdiğin ve onlarla alakalandığın için verdin sansınlar için.)"*¹⁰⁷⁸

1074 Hız. Nuh'un kavmi için yaptığı dua/beddua ve sonrasına yaşananlarla ilgili olarak geniş bilgi için bk. Erdem, Hız. Nuh, s. 157-162.

1075 Vanî, s. 376; Vehbi, s. 6/2253-2254.

1076 Yunus, 10/88.

1077 İbn Kesîr, Kasas, s. 302; Razî, Tefsir, s. 12/454.

1078 İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3872; Razî, Tefsir, s. 12/455.

Hz. Musa'nın yaptığı duanın içeriğini tefsire çalışanlar birbirine benzer yorumlar yaparak onu anlamaya çalışmıştır. Maturidi, kısmen yukarıda naklettiğimiz açıklamalara uygun olarak; Hz. Musa, Firavun ve adamlarının sahip oldukları makam ve servetin, çevresindeki başka insanlar için çekici olduğunu, bunların yok olması durumunda onların etrafındaki insanları kazanmanın kolay olacağını tahmin etmiştir. Ya da o, Firavun ve adamlarını isyana ve nankörlüğe teşvik eden unsurların başında ellerinde bulundurdıkları saltanat ve dünya malı olduğunu, bunların yok olması halinde onların kendilerinin de iman etme ihtimali bulunduğunu düşünerek böyle bir dua yaptığını belirtmiştir¹⁰⁷⁹

Bütün bu söylenenlerden sonra Hz. Musa'nın duası/bedduasıyla ilgili ayeti kerime hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: *"Onların benimle kendilerine göndermiş olduğun şeylere iman etmeyeceklerini bildiğin halde bu nimetleri onlara vermiş bulunuyorsun. Bu senin onlara yaptığın bir istidraktır. Yani derece derece onları azaba yaklaştırmayı murat ediyorsun. Fakat onlara bu verdiklerin sebebiyle yarattıklarından bazı kimseler, fitneye düşmekte ve senin saptırdığın kimselerin bu nimetlerini, onları sevdiğin için verdiğini, onlara önem verdiğin için bu nimetlere gark ettiğini sanmaktalar."*¹⁰⁸⁰

Tefsir kaynaklarında nakledilen rivayetlere göre; duayı Hz. Musa yapmış, Hz. Harun da âmin diyerek ona katılmıştır. Sonuç olarak Cenab-ı Allah. *"...İkinizin de duası kabul edilmiştir. Artık siz sabır ve sebatla dosdoğru yola; Hakka davet yoluna devam edin. Fakat cahillerin; Allah'ın kanunlarını bilmeyenlerin yolunu izlemeyin."*¹⁰⁸¹ buyurarak onların rahatlamalarını sağlamıştır. Ayeti kerimenin yorumuyla alakalı olarak Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un acele etmemeleri ve sabırlı olmaları gerektiği, istedikleri şeylerin vakti gelince gerçekleşeceği be-

1079 Maturidi, s. 7/117.

1080 Havva, 6/466.

1081 Yunus, 10/89.

lirtmiştir. Rivayete göre Hz. Musa kırk sene daha kavminin arasında kalmış, duası ondan sonra gerçekleşmiştir.¹⁰⁸²

Hz. Musa'nın duasından sonra Firavun'un malları helak olmuş, altın ve gümüşleri taşla dönmüş, ekinleri ve otları toprağa dönüşmüş ve sefil bir hayatın içine düşmüştür. O, denizde boğuluncaya kadar kırk gün veya kırk yıl böyle bir sefaletle mahkûm edilmiştir.¹⁰⁸³ Her ne kadar kaynaklarda böyle bir bilgi yer alsa da tarihi olaylar bunu doğrulamamaktadır. Nitekim İsrailoğulları Mısır'dan ayrıldıklarında Firavun hâlâ kral ve ihtişamından, otoritesinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bundan dolayıdır ki İsrailoğulları Kızıldeniz önüne geldiklerinde Firavun ve ordusunu arkalarından gelirken gördüklerinde korkmuş ve Hz. Musa'ya ne yapacakları konusunda tepki göstermiştir. Ayrıca Firavun öldüğü zaman onun üzerinde altın zırh olduğu ve İsrailoğulları'nın bu vesileyle onu tanıdıkları anlatılmaktadır.

1082 Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim, İstanbul, 1972, s. 321.

1083 İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3873; Vehbi, s. 6/2255.

İsrailoğulları'nın Mısır'dan Çıkışı

Özgürlüğe Atılan Adımlar

Tevrat'a göre İsrailoğulları'nı serbest bırakması için Allah seksen yaşındaki Hz. Musa'yı ve seksen üç yaşındaki Hz. Harun'u Firavun'a gönderir. Fakat Firavun'un onların çıkışına izin vermeyeceğini, gitmeye kalkarlarsa çok ağır bir şekilde cezalandırılacaklarını haber verir.¹⁰⁸⁴ Yine Tevrat'taki anlatıma göre Firavun'un izin vermeyeceğini belirten Allah onların başlarına yeni başka felaketler getireceğini, Mısır'daki ilk doğan her şeyin öleceğini ve İsrailoğulları'nı mecburen salıvereceğini, bu arada Mısırlı komşularından yükte hafif bahada ağır altın ve gümüş almalarını öğütler. Buna rağmen Firavun onların çıkışına izin vermez.¹⁰⁸⁵

Firavun, yapılan bütün uyarılara ve gösterilen bunca mucizeye rağmen İsrailoğulları'nın Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan çıkmalarına izin vermeyince, Hz. Musa dua eder. Cenab-ı Allah onun yaptığı, Hz. Harun'un âmin dediği duayı kabul etmiş, *"Biz Musa'ya 'Kullarımı geceleyin (İsrailoğullarını) alıp yola çık, şüphesiz takip edileceksiniz.' diye bildirdik."*¹⁰⁸⁶ buyurmuştur. Ayeti kerimeden anlaşıldığına göre; Cenab-ı Allah, Mısır'ın muhtelif yerlerinde oturan İsrailoğulları'nın haberdar olmaları ve toparlanmaları bakımından Hz. Musa'ya onların belli bir süre içinde Mısır'dan çıkmasını emreder ve oradan çıkış yollarını kolaylaştırır. İhtimaldir ki, Hz. Musa Mısır'dan ayrılma emrini aldıktan sonra İsrailoğulları'nın oturdukları bölgelere haber gönderip çıkış için hazırlık yapmalarını söylemiş

1084 Bkz. Mısır'dan Çıkış, 7/1-6.

1085 Bk. Mısır'dan çıkış, 11/1-9.

1086 Şuara, 26/52. Krş. Duhan, 44/23. Tevrat'a göre: "Gece yarısı Rab tahtında oturan Firavun'un ilk çocuğundan zindandaki tutsağın ilk çocuğuna kadar Mısır'daki bütün insanların ve hayvanların ilk doğanlarını öldürdü. O gece Firavun ve görevlileri ve bütün Mısırlılar uyandı. Büyük feryat koptu. Çünkü ölüsü olmayan ev yoktu. Aynı gece Firavun Musa'yla Harun'u çağırtdı ve 'kalkın!' dedi. 'Siz ve İsraililer halkımın arasından çıkıp gidin, istediğiniz gibi Rabbe tapın. Dediğiniz gibi davarlarınızı, sığırlarınızı da alın götürün. Beni de kutsayın.'" (Mısır'dan Çıkış, 12/29-32.)

ve bunun için belli bir gece tayin edilmiştir.¹⁰⁸⁷ Mevdudî, bu ayeti kerimeyi tefsir ederken Hz. Musa'ya ve İsrailoğulları'na hemen Mısır'ı terk etme emrinin verilmediğini, Araf, 17/127-135; Yunus, 10/ 83-89; Mümin (Gafir) 40/23-46; Zuhuruf, 43/46-56. ayetlerinde sürecin safahat ve detaylarının verildiğini, burada Firavun ve Hz. Musa arasındaki mücadelenin sadece son bölümüne işaret edildiğini nakletmektedir.¹⁰⁸⁸

İsrailoğulları'nın Firavun ve adamları tarafından takip edileceğini bildiren Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya gece yola çıkmasını tavsiye eder. Onların gece yola çıkmalarının sebebi, Firavun'un ordusuyla peşlerine düşmeden önce onların yetişemeyeceği bir uzaklığa varmalarıdır. İlahi plana göre; Cenab-ı Allah, İsrailoğulları'nın önceden gitmelerini ve Kızıldeniz'i geçmelerini, sonra da Firavun ve askerlerinin onları takip ederek aynı yerden denizi geçerlerken boğulmalarını murat etmiştir.

Benzeri hususlar Taha suresinde; *"Biz Musa'ya şöyle vahyettik: 'Kullarımı geceleyin alıp yola çık ve denizde onların geçebilmesi için kuru bir yol aç. Firavun'un sizi yakalamasından korkma ve boğulurum diye de endişeye kapılma.'"*¹⁰⁸⁹ Burada da geceleyin yola çıkma emrine paralel olarak deniz yönünde hareket etmeleri, Firavun'un yakalamasından ve denizde boğulmaktan kaygılanmaması gerektiği, zira onlara denizde kuru bir yol açılacağı bildirilmiştir. Böylece Hz. Musa İsrailoğulları'nı alarak Şam tarafına gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁰⁹⁰ Hz. Musa'ya inananlardan birisi, *"Ey Allah'ın peygamberi nereye gitmekle emrolundun?"* diye sorduğunda o, denizi hedef olarak göstermiş, Hz. Harun önden o da arkadan yola çıkmışlardır.¹⁰⁹¹

1087 Mutavî, s. 77.

1088 Mevdudî, 4/27.

1089 Taha, 20/77. Peygamberimiz Hz. Muhammed hicret ettiği zaman da benzeri bir ilahi yardımla desteklenmiştir. (Bk. Tevbe, 9/40.)

1090 İbn Kesîr, Kasas, s. 303.

1091 Taberî, s. 1/414.

Müfessirler, Kur'an-ı Kerim'de İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya iman etmeleri sebebiyle Cenab-ı Hak tarafından onlar için "kullarım" ifadesi kullanıldığını söyler. *"Şüphesiz takip edileceksiniz"* ifadesinin kullanılmasını da Cenab-ı Allah'ın Firavun ve adamlarının böyle bir fiili gerçekleştireceğini önceden bilmesinden ziyade, İsrailoğulları'nın denizden geçmelerinin ardından onların boğularak helak olmaları için *"Siz önden gideceksiniz, onlar arkanızdan gelecekler. Nihayet onlar da sizin girdiğiniz yerden denize girdiklerinde onları helak edeceğim."* şeklinde bizzat O'nun tarafından yönlendirildiğini belirtirler.¹⁰⁹² Sait Havva, Cenab-ı Allah tarafından sahnelenen bu planın, Firavun ve bütününü otoritesi altında bulunanların sahip oldukları nimetlerden ve maddi imkanlardan arındırılması bakımından önemli olduğunu belirterek; *"Sonunda Biz, Firavun ve adamlarını, bağ ve bahçelerinden, pınarlarından sürüp çıkardık. Hazinelelerinden, makam ve mevkilerinden ettik."*¹⁰⁹³ ayeti kerimelerini: *"Fakat Biz onları Firavun'u ve kavmini, bahçelerden ve pınarlardan, akarsuların kenarından çıkardık. Hazinelelerden yani açıkça meydanda olan altın ve gümüş gibi mallardan ve şerefli makamlardan yani oldukça parlak ve göz alıcı konumlarından uzaklaştırdık."*¹⁰⁹⁴ şeklinde yorumlamaktadır.

Bu emri/tavsiyeyi hatta uyarıyı dikkate alan Hz. Musa, birkaç gün önceden İsrailoğulları'na Mısır'dan çıkacaklarını bildirerek hazırlık yapmalarını tembihler.¹⁰⁹⁵ Cenab-ı Hakk'ın bu emri/tavsiyesi onların gece Firavun ve askerlerine yakalanmadan kaçmalarının kolay olmasından dolayı olsa gerektir. Hz. Musa, kendisine bildirilen bu tavsiyeye uygun olarak, kavminden iman eden kişilere Mısırlılardan ziynet eşyaları ödünç almalarını, geceleyin gürültü yapmamalarını ve sabaha kadar evlerinin kandillerini yakmalarını, evlerinden çıkanların bilinmesi için ev kapılarının üzerine kandan işaret koymala-

1092 Havva, s. 10/282.

1093 Şuara, 26/557-58.

1094 Havva, s. 10/283.

1095 Vehbi, s. 10-3901.

rını emreder.¹⁰⁹⁶ Onlar, Mısır'dan çıkış hareketini Firavun ve adamlarının, yakın komşularının duymaması, bilmemesi veya kuşkulanmaması için *"Bugün bizim bayramımız var."* ifadesini kullanırlar ve bunu şehrin dışında kutlamaları gerektiğini söylerler. Firavun onların bu isteklerine hoşlanmasa da izin verir. İsrailoğulları komşularından altın takı, mücevherat, süs eşyaları ve kıyafetler ödünç alırlar. Onlar topladıkları bu eşyalarla birlikte Hz. Musa'nın önderliğinde Filistin'e gitmek üzere Kızıldeniz tarafına geceleyin yola çıkarlar.¹⁰⁹⁷ Bu arada Cenab-ı Allah Kıptilere, onların çıkışlarından haberdar olmamaları için hastalık, cenaze vs. meşguliyetler verir ve herkes kendi derdinin telaşına düşer.¹⁰⁹⁸

1096 Taberî, s. 1/413-414.

1097 Razî, Tefsir, s. 17/327; İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3874; A. Neccar, s. 275. İsrailoğulları'nın Kıptilerden aldığı altınların Firavun'un yanında Hz. Yusuf'tan kalanlar olduğu iddia edilmiştir. (eş-Şihava, s. 114.)

1098 Taberî, s. 1/414; Vehbi, s. 10/3901; Kara, s. 333. Tevrat'ta İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışları Kur'an-ı Kerim ile büyük ölçüde örtüşmemektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Musa, Cenab-ı Allah'ın emri doğrultusunda kavmini Mısır'dan çıkarırken, Tevrat'a göre onlar, Firavun'un isteği üzere Mısır'ı terak etmiştir: "Gece yarısı Rab tahtında oturan Firavun'un ilk çocuğundan zindandaki tutsağın ilk çocuğuna kadar Mısır'daki bütün insanların ve hayvanların ilk doğanlarını öldürdü. O gece Firavun ve görevlileri ve bütün Mısırlılar uyandı. Büyük feryat koptu. Çünkü ölüsü olmayan ev yoktu. Aynı gece Firavun Musa'yla Harun'u çağırttı ve 'Kalkın!' dedi, 'Siz ve İsraililer halkımın arasından çıkıp gidin, istediğiniz gibi Rabb'e tapın. Dedğiniz gibi davalarınızı, sığırlarınızı da alıp götürün. Beni de kutsayın!' İsraililerin ülkeyi hemen terk etmesi için Mısırlılar diretti. 'Yoksa hepimiz öleceğiz! Diyorlardı. Böylece halk mayası henüz katılmamış hamurunu aldı, giysilere sarılı hamur teknelerini omuzlarında taşıdı. İsraililer Musa'nın dediğini, Mısırlılardan altın gümüş eşya ve giysi istemişlerdi. Rab İsraililerin Mısırlıların gözünde lütf bulmasını sağladı. Mısırlılar onlara istediklerini verdiler. Böylece İsraililer onları soydular. İsraililer kadın ve çocukların dışında altı yüz bin kadar erkek yaya olarak Ramses'ten Sukkot'a doğru yola çıktılar. Daha pek çok kişi de onlarla birlikte gitti. Yanlarında çok sayıda davar ve sığır vardı. Mısır'dan getirdikleri hamurla mayasız pide pişirdiler. Maya yoktu. Çünkü Mısır'dan kovulmuşlar, kendilerine azık hazırlayacak zaman bulamamışlardı. İsraililer Mısır'da dört yüz otuz yıl yaşadı. Dört yüz otuz yılın sonuncu günü Rabb'in halkı ordular halinde Mısır'ı terak etti. O gece Rab İsrailileri Mısır'dan çıkarmak için sürekli bekledi. İsraililer de kuşaklar boyunca aynı gece Rabb'i yüceltmek için uyanık olmalıdır. (Mısır'dan Çıkış, 12/29-42.)

Rivayete göre; Hz. Yusuf, İsrailoğulları'na Mısır'dan çıkarken tabutunu yanlarında taşımalarını vasiyet etmiş. Fakat çıkış öncesinin telaşıyla onun tabutu unutulmuş olmalı ki, İsrailoğulları gece karanlığında yollarını kaybetmiş. Hz. Musa, karşılaştıkları bu olumsuz durumun sebebinin yanındaki yaşlı bilginlere sorduğunda onlar Hz. Yusuf'un tabutunun unutulduğunu, onun ölmeden önce Mısır'dan çıkarken yanlarında götürmeleri gerektiği hususunda Allah adına İsrailoğulları'ndan söz aldığını hatırlatmışlar. Hz. Musa, geceleyin onun kabrinin yerini nasıl bulacağını sorduğunda yaşlı bir kadını işaret etmişler. Yaşlı kadın Hz. Musa'nın yanına getirildiğinde, *"Cennet'te Hz. Musa ile birlikte olmaları şartıyla"* Hz. Yusuf'un kabrini göstereceğini söylemiş. Hz. Musa bundan hoşlanmasa da kadının isteğini kabul etmiş. Onun yardımıyla tabut bulunmuş, hatta Hz. Musa bizzat tabutun taşınmasına yardım etmiş.¹⁰⁹⁹ Bu konuda İbn Kesîr, Ebu Musa el-Eşarî'den kendisinin de garip olduğunu belirttiği şöyle bir hadis rivayet etmiştir:

"Allah Resûlü (s.a.v.) bir bedeviye misafir olmuş ve o da efendimize ikramda bulunmuş. Allah Resûlü (s.a.v.) ona 'ahitleştik' buyurmuş. Bir gün o bedevi Allah Resûlü'ne (s.a.v.) gelmiş efendimiz ona: 'İhtiyacın nedir?' diye sormuş. Bedevi: 'Koşumlu bir deve ve ailemin sağacağı bir miktar keçi.' diye cevap vermiş. Allah Resûlü: 'İsrailoğulları'nın yaşlı kadını gibi olmaktan aciz mi kaldın?' buyurmuş. Ashabı efendimize: 'Ey Allah'ın elçisi, İsrailoğulları'nın yaşlı kadını da nedir?' diye sorar. O, şöyle anlatır: 'Hz. Musa İsrailoğulları'nı yürütmek istediğinde yolunu kaybetmişti. İsrailoğulları'na 'Bu ne haldir?' diye sordu. İsrailoğulları'nın bilginleri kendisine: 'Hz. Yusuf (a.s.) ölüm döşeğinde iken bizzat Allah adına söz aldı ki, onun tabutunu bizimle birlikte taşımadıkça Mısırdan çıkmayacağız. Bunu sana hatırlatırız.' dediler. Hz. Musa onlara: 'Yusuf'un (a.s.) kabrinin nerede olduğunu hanginiz biliyor?' diye sordu: 'İsrailoğulları içinde yaşlı bir kadından başka onu bilen yoktur.' dediler. Hz. Musa o kadına haber gönderdi ve: 'Yusuf'un (a.s.) kabrini bana göster'

1099 Taberî, s. 1/416-417, 419; Vanî, s. 378. Krş. Mısır'dan Çıkış, 13/19.

dedi. Kadın: 'Buna hükmümü vermedikçe Allah'a yemin olsun ki bunu yapmayacağım.' dedi. Hz. Musa ona: 'Senin hükmün nedir? diye sordu da kadın: 'Benim hükmüm seninle birlikte cennette olmamdır.' dedi. Bu istek sanki Musa'ya ağır geldi de ona: 'Bu kadına hükmünü ver.' denildi. Kadın onları bir su birikintisine götürdü ve: 'Bu suyu başka bir yere akıtın.' dedi. Başka bir yere akıttılar da kadın; 'Burayı kazın.' dedi. Kazdıklarında Hz. Yusuf'un (a.s.) kabrini bulup çıkardılar. Tabutu yüklendiklerinde ise yol gündüz ışığında gibi aydınlanıverdi.' ¹¹⁰⁰

İsrailoğulları'nın ve onları takip eden Firavun ve askerlerinin kaç kişi oldukları konusunda sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir rakam verilmemesine karşılık tefsirlerde yüzbinlerle ifade edilen abartılı rakamlar yer almaktadır. Bu bilgiler muhtemelen İsrailiyat kaynaklı ve uydurma olup, ¹¹⁰¹ çok kısa sürede ve gizli olarak böylesine büyük bir halk kitlesinin hemen hazırlık yapıp Mısır'ı terk etme ihtimali olamasa gerektir. Dolayısıyla bu rivayetlerin dikkate alınmaması daha doğru olacaktır. Ayrıca Yahudilerin tamamının Mısır'dan ayrılmaları için önceden hazırlıklı oldukları ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Aksi halde bu büyük kafiye katılamadığı için geride kalanların başına büyük felaketlerin geleceği kaçınılmazdır. Hz. Musa, kendisine vahiy yo-

¹¹⁰⁰ İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6066-6067. Bu konu Tevrat'ta şöyle anlatılmaktadır: "Musa Yusuf'un kemiklerini yanına almıştı. Çünkü Yusuf İsrail'in oğullarına, 'Tanrı kesinlikle size yardım edecek, kemiklerimi buradan götüreceksiniz.' diye sıkı sıkı ant içirmişti." (Çıkış, 13/19). "İsraililer Mısır'dan çıkarken Yusuf'un kemiklerini de yanlarında getirmişlerdi. Bunları Yakub'un Şekem'deki tarlasına gömdüler. Yakup bu tarlayı Şekem'in babası Hamor'un torunlarından yüz parça gümüşe satın almıştı. Burası Yusuf soyundan gelenlerin mülkü oldu." (Yeşu, 24/32.)

¹¹⁰¹ Taberî, s. 1/414; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6068; Kasas, s. 303; Ebussuud, s. 6/379. Ebussuud, Sabunî, Said Havva, gibi müfessirler Taberî kaynaklı haberlere dayanarak Mısır'dan çıkan Yahudilerin çocuk, kadın ve yaşlıların dışında 670 bin kişi olduklarını haber vermektedir. (Ebussuud, s. 6/379; Sabunî, 10. Fasikül, s. 63) Firavun'un ise 700 bin kişilik bir orduyla onların peşine düştüğü, sayıları 4.500'ü bulan öncü birliklerin olduğu, ayrıca onların arkasında da Firavun'un hazinesini ve yedekleri taşıyan kölelerden oluşan bir ordunun geldiği haber verilmektedir. (Vanî, s. 379.)

luyla bildirildiği üzere¹¹⁰² nereye doğru gideceğini ve önlerine deniz çıkması halinde neler yapacağını önceden planlamış ve kendilerine herhangi bir zararın gelmeyeceğinden emin bir vaziyette hazırlıklarını tamamlamıştır.

A. Neccar, Tevrat'ta yer alan bilgilerden etkilenererek; *"Firavun, İsrailoğulları'na verdiği çıkış izninden veya onların izinsiz ayrılmalarından dolayı pişman oldu."*¹¹⁰³ diyorsa da kendisinin de belirttiği gibi bu ifade, İslamî geleneğe uymamaktadır. Çünkü Firavun bundan habersizdi. Şayet İsrailoğulları ondan çıkış için izin almışlarsa bu izin sadece geçici bir bayram kutlaması olup Mısır'ı terk etmek için olmamıştır. Sabahleyin Yahudi mahallelerinde herhangi bir hareketliliğin olmaması onu kuşkulandırdı. Yaptırdığı araştırma sonucunda İsrailoğulları'nın memleketinden ayrıldıklarını duyunca öfkelenerek şehirde tellallar çıkardı.¹¹⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilere göre; *"...Asker toplamak üzere şehirlere adamlar gönderdi."*¹¹⁰⁵ Firavun, bütün hırs, kin ve kaygılarına rağmen iç dünyasındaki nefreti hissettirmeden, moralini yüksek tutmak için toplanan askerlere: *"Bunlar bölük pörçük, basit ve önemsiz bir topluluk. Buna rağmen yine de bizim canımızı sıkıyorlar/bize öfke besliyorlar. Neyse ki, biz de uyanık, tedbirli bir topluluğuz."*¹¹⁰⁶ diyerek İsrailoğulları'nı önemsemediğini, ciddiye almadığını her halükârda onları yakalayıp cezalandıracağı mesajını vermeye çalışmış, fakat içini de korku kaplamıştır. Bir taraftan başkalarını cesaretlendirmek isterken bir taraftan da kendini teselli etmeye çalışmış, bu arada tedbir almanın, hazırlık yapmanın yollarını aramıştır. Firavun adeta genel seferberlik ilan etmiş, şehirlere toplayıcılar göndermiş, ülkenin her tarafından getirilen askerler oluşturulan orduya katılmıştır. Böylece büyük, muazzam ve korkutucu bir ordu hazırlanmıştır.¹¹⁰⁷ O hem sa-

1102 Taha, 20/77.

1103 A. Neccar, s. 275.

1104 İbn Kesîr, Kasas, s. 303.

1105 Şuara, 26/53.

1106 Şuara, 26/54-56.

1107 İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3874.

yısal çoğunluk hem de askerlerinin güçlü ve teçhizatlarının mükemmelliğinden dolayı İsrailoğulları'nın sayısını küçümsemiştir.¹¹⁰⁸ İsrailoğulları'nı toptan imha etmeye yönelik bu askeri harekete her kademedan asker, prensler, ülkenin soyluları katılmıştır.¹¹⁰⁹

Firavun ve yanındakiler için Kur'an-ı Kerim'de "*Firavun ordusuyla onların peşine düştü.*"¹¹¹⁰ ifadesinde "*cunud*" kelimesi kullanılarak sayıları milyonu aşan askerden oluşan bir orduyla İsrailoğulları'nın peşine düştüğü belirtilmektedir.¹¹¹¹ Buna rağmen Maturidi, elde mevcut sahih bir rivayet olmadan Firavun'un şu kadar bin askeri vardı, Musa'nın kavmi de şu kadar bin kişi idi şeklinde bir açıklama yapmanın doğru olmadığını ve bu konudaki sayıların ne kadar olduğunu bilmeye ihtiyacımız bulunmadığını söylemektedir.¹¹¹²

Firavun, meydanlık bir yerde yüksek bir kürsünün üzerine çıkarak: "*Kaçanlar bize göre küçük bir guruptur. Bizim gücümüze karşı gelecek halleri yoktur. Çok kısa bir sürede onların işlerini bitirir geri döneriz. Gerçi onları takip etmesek de olur da onlar bize karşı gelerek bizi kızdırdılar, planlarımızı bozarak bizim kinimizi artırdılar. Eğer onların kökünü kesip tez elden çaresini aramazsak, otoritemiz zayıflar ve bize karşı gelenler çoğalır. Halbuki biz kuvvetli bir toplum ve şevketli bir devletiz. Bunlar gibi düşmanlara karşı tedbirli bulunur zararlarından korkarız.*" sözleriyle ordusunu ve yakınlarını cesaretlendirmiştir. Böylece İsrailoğulları'nın azlığına ve zayıflığına, kendilerinin güçlü ve askerlerinin çokluğuna vurgu yapmıştır.¹¹¹³

Firavun her ne kadar askerleri ve yanındakiler önünde açıktan konuşmasa da İsrailoğulları'nın gece hızlı bir şekilde Kıptiler-

1108 Sabunî, 10. Fasikül, s. 63.

1109 Mevdudî, s. 4/29.

1110 Taha, 20/78.

1111 Mutavi', s. 85.

1112 Maturidi, s. 9/290. Firavun'un ordusundaki asker sayısı için bk. Ebussuud, s. 6/379.

1113 Vehbi, s. 10-3903-3904.

den birçok ziynet eşyasını toplayarak¹¹¹⁴ Mısır'dan kaçmaları onun canını çok sıkırmıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır ki bunları şöyle sıralamak mümkündür.

- İsrailoğulları Mısırlıların takı ve giysilerini toplamışlardır.
- Onlar Firavun'un yanında köle statüsünde iken özgürlüklere kavuşmuştur.
- Onlar, Firavun'un dinini kabul etmemiş ve ona isyan etmişlerdir.
- Mısırlılar Firavun'u tanrı olarak kabul ederlerken, İsrailoğulları kabul etmemişlerdir.¹¹¹⁵

Cenab-ı Allah, yukarıda mealini arz ettiğimiz Şuara 27/57-58. ayeti kerimelerinde Kıptiler ve İsrailoğulları arasındaki kronik sorunun sonuna yaklaşıldığını, Kıptiler hakkında verilen hükmün işleme konulduğunu bildirmiştir. Hz. Musa, Cenab-ı Allah'ın yardım ve desteğinden emin bir vaziyette kavmini Mısır'dan çıkarırken hem onlar hem de Mısırlılar ileride başlarına gelecek olanlardan habersiz bir yolculuğa çıkmıştır. Bir anlamda baştan itibaren adım adım uygulamaya konan ve Kur'an-ı Kerim'de *"...Firavun'un, Haman'ın ve onların ordularının korktukları şey..."*¹¹¹⁶ olarak nitelenen plan son aşamasına gelmiştir.

İsrailoğulları Kızıldeniz Önlerinde

İsrailoğulları Mısır'dan ayrıldıkları zaman Hz. Yusuf'un tabutunu da yanlarına almış ve ilahi talimatla sahil yolu yerine Kızıldeniz, Süveyş körfezi tarafına çöl yoluna çıkmışlardır. Onlar gündüzleri içinde bir nur bulunan bulutun öncülüğünde, geceleri de bir ışığın rehberliğinde deniz sahiline kadar yürümüşlerdir.¹¹¹⁷

1114 İbn Kesir, Tefsir, s. 8/3874.

1115 Razi, Tefsir, s. 17/328.

1116 Kasas, 28/6.

1117 İbn Kesir, Kasas, s. 310.

Hız. Musa'nın kavmiyle birlikte Mısır'dan çıktıktan sonra Kûl-zûm/Kızıldeniz'in¹¹¹⁸ Süveys Körfezi yakınlarına geldiğinde¹¹¹⁹ Firavun ve ordusu, Hız. Musa'nın beraberindekilerle karşılaştırılamayacak kadar büyük bir orduyla *"gün doğarken,"*¹¹²⁰ *"Onların peşine düştü..."*¹¹²¹ veya güneş doğarken Kızıldeniz kıyısında onlara yetiştirler.¹¹²² Müfessirlerin çoğu, Firavun'un İsrailoğulları'na güneş doğarken deniz kenarında yetiştikleri yönünde görüş açıklarlar.¹¹²³

Her iki taraf da herhangi bir engel olmaksızın biri birlerini gayet net bir şekilde gördüler. İsrailoğulları Firavun ve ordusunun kendilerine yaklaştıklarını görünce, arkalarından onları imha edecek güçlü bir ordunun gelmesinden ve önlerinde kendilerini boğacak bir denizin bulunmasından dolayı büyük bir korkuya kapıldılar. *"İşte şimdi yakalandık."* dediler.¹¹²⁴ İsrailoğulları, Firavun peşlerinden yetiştğinde, iki ordunun savaştmasından başka çareleri kalmadığını görünce içinde bulundukları durumdan nasıl kurtulacaklarını sormaya ve Hız. Musa önderliğindeki bu Mısır'dan çıkış hareketini sorgulamaya başladılar.¹¹²⁵ Kendilerine yapılan bunca iyilik ve hizmeti unutarak Hız. Musa'ya, daha önce de söyledikleri *"Sen bize peygamber olarak gönderilmeden önce de gönderildikten sonra da değişen bir şey olmadı. Hep işkencelere tabi tutulduk. O zaman da çocuklarımızı kesiyorlardı. Şimdi bize yetiştirler ve hepimizi öldürecekler."* kabilinden şeyler mırıldanmaya/homur-

1118 Mevlüt Sarı, el Mevarid, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1982, s. 1253.

1119 A. Neccar, s. 275; Hicazi, s. 4/40; Sabunî, 4. Fasikül, s. 39.

1120 Şuara, 26/60; Vanî, s. 380. Razî, kelimenin okunuş farkından dolayı, Firavun ve askerlerinin İsrailoğulları'na güneş doğarken yetiştikleri şeklinde de düşünülebileceğini belirtmiştir. (Razî, Tefsir, s. 17/329.)

1121 Taha, 20/78.

1122 Maturidi, s. 10/346; İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3874, 11/6068, Kasas, s. 303; Havva, s. 10/284; Hicazi, s. 4/358.

1123 Bk. Sabunî, 10.Fasikül, s. 63.

1124 Bk. Şuara, 26/60-61.

1125 İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3874; Sabunî, 10. Fasikül, s. 63.

danmaya başladılar.¹¹²⁶ İçlerinden bazıları; *“Bu çölde ölmekten Mısır’da kalmak bizim için daha iyiydi”* dediler. Hz. Musa bunu söyleyenlere; *“Korkmanıza gerek yok. Zira Firavun ve ordusu bundan sonra yurtlarına geri dönemeyecektir.”* dedi.¹¹²⁷

Rivayete göre Hz. Yuşa veya Firavun’un yakınlarından iman eden birisi¹¹²⁸ Hz. Musa’ya; *“Ey Allah’ın kendisiyle konuştuğu kişi! Nereye gideceksin önümüz deniz, arkamız düşmandır.”* diyerek kaygısını belirtmiştir.¹¹²⁹ İbn Mesut, Peygamberimiz Hz. Muhammed’den o anda Hz. Musa’nın şöyle bir dua okuduğunu nakletmiştir: *“Ey Rabbim! Medh-ü sena ve şükür ancak Sana mahsustur. Şikâyet ancak Sende son bulur. Düşmanı Senden başka şikâyet ederek halimi arz edecek bir kimse yoktur. Yardım edecek olan ancak Sensin. Allah’tan başka güç ve kuvvet yoktur.”*¹¹³⁰

Hz. Musa bu gergin ve tehlikeli ortamda, buraya gelmekle emir olunduğunu, Yüce Allah’ın her zaman yanında olduğunu ve kendisine yardım ettiğini, İsrailoğulları’nı denize doğru götürmeyi emrettiğini, korktuklarından hiçbirisinin başlarına gelmeyeceğini, zira Allah’ın asla vadinden dönmeyeceğini onlara anlatarak güvence vermiştir. *“Musa, ‘Hayır! Korkmayın, Rabbim benimle beraberdir ve bana mutlaka bir kurtuluş yolu gösterecektir.’ dedi.”*¹¹³¹ Bundan sonra şunları da ilave etmiştir: *“...Şüphesiz Rabbiniz düşmanlarınızı yok edecek ve bu topraklara sizi hâkim kılacaktır; sonra da sizin neler yapacağınıza bakacaktır, dedi.”*¹¹³² Bu ifadelerle Hz. Musa kavmini teselli etmiş, gönüllerini rahatlatmış, aynı zamanda da onların Cena-

1126 Taberî, s. 1/415; Razî, Tefsir, s. 17/329.

1127 İbn Kesir, Kasas, s. 310.

1128 Mısır halkından Hz. Musa’ya, onunla birlikte müsabaka yapan sihirbazlar, Firavun’un hanımı, akrabasından Hezekiyel/Hazkıyl ve Meryem isminde bir kadından başka iman eden olmamıştır. (Vehbi, s. 10/3908.)

1129 Taberî, s. 1/415; Ebussuud, s. 6/381.

1130 Vanî, s. 380; Vehbi, s. 10/3906.

1131 Şuara, 26/62. Ayrıca bk. Taha, 20/77.

1132 Araf, 7/129.

b-ı Allah'ın yardımına kavuşacaklarını hatırlatmıştır. Razî, bu ayeti kerimeyi, ilahi yardım ve güvencenin bir delili saymış, Cenab-ı Allah'ın düşmanlarını helak edeceğini bildirerek Hz. Musa'ya yapılan yardımın zirveye çıkarttığını söylemiştir.¹¹³³

Hız. Musa ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı hemen bir gün-de gerçekleşecek bir süreç olmadığı, belli bir zamana ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Onlar sadece bir gecede Mısır'dan bulundukları şehirden ayrılmış ve belli bir süre yola devam etmiş olmalıdırlar. Aynı şekildi Firavun'un da ordusunu toplayarak onların peşinden gitmesi bir gecede olacak bir iş ol-masa gerektir. Nitekim İsrailoğulları gece yola çıktıktan sonra günlerce gitmişler ve arka tarafı Tur Dağı ile çevrili Kızılde-niz'e ulaşmışlardır. Firavun'un asker toplayıp yola çıkması da oldukça uzun bir zaman almıştır.¹¹³⁴

İsrailoğulları Denizi Geçiyor

Hız. Musa, Firavun ailesinden iman edenlerle birlikte kafi-le-nin arkasından yürüyordu. Hız. Harun, Yuşa b. Nun¹¹³⁵ (Yuşa Peygamber) ve Firavun ailesinden Müslüman olan kişinin öncülük ettiği İsrailoğulları kafilesi, önlerinde denizi görünce ne yapacaklarını bilemez vaziyette durmak zorunda kalırlar. Hız. Musa'ya *"Ey Allah'ın peygamberi, bizim buraya yürümemi-zi sana Allah mı emretti?"* diye sordular. O, bu soruya *"evet"*

1133 Razî, Tefsir, s. 17/330.

1134 Vanî, s. 380.

1135 Yuşa b. Nun, kaynaklarda Hız. Yusuf'un torunu ve Hız. Musa'nın kız kardeşi-nin oğlu olarak gösterilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de adı açıkça geçmemek-le birlikte, iki yerde (5/23; 18/60) dolaylı olarak zikredilmektedir.

Uzun süre Hız. Musa'nın hizmetinde bulunmuş, ondan ilim almıştır. Hız. Musa'nın yol arkadaşı, halefi ve ondan sonra İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. Onun yüz on veya yüz yirmi sene yaşadığı, Hız. Mu-sa'nın vefatından sonra yirmi yedi veya yirmi dokuz yıl peygamber olarak kavmini yönettiği söylenmektedir. İsrailoğulları Arz-ı Mevü'd'a onun za-manında girmiştir. Yuşa peygamberin faaliyetleri ile bunlar arasında Eri-ha'nın fethi, Tevrat'ta "Yeşu'nun Kitab"ında anlatılmaktadır. (Ebussuud; s. 5/454; Ahmet Suphi Fırat, "Yuşa", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, s. 13/443-444; Vehbi, s. 8/3148; Kur'an Yolu, s. 3/569.)

diye cevap verdi.¹¹³⁶ Çünkü Cenab-ı Allah ona bu konuda daha önce; *“Kullarımı geceleyin al götür. Unutma ki siz takip edileceksiniz. (Geçtikten sonra) denizi yarılmış halde bırak. Çünkü seni izleyen ordu denizde boğulacaktır.”*¹¹³⁷ buyurmuştur.

İsrailoğullarının deniz ile karşılaştıkları zaman yaşananlarla ilgili kaynaklarda çeşitli rivayetler yer almaktadır.¹¹³⁸ Bunlardan birisine göre; Hz. Musa iki tüccarla birlikte denize geldiklerinde ona şöyle dediler: *“Allah sana ne emretti?” diye sorduklarında ‘Elimdeki şu asayla ona vurmamı emretti’ dedi. ‘O zaman sana emredileni yenine getir ve o sana karşı gelmez! Sonra onlar onu tasdik ederek denize girdiler ve deniz Firavun ve yanındakiler ona girip boğuluncaya kadar açık kaldı. Sonra eski haline döndü.”* Başka bir rivayette de *“Hz. Musa, ‘denize açıl/yarıl’ dediğinde deniz Hz. Musa’ya; ‘Kibirlenme ey Musa! Ben şimdiye kadar Âdemoğullarından hiçbiri için açılmadım ki senin için açılıyım!’ diye cevap verir. Bunun üzerine Allah, Hz. Musa’ya asasını denize vurmasını vahyeder. Böylece deniz iki tarafına dağ gibi dalgalarla ayrılır. Hz. Musa ve ashabı için kuru bir yol oluşur. Hz. Musa ve ashabı oradan çıkıp Firavun ve yanındakilerin tamamı oraya girdiklerinde deniz onları boğar ve firavun ölür. Hz. Musa’nın yanındakilerden bazıları, ‘Firavun boğulmadı dediklerinde, onların görmeleri için Firavun deniz kıyısına çıkartılmıştır.”* denilmektedir.¹¹³⁹

Tercih edilen görüşe göre; Kızıldeniz ile karşı karşıya kalan Hz. Musa, daha önceden bilgilendirilmiş olmanın rahatlığıyla Cenab-ı Allah’a *“Ey her şeyden önce var olan, her şeyi yaratan, her şeyden sonra var olan, bize bir çıkış yolu (bir kurtuluş çaresi) yaşat.”* şeklinde dua eder. Bunun üzerine kendisine Cenab-ı Allah, Hz. Musa’nın asasıyla denize vurması halinde deni-

1136 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6069.

1137 Duhan, 44/23-24.

1138 Bk. Taberî, s. 1/415.

1139 Ebu Bekir İbn Arabî, s. 3/1435.

zin ona itaat edeceğini ve açılmasını vahyeder.¹¹⁴⁰ Bu husus Kur'an-ı Kerim'de *"Bu sırada Biz Musa'ya, 'Asa'nı denize vur.' diye vahyettik. Vurur vurmaz deniz ikiye ayrıldı, her iki yanı sanki dağ gibiydi."*¹¹⁴¹ şeklinde ifade buyrulmaktadır. Burada Hz. Musa'nın asasının mucizevi özelliği devreye girerek denizin yarılması yanında, onun peygamber olduğu tescillenmiş ve İsrailoğulları onun Allah katındaki itibarına bizzat şahit olmuşlardır. Ayeti kerimeden anlaşıldığına göre Hz. Musa, asasıyla denize vurur vurmaz deniz ayrılarak sular iki ayrı dağ gibi iki tarafa yığılmış ve yüzbinlerce göçmenden oluşan İsrailoğulları kervanı denizin batı yakasından doğu yakasına¹¹⁴² sağ salim geçinceye ve Firavun'la birlikte orduları denizin ortasına ulaşınca kadar o halde kalmıştır. Ayrıca *"...Denizde onların geçebilmesi için kuru bir yol aç..."*¹¹⁴³ ayetinin de bildirdiğine göre Hz. Musa'nın asa ile denize vurması sonucu oluşan mucize ile sadece deniz ikiye ayrılmış ve sular dağ gibi iki taraftan toplanmış değil aynı zamanda denizin dibindeki çamur kuruyarak İsrailoğulları'nın kolaylıkla geçebileceği bir yol haline gelmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Şuara suresi 26/63. ayeti kerimesinde geçen *"küllü firkın"* ifadesi genellikle denizin iki tarafa ayrıldığı ve bir tek yolun açıldığı şeklinde anlamlandırılmıştır. Buna karşılık bazı kaynaklarda firkalar şeklinde çoğul ifadesi kullanılmış ve bu durum çeşitli rivayetlerle desteklenerek İsrailoğulları'nın on iki kabilesinin birbirlerini rahat görüp gözetleyerek ayrı ayrı geçebileceği on iki ayrı yolun açıldığı şeklinde değerlendirilmiştir.¹¹⁴⁴

1140 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6069; Vanî, s. 380.

1141 Şuara, 26/63.

1142 A. Neccar, s. 275.

1143 Taha, 20/77.

1144 Taberî, s. 1/415; İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3874, Kasas, s. 304; Vanî, s. 380; Vehbi, s. 6/2256; Havva, s. 10/284; Hicazi, s. 4/358; Sabunî, 10. Fasikül, s. 64; Mutavî, s. 87; Ateş, s. 369; eş-Şehava, s.117. İsrailoğulları'nın on iki boy olması ve her bir boyun kendine has bir yoldan karşıya geçerek kurtulmaları; Kur'an-ı Kerim'de onların susuzluklarını gidermek için Hz.

Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilere göre deniz bir mucize eseri olarak ikiye ayrılmış, sular dağ gibi iki yana açılmış, yer Hz. Musa ve beraberindekilerin geçeceği şekilde kupkuru hale getirilmiştir. Dolayısıyla bu durum şiddetli bir fırtınanın veya denizlerde yaşanan med-cezir olayının tabii bir sonucu değildir.¹¹⁴⁵

Fahrettin Razî İsrailoğulları'nın karşılaştıkları deniz önündeki tutumlarıyla ilgili olarak İbn Abbas'tan şu rivayetleri aktarmaktadır: *"Hz. Musa, İsrailoğulları ile varıp denize dayanınca onlara denize girmelerini emretti. Yuşa b. Nun (Hz. Musa'nın hizmetinde görevli bir genç) hariç hepsi bundan kaçındı. O, atını mahmuzladı, denize girdi ve karşıya geçti. Sonra geriye dönüp baktığında onların hala yerlerinde durduklarını ve denize girme hususunda tereddüt ettiklerini ve direndiklerini gördü. Bunun üzerine Hz. Musa denize; "Benim için bölün." deyince deniz, "Bununla emir olunmadım; üzerimden asiler geçemezler." dedi. Bunun üzerine Hz. Musa, 'Ya Rabbi! Deniz ayrılma konusunda diyor.' deyince Hz. Musa'ya 'Ona asanla vur.' denildi. O da asasıyla vurunca deniz yarıldı ve her bir parçası adeta büyük bir dağ kütlesi halini aldı. Denizden İsrailoğulları'nın her bir kabilesi için on iki yol oluştu. Bunun üzerine her kabile; 'Arkadaşlarınız öldürüldü.' demeye başlayınca Hz. Musa Rabbine dua etti. Böylece Cenab-ı Hak büyük dağ kütlelerini, tabakalar halinde manzaraya çevirdi. Bu şekilde onlar birbirlerinin kuru bir yer üzerinde yürüdüklerini gördüler. Razî, Ata İbn es-Saib'den bu rivayetleri tamamlayan başka bir alıntı kaydederek: 'Cebrail İsrailoğulları'yla Firavun hanedanının arasında bulunuyordu. İsrailoğulları'na 'Geridekiler öndekilere yetişsin, çabuk olun.' diyordu. Kiptilere dönerek "Yavaş olunuz geridekiler*

Musa'nın Cenab-ı Allah'a yalvarması sonucu, onun asasını kayaya vurmasından sonra her bir kabilenin ayrı ayrı ve kolaylıkla su içebilmeleri için on iki kaynağın fışkırması örneği de anlatılmaktadır. (Bakara, 2/60, Araf, 7/160) Bu yakıştırma, muhtemelen o ayetteki gerçeğin İsrailoğulları'nın Kızıldeniz'i geçerken de benzer şekilde on iki ayrı yoldan karşıya geçtikleri şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur.

*size yetişsin.’ diyordu. Hz. Musa da tam o esnada ‘Ey her şeyden önce var olan, ey her şeyi var eden, ey her şeyden sonra var olmaya devam eden (yetiş)’ diyordu.”*¹¹⁴⁶

Rivayete göre; Cenab-ı Allah, Firavun ve askerlerinin İsrailoğulları’nın denizi geçtiklerini görmeleri için yaklaşmalarına fırsat vermiş, sonra da on iki kabilenin geçebileceği şekilde denizden on iki yolun açılmasını emretmiştir.¹¹⁴⁷

Yukarıda geçen ayeti kerimeden anlaşıldığı üzere deniz yarılmış, *“Derken İsrailoğulları’nı denizin öte yakasına geçirdik.”*¹¹⁴⁸ ifadesinde de belirtildiği üzere, Hz. Musa ve yanındakilerin denizi geçmeleri sağlanmış ve Firavun’dan kurtarılmıştır.¹¹⁴⁹ Deniz Allah tarafından yarılmış, Hz. Musa ve beraberindeki İsrailoğulları onu güvenli bir şekilde geçmişlerdir.

Cenab-ı Allah’ın izni ve yardımıyla İsrailoğulları mucizeyi gözleriyle görmüş, her gelişen olayı bizzat yaşamış ve açılan yollardan mutlu bir vaziyette karşıya geçmiş hiç kimse denizde kalmamıştır. Onlar tamamen denizden uzaklaştıktan sonra Firavun ve ordusu denizin kenarına gelmiştir. Hz. Musa tekrar esasını denize vurarak kapanmasını istemiş fakat Cenab-ı Allah ona *“Denizi yarılmış halde bırak. Çünkü seni izleyen ordu denizde boğulacaktır.”*¹¹⁵⁰ şeklinde denize dokunmamasını ve Firavun ve ordusunun denize girmelerine müsaade etmelerini emretmiştir.¹¹⁵¹

1146 Razi, Tefsir, s. 17/331; Ayrıca bk. Razi, 1-s. 1/376; İbn Kesir, 11/6068-6070; Havva, s. 10/284.

1147 Havva, s. 10/284.

1148 Yunus, 10/90.

1149 Şuara, 26/65.

1150 Duhan, 44/24.

1151 İbn Kesir, Kasas, s. 305.

Firavun ve Ordusu Denizde Boğuluyor

İsrailoğulları'nı takip eden Firavun'un kimliği bilim insanları arasında tartışma konusu olmuştur. Onların büyük çoğunluğu Hz. Musa'nın çocukluğunda onu sarayına alan ve büyüten kişi olduğu konusunda fikir beyan ederken bazıları onun öldüğünü ve yerine oğlunun firavun olduğunu belirtmiştir. Tartışma bununla da sınırlı kalmamış, onların isimleri de tartışılmış ve bu konuda sağlıklı bir sonuca ulaşılamamıştır.

Tarihi rivayetlerden kaynaklanan genel kaniya göre; Hz. Musa II. Ramses ile mücadele etmiş ve sonunda Kızıldeniz'de boğulan o olmuştur. Ahmet Şelebi, son dönemlerde geliştirilen fikirlere paralel olarak Hz. Musa ve İsrailoğullarına zulmeden Firavun'un II. Ramses, onları Mısır'dan çıkaranın da ondan sonra yerine Kral olan oğlu Meneftah olduğunu ve onların Mısır'dan çıkışının yaklaşık (m.ö. 1213) olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵² Ömer Faruk Harman da bu görüşe benzer şekilde İsrailoğulları'nın Hz. Musa önderliğinde Mısırdan çıkışını (m.ö. 1225'de) tahta geçen Meneftah'ın (Menephtah) saltanatının ilk yılları olarak tespit etmektedir.¹¹⁵³

İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıktıklarını fark eden "... *Firavun ve ordusu azgın ve düşmanca bir tavırla onları takip ettiler.*¹¹⁵⁴ Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Firavun, her zaman kötülüğü emretmiş, mazluma zulmederek zalimce davranmış, gururun, kibrin sembolü haline gelmiş ve insanların kendisine ibadet etmelerini isteyerek tanrılık iddiasında bulunmuştur. O bu özelliklerine rağmen her zaman "*Ben size sadece kendi görüşümü söylüyorum ve (bilirsiniz ki) doğru yoldan başka bir yola sevk etmem.*" ¹¹⁵⁵ diyerek doğrudan yana olduğunu ve onu emrettiğini söylemiştir. Onun bu iddiasını Cenab-ı Allah "*Firavun*

1152 Şelebi, s. 64.

1153 Harman, Firavun, 13/119.

1154 Yunus, 10/90.

1155 Mümin, 40/29.

halkını saptırmış, doğru yoldan uzaklaştırmıştı."¹¹⁵⁶ buyurarak yalanlamıştır. Bir anlamda onun ve yanındakilerin artık azabı hak ettiğini ve bu acı sonun zamanının geldiğini hatırlatmıştır.

Cenab-ı Allah, Firavun ve ordusunun Kızıldeniz'den karşıya geçerken aynı yolu kullanmaları için Hz. Musa ve kavmine denizde açtığı yolu kuru bırakmıştır.¹¹⁵⁷ Taberî'nin dediğine göre, denizin içinde kuru bir yolun açılmış olduğunu gördüğünde Firavun, *"Denizin benim için ikiye ayrıldığını görmüyor musunuz? O, düşmanlarımızı yakalamak ve onları öldürmemiz için açılmıştır."* demiştir.¹¹⁵⁸ Başka bir rivayete göre ise Firavun, İsrailoğulları'nın denizden geçtiklerini ve kendinin de onları takip için aynı yoldan başka şansının olmadığını görünce korkuya kapılmış ve geri dönmek istemiştir. Fakat bunun imkânsız ve başka çaresinin de olmadığını anlamış, komutanlarına cesur görünmek için aynı yolu kullanmak zorunda kalmıştır.¹¹⁵⁹

Firavun askerlerini deniz kıyısında topladı. Kendisi veya adamlarından birisi aracılığıyla; *"Ben sizin en yüce rabbinizim"* diye ilan etti. Bunun üzerine kendisine bağlı olan beyler ve vezirler yere kapanıp secde ettiler. Onun isyanını yenilemesi ve beylerinin de küfürlerini tazelemesi sonrasında o, askerlerin su tünellerine girmesini istemiş fakat onlar girmekte tereddüt edince kendisi onların önüne düşmüştür. Haman başta olmak üzere bazıları, *"Bu, Musa'nın bir büyüü."*¹¹⁶⁰ derken Firavun, *"Hayır bu, yıldızların kavuşması ve uzay dalgalarının birbirine geçmesinin sonucudur. İsrailoğulları nasıl geçtilerse siz de aynı şekilde geçersiniz, korkmayın."* demiştir. Firavun ve adamları Hz. Musa'nın arkasında ilahi destek ve yardımın olduğunu he-

1156 Taha, 20/79.

1157 Razî, Tefsir, s. 12/460.

1158 Taberî, s. 1/415.

1159 İbn Kesir, Tefsir, s. 8/3875.

1160 Mutavî, s. 89

nüz anlayamadan onların geçtiği yoldan denize girmeye başlamıştır.¹¹⁶¹

Rivayete göre Cebrail bir kısrak üzerinde önlerine düşmüş, Firavun'un atı da onun arkasından denize girmiş askerleri de onu takip etmiş, arka tarafı da Mikail toplamıştır. Askerlerin tamamı denize girdiği ve ilk girenlerin denizin karşı kıyısına yaklaştıkları bir sırada, Cebrail denizden çıkmış ve Mikail de denize girmemiştir. Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya asasını denize vurması emretmiş, bunun üzerine denizin iki yakası birbirine kavuşmuş, su onların üzerine kapanmıştır.¹¹⁶² *Nihayet Firavun boğulmak üzereyken 'Ben İsrailoğulları'nın inandığı Tanrı'dan başka bir tanrı olmadığına inandım ve ben artık O Tanrı'ya teslim olan Müslüman biriyim' dedi. (Ona şöyle denildi:) 'Şimdi mi aklın başına geldi? Oysa sen Allah'a isyan edip duruyor ve bozgunculuk ediyordun. Evet şimdi seni kurtaracağız. (!) Fakat cansız bedenini. Bunu da arkandan gelecek olanlara ibret olsun diye yapacağız.'*¹¹⁶³ Cenab-ı Hakk'ın bu uyarısından sonra; *"... Denizın dalgası onları öyle bir sardı ki, boğulup gittiler."*¹¹⁶⁴ Bunun üzerine Hz. Musa ve İsrailoğulları, Cenab-ı Allah'a şükür için uzunca bir tesbihatta bulundular.¹¹⁶⁵

Firavun'un Akıbeti

Peygamberimiz Hz. Muhammed'den Firavun'un imanı ile ilgili olarak şöyle bir haber nakledilmektedir: *"Cebrail bana dedi ki: Yüce Allah'ın yarattıkları arasında kendisine secde emri verildiği gün secde etmeyi kabul etmeyen İblis'e buğz ettiğim kadar hiç kimseye buğzetmedim. Suda boğulduğu gün tevhit kelimesine sığınarak kurtulmasından korktuğum Firavun'a da buğzet-*

¹¹⁶¹ Vanî, s. 381.

¹¹⁶² Bu konuda geniş bilgi için bk. Taberî, s. 1/420-421; İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3875, Kasas, s. 306, 310; Sabunî, 10. Fasikül, s. 64.

¹¹⁶³ Yunus, 10/90-92.

¹¹⁶⁴ Taha, 20/78; Ayrıca bk. Şuara, 26/64, 66.

¹¹⁶⁵ İbn Kesîr, Kasas, s. 311.

*tiğim kadar başka bir şeye buğzetmiş değilim. Bunun için bir avuç çamur alıp ağzına doldurdum. Fakat Yüce Allah'ın ona benden daha fazla gazap etmiş olduğunu gördüm. Mikail'e emretti, gidip ona: 'Şimdi mi inandın?' demesini istedi.'*¹¹⁶⁶ Çeşitli kanallardan bu konuyla ilgili İbn Abbas'tan şöyle bir hadisi şerif rivayet edilmektedir: *"Firavun, 'İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı olmadığına inandım.' Dediğinde Cebrail bana dedi ki: 'Ey Muhammed! Beni bir görecektin; denizin kara çamurundan almış, rahmet kendisine yetişir korkusuyla bunları Firavun'un ağzına dolduruyordum.'*¹¹⁶⁷

Rivayete göre; Firavun'un boğulma anında Cebrail onun yanına gelmiş, atının dizginlerini tutmuş ve onun daha önceden kendi el yazısıyla yazdığı fermanı ona vermiştir. Bu mektubun hikâyesi şöyle olmuştur: *"Bir gün Cebrail insan suretinde Firavun'a gelip şöyle demiştir: Benim bir kölem vardı. Ben ona ne kadar iyilik yaptımsa, o bunun karşılığında bana zulmetti. Hatta sonunda bana isyan edip benim adımla kendine ad yaptı ve bütün kölelerimi kendine kul eyleyip taptırdı. Bunun üzerine 'Firavun o ne kötü bir kuldur.' dedi. Cebrail, 'Evet çok kötü bir kuldur, onun cezası nedir?' diye sordu. Ebu'l Abbas Velid b. Mus'ab'ın rivayetine göre Firavun: 'Nimeti inkâr edip, efendisinin hakkını hiçe sayan kölenin denizde boğularak cezalandırılması gerekir.' diye yazdı. Firavun fermanı alınca tanıdı ve Yunus suresinde belirtildiği üzere şöyle dedi: 'İsrailoğullarının inandığı İlah'tan başka ilah olmadığına inandım ve ben de Müslümanlardanım.'*¹¹⁶⁸

Firavun'un bu imanı, azabı görünce iman etmenin hiçbir yararı olmayacağı yönündeki şu ilahi hükmü akıllara getirmiştir: *"İnkârcılar azabımızı görünce hemen 'Biz yalnızca tek olan Allah'a iman ediyor, O'na koştuğumuz ortakları artık tanıımıyo-*

1166 Taberî, s. 1/416; Havva, s. 6/470-471.

1167 İbn Kesir, Tefsir, s. 8/3875-3876, Kasas, 307; Havva, s. 6/471; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/64.

1168 Yunus, 10/90; Vanî, s. 381.

ruz.’ demeye başladılar. Fakat onların azabımızı görünce iman etmeleri kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir. İşte Allah’ın kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası budur. İnkârcılar o zaman hüsrana uğrayacaklardır.”¹¹⁶⁹

Bu ayeti kerimenin içeriğini dikkate alan İslam âlimleri, azabın geldiği esnada iman etmenin bir yararı olmayacağı genel prensibinden hareket ederek, Firavun ve askerlerinin öldüğü ve onun imanının kabul edilmediği yönünde görüş birliğine varmışlardır.¹¹⁷⁰

Deniz suları kapanmaya başlayınca, Hz. Musa’nın söylediklerinin haklılığı Firavun’un aklına gelmiş, bir anlamada Cenab-ı Allah’ın *“Evet, kendilerine her türlü mucize gelse bile, onlar acı azabı görmedikçe inanmazlar.”* hükmü gerçekleşmiştir: *“Ben İsrailoğulları’nın inandığı Tanrıdan başka bir tanrı olmadığına inandım ve ben artık O Tanrı’ya teslim olan Müslüman biriyim.”¹¹⁷¹* demiştir. O, bu ifadeleriyle inandığını, İsrailoğulları’nın inandığı tanrıya iman ettiğini ve Müslümanlardan olduğunu belirtmiştir. Ne var ki ameller belli zamanlarla sınırlı olduğu için, Firavun’un iman etme vakti geçmiş olduğundan imanı kabul edilmemiştir. Ölüm öncesi bu iman ikrarının ona bir faydası dokunmamıştır. Yüce Allah *“Şimdi mi aklın başına geldi? Oysa daha önce Allah’a isyan edip duruyor ve bozgunculuk ediyordun. Evet, şimdi seni kurtaracağız(!) Fakat cansız bedenini! Bunu da arkandan gelecek olanlara ibret olsun diye yapacağız...”¹¹⁷²* buyurarak onun bu iman ikrarını kabul etmemiştir. Onun bu imanı, Kıptilerin daha önceki denenmelerinde karşılaştıkları olumsuzlar sebebiyle itiraf ettikleri sonra da bozdukları veya cehennemdeki kâfirlerin imanına benzetilmiştir.¹¹⁷³ Kur’an-ı Kerim’de gerek önceden yapıp ettikleri

1169 Mümin (Gafir), 40/84-85.

1170 Havva, s. 6/470.

1171 Yunus, 10/90.

1172 Yunus, 10/91-92.

1173 Vanî, s. 382; A. Neccar, s. 276.

gerekse Kızıldeniz önüne gelince askerlerini cesaretlendirmek için söyledikleri şeyler dolayısıyla Firavun ve ordusu, “... *Dünyada insanları cehenneme çağıran önderler, tellallar...*” olarak nitelenmiş, denizde boğularak helak olmaları sonrasında da “... *Allah’ı tanımayıp tanrılık iddiasında bulunan zalimlerin akıbetinin nasıl.*” olduğu bütün insanlığa ibret olarak gösterilmiştir.¹¹⁷⁴

Kur’an-ı Kerim’de Firavun ve ordusunun sonu ile ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “*Firavun ve ordusunu da oraya getirdik. Musa ve yanındakilerin hepsini kurtardık. Sonunda Firavun ve*

1174 Kasas, 28/40-41. Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri isimli eserin Türkçe baskısında, Firavun’un imanı ile ilgili olarak Muhyiddin İbn Arabî’ye ait düşüncelere geniş bir yer verildikten ve eleştirildikten sonra şöyle bir izahat yer almaktadır: “Firavun’un imanı, ümitsizlik anındaki iman değildir. Bu ne onun mezhebine göre ne de ona uyanların mezhebine göre, ne de başkalarının mezhebine göredir. Birincisine gelince; onun imanı, dünyevi azabı gördüğü andaki imanıdır. Ölüm anındaki iman değildir. Dünyevi azabın görüldüğü andaki iman, ümitsizlik imanı sayılmaz. Hem onun yanında hem de başka herkesin yanında böyledir. İkincisine gelince; Firavun’un sözü, dünyevi hayattan ümit kestiği anda olmamıştır. Çünkü o, Musa’ya ve onunla beraber olan kavminin inandığı şeylere inanan kimsenin müminler için açılmış olan yola iştirak anlamına geldiğini bilmektedir. Binaenaleyh imanda onlara iştirak etmiştir. Onun zannına veya yakinine göre müminler için özel olan bu durum kendisinin gözüne görülmüştü. O bu durumda olan kimsenin muhakkak dünyevi helake düşeceği konusunda Allah’ın mevcut olan kanununu bilmemiştir. Dünyada helak olmak ise, ahirette kurtulmaya delalet etmez. Bu da açıktır. Öyleyse Firavun’un imanı, her iki görüşe göre de yeis halindeki iman değildir. Birincisi yakın ile ikincisi ortaya çıkan zahir iledir. Öyleyse kesin olarak kurtulduğundan ümit var olmak da mümkün değildir. Çünkü iştirak umumdur. Bu arifin mezhebi kendisine has olup, ilahi rahmetin genişliğine dayanmakta ve ayetlerin zahirine almadan kaynaklanmaktadır... İbn Arabî’nin; Firavun’un imanı ve kurtuluşu konusundaki bahsini kesin bir ifade olarak kullanmayıp Kur’an’ın zahirine dayandırdığı açıktır.” (İbn Kesir, Tefsir, s. 8/3879-388.) Balıkesirli Hasan Basri Çantay, İbn Arabî’nin bu görüşleriyle ilgili olarak şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin ‘Fusus’da Firavun’un imanını işrab (ihtimal dâhilinde gören) eden bazı açıklamaları vardır. Fakat ilgili o açıklamalarını ‘Fütühât’ının 62. babındaki şu sözleriyle açıklamakta ve düzeltmektedir. ‘Günahkârlar dört zümredir. Ve hepsi bir daha içinden çıkmamak üzere ateştedir. Onlar Firavun ve benzerleri gibi Allah’a karşı kibirlenen, kendini tanrı olarak ilan eden; ‘Ey cemaat ben sizin için kendimden başka Tanrı bilmiyorum. Ben sizin en Yüce Tanrınızım’ diyen adamlardır. Nemrud ve diğerleri de böyledir. Yine Fütuhât’ında adı geçen kişi şunları ilave etmiştir: ‘Bu benim itikadımdır.’ Çantay, s.321-322.

*ordusunu suda boğduk. Gerçek şu ki, bunların her birinde nice hikmetler vardır. Buna rağmen insanların pek çoğu inanmamaktadır.”*¹¹⁷⁵ Ayeti kerimede de açık olarak belirtildiği üzere İsrailoğulları'nın denizi geçmesinden sonra Firavun ve ordusu arkalarından denize girmiş ve tam ortasına geldikleri zaman deniz üzerlerine kapanarak eski haline gelmiş, o ve ordusunun tamamı boğularak ölmüştür.¹¹⁷⁶

Firavun'un aşure günü denizde boğulduğu, Hz. Musa ve İsrailoğulları'nın onlardan kurtulduğu ile alakalı şöyle bir rivayet nakledilmektedir: *“Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye teşrif buyurdu. Yahudiler aşure günü oruç tutuyor ve bugün Musa'nın Firavun'a galip geldiği gündür, diyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v.) ashabına: 'Sizler Musa'ya onlardan daha yakınsınız, (o gün) oruç tutunuz,' buyurdu.”*¹¹⁷⁷

Her şey gözlerinin önünde gerçekleşmiş olmasına rağmen Firavun ve yanındakilerin boğulmasına İsrailoğulları'nın inanası gelmemiş ve her an onları yakalayıp cezalandıracağı korkusunu yaşamışlar, Hz. Musa'nın açıklamaları da onları teselliye yeterli olmamıştır. Bunun üzerine onun cesedi, İsrailoğullarına gösterilmek ve daha sonraki nesillere ibret olmak üzere üzerindeki zırhı ile birlikte kıyıya çıkartılmıştır.¹¹⁷⁸

Firavun'un denizde boğulması çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Araisü'l-Kur'an'da yukarıda mealini naklettiğimiz Yunus Suresi 10/92. ayeti kerimesi; *“Senden sonrakilere bir ibret olman için bugün senin bedenini sahile atacağız...”* şeklinde tercüme edilmiştir. Burada bedenden kasıt ruhu olmayan fakat tüm organları sağlam olan vücuttur şeklinde yorumlanmış ve şu eklemeler de yapılmıştır: Bazıları onun sahile çıp-

1175 Şuara, 26/64-67.

1176 A. Neccar, s. 275-276.

1177 İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3877; Kasas, s. 308; Havva, s. 6/471-472; Mutavi', s. 94.

1178 Taberi, s. 1/416; İbn Kesîr, Kasas, s. 308; Sabuni, 10. Fasikül, s. 64; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/64-65.

lak olarak, bazıları ise üzerinde altın zırh olduğu için zırhlıya birlikte atılacağını belirtirler. “Senden sonrakiler” sözüyle kasdedilenin İsrailoğulları olduğuna işaret edilmiş ve şu rivayet nakledilmiştir: “Melunun cesedi İsrailoğulları’nın geçtiği bir geçide zırhı ve elbisesi soyulmuş vaziyette atılmış, daha önce onun helak edilmesi konusunda Musa’ya sitem etmiş olan İsrailoğulları da yanından geçerek cesedini seyretmiştir.”¹¹⁷⁹ Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali isimli eser de ise bu konu ile ilgili şöyle bir dipnot eklenmiştir: “Ayetin metin anlamı aslında şudur: ‘Biz bugün senin bedenini arkandan geleceklere ibret olması için kurtaracağız.’ Fakat Razi’de nakledilen bir yoruma göre bu ayette bir istihza vardır. Konunun akışı dikkate alındığında bu istihzai anlamı vermenin daha uygun olduğunu düşündük. Diğer taraftan, ayetteki ‘Beden’ kelimesi ‘Zırh’ anlamına da gelmektedir. Rivayete göre Firavun’un zırhı altından imiş ve herkes tarafından bilinirmiş. Dolayısıyla onu zırhından taniyanlar ibret alsınlar diye o zırh sahile atılmıştır.”¹¹⁸⁰

Firavun’un ibretlik durumunu M. Vehbi Efendi, kendi ifade biçimiyle şöyle değerlendirmektedir. “Ey Firavun! Şimdi iman ediyorsun, fakat bu zamanda imanın fayda vermez. Şu kadar ki, bugün senden sonra kalanlara ibret ve alamet olman için üryan (çıplak), miskin, zelim (alçaltılmış) ve perişan olduğun halde deniz kenarına Biz Azimüşşan seni çıkarırız ki, görsünler ve görenler, ‘Dünkü gün tanrılık davasında bulunan azgın herifin bir gün sonra hali böyle olunca bizim halimiz ne olacak.’ demekle ibret alsınlar.”¹¹⁸¹ O, bu ifadeleriyle herkese ibret olmak üzere Firavun’un cesedinin sahile çıktığı vurgusunu yapmaktadır. Buna karşılık İsrailoğulları’ndan bazılarının Firavun’un ölüp ölmediğiyle ilgili şüpheleri veya sadece onlara ibret olması bakımından onun cesedinin sahile çıkarıldığından söz etmektedirler.¹¹⁸²

1179 Vanî, s. 382.

1180 Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 218.

1181 Vehbi, s. 6/2259.

1182 İbn Kesir, Tefsir, s. 8/3876-3877.

İbn Kesîr, Firavun'un ölmeden önce kendisini tanrı ilan etmesinden ve İsrail oğullarına zulmetmesinden ötürü çok ağır bir cezaya çarptırıldığını belirterek, dünyadaki asilere örnek olmak üzere Allah Teâlâ'nın ondan intikam aldığını ve onu ibret numunesi kıldığını şu ayeti kerimelerle açıklamıştır:¹¹⁸³ *"Bunun üzerine Allah, onu dünya ve ahiret azabıyla yakaladı."*¹¹⁸⁴ *"Hem burada hem de kıyamet gününde lanete uğratıldılar. Kendilerine düşen bu pay ne kötü bir paydır."*¹¹⁸⁵ *"Ve Biz onları, (inkâr ve zulümleri sebebiyle) dünyada insanları cehenneme çağıran önderler, tellallar yaptık. Kıyamet gününde böylelerine asla yardım edilmeyecektir."*¹¹⁸⁶ O, bu ayeti kerimleri naklettikten sonra Firavun'un niçin ibret olarak bırakıldığıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Senden sonrakilere ayet (ibret) olman için..."* buyurur ki, *İsrailoğulları'na senin ölümün ve helakine, her canlının işinin Allah Teâlâ'nın elinde olduğuna, öfkesi karşısında hiçbir şeyin kalmayacağına, her şeye gücü yetti olduğuna delil olması için..."*¹¹⁸⁷

Firavun eylem ve söylemeleriyle sadece kendi kötü sonunu hazırlamamış, aynı zamanda yönettiği ve kendisine inanan insanları da bu acıklı sona ortak etmiştir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade buyrulmaktadır: *"O Firavun kıyamet günü kavminin önüne düşecek ve dünyada kendisine uyanları cehenneme sürükleyecektir..."*¹¹⁸⁸

Firavun, yakın çevresindeki yöneticileri ve toplumuna karşı kendini tanrı olarak ilan etmiştir. Bu durumun tanrıların ölümsüzlüğü sebebiyle Firavun'un ölmeyeceğine dair bir genel kanının oluşmasına da zemin oluşturmuş olması ihtimal dâhilindedir. Ayeti kerimede açıklanan ibret olma konusu,

1183 İbn Kesîr, Tefsir, s. 15/8284.

1184 Naziat, 79/25.

1185 Hud, 11/99.

1186 Kasas, 28/41.

1187 İbn Kesîr, Tefsir, s. 8/3877.

1188 Hud, 11/98.

onun da fani/ölümlü olduğunun gösterilmesi ve başka insanların da tanrılık iddiasında bulunmalarının önünün kesilmesi bakımından önemli bir uyarı ve ibret niteliği taşımaktadır.¹¹⁸⁹ Ayrıca bu imansızın deniz içinde çürüyerek yok olmaması veya balıklar tarafından tüketilmemesi böylece insanlığın hafızasından silinmemesi, Allah'a karşı gelen, O'na meydan okuyan ve kendini tanrı zannedenlerin akıbetinin nasıl olduğunun gösterilmesi için cesedinin korunduğu ifade edilmiştir.¹¹⁹⁰

Konuya farklı bir şekilde yaklaşan Muhammed Esed şu yorumu yapmaktadır: *"Seni bedensel olarak kurtaracağız.' Bununla muhtemelen, eski Mısırlıların, krallarının ve seçkinlerinin cesetlerini mumyalayarak gelecek kuşaklar için saklamak yolundaki gelenekleri ima ediliyor. Bazı Eski Mısır uzmanları Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te sözü geçen 'zalim Firavun'un II. Ramses (ölm. M.Ö. 1324-1258 dolayları) olduğunu ileri sürerken, bazıları da onun talihsiz selefi Tut-ankh-amen'le ya da M.Ö. 15. yüzyılda yaşamış olan III. Thotmes'le özdeşleştirmektedir. Ama bütün bu özdeşleştirmeler yalnızca zan ve tahmine dayanmakta olup tarihsel olarak belgelenmemiştir. Akılda tutulmalıdır ki, Kur'an'da geçen 'Firavun' tabiri bir özel isim olmayıp Eski Mısır'da bütün krallar için kullanılan bir unvandan ibarettir."*¹¹⁹¹

Kur'an-ı Kerim'de insanlığa ibret olarak denizde veya denizin kenarında korunduğu belirtilen Firavun'un cesediyle ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgileri, geleneksel Mısır inanç ve kültürü içinde değerlendirenler, diğer firavunların cesetlerine uygulanan mumyalama işleminin bahse konu edilen firavun için de geçerli olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık onun insanlığa ibret olmak üzere korunduğunu belirtenler, inanmayanların, Allah'a ve onun peygamberlerine karşı gelenlerin ibret olmak üzere sonunun nasıl olduğunu göstermek için mumyalama olmaksızın mucir-

1189 Havva, s. 6/470.

1190 Kutub, s. 8/57.

1191 Esed, s. 414.

zevi bir şekilde asırlardır korunduğuna inanmışlardır. Onlar, Kızıldeniz’de Cebeleyin mevkiinde mumyalanmadığı halde hiç bozulmayan yaklaşık 3000 yıl öncesine ait, secde eder vaziyette bulunan ve şimdi mumyalanmamış vaziyette İngiltere’de British Museum’da sergilenen firavun cesedinin Hz. Musa ile mücadele eden ve Kızıldeniz’de boğulan Firavun olduğunu iddia etmektedirler.¹¹⁹²

İsrailoğulları’nın kusursuz bir şekilde denizin karşısına geçmesi başlı başına insanlık için bir ibret ve mucizedir. Denizin yarılması, yarılan suyun büyük dağ kütleleri halinde tutulması, açılan yolun kurumması ve Kıptiler geçerken tekrar denizin kavuşması ve onların tamamının helak olması büyük birer mucizedir.¹¹⁹³

Firavun ve adamlarının denizde boğulmalarının gerekçesi olarak, onların Hz. Musa’nın elinde gerçekleşen mucizeleri yalanlamaları, isyan etmeleri ve gerçekleri idrak edememe gafletleri gösterilmiştir. Cenab-ı Allah; *“Nihayet biz de onları cezalandırdık; onları denizde boğduk. Çünkü onlar mucizelerimizi yalanlamışlar ve onlara aldırış etmemişlerdi.”* ayeti kerimesinde işaret buyurduğu gibi Firavun ve ordusunu denizde boğarak intikam almıştır.¹¹⁹⁴ Tefsirlerde bu ayeti kerime açıklanırken; onların mucizeleri yalanlamaları ve Hz. Musa’ya inanmamanın doğuracağı sonuçtan gafil olmaları, Firavun ve adamlarının denizde boğulma sebebi olarak açıklanmıştır.¹¹⁹⁵ Maturidi, yukarıda mealini naklettiğimiz ayeti kerimede geçen boğulma şeklindeki intikam olayının Hz. Musa’nın gösterdiği mucizelerin hemen arkasından olduğunu, tufan ve başlarına gelen çeşitli azaplarla cezalandırma şeklinde anlaşılmasının mümkün olabileceğini, Firavun ve yanındakilerin denizde bo-

1192 Harman, Firavun, s. 13/119-120

1193 Razi, Tefsir, s. 17/332.

1194 Araf, 7/136; Ayrıca bk. Vanî, s. 373.

1195 Vehbi, s. 5/1741.

ğulmalarının daha sonra gerçekleştiğini belirtmiştir.¹¹⁹⁶

Fahrettin Razî, *"Musa ve yanındakilerin hepsini kurtardık. Sonra da Firavun ordusunu suda boğduk. Gerçek şu ki, bunların her birinde nice ibretler vardır. Buna rağmen insanların pek çoğu inanmamaktadır."*¹¹⁹⁷ ayetlerini şöyle tefsir etmektedir: *"Allah Teala o denizi, Hz. Musa ve kavmi hakkında onlar oradan çıkıncaya kadar kupkuru yaptı. Firavun ve kavmini ise orada boğdu. Çünkü Firavun ve kavminin denize girmeleri tamamlanınca su onların üzerine kapandı, böylece de onlar o suda boğulup git-tiler demektir. Cenab-ı Hakk'ın 'Bunda elbette bir ibret vardı.' ifadesine gelince, denizde meydana gelen bu hadise, Cenab-ı Hakk'ın kudretine delalet eden en büyük delillerden olmak üzere insanı şaşırtan bir ayalettir. Çünkü bunun gerek dini gerekse dünyevi hususlarda bir maslahat, Hz. Musa için de bir mucize olması bakımından onun doğruluğuna delalet eden bir delil, denizi geçenler için ömür boyu dikkate alınacak bir hadise olması bakımından, hiçbir beşer bunu yapmaya ve bunun hikmetini anlamaya kadir olamaz. Böylece bu Allah'ın ve Resûlünün emrine muhalefet etmeye yeltenenler için bir sakındırma ve Hz. Muhammed (s.a.v.) için ibret alınacak bir hadise olur... Cenab-ı Hakk hemen bu ifadenin peşinden 'Ama onların çoğu iman etmemişlerdi.' buyurmuştur. Bu cümlede Hz. Muhammed'e (s.a.v.) teselli bulunmaktadır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) elinde zuhur eden mucizelere rağmen, kavminin yalanlamasından dolayı kederleniyordu."*¹¹⁹⁸

Peygamberlerine her konuda yardım eden, onları yalnız ve muhatapı olan toplumların insafına bırakmayan Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya da yardımını esirgememiştir. *"Biz gerçekten İsrailoğulları'nı alçaltıcı bir azaptan kurtardık. Firavun'un zulmünden. Çünkü Firavun çok aşırı giden bir zorba idi."*¹¹⁹⁹ Firavun ve

1196 Maturidi, s. 6/49.

1197 Şuara, 26/65-67.

1198 Razî, Tefsir, s. 17/334. Ayrıca bk. Havva, s. 10/286.

1199 Duhan, 44/30-31.

aveneleriyle mücadelesinde; erkek çocuklarının öldürüldüğü ezilen bir toplumda ölümden kurtarılan Hz. Musa, devrinin en güçlü devletinde bizzat devlet imkânlarıyla yetiştirilmiş ve sonunda da onun yıkılmasıyla sonuçlanan mücadelede kendi toplumunu esaretten kurtarmıştır. Bu süreçte yaşananların tamamı Cenab-ı Allah'ın yardımı sayesinde olmuştur. Bir başka ifade ile Firavun ile Hz. Musa mücadelesinde süreç bizzat Cenab-ı Allah tarafından yönetilmiş ve yönlendirilmiştir.¹²⁰⁰

Firavun ve ordusunun hiç kimse sağ kalamamak şartıyla denizde boğulması, Mısır'ın etnik ve sosyal yapısının da değişmesine sebep olmuş, sadece halk ve köleler hayatta kalmış, entelektüellerin hanımları ve çocukları büyük sıkıntılar yaşamıştır.¹²⁰¹

Mehmet Akif Ersoy'un Dilenden Firavun'un Sonu

*Adaletin ne şehâmetli bir tecellisi,
Şu, leş görür gibi görmek İkinci Amonfis'i!
Bu Firavun ki, civarından ürküyordu beşer;
Bu Firavun ki, saraylar, sütunlar, abideler,
Bütün hayatını ezberletirdi afaka;
Bu Firavun ki, eğilmişse boynu bir hakka.
O sade kendi bekasıydı, kendi nefsiydi;
Bu Firavun ki, o zillin hayal-i teb'idi.
Dumanlı beynin sardıkça, artık efrada,
Muhal olurdu huzur ihtimali dünyada;
Bu Firavun ki, cehennemdi yerde kâbusu,
Cehennem evvel vücud-u menhusu;
Bu Firavun ki, beşer korkudan büküp belini,
Huşu içinde tavaf eylemişti heykelini;*

1200 Havva, s. 10/286.

1201 İbn Kesîr, Kasas, s. 309.

*Bu Firavun, bu görünmez kaza, bu saklı bela,
 Ki bir zaman tapılıp dendi: "Rabbuna'l-âlâ..."
 Ne intikam-ı İlahi, ne sermedi hüsran:
 Gelen geçenlere ibret, yatar sefil üryan!
 Soyulmadık eti kalmış, bilinmiyor kefeni;
 Açıkta, mummyası hala dağılmayan, bedeni.¹²⁰²*

Firavun'un Boğulduğu Yer

Kur'an-ı Kerim'de Firavun kıssası şöyle özetlenmektedir:

"Andolsun biz Musa'yı, Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına mucizelerimizle göndermiştik. O da onlara, 'Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim.' demişti. Musa onlara mucizelerimizi gösterince alay edip gülmeye başladılar. Biz onlara birbirinden üstün birtakım mucizeler gösterdik (yine de kabul etmediler). Ayrıca tövbe edip günahlarından dönsünler diye başlarına birtakım felaketler de getirdik. Onlar (bu felaketlerden sonra Musa'ya) 'Ey seçkin insan! Rabbinin sana verdiği peygamberlik hatırına bizim için O'na dua et. Biz artık senin gösterdiğin yoldan gideceğiz.' dediler. Fakat biz onları felaketten kurtarınca da hemen sözlerinden caydılar. Firavun kavmine şöyle haykırdı: 'Ey kavmim! Şu Mısır ülkesinin hükümranlığı bana ait değil mi? Ayaklarımın altından akan şu ırmaklar benim değil mi? (Benim ne kadar güçlü olduğumu, Musa'nın ise hiçbir gücünün olmadığını) görmüyor musunuz? Yoksa ben, meramını anlatmaktan aciz olan şu zavallı adamdan daha üstün değil miyim? Madem öyle, (Tanrısı tarafından) boynuna altından gerdanlıklar, kollarına bilezikler takılsa ya! Yahut yanında melekler bulunsa ya!' Firavun (bu ve benzeri sözlerle) kavmini etkisi altına aldı ve hepsi de ona boyun eğdi. Zaten onlar yoldan çıkmış bir toplumdur. Nihayet onlar (Musa'ya direnerek) Bizi öfkelerince, hak ettikleri cezayı verdik. Ve hepsini suda boğduk. Biz onları,

1202 Mehmet Akif Ersoy, Şiir Külliyatı, Safahat, Haz. Necmettin Turinay, Ankara, 2011, s. 1262-1264.

kâfirlerin peşinden kötü bir örnek ve gelecek nesiller için küfrün ibret verici timsali kıldık."¹²⁰³

Firavun ve benzerleriyle ilgili yaşanan süreç ve onların acı sonu ile ilgili olarak Cenab-ı Hak Enam suresinde Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Şu bir gerçektir ki; Biz senden önceki milletlere de peygamberler gönderdik. (Onlar da peygamberlerine karşı geldiler.) Biz de onları, (akıllarını başlarına alıp) Allah'a boyun eğmeleri için çok zor ve sıkıntılı hallere düşürdük. Fakat onlar, başlarına gelen felaketen sonra bile Bize yalvarıp yakarmadılar. Ne yazık ki, onların kalpleri kaskatı kesilmiş, şeytan da yaptıkları işleri kendilerine güzel göstermişti. Onlar, kendilerine verilen öğütleri, yapılan uyarıları unuttunca, onlara (denemek için) her türlü nimeti bol bol verdik. Sonunda kendilerine verilen bu nimetlerle şımardılar. Biz de onları beklemedikleri bir anda öyle bir yakaladık ki, bütün hayalleri, ümitleri boşa çıktı. Ve sonunda o zalimler, (tarih sahnesinden) silinip gittiler. (Böyle zalimlerin kökünü kurutan) âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun."*¹²⁰⁴

1203 Zuhruf, 43/46-56.

1204 Enam, 6/42-45. Tevrat'ta İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı şöyle anlatılmaktadır: "Gece yarısı Rab tahtında oturan Firavun'un ilk çocuğundan zindandaki tutsağın ilk çocuğuna kadar Mısır'daki bütün insanların ilk doğanlarını öldürdü. O gece Firavunla görevlileri ve bütün Mısırlılar uyandı. Çünkü ölüsü olmayan ev yoktu.

Aynı gece Firavun Musa'yla Harun'u çağırttı ve 'Kalkın' dedi. 'Siz ve İsrailoğulları halkımın arasından çıkıp gidin, istediğiniz gibi Rabbe tapın. Dediğiniz gibi davarlarınızı, sığırlarınızı da alıp götürün. Beni de kutsayın.'

İsraililer'in ülkeyi hemen terk etmesi için Mısırlılar diretti. 'Yoksa hepimiz öleceğiz.' diyorlardı. Böylece halk mayası henüz katılaşmamış hamurunun ald, giysilere sarılı hamur teknelerini omuzlarında taşıdı.

İsraililer Musa'nın dediğini yapmış, Mısırlılardan altın, gümüş, eşya ve gysi istemişlerdi. Rab İsraililerin Mısırlıların gözünde lütuf bulmasını sağladı. Mısırlılar onlara istediklerini verdiler. Böylece İsraililer onları soydular.

İsraililer kadın ve çocukların dışında altı yüz bin kadar erkekle yaya olarak Ramses'ten Sukkot'a doğru yola çıktılar. Daha pek çok kişi de onlarla birlikte gitti. Yanlarında çok sayıda davar ve sığır vardı. Mısır'dan getirdikleri hamurla mayasız pide pişirdiler. Maya yoktu. Çünkü Mısır'dan kovulmuşlar, kendilerine azık hazırlayacak zaman bulamamışlardı. İsraililer Mısır'da dört yüz otuz yıl yaşadı. Dört yüz otuz yılın sonuncu günü Rabbin

halkı ordular halinde Mısır'ı terk etti..." (Mısır'dan Çıkış, 12/29-42.)

Firavun İsrailileri salıverdiğinde, Filist yöresi yakın olmasına karşın, Tanrı onları oradan götürmedi. Çünkü 'Halk savaşla karşılaşınca, düşüncelerini değiştirip Mısır'a geri dönebilir' diye düşündü. Halkı çöl yolundan Kamış Denizi'ne doğru dolaştırdı. İsraililer Mısır'dan silahlı çıkmışlardı.

Musa Yusuf'un kemiklerini yanına almıştı. Çünkü Yusuf İsrail'in oğullarına, "Tanrı kesinlikle size yardım edecek, kemiklerimi buradan götüreceksiniz." diye sıkı sıkı ant içirmişti.

Sukkot'tan ayrılıp çöl kenarında, Etam'da konakladılar. Gece gündüz ilerlemeleri için Rab gündüzün bir bulut sütunu içinde yol göstererek, geceleri bir ateş sütunu içinde ışık vererek onlara öncülük ediyordu. Gündüz bulut sütunu, gece ateş sütunu halkın önünde eksik olmadı... (Mısır'dan Çıkış, 13/17-22.)

Halkın kaçtığı Mısır Firavun'una bildirilince Firavunla görevlileri onlara ilişkin düşüncelerini değiştirdiler. 'Biz ne yaptık?' dediler. 'İsrailileri salıvermekle kölelerimizi kaybetmiş olduk! Firavun savaş arabasını hazırlattı, ordusunu yanına aldı. Seçme altı yüz savaş arabasının yanı sıra, Mısır'ın bütün savaş arabalarını sorumlu sürücüleriyle birlikte yanına aldı. Rab Mısır'ın Firavun'unu inatçı yaptı. Firavun zafer havası içinde ilerleyen İsraililerin peşine düştü. Mısırlılar Firavunun bütün atları, savaş arabaları, atlıları, askerleriyle onların ardına düştüler ve deniz kıyısında, Pi-Hahirof yakınlarında, Baal Sefon'un karşısında konaklarken onlara yetiştiler.

Firavun yaklaşırken, İsraililer Mısırlıların arkalarından geldiğini görünce dehşete kapılarak Rabbe feryat ettiler. Musa'ya, 'Mısır'da mezar mı yoktu da bizi çöle ölmeye getirdin?' dediler. 'Bak, Mısır'dan çıkarmakla bize ne yaptın! Mısır'dayken sana, 'Bırak bizi, Mısırlılara kulluk edelim, demedik mi? Çölde ölmektense Mısırlılara kulluk etsek bizim için daha iyi olurdu.'

Musa, 'Korkmayın!' dedi. 'Yerinizde durup bekleyin. Rab bugün sizi nasıl kurtaracak görün. Bugün gördüğünüz Mısırlıları bir daha hiç görmeyeceksiniz. Rab sizin için savaşacak, siz sakin olun yeter.'

Rab Musa'ya, 'Niçin feryat ediyorsun?' dedi. 'İsraililere söyle, ilerlesinler. Sen değneğini kaldır, elini denizin üzerine uzat. Sular yarılacak ve İsraililer kuru toprak üzerinde yürüyerek denizi geçecekler. Ben Mısırlıları inatçı yapacağım ki, artlarına düşsünler, Firavun'u, bütün ordusunu, savaş arabalarını, atlılarını yenerek yücelik kazanacağım. Firavun, savaş arabalarından ve atlılarından ötürü yücelik kazandığım zaman, Mısırlılar bilecek ki, ben Rabbim.'

İsrail ordusunun önünde yürüyen Tanrı'nın meleği yerini değiştirip arkaya geçti. Önlerindeki bulut sütunu da yerini değiştirip arkalarına, Mısır ve İsrail ordularının arasına geldi. Gece boyunca bulut bir yanı karartıyor, öbür yanı aydınlatıyordu. Bu yüzden, gece boyunca iki taraf birbirine yaklaşmadı.

Musa elini denizin üzerine uzattı. Rab bütün gece güçlü doğu rüzgârıyla suları geri itti. Denizi karaya çevirdi. Sular ikiye bölündü. İsraililer kuru toprak üzerinde yürüyerek denizi geçtiler. Sular sağlarında,ollarında onlara duvar oluşturdular. Mısırlılar artlarından geliyordu. Firavun'un bütün atları, savaş arabaları, atlıları denizde onları izliyordu. Sabah nöbetinde Rab ateş ve bulut sütunundan Mısır ordusuna baktı ve onları şaşkına çe-

Firavun ordusunun boğulmalarının sebebi; Yüce Allah'ın Kiptiler üzerindeki azap ve belaları defalarca kaldırmasına rağmen küfür ve cehaletlerinden vazgeçmeyerek mucizeleri yalanlamaları, Cenab-ı Hak hakkında gaflete düşmeleri ve gönderilen mucizeler konusunda çok az tefekkür etmeleri olarak gösterilmiştir.¹²⁰⁵ Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde insanlığa ibret olmak üzere boğularak cezalandırılan Firavun ve ordusunun nerede boğulduğuna dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. İslam kaynaklarından yararlanarak onların nerede ve nasıl boğulduklarıyla ilgili yukarıda geniş bir şekilde izahat verilmeye çalışılmıştır. Buna göre bilim insanlarının büyük çoğunluğu, onların boğulduğu yerin Kızıldeniz olduğu yönünde görüş açıklamışlardır. Olayların Sina Yarımadası yakınında yaşanması ve Hz. Musa'nın Tur Dağı'yla yakın ilişkisi dolayısıyla burasının Süveyş yakınlarında olduğu kanaatini güçlendirmektedir.¹²⁰⁶ Nitekim Hicazi, İsrailoğulları'nın Kızıldeniz'in Süveyş tarafındaki batı kıyısından denizi geçtiklerini belirtirken dolaylı olarak Firavun ve yanındakilerin de orada

viridi. Arabalarının tekerlerini çıkardı; öyle ki, arabalarını zorlukla sürdüler. Mısırlılar 'İsraillilerden kaçalım.' dediler. 'Çünkü Rab onlar için bizimle savaşıyor.'

Rab Musa'ya, 'Elini suyun üzerine uzat.' dedi. 'Sular Mısırlıların savaş arabalarının, atılarının üzerine dönsün.' Musa elini denizin üzerine uzattı. Sabaha karşı deniz olağan haline döndü. Mısırlılar sulardan kaçarken Rab onları denizin ortasında silkip attı. Geri dönen sular savaş arabalarını, atılarını, İsraillilerin peşinden denize dalan Firavun'un bütün ordusunu yuttu. Onlardan bir kişi bile sağ kalmadı.

...Rab o gün İsraillileri Mısırlıların elinden kurtardı. İsrailliler deniz kıyısında Mısırlıların ölümlerini gördüler. Rabbin Mısırlılara gösterdiği büyük gücü gören İsrail halkı Rabden korkup O'na ve kulu Musa'ya güvendi. (Mısır'dan Çıkış, 14/5-31.

1205 Zemahşerî, s. 2/956-958; Razî, Tefsir, s. 11/35; Vehbi, s. 5/1740.

1206 Aynı adı taşıyan yarımada'nın güneyinde bulunan dağ ile özdeşleştirilen Sina, Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneklerinde Hz. Musa'ya Tevrat'ın verildiği yer olarak kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Sina, "dağ" anlamındaki "Tur" kelimesiyle birlikte "Tur-u Seyna" (Mümin, 23/20) ve "Tur-i Sinîn" (Tin, 95/2.) şeklinde iki defa geçmektedir. Tur kelimesi yalnız kullanıldığında (Tur, 52/1.) Sina dağını tanımlamaktadır. (Sinanoğlu, 37, 222.)

boğulduğunu belirtmektedir.¹²⁰⁷

Keşşaf Tefsirinde, Araf suresi 136. ayeti kerimesinde geçen “*el-Yemm*” kelimesi “*derin nehir*” olarak tercüme edilmiş, dibi görünmeyen su, muazzam bir su kitlesinin dalgaları, bu suyun büyük kısmı olarak da yorumlanmıştır. Bu kelimenin denizin en derin ve suyunun en çok olduğu kısım anlamına geldiği de söylenmiştir.¹²⁰⁸ Ancak Taha suresi 20/38-39. ayeti kerimelelerinde Hz. Musa’nın bebekken bırakıldığı Nil Nehri için de “*el-yemm*” sözcüğünün kullanılması, Firavun ve yanındakilerin boğulmalarının gerçekleştiği yer için de aynı ifadenin tekrarlanması gerekçe gösterilerek, boğulmanın Nil Nehri’nde gerçekleştiğini söyleyenler de olmuştur.¹²⁰⁹

1207 Hicazi, s. 4/40. Ayrıca bk. Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 22/65.

1208 Zemahşerî, s. 2/956-958; Razi, Tefsir, s. 11/35; Vehbi, s. 5/1740.

1209 Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 165.

İsrailoğulları İçin Yeni Bir Süreç Başlıyor

Kızıldeniz Sonrası İsrailoğulları

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgiler esas alındığında İsrailoğulları'nın Cenab-ı Allah katında özel bir yeri olduğu görülmektedir. Hz. İbrahim ile başlayan bu özel ve olumlu ilişki daha sonra gelen peygamberler zamanında da devam etmiştir. Cenab-ı Allah onları her zaman korumuş ve kollamıştır. Özellikle Hz. Yusuf döneminde onlar Mısır gibi dünyanın en verimli topraklarında, en güçlü devletinde fevkalade saygın ve etkin bir konuma yükselmiştir. Geçen süre zarfından İsrailoğulları'na gösterilen bu ilgi azalmış ve zamanla onlar hem sosyal hem de dini anlamda büyük baskı ve zulümlere maruz kalmıştır. Yaşadıkları acılar dolayısıyla yine Cenab-ı Allah onlara çok özel bir ilgi göstermiş ve Hz. Musa ve Hz. Harun önderliğinde büyük sıkıntılardan kurtarılmıştır.¹²¹⁰

“Biz gerçekten İsrailoğulları'nı alçaltıcı bir azaptan kurtardık. Firavun'un zulmünden. Çünkü Firavun, çok aşırı giden bir zorba idi. Biz İsrailoğulları'nı, bir bilgiye dayalı olarak o günkü milletlerden üstün kıldık. Biz onlara, her birinde ayrı ayrı imtihan oldukları açık mucizeler verdik.”¹²¹¹

Cenab-ı Allah, Hz. Musa'yı peygamberlikle görevlendirdikten sonra onunla birlikte İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtaracağını, ona Tevrat'ı vereceğini ve onları Tur Dağı'nın eteklerine yerleştireceğini vadetmiştir.¹²¹²

İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkmaları çok kolay olmamıştır. Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre Hz. Musa, başlangıçta İsrailoğulları'nı sadece Firavun ve adamlarının zulmünden kurtararak Mısır'dan çıkarmayı hedeflerken, onların inadı ve İsrailoğulları'nın sabrı sonucu daha büyük imkân ve nimetlere kavuşmuşlardır. Kızıldeniz'in yarılması ve orada yaşananlar

¹²¹⁰ Bk. Bakara, 2/49-50. Ayrıca bk. Araf, 7/141.

¹²¹¹ Duhan, 44/30-33.

¹²¹² Taha, 20/80.

hem Mısırlılar hem de İsrailoğulları için çok önemli bir tarihi olay olarak gerçekleşmiştir. Konuya Mısırlılar tarafından baktığımızda Kızıldenizde yok olmadan önce Mısır devleti dünyanın en güçlü devletlerinden, Mısır ordusu dünyanın en güçlü ordularından ve Firavun, dünyanın en güçlü siyasi liderlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bahsedilen bütün bu özellikler tarihe karışmış hepsi yok olmuştur. Konuya İsrailoğulları tarafından bakılacak olursa, yıllarca baskılara, soykırıma, asimilasyona tabi tutulan bir toplum, kendisine bu zulmü reva görenlerden kurtulmuş ve onların elinde bulunan nimet ve imkânların tamamına sahip olmuştur. Ancak burada üzerinde durulması gereken husus, İsrailoğulları'nın bu konuma yükselmeleri kendi gayret ve başarılarıyla değil, Hz. Musa'nın önderliğinde bizzat Cenab-ı Allah'ın yardımıyla gerçekleşmiştir.

Hz. Musa, İsrailoğulları'na Firavun ve adamlarıyla mücadelelerinde dik durmaları, yılmamaları ve sabretmeleri karşılığında onlara şöyle bir söz vermişti: *"...Şüphesiz Rabb'iniz düşmanlarınızı yok edecek ve bu topraklara sizi hâkim kılacaktır; sonra da sizin neler yapacağınıza bakacaktır..."*¹²¹³ Cenab-ı Allah onun bu sözünü boşa çıkarmamış, ilahi proje sağlıklı bir şekilde işlemiş, Hz. Musa kavmiyle birlikte sağ salım Kızıldeniz'i geçmiş, Firavun ordusuyla orada boğulmuştur. Böylece İsrailoğulları, kaldıkları sürenin yaklaşık iki yüz on yılını esir ve köle olarak yaşadıkları Mısır'dan kurtularak yeniden özgürlüklerine kavuşmuştur.¹²¹⁴

Bundan sonrasıyla ilgili gelişmeler Kur'an-ı Kerim'de çeşitli süre ve ayeti kerimelerde ele alınmaktadır. *"Nihayet ezilen ve horlanan İsrailoğulları'nı, bereketli kıldığımız toprakların doğusuna da batısına da yerleştirdik ve böylece onların gösterdikleri sabra karşılık Rabb'inin İsrailoğulları'na vermiş olduğu söz güzel bir şekilde gerçekleşti. Firavun'un ve halkının yaptığı bağ-*

1213 Araf, 7/129.

1214 Adam, s. 48.

ları bahçeleri, diktikleri sarayları, köşkleri de yerle bir ettik.”¹²¹⁵ “Sonunda Biz Firavun ve adamlarını, bağ ve bahçelerinden, pınarlarından sürüp çıkardık. Hazinelerinden, makam ve mevkilerinden ettik. Olaylar işte böyle cereyan etti. (Firavun ve Kıpti’lerin) sahip oldukları her şeyi İsrailoğulları’na miras bıraktık.”¹²¹⁶ Ayeti kerimelerde; firavunların hükmü altında zelil bir halde yaşayan ve her türlü hizmetlerde kullanılan bir toplum/İsrailoğulları, firavunların sahip oldukları toprakların her yerine varis kılınmış, etkin hale getirilmiştir. Böylece; “Biz ise, ülkede ezilen bu insanlara lütufta bulunmak, onları kölelikten kurtarıp kendi kendilerini yöneten bir toplum yapmak ve onların yeryüzünde özgürce yaşamalarını sağlamak istiyorduk.”¹²¹⁷ şeklindeki ilahi vaat gerçekleşmiştir.¹²¹⁸

Zemahşerî, İsrailoğulları’nın gösterdikleri sabır karşılığında onlara verilenlerle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır. “...Sabrettikleri içindir ki...” ifadesi; belayı feryat ile karşılayana Allah’ın belayı musallat edeceğini, onu sabırla karşılayana ve zaferi bekleyene ise Allah’ın kurtuluş ve ferahlamayı garanti edeceğini gösteren ve sabrı teşvik edici bir ifade olarak bu yeterlidir. Hasan-ı Basri’nin ‘Sabırsızlık gösterip feryat edenin nasıl böyle yaptığına şaşarım! Bu zat, Yüce Allah’ın şu sözünü duymamış mıdır?’ deyip bu ayeti okuduğu nakledilmiştir. Hasan-ı Basri’nin sözündeki ‘haffe’ kelimesi, sabırsızlık gösterip feryad-ü figan etmek, sabır ehli kimselerin vakar ve metanetini göstermemek demektir.”¹²¹⁹ İsrailoğulları’nın gösterdikleri sabır, Firavun’un eziyetlerine katlanmaları veya Cenab-ı Hakk’ın onlara vacip kıldığı şeyleri yerine getirmede sabretmeleri şeklinde de değerlendirilmiştir.¹²²⁰

1215 Araf, 7/137.

1216 Şuara, 26/57-59.

1217 Kasas, 28/5.

1218 Ebussuud, s. 3/539; Sabunî, 4. Fasikül, s. 39.

1219 Zemahşerî, s. 2/960.

1220 Maturidi, s. 6/51.

Firavun ve ordusu bütünüyle kızıl denizde helak olduktan sonra sahip oldukları bütün nimet ve imkanlar, hükmettikleri bütün topraklar sahipsiz kalmış, bölge bütünüyle her alanda bir boşluğa düşmüştür. Duhan suresinde İsrailoğulları'na Mısırlılardan kalan dünyalıklarla ilgili olarak şu ifadeler kullanılmaktadır. *“(Firavun ve ordusu denizde boğulunca arkalarında) neler bıraktılar neler! Nice bağlar bahçeler, nice pınarlar, nice ekili tarlalar, nice güzel konaklar, zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler. Onlar işte böyle yok olup gittiler. Biz bunların hepsini başka bir kavme bıraktık. (Onların bu acı haline) ne göz ağladı ne de yer! Çünkü onlar kendilerine gösterilen mucizeleri dikkate almamışlardı.”*¹²²¹

Bilim insanları ayeti kerimelerde işaret buyrulan doğu ve batı kavramlarından yola çıkarak İsrailoğulları'nın sahip oldukları coğrafya ve elde ettikleri nimetlerle ilgili olarak çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Bu görüşlerin ortak noktası o dönemde İsrailoğulları'nın yaşadıkları yerler merkeze alınarak onun doğusu ve batısı şeklinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Nil Nehri'nin doğusu ve batısı veya Firavun'un kontrol ettiği Mısır-Şam coğrafyasının tamamı şeklinde tarif edilmiş, ayrıca bu ifadeleri yeryüzünün tamamı şeklinde değerlendirenler de olmuştur.¹²²²

Vanî Mehmed Efendi, aynı ayeti kerimeyi; *“Cenab-ı Allah, önceden planlandığı gibi Mısırlıların mallarını İsrailoğulları'na bırakmıştır. Bu varis kılma doğrudur. Çünkü Musa ve beraberindekiler Mısır'a geri dönerek Kasas, Araf ve Duhan sürelerindeki ayetlerde sözü edilen mallara sahip oldular.”* ifadelerini kullanarak İsrailoğulları'nın Mısır'a geri döndüğü şeklinde yorumlamıştır.¹²²³ Meal yazarları Araf, 7/145. ayeti kerimesinde geçen *“seüriyküm dar'el-fasıkıyn”* ifadesini doğrudan *“Size fasıkların yurdunu göstereceğim.”* şeklinde tercüme ederek

1221 Duhan, 44/25-29.

1222 Maturidi, s. 6/50-51; Zemahşerî, s. 2/958; Razî, Tefsir, s. 11/37.

1223 Vanî, s. 379.

bunu İsrailoğulları'nın Mısır'a geri dönüşü şeklinde yorumlamışlardır. Oysa bu ifadenin *"Yakında (Firavun gibi zorbaların) yurtlarının ne hale geleceğini size göstereceğim."*¹²²⁴ şeklinde tercüme edilmesi halinde bu ayeti kerimenin İsrailoğulları'nın tekrar Mısır'a geri dönmesi şeklinde anlaşılma zorunluluğu bulunmamaktadır. Nitekim A. Neccar, *"Böyle bir yorumun benim yanımda bir değeri bulunmamaktadır."* diyerek İsrailoğulları'nın tekrar Mısır'a dönmediklerine inanmaktadır.¹²²⁵

*"Bütün bu nimetlere İsrailoğulları'nı mirasçı kıldık."*¹²²⁶ ayeti kerimesine *"İsrailoğulları'na ise (Mısırlılarınki gibi) mal mülk ve nimetler ihsan ettik."* diye mana veren meal yazarları buradaki anlatımın mecazi olduğunu, zaman içinde Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'na önceden Mısırlıların sahip oldukları bolluk ve refahı lütfettiği şeklinde yorumlamıştır.¹²²⁷

Mevdudî, Kızıldeniz sonrasında İsrailoğulları'na verilen nimetleri; *"İsraililer Filistin'e varis kılındı."* diye yorumlamıştır. O, Kur'an-ı Kerim'de Mısır ile ilgili düşünceleri doğrudan destekleyen işaret olmadığı ve bunu destekleyecek tarihi herhangi bir delil bulunmadığı gerekçesiyle diğer yorumcuların görüşlerine katılmamıştır.¹²²⁸

Böylece Yüce Allah'ın Kasas suresinde buyurduğu: *"Biz ise, ülkede ezilen bu insanlara lütufta bulunmak, onları kölelikten kurtarıp kendi kendilerini yöneten bir toplum yapmak ve onların yeryüzünde özgürce yaşamalarını sağlamak istiyorduk. Ayrıca onları o ülkede güçlendirmek suretiyle; Firavun'un, Haman'ın ve onların ordularının korktukları şeyi başlarına getirmek istiyorduk."*¹²²⁹ vaadi; *"...Rabb'nin İsrailoğulları'na vermiş*

1224 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 167.

1225 A. Neccar, s. 297.

1226 Şuara, 26/59.

1227 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 368.

1228 Mevdudî, s. 2/88; 4/29.

1229 Kasas, 28/5-6.

*olduğu söz güzel bir şekilde gerçekleşti.”*¹²³⁰ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere yerine gelmiştir. Cenab-ı Allah Firavun ve sahip olduğu her şeyini helak etmek, İsrailoğullarına yardım ve bütünüyle Mısır mülkünü onların emrine vermek suretiyle onlara olan vaadini gerçekleştirmiş, Hz. Musa’dan sonra da Hz. Davud ve Hz. Süleyman zamanında İsrailoğulları bütünüyle Ortadoğu bölgesine hâkim olarak dünyanın en büyük siyasi gücü haline gelmiştir. ¹²³¹ Bu ifadelerinden anlaşıldığına göre İsrailoğulları’nın artık inanma ve Cenab-ı Allah’a kulluk görevlerini yerine getirme konusunda bir mazeretleri kalmamıştır.

Kur’an-ı Kerim’de, *“Musa ve yanındakilerin hepsini kurtardık, Sonra da Firavun ve ordusunu suda boğduk. Gerçek şu ki, bunların her birinde nice hikmetler vardır. Buna rağmen insanların pek çoğu inanmamaktadır.”*¹²³² buyrularak İsrailoğulları’nın mutlak bir imha hareketinden kurtarıldığı, ezeli düşmanları olarak nitelenebilecek Kıptilerin de bütünüyle helak edildiği belirtilmiştir. Düşmanlarından kurtulan Hz. Musa ve İsrailoğulları kendileriyle baş başa kalmıştır. Bu yeni dönem Hz. Musa’nın kavmiyle imtihanı olarak tecelli etmiştir.

Cenab-ı Allah’ın İsrailoğulları’na verdiği nimetlerin tamamı, onları firavunların yaşadığı ve hükmettiği bütün bölgelere hâkim kılması Kızıldeniz olayının hemen arkasından gerçekleşmiş olması mümkün olmayabilir. Bu ilahi vaat Hz. Musa ve Hz. Harun’un vefatından sonraki yıllarda gönderilen diğer peygamberler döneminde gerçekleşmiş olabilir. Dolayısıyla Kızıldeniz sonrasında yaşanan olayları kısa bir dönemin olayı gibi algılamak doğru olmayabilir. Nitekim bu süreçte İsrailoğulları Mısır’dan kaçarak can derdine düşmüş, hayatta kalma mücadelesi vermiş ve Cenab-ı Allah’ın onlara ikram ettiği nimetlerle günlük yaşamlarını sürdürebilmiştir.

1230 Araf, 7/137.

1231 Razi, Tefsir, s. 11/37; Vehbi, s. 5/1742-1743.

1232 Şuara, 26/65-67.

İsrailoğulları'nın bu dönemde Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa aracılığıyla yaptıklarını görmelerine rağmen çoğunun inanmadıkları, Hz. Musa'ya peygamber olarak güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Oysa Hz. Musa'nın şahsında akıllara durgunluk veren nice mucizeler gerçekleşmiş, İsrailoğulları nice badireler atlatmış, buna rağmen o, kavminin inkâr ve yalanlamalarına engel olamamıştır.¹²³³ Deyim yerinde ise Hz. Musa bu dönemde kavmiyle çetin/amansız bir savaşa girişmiştir. Uzun yıllar esaret hayatı yaşayan ve köleleştirilen İsrailoğulları'nın kişiliklerini kaybetmesi, ikiyüzlü bir toplum haline gelmiş olması Hz. Musa'nın işini oldukça zorlaştırmıştır. Bu sebeple *"Firavun ve adamlarının zulmünden korktukları için kendi halkından başlangıçta çok az sayıda kimse Musa'ya inandığını açıklayabilmisti."*¹²³⁴

İsrailoğulları'nın Kaypaklıkları

İsrailoğulları, Firavunlar zamanında hep mağdur ve mazlum olarak nitelenmiş, onlara bu zulmü reva gören ve uygulayan Firavun ve adamları lanetlenmiştir. Mısır hayatında yaşadıkları baskılar, dayatmalar sonucu uygulanması istenen dini pratikler onların hayatında kalıtsal hale gelmiş, tevhit inancından ve peygamberlerinin kendilerine emanet ettiği geleneksel dini değerlerinden uzaklaşmıştır. Buna rağmen Cenab-ı Allah tarafından İsrailoğulları hep kayırılmış, Hz. Musa mucizelerle desteklenmiş, Firavun ve adamları yerilmiş ve çeşitli ağır imtihanlarla mücadele etmek zorunda bırakılmıştır.

1233 Maturidi, s. 10/349. Burada, Hz. Muhammed'e de mesaj verilmekte ve teselli edilmektedir. Nitekim o da insanlara çeşitli mucizeler göstermiş, onların inanmaları için her yolu denemiş, her fedakârlığa katlanmış fakat onların çoğundan olumlu bir karşılık görememiştir. Bundan dolayı Peygamberimiz Hz. Muhammed çok üzölmüştür. Bu kıssalarla Cenab-ı Allah, onun ibret almasını ve teselli bulmasını istemiştir. Bu ayeti kerimelerde ona "Ey Muhammed! Sen de kavminin büyük çoğunluğunun seni yalanlamalarına şaşma. Onların eziyetlerine katlan. Belki de onlar ıslah olacaklardır." (Razî, Tefsir, s. 17/334-335.)

1234 Yunus, 10/83.

Bu özel uygulamaların ve kayırmacılıkların sonucu Cenab-ı Allah Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'u onlara hem dini hem de siyasi bir önder olarak peygamberlikle görevlendirmiş, Firavun ve yanındakiler ordularıyla birlikte Kızıldeniz'de helak edilmiş, İsrailoğulları kölelikten kurtarılmış, Mısırlıların bütün dünyalıkları İsrailoğulları'nın hizmetine verilmiştir. Nitekim rivayete göre; Hz. Musa Yuşa b. Nun ve Kalib b. Yufenna komutasında her biri on iki bin kişiden oluşan iki orduyu, Firavun ve ordusunun Kızıldeniz'de boğulmasından sonra Mısır'a göndermiş, onlar da orada buldukları malları ve hazineleri ganimet olarak alıp getirmişlerdir.¹²³⁵ Mutavi', İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayete dayanarak, Firavun ve yanındakiler Kızıldeniz'de boğulduktan sonra, İsrailoğulları'nın bir süre Mısır'a yerleştiklerini ve bu arada Hz. Musa ile Hızır kıssasının gerçekleştiğini belirtmiştir.¹²³⁶

İsrailoğulları Kızıldeniz'i geçtikten sonra Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya, Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub'un çocuklarına vatan olmak üzere vereceğini vadettiği Filistin topraklarına kavmini götürmesini emreder.¹²³⁷ Anlatıldığına göre Hz. Musa, bu kutsal görev ve hedefi gerçekleştirmek için İsrailoğullarını Filistin ve Şam tarafında vadedilen topraklara götürmek ister.¹²³⁸

Kur'an-ı Kerim, İsrailoğulları'na ikram olarak verilen nimetlerle ilgili bir zaman ve coğrafya tayini yapmazken Tevrat'ta bu konulara detay derecesinde temas edilmektedir. İsrailoğulları Kızıldeniz'i geçtikten sonra Şam/Kudüs tarafına doğru hareket etmiş, yaklaşık iki buçuk ay kadar gittikten sonra Sin Çölü'ne varmıştır. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Musa ve kavmine su, bulut gölgesiyle aşırı sıcaklardan korunma, men/man (kudret helvası) ve bildircın eti gibi ikramlar

1235 Eş-Şihava, s. 120; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/68.

1236 Mutavi', s. 117. Ayrıca bk. Vani, s. 420.

1237 A. Neccar, s. 309; İbn Şerif, s. 99.

1238 Vani, s. 420.

bu süre zarfında ve bu coğrafyada yapılmıştır.¹²³⁹ Onların Sina Çölü'ne gelmeleri yaklaşık üç aylık bir yolculuktan sonra mümkün olabilmiştir.¹²⁴⁰ İsrailoğulları burada uzun süre kalmış, bu süre zarfında Hz. Musa, Cenab-ı Allah'ın onlara verdiği imkân ve nimetleri, Filistin bölgesine gitmeleri konusundaki ilahi buyruğu hatırlatmıştır.¹²⁴¹

Bütün bunlar İsrailoğulları'nın gözü önünde gerçekleşmiş olmasına karşılık onlar, Hz. Musa ve Hz. Harun'un emir ve tavsiyelerine itiraz etmekten geri durmamıştır. Onlar, yaşananların İsrailoğulları'na Cenab-ı Allah'ın ikramı ve ihsanı olduğu hatırlatmış olmasına rağmen İsrailoğulları, karakter haline gelen davranış bozukluklarının etkisiyle onlara muhalefet etmiştir. Çünkü onlar hak dine karşı mesafeli olmuşlar, Hz. Musa ve getirdiklerine gerçek anlamda iman etmemişler ve ahlaki şuurları gelişmemiştir.¹²⁴² Nitekim Hz. Musa, Tur Dağı'na çıktığı zaman Cenab-ı Allah'ın ona *"Ey Musa! Kavmini bırakıp Tur Dağı'na çıkmakta niçin aceleci davrandın."*¹²⁴³ şeklindeki uyarısı *"İman onların kalplerine iyice yerleşmeden"* şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁴⁴

Rivayete göre Cenab-ı Allah, Firavun ve kavmini helak ettikten sonra, Nuh Tufanı'nın bittiği ve Hz. Nuh ile beraberindekilerin gemiden indiği aşure günü¹²⁴⁵ Hz. Musa ve İsrailoğulları'nı denizin karşı tarafına geçirdi. Muharrem ayının onuna tesadüf eden aşure gününde, Hz. Musa ve İsrailoğulları tıpkı Hz. Nuh ve beraberindekiler gibi, Firavun'un denizde boğularak helak olması ve bütününü onun kötülüklerinden kurtulmaları anısına ve Cenab-ı Allah'a şükretmek üzere bu ayın onuncu günü

1239 Mısır'dan Çıkış, 16. Bölüm. Ayrıca bk. İbn Kesîr, Kasas, s. 311, 313; Adam, s. 49-50.

1240 Mısır'dan Çıkış, 19/1-2.

1241 İbn Şerif, s. 99.

1242 Bk. Mahmud, s. 273.

1243 Taha, 20/83.

1244 Yüce Kur'an, Açıklamalı ve Yorumlu Meali, s. 316.

1245 Erdem, Hz. Nuh, s. 236.

veya on gün oruç tutma geleneği başlattılar.¹²⁴⁶

İsrailoğulları, Hz. Musa önderliğinde kendilerine vaat edilen yeni yerleşim alanlarına doğru giderken yol üzerinde sığır heykellerinden yapılan putlara tapan ve Hz. Musa'nın kendileriyle savaşması istenen Lahm kabilesi veya Baal adlı boğa putuna tapan Amalikalılardan bir toplulukla karşılaştılar.¹²⁴⁷ Onlar, Mısır kültüründe yakından tanıdıkları tapınılan putlardan bazısı hatta en önemlileri sığır/buzağı heykeli olduğundan, İsrailoğulları'nın buzağıya tapınma hevesleri doğdu ve Hz. Musa'dan kendi dinlerinde de böyle bir gelenek başlatmasını istediler. Onlar bu özenti sonrasında Hz. Musa'ya *"Bunların nasıl birtakım tanrıları varsa"* tapındıkları putları varsa *"Bize de bir tanrı/put yap."* dediler. Zira biz Allah Teala'yı görmeyiz. *"Görmediğimiz bir tanrıya nasıl ibadet edelim ve ondan korkalım."* dediler.¹²⁴⁸

Aslında İsrail oğullarının yaptıkları bir özentiden ziyade yaşadıkları kültürün onlar üzerindeki izdüşümünü çağrıştırmaktadır. Onların, Mısır'da yaşadıkları süre içinde bu tür dini inanışları yakından tanıdıkları, hatta ona inanıp ve uyguladıkları oldukları tahmin edilmektedir. Nitekim A. Osman Kurt: *"İsrailoğulları, önceki dönemlerde en çok kurban sundukları tanrıyı boğa şeklinde tasavvur ederler, sonraki dönemlerde de bu tanrıyı hatırlatan oyma putlar yaptıkları görülür. Daha Musa döneminde, onun Sina Dağı'ndan gelmesi on gün gecikince endişeye kapılıp Harun'dan kendileri için bir put istemeleri eski inançlarının bir kalıntısı olsa gerektir."*¹²⁴⁹ ifadeleriyle sığıra ta-

1246 Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Aşûra", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, 4/24.

1247 Bk. Zemahşerî, s. 2/962; Ebussuud, s. 3/541; Kur'an Yolu, s. 2/581.

1248 Vehbi, s. 5/1744, 1746.

1249 Ali Osman Kurt, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme, İstanbul, 2004, s. 86-87. Kurt yaptığı açıklamada şöyle demektedir: Yahudilikte heykeli yapan olarak Musa'nın kardeşi Harun gösterilmesine rağmen, İslam inancında buzağı heykelini yapan Samiri adında birisidir. Ancak Eski Ahit'te Samiri adının hiç geçmemesi ve heykeli yapanın Harun olarak gösterilmesi, Samiri'nin asıl adının Harun olduğu, daha sonraki dönemlerde

pınma geleneğinin onlar arasında etkin olduğuna dikkat çekmektedir. İsrailoğulları'nın bu talepleri, Hz. Musa zamanında bile onların puta tapıcılıktan tamamen kurtulamadıklarını göstermektedir.¹²⁵⁰

Kur'an-ı Kerim, onların ruh halini, Yüce Allah'ın emirlerine ve peygamberleri Hz. Musa'ya karşı tavırlarını şöyle ifade buyurmaktadır: *"Hani, (şiddetli bir sarsıntı ile Tur Dağı'nı atalarınızın üzerine (düşüverecekmiş gibi) yükselttiğimiz sırada atalarınızdan söz almış ve 'Size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın ve emirlerimizi dinleyin' demiştik. Onlar ise, 'Dinledik ve karşı geldik' dercesine davranışlar sergilediler. Küfürde direnmeleri sebebiyle sevgisini kalplerinde taşıdıkları o buzağı, (öğütülüp suya serpilerek) onlara içirildi..."*¹²⁵¹

Hz. Musa kendisinden bu isteklerde bulunan kavmine, dini konulardaki cahilliklerinden dolayı Cenab-ı Allah'ın konumunu, sıfatlarını O'nun yardımcıya ve aracıya ihtiyacı olmadığını, kendisinin peygamber olarak nasıl bir görev üstlendiğini onlara yeniden anlatma ihtiyacı hissetmiştir. Ayrıca putlara tapan kavmin akıbetinin ne kadar kötü olduğunu açıklamıştır.¹²⁵²

On Emir'de kesin olarak yasaklanmasına rağmen İsrailoğullarının eski alışkanlıklarından olan putperestliğe zaman zaman döndüklerine, bu sebeple şiddetli cezalara çarptırıldıklarına ilişkin Tevrat'ta pek çok örneğe rastlamak mümkündür.¹²⁵³ İsrailoğulları, Mısır'dan mucizevi çıkışlarının ardından üç ay¹²⁵⁴ bile geçmeden peygamberlerinden kendileri için yapay bir tanrı yapmasını istemiş ve Hz. Musa Tur Dağı'na çıkmak

Musa'nın kardeşi ile karıştırılarak Eski Ahit'e de bu şekilde geçirilmiş olacağı belirtilmektedir. (Kurt, s. 87.)

1250 Kurt, s. 87.

1251 Bakara, 2/93.

1252 A. Neccar, s. 288; Kara, s. 368.

1253 Kurt, s.73.

1254 Harman, Musa, 31/9-209

için onlardan ayrılır ayrılmaz hemen buzağı şeklinde sahte bir tanrı uydurmuşlardır. Esaretten yeni kurtulduklarını ve Kızıldeniz'i sağ salım geçerken Firavun ve ordusunun Yüce Allah'ın kudreti sayesinde nasıl boğulduklarını görerek bilmelerine rağmen utanmadan Rablerini unutmüşlardır. İsrailoğulları'nın bu güvenilmez kaypakça tavırlarından dolayıdır ki, bazı peygamberler bu topluluğu, kendi kocasından başka diğer bütün erkeklere sevgi gösteren ve hatta evliliğinin ilk gecesinde bile bu sadakatsizce tavrı ortaya koymaktan çekinmeyen şirret bir kadına benzetmişlerdir.¹²⁵⁵

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında Yahudilerden birisi Hz. Ali'ye *"Peygamberinizin ardından, daha yıkandığı su kurumadan ihtilafa düştünüz"* deyince Hz. Ali ona; *"Siz de denizi geçince daha ayaklarınızın suyu kurumadan, 'Bize bir put yap dediniz."* diyerek onların putlara olan ilgisini dile getirmiştir.¹²⁵⁶

Razî, İsrailoğulları'nın karşılaştıkları toplumun tanrılarına özenerek Hz. Musa'dan tapınılacak bir put istemelerini sadece bir heves değil, din değiştirmek ve küfür olarak niteleyerek şöyle demiştir: *"İsrailoğulları, putlarına ibadet etmekte olan bir kavme rastlayınca, her şeyi unuttular ve dinlerinden dönerek, Hz. Musa'ya; 'Bize de bunların putları gibi bir tanrı yap.' dediler. Hiç şüphesiz İsrailoğulları, Allah Teala'nın Firavun'a karşı Hz. Musa'ya verdiği o açık ve kesin mucizeleri müşahade edip daha sonra da Firavun ve ordusunu imha ettiğini, kendisine ise çeşitli ihsan, lütuf ve selametler verdiğini görmüşlerdi. Buna rağmen onlar, bunca aşama ve makamlardan sonra böyle fasit ve batıl bir söz söyleyebildiklerine göre, onların son derece cahil kimseler olduğu ortaya çıkmaktadır."*¹²⁵⁷

¹²⁵⁵ Mevdudî, s. 2/95.

¹²⁵⁶ Zemahşerî, s. 2/962; Razî, Tefsir, s. 16/27.

¹²⁵⁷ Razî, Tefsir, s. 11/39-42.

Mevdudî, İsrailoğulları'nın Kızıldeniz'i geçtikten sonra yol güzergâhında karşılaştıkları kişiler ve yer hakkında şu bilgileri vermektedir: *"Bu insanlar Sina Yarımadası'nda askeri bir garnizon olan Mafka'da yaşayan Mısırlılardır. İsraililer Kızıldeniz'i muhtemelen şimdiki Süveyş ile İsmailiye arasındaki bir yerden geçerek yolculuklarını o zamanlar Mısır'ın hâkimiyeti altında olan yarımadanın güneyine doğru, kıyı boyunca sürdürdüler. Daha aşağılarda zümrüt ve maden ocakları bulunuyordu. Bunların korunması için Mısırlılar buralara yakın yerlere bazı askeri garnizonlar kurmuşlardı. Bunlardan birisi Mısırlıların yarımadanın güneybatısında kalıntıları durmakta olan büyük bir tapınak inşa etmiş oldukları Mafka'da bulunuyordu. Buna yakın başka bir yerde, Sami kavimlerin ay tanrısına tahsis ettikleri başka bir tapınak da bulunmakta idi. Muhtemelen İsraililer bu tapınağın yanından geçerken yapay bir put edinme hevesine kapılmış ve Hz. Musa'dan böyle bir istekte bulunmuştur."*¹²⁵⁸

Ayeti kerimede belirtildiğine göre; Hz. Musa Kızıldeniz'de yaşanan bu büyük mucizeyi görmelerinin hemen ardından tekrar putperest bir kavme özenti duymaları ve benzeri birtakım putlar edinmek istemeleri karşısında, kavmine adeta diyecek bir şey bulamamış ve duyduğu üzüntüyü dile getirmek için cehalet kavramını kullanmıştır. *"O (görüp heves ettiğiniz) kimselerin inandıkları din yok olmaya mahkûmdur. Yaptıkları ibadetler de boşunadır."*¹²⁵⁹ sözleriyle onları bir kere daha uyarmıştır.

Maturidi bu ayeti kerimenin tefsirini yaparken Razî'den farklı düşünerek şöyle demektedir: *"Bu beyan şuna benzemektedir: Onların tapacakları bir tanrı istemeleri, onların Rablerini inkâr ve peygamberlerini yalanlamakla ilgili değildir. Fakat bu, kendilerini Allah'a ibadet etmeye ve hizmet etmeye layık görmediklerindendir. Yine bu durum, dünyada krallara sadece onların özel kişileri ve onlara yakın kimselerin hizmet ettiğini, krallardan uzak olanların ancak onların özel kıldığı kimselere hizmet*

1258 Mevdudî, s. 2/88.

1259 Araf, 7/139.

edebileceklerini görmeleri dolayısıyladır. Ayeti kerimede belirtilen durum da böyledir; onlar, kendilerini Allah'a ibadet etmeye ve hizmet etmeye layık görmedikleri için Musa'dan (a.s.) bir tanrı istediler ki bu tanrılara tapma onları Allah'a yaklaştırsın. Bu Allah'ı inkâr etme ve başkasına ibadet yapma anlamına değil, Allah'ı tazim etme ve yüceltme konumundadır.”¹²⁶⁰

Firavun ve adamlarından kurtuldukları zaman, İsrailoğulları'nın içinde bulunduğu ruh halini açıklamak bakımından Araf suresinin 138. ayeti kerimesinde oldukça önemli bilgiler verilmektedir: *“Biz İsrailoğulları'nı denizden karşıya geçirmiştik ki, kendileri için yaptıkları putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine, 'Ey Musa!' dediler. 'Onların tanrı heykelleri gibi bize de bir tanrı heykeli yap.' Musa da şu cevabı verdi: 'Siz gerçekten çok cahil bir kavimsiniz.”¹²⁶¹*

Sabunî bu ayeti kerimeyi tefsir ederken İbn Atiyye'den şöyle bir değerlendirme nakletmektedir: *“Anlaşıldığına göre onlar yol güzergâhında karşılaştıkları toplumun inanç sistemine özendiler ve kendilerini Allah'a yaklaştıracak uygulamaların benzerlerinin Hz. Musa'nın getirdiği dinde de olmasını istediler. Yoksa onlar bu putları doğrudan ibadetin kendisine yapıldığı tanrı konumunda olmasını istemediler.”¹²⁶²*

İsrailoğulları'nın sergilediği bu tutum, Sabunî'nin aktardıkları kadar masum olmasa gerektir. Bu her şeyden önce bir karak-

1260 Maturidi, s. 6/52-53.

1261 Araf, 7/138. Bu ayeti kerimenin tefsiriyle ilgili İbn Kesîr şöyle bir rivayet aktarmaktadır: Müslümanlar Resûlullah ile beraber Mekke'den Huneyn'e çıkmışlar. Ravi der ki: Kâfirlerin yanında ibadet ettikleri ve üzerine silahlarını astıkları adına Zat el-Envat denilen bir köknar ağacı vardı. Yeşil, büyük bir köknar ağacına rastladık da: Ey Allah'ın elçisi; onların Zat el-Envat'ları olduğu gibi bize de bir Zat el-Envat yap, dedik. Şöyle buyurdu: “Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemin olsun ki; kavminin Hz. Musa'ya: 'Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yap.' dediği gibi söylediniz.” O, şöyle demişti: “Siz gerçekten cahil bir topluluksunuz. Şüphesiz ki bunların içinde bulundukları yol harap olmaya mahkûmdur. Ve yapmakta oldukları şey de batıldır.” (İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3074, Kasas, s. 312-313)

1262 Sabunî, 4. Fasikül, s. 39. Ayrıca bk. Ebussuud, s. 3/541.

ter meselesidir. Onlar, hiçbir birikim ve tecrübe sahibi olmasalar bile yaşadıkları bunca ilgi, ihtimam ve manevi desteği gördükleri ve Cenab-ı Allah'ın kendilerine peygamber olarak gönderdiği Hz. Musa aralarında bulunduğu halde akıllarını kullanarak böylesine bir rezil duruma düşmemeleri gerekmez miydi? Onlar, hidayet yolunun henüz başlarındaiken dalalete koşmuşlar, yücelmeleri için bunca ikram ve ihsan kendilerine lütfedilmeye başlandığı bir sırada zillate talip olmuşlardır. Onlar, Hz. Musa'nın yirmi üç yıl¹²⁶³ Mısır'da Firavun ve adamlarıyla yaptığı mücadeleye ve gösterdiği mucizelere şahit olmalarına rağmen, sanki olup bitenden hiçbir ders almamıştır. Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun İsrailoğulları'nı esaretten, kölelikten, zulüm ve baskıdan kurtarıp özgürlüğe kavuşturan önderler olmalarına rağmen büyük sıkıntılar yaşamak durumunda kalmıştır.

Araf suresinin 7/140. ayeti kerimesi, İsrailoğullarının isteklerinin Maturidi'nin belirttiği gibi onların Allah'a yaklaşmak için değil aksine tapınmak için bu putlardan edinmek istediklerini açık açık belirtmektedir: *"Allah sizi (tevhit inancına erdirerek) putlara tapan kavimlerden üstün kılmışken, size O'dan başka bir tanrı mı arayıp bulayım?"*¹²⁶⁴ Hz. Musa, istenilen bu ilah, dokunulan ve edinilen bir şey değildir. Aksine ilah, yaratmak, hayat vermek ve bütün nimetleri ihsan etmek suretiyle nimetlere muktedir olan zattır, diyerek Allah'ın putlardan farklı yönlerine dikkat çekmiş ve onların Allah yerine put istediklerini belirtmiştir.¹²⁶⁵ O, onların Allah'a yaklaşmak amacıyla put edinmeleri, zamanla onlara tapınmaya ve onları tanrı yerine koymalarına, Allah'ı unutup inkâr etmelerine sebep olmuştur. Ayrıca ayeti kerimede Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'nı diğer toplumlardan üstün kıldığı bir zamanda böyle bir istekte bulunmaları yadırganmıştır. Nitekim tarihteki bir-

1263 Kara, s. 365-366.

1264 Araf, 7/140.

1265 Razî, Tefsir, s. 11/43.

çok benzerleri gibi Cahiliye Dönemi Arapları da *“Biz putlara sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.”*¹²⁶⁶ demelerine rağmen Cenab-ı Allah’ı unutmuşlar, putları O’nun yerine koymuştur.

İsrailoğulları’nın tamamı olmasa da belli bir kısmının Hz. Musa’dan buzağı benzeri bir putlarının olmasını ve ona ibadet etmeyi istemeleri dini açıdan küfür olarak değerlendirilmiş, ibadetin saygının sonucu ve Allah’a mahsus olduğu belirtilerek, bu inançta olanların kâfir olacağı açıklanmıştır.¹²⁶⁷

İsrailoğulları’nın peygambersiz ve esir kaldıkları bir sürede bölge yaşam biçimlerinden ve kültüründen etkilenmiş olmaları gayet doğal ve anlaşılabilir bir husustur. Nitekim Firavun ve yanındakilerin dini yönden benzer bozuklukları yaşadıkları bilinmektedir. Ancak Hz. Musa’nın Kızıldeniz öncesinde ve sonrasında uzun yıllar kavminin arasında peygamberlik yaptığı, Firavun ve adamlarına karşı tevhit mücadelesi verdiği, bu konuda pek çok mucizeler gösterdiği ve bu yolla onları putlardan ve putperestlikten arındırmaya çalıştığı yaşanmış ve gözle görülür bir olaydır.¹²⁶⁸ Nitekim müteakip ayeti kerimelerde İsrailoğulları’nın geleneksel karakterini yansıtan bu dönemliklerine çok da müsamahakâr davranılmadığı görülmektedir. *“Allah sizi (tevhit inancına erdirerek) putlara tapan kavimlerden üstün kılmışken, size ondan başka bir tanrı mı arayıp bulayım. Hatırlayın ki, Allah vaktiyle sizi, en kötü işkence ve zulüm altında inleyen Firavun’un adamlarından kurtarmıştı. Onlar oğullarınızı öldürüyorlar, kadınlarınızı-kızlarınızı sağ bırakıp kötü emelleri için kullanıyorlardı. Bu zulümden kurtulmanız Rabbinizin size büyük bir nimetiydi.”*¹²⁶⁹ Ayeti kerimelerde ele alınan temel husus; onların inandıkları bir Allah’a nasıl kulluk edeceklerini bilemedikleri için putperestliğe yöneldik-

1266 Zümer, 39/3.

1267 Razi, Tefsir, s. 11/40; Vehbi, s. 5/1475.

1268 Bk. Mevdudî, s. 2/88.

1269 Araf, 7/ 140-141.

lerini değil, aksine Allah yerine başka bir tanrı arayışları olarak ifade edilmektedir. Maturidi daha önce yaptığı açıklamalardan farklı olarak bu konuya işaret ederken: *“Bu ilahi beyan şu anlama da gelebilir: Ondan başka ilah mı arayayım! Hâlbuki o, sizi Firavun’a hizmetçilikten, onun size eziyetinden ve onun elinden sizi kurtarmış ve sizi gerçek ilahınıza kulluk etmenizi açıklayan bir peygamber göndermek suretiyle üstün kılmıştı. ...Siz Rabbinizden ondan başka tapacak bir tanrı istemekten utanmıyor musunuz?”*¹²⁷⁰ diyerek onların şuuraltı duygularına dikkat çekmiştir. Vehbi Efendi bu ayeti kerimeyi tefsir ederken Hz. Musa’nın kavmine tepkisini şu cümlelerle ifade etmektedir: *“Düşmanınızı helak etti, sizi selamete erdirdi, İçinizden bir peygamber gönderdi. Şu hâlde utanmaz mısınız ki, Allah’ın bu nimetlerine karşılık Allah’ın dışında bir tanrı ararsınız/istersiniz? Tanrı elle yapılır bir şey mi? Aciz bir kulun eliyle yapmış olduğu şey nasıl tanrı kabul edilebilir.”*¹²⁷¹

Kızıldeniz mucizesi sonrasında Mısırlılardan kurtulan İsrailoğulları, Allah’a karşı yapmaları gereken sorumlulukları yerine getirmemelerine, O’na verdikleri sözü devamlı bozmalarına rağmen Cenab-ı Allah onları hep korumuş, kollamıştır. Nitekim bu husus; *“Ey İsrailoğulları! Bir zamanlar size lütfettiğim nimetimi ve sizi diğer milletlere üstün kıldığımı hatırlayın.”*¹²⁷² şeklinde onlara çeşitli vesilelerle hatırlatılmıştır.

İsrailoğulları, *“Allah Dostu (Halilullah)”* Hz. İbrahim gibi yüce bir peygamberin soyundan gelmeleri, aralarından çıkan pek çok peygamber tarafından çeşitli vesilelerle uyarılmalarına ve Firavunlar zamanında yaşadıkları acıları çabucak unutacak bir karaktere sahip olmalarına, Kızıldeniz’de büyük bir mucizenin etkisiyle Firavun’un zulmünden kurtarılmalarına rağmen geleneksel davranış bozukluklarına, dalaletlerine ve isyanlarına geri dönmüşlerdir.

1270 Maturidi, s. 6/54-55.

1271 Vehbi, s. 5/1746.

1272 Bakara, 2/47.

Hz. Musa gibi devamlı Cenab-ı Allah ile görüşen ve her zaman O'nun büyük yardım ve desteğine sahip olan bir peygamber aralarında bulunduğu halde, onlar malum karakterin tetiklemesi sonucu geleneksel nankörlüklerini sahnelemişlerdir. *"Musa bir zamanlar kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın. Hani O, içinizden peygamberler göndermiş, sizi hür ve egemen bir toplum yapmış ve size dünyada kimseye nasip etmediği birçok şey vermişti."*¹²⁷³ ifadelerinde görüldüğü gibi Hz. Musa onları devamlı uyarmak zorunda kalmış, fakat bu uyarılar kavmi tarafından dikkate alınmamıştır.

1273 Maide, 5/20.

İsrailoğulları'na Yapılan İlahi İkramlar

Kudret Helvası ve Bildircin Eti (Men ve Selva)

İsrailoğulları, canlarını kurtarma pahasına pek çok ihtiyaç maddelerini Mısır'da bıraktıkları için yol boyunca çok sıkıntı yaşamıştır. Cenabı Allah onların vatanlarından ayrılarak gurbet diyarında yaşamaya mecbur kaldıkları bir zamanda, onları çalışma külfetine muhtaç bırakmak yerine ihtiyaçlarını nimet ve ihsanıyla telafi etmiştir. Onların ne saçları uzamış ne tırnakları bitmiş ne elbiseleri yıpranmış ne de güneşin ışınları onların üzerine yayılmıştır. Fakat onlar bunun farkında bile olmamışlardır.¹²⁷⁴

Bu arada Cenab-ı Hakk Hz. Musa'ya verdiği mucizelerle her türlü sıkıntılarını gidermiştir. Bunlardan birisi yemek ihtiyaçlarının giderilmesi için ihsan edilen Men ve Selva'dır. Bu iki kavram Kur'an-ı Kerim'de üç yerde (Bakara,2/57, Araf, 7/160, Taha, 20/80) geçmektedir.

Sözlükte, ihsan etmek, nimet vermek, başa kakmak anlamına gelen "*menn*" kökünden türetilen men, İsrailoğulları'na çölde verilen ve kudret helvası olarak bilinen yiyeceğin adıdır. Onlara verilen yiyeceklerden biri ise de Arapça selva denilen bildircin kuşudur.¹²⁷⁵

İsrailoğulları, Sina çöllerinde yiyecekleri bitmek üzereyken açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, uzun süren yerleşik hayat imkânlarından mahrum olmaktan dolayı de yeterince beslenememiştir. Bu arada onlar et yemekyi özlemiştir. Bu durumu İsrailoğulları Hz. Musa'ya bildirmiş o da Cenab-ı Allah'tan onlara yemek ikram etmesini istemiştir. Bunun üzerine önceden yapılan bilgilendirme ve teşvikler neticesinde İsrailoğulları'na beslenebilmeleri için rüzgârların yardımıyla,

1274 Abdulkerim Kuşeyri, Letaifü'l-İşarat, İlahi Kalam'ın Sırları, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2020, s. 1-2/69.

1275 Ömer Faruk Harman, "Men ve Selva", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, s. 29/107-108.

bala benzer kudret helvası da denilen tatlı “*Men*” ve bıldırcına benzer “*Selva*” ikram edilmiştir.¹²⁷⁶ Hazmı kolay ve yumuşak bir yiyecek türü olan men/kudret helvası, her bir insana bir ölçek olmak üzere her gün şafaktan gün batımına kadar olan sürenin dışında kar yağar gibi ağaç yapraklarına ve taşların üstüne gönderilmiştir.¹²⁷⁷

Tevrat’ta iki yerde geçen Selva da kolay avlanabilir sürüler halinde İsrailoğulları’na gelmiştir. Bunlar her gün güney rüzgârı tarafından başları kesilmiş, tüyleri ve içleri temizlenmiş, pişmiş halde getirilip belirli bir araziye bırakılmıştır. Bunun canlı, avlanabilir kuşlar şeklinde¹²⁷⁸ veya pişmiş et halinde¹²⁷⁹ geldiği yönünde farklı görüşler belirtilmekle birlikte onların bulundukları konum itibarıyla, kudret helvası gibi hazır gelmiş olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim İsrailoğulları’nın kudret helvasından yuvarlak bir parça alıp bıldırcınla yedikleri söylenmektedir.¹²⁸⁰ Herkes ihtiyacı kadar bu nimetlerden yararlanmış, cumartesi günü için gerekli olanı da cuma gününden temin etmiştir. Onlara stokçuluk yasaklanmış, fakat bazıları bu türden uygulamalar içine girdikleri için sonradan onlara men ve selva yasaklanmıştır.¹²⁸¹

Cenab-ı Allah, onların güvenlerini zinde tutmak bakımından, ileride lazım olur düşüncesiyle veya hırslarından dolayı bıldırcınların depolanmasını/biriktirilmesini yasaklamıştır. Buna rağmen ilahi emre uymayan bazıları, bıldırcın etlerinden yemediklerini saklamıştır.¹²⁸² Muhtemeldir ki yiyeceklerin stoklanmaması, günlerin çok sıcak olması dolayısıyla kokacağı, bozulacağı ve bu yüzden salgın hastalıkların başlayacağı kay-

1276 Bakara, 2/57; Araf, 7/160; Taha, 20/80. Ayrıca bk. A. Neccar, s. 289.

1277 Razi, s. 3/21.

1278 Kara, s. 377.

1279 Maturidi, s. 1/163.

1280 Maturidi, 1/170.

1281 Vani, s. 425.

1282 A. Neccar, s. 289; Kara, s. 376-377.

gısından dolayı bir tedbir olarak da yapılmıştır. Nitekim farklı yorumlar yapılabilecek bir hadisi şerife göre Ebu Hureyre Peygamberimizden (s.a.v.) şöyle bir haber nakletmiştir: *“Eğer Beni İsrail olmasaydı et kokmazdı.”*¹²⁸³

Fakat onlar, nankörlük¹²⁸⁴ ve şımarıklıklarının bir yansıması olarak her zaman bulundukları halden şikâyet etmeyi alışkanlık haline getirmiştir. İsrailoğulları’na yapılan bu ikramlar günde bir seferlik olarak verilmiş olduğu ve onlar men ile kudret helvasını birlikte yedikleri için bunu bir çeşit yemek saymıştır.¹²⁸⁵

İsrailoğulları, taşlıklardan ve kavurucu sıcaklardan başka bir şeyin olmadığı bu çöllerde, herhangi bir katkıları olmadan veya bir bedel ödemededen Allah katında çok değerli olan¹²⁸⁶ ve kendilerine ikram edilen ilahi nimetlerden bıkmış bunların değiştirilmesini istemiştir. Bu husus Kur’an-ı Kerim’de onların nankörlükleri şeklinde şöyle hikâye edilmektedir: *“Evet yine bir zamanlar siz, ‘Ey Musa! Biz tek çeşit yemek yemeğe daha fazla katlanamayacağız. Bizim için Rabbine dua et, bize yerden biten sebze, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan gibi yiyecekler versin.’ demiştiniz. Musa da öfkelenerek sizi şöyle azarlamıştı: ‘Özgürlük gibi üstün bir değer ve iyi olanın yerine bu tür basit şeyleri mi istiyorsunuz? Dönün öyleyse (köle olarak yaşadığınız) o Mısır ülkesine! Bu isteklerinizin hepsi orada var.’ İşte bu yüzden onlar zillet ve hakarete maruz kalmışlar ve Allah’ın gazabına uğramışlardır. Çünkü onlar, Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ediyorlar, hak hukuk tanımadan peygamberleri alçakça öldürüyorlardı. Evet, onlar isyan ediyor, hadlerini aşarak ilahi kuralları çiğniyorlardı.”*¹²⁸⁷

1283 Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez- Zebidi. Çev. Kâmil Miras, Sahih-i Buhari, Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Ankara 1975, s. 81.

1284 Bakara, 2/57.

1285 Maturidi, s. 1/170.

1286 Maturidi, s. 1/171.

1287 Bakara, 2/61.

Hız. Musa, onların bu isyankâr tavırlarına ve bitmek tükenmez bilmez isteklerine, bir anlamda Cenab-ı Allah'ın kendileri için hayırlı olanı verdiği halde, nefislerine uyararak onların değer bakımından daha az ve daha meşakkatli elde edilecek olanını istemelerine çok üzölmüştür. Çünkü âlemlerde hiç kimseye verilmeyen kudret helvası, bildircin eti ve benzeri pek çok nimet Sina bölgesinde, Tih çölünde onlara verilmiştir.¹²⁸⁸ Cenab-ı Allah, Hız. Musa'yı teselli anlamında İsrailoğulları'nın bu tür davranış bozuklukları, bozguncu ve isyankâr tavırları dolayısıyla başlarının beladan kurtulmadığını ve kurtulmaya-acağını bildirmiştir.

Kayadan suyun Çıkarılması (Uyun'u- Musa/Pınarlar)

Kızıldeniz sonrası İsrailoğulları'na yapılan yardımlardan ikincisi kayadan su çıkarılması mucizesidir. İsrailoğulları denizin doğu yakasına geçtikten sonra, bu yolculuklarında bulundukları bölgenin iklim şartları gereği kendileri ve yanlarında getirdikleri hayvanları için susuzluk çekmeye başladılar. Hayvanları da en az kendileri kadar bu eksiklikten mustarip oldular. Bu durumdan şikâyetle ihtiyaçlarını gidermek için Hız. Musa'ya müracaat etmek zorunda kaldılar. Cenab-ı Allah onların su ihtiyaçlarını gidermek için Hız. Musa'ya elindeki asasından yararlanmasını emretti. *"Uyun-u Musa"* (su pınarları) olarak ifade edilen ve Şüveyş bölgesinden pek de uzak olmayan ve her kabile için ayrı ayrı belirlenen bu çeşmelerden İsrailoğulları herhangi bir karışıklığa meydan vermeden su ihtiyaçlarını karşıladılar.¹²⁸⁹ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle hatırlatılmaktadır: *"Hatırlayın bir zamanlar Musa, (susuzluktan kırılan) kavminin su ihtiyacını gidermemiz için Bize yalvarmıştı. Biz de ona, 'Elindeki asa ile şu kayaya vur.' demiştik. Musa kayaya vurur vurmaz o kayadan on iki kaynak fışkırmış ve İsrailoğulları'nın on iki boyundan her biri kendi kaynağını tanımış, belirle-*

1288 Maturidi, 4/199.

1289 A. Neccar, s. 289.

mişti. Biz de onlara, 'Allah'ın lütfettiği bu nimetlerden yiyin için fakat yeryüzünde fitne çıkarmayın.' diye emretmiştik."¹²⁹⁰

Maturidi, Hz. Musa'ya verilen bu mucizelerle ilgili olarak şöyle farklı bir boyuta dikkat çekmektedir: *"Hz. Musa'ya gösterilen hayret verici mucizelerde âlemin hiçten (la min şey) yaratılıp meydana getirilişinin kanıtlanması vardır. Şöyle ki Aziz ve Celil olan Allah, lütuf ve keremi sayesinde aslında bir yerden başka bir yere taşınabilecek kadar küçük olan bir taşın sayılarını ancak kendisinin bilebileceği büyük kalabalıklara yetecek kadar su çıkarmış ve bu taşın her bir gurup için ayrı bir pınarın fışkırmasını sağlamıştır. Şimdi sözü edilen suyun tamamının küçük ve hafif bir taşın içinde bulunması ihtimal dahilinde değildir. Suyun bu taşın altından fışkırması da mümkün görünmemektedir. Şu hâlde suyu taşa icat edip hiçten meydana getirenin Allah Teala olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bahis konusu taş türünden olmadığı gibi onun kimyasal oluşumuna da sahip değildir. Cenab-ı Hak buna kadir olunca alemi de önceden mevcut olan herhangi bir nesne ve temel madde olmaksızın yaratıp meydana getirmeye de kadir olması tabiidir.*"¹²⁹¹

Taşın suyun çıkarılması olayı Kur'an-ı Kerim'in beyan ettiği açık bir mucizedir. Ancak bu taşın özellikleri konusunda kesin bir şey söylemek doğru değildir. Her yere taşınabilen bir taşın suyun çıkartılması elbette Cenab-ı Allah'ın kudretiyle mümkündür. Fakat sayıları yüzbinleri bulduğu ifade edilen bir halk kitlesinin ve yanlarında getirdikleri hayvanların bu kadar küçük bir taşın, taşa yaklaşmaktaki güçlük dolayısıyla, su alarak ihtiyaçlarını gidermesi pratik olarak zor görünmektedir. Hz. Musa'nın bu mucizesinin, onların yaşam alanı olarak belirlediği ve konakladığı bir yerde, bir dağ yamacından veya kaya kütlesinden gerçekleşmiş olması akla daha yakın görünmektedir.

1290 Bakara, 2/60; Araf, 7/160.

1291 Maturidi, s. 1/168-169.

İsrailoğulları'nın potansiyel olarak fitne çıkarabilecekleri, bozgunculuk edebilecekleri vurgulandıktan sonra, yol güzergâhında yaşananlardan da anlaşılacağı üzere her an bir yanlışlık yapabilecekleri ihtimaliyle tekrar şöyle uyarılmıştır: *"Ey İsrailoğulları! Biz sizi düşmanlarınızdan kurtardık ve kutlu Tur Dağı'nın sağ yamacında (Musa'ya vahyetmek üzere) sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bıldırcın indirdik. (Ve şöyle dedik:) Size ihsan ettiğimiz temiz ve helal nimetlerden yiyin için; fakat nankörlük edip azmayın. Yoksa gazabıma uğrarsınız. Bilin ki, Benim gazabıma uğrayan kimse, uçurumdan düşmüşçesine tepetaklak olur. Fakat şunu da iyi bilin ki, Ben günahlarından tövbe eden, inanıp iyi ve yararlı işler yaparak doğru yolda sebat eden kimseleri mutlaka bağışlarım."*¹²⁹²

Hiz. Musa, yol güzergâhında yaşadığı bazı olumsuzluklara rağmen kavmini kendisine emredildiği şekilde belirlenen hedefe doğru götürmüş Tur Dağı'nın eteklerine yerleştirmiştir.

Bulutların Gölgelemesi

İsrailoğulları, iklim ve bölge şartları gereği Sina Çöllerinde güneşin altında aşırı sıcaktan rahatsız oldular. Hemen her şeye itiraz eden ve kendi gayretleri olmadan her şeyi Hiz. Musa'dan isteyen İsrailoğulları, bu sefer de sıcaktan şikâyetlenmeye başladılar. Kur'an-ı Kerim'de *"...Ayrıca bulutu üzerlerine gölgelik yapmıştık..."*¹²⁹³ ayetinde de bildirildiğine göre; Hiz. Musa'nın Cenab-ı Allah'a yaptığı münacat/dua kabul edilmiş ve onları güneş ışınlarından, aşırı sıcaktan kurtarmak ve gölgelemek için bulutlar gönderilmiştir. Çöllerde kaldıkları sürece bulutlar onların üzerinden ayrılmamıştır.¹²⁹⁴ İbn Kesir, bu bulutların Bedir günü Müslümanları gölgelemek için melekler tarafından getirilen özel bir bulut olduğunu, diğer bulutlara

¹²⁹² Taha, 20/81-82.

¹²⁹³ Bakara, 2/57; Araf, 7/160.

¹²⁹⁴ A. Neccar, s. 288.

benzemediğini çeşitli kanallardan gelen hadis rivayetleriyle desteklemektedir.¹²⁹⁵

Din ve dünya işlerinde kendilerine yol gösterici olarak onlara Tevrat indirilmiş ve bu plan onların denizden geçerek Fıra-
vun'un zulmünden kurtarılmalarıyla birlikte çok sağlıklı bir
şekilde işletilmiştir.¹²⁹⁶

Fakat onlar çöl hayatının bütün zorluklarına rağmen kendile-
rine ikram edilen bu nimetlerden yararlandıkları halde, kut-
sal topraklara gitme yönündeki ilahi emre uymadıkları gibi
aksine hareket ettiler. Mısır'dan çıktıktan sonra yapmaları
gerekkenleri ihmal ettiler veya kasten yapmadılar. Yiyecek ve
içeceklere nankörlük ve israf ettiler, zevk-ü sefaya daldılar.

Yukarıda mealini arz ettiğimiz Taha suresi, 20/81-82. ayeti
kerimelerdeki uyarılara rağmen *"Onlar bu nimetlere nankör-
lük etmişlerdir."*¹²⁹⁷ İsrailoğulları, Allah'ın onlar adına tercih
ettiğine razı olmamış, ihtiyaç duydukları yiyecek ve içecekleri
karşılamaına tahammül edememiş, alışkın oldukları daha
değersiz yiyecekleri istemişlerdir. Bunun üzerine Allah onları
sıkıntıya düşürmüş, sürekli başarısızlıkla cezalandırmıştır.¹²⁹⁸

Çelişkiler yumağı haline gelen bu durumu değerlendiren Ma-
turidi, başka toplumlara ve din mensuplarına verilmeyen bu
nimetlerin İsrailoğulları'na dünyada verildiğini, ahirette ise
cennette Müslümanlara verileceğini belirtmiştir.¹²⁹⁹

1295 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/345.

1296 Sabunî, 8. Fasikül, s. 67.

1297 Bakara, 2/57; Araf, 7/160.

1298 Kuşeyri, s. 1-2/71.

1299 Maturidi, s. 1/63. Ayrıca bk. İbn kesir, Tefsir, s. 2/345.

İsrailoğulları'nın Sina Hayatı

Hz. Musa Sina'da

Rivayete göre; İsrailoğulları'nın dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere ellerinde müracaat edecekleri bir kitapları yoktu. Cenab-ı Allah önceden Hz. Musa'ya Tevrat'ı inzal edeceğini vaat etmişti. Kaynaklarda bazı detay farklılıkları olmakla birlikte, bunun üzerine Hz. Musa, Mısır'dayken İsrailoğulları'na *"Allah düşmanınızı helak ederse yapacaklarınızı ve yapmayacaklarınızı size açıklayan bir kitap verecek."* diye Allah'tan bir kitap getireceğini haber vermiş, o kitapta yer alan hükümlerle amel etmeleri halinde onlara bol bol ödül/nimet vereceğini vadetmişti. Firavun ve ordusunun Kızıldeniz'de helak olmasıyla birlikte İsrailoğulları'nın özgürlük ve huzura kavuşması sonrasında kavminin *"Bize verilecek olan kitabı getir."* diye istekte bulunmaları üzerine, Hz. Musa, kendisine vaat olunan kitabı Cenab-ı Allah'tan istemiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya Tur Dağı'na gelerek kendisine dua ve niyazda bulunmasını bildirmiş, Zilkade ayının tamamını ve Zilhicce ayının ilk on gününü vakit olarak tayin etmiş ve onun bu günlerde oruç tutmasını emretmiştir. Aylar gecelere göre hesap edildiği için ayeti kerimede *"kırk gece"* ifadesi kullanılmıştır.¹³⁰⁰

Hz. Harun'a Vekâlet Görevi

Bilindiği gibi Hz. Şuayb'ın yanından Mısır'a ailesinin yanına dönerken Hz. Musa'ya Sina'da peygamberlik görevi verilmiştir. O da daha anlaşılır bir dil kullanma yeteneği dolayısıyla kardeşi Harun'un kendisine yardım etmesi amacıyla yanında peygamber olarak görevlendirilmesini Cenab-ı Allah'tan istemiştir. Onun bu isteği Cenab-ı Allah tarafından kabul edilmiş-

¹³⁰⁰ Zemahşerî, s. 2/966; Ebussuud, s. 3/543; A. Neccar, s. 290-291; Hicazi, s. 4/45, 2/339; Sabunî, 4. Fasikül, s. 40; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/69.

tir.¹³⁰¹ Bu durum gerek Kur'an-ı Kerim gerekse bütün İslami literatürde Hz. Harun'un peygamberlikle görevlendirilmesi şeklinde değerlendirilmiştir.

Hız. Harun, Hız. Musa'nın Firavun ve adamlarıyla mücadele-sinde yanından hiç ayrılmamış ve Kızıldeniz'i de beraber geç-mişlerdir. O, Firavun hayatta iken İsrailoğulları'nın arasında bulunduğu için gerek yaşadıkları acılar, çektikleri sıkıntılar gerekse karakter bakımından onları daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

İsrailoğulları, kendilerine verilen söz uyarınca geçici ikamet-gâhları Tur Dağı'nın sağ tarafına yerleştirilmiş,¹³⁰² kırk gün sonra onlara Cenab-ı Allah'ın emirlerini alacakları söylenmiş-tir. Kur'an-ı Kerim'de geçen *"...Musa (Tur Dağı'na çıkmadan önce) kardeşi Harun'a, 'Kavmimin başına geç. (Kavmimin için-de bana vekâlet et.) Onları iyi yönet, sakın bozguncuların yo-lundan gitme!' dedi."*¹³⁰³ ifadesiyle Hız. Musa kırk gece sürecek bir manevi buluşma için Tur Dağı'na çıkmak üzere kavminin arasından ayrılırken, kendisinden yaklaşık üç yaş daha büyük olan ana baba bir kardeşi Hız. Harun'u onlara vekil bırakmış-tır.¹³⁰⁴

Bu durum Hız. Harun'un peygamberlik konumuyla ilgili bazı değerlendirilmelere sebep olmuştur. Oysa Hız. Musa, Hız. Ha-run'dan yaşça küçük olmasına rağmen üstlendiği görev ve so-rumluluk itibariyle ondan büyüktür. Cenab-ı Allah tarafından peygamberlikle görevlendirilen ve kitap verilen Hız. Musa'nın yardımcısı olarak nitelenen Hız. Harun'un,¹³⁰⁵ peygamberlikte ortaklık veya peygamber olarak görevlendirilme konusunun, vekâletten daha yüksek olduğu noktasından hareketle, onun tarafından nasıl vekaletle görevlendirildiği tartışılmıştır.

1301 Taha, 20/29-36.

1302 Sabunî, 8. Fasikül, s. 67-68.

1303 Araf, 7/142.

1304 İbn Kesîr, Kasas, s. 322.

1305 Furkan, 25/35.

Ebussuud bu konuda: *"O, Hz. Musa'ya itaat etmekle yükümlü, Allah ile konuşma imkânı bulamayan ve şariat sahibi olmayan bir nebidir."*¹³⁰⁶ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

Maturidi'nin tespitine göre; daha iyiyi arama isteğinin bir sonucu olarak, İsrailoğulları'nın çevre kültürlerinin etkisiyle putperestliğe özenmeleri şeklinde depreşen karakter zaafıyla ilgili hususların en somut hali, Hz. Musa'nın Tur Dağı'na çıkmasından sonra ortaya çıktığı görülmektedir. Hz. Musa, Mısır'dan ayrıldıktan sonra Cenab-ı Allah'a münacatta bulunmak ve Tevrat'ı almak üzere Tur Dağı'na çıkarken kardeşi Hz. Harun'u yerine vekil bırakmıştır. Ancak onların yol güzergahında sergiledikleri inanç zafiyetinden rahatsız olan Hz. Musa onların her an yeni bir problem çıkarabileceklerini tahmin ederek *"Kavmimin başına sen geç. Onları iyi yönet, sakın bozguncuların yolundan gitme!"*¹³⁰⁷ diyerek Hz. Harun'u uyarmıştır.¹³⁰⁸

İbn Kesîr, Hz. Musa'nın kardeşini yerine vekil bırakmasıyla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: *"Hz. Musa kendi yerine İsrailoğulları'nın üzerine kardeşi Harun'u bıraktı. Ona ıslahı ve fesat çıkarmamayı emretti. Bu sadece bir tembih ve hatırlatmadan ibarettir. Değilse Harun şerefli bir peygamber ve Allah katında değerli bir insan olup üstün bir mertebe ve celal sahibi idi."*¹³⁰⁹

1306 Ebussuud, s. 3/546.

1307 Araf, 7/142.

1308 A. Neccar, s. 291. Tevrat'ta Hz. Harun, Hz. Musa'nın peygamberi olarak gösterilmektedir. (Mısır'dan Çıkış, 7/1.) Kur'an-ı Kerim ayetlerine bakıldığında o, Allah'ın elçisi, Hz. Musa gibi bir peygamberdir. Ancak uygulamalarda iki kişinin liderliğindeki güçlükten kaynaklanan sebeplerle olmalı ki, o, özellikle dil konusundaki yeteneği dolayısıyla Hz. Musa'ya yardım etmekle görevlendirilmiştir. Bu özelliği ile Hz. Musa, hep öne çıkartılmış olmakla birlikte pek çok yerde ikisi birlikte hareket etmiştir. Bazı bilim insanları tarafından onların arasındaki ilişki, Hz. Musa'nın Resul, Hz. Harun'un da nebi olarak nitelenmesine sebep olmuştur. Hz. Musa'nın öne çıkma özelliği Tur Dağı'na çıktığı esnada da görülmüş ve onun yokluğunda İsrail toplumu Hz. Harun'a emanet edilmiştir.

1309 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3076.

Razî ise, asıl peygamber olanın Hz. Musa olduğu gerekçesiyle onun görev ve sorumluluk olarak Hz. Harun'dan daha önde olduğunu vurgulamış, ayeti kerimede emir ve tavsiye şeklinde gerçekleşen görevlendirmenin konuyu pekiştirmek maksadıyla olduğunu belirtmiştir.¹³¹⁰

Hz. Musa, Tur Dağı'na çıkmadan kavmiyle ve onları idare etmekle görevlendirdiği Hz. Harun ile bir antlaşma yapmıştır. Taha suresi 20/86. ayeti kerimesinde Cenab-ı Allah dolaylı olarak Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndan dönüşü sonrasıyla ilgili bilgi verirken bu sözleşmeden söz etmektedir: *"Bunun üzerine Musa kızgın ve üzgün bir halde kavmine geri döndü ve 'Ey Kavmim!' dedi. 'Rabbiniz size (bir kitap vereceğine dair) güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Bu vaat çok gecikti de gerçekleşmesinden ümidinizi kestiğiniz için mi böyle yaptınız. Yoksa siz Allah'ın gazabının gelip çatmasını, belanızı bulmayı mı istiyorsunuz? Bu yüzden mi bana verdiğiniz sözden vazgeçtiniz?' diye onları azarladı."* Onun bu soruları üzerine; *"Kavmi, 'Ey Musa! Dedi. 'Biz sana verdiğimiz sözden kendi irademizle dönmüş değiliz. Biz, (Mısır'dan çıkarken) ödünç aldığımız ziynetleri geri vermeyerek günaha girmiştik. Onları ateşe attık. Samiri de böyle yaptı."*¹³¹¹ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere Hz. Musa'ya verdikleri sözü bozduklarını kabul etmiştir. Böylece onlar Hz. Musa Tur Dağı'ndan dönünceye kadar onun dini üzere kalacaklarına söz vermiştir. Fakat ister buzağıya tapanlar olsun isterse buzağıya tapmayanlar olsun Hz. Musa ile aralarında geçen sözleşmenin bozulduğunu kabullenmiştir.¹³¹² Mevdudî, bu ayeti kerimeyi tefsir ederken İsrailoğulları'nın ziynetlerini buzağı yapmak için çıkarıp atmadıklarını, onlardan ne yapılacağını bilmediklerini fakat buzağı yapıp önlerine getirildiğinde istemeden şirke bulaştıklarını söylemiştir. O, Müslüman müfessirlerin ayeti kerimeyi doğru anlayamadıklarını belirte-

1310 Razî, Tefsir, 11/46-47.

1311 Taha, 20/87.

1312 Razî, Tefsir, s. 16/22-23.

rek kendince şöyle bir yorumda bulunmuştur: *“İnsanlar süs eşyalarını üzerinde taşımaktan yorgun düştüklerinde, tüm süs eşyalarını bir yerde toplanmasına ve herkesin ne kadar gümüş ve altını olduğunun da not edilmesine karar verdiler. Toplanan ziynetler daha sonra eritilecek ve çubuklar haline getirilip yük hayvanlarının üzerine yüklenecekti. Bu sebeple süs eşyalarını getirmiş ve ortak bir yere yığmış olabilirler.”*¹³¹³

Hamdi Yazır, bu konuyla ilişkilendirerek İsrailoğulları’nın kişilikleriyle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: *“Hz. Musa Benî İsrail’i denizden geçirdikten sonra Tur’da emri ilahi ile çile çıkarırken arkasında onlar buzağıya tapmaya başlamışlardı ki ne kadar haksız bir nankörlüktür.”*¹³¹⁴

Hz. Musa’nın Tur Dağı’ndan döndükten sonra *“Ben gittikten sonra ardımdan ne kötü işler yapmışsınız!”*¹³¹⁵ şeklindeki ifadesi, muhatap alınanların veya halife olarak bırakılanların kimlikleriyle ilgili farklı değerlendirmelere kapı aralamıştır. Zira buzağıyı yapan ve ona tapanlar Samiri ve onun etrafında kümelenenlerdir. Dolayısıyla bu hitabın doğrudan onlara söylenmiş olması ihtimal dahilindedir. Diğer taraftan yukarıdaki ayeti kerimeye göre vekil bırakılan Hz. Harun ile onun yanında bulunan diğer müminler olabilir. Çünkü Hz. Musa Tur Dağı’ndan döndükten sonra kardeşini muhatap almış ve onun yakasından, saçından tutmuştur. Birinci değerlendirmeye göre ayeti kerimeyi *“Siz bana, ne kötü bir halef oldunuz! Çünkü siz Allah’a ibadet edeceğiniz yerde, tutup buzağıya taptınız!”* şeklinde anlamak daha uygun düşmektedir. İkinci değerlendirme esasa alındığında *“Siz bana ne kötü bir halef oldunuz! Çünkü siz, Allah’tan başkasına ibadet edilmesine engel olamadınız!”* gibi yorumlamak mümkündür. Bu değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Musa’dan sonra İsrailoğulları yoldan çıkmış, Hz. Harun onları doğru yolda tutmaya güç yetirememiştir.

1313 Mevdudî, s. 3/266-267.

1314 Yazır, s. 11/352.

1315 Araf, 7/150.

Dolayısıyla Hz. Musa, Allah'ın birliğini ve O'nun ortaklarının olmadığını, ibadetin sadece O'na yapılması gerektiğini onlara bildirdiği ve kendisinin de öyle uyguladığı halde karşılaştığı bu manzaradan oldukça üzülmüş ve onları ardından ne kötü işler çevirdiniz diye azarlamıştır.¹³¹⁶

Hz. Musa Tur Dağı'nda

Hz. Musa yapılan ilahi davete icabet ederek, Cenabı Allah'a yalvarmak, dini ve sosyal sorumlulukları üstlenmek üzere dağa çıkmış, orada karşılıklı fakat Cenab-ı Allah'ı görmeden perde arkasından O'nunla konuşmuştur. Bu bir insan için çok büyük bir manevi makam ve şereftir.¹³¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de İsrailoğulları'ndan bahseden ayeti kerimelerden bir kısmında onun Allah ile buluşmak için Tur Dağı'na gittiğinden, orada belli bir süre kalıp Allah'a yalvardığından, İsrailoğulları için pek çok istediğinden ve Cenab-ı Allah'ın ona bu konularda verdiği cevaplardan detaylı bir şekilde söz edilmektedir.¹³¹⁸

Hz. Musa, Rabbine kavuşma hevesiyle mümkün olduğu kadar çabuk varabilmek için İsrailoğulları'ndan ayrılmış, buluşma yerine gitmek üzere acele etmiş¹³¹⁹, fakat İsrailoğulları için gerekli ve yeterli düzenlemeleri yapmadan Tur Dağı'na çıktığı için Cenab-ı Allah tarafından uyarılmıştır: *"(Musa Tur Dağı'nda iken Allah ona), Ey Musa! (İman kalplerine iyice yerleşmeden) kavmini bırakıp Tur Dağı'na çıkmakta niçin aceleci davrandın."*¹³²⁰ demiş, buna karşılık Hz. Musa da: *"Onlar benim izimdedirler. 'Ey Rabbim! Ben, Sen hoşnut olasın diye böyle acele ettim.' diye cevap vermiştir."*¹³²¹

1316 Razi, Tefsir, 11/77.

1317 Mahmud, s. 278.

1318 Bkz. Araf, 7/148-154; Taha, 20/37-98.

1319 Bk. Havva, s.9/69; Taha, 20/84.

1320 Taha, 20/83.

1321 Taha, 20/84.

Hız. Musa'nın bu cevabı karşısında Cenab-ı Allah: *"(Öyle söylüyorsun ama) sen ayrıldıktan sonra, Biz kavmini sınadık, Samiri onları doğru yoldan çıkardı' diyerek".*¹³²² İsrailoğulları'nın içine düştükleri bataklık hakkında bilgi vermiştir.

Taha suresinde geçen *"Ey Musa! Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevk eden neydi?"*¹³²³ şeklindeki beyandan, onun Tur Dağı'na herhangi bir hazırlık yapmadan çıktığı anlaşılmakta, bu davranışı uygun bulunmamaktadır.¹³²⁴ Hız. Musa'nın böyle uyarılmasının sebebi muhtemeldir ki, Tur Dağı'na çıkmadan geride kalan İsrailoğulları için gerekli alt yapı çalışmalarını yapamamış, her halükarda yoldan çıkmaya ve puta tapmaya meyyal olmaları ihtimaline karşı yeterli tedbirleri alamamış olması ve büyük bir kitlenin bütünüyle günaha girmesine dolaylı da olsa katkı sağlaması düşünülebilir.

Hız. Musa, Cenab-ı Allah tarafından kendisine verilecek olan kutsal kitabı almak üzere Tur Dağı'na çıkmıştır. Orada Zilkade ayında kendisine verilecek ağır görev ve sorumluluğu yerine getirebilmesi için belli bir süre riyazetle ruhi eğitime tabi tutulmuş, otuz gün oruç tutması emredilmiş ve bu ibadet Zilhice'nin ilk on günü de eklenerek kırk güne tamamlanmıştır. Bu uygulamada Cenab-ı Allah'ın emri doğrultusunda ilk otuz gün Hız. Musa riyazetle arınmış, bu süreyi oruçla geçirmiş, kendisini Cenab-ı Allah'a yaklaştıracak ameller işlemiş, O'na yalvarmış, yakarmış ve Tevrat kendisine inzal edilecek bir hale gelmiş, kalan on günde de Tevrat'ın ilk kısmı olan on emir¹³²⁵ veya Tevrat/Levhalar kendisine verilmiş ve Yüce Allah bu kırk günün sonunda¹³²⁶ kendisiyle konuşmuştur.¹³²⁷

¹³²² Taha, 20/85.

¹³²³ Taha, 20/83.

¹³²⁴ Havva, s. 9/69. Taha, 20/84.

¹³²⁵ Haşimi, s. 37.

¹³²⁶ İbn Kesir, Kasas, s. 322.

¹³²⁷ Zemahşerî, s. 1/378, 2/966; Razî, Tefsir, s. 11/45; Yazır, s. 1/352, 4/2275; Vehbi, s. 5/1748.

Tefsir âlimleri otuz ve ilave olarak on gün şeklindeki kırk günlük süreyi açıklamak için şöyle bir rivayet aktarmaktadır: *“Musa (a.s.) Mısır’dayken İsrailoğullarına, ‘Allah, düşmanınızı helak ederse yapacaklarınızı ve yapmayacaklarınızı size açıklayan bir kitap verecek.’ diye vaatte bulunmuş. Firavun helak edilince de Hz. Musa Rabbinden kitap istemiş. O da kendisine otuz gün oruç tutmasını emretmiş. Bu otuz gün, Zilkade ayıdır. Musa (a.s.) otuz günü tamamlayınca da ağzının kokusunu yadırgamış ve bazı bitkiler yemiş veya misvak kullanmıştır.”*¹³²⁸ Bunun üzerine melekeler ona, *“Senin ağzının kokusundan misk kokusu alıyorduk, misvak kullanarak bu kokuyu bozdun.”* demişler. Söylendiğine göre Allah da *“Bilmez misin ki oruçlunun ağız kokusu benim nezdimde misk kokusundan daha güzeldir?”* diye vahyetmiş. Ardından da Allah Teala ona zilhicce ayında ilave oruç tutmasını emretmiş. Bir görüşe göre Allah ona otuz gün oruç tutmasını ve bu günler boyunca kendisini Allah’a yaklaştıracak ameller işlemesini emretmiş, sonraki on günde ise kendisine Tevrat inzal edilmiş ve Allah onunla konuşmuştur. Bakara suresinde bu süre kırk gün şeklinde toplu olarak ifade edilirken, burada tafsilatlı olarak ifade edilmiştir.”¹³²⁹

Hz. Musa ile ilgili ifade edilen kırk günün otuz artı on gün şeklinde peş peşe mi veya on günün sonradan ayrı bir zaman diliminde mi olduğu yönünde tartışılmış, onun bu süreyi Tur Dağı’na çıkmadan mı yoksa orada mı tamamladığı konusunda tefsirlerde ayrıntılı değerlendirmeler, dini kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almıştır. Pek çok rivayette Hz. Musa’nın Tur Dağı’na ilk çıkışı başka bir olayla ilişkilendirilmektedir: Güya Hz. Musa Tur Dağı’nda iken İsrailoğulları buzağıya tapmış. Bunun sonrasında işledikleri günahlara tövbe etmek amacıyla onlar arasından yetmiş kişilik bir grup seçmiş ve onlarla birlikte

1328 Onun ağaç kabuklarını çiğneyerek ağzının kokusunu gidermeye çalıştığı da söylenmiştir. (İbn Kesîr, Kasas, s. 322.)

1329 Zemahşerî, s. 2/966. Ayrıca bk. İbn Kesîr, Kasas, s. 322; Ebussuud, s. 3/543-544; A. Neccar, s. 291; Mutavî, s. 96-97.

Tur Dağı'na çıkmıştır.¹³³⁰ Bu iki olayın birbirinden ayrı olduğu, Hz. Musa'nın ilk defa dağa çıkışının çok özel bir amaca matuf olduğu ve bu konudaki bütün gelişmeler Kur'an-ı Kerim'de gayet açık ve net bir şekilde şöyle bildirilmektedir:

"Biz, Musa ile otuz gece için sözleşmiştik. Sonra buna on gece daha ekledik. Böylece rabbinin kırk gece olarak belirlediği süre tamamlanmış oldu. (Musa Tur Dağı'na çıkmadan önce) Kardeşi Harun'a, 'Kavmimin başına sen geç, onları iyi yönet, sakın bozguncuların yoluna gitme.' dedi. Musa belirlediğimiz vakitte belirlediğimiz yere gelince, Rabbi onunla doğrudan konuşarak emirlerini bildirdi. Musa, 'Rabbim! Bana kendini göster de Sana bir bakayım!' dedi. Allah 'Beni asla göremeyeceksin! Fakat (bunu iyice anlamak istersen) şu dağa bak, eğer (ona tecelli ettiğimde) dağ yerinde kalırsa o zaman beni görebileceksin.' buyurdu. Rabbi tecelli edip nurunu dağa yansıtınca dağı dümdüz etti ve o anda Musa bayılıp yere düştü. Nihayet ayıldığında şöyle dedi: 'Ey Rabbim! Sen yücelerden yücesin. Tövbeler olsun. Ben Sana (Senin bu dünya gözüyle görülemeyeceğine) inananların ilkiyim. Allah, 'Ey Musa!' dedi: Ben sana ayetlerimi vahyettim ve seninle doğrudan konuştum. Ve böylece seni insanlara peygamber seçtim. Öyleyse sen de verdiğim buyruklara sarıl ve Bana şükredenlerden biri ol. Biz Musa'ya, taş levhalarda her konuda her türlü öğüdü ve her şeyin hükmünü ayrıntılarıyla yazdık ve ona şöyle emrettik: 'Sen bütün gücünle bunlara sarıl, halkına da bu hükümlere en güzel şekilde uymalarını emret. Yakında fasıkların (Firavun gibi zorbaların) yurtlarının ne hale geleceğini size göstereceğim. Ben yeryüzünde hak hukuk tanımayarak kibirlenip böbürlenene kimseleri ayetlerimi anlamaktan daima alıkoyacağım. Zaten onlar her türlü mucizeyi görseler de, yine inanmazlar. Doğru yolu görseler bile o yola girmezler. Fakat azgınlığa ve sapıklığa götüren yolu gördüklerinde hemen o yola koyulurlar. Onların bu tutumlarının sebebi, ayetlerimizi (düşünmeden) reddetmeleri ve (kör bir inatçılıkla) onların

1330 Razi, Tefsir, s. 11/45-46, 57; Vani, s. 393.

gösterdiği gerçeklerden gafil olmalarıdır. Ayetlerimizi yalayanların ve ahiret gününe inanmayanların bütün işleri boşa gitmiştir. Tabii ki öyle olacak. Onlar yaptıklarının tam karşılığı olan bir ceza ile cezalandırılacaklar.”¹³³¹

Yukarıda naklettiğimiz ayeti kerimelerde Hz. Musa'nın Tur Dağı'na çıkışı, orada yaşadıkları detaylı ve açık bir şekilde anlatılmıştır. Onun burada Cenab-ı Allah ile nasıl konuştuğu, ne kadar konuştuğu, neleri konuştuğu konusunda kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Ancak mahiyeti/içeriği kesin olmayan bu konuşmalar bir anlamda Hz. Musa ile Cenab-ı Allah arasındaki bir sır olarak kalmakta, bu sürede sadece O'nun vahiy şekillerinden birisi olan peygamberleriyle perde arkasından aracısız konuşma şekliyle Hz. Musa'ya Tevrat'ı verdiği bilinmektedir.

Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nın buzağıya tapması sonrasında işlediği günahlara tövbe için birlikte hareket ettiği, yetmiş kişinin arasından aceleyle ayrılıp Cenab-ı Allah ile görüşmek için Tur Dağı'na çıktığı yönünde rivayetler bulunmaktadır.¹³³² Bu bilgilerin, Hz. Musa dağda iken İsrailoğulları'nın buzağıya taptıkları, Cenab-ı Allah'a ve Hz. Musa'ya isyan ettikleri ve bundan dolayı cezalandırılacaklarını duydukları için tövbe etmek durumunda kaldıkları yönündeki somut bilgilerle karşılaştırılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim Vanî, bu konuyla çelişir vaziyette Hz. Musa'nın, buzağıya tapanların affedilmesi için tövbe etmek amacıyla kavmi arasından seçtiği yetmiş kişiyle birlikte Tur Dağı'na gittiğini belirtmektedir.¹³³³

Zemahşerî bu düşünceye benzer şekilde şöyle demektedir: *“Bu ifade yadırgama şeklinde söylenmiştir. Musa (a.s.) kavmin-den seçtiği kimselerle, belirlenmiş olan vakitte Sina dağına git-*

1331 Araf, 7/142-147.

1332 Vanî, s. 393. Bu olay Tevrat'ta İsrailoğulları'nın arz-ı Mev'ud'a giderken yolda Hz. Musa'nın sorumluluklarını paylaşmak için toplanan yetmiş kişi olarak tarif edilmekte ve tanrının kendi yanlarına geldiği belirtilmektedir. (Cölde Sayım, 11/16-17.)

1333 Vanî, s. 398.

*miş, sonra Rabbinin kelimasına özlem duyarak ve kendisine vaat edilen şeyin bir an önce gerçekleşmesini isteyerek, kendi içtiği ve bunun Allah rızasına daha yakın olduğu zannıyla ileri atılmış, diğerlerinin önüne geçmiştir. Ancak Musa (a.s.) hata etmiş, Allah Teâla'nın bütün fiillerini ancak bir hikmet gerekçesi ile yaptığını, her zamana dair maslahatı bildiğini düşünememiştir. Kavminden maksat seçilmiş kimselerdir. Bu ifadenin bütün kavmi anlamına gelebileceğini ve Musa'nın (a.s.) kavmini vakti gelmeden önce terk etmiş olduğunu söyleyen görüşün hiçbir sahih gerekçesi yoktur. 'Onlar benim izimdedirler' ifadesi de bunu geçersiz kılmaktadır."*¹³³⁴

Gerek Kur'an-ı Kerim'de verilen gerekse kaynaklarda yer alan bilgiler dikkate alındığında iki olay birbiriyle karıştırılmaktadır. Hz. Musa çeşitli vesilelerle Tur Dağı'na çıkmıştır. Onun buraya çıkarken acele etmesi, muhtemelen kendisine Tevrat'ın verilmesi için yapılan ilahi davete uyarak çıktığı ilk seferde gerçekleşmiş olmalıdır.

Hz. Musa'ya Kitap (Tevrat'ın) Verilmesi

Hz. Musa belirlenen vakitte Tur Dağı'na çıktıktan sonra Cenab-ı Allah ile Hz. Musa arasında perde arkasından bir konuşma gerçekleşmiştir.¹³³⁵ Maturidi bu konuşmanın keyfiyetinin ve mahiyetinin bizim tarafımızdan bilinmesinin mümkün olmayacağını, Cenab-ı Hakk'ın bir kelam (söz) ve ses yarattığını, yaratılmış bir kelam ve sesle bunu dilediği şekilde ve dilediği şeyle Hz. Musa'ya işittirdiğini belirtmiştir.¹³³⁶ Bu konuşmada, diğer sıradan konuşmalarda olduğu gibi ses, harf, lehçe, name, yer ve yön olmadığı sadece Cenab-ı Allah'a mahsus bir kelamın olduğu vurgulanmıştır.¹³³⁷

¹³³⁴ Zemahşerî, 4/342.

¹³³⁵ Araf, 7/143. Bk. İbn Kesîr, Kasas, s. 322.

¹³³⁶ Maturidi, s. 6/58.

¹³³⁷ Mutavî', s. 97.

Kur'an-ı Kerim'de bu konuşmanın içeriğiyle ilgili şöyle bir açıklama bulunmaktadır: *"Allah, 'Ey Musa!' dedi. Ben vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol."*¹³³⁸

Ebussud, Hz. Musa ile Cenab-ı Allah arasındaki konuşmanın, onun meleklerle konuşması gibi aracısız olarak gerçekleştiğini belirtmekte; işittiklerinin yaratılanların sözlerine benze-memekle birlikte her taraftan duyulduğunu söylemektedir.¹³³⁹

Cenab-ı Allah, bütün peygamberlerle sadece aracılar vasıtasıyla konuşmuş ve vahiyetmiş olmasına rağmen Hz. Musa aracısız olarak doğrudan doğruya O'nun kelamını işitmiştir. Bu durum onun diğer insanlar ve peygamberler arasındaki üstünlüğü, ona özel bir değer verildiği ve seçkin kılındığı anlamına gelmektedir.¹³⁴⁰

Rivayete göre Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah'ı görme isteği kırk-ıncı gün yani, Cenab-ı Allah ile buluşmaya gittiği sürenin son günü, arife günü olmuş, Tevrat da Kurban Bayramı'nın birinci cuma günü ona indirilmiştir.¹³⁴¹ Geleneksel anlayışa göre Hz. Musa Tur Dağı'nda kırk gün kalmış ve kendisine Yüce Allah tarafından verilen kitabı alarak dönmüştür. *"Biz Musa'ya, taş levhalarda her konuda her türlü öğüdü ve her şeyin hükmünü ayrıntılarıyla yazdık ve ona şöyle emrettik: 'Sen bütün gücünle bunlara sarıl, halkına da bu hükümlere en güzel şekilde uyma-*

1338 Araf, 7/144.

1339 Ebussuud, s. 3/544.

1340 Maturidi, s. 6/71; Kasas, s. 322. İbn Kesir, bu konuda şöyle biri rivayet aktarmaktadır: "Allah Teâla burada, Hz. Musa'ya hitabını zikrediyor. Onu risâleti ve kelâmı ile zamanının âlemleri üzerine seçmiştir. Şüphe yok ki, Muhammed (s.a.v.) ilklerden ve sonlardan Âdemoğlunun efendisidir. Bu sebeptendir ki Allah Teâla, onu nebi ve resullerin sonuncusu kılmiştir. Onun şeriatı kıyamete kadar devam edecektir. Ona tabi olanlar, diğer bütün nebi ve resullerin tabilerinden daha çoktur. Şeref ve üstünlükçe ondan sonra İbrahim Halil (a.s.), ondan sonra da Rahman'ın kelimi Musa (a.s.) gelir." (İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3082.)

1341 Razî, Tefsir, s. 11/61; İbn Kesir, Kasas, s. 322; Ebussuud, s. 3/546; Vehbi, s. 5/2753; A. Neccar, s. 291.

*larını emret.*¹³⁴² ayeti kerimesinde Hz. Musa'ya verilen kitabın içeriği hakkında kısmi bir bilgi verilmektedir. Buna göre Tevrat'ın yazılı olduğu levhaların sayısı belli olmamakla birlikte onlarda İsrailoğulları'nın ihtiyaç duyduğu veya duyacağı bütün dini ve dünyevi bilgiler geniş bir şekilde yer almıştır. Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya burada yazılı bulunan emir ve yasaklara uyulmasını, bunların en güzelleriyle (ahsen) amel edilmesini emretmiştir.¹³⁴³ Hz. Musa'ya Tur Dağı'nda kitap verilmesiyle alakalı olarak; *"Rabbi onunla doğrudan konuşarak," (Ve kellemehe Rabbuhu)*¹³⁴⁴ ifadesi kullanılmıştır. Bu durum Cenab-ı Allah'ın melekleriyle konuşması şeklinde perde arkasından ve doğrudan aracısız olarak Hz. Musa ile konuştuğu ve onun ilahi keliması, her yönden duyduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de: *"Biz daha önceki nesilleri yok ettikten sonra, düşünüp ibret alsınlar diye Musa'ya, insanların gönüllerini aydınlatacak, onlara doğru yolu gösterecek bir rahmet kaynağı olacak kitabı (Tevrat'ı) verdik."*¹³⁴⁶ şeklinde yer alan bilgide Tevrat yerine kitap kullanılmış ve bunun Hz. Musa'ya verildiği tarih olarak da önceki nesillerin yok edildikten yani Firavun ve yanındaki ordusunun Kızıldeniz'de boğulmasından sonra olduğu açıklanmıştır.¹³⁴⁷

Yukarda mealini naklettiğimiz Araf suresi ayeti kerimelerinin sıralanış biçiminden sanki onun Tur Dağı'na çıkmadan kırk günlük riyazet dönemini tamamladığı, sonra da yerine Hz. Harun'u vekil bırakarak çıktığını anlamak mümkündür. Nite-

1342 Araf, 7/145.

1343 Vehbi, s. 5/1755.

1344 Araf, 7/143.

1345 Yazır, 4/2276.

1346 Kasas, 28/43. Burada da mealı yazan heyet, Kitap yerine Tevrat demeyi tercih etmiştir. Bk. Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali.

1347 Yazır, s. 5/3739. Önceki nesiller (Kurun-u Ula) için bkz. Taha, 20/51. (Firavun kurun-u ula demekle kendi zamanından önceki asırları kastetmiş olmakla beraber kendisi de onlardan ayrılmak istememiş ve o asırlara katılmıştır. Kur'an lisanında kurun-u ula Firavun'un helak olmasıyla son bulmuştur. (Yazır, 5/3323-3324.)

kim İbn Kesîr de *“Vade tamamlandığında; Musa Tur’a gitmeye azmetti.”* ifadesini kullanarak Hz. Musa’nın Tur Dağı’na çıkmadan önce kendini uzlete ve riyazete çektiğini ifade etmeye çalışmıştır.¹³⁴⁸

Vehbi Efendi, çeşitli tefsirlerden özetlediği malumatı aktarırken Hz. Musa’nın tuttuğu oruç ve ağız kokusuna odaklanmıştır. Buna göre o, Zilkade ayında otuz gün oruç tutunca ağız kokusundan rahatsızlık duymuş ve onu temizlemek için harnup ağacından bir misvakla ağzını temizlemiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Hak: *“Ey Musa! Oruç tutan kimsenin ağız kokusunun Benim için miskten daha güzel olduğunu bilmiyor musun? Misvakla yok ettiğin o kokuyu yeniden elde etmek/kazanmak için on gün daha oruç tutman lazım.”* diyerek ilave on gün için farklı bir izah yöntemi nakletmiştir. Fakat bu düşünce onu tatmin etmemiş olmalı ki, otuz gün oruç tuttuktan sonra Hz. Musa’nın son on günde Tevrat’a kavuşmuş olma ihtimali üzerinde durarak konunun misvak ile alakasının olmayabileceğini belirtmiştir. Sonuç itibarıyla Hz. Musa’nın kırk gün oruç tuttuktan sonra kavmini islah ve kontrol için kardeşi Hz. Harun’u yerine vekil bırakarak Cenab-ı Allah’ın bildirdiği yere giderek ilahi kelama mazhar olmuştur.¹³⁴⁹ Bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla Vehbi Efendi de Hz. Musa’nın kavminin arasında kırk gün oruç tuttuktan sonra Tevrat’ı almak üzere kendisine belirlenen yere gittiği sonucuna ulaşmaktadır. Ancak bu değerlendirmeye Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda geçirdiği süre ve onun kavminin buzağı yapma ve ona tapınması yönündeki Kur’an-ı Kerim ayetleriyle çalışmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın Tur Dağı’na çıkmasıyla ilgili iki olay anlatılmakta, bunun birincisi kırk günü kapsayan Tevrat’ın/Levhaların inzal süreci; ikincisi ise kavminin buzağıya tapmaları sonucu içlerinden seçilen yetmiş kişiyle birlikte yeri de tam olarak tayin edilmeyen tövbe yapıldığı zaman-

1348 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3076.

1349 Vehbi, s. 5/1748.

dır. İslam âlimleri yaptıkları değerlendirmelerde bu iki olayı karıştırmaktadır. Onların büyük çoğunluğu, Hz. Musa'nın ilk defa Tur Dağı'na çıktığı zaman acele ettiği yönünde görüş beyan etmektedir. Zira ikinci olayda böyle bir süreç yaşanması pratik olarak zaten mümkün görünmemektedir. Ayrıca eğer Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda kalma süresi sadece Tevrat'ı alacak kadar az olsa idi, bu kısa zamanda onun hayatıyla ilgili spekülasyonlar, Samiri'nin buzağı heykeli yapması ve halkın ona tapınması mümkün olmayabilirdi. Nitekim Taha 20/91. ayeti kerimede *"Musa yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz."* ifadelerinden Hz. Musa'nın uzun bir süre kavminden ayrı kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında aynı surenin 20/86. ayeti kerimesinde İsrailoğulları'nın baştan çıkmalarının bir sebebi olarak Hz. Musa'nın dönüşündeki gecikme gösterilmiştir. *"Musa'nın kavmi; onun ardından ziynet takımlarından canlıymış gibi böğüren bir buzağı heykeli edildi..."*¹³⁵⁰ ayeti kerimesi de bu heykelin, Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah ile konuşmak için kavminin yanından ayrılmasından sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Konu ile alakalı olarak Bakara suresinde de sonradan bir hatırlatma şeklinde *"Hani bir zamanlar Biz Musa ile sözleşmiş-tik..."*¹³⁵¹ şeklinde Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda kaldığı süre ile ilgili genel bir ifade kullanılmıştır. Bu ifade iki şekilde değerlendirilmiştir: Birincisi, Yüce Allah'ın Hz. Musa'yı Tevrat ile birlikte göndereceğine dair verdiği sözdür. Nitekim *"...Rabbimiz size (bir kitap vereceğine dair) güzel bir vaatte bulunmamış mıydı?"*¹³⁵² şeklinde Taha suresinde bu durum hatırlatılmıştır. İkincisi de Hz. Musa'nın kırk gece sonunda Tevrat'la birlikte kendilerine döneceği şeklinde verdiği sözdür. Fakat onlar Hz. Musa'ya verdikleri sözden caymışlardır.¹³⁵³

1350 Araf, 7/148.

1351 Bakara, 2/51.

1352 Taha, 20/86.

1353 Taha, 20/86; Maturidi, s. 1/154.

Verilen Kitabın Mahiyeti

Hz. Musa'ya verilen kitabın adı, mahiyeti, vahiy şekli konusunda çeşitli değerlendirilmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde, onun Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu şekilden farklı olarak, toptan bir kitap halinde Hz. Musa'ya verildiği anlaşılmaktadır.¹³⁵⁴ Bu kitabın adı ile ilgili olarak dini kültür ve literatürde Tevrat denilmesine ve bu ismin Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle çeşitli surelerde geçmesine rağmen burada Hz. Musa'ya verilen kitabın Tevrat olduğu bilgisi yer almamaktadır. Bunun yerine Hz. Musa aracılığıyla İsrailoğulları'na/Yahudilere verilen Tevrat yerine "*Kitap*", "*Levha*", "*Suhuf*" ve "*Sifr*" kelimeleri kullanılmaktadır. Bu alanda çalışan bütün din bilginleri, verilen isimler arasındaki muhteva farklılıklarına işaret etmeden onların hepsinin yerine "*Tevrat*" adının kullanılmasını tercih etmiştir. Ebussuud, "*Biz Musa'ya kitabı verdik...*" ¹³⁵⁵ ayeti kerimesinin tefsirinde "*kitap*" kelimesini, diğer ilahi kitaplarda olduğu gibi onunla kavmini irşat etmesi için Hz. Musa'ya verilen "*Tevrat*" olarak yorumlamıştır.¹³⁵⁶ Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali isimli eserde ise "*kitap*" yerine doğrudan "*Tevrat*" kelimesi kullanılmıştır.¹³⁵⁷ Nitekim "*Yine Biz Musa'ya, rehber edinesiniz diye Kitap,*"¹³⁵⁸ ve *buzağıya tapıp tapmayanları ayırt edecek ölçüt (Furkan) verdik.*"¹³⁵⁹ ayeti kerimesini tefsir ederken Yazır, "*Musa'ya verilen kitabın Tevrat olduğunda ihtilaf yoktur.*" ifadesini kullanmış, buradaki "*Furkan*" ibaresini de Hz. Musa'ya

1354 Kur'an Yolu, s. 4/233.

1355 Mü'minun, 23/49; Kasas, 28/43.

1356 Ebussuud, s. 6/172, 518.

1357 Yüce Kur'an ve Açıklamalı- Yorumlu Meali, s. 389.

1358 Yüce Kur'an ve Açıklamalı -Yorumlu Meali, isimli eserde yazarlar, bu ayetin mealini verirken şöyle bir dipnot ekleme ihtiyacı hissetmişlerdir: Burada "Kitap" sözcüğünü Tevrat olarak açıklamadık. Zira Tevrat, Hz. Musa'ya verilen kitabın ismi olarak kullanıldığı gibi Tanah (Ahd-i Atik), Mişna, Talmut ve Yahudi din adamlarına (Rabbilere) ait bütün eserler için kullanılmaktadır. (s. 7, 3. Dipnot.)

1359 Bakara, 2/53.

kitap ile birlikte bahşedilmiş olan hakimiyet kudreti olarak ni-telemiştir.¹³⁶⁰ Zemahşerî; Kitap ve Furkan kavramlarını tefsir ederken onun hem Allah tarafından indirilmiş yazılı bir belge (kitap) olduğunu hem de hak ile bâtılı ayırt eden bir kıtas (Furkan) olduğunu, bu iki vasıfla Tevrat'ın kastedildiğini be-lirtmiştir.¹³⁶¹

Maturidi, yazılı olan her şeyin adı olarak kitap yerine Tevrat kelimesini kullanmış, helal ve haramın birbirinden ayrılıp açıklandığı için bu ayeti kerimede Tevrat'a Furkan denildiğini nakletmiştir. Buna ilave olarak muhtevasında helal ve hara-mın ayırt edildiği her kitabın Furkan, içeriğinde hak ile batılın ayırt edildiği için Tevrat'a da Furkan adının verildiğini belirt-miştir.¹³⁶²

Mes'udî, Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa'ya on sahife indirerek su-hufları yüz sayfaya tamamladığını, sonra içinde emir, yasak ve haramların, sünnet ve hükümlerin bulunduğu beş bölümden (sifr) oluşan Tevrat'ı indirdiğini belirtmiştir.¹³⁶³

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Hz. İbrahim'e suhuf (sahife-ler) verilmiştir. Kelam kaynaklarımızda başka peygamberlere de vahiy mahsulü kitapların verildiği belirtilirken Hz. Musa'ya verilen Tevrat'ın yazıyla kaydedilmiş ilk vahiy mahsulü yasa-lar olduğu ve insanlık tarihinde yeni bir safhayı başlattığı söy-lenmiştir.¹³⁶⁴ Nitekim Kasas suresinde: *"Biz daha önceki nesil-leri helak ettikten sonra, düşünüp ibret alsınlar diye Musa'ya, insanların gönüllerini aydınlatacak, onlara doğru yolu göste-recek ve bir rahmet kaynağı olarak Tevrat'ı verdik."*¹³⁶⁵ buyru-larak Hz. Nuh'un kavmi, Ad, Semud ve Hz. Lut'un kavmi gibi peygamberlerini yalanlayan toplulukların helak olmasından

1360 Yazır, 1/352-353.

1361 Zemahşerî, s. 1/378.

1362 Maturidi, s. 1/156.

1363 Mes'udî, s. 1/50.

1364 Esed, s. 790.

1365 Kasas, 28/43.

sonra, İsrailoğulları'nın hak ile batıyı ayırt etmeleri ve kalplerine nur ve ışık olmak üzere bu kitabın verildiği belirtilmektedir.¹³⁶⁶

Tevrat'ın inzaliyle/Hz. Musa'ya verilmesiyle ilgili bilgiler, büyük oranda onun levhalar olup olmadığı, kimler tarafından ve nasıl kayda geçirildiği ve kim tarafından yazıldığı konusu etrafında yoğunlaşmaktadır. Oysa bundan önce üzerinde durulması gereken konu, Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah ile nasıl konuştuğu meselesi olmalıdır. Zira Kur'an-ı Kerim'de "...Allah Musa'ya da konuşmuştu."¹³⁶⁷ ifadesiyle onun Hz. Musa ile nasıl ve hangi dil ile konuştuğu oldukça önemlidir. Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa ile konuşması, doğrudan doğruya, yüz yüze olmamıştır. Bu konuşmanın ayeti kerimede vahyin geliş şekillerinden birisi olan perde arkasından (Şura, 42/51) olduğu, ikisinin arasında Cebrail'in elçilik görevi yapmadığı için "*doğrudan*" ifadesinin kullanıldığı belirtilmiştir.¹³⁶⁸ Meallerde, "*doğrudan*" ifadesinin kullanılması, Allah ile peygamberi arasında Cebrail'in bulunmaması şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁶⁹ Bu durumda Hz. Musa'nın ilk defa peygamber olarak görevlendirildiğinde, Tuva Vadisi'nde ve Tur Dağı'nda Cenab-ı Allah ile yaptığı diğer konuşmaların mahiyeti bilinmemektedir. Bilinen tek şey o Cenab-ı Allah'ı görmemiş, sadece bir ses duymuştur.¹³⁷⁰ Ayrıca bu konuşmaların hangi dil ile olduğu merak konusudur. Cenab-ı Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de her peygambere kendi kavminin dili ile kitap verdiği ve sorumluluk yüklediği

1366 Ebussuud, s. 6/518. Sabunî, 11. Fasikül, s. 39.

1367 Nisa, 4/164. Bu meal Süleyman Ateş'e aittir. (Süleyman Ateş, Kur'an-ı kerim ve Yüce Meali, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, Tarihsiz.) Ateş, 1980 yılında basılan mealinde "...Allah Musa ile de konuşmuştu." şeklinde mana vermiştir. Süleyman Ateş, Kur'an-ı kerim ve Yüce Meali, Ankara, 1980. Bizim çoğunlukla kullandığımız, Abdulkadir Şener, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım tarafından yazılan mealde ise: "Ayrıca Allah, doğrudan onunla konuşarak vahyetti." şeklinde verilmektedir.

1368 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 103.

1369 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 103.

1370 Örnek olarak bk. Araf, 7/143-145; Taha, 20-11-36; 83-85; Şuara, 26/10-16; Neml, 27/9-12; Kasas, 28/30-35.

gerçeğini görmezden gelerek¹³⁷¹ ahiretteki dilin Arapça olacağı yönündeki bazı iddiaları esas alarak, bütün dilleri yaratma kudretine sahip olan Allah'ın sadece bir dille konuşacağı anlamını yüklemek ne kadar doğru olur?

Anlatıldığına ve anlaşıldığına göre Cenab-ı Allah, Hz. Musa ile Tur Dağı'nda aracısız olarak doğrudan konuşmuş ve Tevrat'ı vahyetmiştir. Bu kitabı melek getirmemiş bilakis Hz. Musa onu ilahi vahiy olarak almıştır.¹³⁷²

Cenab-ı Allah, Hz. Musa ile doğrudan konuşmuş, buyruklarını doğrudan ona iletmış olmakla birlikte, Kur'an-ı Kerim'de, türlü öğüt ve hükmün üzerine yazıldığı bu metinlerden levha olarak söz edilmektedir: *"Biz Musa'ya her konuda her türlü öğüdünü ve her şeyin hükmünü ayrıntılarıyla yazdık ve ona şöyle emrettik: 'Sen bütün gücünle bunlara sarıl, halkına da bu hükümlere en güzel şekilde uymalarını emret...'"*¹³⁷³ Nitekim aynı surenin 150. ayeti kerimesinde kavminin buzağıya tapmasına kızan Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndan gelirken elinde getirdiği Levhaları yere attığı haber verilmektedir.¹³⁷⁴ Ayeti kerimelerden anlaşıldığına göre Cenab-ı Allah, Hz. Musa ile konuşmasını yazılı bir metin olarak levhalar şeklinde ona vermiştir. Bu levhaların Hz. Musa'ya verilen ilahi vahyin tamamı mı yoksa bir kısmı mı olduğu, sayılarının on mu yoksa daha mı az olduğu konusu bildirilmediği için bu konuda yapılan açıklamalar ikna özelliği taşımamaktadır.¹³⁷⁵

Kaynaklarda bu metinlerin kimler tarafından nasıl ve ne ile yazıldığı üzerinde yeterli bilgiler bulunmamaktadır. Şehristani Tevrat'ın, Hz. İbrahim ve diğer peygamberlere indirilen, kitap olarak isimlendirilen sayfelerden daha kapsamlı ola-

1371 Bk. İbrahim, 14/4.

1372 İbn Şerif, s. 101.

1373 Araf, 7/145.

1374 Araf, 7/150.

1375 Hicazi, s. 2/340.

rak, Allah tarafından gökten indirilen ilk kitap olduğunu belirtir. O, Tevrat'ın nasıl yazıldığıyla ilgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'den şöyle bir hadis nakletmektedir: *"Allah Âdemo eliyle yaratmıştır. Adn cennetini eliyle yaratmıştır. Tevrat'ı eliyle yazmıştır."* Böylece peygamberimizin diğer kutsal kitaplar arasında ona özel bir değer verdiğini söyler.¹³⁷⁶ İbn Şerif, Şehristani'nin bu değerlendirmesini çeşitli yönlerden eleştirmiş ve Hz. Peygamberin şu hadisiyle çeliştiğine işaret etmiştir: Sa'lebi'nin, Ebu İdris el-Havlani ve Ebu Zerr el-Gıfari yoluyla naklettiğine göre Ebu Zerr el-Gıfari: *"Ey Allah'ın Elçisi; Allah (c.c.) kaç kitap indirmiştir? Resulullah şöyle cevap verdi: Yüz dört kitap indirmiştir. Hz. Âdem'e (a.s.) on sahife, Halili İbrahim'e (a.s.) on sahife, Şit'e (a.s.) elli sahife, İdris'e (a.s.) otuz sahife. Allah bize Tevrat'ı, İncil'i Zeburu ve Furkan'ı indirmiştir."* Dolayısıyla bu hadis sahifelerle kitaplar arasında bir fark bulunmadığını göstermektedir.¹³⁷⁷

Mevdudî, İnciller ve Kur'an-ı Kerim'de, levhalardaki yazının Allah'a ait olduğu bilgisinin bulunduğunu, elimizde bu yazı işinin nasıl yapıldığını anlatan açık bir kaynağın bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre; levhalar üzerindeki yazının doğrudan doğruya Allah tarafından mı, aracı bir melek yoluyla mı yoksa Hz. Musa'nın eliyle mi yazıldığı bilinmemektedir. Ancak bu belirsizliği gidermek için olsa gerek Vanî, on adet levhadan oluşan bu kitabın cennetten Cebrail tarafından getirilen eni ve boyu on zira olan yakut ve zümrüt üzerine Allah'ın emriyle ilahi bir kalemle yine onun tarafından yazıldığını belirtmektedir.¹³⁷⁸ A. Neccar da buna benzer bir ifade kullanarak Cenab-ı Allah'ın kendi eliyle yazdığı levhalardan söz etmektedir.¹³⁷⁹ İbn Şerif ise bu levha ve kitapçıkların (sıfır) vahyedildikten

1376 Muhammed b. Abdulkarim b. Ebi Bekir Ahmed eş-Şehristani, Tah. Muhammed Şeyyid el-Kiyani, Beyrut, 1986, s. 1/210.

1377 İbn Şerif, s. 137.

1378 Vanî, s. 390.

1379 A. Neccar, s. 299.

sonra Hz. Musa tarafından yazıya geçirilerek düzenlendiğini söylemektedir.¹³⁸⁰

Hz. Musa, İsrailoğulları'na vadettiği Tevrat'ı getirdiği zaman onlar buna gereken ilgi ve özeni göstermediler. Onun emirlerine sınırsız sarılmadılar. Zorlama olmadan hakka boyun eğmemek, onların geleneksel karakteri haline geldiğinden, Cenab-ı Allah onları terbiye etmek ve Tevrat'a sahip çıkmalarını sağlamak bakımından Tur Dağı'yla onları tehdit etmiştir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *"Hani (şiddetli bir sarsıntı ile) Tur Dağı'nı üzerinize (düşüverecekmiş gibi) yükselttiğimiz sırada sizden söz almış ve size şöyle emretmiştik: 'Allah'ın azabından korunmanız için size verdiğimiz kitaba sınırsız sarılın, içerisindeki hükümleri hakkıyla yerine getirin.'"*¹³⁸¹ Rivayete göre İsrailoğulları bu müthiş mucizeyi görünce çok korkmuşlar, kaçacak yerleri kalmamış ve sol kaşlarının üzerine secdeye kapanarak sağ gözleriyle de dağın üzerlerini düşüp düşmeyeceğini kontrol etmişlerdir.¹³⁸² Sonunda Hz. Musa'nın getirdiklerini *"Ey Musa! İşittik ve kabul ettik."* diyerek kabullenmişlerdir.¹³⁸³

Levhalar

İslam alimleri, Tevrat yerine kullanılan ve dini ihtiyaçlar adına her şeyin yazılı olduğu belirtilen levhaların altın yazıyla, yeşil zümrüt gibi kıymetli taşlar veya tahtalar üzerine yazılı vaziyette, Cebrail aracılığıyla Hz. Musa'ya verildiğini söylerken onların iki, yedi, on veya yetmiş adet olduğu konusunda çeşitli görüşler nakletmiştir. Levhalarla Tevrat'ın aynı olduğu belirtilmiş,¹³⁸⁴ bunların yetmiş deve yükü hacminde olduğu, bir yılda sadece bir tanesinin okunabildiği yönünde bilgiler

1380 İbn Şerif, s. 101.

1381 Bakara, 2/63. Ayrıca bkz. Nisa, 4/154; Araf, 7/171.

1382 Kara, s. 432.

1383 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/94.

1384 Bk. Mes'udî, s. 1/49; İbn Kesir, Kasas, s. 328; Mutavî, 97.

verilmiştir. Dolayısıyla verilen bilgilere göre bu kitapların tamamını Hz. Musa, Hz. Yuşa, Hz. Üzeyir ve Hz. İsa'dan başka okuyan olmadığı iddia edilmiştir. Bu kitaplar/levhalar, Allah'a eş koşmamak, doğru yoldan ayrılmamak, zina etmemek ve anaya babaya karşı gelmemek, nasihatler, hükümler, iyilikler, kötülükler, helaller haramlar gibi İsrailoğulları için gerekli bütün temel konuları içermektedir.¹³⁸⁵

Şehristani, Levhaların Tevrat'ın özeti şeklinde olduğunu belirttikten sonra, *"Biz Musa'ya her konuda her öğüdü ve her şeyin hükmünü ayrıntılarıyla yazdık..."*¹³⁸⁶ ayetini delil göstererek bunların genellikle ilmi konuları içerdiğine dikkat çekmiştir.¹³⁸⁷

Çeşitli kaynaklardan derlenen bu bilgilerin tamamı eleştiriye açık ve tahkike muhtaçtır. Zira peygamberlerin dışında başka insanların yararlanmadığı bu kutsal metinlerin, niçin ve kimler için vahyedildiği sorusunun cevabını bulmak güç olmaktadır. Bu kitapların/levhaların anlatıldığı kadar büyük ve çok olması halinde Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndan dönüşünde onları elinde taşıması ve yere atması¹³⁸⁸ nasıl mümkün olabilir?

Hz. Musa'nın kızgınlık anında onları yere atmasından hareket ederek, neyin üzerine yazıldıkları konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bu konuda bazı rivayetleri tefsirinde aktaran Razî, *"Bil ki, ayetin lafzında, o levhaların keyfiyetine; o yazılma işleminin nasıl yapıldığına delalet eden herhangi bir şey bulunmamaktadır. Eğer bu tafsilat, ayrı ve kuvvetli bir delil ile kuvvetlendirilirse işte onu benimsemek gerekir. Aksi halde bir şey söylememek lazımdır."* diyerek yapılacak yorumların gerçeği yansıtmayacağına dikkat çekmektedir.¹³⁸⁹

1385 İbn Kesîr, Kasas, s. 325; Ebussuud, s. 3/547; Vanî, s. 390; A. Neccar, s. 296, İbn Şerif, s. 138; Mutavi', s. 100.

1386 Araf, 7/145.

1387 Şehristani, s. 1/210.

1388 Bk. Araf, 7/150.

1389 Razî, Tefsir, s. 11/62.

Bütün dini literatürde Hz. Musa'nın Tur Dağı'na çıkması ona verilecek kitapla özdeşleşmiş olmasına rağmen, Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndan dönüşünde elinde getirdikleri hakkında "*Levha*" kavramı kullanılmakta, Kitap veya Tevrat'tan söz edilmektedir. Maturidi bu kutsal metinler için Tevrat levhaları kavramını kullanmış, Hz. Musa'nın onları yere attığı şeklinde değerlendirmenin doğru olmadığını, onları yere bıraktığını belirtmiş mahiyeti hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.¹³⁹⁰

Ayeti kerimenin açık anlamından hareketle İslam alimleri, Hz. Musa'nın kızgınlıkla bu levhaları yere attığını nakletmekte ve bununla bağlantılı olarak şöyle bir hadis rivayet etmektedir: "*Hz. Peygamber; 'Allah Musa'ya rahmet eylesin. Gözle görülen; elbette haber verilen gibi değildir. Rabbi, kavminin kendisinden sonra fitneye düştüğünü ona haber vermiş, o, Allah'ın kendisine haber verdiği şeyin gerçek olduğunu anlamıştı. Bunun üzerine de elindeki o levhalara sımsıkı sarılmış ve onları atmamıştı. Ne zaman ki onları görüp bizzat gözüyle müşahade ettiğinde levhaları atmıştı.*"¹³⁹¹

"Musa öfkesi geçince attığı levhaları yerden aldı. Bu levhalarda hidayet ve rahmet kaynağı olan ayetler yazılı idi. Fakat bu ayetleri anlayacak olanlar ancak Rablerinden korkan kimselerdi."¹³⁹² Bu ayeti kerimede "*levhalarda*" diye¹³⁹³ tercüme edilen "*ve fi nüshatiha*" ifadesini bazı bilim adamları Hz. Musa'nın levhaları yere bıraktığı zaman kırıldığı şeklinde anlamıştır. Ancak bu da bir farklı görüş olmakla birlikte kelimenin lafzından böyle bir anlamın çıkmadığı ileri sürülmüştür.¹³⁹⁴

Mes'udî, levhalar konusunda daha yumuşak bir ifade kullanarak, Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndan indiği vakit karşılaştığı man-

1390 Maturidi, s. 6/82.

1391 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3087-3088.

1392 Araf, 7/154.

1393 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 168.

1394 İbn Kesîr, Kasas, s. 330.

zara karşısında onların elinden düştüğü ve kırıldığını, sonra da Hz. Musa'nın onları toplayıp bir sandığın içine koyduğunu söylemiştir.¹³⁹⁵

Vehbi Efendi, bu ayeti kerimeyi tefsir ederken Hz. Musa'nın levhaları nasıl yere bıraktıysa öyle aldığını, onların bazılarının kırıldığına, bazı ayetlerinin yok, bir kısmının sonradan tekrar nazil olduğuna dair ayeti kerimelerde açık bir işaret ve bilginin bulunmadığını, bu konudaki rivayetlerin zayıf olduğunu belirtmektedir.¹³⁹⁶ Nitekim İbn Kesîr de Kasasü'l-Enbiya'sında; Ehli Kitabın iddia ettiği gibi levhaların iki tane olduğu ve Hz. Musa'nın onları yere atarak kıldığı ve Cenab-ı Allah'ın onları sonradan değiştirdiği yönündeki iddialarının aksine, Kur'an-ı Kerim ayetlerinin lafzından bu levhaların ikiden çok olduğunu ve onların kırılmadığını belirtmiştir.¹³⁹⁷

Ayeti kerimede herhangi bir açıklama bulunmamasına rağmen müfessirlerin çoğu Hz. Musa'nın levhaları yere bıraktığında/atıldığında onların kırıldığını, Hz. Musa'nın öfkesi geçince içinde hidayet ve rahmet bulunan o kırılan parçaları yerden topladığını söylemişlerdir. Bu bilgilerin doğruluğunu ancak Allah bilir.¹³⁹⁸ Toplamı yedi parça olan bu metinlerin altısının Allah tarafından geri alındığı sadece hidayet ve rahmet içeren yedincisinin onların elinde kaldığını iddia edenler de olmuştur.¹³⁹⁹

Razî, Levhaların Hz. Musa'nın en büyük mucizesi olduğunu belirttikten sonra bu konuda Maturidi'yi destekler mahiyette şöyle bir rivayet nakletmektedir: *"Tevrat yedi bölümden ibaretti. Hz. Musa, içinde Tevrat'ın yazılı olduğu levhaları atınca onlar kırıldı. Böylece onun altı bölümü kaldırıldı. Geriye sadece tek bir bölüm kaldı. Kaldırılan bölümlerde İsrailoğullarının ih-*

1395 Mes'udî, s. 1/49.

1396 Vehbi, s. 5/1767.

1397 İbn Kesîr, Kasas, s. 328.

1398 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3089; Sabunî, 4. Fasikül, s. 44.

1399 Maturidi, s. 6/82; Yazır, s. 4/2286-2287.

*tiyaç duyacakları her şeyin izahı bulunuyordu. Geriye kalan bölümde ise, sadece hidayet ve rahmet konuları bulunuyordu.”*¹⁴⁰⁰ Ancak bu durum, “*Levhelerde Musa için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık...”*¹⁴⁰¹ ilahi hükmüyle bağdaşmamaktadır. Zira bu beyanın kulların ihtiyaç duyduğu her şey ve Yüce Allah’ın emirleri, yasakları, helal ve haramları anlamına gelmesi mümkündür ki her şeyin uzun uzadıya detaylı bir şekilde yazıldığı haber verilmektedir.¹⁴⁰² Nitekim Yazır; “*ehaze’l-elvah*” ibaresini tefsir ederken bıraktığı levhaları geri aldı ve onların içinde Allah’a karşı günah işlemekten korkanlar için bir hidayet, bir hakkın beyanı, bir rahmet, hayr-u salaha irşat ile bir nimet vardı ifadelerini kullanmıştır.¹⁴⁰³

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın Tur Dağı’ndan döndükten sonra buzağıya tapanlara tepki olarak levhaları yere attığına işaret edilmekte fakat onların kırıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. Musa’nın bir peygamber olarak Allah tarafından kendisine emanet edilen vahyi yere atması ve sonucunda onların kırılması ve bir kısmının yok olması, İslami kaynaklarda “*selef ve halef alimlerinin cumhurunun kavlidir.”*¹⁴⁰⁴ gibi genelleme yapılsa da böyle bir davranış hem insani sorumluluk hem de peygamberlik konumu ile örtüşmemektedir. Nitekim Razî de ayeti kerimenin açık anlamından o levhaların herhangi birinin kırılmadığının ve Tevrat’ın yedi bölümünden altısının göğsüne kaldırıldığı şeklindeki görüşün yanlış olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir.¹⁴⁰⁵

Razi, müfessirler tarafından ileri sürülen levhaların kırıldığı ve bazılarının kaybolduğu şeklindeki iddianın ortadan kal-

1400 Razi, Tefsir, s. 11/79.

1401 Araf, 7/145.

1402 Maturidi, s. 6/73; İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3083-3084.

1403 Yazır, s. 4/2290. Ayrıca bkz. İbn Şerif, s. 139.

1404 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3087.

1405 Bk. Razi, Tefsir, s. 11/79, 84.

dırılmasıyla ilgili olarak, ayeti kerimede geçen *“onların bir nüshasında”* ifadesinde belirtilen nüsha kavramının, bütünü bir bölümü değil, tamamının tekrarı olduğu şeklinde İbn Abbas’tan şöyle bir nakilde bulunmuştur. Böylece o, Cenab-ı Allah’ın Hz. Musa’ya verdiklerinde eksiklik olmadığı yönündeki görüşünü desteklemiştir: *“Hz. Musa (a.s.) levhaları atınca, onlar kırıldı. Bunun üzerine o, kırk gün oruç tuttu. Derken Cenab-ı Allah levhaları tekrar gönderdi. Önceki levhalarda bulunan hükümler aynen bunlarda da bulunmaktadır.”* O, bu ifadeleri yorumlarken şöyle demiştir: *“İşte ayetteki, ‘Onların bir nüshasında’ ifadesi, bu manada, ‘Önceki levhalardan aynen aktarılıp yazılan bu nüsha’ demektir. Bizim, ‘Levhalar kırılmamıştır. Musa (a.s.) onları attıktan sonra tekrar aynı durumda almıştır.’ dememize gelince, şüphe yok ki o levhalar Levh-i Mahfuz’dan yazılıp gelmişlerdir. Bu durumda bunlar da birer ‘nüsha’ olmuş olurlar.”*¹⁴⁰⁶

Dilimizde *“nüsha”* kelimesi, *“bir asıl metinden çıkarılan kopya, o metnin yeniden yazılmış hali”* anlamına gelmektedir. Bu durumda ayrıca hem asıl metin hem de ondan alınan metin için de nüsha kelimesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla ayeti kerimeyi tercüme ederken *“ondan bir bölüm”* yerine *“onun bir benzeri”* ifadesini kullanmak da mümkün olup, Hz. Musa’ya Tur Dağı’nda verilen levhaların kırıldığını ve onların yerine yenisinin Cenab-ı Allah tarafından sonradan tekrar verildiği düşünülebilir.¹⁴⁰⁷ İbn Şerif, İbn Abbas’tan gelen bir rivayeti esas alarak; şayet Hz. Musa tarafından yere atılan levhalar kırılıp yok olsa bile, Hz. Musa’nın kırk gün oruç tuttuktan sonra Cenab-ı Allah’ın ona, kırılan levhaların tamamının içeriğini gönderdiği iki levha ile tekrar verdiğini belirtmektedir.¹⁴⁰⁸

Hz. Musa’ya verilen levhaların içeriği tartışılırken ona verilen kitabın ne olduğu da ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Zira

1406 Razi, Tefsir, 11/84-85.

1407 Kur’an Yolu, s. 2/597.

1408 İbn şerif, s. 139.

Kur'an-ı Kerim'de doğrudan Hz. Musa'ya Tevrat'ın verildiğine dair açık bir bilgi yer almamıştır. Kur'an-ı Kerim'de, *"Suhuf"* ve *"Kitap"* kavramlarıyla Levhalar aynileştirilerek hepsine birden ona verilen bu kitabın adı Tevrat kelimesiyle ifade edilmiştir. *"Biz daha önceki nesilleri helak ettikten sonra, düşünüp ibret alsınlar diye Musa'ya insanların gönüllerini aydınlatacak, onlara doğru yolu gösterecek ve bir rahmet kaynağı olacak kitabı (Tevrat'ı) verdik."*¹⁴⁰⁹ Burada kitap kelimesi Tevrat şeklinde tercüme edilmiştir.¹⁴¹⁰ Muhammed Esed'in *"Kur'an Mesajı"* isimli mealinde bu kelime aslına uygun şekilde kitap olarak yerini alırken ona yapılan yorumda; *"Tedvin edilmiş (yazıyla kaydedilmiş) ilk vahyî yasalar kitabı olması dolayısıyla Tevrat insanlığın dini tarihinde yeni bir safhayı başlatmıştır."* denilerek yine kitap kelimesi yerine Tevrat kullanılmıştır.¹⁴¹¹

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'ya verilen levhaların içeriğinden söz edilirken; *"...Her konuda her türlü öğüdün ve her şeyin hükmünün ayrıntılarıyla yazılı olduğu..."*¹⁴¹² ifade edilmekte, İsrailoğulları'nın dini alanda ihtiyaç duyduğu ibretli ve hikmetli bilgileri, günahlara karşı uyarıları, helal ve haramlardan oluşan hükümleri içerdiği bildirilmekte¹⁴¹³ ve bunların Rablelerinden korkanlar için hidayet ve rahmet olduğu belirtilmektedir.¹⁴¹⁴

Abdulhalim Mahmud, Levhaların içeriğiyle ilgili bilgi verirken bunu Yahudilere verilen *"on emir"*e benzeterek şöyle demektedir: Yalnız Allah'a ibadet edecek, hiçbir şeyi ona eş koşmayacaksın. Allah adıyla yalan söylemeyeceksin. Cumartesi günü yasağına uyacaksın bir gününü ibadete ayıracaksın. Yaşadıkların sürece anana babana iyilik edeceksin. Allah'ın verdikleri-

1409 Kasas, 28/43.

1410 Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 389.

1411 Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul, 2002, s. 789-790.

1412 Araf, 7/145.

1413 İbn Kesîr, Kasas, s. 325; Sabunî, 4. Fasikül, s. 41.

1414 Araf, 7/154.

ni Allah için ikram edeceksin. Öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, dostun için yalan yere şahitlik etmeyeceksin, dostunun evine kötü gözle bakmayacaksın...¹⁴¹⁵

Hidayetin ancak sağlam bir iman ve salih amellerle gerçekleşeceği, bunun insanları birey ve toplum olarak rahmete, dünya ve ahiret hayatında huzur ve mutluluğa vesile olacağı gerekçesiyle bu iki kelimenin, Hz. Musa'ya verilen kitabı ve onun dininin bütün işlev ve özelliklerini kapsadığı belirtilmektedir.¹⁴¹⁶ Mes'udî, Tevrat'ın Hz. Musa'ya nüzulünün Tih Çölü'nde tamamlandığını bildirmiştir.¹⁴¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'ya verilen kitapların adı belirtilirken "*suhuf*" kelimesinden söz edilmektedir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de sekiz yerde geçmekte¹⁴¹⁸ bunlardan iki tanesi ilk sahifelere (es-Suhufu'l Ülä)¹⁴¹⁹ işaret ederken iki tanesinin Hz. Musa'ya ait olduğu belirtilmektedir.¹⁴²⁰ Tarihi kaynaklarda Hz. Musa'ya verilen suhufun Tevrat'tan önce indirildiği ve on sahife olduğu ifade edilmekte ve içeriğiyle ilgili şöyle bir bilgi aktarılmaktadır:

Ebu Zerr el - Gıfari Peygamberimiz Hz. Muhammed'den bu sahifelerin içinde neler bulunduğunu sorduğunda o, bunların tamamen ibretle ilgili olduğunu söyleyerek şöyle buyurmuştur:

- Ölüme yakinen inanmış bulunan kimsenin, nasıl olup da sevinebildiğine şaşılır.
- Ateşe (Cehenneme) yakinen inanmış bulunan kimsenin, nasıl olup da gülebildiğine şaşılır.

1415 Mahmud, s. 279-280. Yahudilere verildiği bildirilen on emrin benzerleri Kur'an-ı Kerim'de haber verilmektedir. (Bk. Enam, 6/151-152. Krş. İsrâ, 17, 23-38)

1416 Kur'an Yolu, s. 2/597-598

1417 Mes'udî, s. 1/49

1418 Taha, 20/53; Necm, 53/36; Müddesir, 74/52; Abese, 80/13; Tekvir, 81/10; A'La, 87/18,19; Beyyine, 98/2.

1419 Taha, 20/53; A'la, 87/18.

1420 Necm, 53/36; A'la, 87/19.

- Dünyayı ve onun üzerindekiileri hep değiştirip durduğunu gören kimsenin nasıl olup da onun üzerinde sükûnet ve rahatlık bulabildiğine şaşılır.
- Kadere yakinen inanmış bulunan kimsenin nasıl olup da tasalandığına şaşılır.
- Yarın hesaba çekileceğine yakinen inanmış bulunan kimsenin nasıl olup da amel etmediğine şaşılır.¹⁴²¹

Tevrat konusunda, Yahudi kaynakları üzerinde yaptığı çalışmalarda Baki Adam şu sonuçlara ulaşmaktadır:

Tevrat'ın İbranice karşılığı olan "*Torah*" kelimesi, Yahudi kültüründe ve Eski Ahid'de genel bir anlama sahip bulunmaktadır. Bu kelimenin "*Musa Kitabı*"nın özel adı olduğuna dair Eski Ahid'de kesin bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bu isim daha sonra Yahudiler tarafından verilmiştir. Kur'an'daki Tevrat kelimesi de İbranice aslı Torah gibi genel bir anlam ifade etmektedir. Kur'an'da bu kelimenin Musa Kitabı'nın adı olduğunu belirten açık bir ifade bulunmamaktadır. Kur'an'a göre Tevrat, Allah'ın Beni İsrail peygamberlerine gönderdiği vahiylerin genel adıdır. Tevrat'ta anlatılan vahiy sürecinin incelenmesinden Musa'ya gelen vahyin kapsamının bugünkü Tevrat'ın hacmi kadar olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Musa'nın, kendisine gelen vahiyleri yazıp yazmadığı, tam olarak bilinmemektedir. Bütün bunlar, Tevrat'ın Musa'dan çok sonra, tedricen ortaya çıktığını göstermektedir. Bu metne Musa'ya gelen vahiyle ilgisi olmayan ilaveler de katılmıştır. Böylece, metnin muhtevası kabarmış ve Musa'ya verildiğine inanılan Tevrat ortaya çıkmıştır. Musa'dan çok sonra tespit edilmiş olan bu Tevrat, Rabbani kaynaklarda anlatıldığına göre, asıl yapısını koruyamamış, devamlı değişikliğe ve tahrife maruz kalmıştır. Bugün mevcut olan Tevrat, II. Mabad Dönemi'nde Ezra tarafından tespit edilmiştir. Ezra, bu Tevrat'ta bazı değişiklikler yapmıştır.¹⁴²²

¹⁴²¹ Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/103.

¹⁴²² Baki Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, İstanbul, 2001. S. 2/33-235.

Haşimi de Hz. Musa'ya verilen kitabın esfar-ı hamse denilen beş kitapçıktan oluştuğunu, geri kalan kısımların daha sonra Rabbiler ve kahinler tarafından ilave edildiğini, bu bölümlerde tahrif, tebdil ve tağyir olduğunu belirtmektedir. O, bunların bir kısmının çöl hayatında kaybolduğunu, İsrailoğulları'nın bunun bir kısmını kutsal olan bölüm olarak Allah'a, bir kısmını da din ve bilim adamlarına nispet ettiklerini vurgulamaktadır.¹⁴²³

İsrailoğulları'nın Tevrat'a Bakışı

İsrailoğulları'nın hayatındaki zikzaklar, Hz. Musa ölmeden başlamış ve gelişerek devam etmiştir. Bu konuda çeşitli başlıklar altında detaylı bilgiler verildiği için onların Tevrat ile ilişkileri hakkında Kur'an'ı Kerim'de verilen bilgileri nakletmekle yetineceğiz.

*"Hani (şiddetli bir sarsıntı ile) Tur Dağı'nı üzerinize (düşüverecekmiş gibi) yükselttiğimiz sırada sizden söz almış ve size şöyle emretmiştik: 'Allah'ın azabından korunmanız için size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın, içerisindeki hükümleri hakkıyla yerine getirin.'"*¹⁴²⁴

*"Bir zamanlar Tur Dağı'nı (şiddetli bir sarsıntıyla) İsrailoğulları'nın üzerine kaldırmıştık. Dağ sanki onların üzerine bir gölge-lik olmuştu ve onlar dağın kendi tepelerine düşüvereceğini sanmışlardı. Onlara o zaman şöyle emretmiştik: 'Size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın, içindeki hükümleri hatırlınızda tutun ki, böylece Allah'ın emir ve yasakları konusunda duyarlı ve bilinçli insanlar olasınız.'"*¹⁴²⁵

*"Fakat buna rağmen siz sözünüzde durmadınız, eğer size Allah'ın lütuf ve merhameti yetişmeseydi hepiniz hüsrana uğradınız.'"*¹⁴²⁶

1423 Haşimi, s. 38-39.

1424 Bakara, 2/63.

1425 Araf, s. 7/171.

1426 Bakara, 2/64.

*"Şüphesiz içinde hidayet ve nur bulunan Tevrat'ı Biz indirdik. Kendilerini Allah'a teslim etmiş peygamberler, Yahudiler arasında meydana gelen olaylar hakkında ona bakarak hüküm verirler, dindarları ve din bilginleri de ona dayanarak hükmederlerdi. Çünkü onlar Allah'ın kitabını muhafaza etmekle görevliyidiler ve onun hak kitap olduğuna şahit idiler..."*¹⁴²⁷

*"Onlardan bir kısmı ümmidir. Kitaptan/vahiyden hiç haberleri yoktur. Bildikleri sadece kulaktan dolma uydurma şeylerdir. Onlar yalnızca hayal mahsulü temelsiz bilgilere dayanıyorlar. Öyleleri de var ki, (kitabın/ vahyin ne olduğunu bildikleri halde) kendi elleriyle arzu ve heveslerine göre kitap yazıyor, sonra da 'Bunlar Allah'tandır' diyorlar. Bunu da basit dünya menfaati elde etmek için yapıyorlar. Onların vay hallerine! Arzu ve heveslerine göre kitap uydurdukları için yazıklar olsun onlara! Yine yazıklar olsun onlara ki, bunu bir kazanç elde etme yolu olarak görüyorlar."*¹⁴²⁸

Kur'an-ı Kerim ayetlerinden İsrailoğulları'nın, Hz. Musa'nın peygamberliğini ve ona Allah tarafından verilen vahyi kabul lenemedikleri, bir türlü içlerine sindiremedikleri gayet açık olarak anlaşılmaktadır. Onların arasından çok az sayıda insan bu dini değerlere saygı göstermiş ve emirleri doğrultusunda hayatını şekillendirmiştir. Geri kalanlar her zaman çıkarları neyi gerektiriyorsa, nefisleri onları nereye götürüyorsa o doğrultuda hareket etmek durumunda olmuştur. Hz. Musa hayatta iken kendini gösteren bu davranış bozukluğu ileriki dönemlerde artarak devam etmiş, bırakın peygamberlerin getirdikleriyle amel etmemeyi, onları inkâr etme ve öldürmeye kadar ileri gitmiştir.

¹⁴²⁷ Maide, 5/44

¹⁴²⁸ Bakara, 2/78-79,

Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah'ı Görmek İstemesi

Allah'ın görülmesi, Kelamî tartışma konuları arasında önemli bir yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki *"Gözler onu idrak edemez, fakat O gözleri idrak eder."*¹⁴²⁹ ayeti kerimesini esas alan Ehli Sünnet alimleri geleneksel bir inanış halinde, Allah'ın bu dünyada insanlar tarafından var olan dünya gözüyle görülemeyeceği görüşündedir. Onlar Yüce Allah'ın ahirette müminler tarafından görüleceği hususunda birleşmişler ve O'nun akli yönden, her durumda ve her canlı için görülmesinin caiz olduğunu ve mevcut hadisler sebebiyle de özellikle O'nun ahirette müminlere görülmesinin gerekliliğini (vücub) söylemişlerdir.¹⁴³⁰

Buna karşılık bazı yorum nitelikli meallerde konu *"görme"* dışına çıkarılarak idrak şekline dönüştürülmüştür.¹⁴³¹ Oysa bu konu hadis külliyyatında Cenab-ı Allah'ın kullarına ahirette yüce zatını göstereceği şeklinde belirtilmektedir.¹⁴³²

"Musa belirlediğimiz vakitte belirlediğimiz yere gelince, Rabbi onunla doğrudan konuşarak emirlerini bildirdi. Musa, 'Rabbim! Bana kendini göster de Sana bir bakayım!' dedi. Allah, 'Beni asla göremeyeceksin! Fakat (bunu iyice anlamak istersen) şu dağa bak, eğer (ona tecelli ettiğimde) dağ yerinde kalırsa o zaman beni göreceksin.' buyurdu. Rabbi tecelli edip nurunu dağa yansıtınca dağı dümdüz etti ve o anda Musa bayılıp yere düştü. Nihayet ayıldığında şöyle dedi: 'Ey Rabbim! Sen yücelerden yü-

1429 Enam, 6/103. Bkz. Kur'an-ı Kerim Meali, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2002. "Gözler onu göremez; halbuki O, gözleri görür." (Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Heyet, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.)

1430 Ebu Mansur Abdulkahir el-Bağdadi, Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak), çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1991, s. 263.

1431 "Hiçbir beşerî görüş ve tasavvur O'nu kuşatamaz, halbuki O her türlü beşerî görüş ve tasavvuru çevreleyip kuşatır.." (Esed, s. 247.) "Hiçbir akıl O'nun zatını/nasıl bir varlık olduğunu kavrayıp kuşatamaz. Fakat O, bütün varlıkları bilir ve ilmi ile kuşatır.." (Yüce Kur'an ve Açıklamalı Yorumlu Meali, Heyet, s. 140.)

1432 Geniş bilgi için bk. Vanî, s. 387-390, 195. nolu dipnot; Ayrıca bk. Kur'an Yolu, s. 2/586-587.

*cesin. Tövbeler olsun. Ben Sana (Senin bu dünya gözüyle görülemeyeceğine) inananların ilkiyim.”*¹⁴³³

Meral, buzağı olayından sonra İsrailoğulları arasından tövbe etmek için seçilen yetmiş kişi tarafından dile getirilen *“Allah’ı gözümüzle görmedikçe sana inanmayacağız”* şeklindeki talebin, Hz. Musa tarafından Tur Dağı’nda *‘Rabbim! Bana kendini göster de Sana bir bakayım!’* şeklinde ifade edilmesinin ilginç bir benzerlik olduğunu belirterek ikisi arasında bir ilişki kurmakta ve bunu İsrailoğulları’nın Mısır’dan çıkışı öncesindeki somut tanrı anlayışıyla ilişkilendirmektedir.¹⁴³⁴ Ancak iki ayrı zamanda ayrı kişiler tarafından yapılan bu talep, Allah’ı görme arzusu ortak paydasında buluşsa bile, ayeti kerimelerden anlaşıldığı şekliyle mahiyet bakımından farklılıklar arz etmektedir. Hz. Musa, kendisiyle konuşan ve kendisini peygamber olarak görevlendiren Allah’a duyduğu sevgi ve hayranlık sebebiyle doğrudan O’nu görmek isterken,¹⁴³⁵ İsrailoğulları arasından seçilen yetmiş kişinin O’nu görme isteği, tamamen Hz. Musa’ya kendileriyle ilgili bildirilen emirlerin bizzat O’nun tarafından verilip verilmediğiyle alakalı bulunmakta ve iman konusuyla ilişkilendirilmektedir.¹⁴³⁶

Ayeti kerimede Hz. Musa’nın Cenab-ı Allah’ın kelamını işitince onun verdiği lezzetle O’nu görme arzusu hissettiği açık bir şekilde bildirilmektedir.¹⁴³⁷ O; *“Ya Rabbi! Konuşmanı işittikten sonra Seni görmeyi, Sana bakmayı çok istedim. Seni görmeden yaşamaktansa ölmek benim için daha sevimslidir.”*¹⁴³⁸ sözleriyle bu arzusunu dile getirmiştir. Kuşeyri, bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: *“Kıssalarda, onun vaat günlerinde Hakk’ın kelimelerini telakki ettiği zikredilir. Bu itibarla*

1433 Araf, 7/143.

1434 Meral, s. 132.

1435 Araf, 7/143.

1436 Bk. Bakara, 2/55; 4/153. Ayrıca bk. İbn Hazm ez-Zahiri, s. 4/33.

1437 Vanî, s. 386.

1438 Mutavi, s. 98.

tanıdıklarına şöyle der: ‘Sizin Allah’tan bir ihtiyacınız var mı? O’na söyleyecek bir sözünüz var mı? Ben O’nunla konuşmaya gidiyorum.’ Hz. Musa sözleşme yerine gelip hitabı duyduğunda içinden düşünüp tasarladıklarını hatırlamadığı gibi, kavmince kendisine emanet edilenleri veya kalbinde tuttuğu şeylerden hiçbirini hatta hiçbir harfi hatırlamamış, o esnada kalbinde baskın geleni söylemiş ve ‘Rabbim bana kendini göster. Sana bakayım. demiştir.’¹⁴³⁹

Hz. Musa’nın Cenab-ı Allah’ı görme isteğinin arife günü olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁴⁰ Sabunî, Kurtubi’den naklen Hz. Musa’nın Cenab-ı Allah’ın kelimasını işittikten sonra O’nun cemalini de görmeyi arzuladığını ve O’na bakmak istediğini belirtmektedir.¹⁴⁴¹ Hz. Musa’nın peygamber olmasına rağmen zamandan, mekândan ve cisim olmaktan münezzehten olan, Tuva vadisinde ve Tur Dağı’nda kendisiyle doğrudan konuşan Yüce Allah’ın dünya gözüyle görülemeyeceğini bilmesinden daha doğal bir şey yoktur. Zira o, Cenab-ı Allah’ı, O’nun hakkında neyin mümkün neyin imkânsız olduğunu ve O’nun bazı duyu organlarıyla idrak edilmekten münezzehten olduğunu en iyi bilen insandır. Bazı müfessirler, bu gerçeklikten hareketle onun Cenab-ı Allah’ın tecellisini görmek istediğine dikkat çekmiş; “*Bana tecelli ederek beni Seni görebilir hale getir; böylece Sana bakayım ve seni göreyim.*” şeklinde yorumlamıştır. Buna göre “*Kendini bana göster.*” ifadesi “*Bana tecelli ederek, beni Seni görebilir, algılayabilir kıl.*” anlamında olduğu için, istenilen şeyin idrakin söz konusu olmadığı bir bakış değil, idraki içeren görme olduğu anlaşılmış olmaktadır. Bu yüzden “*Bana bakamazsın.*” yerine “*Beni göremezsın.*” denilmiştir.¹⁴⁴² Ebussuud ise, bu konudaki bazı kelamî tartışmalara girdikten sonra Hz. Musa’nın mümkün olması halinde Cenab-ı Allah’ın zatını görmek değilse onun tecellisini görmek ve O’na bakmak istediğini haber

1439 Kuşeyri, s. 1-2/582.

1440 Ebussuud, s. 3/546.

1441 Sabunî, 4. Fasikül, s. 40.

1442 Zemahşerî, s. 2/968.

vermektedir.¹⁴⁴³ Vanî bu ayeti kerimeyi açıklarken; *“Beni görmeyi ve Bana bakma dileğini unut. Çünkü Beni görmene engel senden kaynaklanıyor, ama dağa bak, Ben ona tecelli edecek ona hayat ve Beni görme idraki vereceğim. Eğer tecelli sırasında yerinde durabilirse. Sen de Beni göreceksin.”*¹⁴⁴⁴ Nitekim İbn Kesîr, Hz. Musa’nın bu isteğinin mümkün olmayacağını izah ederken, ondan daha büyük ve güçlü olması sebebiyle, Benim tecelli etmem halinde dağ yerinde durabilirse belki senin için de beni görmem mümkün olabilir. Bu sebeple Hz. Musa’nın önce dağa bakmasının söylendiği ileri sürülmektedir.¹⁴⁴⁵

Rivayete göre, Hz. Musa’nın bu isteği üzerine Cenab-ı Allah ona hitaben: *“Ey Musa! Şüphesiz beni gören canlı ölür, beni gören kuru mutlaka yıkılır.”* demiştir. Nitekim bu yüzdendir ki Cenab-ı Allah *“Rabbi dağa tecelli edince, onu paramparça etti ve Musa da baygın düştü.”* buyurmuştur.¹⁴⁴⁶ İbn Hazm, *“sa-ika”* ve *“fâka”* kelimelerinin etimolojik yorumlarını yaptıktan sonra, Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda bayıldığını fakat ölmediğini belirtmiştir.¹⁴⁴⁷

Cenab-ı Allah Hz. Musa’ya, kendisini görme arzusunun onun tahammül ve takatini çok aşacağını, dayanılmasının imkânsız çok vahim bir istek olduğunu, dağa bakarak bunu kolaylıkla anlayabileceğini hatırlatmıştır. Yüce Allah’ın kudreti tecelli edip dağ paramparça olunca Hz. Musa gördüğü şeyin dehşetinden bayılarak yere düşmüştür. Rivayete göre bunun üzerine melekler ona gelerek ayaklarıyla itekleyip: *“Be hey hayırlının evladı! Mutlak izzetin sahibi Yüce Rabbi göreceğini mi sandın?”* diyerek onun bu isteğinin yersizliğine dikkat çekmiştir.¹⁴⁴⁸ Her ne kadar bu açıklama Hz. Musa’nın peygamber ol-

1443 Ebussuud, s. 3/545.

1444 Vanî, s. 386.

1445 İbn Kesîr, Kasas, s. 323.

1446 İbn Kesîr, Tefsir, 6/3077; Kasas, s. 323.

1447 İbn Haz ez-Zahiri, s. 3/170.

1448 Zemahşerî, s. 974.

ması ve Cenab-ı Allah'ın huzurunda bulunması sebebiyle pek de makul görünmese de onun isteğinin de normal olmadığını göstermektedir. Nitekim Hz. Musa ayıldıktan sonra, yapmış olduğu bu istekten *"Ya Rabbi! Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim ve sana tövbe ederim."* ifadelerini kullanarak pişman olmuş, bunu bir günah olarak algılamış ve tövbe ederek iman ikrarında bulunmuştur.¹⁴⁴⁹

Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah'ı görme arzusunu, sıradan bir insanın masumane bir isteği veya *"İbrahim'in, 'Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster!'"*¹⁴⁵⁰ ayeti kerimesindeki husus gibi samimi bir duygunun ürünü olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Cenab-ı Allah onunla çok özel bir biçimde aracısız konuşmuş, çeşitli nimet ve ihsanlarda bulunmuştur. Hz. Musa'nın kendisine bu kadar yakın hissettiği Rabbini, O'na duyduğu aşırı muhabbetten dolayı dünya gözüyle görme arzusundan daha doğal bir hadise olmasa gerektir.¹⁴⁵¹

Zemahşerî bu olayın; Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah'ı kendisiyle ilgili algılama/ıdrak probleminden kaynaklanmadığını, ileride kısmen işaret edileceği gibi, kavminin buzağıya taparak işlediği günahlardan arınması için yanında getirdiği yetmiş kişiyi beyinsiz ve sapkın olarak niteleyip aklamaya çalıştığı kimseleri susturmak, isteklerinin yanlış olduğunu itiraf ettirmek için gerçekleştirdiğini belirtmektedir¹⁴⁵². O, her ne suretle olursa olsun böyle bir isteğin yanlış olduğunu vurgulayarak şöyle demektedir: *"Böyle bir talep, Musa Aleyhisselam gibi Allah katında hususi bir makama sahip, O'na yakın bir peygamber tarafından ifade edildiği zaman bile yadırganmış ve kendisine 'Böyle*

1449 Vehbi, s. 5/1752.

1450 Bakara, 2/260. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Erdem, Hz. İbrahim, s. 59/67.

1451 Bk. İbn Hazm, ez-Zahiri, s. 4/33; Vehbi, s. 5/1750.

1452 Hz. Musa'nın Allah'ı görme arzusu ile yetmiş kişinin O'nu görme isteklerini aynı şekilde masum bir hareket olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu konu yukarıda detaylı bir şekilde incelenmiş ve Zemahşeri başta olmak üzere böyle düşünenler eleştirilmiştir.

bir şey asla olmayacak!’ denilmiş olduğuna göre, bu durum söz konusu talebin başkaları tarafından ifade edilmesi halinde haydi haydi yadırganacağı, reddedileceği anlamına gelir.”¹⁴⁵³

Hız. Musa’nın Cenab-ı Allah’ı görme isteğine olumlu cevap alamamasından kaynaklanan aşırı üzüntüsünü gidermek, Kendi katındaki değerini açıklamak ve onu teselli etmek sadedinde Cenab-ı Allah: *“Ey Musa! Dedi. ‘Ben sana ayetlerimi vahyettim ve seninle doğrudan konuştum. Böylece seni insanlara peygamber seçtim. Öyleyse sen de verdiğim buyruklara sarıl ve Bana şükredenlerden ol.”¹⁴⁵⁴* buyurmuştur. Bir anlamda senin bu isteğine izin vermedim ama sana alemlerde başkasına vermediğim nimetleri verdim, sen bunları değerlendir ve şükretmeye devam et demiştir.¹⁴⁵⁵

Razî bu konuda şöyle bir yorumda bulunmuştur: *“Allah Teala Hz. Musa’ya, başka hiç kimseye vermediği şu iki hususiyetin toplamını tahsis ettiğini beyan etmiştir. Bu iki şey de hem risâlet hem de vasıtasız konuşmasıdır. Bu toplam başka hiç kimse için gerçekleşmemiştir. Böylece burada bir tahsisin bulunduğu sabit olmuş olur. Zira Hz. Musa, o kelamı aracısız olarak duymuştu. Aracısız olarak konuşmak bilinen örfe göre, şeref ve kıymetin yüksekliğine sebep olmaktadır. (Bu durum şuna benzemektedir): Büyük bir hükümdarın bizzat ağzından duyup dinleyen kimsenin durumu, aynı şeyi mabeyincilerden ve kral naiplerinden dinleyen kimsenin durumundan daha yüce ve kıymetli olur. Cenabı Hak, bu iki çeşit büyük nimeti dile getirince; ‘Şimdi sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol’ buyurmuştur. Yani, ‘Bu nime-ti al, seni, Beni görmekten men etmem sebebiyle, şükür ile meşgul ol!’ demektir. Nimetlere şükürle meşgul olmak ise, ancak gerek ilim ve gerekse amel bakımından, onların gereğini hakkıyla yerine getirmekle olur.”¹⁴⁵⁶*

¹⁴⁵³ Zemahşerî, s. 2/968-970.

¹⁴⁵⁴ Araf, 7/144.

¹⁴⁵⁵ Ebussuud, s. 3/546.

¹⁴⁵⁶ Razî, Tefsir, s. 11/60-62; Ayrıca bk. Sabunî, 4. Fasikül, s. 41; Kur’an Yolu, s. 2/588.

Ayeti kerimede ifade buyrulan “*Seni insanlara peygamber seçtim.*” ifadelerinin Peygamberimiz Hz. Muhammed’de (s.a.v.) olduğu gibi insanlığın tamamına değil, onun sadece yaşadığı zaman ve coğrafyadaki insanlara peygamber olarak görevlendirildiği belirtilmiştir.¹⁴⁵⁷

İbn Kesîr bu ayeti kerimenin tefsirini yaparken peygamberlerin Allah katındaki değerine işaret etmiştir: “*Allah Teala burada, Hz. Musa’ya hitabını zikrediyor. Onu risaleti ve kelamı ile zamanının alemleri üzerine seçmiştir. Şüphe yok ki Muhammed (s.a.v.) ilklerden ve sonlardan Ademoğlunun efendisidir. Bu sebepledir ki Allah Teala, onu nebi ve resüllerin sonuncusu kılmıştır. Onun şeriati kıyamete kadar devam edecektir. Ona tabi olanlar, diğer bütün nebi resullerin tabilerinden daha çoktur. Şeref ve üstünlükçe ondan sonra İbrahim Halil (a.s.), ondan sonra da Rahmanın kelimi Musa (a.s.) gelir. Bunun içindir ki Allah Teala, ona şöyle buyurmuştur: ‘Allah, ‘Ey Musa!’ dedi. ‘Ben sana ayetlerimi vahyettim ve seninle doğrudan konuştum. Böylece seni insanlara peygamber seçtim. Öyleyse sen de verdiğim buyruklara sarıl ve Bana şükredenlerden biri ol.’*”¹⁴⁵⁸

1457 Ebussuud, s. 3/546; Vehbi, s. 5/1753.

1458 Araf, 7/144; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3082.

İsrailoğulları'nın Buzağı ile Denenmesi

Buzağı Heykelinin Mahiyeti

Antik Mısır medeniyetinde Nil Nehri merkezli oluşturulan kültür, her şeye gücü yeten yaratıcının farklı şekillerde tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda boğa, baykuş ya da çakal suretinde heykeller tanrının farklı yönlerini temsil etmektedir. Bunlardan bazıları tanrının bilgeliğini, bazıları gücünü, bazıları da merhametini yansıtmaktadır. Tanrı'yı temsil etmesi yönüyle Mısır'da en etkili figürlerin başında boğa/inek kültürü gelmektedir.¹⁴⁵⁹

Mısırlılar "Apis/Abis" dedikleri buzağı şeklinde tasavvur ettikleri tanrıyı faydalı şeylerin kaynağı olarak görüyor ve ona tapınıyorlardı. Tanrı olarak kabul ettikleri buzağı öldüğü zaman onu mumyalayarak özel bir mezara gömüyorlar ve buna da "Serabiyum" adını veriyorlardı. İsrailoğulları Mısır'da bulundukları süre içinde büyük oranda asimile oldular. Onların kültürel ve dini hayatından etkilendiler ve buzağıya tapınmaya alıştılar. Nitekim bu kültürel etkinin tesiriyle olmalı ki Kur'an-ı Kerim, "Musa'nın kavmi, o Tur'a gittikten sonra yanlarındaki zinet eşyalarından böğürür gibi bir ses çıkaran buzağı heykeli yaptı (ve ona tapınmaya başladı). Onlar, bu heykelin kendileriyle konuşmayacağını ve kendilerini doğru bir yola götürmeyeceğini görmüyorlar mıydı? Ne yazık ki, onu ilah edindiler ve kendilerine böylece zulmetmiş oldular."¹⁴⁶⁰ şeklinde onların gelenekselleşen inançlarının etkisiyle tapmak amacıyla bir buzağı putu edindiklerini haber vermektedir.

Kuranı Kerim'de buzağı "el-ıclü" kelimesi, altı surede on ayrı yerde geçmektedir.¹⁴⁶¹ Bunlardan ikisi Hz. İbrahim'in misafirlerine ikram etiği buzağı eti olarak belirtilirken (Hud, 11/69;

¹⁴⁵⁹ Meral, s. 15.

¹⁴⁶⁰ Araf, 7/148; Taha, 20/89.

¹⁴⁶¹ Bakara, 2/51,54,92,93; Nisa, 4/153; Araf, 7/147, 152; Hud, 11/69; Taha, 20/88; Zariyat, 51/26;

Zariyat, 51/26), geri kalan sekiz tanesi doğrudan Hz. Musa'nın kavmiyle ilişkilendirilmektedir.

Buzağı heykelinin yapılması, İsrailoğulları tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü onlar, Hz. Musa tarafından Cenab-ı Allah'ın yardımı ile Firavun'un zulmünden kurtarılıp Mısır'dan çıkışlarından çok uzun olmayan bir süre geçmeden Hz. Musa'nın getirdiği geleneksel ilahi mesajı bir kenara bırakarak, buzağı heykeli yapılması ve ona tapınılması gibi büyük bir günah işlemişlerdir. Onların çölde buzağı yapmaları İsrailoğulları tarihindeki en büyük günahlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Bu durum hem kendi kutsal kitaplarında hem de Kur'an-ı Kerim'de bahse konu olmuştur.¹⁴⁶²

Buzağının yapılması Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah ile sözleştiği Tur Dağı'na çıktığı vakitte olmuştur.¹⁴⁶³ İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra yol güzergahında karşılaştıkları ilk toplumun dini inanışları gereği tapındıkları putlara özenmişler, benzerlerinin yapılmasını Hz. Musa 'dan istemişlerdi. Hz. Musa'nın sert tepkisi üzerine bu duygular bastırılmış, fakat onun Tur Dağı'na çıkmasından sonra yeniden hareketlenmiştir. Samiri de bu fırsattan yararlanmıştır.¹⁴⁶⁴

Rivayete göre; Hz. Musa Tur Dağı'na çıktıktan sonra İsrailoğulları gündüzleri ve geceleri birer tam gün sayarak yirmi gün ve yirmi gece beklemişler, böylece kırk günü tamamladıklarını düşünmüşler.¹⁴⁶⁵ Bu fırsatı değerlendiren Samiri, İsrailoğulları'nın zayıf taraflarını kullanarak onların doğru yoldan sapmalarını sağlamıştır. Bu aşamada onun ilk istismar ettiği konu İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkarken yanlarında getirdikleri kendilerine ait olmayan ziynet eşyaları olmuştur.

1462 Meral, s. 95.

1463 İbn Keşir, Tefsir, s. 6/3085.

1464 A. Neccar, s. 298,

1465 Razi, Tefsir, s. 16/20; Vehbi, s. 8/3328; Sabunî, 8. Fasikül, s. 67.

Denildiğine göre, Hz. Harun, İsrailoğulları'na ganimetin hehal olmadığını oysa Mısırlılardan emaneten aldıkları süs eşyalarının ganimet hükmünde olduğunu, bu yüzden Hz. Musa gelip onlar hakkındaki hükmünü verinceye kadar kazacakları bir çukura gömmelerinin uygun olacağını söylemiştir. Hz. Musa'nın geri dönüşü uzayınca Samiri, onların Mısırlılardan emanet olarak aldıkları ziynet eşyalarının geri verilmemesi sebebiyle onlara ihanet ettiklerini ve bu ayıptan/günahtan kurtulmaları gerektiğini ifade ederek onları üzerlerinden atmalarını istemiştir.¹⁴⁶⁶

Hz. Musa Tur Dağı'na çıktıktan sonra onun yokluğunda, kavminin konakladığı *"er-Raha"* ovasında, Kur'an-ı Kerim'in ifadesine göre İsrailoğulları'nın ateşe attıkları ziynet eşyaları, Samiri tarafından buzağıya çevrilmiş¹⁴⁶⁷ ve onun teşvik ve gayretleriyle ona tapmışlardır.¹⁴⁶⁸

Hz. Harun'un var gücüyle karşı çıkmasına karşılık onlar altından böğüren bir buzağı heykelini yaparak onu tanrı edinmiş ve tapınmaya başlamıştır. Yukarıda mealini verdiğimiz ayeti kerimede onların ziynet eşyalarından yapılan onlara hiçbir yararı olmayan, onlarla konuşmayan ve yol göstermeyen bir heykele/puta tapmaları ahmaklık ve kendileri için zulüm olarak nitelenmiştir.

Buna rağmen, buzağı heykelinin yapılması, İkrime ve İbn Abbas'a isnat edilen bir rivayet ile desteklenerek Hz. Harun ile ilişkilendirmektedir: *"Hz. Harun, Samiri buzağı yaptığı sırada ona uğrar ve ne yaptığını sorar. O da 'Ben ne faydası ne de zararı olmayan bir şey yapıyorum. Binaenaleyh bana dua et.' der. Bunun üzerine Hz. Harun da 'Allah'ım ona istediğini ver.' der. Hz. Harun onun yanından ayrılınca Samiri, 'Allah'ım senden onun böğürmesini istiyorum.' der, o da böğürür. Böyle olması*

1466 Taberî, s. 1/422; Havva, s. 9/71; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/71.

1467 Taha, 20/88.

1468 Mevdudî, s. 2/95; Mutavî, s. 106.

halinde bu, Harun'un (a.s.) mucizesi olur."¹⁴⁶⁹ Kur'an-ı Kerim ve İslam kaynaklarında hiçbir konuda mucizesinden söz edilmeyen Hz. Harun'un, böylesine büyük bir günaha mucizevi katkısını düşünmek din, bilim ve Razi'nin verdiği diğer bilgiler açısından kabul etmek doğru değildir. Tevrat'ta buzağıyı yapının Hz. Harun olduğu iddiası, muhtemelen İslam kaynaklarına onu azmettiren olarak sokulmasına sebebiyet vermiştir.

*"Evet, Samiri onlar için, böğürür gibi ses çıkaran bir buzağı heykeli yapıp ortaya koydu. Samiri ve ona aldananlar: 'İşte sizin ve Musa'nın ilahı budur. Fakat Musa tanrısının burada olduğunu unuttu. (Tur Dağı'na Musa bunu aramaya gitti.) dediler."*¹⁴⁷⁰ *"Musa asla dönmeyecek o, öldü."*¹⁴⁷¹ ifadeleri onların buzağıyı sahiplenme sebebi olarak değerlendirilebilir. Samiri; *"Sizin ve Musa'nın tanrısı bu buzağıdır. Musa bunu/tanrısını sizin yanınızda unuttu ve Tur Dağı'na onu aramaya/istemeye gitti."*¹⁴⁷² Hz. Musa Rabbine giden yolu unuttu, yoldan saptı."¹⁴⁷³ sözleriyle bu durumu fırsata çevirmiş, Mısırlı ve diğer putperestler gibi İsrailoğulları'ndan büyük bir kısmının ona secde ederek samimi bir sevgiyle tanrı diye tapmalarını sağlamıştır. Böylece o, kendilerine önceden verilen nimetlere karşı toplumu isyan ettirmiş, geri kalanlar Hz. Harun ile birlikte sayıları yaklaşık on iki bin kişi, bu akıma kuvvetli bir şekilde karşı çıkarak Hz. Musa'nın gelişini beklemişlerdir.

İsrailoğulları'nın buzağıyı tanrı olarak kabul etmelerindeki yoğun ilgiyi Razi şu cümlelerle ifade etmektedir: *"Altı yüz bine yakın sayıdaki mükellef bir kitlenin, hak dinden aynı anda, bozukluğu ve batıl olduğu zorunlu olarak açık bir biçimde bilinen buzağıya tapmaya yönelmeleri nasıl düşünülebilir? Sonra bu topluluk, o kimseleri bırakıp küfrü izhar ettiklerinde, Hz. Mu-*

1469 Razi, Tefsir, s. 16/25.

1470 Taha, 20/88. Krş. Araf, 7/148.

1471 Zemahşerî, s. 2/990.

1472 Sabunî, 8. Fasikül, s. 68.

1473 Havva, s. 9/71-72.

sa'nın sadece kendilerine dönmesi sebebiyle nasıl olur da aynı anda o batıl dinden tekrar o dine geri dönebilirler?" denilirse, biz deriz ki: *"Bu aptal insanlar için düşünülmesi imkânsız olmayan bir şeydir."*¹⁴⁷⁴

Hız. Musa'nın yokluğunda İsrailoğulları arasında fitne fesat yayılmıştır.¹⁴⁷⁵ Hatta Hız. Musa, Tur Dağı'ndan döndüğünde onları altından yapılmış böğüren bir buzağının etrafına yığılarak *"Sizin ve Musa'nın tanrısı budur. Musa tanrısını unuttu ve onu dağda aramaya gitti. Hâlbuki işte o buradadır."* dediklerini duymuştur.¹⁴⁷⁶

İslam alimleri, Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilerden hareket ederek buzağı heykelinin kuyumculuk işlerinden anlayan Samiri tarafından ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıktıkları zaman yanlarında getirdikleri ziynet eşyalarından yapıldığı konusunda görüş birliği içinde bulunmaktadır.¹⁴⁷⁷ Fakat hakıkında pek çok açık kanıt bulunmasına rağmen A. Neccar, bu konuda geleneksel hale gelen değerlendirmelerin dışına çıkarak Samiri'nin, İsrailoğulları'nın daha önce hiç görmedikleri bir buzağı heykelini onlara gösterdiğini, ellerindeki altınları alarak ateşe atmış gibi yaparak her iki konuda da deccallara yaraşır bir iş yaptığını ve birikmiş altınları kendisine sakladığını belirtmiştir.¹⁴⁷⁸

Ancak tefsirlerde buzağının nasıl yapıldığıyla alakalı farklı bilgilere rastlanmaktadır. Bu konudaki tartışmalar, Samiri gibi günahkâr birisi tarafından yapılan buzağı heykelinin canlı gibi böğürür ses çıkarması konusu etrafında odaklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen *"böğürür gibi ses çıkarma"* (huvar) ifadesi, onun canlı bir buzağı gibi ses çıkarması şeklinde yo-

¹⁴⁷⁴ Razi, Tefsir, s. 16/23.

¹⁴⁷⁵ Vanî, s. 394; Yazır, s. 1/355; Vehbi, s. 8/3328; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/71.

¹⁴⁷⁶ Kutub, s. 10/66.

¹⁴⁷⁷ Mahmud, s. 281.

¹⁴⁷⁸ A. Neccar, s. 300-301.

rumlanmaktadır. Bunun nasıllığını izah ederken çeşitli görüş ve fikirler ileri sürülmektedir. Bu olgusal durum, kaynaklarda genellikle İsrailoğulları'nın Kızıldeniz'i geçerken Cebrail'in atının ayağının altından alınan toprak sayesinde olduğu şeklinde izah edilmektedir. Onları bu düşünceye yönlendiren husus ise Taha suresinin 20/96. ayeti olmuştur. Bu ayeti kerimedeki *"elçinin eseri"* (eseri'r resul) ibaresi olmaktadır. Metallerde çeşitli şekillerde anlamlandırılan bu ibare, tefsirlerde genellikle *"Cebrail'in atının ayağı altından alınan toprak."* şeklinde fiziki olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁷⁹

Müfessirlerden bir kısmı yapılan bu buzağı heykelinin canlı, ruh, et ve kan verilmiş bir halde böğürür gibi ses çıkardığını, bu özelliğinin de Samiri tarafından, Kızıldeniz'i geçerken Cebrail'in atının ayağından alınan çamurla gerçekleştiğini söylerken¹⁴⁸⁰ bir kısmı da bu iddianın Kur'an-ı Kerim'e, akla ve bilime uymadığını belirtmektedir.

Hasan-ı Basri, yapılan buzağı heykelinin böğürmesinin gerekçesini; Samiri'nin, Cebrail Kızıldeniz'i yardığı gün atının ayağının izinden aldığı toprağı, yaptığı heykelin ağzına atması olarak göstermektedir.¹⁴⁸¹ Ancak bu değerlendirme, Samiri gibi bir sapığın canlı, mucizevi bir iş yaptığı anlamına gelmektedir ki bu mümkün değildir. O, kurnazlık veya kendi mesleki becerileri sebebiyle yaptığı heykelin içine boru şeklinde delikler koymuş ve o heykel rüzgârın yardımıyla buzağı gibi sesler çıkarmıştır.¹⁴⁸²

Bütün bunların yanında Razî, insanların yapılan buzağı heykeline toplumun kısa sürede inanmasını o dönemde bazı yerlerde etkin olan hulul (tanrının canlı bir varlığın içinde olduğu inancı) inancının etkisiyle olabileceğı ihtimali üzerinde dur-

1479 Razî, Tefsir, s. 16/37; Vehbi, 8/3337-3338.

1480 Firuzabadi, s. 6/74; İbn Kesîr, Kasas, s. 328; Vanî, s. 394.

1481 Zemahşerî, 2/984; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3085.

1482 Vehbi, s. 8/3330.

muş ve bunu ahmaklık olarak nitelemiştir.¹⁴⁸³ Çünkü Cenab-ı Allah, *"Peki bu insanlar, bu heykelin onların hiçbir isteğine cevap veremeyeceğini, onlara bir fayda ve zarar da vermeye gücünün yetmeyeceğini görmüyorlar mı?"*¹⁴⁸⁴ buyurarak buzağının canlı olmadığını belirtmiş, onu olağanüstü bir varlık ve canlı kabul edenleri ahmaklıkla suçlamıştır. O, *"Onların göremedikleri bir şeyi gördüm ve sana gelen ilahi elçinin bastığı yerden bir avuç aldım. Bunu ziynet eşyasının eritildiği potaya attım. Nefsime böyle yaptırdı dedi."*¹⁴⁸⁵ şeklinde tercüme edilen ayeti kerimeyi¹⁴⁸⁶ *"...Ben insanların göremediği bazı şeyleri gördüm. Bu sebeple elçinin (Musa) din anlayışının bir bölümünü alıp attım. İçimden böyle yapmak geldi."*¹⁴⁸⁷ mealine uygun olarak *"O elçinin (Bu Musa'dır) izinden, yani öğretilerinden ve getirdiği tevhit hükümlerinden bir avuç aldım. Onları bırakıp terk ettim. İhmal ettim."* şeklinde manevi bir bakış açısıyla yorumlamıştır.¹⁴⁸⁸

Yukarıda buzağının yapılması başlığı altında naklettiğimiz rivayetleri teyit eder şekilde Samiri'nin başkalarının görmediğini gördüğünü iddia ettiği şeyin, Cebrail ve onun atının ayağından alınan çamur olduğu şeklindeki rivayet, bilime ve akla uygun düşmemektedir.¹⁴⁸⁹ Bu görüş her ne kadar bazı rivayetlerle¹⁴⁹⁰ desteklense de melek Cebrail'in sadece Cenab-ı Allah'ın isteği doğrultusunda yeryüzüne indiği ve onun isteği kişilere görüldüğü, özellikle de peygamberlerle Cenab-ı Allah arasındaki vahiy işleriyle görevli olduğu düşünüldüğünde, Samiri gibi insanların itikadını bozarak onları batıla sürükleyen birisine görünmesi doğru olmasa gerektir. Nitekim Ebu Müslim el İsfahani bu tür rivayetleri eleştirmiş, Razî de bu

1483 Razî, Tefsir, s. 16/25; Kutub, s. 10/67.

1484 Taha, 20/89.

1485 Taha, 20/96.

1486 Hicazi, 4/43.

1487 Taha, 20/96; Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 317.

1488 A. Neccar, s. 306.

1489 A. Neccar, s. 300.

1490 Razî, Tefsir, s. 16/37.

eleştirileri müfessirlerin açıklamalarına ters olmakla birlikte doğruya yakın olduğunu bildirerek şöyle demiştir:

“Diğer insanlar arasında sadece Samiri’nin Cebrail’i görüp tanıyabilme şerefine nasıl nail olduğunu, onun Cebrail’in atının tırnağının bastığı yerin toprağının böyle bir tesirinin olduğunu nasıl bildiğini izah için, mutlaka zorlanmak gerekir. Müfessirlerin, Hz. Cebrail’in Samiri’yi çocukken büyütüp terbiye ettiği şeklindeki rivayetler doğru olmaktan uzak şeylerdir. Çünkü Samiri, eğer Cebrail’i akıl baliğ iken tanımış ise, Hz. Musa’nın gerçek bir peygamber olduğunu kesinlikle anlaması gerekirdi. Binaenaleyh o daha nasıl insanları saptırma çabasına girebilir? Yok eğer onu, buluşa ererken tanımadı ise o tanımanın meydana gelişinde, Cebrail’in onu çocukken büyütmesinin ne faydası olabilir.”¹⁴⁹¹

Muhammed Esed, Samiri ile ilgili tefsir kaynaklarını eleştirdikten sonra Razi’nin düşüncelerine katılarak bu konuda şöyle demektedir:

“Kanaatimizce Samiri’nin Hz. Musa’nın öğretilerinden bir kısmını reddetmesi, onun putperestliğe ve Allah’tan başka nesnelere ya da varlıklara tanrısal nitelikler yakıştırmaya ilişkin bilinçaltı eğilimlerini açığa vurmaktadır. Tanrısal varlığın yahut en azından onun ‘tecellisi’ olarak tasarlanabilen şeyin somut bir imajını ortaya koyarak kavranamaz, tasarlanamaz olanı, insanın sınırlı algı ve duygu alanına yaklaştırmayı amaçlayan boş ve aldattıcı bir hayalcilikten ibarettir. Bu yoldaki tüm çabalar insanın Allah’a ilişkin kavrayışını aydınlatacağına daha da bulanık bir hale soktuğundan, bu yolda atılan her adım en başta kendi amacını baltalamakta ve böyle çıkmaz bir yola sokulmuş olan dindar eğilimli kimsenin manevi potansiyeli büsbütün ziyan edilmektedir. Kur’an’da verilmiş tarzı itibarıyla, altın buzağı kıssasıyla anlatılmak istenen gerçek de şüphesiz budur.”¹⁴⁹²

1491 Razi, Tefsir, s. 16/38.

1492 Esed, s. 638.

Ayeti kerimeyi bu şekilde anlayanlar mealı bu iddiayı doğrular şekilde vererek “...*Bu sebeple Elçinin (Musa’nın) din anlayışının bir bölümünü alıp attım. İçimden böyle yapmak geldi. (Bunu bana nefsim böyle hoş gösterdi.)*”¹⁴⁹³ şeklinde Samiri’yi Cebrail ile değil Hz. Musa ile ilişkilendirmektedir.

Mevdudî, bu konuda fikrini açıklarken selefin düşüncelerine katılarak şöyle demektedir: “*Samiri, Elçiyi (Cebrail) geçerken gördü ve onun ayak izinden bir avuç toprak alıp altın buzağının üzerine serpti. Bu, buzağıda hayat oluşmasına sebep oldu ve buzağı inek gibi böğürmeye başladı. Kur’an aslında, bu olayın gerçekten meydana geldiğini söylemez, sadece büyük günah nedeniyle Samiri’yi sorgulaması sırasında aldığı cevap içinde zikreder.*” Mevdudî bu düşüncelerini kaydettikten sonra kendisi gibi düşünmeyerek: “*Ben elçide (Musa Peygamber) veya onun imanında, başkalarının görmedikleri bir zayıflık gördüm. Bu nedenle belli bir yere kadar onun ayak izlerini takip ettim. Fakat daha sonra onun yolunu terk ettim.*” şeklinde değerlendirenleri: “*Bu yorum büyük bir ihtimalle ilk olarak Ebu Müslim İsfahani tarafından öne sürülmüştür. Daha sonra İmam Razî tefsirinde buna sadece değinmekle kalmamış, aynı zamanda bu görüşü kabul etmiştir. Bugün de Kur’an’ın apaçık anlamları yerine çok uzak yorumları kabul etme taraftarı olan bazı modernist tefsirciler de bu görüştedirler. Bu insanlar, Kur’an’ın bilinmez, muamma gibi karmakarışık bir dille değil, apaçık, sarıh ve anlaşılır bir Arapça ile gönderildiğini unutmaktadırlar. O halde Kur’an, metnindeki sözleri onların verdiği anlamda kullanmış olamaz. Çünkü bu kelimelerin kullanılışı bu ilgisiz ve çok uzak yorumu destekler nitelikte değildir. Bu müfessirlerin asıl söylemek istedikleri şey, Allah’ın kendi sözlerini gereği gibi açık bir şekilde ifade edemediğidir. Bu nedenle onlar, ‘bilim’ adamlarının alayından kurtarmak için Allah’ın imdadına yetişmek istiyorlar. (Allah korusun)*” ifadeleriyle ağır bir şekilde eleştir-

mehtedir.¹⁴⁹⁴ O yukarıda mealini naklettığımız ayeti kerimeyi şöyle tefsir etmektedir:

“Eğer ayeti yer aldığı geniş çerçeve içinde inceleyecek olursak, Samiri’nin, bu saptırıcı planı uzun uzun düşündükten sonra uygulamaya koyan bir hilekâr olduğunu kolayca anlayabiliriz. O iyi bir sanatkâr olduğu için yaptığı altın buzağının inek gibi böğürmesini sağlamış ve cahil, basit insanları kandırmayı başarmıştır. Samiri sadece bununla da kalmamış, diğer insanların göremediklerini gördüğünü söylemiş ve Elçi’nin ayak izlerinden bir avuç toprak alıp buzağının üzerine atarak onun canlı bir buzağı gibi ses çıkarmasını sağladığı masalını uydurmuştur. Burada ‘Elçi’ (Resul) kelimesiyle Musa’yı (a.s.) kastetmiş ve ayak izlerinin mucizevi olduğunu söyleyerek ona yaltaklanmak istemiş olması mümkündür. Samiri böyle söyleyerek çok gizli bir hileye başvuruyordu. O, Hz. Musa’ya böyle bir yem sunarak, Hz. Musa’nın ayak izinin mucizevi durumundan gurur duymasını ve bunları kendi mucizesinin propagandası için kullanılmasını istiyordu. Fakat gerçek şu ki, Kur’an tüm bunları Samiri’nin bir tuzağı olarak sunmuştur ve bunun gerçekten meydana geldiğine dair hiçbir işarete yer vermemiştir. Samiri’nin bu sözüne karşı Hz. Musa’nın tepkisi, Hz. Musa’nın bunu hile için uydurmuş bir hikâye olarak kabul ettiğini göstermektedir. Bu nedenle Hz. Musa Samiri’yi lanetlemiştir.”¹⁴⁹⁵

Bütün bu farklı düşünce ve rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla en doğru bilgiyi Kur’an-ı Kerim vermekte ve detaya girmektedir. Yapılan bu heykele bazı olağanüstülükler verilerek, akıl ve mantığı zorlayarak Samiri’yi yaratıcı konumuna getirmek ve onu Cebrael ile ilişkilendirmek doğru olmasa gerektir. Nitekim Cenab-ı Hak onun yaptığı bu şeyin çok çok özel olmadığını vurgulayarak: *“Peki bu insanlar, bu heykelin onların hiçbir isteğine cevap veremeyeceğini, onlara bir fayda ve zarar da*

1494 Mevdudî, s. 3/271.

1495 Mevdudî, s. 3/271.

*vermeye gücünün yetmeyeceğini görmüyorlar mı?*¹⁴⁹⁶ şeklinde insanları düşünmeye davet etmiştir.

Yahudi kaynaklarında, Samiri'nin yaptığı buzağıya tapanlarla ilgili detaylı bilgiler verilmiştir.¹⁴⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilere göre Hz. Musa, buzağı heykelini yakmış, kül haline gelinceye kadar ezmiş, daha sonra da küllerini su birikintisine savurmuştur. Bu genel bilgi İslam kaynaklarında; *"İnkırları sebebiyle kalplerinde buzağı sevgisi dolduruldu (içirildi)."*¹⁴⁹⁸ ayeti kerimesinden hareketle buzağının tozlarının suya serpidikten sonra o suyun halka içirildiği, buzağıya tapanların yüzlerinin altın gibi parladığı, dillerinin simsiyah kesildiği ve bu suretle tapanların tapmayanlardan ayırt edildiği nakledilmiştir.¹⁴⁹⁹

Kur'an-ı Kerim'in açık seçik verdiği bilgilere rağmen, Yahudi kaynakları; buzağı heykeli yapmanın ve ona tapmanın çok büyük günahlardan olması sebebiyle bunu doğrudan Yahudilerin yapmadığı, Mısır'dan çıkışta aralarında bulunan başka unsurların etkilerinin olduğu üzerinde durmaktadır. Bu kaynaklardan bazılarına göre; İsrailoğulları dışında onlarla birlikte hareket eden Mısırlılar Hz. Musa yanlarında olduğu zaman onları idare etmiş, onlar da minnet duygusundan dolayı Hz. Musa'ya karşı gelememiştir. Bunun üzerine onların Hz. Musa Tur Dağı'na çıktığı zaman buzağı yapımı için Hz. Harun'a gelecek kendilerine bir ilah yapılması yönündeki talepleri üzerine bu heykel gerçekleşmiştir.

Tarihi rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla uzun süre Mısır'da yaşayan İsrail oğullarının arasına onlarla birlikte hareket eden Mısırlılar da karışmıştır. Bunların bir kısmının İsrailoğulları'ndan bazılarıyla yapılan evlilikler sonrası kaynaşmış topluluklar olması da muhtemeldir. Bunların sayısı hakkında

1496 Taha, 20/89.

1497 Mısır'dan Çıkış, 32. Bölüm.

1498 Bakara, 2/93. Bk. Taha, 20/97.

1499 Meral, s. 136.

sağlıklı bilgiler vermek oldukça zordur. Her ne kadar Tevrat metinleri buzağıyı yapanların İsrailoğulları olduğunu çok net bir şekilde ifade etse de gelenek, onları bu günaha pasif konumda göstermek eğilimindedir. Nitekim İsrailoğulları arasında buzağıya tapanların olduğu belirtilse de Tevrat tefsirlerinde Mısırlılar buzağıyı yaparken İsrailoğulları'nın bunu izlemeleri sebebiyle günahkâr oldukları belirtilmektedir.¹⁵⁰⁰ Buna karşılık Razî rakamlar vererek Hz. Harun'un vekâleten sorumluluk üstlendiği kavmin Hz. Musa ile birlikte denizi geçen altı yüz bin kişi olduğunu, bunların on iki bini hariç tamamının buzağıya taparak yoldan çıktıklarını haber vermektedir.¹⁵⁰¹

İsrailoğulları, Samiri önderliğinde yaptıkları işin çok büyük bir günah olduğunu anladıklarında pişmanlık duymuş fakat işiştten geçmiştir. Onlar Hz. Âdem'in duası/tövbesi benzeri bir şekilde pişmanlık ve üzüntülerini ifade etmiştir.¹⁵⁰² Kur'an-ı Kerim'de bu husus şöyle ifade buyrulmaktadır: *"Ne zaman ki, (buzağıya tapmakla) doğru yoldan çıktıklarını anladılar, ellerini dizlerine vurarak '(Eyvah biz ne yaptık!) Rabbimiz eğer bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz.' diyerek pişmanlıklarını dile getirdiler."*¹⁵⁰³

İsrailoğulları imtihanı kaybetmiş, onların kişilikleri ve put-perestliğe duydukları ilgi/sevgi açığa çıkmış ve bunu Allah'a yaklaşmak için değil, *"Onu ilah edindiler."* ifadesinden anladığımız şekliyle bizatihi tanrı olarak yapmışlardır. Burada buzağı heykelinin Samiri tarafından yapılmasına karşılık Hz. Musa'nın kavminin adının geçmesi, bu eylemin bizzat onların isteği veya onların arasında yapılmasından dolayı olmuş, sanki bu fiil hep birlikte yapılmış gibi değerlendirilmiş ve tapınma işi topluma mal edilmiştir.¹⁵⁰⁴ Nitekim ayeti kerimenin genel

1500 Meral, s. 95-100.

1501 Razî, Tefsir, s. 16/20.

1502 Araf, 7/23.

1503 Araf, 7/149.

1504 Zemahşerî, s. 2/984.

ifadesinden Hz. Harun ve yanındaki sınırlı sayıdaki kişilerin dışında kalan İsrailoğulları'nın büyük çoğunluğu buzağıya taptıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁰⁵ Yukarıda mealini sunduğumuz Araf suresi 7/149. ayeti kerimesinde ifade buyrulduğu şekliyle onlar işledikleri günden tövbe ederken zaten suçlarını kendileri itiraf etmiş olmaktadır.¹⁵⁰⁶ Ancak Hicazi; buzağıyı tanrı edinen kimsenin sadece Samiri adında birisi olduğunu iddia etmektedir. O, ayeti kerimede geçen "*Hepsi onu tanı edindiler.*" ifadesini, Samiri'nin toplumsal istek ve mutabakat sonucu olarak buzağı heykelini yaptığını, onlar protesto etmedikleri için de hepsinin bu konuda ittifak ettiği şeklinde değerlendirildiğini belirtmektedir.¹⁵⁰⁷

Buzağının Sonu

Hz. Musa, Samiri ile konuştuktan ve onun cezasını verdikten sonra buzağı heykelinin yanına gitmiş, orada kendisinden sonrakilere de örnek olacak şekilde onu kırmıştır.¹⁵⁰⁸ O, yukarıda mealini arz ettiğimiz ifadeleri kullanarak buzağıyı kırıp ateşte yakıp eriteceğini sonra da onu kül haline getirerek suya savuracağını bildirmiştir.¹⁵⁰⁹ Nitekim o bu sözünü yerine getirmiş, buzağıyı yakmış, kül haline getirinceye kadar ezmiş, daha sonra da küllerini bir su birikintisine savurmuş veya denize atmıştır.¹⁵¹⁰ İslam kaynaklarının büyük çoğunluğunda buzağının külleri suya savrulduktan sonra halka içirildiği, buzağıya tapanların yüzlerinin altın gibi parladığı, dillerinin kapkara olduğu, böylece tapanların tapmayanlardan ayrıldığı nakledilmiştir.¹⁵¹¹ Bu husus Kur'an-ı Kerim'de "*...Küfürde direnmeleri*

1505 Vehbi, s. 5/1759.

1506 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3085; Sabunî, 4. Fasikül, s. 42.

1507 Hicazi, s. 2/345.

1508 Kara, s. 408.

1509 Taha, 20/97.

1510 A. Neccar, s. 300; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/76.

1511 İbn kesir, s. Tefsir, 2/420; Meral, s. 136.

*sebebiyle sevgisini kalplerinde taşıdıkları o buzağı (öğütölüp suya serpilerek) onlara içirildi...*¹⁵¹² şeklinde tekrar hatırlatılmıştır. Bu ifade bazı müfessirler tarafından buzağının küllerinin serpildiği suyun içirilmesi,¹⁵¹³ bazıları tarafından da “*Buzağı sevgisi kalplerine yerleşmişti.*” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵¹⁴

Seyyit Kutup, geleneksel Yahudi karakterine işaretle burada onların “*işittik*” ifadesinden sonra dilleriyle “*isyan ettik*” demedikleri halde fiilleriyle, hareketleriyle isyan ettiklerini belirterek buzağı heykeline tapmalarını buna örnek gösterir. Onların çok samimi bir şekilde buzağıya tapındıklarını ve onun sevgisinin kalplerinin derinliklerine kadar işlediğini/ içirildiğini belirtir.¹⁵¹⁵

Hz. Musa, İsrailoğulları arasında büyük bir fitneye sebep olan buzağı olayını bu şekilde tamamladıktan sonra kavmini bir kez daha uyarak şöyle demiştir: “*(Ey İsrailoğulları!) Sizin tanrınız Allah’tır. O’ndan başka gerçek tanrı yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Şu taptığınız buzağının aksine Kendisine ibadet edeni de etmeyeni de bilir.*”¹⁵¹⁶

Samiri; Buzağı Heykelini Yapan Adam

Yahudi kaynaklarında buzağı heykelini yapan kişi olarak Hz. Harun gösterilmektedir: “*Halk Musa’nın dağdan inmediğini, geciktiğini görünce Harun’un çevresinde toplandı. Ona, ‘Kalk bize öncülük edecek bir ilah yap!’ dediler. ‘Bizi Mısır’dan çıkarıran adama, Musa’ya ne oldu bilmiyoruz!’ Harun, ‘Karılarınızın, oğullarınızın, kızlarınızın kulağındaki altın küpeleri çıkarıp bana getirin.’ dedi. Herkes kulağındaki küpeyi çıkarıp Harun’a*

¹⁵¹² Bakara, 2/93.

¹⁵¹³ Meral, s. 136.

¹⁵¹⁴ Yüce Kur’an Açıklamalı ve Yorumlu Meali, s. 13.

¹⁵¹⁵ Kutup, s. 1/191-192.

¹⁵¹⁶ Taha, 20/98.

getirdi. Harun altınları topladı, oymacı aletiyle buzağı biçiminde dökme bir put yaptı. Halk, 'Ey İsraililer, Sizi Mısır'dan çıkaran tanrınız budur!' dediler. Harun bunu görünce, buzağının önünde bir sunak yaptı ve 'Yarın Rabbin onuruna bayram olacak' diye ilan etti. Ertesi gün halk erkenden kalkıp yakmalık sunular sundu, esenlik sunuları getirdi. Yiyip içmeye oturdu, sonra kalkıp cılgınca eylendi,'¹⁵¹⁷

Tahrif edilen Tevrat'ın yazarları böyle yaparak, aslında kendi çirkin uygulamalarını haklı ve mazur göstermek istemişlerdir. Aynı bölümün ilerleyen cümlelerinde ise az önce naklettığımız bilgilerde masum gösterilen İsariloğulları'nın suçlanarak cezalandırıldıkları ve Hz. Harun'un buzağı heykelini niçin ve nasıl yaptığı şöyle belirtilmiştir:

"Harun, 'Öfkelenme, efendim!' diye karşılık verdi. 'Bilirsin, halk kötülüğe eğilimlidir. 'Bana, bize öncülük yapacak bir ilah yap, Bizi Mısır'dan çıkaran adama, Musa'ya ne oldu bilmiyoruz.' dediler. Ben de 'Kimde altın varsa çıkarırsın.' dedim. Altınlarını bana verdiler. Ateşe atınca, bu buzağı ortaya çıktı.¹⁵¹⁸

Bu Tevrat cümlelerinde açık açık belirtilmesine karşılık Yahudi geleneği Hz. Harun'un halkın kendisini öldürmesinden korktuğu için buzağı heykelinin yapımına razı olduğu şeklinde onu aklamaktadır.¹⁵¹⁹ Put yapıp toplumun ona tapmasını istemek, tevhit inancını tebliğ etmek ve onun yaşanır hale gelmesini sağlamak amacıyla görevlendirilen ve hayatı boyunca şirk ile mücadele eden bir peygamber için asla düşünülemez. Yahudi kaynaklarında Hz. Harun'un aklanmasına yönelik bazı bilgilere rastlansa da günümüzdeki Tevrat metni içinde onun buzağıyı yapan kişi olarak gösterilmesi, bu kutsal kitabın zaman içinde tahrif edildiğinin açık kanıtı olması gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu sakat düşüncüyü kökten reddetmiş, bu

1517 Mısır'dan Çıkış, 32/1-6.

1518 Mısır'dan Çıkış, 32/22-24.

1519 Meral, s. 100-105.

iğrenç günahın sorumlusunun Hz. Harun değil Samiri adında birisi olduğunu belirtmiştir.¹⁵²⁰

Kur'an-ı Kerim, Hz. Harun'u buzağı yapma ve ona tapma günahından tamamen temize çıkarmaktadır.¹⁵²¹ *"Oysa Musa dönmeden önce de Harun: 'Ey kavmim! Siz bu buzağı yüzünden zorlu bir sınava tutuldunuz. Gerçekte sizin Rabbiniz Rahman olan Allah'tır. Öyleyse siz (Samiri'ye değil) bana uyun, benim emirlerime itaat edin.' diye onları uyarmıştı."*¹⁵²² ayeti kerimesinden anlaşıldığı üzere Hz. Harun hem Yüce Allah'ın elçisi hem de Hz. Musa'nın vekili olması hasebiyle sorumluluğunun gereği olarak kavmini bu sözlerle uyarmış fakat onlar heva ve heveslerinin tahrikiyle onun sözlerini hiç dinlememişlerdir. *"Kavmi ise, 'Biz Musa dönünceye kadar, buzağıya tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz."*¹⁵²³ diyerek ona isyan etmişlerdir

Bazı yorumcular Tevrat'ta buzağıyı yapan kişi olarak Harun isminin geçmesini, adeta İsrailoğullarını aklamaya çalışırcasına, *"Samiri'nin gerçek adının Harun olması ve daha sonraları İsrailoğulları'nın bunu Peygamber Harun ile karıştırmış olmaları mümkündür"*¹⁵²⁴ şeklinde yorumlamışlardır. Aslında bu ifade, bir başka açıdan bakıldığında Tevrat'ın sonradan yazıldığını ve bu kitabı yazarların sehven veya kasten Samiri yerine Harun yazmış olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın kardeşine *"Ey Harun! Bunların doğru yoldan çıktıklarını görünce onları neden engellemedin?"*¹⁵²⁵ ifadesiyle Hz. Harun'un masum, İsrailoğulları'nın günahkâr olduklarını ilan ederken, Tevrat'ta Hz. Musa'nın Hz. Harun'a; *"Bu halk sana ne yaptı ki, onları bu korkunç günaha sürükledin"*¹⁵²⁶ ifadesiyle İsrailoğulları masum, Hz. Harun gü-

1520 Taha, 20/85,87,95.

1521 Bk. Taha, 20/90-94.

1522 Taha, 20/90.

1523 Taha, 20/91.

1524 Mevdudî, s. 3/269.

1525 Taha, 20/92.

1526 Mısır'dan Çıkış, 32/21.

nahın müsebbibi olarak gösterilmiştir.

İslam kaynaklarında, Hz. Musa Tur Dağı'na çıktıktan sonra İsrailoğulları'na buzağı heykelini yapan kişi olarak Samiri'den söz edilmektedir. Samiri, Taha suresinde buzağıyı yapan kişiyi ifade etmek üzere üç kere tekrar edilmektedir.¹⁵²⁷ Buzağı heykelinden bahseden Araf suresinde¹⁵²⁸ ise Samiri'nin ismine yer verilmemektedir. Araştırmacılar bazıları hikâyenin bağlamı ve vurgusuna dikkat çekerek Taha suresinde buzağının yapımı ve Samiri'nin rolünün, Araf suresinde de Allah'ın emrinden çıkmanın ön plana çıkarıldığına dikkat çekmektedir.

Samiri kelimesinin ne anlama geldiği, özel isim olup olmadığı, hangi millettendir olduğu gibi pek çok husus kaynaklarda tartışılmıştır. Tefsirlerde Samiri'nin kimliğiyle ilgili farklı yorumlar yer almaktadır. Bu yorumları iki kategoride incelemek mümkündür. Birincisi, Samiri kelimesinin etimolojisine, diğeri de Samiri'nin özel adı, mesleği, kabilesi ve özelliklerine dair rivayetlerdir.¹⁵²⁹

Kur'an-ı Kerim'de "*es-Samiri*" kelimesinin başına "*elif-lam*" sonuna da nispet "*ya*" harfinin gelmesi, kelimenin bir belde, meslek gurubu ya da kavme nispetle kullanıldığını, o kimsenin asıl adı olmadığını göstermektedir. Çünkü "*ya*" harfi Arapçada kişinin memleketi, kavmi ve akrabalarıyla olan ilişkisini göstermek için kelimenin sonuna getirilmektedir. Kelimenin başındaki "*el*" belirlilik takısından da Samiri'nin aynı kabile veya memlekete mensup birçok kişiden sadece biri ve altın buzağıyı yapan ve ona tapmayı icat eden kimse olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbrahim Ahmed Abdulfettah, Samiri'yi yaptığı buzağıya taptırmak suretiyle insanları batıla sürükleyen İsrailoğullarından münafık bir kimse olarak tarif etmektedir.¹⁵³⁰ Sabunî de onun ineğe tapan bir kavme mensup sihirbaz ve

1527 Bk. Taha, 20/85, 87, 95.

1528 Bk. Araf, 7/148.

1529 Meral, s. 105.

1530 İbrahim Ahmed Abdulfettah, el-Kamusu'l- Kavim lil- Kur'an'il- Kerim, Kahire, 1983, s. 1/327.

münafık birisi olduğunu söylemektedir.¹⁵³¹ A. Neccar ise, Samiri'nin Samireli olmadığını, burasının Hz. Musa zamanında bilinmediğini, burasının onun ölümünden beş yüz yirmi üç yıl sonra, İsrailoğulları'nın Yehuda ve İsrail diye ikiye ayrıldıkları bir dönemde, İsrail'in dördüncü kralı Amrî zamanında alındığını söylemektedir. Dolayısıyla ona göre İbranicedeki "şın" harfi Arapçadaki "sin" harfine dönüştüğü için "Şamir" "Samir" şeklinde anlaşılmıştır.¹⁵³²

Samiri isminin, genellikle Samire/Samarya, Samerra¹⁵³³ gibi beldelere nispetle açıklanmaya çalışılması yanında onun Sümerlerden olduğu, sonradan Mısır'a gelip yerleştiği ve İsrailoğulları oradan çıkarken onlarla birlikte hareket ettiği üzerinde durulmaktadır.¹⁵³⁴

İslam kaynaklarında, Samiri'nin kökeniyle ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de adından söz edilen Samiri'nin, etnik ve kültürel anlamda İsrailoğulları'nın on iki kabilesinden Samire¹⁵³⁵ veya Yusufogulları'ndan olduğu söylenmektedir.¹⁵³⁶ Bunun yanında Samiri'nin buzağıya tapınılan Kirman'dan Mısır'a geldiği ve İsrailoğulları arasına yerleştiği, görünüşte Hz. Musa'ya iman etmekle birlikte gizli müşrik olduğu halde onun Tur Dağı'na çıktığı zaman inancını açığa vurduğu iddia edilmektedir.¹⁵³⁷

Samiri kelimesinin Hz. Yusuf'un kabilesi anlamında kullanılmış olması ihtimaliyle günümüzde Samiriler olarak bilinen Yahudi cemaatinin, Kur'an-ı Kerim'deki Samiriler olduğu da iddia edilmiştir. Günümüzde Samirilerin soylarını Hz. Yusuf'a dayandırdıkları, Hz. Harun'un buzağı sonrası Hz. Musa ile tar-

1531 Sabunî, 8. Fasikül, s. 67.

1532 A. Neccar, s. 305.

1533 Kutub, 10/67.

1534 Mevdudî, s. 3/265; Meral, s. 110.

1535 Vehbi, s. 8/3327; Havva, s. 9/71.

1536 Meral, s. 114.

1537 Firuzabadi, s. 6/74; Razî, Tefsir, s. 16/20; Vehbi, s. 8/3328; Kur'an Yolu, s. 3/648.

tışması esnasında yukarıda nakledilen sözlerinden, buzağı talebiyle İsrailoğulları'nın güçlü kabilelerinden olan Yusufoğulları'nın kendisini tehdit ettiği, buna karşılık onun, yanında yer alan diğer kabilelerle birlikte onlarla çatışmayı göze alamadığı belirtilmiştir.¹⁵³⁸ Çünkü Hz. Harun ve yanındakilerin on iki bin kişi olmalarına karşılık Samiri ve onun yanındakilerin altı yüz bin kişi oldukları iddia edilmiştir.¹⁵³⁹

Bazı rivayetlerde onun Hz. Musa'nın dayısının oğlu ve İsrailoğulları'ndan, bazılarında komşusu Mısırlı bir Kipti olduğu ve onunla birlikte Mısır'dan ayrıldığı bilgileri yer almaktadır.¹⁵⁴⁰ Bunun yanında bazı tefsir kaynaklarında Samiri'nin İsrailoğulları'ndan bir münafık olduğu ve devamlı Hz. Musa'nın eksikliklerini araştırdığı belirtilmektedir. Ayrıca Samiri'nin toplum içinde saygın bir konumda bulunduğu da vurgulanmaktadır.

Samiri'nin kimliğiyle ilgili şöyle de denmektedir: Onun asıl adının Musa b. Zaferdir. Öküze tapan Bacerma halkındandır. Mısır'a gelip İsrailoğulları arasına girmiş ve Müslüman olduğunu açıklamış, bir münafıktır.¹⁵⁴¹ İbn Kesir ise onu Samireli Harun olarak isimlendirmektedir.¹⁵⁴²

Samiri, Kızıldeniz'den kurtulduktan sonra yol güzergâhında rastladıkları toplumun inançları doğrultusunda İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan kendileri için bir tanrı yapmasını istediğini¹⁵⁴³ duymuş, o Tur Dağı'na çıktığında, onun yokluğunu fırsat bilerek zaman kaybetmeksizin İsrailoğulları'nın ahmaklıklarından yararlanarak buzağı heykelini yapmıştır.¹⁵⁴⁴ Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de *"ve edallehüm's-samiriyü"*¹⁵⁴⁵ ifade-

1538 Meral, s. 117-118.

1539 Razi, Tefsir, s. 16/20.

1540 Razî, Tefsir, s. 16/20; Kur'an Yolu, s. 3/648.

1541 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/69.

1542 İbn Kesir, Kasas, s. 328.

1543 Araf, 7/138.

1544 Firuzabadi, s. 6/74; Vehbi, s. 5/1759.

1545 Taha, 20/85.

siyle “Onların en şiddetlisi Samiri’nin sapıklığı” olarak nitelenmiştir.

Samiri halk arasındaki etkin ve güçlü konumuna ilave olarak kuyumculuk¹⁵⁴⁶ ve sihirbazlık yeteneklerini de devreye sokarak buzağıyı yapmış, ona tapma konusundaki geleneksel inançlardan da yararlanarak, “İşte, sizin de Musa’nın da tanrısı budur.”¹⁵⁴⁷ diyerek yaptığı buzağı heykeline insanların kolayca tapmasını sağlamış ve bu konuda herhangi bir engelle karşılaşmamıştır.¹⁵⁴⁸

Vanî, kendi içinde bazı çelişkiler ve eleştirilebilecek yönler olmakla birlikte Samiri konusunda yukarıda verilen bilgileri özetler nitelikte şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Sözü edilen Samiri, Samire adlı bir kabileye mensup olan Musa b. Zafer adında biridir. Anası onu bir fundalıkta doğurduktan sonra Firavun’un korkusundan terk etmiş, Cebrail parmaklarından bal ve yağ yedirerek beslemiş, büyüyünce Musa’nın safında yer almıştı. Ama münafığın tekiydi. İsrailoğulları denizi geçtikten sonra kendi putlarına secde eden bir halka rastlamış ve ‘Ey Musa! Bize de bunların putu gibi bir put yap.’ demişler. Samiri de onların bu sözünü fırsat bilmişti. Musa Tur-u Sina’ya gidip orada kırk gün kaldığı sırda, aslında Musa kavmine otuz gün demiş. Fakat sonradan da on gün ilave etmiş, halkı da bunu bilmediği için endişelenmiş ve Musa’yı kaybettiklerini düşünerek üzölmüşü. Samiri bunu fırsat bilerek ortaya atıldı ve hal-

1546 Vehbi, s. 5/1759, 8/3330; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/69.

1547 Taha, 20/88.

1548 Meral, s. 117-118. Bu kıssa, Hz. Muhammed’in hayatı çerçevesinde okunduğunda; 615 yılında indiğı düşünölen Taha suresindeki Samiri karakterinin Mekke’de Hz. Muhammed’in mesajına doğrudan cephe alan Ebu Leheb ya da Velid b. Muğire gibi şahıslara tekaböl etmesi akla gelebilir. Hz. Musa’nın Samiri’yi kovması ve kendisinin Allah’ın huzurunda da yaptıklarından hesap vereceğini söylemesi bir nevi ona tövbe kapısının kapandığını ve bunun açıkça ilan edildiğini göstermektedir. Bu çerçevede Ebu Leheb ve Velid b. Muğire gibi daha hayattayken ahiretten nasıpları kesilen insanları, Mekke’nin Samirileri olarak görmek mümkündür. (Meral, s. 119.)

ka; 'Musa'nın sizi geride bırakmasının sebebi Kıptilerden elinize geçen ziynetlerdir.' dedi. Bu ziynetler içinde Firavun ve ordusu helak olduğunda sahile vuran altın, gümüş ve diğer ganimetler vardı. Gerçi Allah'ın 'Biz bunları İsrailoğulları'na miras bıraktık' ve Kasas suresinde 'Ve onları varis yapacağız.' buyurduğu bu altın ve gümüşler onlara helaldi, ama onların aldıkları bu şeyleri bırakmaları gerekirdi. Samiri bir hileye başvurarak 'Musa'nın geri gelmesi için bu ziynetleri atın!' dedi. 'Nasıl atalım?' dediler. 'Bir çukur kazıp ziynetleri içine atalım ve yakalım.' diye cevap verdi Samiri. Teklifini kabul ettiler. Samiri gece gizlice gidip çukuru buzağı şekline çevirdi. Sabahleyin herkes getirip ziynetlerini çukura attı. Samiri çukuru ateşe verdi ve buzağı kalıbına uygun şekilde yaktı. Sonra çukurdan altın bir buzağı çıkardı. Buzağının içine Cebrail'in atıyla deniz kenarına geldiği gün hayvanının ayağının izinden aldığı toprağı serpti. Vaktiyle bunu öğrenmişti. Çünkü atın toynağının temas ettiği yerin yeşerdiğini görmüştü. Zira bu at hayat atıydı. O zaman atın toynağının değdiği yerden alınan bir özelliğini anlamıştı. Gerçekten de toprağı buzağının karnının içine serptiğinde Allah onu kanlı canlı bir hayvan haline getirdi ve hayvan tıpkı bir inek gibi böğürmeye başladı. Artık böğürtü sesi çıkaran bir cesetti. İsrailoğulları'ndan bazıları bunu görünce ineğe duydukları sevgiden dolayı ona hayran kaldılar. Samiri ve ayak takımından bazıları 'İşte sizin de Musa'nın da ilahı budur. Musa unutmıştır.'" dediler. Yani ilahını burada unutup onu Tur Dağı'nda aramaya gitmiştir."¹⁵⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'e göre buzağıyı yapanlar da yaptıranlar da İsrailoğullarıdır. Aksi yönde bir ifade bulunmamaktadır. Özellikle Hz. Harun'un, Hz. Musa'nın sert tepki göstermesi karşısında kendini savunurken; "...İsrailoğulları'nın arasına ayrılık soktun, sözümü dinlemedin' demenden korktum."¹⁵⁵⁰ diyerek kendini savunmasından, buzağı yapımında başrol oynayan-

¹⁵⁴⁹ Vanî, s. 393-394.

¹⁵⁵⁰ Taha, 20/94.

ların İsrailoğulları oldukları anlaşılmaktadır.¹⁵⁵¹ Fakat onların tamamının mı yoksa Hz. Harun'un yanında bulunanların dışında kalan kısım mı olduğu konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır.

Samiri'nin Akıbeti

Hz. Musa, Hz. Harun ile konuşmasından sonra Samiri'yi muhatap alır. Onun Araf suresinde yer almayan konuşması Taha suresinde şöyle belirtilmektedir:

"Musa Samiri'ye dönerek, 'Peki ey Samiri! Söyle bakalım, sen ne yapmak istiyorsun? diye çıktı. Samiri dedi ki: 'Ben insanların göremediği bazı şeyleri gördüm. Bu sebeple Elçinin (Musa'nın) din anlayışının bir bölümünü alıp attım.'¹⁵⁵² İçimden böyle yapmak geldi.' Bunun üzerine Musa şöyle dedi: 'Defol git, sen hayatın boyunca toplumdan dışlanacak, bu sapık fikirlerinle baş başa kalacaksın. Senin için ahirette de asla kurtulamayacağın bir ceza hazırlanmıştır. Şimdi sen, tapınıp durduğun şu tanrının haline bir bak! Biz onu ateşte yakıp eriteceğiz, sonra da kül haline getirip suya savuracağız.'¹⁵⁵³

Ayeti kerimelerden açık bir şekilde anlaşıldığına göre Hz. Musa, Samiri'ye İsrailoğulları'nı niçin baştan çıkardığını sorduğunda o, İsrailoğulları'nın başına geçme hayalleri kurduğunu, bu sebeple dışarıdan herhangi bir etkileşim olmaksızın nefsinin kendisini baştan çıkartarak kötülük işlemeyi güzel gösterdiğini, Cebrail'in atının ayağının altından aldığı toprağı bu kötü emelini gerçekleştirmek için kullandığını belirtmiştir.¹⁵⁵⁴ Said Havva, Samiri'nin ifadelerinde tövbe ve verilecek cezayı kabule hazır olduğunu gösteren bir anlam bulunma-

1551 Meral, s. 99-100.

1552 Buradaki elçi kavramı, bazı meal yazarları tarafından Musa, bazıları tarafından da Cebrail olarak isimlendirilmiştir.

1553 Taha, 20/95-97.

1554 Vehbi, s. 8/3338.

makla birlikte, bunları hatayı itiraf ve özür beyan etmek olarak nitelemektedir.¹⁵⁵⁵ Hatta Mutavi' daha ileri giderek onun Hz. Musa'dan özür dilediğini söylemektedir.¹⁵⁵⁶ Oysa Hz. Musa, onda böyle bir tavır sezmemiş olmalı ki, yukarıda mealini naklettiğimiz ayeti kerimede açık bir şekilde ifade buyrulduğu üzere "*Defol git*" diyerek onu hiç kimseyle görüşmemek üzere hem yanından hem de toplumdan uzaklaştırmıştır.¹⁵⁵⁷ Bu uzaklaşma, ayeti kerimenin ifadesine göre bizzat Samiri tarafından "*Bana dokunulmasın*" (La misase) şeklinde uyarıya dönüşmüştür. Onun bu türden beyanı kendisinde insanlara zararı dokunacak bir kirlilik ve murdarlık şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'in açık beyanına göre Samiri'nin, toplumla teması yasaklanmış ve o insanlardan uzaklaştırılarak cezalandırılmıştır.¹⁵⁵⁹ Bu yasağın gereği olarak o, tek başına yürümüş ve yanına yaklaşan birini gördüğünde, dokunan kişi sıtma nöbetine tutulduğu için, "*Bana dokunma ve sokulma!*" diye uyarımış,¹⁵⁶⁰ kendisine verilen cezaya tepki göstermemiş, her hangi bir itirazda bulunmamıştır.¹⁵⁶¹ Tefsirlerde verilen bilgilere göre Hz. Musa, insanların Samiri'yle konuşmasını, bir arada bulunmasını, alış veriş yapmasını yasaklamıştır. Bundan sonra Samiri bölgesel kültürün de bir tür cezalandırma biçimi olarak, pek çok imkân ve haklardan mahrum bırakılarak ıssız çöllerde, vahşi hayvanlarla tek başına yaşamaya mahkûm edilmiştir.¹⁵⁶² Hiç kimse onun yanına yaklaşmamış ve hiç kimse ona dokunamamış ve o halde ölüp gitmiştir.¹⁵⁶³ Sami-

1555 Havva, s. 9/75.

1556 Mutavi', s. 110.

1557 Bk. Mutavi', s. 110.

1558 Vanî, s. 396; Mevdudî, s. 3/273.

1559 Razî, Tefsir, s. 16/39.

1560 Vanî, s. 396.

1561 Meral, s. 122.

1562 Vehbi, s. 8/3339-3340; Meral, s. 119-120.

1563 Köksal, Peygamberler Tarihi; s. 2/76.

ri'nin dünyadaki cezası sadece fiziki ve bedeni olmuştur.¹⁵⁶⁴

Hz. Musa, Samiri'ye dünyaya ait toplumdan uzaklaştırılarak başkalarıyla temas ve görüşme yasağı koyarken, onun ahi-retiyle ilgili herhangi bir belirlemeye veya yönlendirmeye kalkmaksızın peygamberî bir tavır sergileyerek: *"Senin için ahirette de asla kurtulamayacağın bir ceza hazırlanmıştır."*¹⁵⁶⁵ diyerek hakkında açıklama yapmadığı bu cezanın mutlaka gerçekleşeceğini bildirmiştir. Ona, *"Şimdi sen, tapınıp durdu-ğun şu tanrının haline bir bak! Biz onu ateşte yakıp eriteceğiz, sonra da kül haline getirip suya savuracağız."*¹⁵⁶⁶ ifadeleriyle insanlara tanrı diye takdim ettiği buzağı heykelinin, kendini bile savunmaktan aciz olduğunu göstermek istemiştir.

Meral, İsrailoğulları'nın Mısır hayatında alışkanlık haline getir-dikleri yerel kültür ve inanç gereği tanrı tasavvurlarının inek/ buzağı şeklinde sembolize olması sebebiyle şöyle demektedir: Samiri'nin buzağı heykeli yaptığından dolayı değil, (...kabadtı kabdaten min eseri'r-resûl...) ¹⁵⁶⁷ ayeti kerimesini peygamber naaşından/terekesinden bir parça olarak yorumladığı ve bu naaşa zarar vermenin (kamu düzenini bozmanın) daha büyük bir suç olması sebebiyle cezalandırıldığını iddia etmektedir. O, Antik Mısır kayıtlarında ölümlere zarar vermek suretiyle kamu düzenini bozan insanlara verilen cezaların Samiri'ye verilen ceza ile örtüştüğünü belirtmektedir.¹⁵⁶⁸ Yüce Kur'an ve Açık-lamalı-Yorumlu Meali isimli eserde bu ayeti kerimeye verilen dipnotta şöyle denilmektedir: *"Tefsircilerin büyük çoğunluğu, ayetin bu bölümünü, 'Elçi'nin (Cebrail'in atının) izinden, bastığı yerden bir avuç toprak alıp eriyen altınların üzerine attım.' şek-linde anlamışlardır. Ancak Ebu Müslim el-İsfahani ayete bizim*

¹⁵⁶⁴ A. Neccar, s. 306.

¹⁵⁶⁵ Taha, 20/97.

¹⁵⁶⁶ Taha, 20/97.

¹⁵⁶⁷ Taha. 20/96. Bu ayeti kerimede geçen "Resûl" kelimesi Kur'an-ı Kerim meallerinde ya olduğu gibi Resul veya elçi olarak ve "Resûlün izinden bir avuç avuçladım." şeklinde tercüme edilmektedir.

¹⁵⁶⁸ Meral, s 132-133.

verdiğimiz; ‘Bu sebeple Elçinin (Musa’nın) din anlayışının bir bölümünü alıp attım.’ anlamı vermiştir. Samiri’nin, ‘İnsanların göremediğini ben gördüm.’ demesi, onun, somut bir tanrı edinmenin soyut bir Allah inancından daha gerçekçi olduğuna dair görüşünü yansıtmaktadır. Konuya bu anlayışla yaklaşıldığında, Samiri’nin Hz. Musa’nın getirdiği din anlayışına açıkça muhalif bir tavır içinde olduğu ve bu sebeple onun getirdiği dinin bir bölümünü reddettiği anlaşılmaktadır.’¹⁵⁶⁹

A. Neccar, kısmen yukarda naklettiğimiz görüşleri doğrular şekilde, buradaki elçi kelimesiyle Hz. Musa’nın kastedildiğini, atılan şeyin Cebrail’in atının ayağının altından çıkan toprak değil, nefsinin uyararak peygamber/elçi Hz. Musa’nın getirdiği öğretiyi, hükümleriyle bütün dini değerleri yok saydığını belirtmektedir.¹⁵⁷⁰

Yukarıdaki ayeti kerimeyi tefsir eden bilim insanlarının yorum farklılıkları Kur’an-ı Kerim’in müteşabih ayetlerinin anlaşılma güçlüğüne göstermektedir. Bunu daha sade bir şekilde Samiri’nin başta Hz. Musa olmak üzere kendisini cezalandırmak isteyenlere karşı uydurduğu bir yalan olarak değerlendirmek de mümkün olsa gerektir.

Meral’e göre hatırası yeryüzünden silinecek ve ahiret hayatını kaybedecek Samiri’nin kimliğinin bugün bilinmemesi sanki Hz. Musa’nın lanetinin tuttuğunu göstermektedir. O, Kur’an-ı Kerim’in bu konudaki suskunluğunun adeta bu lanetin devam ettiğini gösterdiğini ve bu yüzden Samiri’nin gerçek isminin ve mezarının bilinmediğini söylemektedir.¹⁵⁷¹

1569 Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 317.

1570 A. Neccar, s. 306.

1571 Meral, s. 132-133.

Buzağı Heykeli Sonrasında Yaşananlar

Hz. Musa Tur Dağı'ndan İniyor

Samiri, buzağı heykelini yaptıktan sonra, Hz. Harun ve yanındaki çok sınırlı sayıdaki kimseler hariç geride kalanların tamamı buzağıya tapmıştır. Hz. Harun, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle: *"Ey Kavmim! Siz bu buzağı yüzünden zorlu bir sınava tabi tutuldunuz. Gerçekte sizin Rabbiniz Rahman olan Allah'tır. Öyleyse siz (Samiriye değil) bana uyun, benim emirlerime itaat edin."* diyerek onları uyarmıştı.¹⁵⁷² Hz. Harun'un bu açıklamaları, Allah karşısında emri bil maruf konusunda yapması gerekenlerin gereğini yerine getirme sorumluluğundan kaynaklandığı kadar, Allah'a ve Hz. Musa'ya vekaleti sebebiyle ona verdiği sözün gereği olarak da yaptığını göstermektedir. Bulunduğu konum itibarıyla onun emre muhalefet gibi bir lüksü bulunmamaktadır.¹⁵⁷³

Hz. Harun, İsrailoğulları'nın buzağıya tapınmak suretiyle cenneme üşüşüklerini görünce onların sayıca çok kalabalık olmalarına aldırmadan hakkı açıkça söylemek suretiyle; *"Ey Kavmim! Siz bu buzağı ile imtihan edildiniz."* diyerek onlara doğruyu söylemiş, insanların kendisine uymalarını istemiş onların başkasına tabi olmalarını yasaklamıştır. Bunun yanında o, *"Sizin hakiki Rabbiniz Rahman'dır"* diyerek gerçek tanrının Cenab-ı Allah olduğunu, insanların O'nu tanımasını ve bu arada da *"Benim emrime itaat edin."* ifadesiyle kendisinin peygamberliğini kabullenmelerini istemiştir.¹⁵⁷⁴ Fakat toplum onun bu sıcak ve samimi teklifine yanaşmamış tam aksine; *"Biz Musa dönünceye kadar buzağıya tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz."*¹⁵⁷⁵ Bir anlamada Musa bizim yanımıza

1572 Taha, 20/90.

1573 Razi, Tefsir, s. 16/27.

1574 Razi, Tefsir, s. 16/29.

1575 Taha, 20/91.

geri gelip bizim ona ibadet ettiğimiz gibi onun da ibadet edip etmeyeceğini, Samiri'yi tasdik edip etmeyeceğini görünceye kadar buna ibadetten vazgeçmeyeceğiz. Bizler bu buzağının önünde dikilecek ve ona ibadet etmeye devam edeceğiz diyerek Hz. Harun'a muhalefet etmişlerdir.¹⁵⁷⁶

Hz. Harun ve yanındaki sınırlı sayıda insanın buzağıya tapmayarak kavmin içine düştüğü sapıklığa bulaşmadıkları anlaşılmaktadır. Bu yüzden Hz. Musa'nın ifadesiyle bağışlanma talebi sadece Hz. Harun için söz konusu olmuştur.¹⁵⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de onlarla ilgili olarak buyrulan: *"Buzağıya tapınlar yok mu? İşte onlara mutlaka Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir. Biz iftiracıları böyle cezalandırırız."*¹⁵⁷⁸ ifadesinin muhatabını İsrailoğulları'nın büyük çoğunluğu olarak anlamak mümkündür. Nitekim bu ayeti kerimede beyan buyrulan hususlar, onların tarih boyunca yaşadıkları eziyetler, gördükleri zulüm ve işkenceler veya ahlaki-sosyal anlamda yaşadıkları rezaletler, Cenab-ı Allah'ın bu ilahi hükmünün gereği olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁷⁹

Araf suresinde *"Zaten Musa'nın halkından, insanları doğru yola yönelten ve onlar arasında hak ve adaletle hükmeden böyle bir topluluk hep var olmuştur."*¹⁵⁸⁰ şeklinde yer alan bilgilerden edindiğimiz kadarıyla Hz. Musa'nın kavminden ve Hz. Harun'un yanında kalanlardan sayıları az da olsa buzağıya tapmayan, ahlaksızlık ve ruhi yozlaşmadan etkilenmeyen ve onların verdikleri emirleri uygulayanların bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁸¹

Tefsirlerde Hz. Musa'nın kavminin buzağıya tapmasını nasıl ve ne zaman öğrendiği şeklinde bazı değerlendirmeler bulun-

1576 Havva, s. 9/73-74.

1577 Maturidi, s. 6/84; Vehbi, s. 8/3329.

1578 Araf, 152.

1579 Maturidi, s. 6/84-85.

1580 Araf, 7/159.

1581 Bu konuda ayrıca bk. Ali İmran, 3/113-115.

maktadır. Bir kısmı onun Tur Dağı'nda iken Allah tarafından bilgilendirildiğini söylerken bazıları levhaları yere atmasındaki fevriyetten hareket ederek, Tur Dağı'ndan dönüp kavminin yanına geldiğinde gördüğü olumsuz manzaradan etkilendiği şeklinde yorumlamıştır.¹⁵⁸² Oysa Hz. Musa, Tur Dağı'nda iken; *"Sen ayrıldıktan sonra Biz kavmini sınıdık, Samiri onları doğru yoldan çıkardı."*¹⁵⁸³ ayeti kerimesinde ifade buyrulduğu üzere Cenab-ı Allah tarafından geride bıraktıkları ile ilgili olarak bilgilendirilmiştir. Onun Tur Dağı'nda dua ettiği bir dönemde Samiri'nin İsrailoğulları'nı yoldan çıkardığı, buzağıya tapınmak suretiyle doğru yoldan saptıkları haber verilmiştir.¹⁵⁸⁴ Nitekim Kuran-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndan kavminin yanına kızgın ve üzgün bir halde döndüğü haber verilmektedir.¹⁵⁸⁵

Hz. Musa, İsrailoğulları'nı putperestlik konusunda çeşitli vesilelerle defalarca uyarmasına karşılık, Tur Dağı'na çıktığı bir sırada onların böylesi bir davranış ve inanç bozukluğu sergilemeleri onu derinden sarsmıştır. O kavminin puta tapıcılığı kadar vekâlet vererek onlara sahip çıkmasını istediği Hz. Harun'un bu sorumluluğu yerine getiremediğini de düşünmüştür. Çünkü o, Tur Dağı'na çıkarken Hz. Harun'u yerine vekil bıraktığında; *"Kavmimin başına sen geç. Onları iyi yönet, sakın bozguncuların yolundan gitme!"*¹⁵⁸⁶ diyerek İsrailoğulları'nın bozgunculuk yapmaya meyilli olduklarını hatırlatmış ve bu oyuna gelmemesi için uyarmıştır.

Hz. Musa Tur Dağı'ndan indikten sonra kavminin buzağıya secde ettiğini ve çevresinde raks/dans ederek döndüğünü görmüştür. O, gördüğü bu manzara karşısında oldukça rahatsız olmuştur. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmıştır:

1582 Razi, Tefsir, s. 11/76-77; Kur'an Yolu, s. 2/595.

1583 Taha, 20/85.

1584 Vehbi, s. 5/1762.

1585 Taha, 20/86.

1586 Araf, 7/142.

*"Musa, (kavminin buzağıya taptığını öğrenip Tur Dağı'ndan) öfke ve hiddetle dönünce, 'Ben gittikten sonra ardımdan ne kötü işler yapmışsınız! Allah'tan başınıza hemen bir bela gelmesini mi istiyorsunuz? Öldüğümü sanıp ne çabuk yoldan saptınız?' diye kavmini azarladi. Elindeki levhaları yere attı ve kardeşi Harun'un başından tutup onu kendine doğru çekerek hırpaladı. Harun, 'Anamın oğlu, canım kardeşim! (Elimden geleni yaptım fakat) bu kavim zayıf gördü ve az kalsın beni öldürecek. (Böyle davranarak) beni küçük düşürme, düşmanları bana güldürme ve beni buzağıya taparak kendilerine zulmeden bu toplulukla bir tutma!' dedi."*¹⁵⁸⁷

Hiz. Musa, dağda iken kavmi doğru yoldan sapmış, o da onlara güvenmesinden dolayı hata ettiğini anlayarak çok üzölmüş-tür. Taha suresinde onun kavminin arasına dönüşünün başka yönlerine dikkat çekilerek şöyle buyrulmaktadır:

"Bunun üzerine Musa kızgın ve üzgün bir halde kavmine geri döndü ve 'Ey kavmim!' dedi. 'Rabbiniz size (bir kitap vereceğine dair) güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Bu vaat çok gecikti de gerçekleşmesinden ümidinizi kestiğiniz için mi böyle yaptınız? Yoksa siz Allah'ın gazabının gelip çatmasını, belanızı bulmayı mı istiyorsunuz? Bu yüzden mi bana vermiş olduğunuz sözden vaz geçtiniz? diye onları azarladi. Kavmi, 'Ey Musa!' dedi. 'Biz sana verdiğimiz sözden kendi irademizle dönmüş değiliz. Biz, (Mısır'dan çıkarken) ödünç aldığımız ziynetleri geri vermeyerek

1587 Araf, 7/150. Bu konu Tevrat'ta şöyle ifade edilmektedir: "Musa döndü, elinde antlaşma koşulları yazılı iki taş levhayla dağdan indi. Levhaların ön ve arka yüzü de yazılıydı. Onları Tanrı yapmıştı. Üzerlerindeki oyma yazılar O'nun yazısıydı... Musa ordugâha yaklaşınca, buzağıyı ve oynayan insanları gördü; çok öfkelen-di. Elindeki taş levhaları fırlatıp dağın eteğin-de parçaladı. Yaptıkları buzağıyı alıp yaktı, toz haline gelinceye dek ezdi, sonra suya serpererek İsraililer'e içirdi. Harun'a, 'Bu halk sana ne yaptı ki, onları bu korkunç günaha sürükledin?' dedi. Harun, 'Öfkelenme efendim!' diye karşılık verdi. 'Bilirsin, halk kötölüğe eğilimlidir. Bana, bize öncülük edecek bir ilah yap. Bizi Mısır'dan çıkaran adama, Musa'ya ne oldu bilmi-yoruz.' dediler. 'Ben de kimde altın varsa çıkarsın.' Dedim. Altınlarını bana verdiler. Ateşe atınca, buzağı ortaya çıktı." (Mısır'dan çıkış, 32/15-24.)

günaha girmiştik. Onları ateşe attık. Samiri de böyle yaptı.”¹⁵⁸⁸

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Hz. Musa’nın kavmi ona: *“Ey Musa! Biz kendi gönlümüz ve arzumuzla sana verdiğimiz sözden dönmedik. Eğer biz kendi halimize kalsak ve Samiri bizi aldatmamış olsaydı biz sözümüzde durur dönmezdik. Fakat biz Mısır’dan çıkmaya niyet ettiğimizde bayram bahanesiyle Kıptilerden aldığımız ziynet eşyalarını yanımızda getirmiş, geri vermemiştik. Onları Samiri’nin kazdırmış olduğu çukura attık. O da bizim gibi yanında bulunanları aynı çukura atarak bizi kandırdı.”* ifadeleriyle kendilerini savunmuşlardır. Hatta buna şöyle bir ilavede de bulunarak: *“Musa’nın Tur Dağı’na çıktuktan sonra dönmemesinin sebebi bizim Mısır’dan ayrılırken onlara ait yanımızda getirdiğimiz ziynetlerdir. Bir çukur kazarak bunları oraya atarak yakalım.”* diye kandırıldıklarını iddia etmişlerdir. Sonradan yapılan buzağı heykeline tapmalarını da şu şekilde açıklamak zorunda kalmışlardır: *“Şu buzağı heykeli sizin ve Musa’nın tanrısıdır. Musa bunu unuttu. Yerini bilemedi, hatta Tur Dağı’na kadar gitti bulamıyor.”¹⁵⁸⁹*

Hz. Musa Hz. Harun’a Kızıyor

Böylece İsrailoğulları yaptıkları hatadan ve işledikleri günah-tan masum olduklarını izah etmeye çalıştılar. Fakat onların işledikleri bu büyük günah akli yetilerini ve insani fonksiyonlarını gerektiği şekilde kullanmadıkları gerekçesiyle Kur’an-ı Kerim’de eleştirilmiştir: *“Peki bu insanlar, bu heykelin onların hiçbir isteğine cevap veremeyeceğini, onlara bir fayda ve zarar da vermeye gücünün yetmeyeceğini görmüyorlar mı?”¹⁵⁹⁰*

Bunun üzerine kardeşine dönerek: *“Musa dedi ki: ‘Ey Harun! Bunların doğru yoldan çıktıklarını görünce onları neden engel-*

1588 Taha, 20/86-87.

1589 Vehbi, s. 8/3329-3330.

1590 Taha, 20/89.

lemedin? Benim emirlerime uymaları gerekmez miydi? (Onları engellememekle) benim emrime karşı çıkmış olmadın mı?’ Harun şöyle karşılık verdi: ‘Ey anamın oğlu, canım kardeşim! Hele şu saçımı sakalımı bir bırak. Gerçek şu ki, ben senin bana, ‘İsrailoğulları arasına ayrılık soktun, sözümü dinlemedin demenden hep endişe ettim.’¹⁵⁹¹

Hiz. Musa, güçlü ve kızdığı zaman önünde kimsenin duramayacağı bir kimse idi.¹⁵⁹² O, mizacının ve samimiyetinin gereği, din konusunun çok özel ve hassas olduğu olgusundan hareketle, İsrailoğulları’nın fırsatları değerlendirerek buzağıyı tanrı edinmelerine asla tahammül edememiştir.¹⁵⁹³ Öncelikli olarak Tur Dağı’na çıkmadan önce kardeşini yerine vekil bıraktığı için¹⁵⁹⁴ o, Hiz. Harun’a yönelmiştir: Benden öğrendiğiniz tevhit inancından, O’nun ortağı olmadığı ve kulluğun O’na has kılınması gerektiği gibi hususlardan sonra “Allah’a kulluk yerine buzağıya tapınmak suretiyle bana ne kadar da kötü halef oldunuz!” ya da “Allah’tan başkasına kulluk edenlere engel olmamak suretiyle bana ne kadar kötü halef oldunuz!” diyerek¹⁵⁹⁵ sağ eliyle onun saçından, sol eliyle de sakalından tutarak hırpalamıştır.¹⁵⁹⁶ Hiz. Musa bu hareketi doğrudan insanı bir refleksle yapmıştır. Bu duruma açıklık getirmek ve masumiyetini ifade etmek bakımından Hiz. Harun, ana baba bir kardeş olmalarına karşılık merhamet duygularına hitap ederek ona, “Ey anamın oğlu” ifadesiyle karşılık vermiş, yaptığı hareket ve kullandığı ifadelerle düşmanlarını sevindirmemesi gerektiğini hatırlatmıştır.¹⁵⁹⁷ Ayrıca Hiz. Musa’nın annesinin iman edenler arasında olduğu, oğlu için büyük zorluklara kat-

1591 Taha, 20/92-94.

1592 A. Neccar, s. 299.

1593 Ebussuud, s. 5/633.

1594 Araf, 7/142.

1595 Zemahşerî, 2/988.

1596 Ebussuud, s. 5/634.

1597 Maturidi, s. 6/83; Razi, İsmetü’l-Enbiya, s. 104-105; Yazır, s. 4/2287-2288.

landığı ve acılar yaşadığı, bunun için Hz. Harun'un böyle bir ifade kullandığı belirtilmiştir.¹⁵⁹⁸

Hz. Harun, kavminin buzağıya tapmalarını engellemek için elinden geleni yapmıştır. Onlara nasihat etmiş, uyarıda bulunmuştur. Gücü yettiğinde kuvvet kullanarak onların bu kötü davranışlarından uzaklaşmasını sağlamaya çalışmış, bu yüzden ölümle yüz yüze gelmiştir. Fakat o, yumuşak huylu ve idarecilikte Hz. Musa kadar dirayetli olmadığı için¹⁵⁹⁹ bütün bu olup bitenlerin önüne geçememiş ve onların puta tapmalarına engel olamamıştır.¹⁶⁰⁰

Kur'an-ı Kerim'in açıklamalarından anlaşıldığı şekliyle Hz. Harun senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse öldüreceklerdi. Sen de şimdi bana düşmanları güldürme, beni onların yanında küçük düşürme, beni onlara karıştırma ve beni zalimlerle bir tutma, zira onların istediği zaten budur, onların yaygarasına kanma diyerek tepki göstermiş ve yaşadıklarını ona anlatmıştır.

Razî, Hz. Musa ile kardeşi Hz. Harun arasında geçen bu konuşmayı şöyle değerlendirmiştir: *"Harun (a.s.) İsrailoğullarının cahillerinin, Hz. Musa'nın buzağıya tapanlara kızgın olduğu gibi kendisine de kızgın olduğunu zannetmelerinden endişe duymuş, bunun için de Hz. Musa'ya 'Ey anamın oğlu! Bunlar beni zayıf gördüler. Az kaldı beni öldüreceklerdi. Buzağıya ibadeti terk etme konusunda bana itaat etmediler. Ben onları bundan nehyettim ama onları bundan alıkoymam için bana hiçbir yardımcı olmadı. Binaenaleyh sen, bana düşmanlarımı sevindirecek şey yapma. Onlar senin de düşmanlarındırlar. Çünkü bu topluluk, senin bana yaptığın bu davranışı, bana bir ikram olarak değil, beni küçük düşürme olarak görecektir."*¹⁶⁰¹

1598 Zemahşerî, s. 2/991-992.

1599 Hicazi, 2/346.

1600 Zemahşerî, s. 2/992.

1601 Razî, Tefsir, s. 11/80.

Olan olmuş, İsrailoğulları karakterlerine uygun olarak doğru yoldan ayrılmış ve buzağıya tapınmak suretiyle batılın bataklığına saplanmıştır. Hz. Musa kardeşi Hz. Harun'un yapmış olduğu duygusal konuşma ve açıklamalardan etkilenmiş, sakinleşmiş ve öfkeli tutumundan vazgeçmiştir. O, kardeşi Hz. Harun'un masumiyetini anladıktan sonra onu diğerleri yanında aklamak ve ondan razı olduğunu belirtmek amacıyla; onun da bazı kusurlarının olabileceği ihtimaliyle hem onun için hem de Tevrat levhalarını yere attığı ve kardeşine kızdığı için kendisi adına: *"Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla. Bize acı, bizi rahmetine ve şefkatine erenlerden eyle. Çünkü merhametlilerin en merhametlisi Sensin."*¹⁶⁰² diyerek Cenab-ı Allah'tan af dilemiştir.¹⁶⁰³ Böylece Hz. Harun'un buzağıya tapınmakla bir ilgisinin bulunmadığı, onu tanrı edinen kavmine gerekli öğütleri vermekte kusurlu olmadığı ve Cenab-ı Hakk'ın onu bağışladığı açıkça belirtilmiş, o, Tevrat'ın kendisiyle ilgili iddialarından ve ithamlarından kurtarılmıştır.

Ceza veya Af Dileme Yöntemi Olarak Nefislerin Öldürülmesi

İsrailoğulları'nın buzağıya tapması sonrasında onların bağışlanmaları için Hz. Musa'nın önerdiği yöntem Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade buyrulmaktadır: *"Bir vakit Musa kendi kavmine dedi ki: "Ey kavmim! Gerçekten siz bu buzağıya tapınmak suretiyle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratana dönüş, tövbe ederek nefislerinizi öldürün! ..."*¹⁶⁰⁴

Ayeti kerimede üç ayrı tema ele alınmaktadır.

1. İsrailoğulları buzağıya tapmak suretiyle büyük günah işlemiş ve kendilerine zulmetmiştir.

¹⁶⁰² Araf, 7/151.

¹⁶⁰³ Zemahşerî, s. 6/992.

¹⁶⁰⁴ Bakara, 2/54. Ayeti kerimede geçen "nefislerinizi öldürün" ifadesini, "İçinizden buzağıya tapanları öldürün." şeklinde tercüme edenler de olmuştur. Bk. Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 7.

2. Bu günden arınmak için tövbe etmeleri gerekmiştir.
3. Tövbelerinin kabul olmaları için nefislerini öldürmelerini istemiştir.

Bir anlamda Cenab-ı Allah, onlar nefislerini/kendilerini öldürmedikçe tövbelerini kabul etmeyeceğini ifade buyurmuştur. Ancak bunun ne anlama geldiği ve nasıl uygulanacağı açıkça belirtilmemiştir.

Ayeti kerimede geçen “*nefislerinizi öldürün*” ifadesi müfessirler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Burada şunu öncelikle hatırlatmakta yarar vardır ki, bu ifade Kur’an-ı Kerim’de geçmekle birlikte, buzağıya tapan kavminin işlediği günahdan arınmaları için, bir tür af dileme biçimi olarak, Hz. Musa tarafından önerilmektedir.

Bazıları, Hz. Musa tarafından seçilen yetmiş kişinin; “*Sen işittiyimiz, nefislerinizi öldürün!*” emrini veren Allah’tır diyorsun, fakat biz bu sözün Allah tarafından söylendiğine inanamıyoruz. Allah’ı görmeyince senin bu sözünü tasdik etmeyiz demek istemiştir. O da onları yadırgayarak nasihat etmiş, vazgeçirmeye çalışmıştır. Onlar nefislerini öldürmeyi ağır bulmuş, bu söze inanmamış, inanmayı Allah’ı görmekle ilişkilendirmiş ve ona: “*Ey Musa! Allah’ı aşikâr olarak bize göstermedikçe sana inanmayız dediler. O da: ‘Rabbim! Kendini bana göster ki, Sana bakayım’ dedi. Allah da ‘Beni asla göremezsin!’ dedi.*”¹⁶⁰⁵ Ayrıca denildiğine göre Cenab-ı Allah, onlara işledikleri günah karşılığında kendi kendilerini öldürmeyi keffaret olarak belirlemiş, Allah’a itaat edenlerin O’na karşı gelenleri öldürmelerini emrettiği belirtilmiştir.¹⁶⁰⁶

Kur’an-ı Kerim ve tarihi rivayetlerde “*nefislerinizi öldürün*” ifadesi, Hz. Musa’nın Tur Dağı’ndan döndüğünde kavmine nasihat kapsamında söylenmiş olup, İsrailoğulları’nın arasından seçilen yetmiş kişinin özür dilemek için Tur Dağı’na gittiğinde

¹⁶⁰⁵ Hicazi, 2/349.

¹⁶⁰⁶ Kara, s. 414.

söz konusu olmamıştır.¹⁶⁰⁷ Bu ifade bilim insanları tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.

Yazır, bu konuda şu üç ayrı değerlendirmeyi yapmaktadır:

1. Herkesin kendisini öldürmesi, intihar etmesidir ki böyle olsa muhatap olan kavimden bu emre uymayanların dışın-da kimse kalmaz. İstenilen bu değildir.
2. Müfessirlerin büyük çoğunluğunun belirttiğine göre örfe uygun olarak toplum içinde herkesin birbirini öldürmesi-dir. Rivayete göre, Hz. Musa Tur Dağı'ndan gelince toplu-mun tamamına kendinize yazık ettiniz demiş hem buzağı-ya tapanlara hem de onlara ses çıkarmayanlara/çıkarama-yanlara bu günahlarından derhal tövbe etmelerini, tövbe edenlerin tövbe etmeyenleri öldürmelerini emretmiştir. Yetmiş bin kişinin öldürüldüğü bu iç savaş başarılı bir şe-kilde tamamlanmıştır.
3. Mecazi bir yorumdur. Nefislerinizi öldürün yani günahla-rınıza pişman olarak şehevi arzulardan uzak durun. Tövbe ancak böyle durumlarda yararlı olur ve kabul edilir.¹⁶⁰⁸

İslam kaynaklarının bazısında ayeti kerimedeki “*nefislerinizi öldürünüz.*” ifadesin zahirine göre kendini paralamak, helak etmek şeklinde anlaşıldığı belirtildikten sonra şu bilgiler ak-tarılmaktadır: “*Bir görüşe göre birbirini öldürmeleri anlamın-da olup, buzağıya tapınmayanların tapınanları öldürmeleri emredilmektedir. Rivayete göre; bu emre muhatap olup da bu-zağıya tapınanları öldürmek durumunda olan kimse, evladını, babasını, yakınlarını onların içinde görüp bu yüzden Allah'ın emrini uygulayamaz, geri dururmuş. Bunun üzerine, Allah bir kara bulut ve simsiyah toz bulutu gönderip ortalığı karartmış; böylece kimse kimseyi göremez olmuş. Sonra herkesin evlerinin*

1607 Bk. Zemaşerî, s. 2/998; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/ 3091-3092; Razî, Tefsir, s. 11/88-89; Vanî, s. 398; Yazır, s. 4/2292-2293; Vehbi, s. 5/1768-176; Kur'an Yolu, s. 2/598.

1608 Yazır, s. 1/355-356.

*avlusunda toplanmasını, buzağıya tapınmayanların elline kılıçlarını almalarını emretmiş; ardından da 'Sabredin kim kendini kaçırsa eliyle ya da ayağıyla kendini muhafaza etmeye kalkışırsa Allah'ın laneti onun üzerine olsun!' buyurmuştur. Onlar da hep bir ağızdan 'Amin!' demişler; sonra akşama kadar buzağıya tapanları öldürmüşlerdir. Nihayet Musa ve Harun (a.s.) ellerini açarak; 'Allah'im! İsrailoğulları helak oldu; geriye kalanları affet.' diye dua etmişler. Bunun üzerine bulut açılmış; yalın kılıçları ellerinden düşürmüş... Öldürülen İsrailoğulları'nın sayısı yetmiş bini bulmuş imiş.'*¹⁶⁰⁹

A. Neccar, bütün bu yaşananlardan sonra Cenab-ı Allah'ın onlar birbirlerini öldürmedikçe tövbelerini kabul etmeyeceğini,¹⁶¹⁰ Hz. Musa'ya ister yakını ister kardeşi, isterse buna benzer her kim olursa olsun, her insanın karşısındakini öldürmesini emrettiğini, bunun üzerine çok sayıda insan öldüğünü ve böylece İsrailoğulları'nın bağışladığını söylemektedir.¹⁶¹¹

Buradaki emrin farzı kifaye türünden olduğunu belirten Yazır ayeti kerimede ki çoğul ifadesini; *"Farzı kifayede esas olan, bazı görevler topluma yönelik olması dolayısıyla en azından onu toplumun bazı fertleri yerine getirmelidir. Aksi halde bütün toplumun sorumlu tutulur."* şeklinde yorumlamıştır.¹⁶¹²

Hz. Musa, yaşanan bu olay sonrasında; *"Rabbim! Dileseydin onları daha önce (buzağıya taptıklarında), beni de (Seni görmek istediğim zaman) helak ederdin. İçimizden bazı beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi şimdi helak mı edeceksin? (İnanıyoruz ki) bütün bunlar Senin imtihanından başka bir şey değildir. Ey Rabbimiz! Bizi koruyup gözeten Sensin. O halde bizi bağışla, bize merhamet et, acı. Çünkü Sen çok bağışlayıcısın. 'Rabbimiz! Bize dünyada da ahirette de iyi ve güzel şeyler ihsan eyle! Biz*

1609 Taberî, s. 1/424, 428; Zemahşerî, s. 1/380; İbn Kesîr, Kasas, s. 330; Vani, s. 397.

1610 A. Neccar, s. 306.

1611 A. Neccar, 300.

1612 Yazır, s. 1/358.

(buzağıya tapma günahından) samimiyetle tövbe edip Sana yöneldik.”¹⁶¹³

Buzağıya tapanların cezalandırılmaları konusu, ayeti kerimedeki cezalandırma yöntemi olarak ifade edilen “*Nefislerinizi öldürünüz.*”¹⁶¹⁴ kavramı etrafında yoğunluk kazanmıştır. Bazıları bu ifadeyi etimolojik anlamada kullanarak intihar, bazıları birbirini öldürme, bazıları da nefsi terbiye şeklinde değerlendirmişlerdir. Yukarıdaki mealde “*Hışmına uğrayacaklar*” şeklinde naklettiğimiz “*gazap*” kavramını açıklarken İbn Kesîr şöyle demektedir: “*Buzağıya tapmalarından ötürü İsrailoğulları’na erişen gazaba gelince; Allah Teâla onların tövbesini kabul buyurmamış ve nihayet birbirlerini öldürmüşlerdir.*” O, “*zillet*” kavramını da onların bu davranışlarını dünya hayatında horlanma şeklinde yorumlamıştır.¹⁶¹⁵ Hicazi, benzer yorumlar yaparak; onlara ahirette verilecek cezanın Allah tarafından bilineceğini ancak işledikleri bu günah sebebiyle insanlar tarafından küçük düşürülmeleri ve yurtlarından çıkarılacakları sebebiyle dünya hayatında aşağılanacaklarını ve zillete uğrayacaklarını belirtmiştir.¹⁶¹⁶

Razî, İsrailoğulları’nın işledikleri günah sebebiyle tövbe etmek için kendilerini öldürmeleri şeklinde Allah’ın gazabına uğradıklarını, cezalarını çektiklerini, bunun karşılığı olarak da Cenab-ı Allah’ın onların tövbelerini kabul ettiğini ileri sürmüştür.¹⁶¹⁷

1613 Araf, 7/156.

1614 Bakara, 2/54.

1615 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3088. Bu konu Tevrat’ta şöyle geçmektedir: Musa halkın başıboş hale geldiğini gördü. Çünkü Harun onları dizginlememiş, düşmanlarına alay konusu olmalarına neden olmuştu. Musa ordugahın girişinde durdu. ‘Rab’den yana olanlar yanıma gelsin!’ dedi. Bütün Levililer çevresine toplandı. Musa şöyle dedi: ‘İsrail’in tanrısı Rab diyor ki, herkes kılıcını kuşansın. Ordugahta kapı kapı dolaşarak, kardeşini, komşusunu, yakınını öldürsün.’ Levililer Musa’nın buyruğunu yerine getirdiler. O gün halktan üç bine yakın adam öldürüldü. Musa: ‘Bugün kendinizi Rabb’e adanmış oldunuz.’ dedi. Herkes öz oğluna, öz kardeşine düşman kesildiği için bugün Rab sizi kutsadı.” (Mısır’dan Çıkış, 32/25-29.)

1616 Hicazi, s. 2/347.

1617 Razî, Tefsir, s. 11/81-82.

Vanî, Bakara suresi 2/54. ayeti kerimesini gerekçe göstererek İsrailoğulları'nın Hz. Musa Tur Dağı'ndan inmeden önce işledikleri bu büyük günah sebebiyle tövbe ettiklerini ve burada ifade buyrulan *"Nefislerinizi öldürün!"* emrini kötü duygularınızı öldürün şeklinde tefsir ettikten sonra kendisiyle çelişen şu ifadelere yer vermiştir:

"Yani tövbe ederek kendinizi arındırın. Çünkü siz gönderilen mucizelere rağmen bu çirkin işi yaptınız. Sizin hakkınızda verilecek hüküm, diğer tövbekârlar hakkında verilen hüküm gibi değildir. Zira her yönüyle gayba inanıyordunuz. Tövbenizin tam olması imanından ayrılmayan on iki bin kişinin buzağıya tapanları öldürmesiyle olacaktır. Burada kendinizi (nefislerinizi) ifadesi kullanılması onların nesep ve din konusunda tek kişiymiş gibi görülmesindendir. 'Böyle yapmanız Yaratıcımız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur.'"¹⁶¹⁸

Bütün bu açıklamalardan İsrailoğulları'nın buzağıya tapanlarının sonrasında tövbe etseler bile, kendilerini öldürmek suretiyle ilahi gazap ve zillete uğradıkları anlaşılmaktadır. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de bu konudaki ayeti kerimelerin açık anlamından onların dünya hayatında uğradıkları gazap ve zillet çok açıklanmamış, yaşadıkları sürece ilahi nimetlerden ve insani faziletlerden mahrum yaşayacaklarına dair bilgiler verilmiş, tövbe ettikleri ve tövbelerinin kabul edildiği kanaati oluşmuştur.¹⁶¹⁹ Yazır, *"Ey Musa! Buzağı heykelini tanrı edinen bu kimseler, daha bu dünya hayatında iken Rablerinin hışmına uğrayacaklar, zillet içinde bir hayat süreceklerdir. İşte Biz, putları tanrı edinerek Bize iftira edenleri böyle cezalandırırız."*¹⁶²⁰ ayeti kerimesini onların işledikleri günahın geleceğe dönük ve özellikle ahirette çok acıklı bir azap şeklinde olacağını belirttikten sonra dünya hayatında da kendilerini ve çocuklarını

¹⁶¹⁸ Vanî, s. 397.

¹⁶¹⁹ Araf, 7/151-153.

¹⁶²⁰ Araf, 7/152.

etkileyecek müthiş bir zillet olarak nitelemiştir.¹⁶²¹

İsrailoğulları'nın altın buzağı sonrasında yaşadıklarıyla ilgili bilgilerin pek çoğu Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan İsrailiyat kaynaklı abartılı rivayetlere dayanmaktadır. İsrailoğulları tarihinde çeşitli konularda verilen rakamlarda da benzeri abartıların etkisi görülmektedir. Onların *"Nefislerinizi öldürün"* ilahi hükmü karşısında başlarına gelenleri anlatırken verilen rakamlar bu türden rakamlardır ve gerçekte alakası bulunmamaktadır. Tevrat'ta Levililerin Hz. Musa öncülüğünde üç bin kişiyi öldürmesi şeklinde bir rakamdan söz edilmektedir.¹⁶²² Burada cezalandırmanın emir ve şekli bizzat Tanrı'nın tarafından yapılmış, ceza emrini tebliğ eden ve uygulayan insanlar olmuştur.¹⁶²³ Bu çelişkilerden kurtulmanın kanımca en kolay ve gerçekçi yolu; ayeti kerimede geçen bu ibareyi zahiri manasıyla değil de nefislerinizi terbiye edin, haktan batıla yönelmeyin, Allah'a kulluktan vazgeçmeyin, şımarmayın, azgınlaşmayın şeklinde anlamak olsa gerektir. Nitekim Kuşeyri de buna benzer ifadeleri kullanarak şöyle demektedir: *"Gerçekte nefsi öldürmek, nefsin güç ve kudret iddiasından uzaklaşmak veya nefse ait herhangi bir işi görmekten yüz çevirmek, nefsin iddialarını reddetmektir. Aynı zamanda nefsi öldürmek, bütün işleri Allah'a havale etmek, insanın kendi irade ve ihtiyarından uzaklaşması, beşeriyet izlerini silmek demektir."*¹⁶²⁴

Hız. Musa Önderliğinde Toplu Tövbe

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'nın Tur Dağı'na çıkmasından sonra Samiri tarafından buzağının yapılması esnasında ve sonrasında yaşadıkları olaylar, İslam kaynaklarında detaylı fakat iç içe girmiş olarak anlatılmaktadır. Puta tapıcılık konusunda

¹⁶²¹ Yazır, s. 4/2288-2289.

¹⁶²² Bk. Mısır'dan Çıkış, 32/27-29; Kurt, s. 73.

¹⁶²³ Kurt, s. 73.

¹⁶²⁴ Kuşeyri, s. 1-2/68.

bütününüyle bir toplum suçlanmış, Hz. Harun ve yanındaki sınırlı sayıda kimsenin onlara müdahalede yeterli olamadıkları üzerinde durulmuştur.¹⁶²⁵ Bu süreçte gelişen olaylara bakıldığında bu sınırlı sayıdaki insanların buzağıya tapmadıkları, fakat ona tapanlara müdahale etmedikleri veya edemedikleri konusu tartışılmıştır.¹⁶²⁶

Hz. Musa'nın ilk tepkisinden sonra toplumsal refleks veya pişmanlık sonucu, tövbe ve bağışlanma arzusu öne çıkmış, bu amaçla toplumun tamamının affına vesile olmak üzere kavmi arasından tövbe etmek üzere yetmiş kişinin seçilip ilahi huzura getirilmesi kendisine vahyedilmiştir.¹⁶²⁷ *"Musa, Bizim tayin ettiğimiz yer ve zamanda af dilemek için halkından yetmiş kişi seçti."*¹⁶²⁸ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere, İsrailoğulları'nın buzağıya taparak işledikleri günahtan arınmaları için Rablerinden af dilemeleri ve nihayet O'na itaat etmeleri konusundaki sözleşmeyi yenilemeleri için yetmiş kişi Tur Dağı'na çağırılmıştır.¹⁶²⁹ Söylenildiğine göre Allah Teâla Hz. Musa'ya İsrailoğulları'ndan buzağıya tapanlar¹⁶³⁰ veya tapmayanlar¹⁶³¹ arasından seçildiği tartışmalı olan bu yetmiş kişinin işlenen günahı itiraf ve tövbe etmek üzere nerede ve ne zaman buluşacaklarını bildirmiştir.

Rivayete göre; Hz. Musa emredilenleri yerine getirmek için her bir kabileden altı kişi olmak üzere toplam yetmiş iki adam seçmiştir. Bunların toplam sayısı yetmişten fazla olduğu için o iki kişinin katılmamasını istemiş, fakat bu hususta kabileler arasında anlaşma sağlanamamış, bunun üzerine *"Geride kalanlara da katılanların sevabı verilecektir."* deyince Kâleb ile Yuşa bu gurup içinde yer almamıştır. Hz. Musa, seçilen yetmiş

1625 Zemahşerî, s. 2/1008; Sabunî, 4. Fasukül, s. 47.

1626 Razi, Tefsir, s. 11/89-90.

1627 Bk. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 168.

1628 Araf, 7/155.

1629 Mevdudî, s. 2/99.

1630 Mahmud, s. 285: Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/77.

1631 Sabunî, 4. Fasikül, s. 45.

kişiyi dua ve tövbe öncesi oruç tutmalarını, temizliğe riayet etmelerini, üzerlerindeki elbiselerini temizlemelerini emretmiş sonra da onları yanına alarak, af dilemek, dua ve niyazda bulunmak için, daha önce Cenab-ı Allah'ın kendisiyle konuştuğu Tur Dağı'na ikinci kere gitmiştir.¹⁶³²

Kaynakların büyük çoğunda yer almamakla birlikte İbn Kesîr, çeşitli kaynaklardan derlediği bilgileri esas alarak, seçilen yetmiş kişinin, aralarında Hz. Musa, Hz. Harun'la birlikte Hz. Yuşa'nın da bulunduğu İsariloğulları'nın en bilginleri ve hayırlarından oluşan yetmiş kişinin buzağıya tapanlar adına tövbe etmek için toplandıklarını belirtmiştir.¹⁶³³

Bu durumda Hz. Musa'nın hem Tevrat'ı almak hem de İsariloğulları'nın altın buzağıya tapmak suretiyle işledikleri günah-tan arınmaları için iki sefer Tur Dağı'na çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁶³⁴ Bunların her ikisinde de Cenab-ı Allah'ın görülmesi söz konusu olduğu için bu iki olayın birbirine karışmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Hz. Musa'nın belirlenen yetmiş kişiyle Tevrat'ı almak için mi, yoksa İsariloğulları'nın buzağıya tapmasından sonra günahlarından tövbe etmeleri için mi Tur Dağı'na çıktığı konusunda müfessirler görüş ayrılığına düşmüştür.

Ancak bunlardan birincisinde Hz. Musa, ikincisinde ise kavmi Cenab-ı Allah'ı görmek istemiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah ile Tur Dağı'ndaki ilk buluşmasında O'nu gözleriyle görmek istediğinde dağın sallanmasıyla kendinden geçip yere yığıldığı bildirilirken, bu esnada söz konusu yetmiş kişiden söz edilmemiştir. Bu durum onların belirlenen yerde ikinci buluşmasında söz konusu olmuştur.¹⁶³⁵

1632 Taberi, s. 1/427; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3092, Kasas, s. 331; Vanî, s. 398.

1633 İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3091-3092; Kasas, s. 331. Ayrıca bk. Mutavî, s. 115.

1634 Vanî, s. 398.

1635 Kur'an Yolu, s. 2/598.

Tövbe İçin Tur Dağı'na Çıkılıyor

Hz. Musa, seçtiği kişilere önce Cenab-ı Allah'a yönelmelerini, yaptıkları yanlış ve işledikleri günahtan ötürü O'na tövbe etmelerini ve temizlenmelerini söyledi. Onlar kendilerine ulaşacak ceza ile korkarken Hz. Musa Cenab-ı Allah'a dua ve niyazda bulunuyordu.¹⁶³⁶

Hz. Musa ve seçtiği yetmiş kişi Tur Dağı'nda dua mahalline yaklaştıklarında her tarafı bulut/sis kaplamış, görüş noktasının sıfır olduğu bir vaziyette iken Hz. Musa sisin içine girmiş ve yanındakilerin de girmelerini istemiş, hepsi birlikte onun içinde kalmıştır. Bir rivayete göre; Hz. Musa, seçilen bu yetmiş kişi ile kendilerine bildirilen yere geldiğinde onlar: *"Ey Allah'ımız! Bizden önce kimseye vermediğini, bizden sonra kimseye vermeyeceğini bize ver."* şeklinde dua ettiklerinde Cenabı Allah bundan hoşlanmamıştır.¹⁶³⁷

O sıra Hz. Musa, Cenab-ı Allah ile görüşmüş ve O'nun nurundan, bakan herkesi gözleri kamaşmıştır. Onların hepsi birlikte secdeye kapanmıştır. Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Musa şöyle dua etmiştir: Buzağıyı tanrı kabul ettiler ve ona tapındılar. Biz bu yüzden buraya günahlarımızdan af dilemeye ve onlara tövbe etmeye geldik. Sen her türlü noksan sıfatlardan münezzehsin. Bizi içimizdeki beyinsizler yüzünden helak edecek misin? Onların bu tapınmaları senin hükmün ve takdirinle olmuş bir imtihandır. Onlar bu imtihanı kaybettiler. Zira senin imtihanın, istediğini dalaletle istediğini de hidayete götürür.¹⁶³⁸ Bu arada Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya şunu yap, şunu yapma şeklinde bazı emir ve yasakları bildirmiş, bunu da yanında bulunan yetmiş kişi işitmiştir. Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah ile konuşması bitince sis dağılmış ve o kavmiyle görüşmüştür.¹⁶³⁹

1636 Mahmud, s. 285-286.

1637 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/3091.

1638 Araf, 7/155-156. Krş. Mahmud, s. 286

1639 Taberî, s. 1/427; İbn Kesir, Kasas, s. 332.

Bunlar, Hz. Musa ile birlikte Tur Dağı'na giderek işledikleri günahı af dilemek için her kabilenin önde gelen isimleri ve buzağıya tapmayanlar arasından seçilmiş olmalarına rağmen, hala iman konusunda bir türlü olgunlaşmamış, genetiklerinde olan o şüpheli ve isyankâr tavırları devreye girerek Hz. Musa'nın emirlerine karşı çıkmış, tepki göstermişlerdir.¹⁶⁴⁰ *"Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe bu sözü sana söyleyenin O 'Allah' olduğuna kesinlikle inanmayız."*¹⁶⁴¹ demiştir. *"...Onların bir kısmı Allah'ın kelamını dinliyorlar ve onu doğru olarak anladıkları halde bile bile tahrif ediyor, içindeki gerçekleri gizliyorlar."*¹⁶⁴² şeklinde onların bu tutum ve davranışları kınanmıştır.

Yetmişleri Yıldırım Çarpıyor

İsrailoğulları arasından seçilen bu kişiler, işledikleri günahlara tövbe edip Cenab-ı Allah'tan af dileyebilecekleri yerde, biz senin risaletini ve getirdiğin Tevrat'ı, Allah'ı apaçık görüp Tevrat'ı sana indirdiğini haber vermedikçe tasdik etmeyiz,¹⁶⁴³ *"Ey Musa! Biz Allah'ı kendi gözlerimizle açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"* demişler. Bazı kaynaklarda tövbe edenler, Hz. Musa'nın kiminle ve ne konuştuğunu merak edip onun konuştuğu varlığın Cenab-ı Allah olduğunu öğrendikleri vakit, O'nu çıplak gözle görmeden bu söylenilenlere inanmayacaklarını söylerken Maturidi'nin değerlendirmeleri; onların, Hz. Musa'nın peygamberliğini ve Tevrat'ı tartışma konusu yaptıklarını göstermektedir.

Hz. Musa, tövbe edenlerin yanında bulunduğu, bizzat onların bağışlanması talebiyle Cenab-ı Allah'a yalvarıp dua ettiği ve O'nunla konuştuğu bir sırada bu kişilerin ona inanmayarak

1640 İbn Kesîr, Kasas, s. 331; Yazır, s. 4/2293.

1641 Bakara, 2/55. Köksal, Peygambereler Tarihi, s. 2/76-77.

1642 Bakara, 2/75.

1643 Maturidi, s. 1/161. Ayrıca bk. Mutavi', s. 115-116

Allah'ı doğrudan görmek istemeleri ve O'nu çıplak gözle görmeden inanmayacakları gibi akla ziyan gereksiz beklentileri, tövbe esnasında takındıkları olumsuz ve isyankâr tavır sonrasında üzerine, şiddetli bir gürültüyle onları yıldırım çarpmış, onlar ölmüş veya bayılmıştır.¹⁶⁴⁴ *"...Onları şiddetli bir sarsıntı yakalayınca Musa şöyle dua etti: 'Rabbim! Dileseydin onları daha önce (buzağıya taptıklarında), beni de (Seni görmek istediğim zaman) helak ederdin...'"*¹⁶⁴⁵ diyerek Hz. Musa çok üzül-düğünü belirtmiş ve *"İçimizden bazı beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin?"*¹⁶⁴⁶ diyerek buzağıya tapanların işledikleri günahın sorumlu tutulmamalarını istemiştir.

İsrailoğulları, yıldırımın dehşetinden bir süre ölü gibi (baygın) kaldıktan veya öldükten sonra şükretmeleri için ayıltılmış/diriltmiştir.¹⁶⁴⁷ Bu esnada gelişen olaylar ve yaşadıkları olumsuzluklar çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları onların gerçekten öldürüldükleri şeklinde yorum yapmış ise de ayeti kerimenin açık anlamından ölmedikleri, baygın düştükleri anlaşılmaktadır.¹⁶⁴⁸ *"Yıldırım dehşetinden bir süre ölü gibi (baygın) kalmanızdan sonra şükretmeniz için sizi ayıltmıştır."*¹⁶⁴⁹

Bazı kaynaklarda bu olaylar izah edilirken *"sümme bea'sna-küm min ba'di mevtiküm"* (ölümünüzden sonra sizi dirilttik) ifadesini lügat anlamında değerlendirenler; Hz. Musa'nın yanında tövbe için gelenlerin bu şiddetli sarsıntıdan öldüklerini, bir gece ve gündüz böylece kaldıklarını ileri sürerler. Hz. Musa'nın kendine geldikten sonra gördüğü manzara üzerine ağlayarak onların diriltilmesi için şöyle dua ettiğini naklederler: *"Rabbim! Eğer isteseydin denizde boğarak veya Firavun'un*

1644 Bakara, 2/55-56. Krş, Araf, 7/155.

1645 Araf, 7/155.

1646 Araf, 7/155.

1647 Bk. Bakara, 2/55-56. Bk. Taberî, s. 1/427; Yazır, s. 4/2293.

1648 Maturidi, s. 1/162.

1649 Bakara, 2/56.

tuzağına düşürerek yahut başka bir şekilde bizi daha önce öldürdün. Senin lütf-u kereminle çeşitli belalardan kurtulduk. Kereminle bu insanları dirilteceğini umuyorum. Ey Allah'ım şimdi ben İsrailoğulları'na ne diyeceğim? Aksi halde benim peşimden kimse gelmez. Onların en hayırlılarını af ve özür dilemek için sözleştiğimiz yere getirdiğimde sen onları öldürdün. Keşke bundan önce onları da beni de helak etseydin!”¹⁶⁵⁰

Bu konu detaya girilmeksizin Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

“Musa, Bizim tayin ettiğimiz yer ve zamanda af dilemek için halkından yetmiş kişi seçti. ‘Onlar, orada Allah’ı açıkça görmek istediler. Bunun üzerine) şiddetli bir sarsıntı (yıldırım) yakalayıncaya Musa şöyle dua etti: ‘Rabbim! Dileseydin daha önce onları (buzağıya taptıklarında) beni de (Seni görmek istediğim zaman) helak ederdin. İçimizden bazı beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi şimdi mi helak edeceksin? (İnanıyoruz ki) bütün bunlar Senin imtihanından başka bir şey değildir. Sen bu imtihanla dilediğini doğru yoldan uzaklaştırır, dilediğini de hidayete erdirirsin. Ey Rabbimiz! Bizi koruyup gözetene Sensin. O halde bizi bağışla, bize merhamet et, acı. Çünkü Sen çok bağışlayıcısın. Rabbimiz! Bize dünyada da ahirette de iyi ve güzel şeyler ihsan eyle! Biz (buzağıya tapma günahından) samimiyetle tövbe edip Sana yöneldik.”¹⁶⁵¹ şeklinde dua ederek kavminden hiç kimsenin helak olmadığını dolaylı bir şekilde belirtmiş, Cenab-ı Allah'tan kendisi ve yanındakilerin bağışlanmalarını talep etmiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah rahmetinin inanan inanmayan herkesi ve her şeyi kuşattığını, fakat rahmetin herkese eşit verilmediğini¹⁶⁵² belirterek şöyle buyurmuştur:

“Allah da şöyle buyurdu: ‘Ben dilediğimi azabıma çarptırma gücüne sahibim. Rahmet ve şefkatim ise her şeyi kuşatmıştır. Fa-

1650 Taberi, s. 1/428; Vanî, s. 398; Sabunî, 4. Fasikül, s. 46, Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/77.

1651 Araf, 7/155-156

1652 Yazır, s. 4/2295-2296.

kat Ben rahmet ve şefkatimi tevhit inancını koruma konusunda duyarlı ve bilinçli davrananlara, ihtiyaç sahiplerine yardım ederek nefislerini arındıranlara ve ayetlerime yürekten inananlara tahsis edeceğim.”¹⁶⁵³

Hz. Musa'nın, “İçimizden bazı beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin?”¹⁶⁵⁴ sözünün muhatabı, Tur Dağı'na gittiği esnada buzağı yapan ve ona tapanlar mıdır? Yoksa Hz. Musa'nın, toplum arasından seçtiği yetmiş kişinin, işlenen günahattan arınma istedikleri bir sırada, Cenab-ı Allah'ı görmek istemeleri sebebiyle mi söylediği üzerinde durulmuştur. Bu konuda Razî, tövbe-kârlar arasında inkârcıların bulunmayacağını hatırlatarak bundan buzağıya tapanların kastedildiğini belirtmiştir.¹⁶⁵⁵

Bu duadan sonra Cenab-ı Allah bir açıklık ihsan eylemiş, tövbe için gelenlerin akılları başlarına gelmiştir.¹⁶⁵⁶ Bunun yanında bazı kaynaklarda İsrailoğulları'nın, işlediği günahattan kurtulmak için dua ettiklerinde; Cenab-ı Allah'ın ceza olarak, onlardan bazılarının bazıları tarafından öldürülmesinden sonra ancak dualarının kabul ettiğine dair bilgiler bulunsa da¹⁶⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de bunlar yer almamaktadır.

İsrailoğulları'nın Bu Tutumu Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Hz. İbrahim soyundan gelmelerine ve aralarından birçok peygamber çıkmasına rağmen İsrailoğulları'nın dini hayatlarında çok büyük zikzaklar yaşanmıştır. Özellikle Mısır'daki esaret dönemlerinde onlar büyük bir değişime uğramışlar, atalarından devraldıkları kutsal emaneti büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Hz. Musa'nın peygamber ve kurtarıcı olarak gönderildiği

1653 Araf, 7/156.

1654 Araf, 7/155.

1655 Razî, Tefsir, s. 11/90

1656 Yazır, s. 1/357.

1657 Sabunî, 4. Fasikül, s. 45.

dönemlerde bile o aralarında bulunmasına rağmen, İsrailoğulları bu inanç zafiyetinin etkilerinden kurtulamamış ve bu durum onlarda bir kimlik ve karakter haline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak onlar, Mısır'dan çıktıkları vakit, yol güzergâhında gördükleri sığır putuna tapınılan bir inanç sistemine duydukları özentiden dolayı Hz. Musa'dan kendileri için put yapmasını istemiştir. Onlar, kutsal topraklara gitmeleri emredildiği halde, orada yaşayan topluluktan korktukları için bu ilahi emri çiğnemiştir. Onlar, Hz. Musa Tur Dağı'na çıktığı zaman Samiri'nin yaptığı buzağı heykeline tapmış, işledikleri günden ötürü tövbe ederlerken Allah'ı gözleriyle görmeden inanmayacaklarını belirtmiştir. Bütün bunlara karşılık kendilerine ağır cezalar verilmemiştir.

İyi niyetle bakıldığında İsrailoğulları'nın, Tevrat kendilerine verilmeden önce, ondaki emir ve yasaklar konusunda bilgi sahibi olmadıkları için bu tür günahları işlemiş olmaları da ihtimal dâhilindedir.¹⁶⁵⁸ Fakat İsrailoğulları hakkındaki bu hüsnüzanın Kur'an-ı Kerimde olmadığı görülmektedir. *"Ey Musa! Buzağı heykelini tanrı edinen bu kimseler, daha bu dünya hayatında iken Rablerinin hışmına uğrayacaklar, zillet içinde bir hayat süreceklerdir. İşte biz, putları tanrı edinerek Bize iftira edenleri böyle cezalandırırız."*¹⁶⁵⁹ ayeti kerimesinde işaret buyrulduğu üzere dünyevi cezalara çarptırılmıştır. Ancak bir sonraki ayeti kerimede; *"Ancak, kötü işler yapanlar daha sonra tövbe edip yürekte iman ederlerse, unutma ki, böyle bir tövbe ve imandan sonra artık Rabbin çok bağışlayıcı ve merhametlidir."*¹⁶⁶⁰ ifadeyle, işledikleri günden pişman olup tövbe etmeleri halinde onlara, Cenab-ı Allah'ın tövbekarları bağışlayacağı ümidi verilmiştir. Sonunda *"...Yine de onları affettik..."*¹⁶⁶¹ buyrulurak onların bağışlandığı vurgulanmıştır.

1658 Meral, s. 137-138.

1659 Araf, 7/152.

1660 Araf, 7/153.

1661 Bk. Nisa, 4/153. Krş. Bakara, 2/51-52.

Zemahşerî, Hz. Musa'nın dağa çıkma olayını ve orada Cenab-ı Allah'ın görülmesi meselesini farklı yorumlamıştır. *"Onun Allah'ı görme talebinin sebebi, kendilerini beyinsiz ve sapkın olarak niteleyip teberri ettiği bu kimseleri (yetmiş kişiyi) susturmak, taleplerinin yanlışlığını itiraf ettirmektir. Zira onlar Allah'ı görmeyi talep ettiklerinde Hz. Musa onları yadırgamış, hatalarını bildirmiş, hakkı kendilerine anlatmış, fakat onlar inat etmişlerdir. Hatta inatta iyice aşırı giderek, 'Hayır, kesinlikle görmek istiyoruz! Allah'ı açıkça görmeden sana asla iman etmeyiz!' demişlerdir. Bu yüzden Hz. Musa onlara bunun imkânsız olduğunu belirten ilahi kelâmı, yani 'Sen beni asla göremezsin' şeklindeki ilahi fermanını bizzat işittirerek emin olmalarını, içlerine düşen şüphenin ortadan kalkmasını istemiş; 'Ya Rabbi! Bana kendini göster de Sana bakayım.' ifadesini bu yüzden kullanmıştır. Bunun üzerine Cenab-ı Allah, 'Beni asla göremezsin.'¹⁶⁶² şeklinde cevap vermiştir. Bu talep üzerine dağ sarsılmış, hepsi düşüp bayılmıştır. Hz. Musa bu duruma çok üzülmüş, kavminin ileri gelenlerinin böyle bir istekte bulunmalarından önce ölmeyi daha uygun bulacağını, yani keşke ben ölseydim de bunları duymasaydım dercesine: 'Ya Rabbi! Dileseydin beni de onları da daha önce helak ederdin.'¹⁶⁶³ ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁶⁴ Böylece o, Hz. Musa'nın Tevrat'ı almak için tek başına gittiğinde Tur Dağı'nda yaşadıklarıyla, kavminden seçtiği yetmiş kişinin farklı bir zamanda yaşadığı olayı birleştirmiştir. Ayrıca yadırgadığı, kavminin Allah'ı görme isteğini bizzat kendisinin dile getirdiğini nakletmiştir."¹⁶⁶⁵*

Vanî, *"sümme be'asnaküm min ba'di mevtiküm lealleküm teşkürun."*¹⁶⁶⁶ ayeti kerimesini; *"Belki şükredersiniz diye öldükten sonra sizi tekrar dirilttik."* şeklinde tercüme etmiş ve buradaki

1662 Araf, 7/143.

1663 Araf, 7/155.

1664 Zemahşerî, s. 2/968, 2/998.

1665 Bu konuda geniş bilgi için bk. Razî, Tefsir, s. 11/88-94.

1666 Bakara, 2/56.

ölüm olayını gerçek anlamda bir ölüm olarak anlamıştır.¹⁶⁶⁷

Yazır, onların ölmediklerini, kımıldamaya dermanları kalmamış vaziyette durduklarını, böylece ölüm haline geldiklerini belirterek “*Bakıp dururken yıldırım çarpmıştı, ölmüş idiniz.*” şeklinde yorumladıklarını, bunun “*Siz bakıp duruyordunuz.*” ilahi beyanına uymadığı için yanlış olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre bu durum bir toplumun ölümü seviyesinde bir musibet olup, ondan kurtuluş da o toplumun tekrar hayata dönmesidir.¹⁶⁶⁸

Vehbi Efendi, bu konuda farklı bir rivayetten yola çıkarak, yukarıda mealini sunduğumuz ayeti kerimede Cenab-ı Allah’ın muradının öldürmek olmadığını, eğer öyle olsaydı kavmini ve kendisini çoktan öldürebileceğini belirtmiştir. O kendisiyle birlikte tövbe etmek üzere belirlenen yere giden yetmiş kişinin ölmesi durumunda Hz. Musa’nın kavminin yanına döndüğünde ne cevap vereceğini bilemediği için onların yeniden hayata dönmelerini Cenab-ı Allah’tan istemesi üzerine tekrar hayata döndüklerini nakletmektedir.¹⁶⁶⁹

İsrailoğulları’nın Cenab-ı Allah’ı görme istekleri sonrasında yıldırım çarpması, gerçeği öğrenmek değil, güçlük çıkartmak ve inat olsun diye soru yöneltmiş olmaları olarak yorumlanmıştır.¹⁶⁷⁰ İsrailoğulları’nı azabın yakalaması, onların Cenab-ı Allah’ı görmek istemelerinden değil peygamberliğinin mucizelerini kendilerine gösterdikten sonra da Hz. Musa’yı inkâr etmeleri sebebiyle olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü sadece görmek istediklerinden dolayı azap onları yakalamış olsaydı “*Rabbim, bana zatını göster, sana bakayım.*”¹⁶⁷¹ sözünden dolayı buna bizzat Hz. Musa’nın öncelikle maruz kalacağı şeklinde

1667 Vanî, s. 399.

1668 Yazır, s. 1/357-358; 4/2293.

1669 Vehbi, s. 5/1769.

1670 Maturidi, s. 1/162; 4/105.

1671 Araf, 7/143.

yorumlayanlar da olmuştur.¹⁶⁷²

İslami literatürde Hz. Musa'nın Tevrat'ı almak üzere belli bir program dahilinde ve belirlenen vakitte Tur Dağı'na çıkması ve orada yaşananlarla, orada bulunduğu sırada kavminin içine düştüğü inanç zafiyeti, buzağıya tapmaları ve sonrasında yaşanan olaylar iç içe girmiş bulunmaktadır. Kaynaklarda konuyla alakalı detaylı bir şekilde anlatılan bilgiler iki yönden tashihe muhtaç görünmektedir. Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgiler esas alındığında; Hz. Musa, Cenab-ı Allah ile perde arkasından doğrudan konuşmuş, kendisine kutsal metinler verilmiş ve bu nazik ortamda Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah'ı görmek istemesi üzerine, karşıdaki dağa bakması istenerek, bunun mümkün olmayacağı gösterilmiştir. Hz. Musa'nın Tevrat'ı almak için Tur Dağı'na çıkması ve bu arada onun Cenab-ı Allah ile konuşması ayrı bir olaydır. İsrailoğulları, o Tur Dağı'ndayken buzağıya taparak büyük günah işlemiştir.

İkinci olay ise tamamen farklı bir durumdur. Zira Cenab-ı Allah, Hz. Musa'ya Tur Dağı'nda birlikte oldukları sırada kavminin buzağıya tapar hale geldiğini bildirmiş, o da Tur Dağı'ndan indikten sonra kardeşi ve kavminin ileri gelenleriyle birlikte Samiri'ye tepkisini göstermiştir. Bunun üzerine toplu bir arınma isteğinin sonucu olarak Hz. Musa, kavminin ileri gelenlerinden yetmiş kişi seçmiş ve onlarla birlikte Cenab-ı Allah'ın belirttiği bir zamanda belirlediği yere gitmiştir. İsrailoğulları işledikleri günahlardan tövbe edip arınacakları yerde, Hz. Musa'nın doğrudan görüştüğü kişiyi görmeden iman etmeyeceklerini ve tövbe etmeyeceklerini belirtmiştir.¹⁶⁷³ Dolayısıyla İsrailoğulları'nın işledikleri günahattan arınmak için Hz. Musa tarafından seçilen yetmiş kişiyle birlikte tövbe etmek için Tur Dağı'na çıkması ve orada Cenab-ı Allah ile konuşması daha başka bir olaydır.

1672 Maturidi, s. 4/106.

1673 Bk. Razi, Tefsir, s. 11/89.

Kaynaklarda bu iki husus birbiriyle karıştırılmakta, bazıları Hz. Musa'nın tövbe etmek için Tur Dağı'na götürdüğü yetmiş kişiyi, onun Tevrat'ı almak için ilk defa dağa çıkarken yanında götürdüğü şeklinde iddia edilmektedir. Oysa Hz. Musa ilk defa Tur Dağı'na çıkmış Cenab-ı Allah ile konuşmuş ve Tevrat'ı alarak İsrailoğulları'nın yanına dönmüştür. Cenab-ı Allah'ın görülmesi meselesine gelince; Hz. Musa ilk defa dağa çıktığında O'nu kendisi görmek istemiştir. Hz. Musa tövbe etmek üzere ikinci kere dağa çıktığında yanındaki yetmiş kişi, onun bulutların arasında Cenab-ı Allah ile konuştuğunu söylemesi üzerine, Cenab-ı Allah'ı bizzat açık bir şekilde görmeden duydukları sesin O'na ait olduğuna inanmayacaklarını dile getirdiklerinde söylemiştir.

Onların bu kaypak halleri Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında da devam etmiştir. Yahudilerin Peygamberimiz Hz. Muhammed'din (s.a.v.) gökten gelen, elle tutulur ve gözle görülür bir kitap indirmesini istemiş bunun üzerine Cenab-ı Allah, geçmişte İsrailoğulları ile Hz. Musa arasında yaşananları hatırlatmıştır: *"Onlar, Musa'dan bundan daha büyük bir şey istemişler ve 'Allah'ı açıkça bize göster' deme cüretini göstermişlerdir."*¹⁶⁷⁴

İsrailoğulları'nın Af Dilemesi ve Bağışlanması

Buzağıya tapanlarla ilgili ilahi ceza şöyle belirtilmektedir. *"Ey Musa! Buzağı heykelini tanrı edinen bu kimseler, daha bu dünya hayatında iken Rablerinin hışmına/gazabına uğrayacaklar, zillet içinde bir hayat sürecektir. İşte Biz, putları tanrı edinerek Bize iftira edenleri böyle cezalandırırız."*¹⁶⁷⁵ *"Musa öfkesi geçince (üzerinde) hidayet ve rahmet kaynağı olan ayetlerin yazılı olduğu (önceden yere attığı) levhaları yerden aldı. Fakat bu ayetleri anlayacak olanlar ancak Rablerinden korkan kimseler-*

¹⁶⁷⁴ Nisa, 4/153.

¹⁶⁷⁵ Araf, 7/152.

di.”¹⁶⁷⁶ ayeti kerimesinde de işaret edildiği gibi Hz. Musa’nın Yüce Allah’ın rahmet elçisi olma keyfiyeti devreye girmiş ve İsrailoğulları için yeni ve temiz bir sayfa açılmaya başlamıştır.

Hz. Musa, Hz. Harun ve Samiri’ye söylenmesi gerekenleri söyledikten sonra kavmine dönerek: *“(Ey İsrailoğulları!) Sizin tanrınız Allah’tır. O’ndan başka gerçek tanrı yoktur. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır; şu taptığınız buzağının aksine Kendisine ibadet edeni de etmeyeni de bilir.”*¹⁶⁷⁷ demiştir.

Bu tehdit, müfessirler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Samiri tarafından yapılan buzağıya tapanlar, dünya hayatında iki imtihan/bela ile denenmişlerdir. Bunlardan birincisi Allah’ın gazabına uğramaları diğeri ise dünyada zillet /onursuzca yaşamalarıdır. Vehbi Efendi, bu toplum her ne kadar tövbekâr olmuşsa da bu gazap ve zillet şeklindeki cezalandırma çeşidinin ikisinin de kendilerini kendi elleriyle öldürmeleriyle aynı sonuca vardığını ve dünyada gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹⁶⁷⁸

Zemahşerî, *“Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir zillet.”* ifadesini birbirlerini öldürme emri, zilleti ise yurtlarından çıkarılmaları, sürgün edilmeleri olarak tefsir etmiş, onların sonlarını Peygamberimiz Hz. Muhammed zamanında Medine’deki Kurayza ve Nadiroğulları’nın ölüm ve sürgün şekline benzetmiştir.¹⁶⁷⁹ *“Ey kavmim! Siz buzağıyı tanrı edinmekle kendinize büyük kötülük ettiniz. Artık gelin, sizi ayıpsız ve noksansız yaratan Rabbinize tövbe ederek nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız, sizi kusursuz yaratan Rabbiniz katında daha hayırlıdır...”*¹⁶⁸⁰

Genab-ı Allah, geçmişte yaşananlara rağmen zaman zaman onlara içinde bulundukları maddi manevi bunalımdan bir çıkış yolu göstermiştir. Burada da benzeri bir durum meydana

1676 Araf, 7/154.

1677 Taha, 20/98.

1678 Vehbi, s. 5/1764; Kur’an Yolu, 2/597.

1679 Zemahşerî, s. 6/992.

1680 Bakara, 2/54.

gelmiş ve onlara içine düştükleri bataklıktan kurtulma fırsatı vermiştir: *“Ancak (küfür ve isyan gibi) kötü işler yapanlar daha sonra tövbe edip yürekten iman ederlerse, unutma ki, böyle bir tövbe ve imandan sonra artık Rabbin çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”*¹⁶⁸¹

Muhtemeldir ki, bu uyarı, tehdit ve müjdelerden sonra İsrailoğulları akıllarını başlarına toplamış ve yaptıkları işlerden pişmanlık duymuşlardır. Bu ayeti kerimelerden İsrailoğulları'nın öldürülmedikleri, bir daha böyle bir günaha girmeden bağışlanma için tövbe etmelerinin tavsiye edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Onlar, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarıldıkları zaman hissettikleri pişmanlığın benzeri olarak: *“Ne zaman ki, (buzağıya tapınmakla) doğru yoldan çıktıklarını anladılar, ellerini dizlerine vurarak, ‘(Eyvah biz ne yaptık) Rabbimiz eğer bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz.’ diyerek pişmanlıklarını dile getirdiler.”*¹⁶⁸²

İsrailoğulları arasında tevhit inancının yerleşmesi zaman almıştır. Hz. Musa ve Hz. Harun'un İsrailoğullarına elçi olarak gönderilmesi, onların asırlarca içinde yaşadıkları somut tanrı tasavvurunu bir anda değiştirmeye yetmemiştir. Nitekim onlar Mısır'dan çıkışın hemen akabinde puta tapan bir kavme rastlamışlar ve Hz. Musa'dan kendileri için put yapmasını istemişlerdir. Kızıldeniz olayının sonrasında Cenab-ı Allah'ın kendilerine apaçık yardım ettiğini bildikleri ve uygulamalı olarak gördükleri halde, onların böyle bir talepte bulunmaları Hz. Musa'yı hem üzmüş hem de kızdırmıştır. Üstelik bir peygamber olarak bildikleri Hz. Musa aralarında olmasına rağmen onların puta tapmaya yönelmeleri Mısır'daki yerel kültür ve inancın tesirinden hemen kurtulamadıklarını göstermektedir. Samiri'nin buzağı heykelini yaptığı da toplumsal bir direnişle karşılaşmaması, aksine ilgi ve talep görmesi bunun en

1681 Araf, 7/153.

1682 Araf, 7/149.

açık örneklerindendir. *“Ey Musa! Biz Allah’ı kendi gözlerimizle açıkça görmedikçe sana asla inanmayız.”*¹⁶⁸³ *“...Allah’ı bize açıkça göster...”*¹⁶⁸⁴ şeklinde talepte bulunmaları, Mısır’da yaşayan somut tanrı anlayışının İsrailoğulları arasında Mısır çıkışı sonrasında çöl hayatı boyunca devam ettiğini göstermektedir. Meral, Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda; *“Rabbim! Bana kendini göster de Sana bir bakayım.”*¹⁶⁸⁵ şeklindeki talebinin arkasında da bu tür kültürel at yapının tesiri olduğu kanaatindedir.¹⁶⁸⁶ Ancak bu iki olay birbirinden farklı olup, Hz. Musa’nın bir peygamber olduğu ve kavminin bu ve benzeri sapık düşüncelerini düzelterek onları hidayete erdirmek için görevlendirildiği hatırdan uzak tutulmamalıdır. Onun kavmi, Allah’ı görme konusunu Hz. Musa’nın tövbe esnasında söylediklerine inanmak için bir gerekçe olarak ileri sürerken, o, Cenab-ı Hakk’ın kendisine yaptığı ikramdan dolayı bir şükrün ifadesi olarak böyle bir arzuda bulunmuştur.

Mısır’dan çıktıktan sonra İsrailoğulları arasında buzağı hadisesinin yaşandığı esnada henüz onlara Tevrat verilmemiştir. Halkın suret ve heykel yapımına dair bir yasakla uyarılması sebebiyle *“Ey Musa!’ dediler: ‘Onların tanrı heykelleri gibi bize de bir tanrı heykeli yap.”*¹⁶⁸⁷ isteklerine karşı İsrailoğullarına herhangi bir ceza verilmemiştir. Dolayısıyla, uzun yıllar Mısır kültürü içinde yaşamak zorunda kalan, kimliklerini ve değerlerini büyük ölçüde kaybetmiş bulunan insanlardan buzağıya tapanların ölüm cezasıyla cezalandırılmaları düşük bir ihtimal olarak akla gelmektedir.¹⁶⁸⁸

“Ancak (küfür ve isyan gibi) kötü işler yapanlar daha sonra tövbe edip yürekte iman ederlerse, unutma ki, böyle bir tövbe

1683 Bakara, 2/55.

1684 Nisa, 4/153.

1685 Araf, 7/143.

1686 Meral, s. 130-132.

1687 Araf, 7/138.

1688 Meral, s. 138.

ve imandan sonra artık Rabbin çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”¹⁶⁸⁹ “Kendilerine o kadar mucize geldikten sonra bile, tuttular buzağıya taptılar. Biz yine de onları affettik...”¹⁶⁹⁰ “... Siz Musa aranızdan ayrılınca, tuttunuz buzağıyı tanrı edindiniz. Böyle yapmakla siz Allah’a şirk koşuyordunuz. Bütün bunlara rağmen şükredesiniz diye Biz yine de sizi affetmiştik.”¹⁶⁹¹ ayeti kerimeleri işledikleri şirk gibi büyük bir günaha rağmen Cenab-ı Allah’ın İsrailoğulları’nı bağışladığını haber vermektedir. Kaynaklarda her ne kadar buzağıya tapanlarla ilgili cezalardan bahsetse de İsrailoğulları’nın toplu bir helakten kurtulduğu, affedildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹² Bu durumda onların “nefislerinizi öldürün.” ifadesini yorumlayanların binlerce İsrailoğulları’ndan insanların öldürüldüğü şeklindeki yorumlarının yeniden değerlendirilmesi gerektiği ve bu beyanın nefsin terbiyesi şeklinde anlaşılmasının doğru olacağı yönündeki yorumların daha gerçekçi olabileceği görüşünü desteklemektedir. Nitekim yukarıda mealini naklettiğimiz ayetin yorumunda İbn Kesîr, “Allah Teala; küfür, şirk, nifak veya isyan dahi olsa hangi günahattan olursa olsun kullarının tövbesini kabul buyuracağını kullarına haber vererek onları tövbeye irşat buyurmuştur.” ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁹³

İsrailoğulları nefislerinin arzusuna uyarak içine düştükleri bataklıktan kurtulmak için bir arayış içine giriyorlar, sonra da bunun için Hz. Musa’dan yardım talebinde bulunuyorlar. İşledikleri günahlara tövbe etmeden önce maddi manevi temizlik için bazı eylemlerde bulunuyorlar. Daha sonra Cenab-ı Allah onların tövbelerini kabul edince tekrar eski hallerine dönüyorlar. Bu çelişki onların karakteristik hallerinin tabii bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

1689 Araf, 7/153.

1690 Nisa, 153.

1691 Bakara, 2/51-52.

1692 Meral, s. 137-139. Krş. Mısır’dan Çıkış, 32/1-35.

1693 İbn Kesîr, Tefsir, s. 3089.

Yasin Meral bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Kanaatimizce Tevrat’ın ilgili pasajı Hz. Harun’un buzağıyı yapan kişi olarak resmedilmesi başta olmak üzere bazı sıkıntılar içermektedir. Bu sebeple de üç bin kişinin buzağıya taptığı için öldürüldüğüne dair bilgiyi ihtiyatla karşılamak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Tevrat, Mısır’dan çıkan İsrailoğulları’nın sayısını altı yüz bin olarak vermektedir. Bu kadar kalabalık toplulukta sadece üç bin kişi buzağıya taptıysa ya da öne çıktıysa Hz. Harun’un bu grubu diğer tapmayanlarla birlikte durdurması beklenirdi. Ayrıca ‘Nefislerinizi öldürün’ ifadesi, Allah’ın ceza takdiri değil, Hz. Musa’nın cümlesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayetteki Rabbinize tövbe edin, nefislerinizi öldürün cümlesi, aynı ayette bu ifadeden önce yer alan ‘Buzağıyı tanrı edinmekle kendinize zulmettiniz.’ suçunun/tespitinin cezası/çözümü gibidir ve manevi bir arınmayı çağrıştırmaktadır. Ayetin son kısmında da Allah’ın İsrailoğulları’nın tövbesini kabul ettiği ifade edilmektedir. Tövbeleri kabul edilen ve bağışlanan insanların öldürülmüş olmaları düşük bir ihtimaldir. Ayrıca Allah, buzağıya tapanları affettiğini belirterek herhangi bir ölüm cezası detayı vermemektedir.”¹⁶⁹⁴

1694 Meral, s. 137. Ayrıca bk. Bakara, 2/52; Nisa, 4/153.

İsrailoğulları ve Arz-ı Mev'ud

İsrailoğulları Hz. Musa'ya İtaat Etmiyor

Kur'an-ı Kerim bir tarih kitabı olmadığı için Hz. Musa ve İsrailoğulları ile ilgili anlatılan olaylar kronolojik bir sıra takip etmemiştir. Dolayısıyla bu bilgileri belli bir bütünlük içinde açıklamada bazı zorluklar yaşanmaktadır. İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra emrolundukları kutsal topraklara gitme hedefi, oradaki ceberut kavmi gördükten sonra onlarla savaşmak istememeleri, kırk yıl oraya girme yasağı konulması, Tur Dağı, Buzağı Heykeli, Tevrat'ın verilmesi, Sina Çölü, men/man, selva/bıldırcın eti, su, bulutların gölgelemesi gibi yapılan ilahi yardımların tarihsel sıralamasında güçlükler bulunmaktadır. Buradaki temel problem İsrailoğulları Kızıldeniz'i geçtikten hemen sonra mı kutsal topraklara yönlendirilmiş, yoksa onlar önce geçici olarak Tur Dağı'nın eteklerine yerleştirilmiş, sonra da asıl vatanları olarak tarif edilen Filistin tarafına gitmeleri mi istenmiştir? Yine bu bağlamda kendilerine ikram edilen ilahi nimetler hangi aşamada onlara verilmiştir?

İsrailoğulları'nın kutsal topraklara gitmeleri konusunda tartışılan bu iki seçenek dışında bir üçüncü ihtimal daha bulunmaktadır. Buna göre, Firavun'un helakinden sonra İsrailoğulları tekrar Mısır'a yerleşmiş, orada belli bir süre yaşayıp huzura kavuştuktan sonra Cenab-ı Allah onların zorba Kenanlıların oturdukları Suriye toprakları Eriha'ya gitmelerini emretmiştir: *"Ben orayı size yurt olarak verdim, orası önceki ve sonraki peygamberlerin mekânıdır. Mısır'dan çıkın, oraya gidin ve oradaki Kenanlı zorbalarla savaşın. Ben de size yardım edeceğim."* diyerek onları kutsal topraklara götürmek için Hz. Musa'ya emir vermiş ve kavmini oradan çıkarmıştır.¹⁶⁹⁵

Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir zaman tayini yapılmaksızın İsrailoğulları'nın, Hz. Musa'nın dilinden; *"Ey Kavmim! Allah'ın size yazıp takdir ettiği, kutsal topraklara girin, yerleşin, (düş-*

1695 Zemahşerî, s. 2/392; Vanî, s. 420.

mandan korkarak) geri dönüp kaçmayın. Aksi takdirde her şeyinizi kaybedersiniz."¹⁶⁹⁶ şeklinde Arz-ı Mev'ud'a yönlendirildikleri belirtilmektedir. Hz. Musa tarafından gitmeleri istenen ve kendileri için kader olarak tarif edilen topraklar, tefsir kaynaklarında vatan olarak nitelenmekte ve İsrailoğulları'nın oraya girmek için gerekirse savaşmaları farz kılınmaktadır.¹⁶⁹⁷ Dolayısıyla İsrailoğulları'nın gidecekleri yeri yıllar öncesinden atalarının vatanı olarak bildikleri/tanındıkları tahmin edilmektedir. Zira bu yörenin, Hz. Yusuf'un onları Mısır'a yerleştirmesinden önce Hz. Yakup ve onun ailesinin yaşadıkları yerler olduğu söylenmektedir.¹⁶⁹⁸

Yazır, Hz. Musa'nın kavmine Arz-ı Mev'ud'u hedef olarak gösterdiği zaman İsrailoğullarının henüz oraya girmemiş ve bir vatana yerleşememiş olduklarını hatırlatmaktadır.¹⁶⁹⁹ Bu bağlamda yukarıda mealini naklettığımız ayeti kerimede beyan buyrulan Hz. Musa'nın kavmiyle ilgili talimatının Kızıldeniz'den hemen sonra mı yoksa Sina bölgesindeki geçici iskanlarından sonra mı olduğu açıklanmamıştır.

Ayeti kerimede belirtilen "*Sakın geri dönmeyin*" emri, kaynaklarda "*O, beldeyi fethetmeden geri dönmeyin*" şeklinde anlaşılabilceği gibi "*Dininizden geri dönmeyin*" şeklinde de anlaşılmıştır. Maturidi bunu dinden dönme şeklinde yorumlamıştır.¹⁷⁰⁰

Hz. Yakup ve oğullarının mukaddes toprakları terk ettikten sonra orasını eski düşmanları Amalikahların işgal ettiği söylenmektedir. Bir anlamda hem Mısır'dan çıktıktan sonra yeni bir vatan edinmek hem de eski vatanlarını bu azgın insanların elinden kurtarmak amacıyla Hz. Musa kavmini oraya yönlendirmiş ve ilahi buyruk gereği onlarla savaşmalarını emretmiş-

1696 Maide, 5/21.

1697 Maturidi, s.4/199.

1698 İbn Kesir, Tefsir, s. 5/2191.

1699 Yazır, s. 3/1639.

1700 Maturidi, s. 4/200.

tir. Geçmişte yaşadıkları tecrübeleri hatırlatarak Cenab-ı Allah'ın kendilerine yardım edeceğini onlara müjdelemiştir.¹⁷⁰¹

"...Şu beldeye girin, orada nimetlerden dilediğiniz gibi bol bol yiyin, fakat o beldenin kapısından girerken görevlilere saygı gösterin ve 'Biz burada barış içinde yaşamak için geldik.' deyin ki, Biz de hatalarınızı bağışlayarak size yardımcı olalım. Biz, sözünde sadakat gösterenlere nimetlerimizi daha da artırırız".¹⁷⁰²

Bu beyanıyla Cenab-ı Allah, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup zamanından beri onlara vadettiği topraklara İsrailoğullarını götürmesini Hz. Musa'ya emreder.¹⁷⁰³ Böylece Cenab-ı Allah, Mısır'dan çıkan ve muhacir konumunda bulunan İsrailoğulları'na huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşayacakları, geçmişte yaşadıkları acıları ve olumsuzlukları unutacakları bir yer arayışının sonucu olarak bir hedef göstermiş ve o hedefte başarılı olmanın sırrını söylemiştir.

Pek çok İslami kaynak, bu sorulara açık cevap vermek yerine ayeti kerimelerde belirtilen konular üzerine yoğunlaşmayı tercih etmiştir. Fahrettin Razî tefsirinde, bu sorulara cevap olacak nitelikte bazı ipuçları vermekte ve kendine göre bir sıra belirlemektedir. Buna göre Hz. Musa, kavmiyle birlikte Mısır'dan çıktığı zaman Allah onlara Şam topraklarında oturmalarını vaat etmiştir. Bundan dolayı İsrailoğulları bu bölgeyi "Arz-ı Mev'ud" (Vaat olunmuş topraklar) diye isimlendirmiştir.¹⁷⁰⁴ Nitekim Hz. Musa önderliğindeki hayat mücadelesine ve yaşanan olaylara bakıldığında onların önce, kaynaklarda kutsal, mübarek, bereketli topraklar veya vatan olarak tarif edilen Şam/Filistin bölgesine doğru gittikleri tahmin edilmektedir. Onların gittikleri bölge hakkında tefsir kaynaklarında Kudüs, Beytül-Makdis, Sina, Tur Dağı, Eriha, Ürdün gibi yer

1701 İbn Kesîr, Tefsir, s. 5/2191

1702 Bakara, 2/58; Araf, 7/161.

1703 A. Neccar, s. 309.

1704 Razî, Tefsir, s. 9/15.

isimleri zikredilmektedir.¹⁷⁰⁵

Tefsirciler, İsrailoğulları'nın Hz. Musa önderliğinde kutsal topraklara götürülmek istendiğinde görüş birliği içindedir. Ancak bunun zamanlaması konusunda farklı görüş belirtirler. Yukarıda kısmen işaret edildiği gibi üç ihtimal bulunmaktadır:

- İsrailoğulları Kızıldeniz'i geçtikten sonra doğrudan kutsal topraklara götürülmek istenmiştir.
- İsrailoğulları Firavun'un helakinden sonra tekrar Mısır'a dönmüş ve belli bir süre geçtikten sonra kutsal topraklara götürülmek istenmiştir.
- İsrailoğulları Kızıldeniz'i geçince önce Sina Yarımadası'na gitmiş, sonra kutsal topraklara götürülmek istenmiştir.

Tevrat, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışının üçüncü ayında, yaz mevsiminin başında, Hz. Musa'nın duası/bedduası sonrasında, Tih Çölü'ne gittiklerini ve orada kırk yıl kaldıklarını belirterek dolaylı olarak onların önce kutsal topraklar tarafına yöneldiklerini sonra Sina'ya gittiklerini belirtmektedir.¹⁷⁰⁶

Doğal olarak yaşam şartlarının olumsuzluğu bölgede yaşayan insanlar tarafından bilindiği düşünüldüğünde, Hz. Musa'nın kendisine yapılan ilahi buyruklar sonrasında kavmini kalıcı olarak yerleştirmek üzere Sina bölgesine götürmesi düşünülemez. Ancak onlar bölgesel yakınlık dolayısıyla içinde bulundukları şartların gereği Sina bölgesine gitmiş ve orada zorunlu iskana tabi tutulmuşlardır.

İsrailoğulları için vaat edilmiş kutsal yerlerin başkalarının işgali altında bulunması, onların yaşam şartları dolayısıyla bu toprakları gerekirse savaşılarak yeniden yurt edinmeleri pek makul görünmemektedir. Zira onlar Mısır'dan zorunlu ve acil

1705 Maturidi, s. 4/200; Zemahşerî, s. 1/384, 2/406; İbn Kesîr, Tefsir, 5/2191-2192; Razî, Tefsir, s. 9/16; Yazır, s. 1/362, 3/1642; A. Neccar, s. 309; Yüce Kur'an Açıklamalı ve Yorumlu Meali, s. 166. İsrailoğullarının Tur Dağı'ndan önce Filistin tarafına yönelmelerinde coğrafi konumun etkisi unutulmamalıdır.

1706 İbn Kesîr, Kasas, s. 318; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/79.

bir kaçış programıyla yollara düşmüş, Kızıldeniz tecrübesini yaşamış, günlerce aç, sefil ve perişan bir vaziyette sığınacak, barınacak bir yer aramıştır. Bu çerçevede Sina bölgesinde Tur Dağı'nın eteklerinde geçici bir süre yaşamak durumunda kalmıştır. Bu sürede Tevrat'ın verilmesi yanında pek çok mucize gerçekleşmiş, onlar Cenab-ı Hakk'ın yardımına mazhar olmuştur. Başka bir açıdan bakıldığında İsrailoğulları her hâlükârda kendilerine yardım eden Allah'a tam olarak inanmadıkları ve O'na güvenmedikleri için vatan olarak önerilen yerdeki toplumla mücadeleyi göze alamamıştır.

Tevrat'ta verilen bilgilere göre; Hz. Musa ve kavminin Arz-ı Mev'ud hedefi, Mısır'dan çıktıktan hemen sonra gerçekleşmiştir. Onlar önce Sina Çölü'ne gitmiş, Hz. Musa, Kızıldeniz'i geçtikten sonra doğrudan Tur Dağı'na çıkmış, Tevrat o zaman verilmiş, buzağı heykeli ve İsrailoğulları'nın ona tapınması bu dönemde yaşanmıştır.¹⁷⁰⁷ İsrailoğulları, Mısır'dan çıktıktan iki yıl bir ay geçtikten sonra Hz. Musa'nın önderliğinde Sina çölünden ayrılma emri almıştır.¹⁷⁰⁸ Çeşitli hazırlıklar yapılmış ve yirmi gün sonra üzerlerindeki bir bulutun rehberliğinde bulundukları yerden ayrılmaya başlamış ve bulutla beraber üç günlük yoldan sonra Paran Çölü'ne kadar gidip orada durmuştur.¹⁷⁰⁹ Gerek yolculukları gerekse burada kaldıkları sürede İsrailoğulları'nın istek ve şikayetleri bitmek bilmemiştir.¹⁷¹⁰

İsrailoğulları Filistin Önlerinde

Tevrat verilerine göre; Hz. Musa konaklama yerinde Tanrı'nın emri uyarınca, kendilerine verilecek olan Kenan ülkesini incelemek üzere her kabileden birer kişi olmak üzere toplam on iki kişi seçer ve onları, sosyolojik, stratejik, siyasi, askeri ve coğrafi yönden araştırmasını yapmak üzere gidecekleri top-

1707 Bk. Mısır'dan Çıkış, 19, 20, 32. Bölümler.

1708 Çölde Sayım, 1/1.

1709 Çölde Sayım, 10/11-12.

1710 Bk. Çölde Sayım, 11. Bölüm.

raklara gönderir. Bunlar kırk günlük bir çalışmadan sonra Hz. Musa ve kardeşinin yanına dönerler. Gelenlerden ikisi hariç hepsi oranın bereketli, mümbit yer olmakla birlikte insanların güçlü ve kalelerinin sağlam olduğunu, orayı fethetmeye güçlerinin yetmeyeceğini söylerler ve bunu halka da duyurarak, bu şartlarda oraya yönlendirilmeleri halinde onları isyana teşvik ederler.¹⁷¹¹ On iki kişilik araştırma gurubunda yer alan Nun oğlu Yeşu ile Yefunne oğlu Kâlib'in çabaları, onların yalanlarını düzeltmeye ve toplumu ikna etmeye yetmez. İsrailoğulları Mısır'dan çıktıklarına pişman olur ve ağlaşmaya başlar. Bunun üzerine Tanrı, Hz. Musa'ya İsrailoğulları'nın yaptıklarını hoş karşılamadığını, bitmeyen istek, şikâyet ve isyanlarından dolayı kırk yıl onları çölde yaşamakla cezalandıracağını, bu sürede onların cesetlerinin bu çölde çürüyeceğini, kırk yıl çölde çobanlık edecekleri ve sadakatsizlikleri sebebiyle çocuklarının sıkıntı çekeceğini bildirir.¹⁷¹²

Tevrat verilerine kısmen benzeyen İslami literatüre göre İsrailoğulları, kısa süren Sina tecrübesinden sonra Hz. Musa'nın yönlendirmesi sonucu kendilerine gösterilen hedef doğrultusunda doğu yönünde yollarına devam ettiler. Onların bu yolculuklarıyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *"Allah vaktiyle İsrailoğulları'ndan kesin söz almıştı. Biz onlardan (her birinin verdiği söze uymasını sağlamak üzere) on iki temsilci görevlendirmiştik. Allah onlara şöyle demişti: 'Ben sizinle beraberim; eğer namaz kılar, zekât verir, gönderdiğim elçilere inanır ve onlara yardım eder, malınızı Allah yolunda güzelce harcarsanız sizin günahlarınızı bağışlar ve sizi alt tarafından ırmaklar akan cennetlere yerleştiririm. Bundan sonra sizden kim verdiği sözden dönüp küfre düşerse bilsin ki, doğru yoldan tamamen sapmış olur.'"*¹⁷¹³ Böylece Hz. Musa'ya her boydan kavminin kendilerine emrolunan şeyi yapacaklarına dair

1711 İbn Şerif, s. 99.

1712 Bk. Çölde Sayım, 13, 14. Bölümler.

1713 Maide, 5/12.

kefil olacak, güvence verecek bir temsilci/delege seçmesini emreder.¹⁷¹⁴ Ayeti kerimeden anladığımız kadarıyla Hz. Musa İsrailoğullarına yardım sözünü, namaz, zekât, peygamberlere iman, onlara yardım, sadaka, anne babaya saygı ve sıla-i rahim şartına bağlamıştır.¹⁷¹⁵

Hz. Musa, Cenab-ı Allah tarafından verilen bu emri yerine getirmek ve kutsal topraklara gitmek hedefini gerçekleştirmek için önce İsrailoğulları'nın her bir kabilesinden toplam on iki temsilci seçerek gidilecek yerlerin mevcut durumu hakkında bilgi edinmekle görevlendirir.¹⁷¹⁶ Onlar, çeşitli, kılık, kıyafet ve kimliklerle bu topraklara girerek yaklaşık kırk gün orada incelemelerde bulunurlar.¹⁷¹⁷ Orada çok heybetli güçlü, korkunç ve zorba insanlar görürler ve geri döndüklerinde onlar hakkında bilgi verirler. Hz. Musa, toplumsal huzurun bozulmaması adına onlara gördüklerini gizli tutmalarını ve halkla paylaşmamalarını söyler. Fakat onlar, Hz. Musa'nın isteklerini yerine getirmez ve gördükleri bütün olumsuzlukları abartılı bir şekilde anlatarak onlarla savaşmanın imkânsız olduğunu belirtir. Böylece halkın içine korku salarlar ve gözlerini korkutur. Bunun üzerine onlar: *"Ey Musa! Biliyorsun ki, o topraklarda zalim ve zorba bir halk var, onlar oradan çıkmadıkça asla o topraklara giremeyiz. Eğer onlar oraları terk ederse ancak o zaman gireriz".* dediler.¹⁷¹⁸ *"Bu sırada o korkak kavmin içinden Allah'ın kendilerine cesaret lütfettiği iki yiğit kişi çıktı ve dedi ki: 'Onların üzerine ön cepheden saldırıp şehrin ana kapısından girin. Siz şehre bu şekilde girince onları mutlaka yeneceksiniz. (Korkmanıza hiç gerek yok) Siz yalnız Allah'a güvenmeli, yalnız O'na dayanmalısınız, çünkü siz iman etmiş kimselersiniz."*¹⁷¹⁹

1714 Zemahşerî, s. 2/392;

1715 Vani, s. 421.

1716 Taberî, s. 1/429.

1717 Vani, s. 421.

1718 Maide, 5/22.

1719 Maide, 5/23.

Müfessirler, bu iki kişinin kim olduğu hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bir kısmı, bunların Hz. Musa'nın halkın arasından seçerek gidecekleri yer hakkında bilgi edinmek üzere görevlendirdiği kimselerden olduğunu ve Hz. Musa'nın yanında yer aldığını söylerler. Bir kısmı ise İsrailoğulları'nın gidecekleri yer ahalisinden olduğunu ve Hz. Musa ve beraberindekilerin o beldeye doğru gideceklerini duyunca onların yanına geldiklerini ve onlara bazı özel bilgiler verdiklerini iddia ederler.¹⁷²⁰ Bunun yanında müfessirlerin büyük çoğunluğu aynı kaynaktan beslenerek onların Yuşa b. Nun ve damadı Kâlib b. Yufenna olduğunu söylemiştir. Onlar diğerlerinden farklı tespitler yaparak durumu sakinleştirmek ve Hz. Musa'ya yardımcı olmak maksadıyla, oraların son derece güzel, bol nimetli ve bereketli olduğunu, insanların fizik görüntülerinin anlatılan gibi ürkütücü olsa da kalplerinin küçük ve korkak olduğunu belirtir fakat yine de toplumu yatıştırmaya muktedir olamaz.¹⁷²¹

Maturidi, bütün bu anlatılanlardan farklı olarak akla daha yatkın şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: *“(İsrailoğulları,) Firavun'un kendisinin ilah olduğu iddiasının yanında gücüne-kuvvetine ve ordusunun büyüklüğüne rağmen o bölgenin fethine gücünün yetmediğini, onlarla başa çıkamadığını ve onları mağlup ederek, elinin altına alamadığını görünce, kendilerinin zayıflığı, askerlerinin azlığı ve savaş vasıtalarının eksikliği sebebiyle buna asla güçlerinin yetmeyeceğini düşünmüşlerdi. Bu yüzden hayatlarından endişe ederek oradaki zorbalar çıkmadan kendileri girmekten kaçınmışlardı. Halbuki Musa aleyhisselem zayıflıklarına ve sayılarının azlığına rağmen oraya girdikleri takdirde onlara fetih ve zafer vadetmişti.”*¹⁷²²

¹⁷²⁰ Maturidi, s. 4/201-202.

¹⁷²¹ Taberî, s. 1/429; İbn Kesîr, Tefsir, s. 5/2191-2194; Zemahşerî, s. 2/392; Razî, Tefsir, s. 9/15-16; Vanî, s. 420-422; Yazır, s. 3/1643-1646; A. Neccar, s. 309-310.

¹⁷²² Maturidi, s. 4/201.

H. Musa'nın Bedduası ve İsrailoğulları'nın Çöl Hayatı

İsrailoğulları, Eriha yakınlarında kendilerine gösterilen hedefteki güçlüklerle yüzleşmeye başlayınca *"Keşke Mısır'da olmuş olsaydık."* *"Gelin, birini başımıza geçirelim de bizi gerisin geri Mısır'a götürsün."* diye homurdanmaya başladılar.¹⁷²³ Onlar Hz. Musa'ya gelerek: *"Ey Musa! O zalim ve zorba halk orada olduğu sürece biz asla oraya girmeyeceğiz, (eğer mutlaka girmek ve onlarla savaşmak istiyorsan) sen Rabbinle birlikte git, onlarla savaş. Biz buradan bir adım ileriye gitmiyoruz."*¹⁷²⁴ dediler. İsrailoğulları'nın sergilediği tavır ve söylediği sözlere Hz. Musa ve Hz. Harun çok üzülmüş, üzüntülerinden önlerinde yerlere kapanmış, fakat onlar özür beyanı yerine onları taşatmaya yeltenmişlerdir.¹⁷²⁵ Böylece onlar, peygamberlerinin onlara vadettiği fetih ve zaferi reddettikleri ve *"Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin"* emrine uymadıkları için bazılarına göre kafir,¹⁷²⁶ Maide, 5/25-26. ayeti kerimelerine göre de fasık olmuşlardır.¹⁷²⁷

*"Musa (çaresiz Allah'a yönelerek: 'Rabbim! Benim sözüm sadece kendime ve kardeşime geçiyor, o halde yoldan çıkmış bu topluluklarla bizim yolumuzu ayır.' diye dua etti."*¹⁷²⁸

¹⁷²³ Zemahşerî, s. 2/406.

¹⁷²⁴ Maide, 5/24. Krş. Maide, 5/22. İslam kaynaklarında Hz. Peygamber ve arkadaşlarının (Sahabi) tutumu ile Hz. Musa'nın kavmi arasında geçen konuşmalar karşılaştırılmıştır: Ebu Bekir İbn Merduyeh deri ki. Bize Ali İbn Hüseyin, Enes'ten rivayet etti ki; Resûlullah (s.a.v.), Bedir'e hareket edeceği sırada Müslümanlarla istişare etti. Önce Hz. Ömer, ona fikirlerini bildirdi. Sonra sahabenin hepsiyle istişare etti. Ensar'a dediler ki, ey Ensar topluluğu, sizi Resûlullah (s.a.v.) istiyor. Onlar; biz, Hz. Peygamber'e İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi "Sen ve rabbin gidin savaşın, biz burada oturanlarız." demeyeceğiz. Seni Hak üzere gönderen Allah'a yemin ederiz ki, bizi berk el-Gımad'a (Mekke'ye beş gecelik veya Yemen'de bir yer adı) vuracak olsan senin arkadan giderdik. (Geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, Tefsir, s. 5/2194-2195; Kasas, s. 315-316; Mahmud, s. 276-277.)

¹⁷²⁵ Zemahşerî, s. 2/410.

¹⁷²⁶ Maturidi, s. 4/202-203; Razî Tefsir, s. 9/21.

¹⁷²⁷ Razî, Tefsir, s. 9/21.

¹⁷²⁸ Maide, 5/25.

Hz. Musa, kendisine isyan ettikleri, Allah'ın emrini dinlemeyip karşı çıktıkları ve küfrü gerektiren o sözleri söyledikleri için kardeşi Hz. Harun'dan başka güvenebileceği kimse kalmadığını görünce Cenab-ı Allah'a sığınmış, bu sözleriyle bir anlamda kavmine beddua etmiş¹⁷²⁹ ve Rabbi'nin onlar hakkındaki hükmünü beklemeye başlamıştır.¹⁷³⁰ Cenab-ı Allah onun bu duasını/bedduasını kabul etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"...Öyleyse onlar, o topraklardan kırk yıl mahrum kalacaklar ve çölde şaşkın şaşkın dolaşacaklardır. Ey Musa! Sen yoldan çıkmış bu topluluk için üzülme."*¹⁷³¹ Böylece İsrailoğulları'nın yaptıkları isyan ve Hz. Musa'nın duası/bedduası sonrasında onların Arz-ı Mev'ud'a (vaat edilmiş topraklar) girmeleri kırk yıl yasaklanmış ve Tih çölüne gitmeye mecbur bırakılmıştır.¹⁷³² Cenab-ı Allah, *"Fakat o zalimler, bu emrimizin gereğini yerine getirmediler. Biz de yaptıkları kötülükten dolayı, üzerlerine gökten bir azap indirdik."*¹⁷³³ buyurarak onları cezalandırmıştır.

Buna karşılık Tevrat'ta, Hz. Musa ve Hz. Harun kutsal topraklara girememe gerekçeleri olarak; taştan su çıkarılma mucizesi esnasında kendilerinde bir güç vehmetmeleri sonucu Tanrı'ya itaatsizlik etmeleri gösterilmektedir. Onlar vaat edilen topraklara girmek için niyazda bulunurlar fakat kabul edilmez.¹⁷³⁴

İsrailoğullarına konan bu yasakla ilgili iki ayrı değerlendirme yapılmıştır:

1. Allah, İsrailoğulları'nın ancak savaşarak Arz-ı Mev'ud'a girmelerini istemiştir. Onlar savaştan kaçındıkları için orası onlara haram edilmiştir.
2. Orası onlara kırk senelik olarak haram kılınmış olup bu süre dolunca mubah olacaktır. Nitekim Hz. Musa hayatta

1729 Zemahşerî, s. 2/412.

1730 İbn Şerif, s. 100.

1731 Maide, 5/26.

1732 Taberî, s. 1/430.

1733 Bakara, 2/59; Araf, 7/162.

1734 Harman, Musa, 31/209; Krş. Yasa'nın Tekrarı, 3/25.

iken oraya girmesi ona nasip olmadığı halde, Hz. Yuşa/Yeşu peygamber olunca İsrailoğulları'yla birlikte oraya girmiştir.¹⁷³⁵

Razî, buradaki yasağın dini içerikli olduğunu, Cenab-ı Allah'ın vatanlarına dönmeyi onlara haram kıldığını ve onların kırk yıl çölde küçük ve sınırlı bir bölgede çeşitli sıkıntı ve acılar içinde kalmalarını emrettiğini belirtmiştir.¹⁷³⁶

Hız. Musa, yapmış olduğu bu bedduanın hemen gerçekleşerek böyle bir acı akıbete dönüşmesinden de ayrıca çok üzölmüş-tür. Cenab-ı Allah, böylesi yoldan çıkmış nankör bir toplum için üzölmeye gerek olmadığını, dolayısıyla üzölmemesi gerektiğı hususunda onu teselli etmiştir.¹⁷³⁷ Kavmi ona gelerek, *"Ey Musa! Bize böyle ne yaptın?"* diye serzenişte bulunmuş, biz burada ne yer ne içeriz diye tepki göstermiştir. Taberi bu dönemde, onlara ağaçların üzerine gelen men ve selvanın verildiğini, önlerine gelen bıldırcınların ikram edildiğini söylemiştir. Onlar bu sefer su ihtiyaçları olduğunu söyleyince Cenab-ı Allah ona elindeki asa ile taş vurmasını emretmiş, o asasını taş vurduduğı anda her kabilenin ayrı ayrı içebileceğı on iki pınar çıkmıştır. Fakat onların bitmez tükenmez isteklerine bu sefer de gölgelik ihtiyacı eklenmiş, bunu giyim kuşam istekleri takip etmiştir.¹⁷³⁸

İsrailoğulları, yukarıda kısmen açıklanmaya çalışıldığı üzere, gitmeleri gereken yere isyanları sebebiyle gidemeyince rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla çöllerde düştüler. Fakat burasının nere olduğı kaynaklarda açık değildir. Bazıları Hız. Musa'nın Cenab-ı Allah ile konuştuğı, vahy-i ilahiye mazhar olduğı, kendisine Tevrat'ın verildiğı Tur Dağı ve etekleri veya Sina Çölü olduğunu söylerken bazıları da Tih Çölü'nden söz etmektedir ki bu ikisi aynı yer için kullanılan isimlerdendir.

1735 Zemahşerî, s. 2/414.

1736 Razî, Tefsir, s. 9/25.

1737 Maide, 5/26.

1738 Taberî, s. 1/430. Krş. Araf, 7/160.

Kastalani'nin ifadesi ile gönüllerinde daima Mısır'a dönme arzusu bulunan İsrailoğulları, içinde yaşayanları bahane ederek Kenan eline gitmeyince Cenab-ı Allah onlara kutsal toprakları kırk yıl haram etmiş, yarım milyondan fazla muharip gücü bulunan İsrailoğulları, toplamı on sekiz mil genişliğindeki avuç içi kadar Tih çölünde, askeri bir disiplin içinde gezinmeye mahkûm edilmiştir.¹⁷³⁹

İsrailoğulları, kendilerine konan bu yasak süresince vatanlarından mahrum kalarak, çöllerde kırk yıl nereye gittiklerini, nerede gezdiklerini bilemez bir şekilde, hedefleri ve maksatları olmaksızın şaşkın şaşkın dolaştılar.¹⁷⁴⁰ Kaynaklarda; Hz. Musa ve kardeşinin bu sürede İsrailoğulları'nın başına gelenlerden etkilenip etkilenmediği tartışılmış,¹⁷⁴¹ onların diğer iki kişiyle birlikte kendilerine nimet verilenler olduğu ¹⁷⁴² veya Hz. İbrahim'in ateş içindeki rahatlığı misali bu sıkıntıların onları etkilemediği söylene de,¹⁷⁴³ aynı toplum içinde yaşamak zorunda olan bir insanın bütün olup bitenlerden etkilenmemesi mümkün olmasa gerektir. İnsanlık için çeşitli nimetlerin bulunduğu kutsal topraklar olarak tarif edilen yerler, çöllerde ne olacağı belli olmayan bir vaziyette yaşamaktan çok daha iyi olduğu muhakkaktır. Ayrıca her ne olursa olsun insanın huzur içinde ve mutlu bir şekilde, geleceğinden emin olarak kendi vatanında yaşaması, güzel bile olsa başkalarının yurdunda yaşamaktan daha iyidir. Bu geçici iskân yurdunda İsrailoğulları'nın sağlıklı yaşayabilmeleri için kendilerine ihsan edilen bütün nimetler Hz. Musa'nın elinden gerçekleşen mucizelerdir. Bunlara ilave olarak buzağı hadisesi ve Tur Dağı'nda onun yaşadıkları, bu süreçte Hz. Musa'nın kavminin arasında bulunduğunun kanıtı olmaktadır.

1739 Tecrid- Sarih, s. 4/507-508.

1740 İbn Kesîr, Kasas, s. 315; Yazır, s. 3/1649; İbn Şerif, s. 100.

1741 Maturidi, s. 4/205; Zemahşerî, s. 2/414; Razî, Tefsir, s. 9/24; Yazır, s. 3/1649-1651.

1742 Vanî, s. 423.

1743 Zemahşerî, s. 2/416; Razî, Tefsir, 9/24.

İsrailoğulları'nın neden çöllerde kırk yıllık bir sürgün cezasına çarptırıldıkları konusunda bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Denildiğine göre; bir neslin yok olup yeni bir neslin doğması için gerekli olan asgari zaman kırk yıldır. Mısır hayatında köleliğe, esarete, dalkavukluğa, ikiyeüzlülüğe, kaypaklığa, hakir görülmeye, horlanmaya alışmış bir nesli yok etmek ve onun yerine insanca yaşama onuruna sahip, kişilik kazanmış yeni bir neslin gelmesi bakımından böyle bir temizlik hareketine ihtiyaç duyulmuştur. Benzer şekilde, bir toplumdaki ahlaki çöküntünün giderilmesi ve baştan ayağa terbiye edilmesinin de en azından kırk yıla ihtiyaç hissettirdiği söylenmiştir.¹⁷⁴⁴ Bu anlayış dolayısıyla bazı kaynaklarda İsrailoğulları çölde kırk yıl şaşkın şaşkın dolaştıktan sonra Hz. Musa ve Hz. Harun'un da aralarında bulunduğu kırk yaşını aşanların vefatından sonra ancak İsrailoğulları'nın Filistin bölgesine girmelerine izin verildiği belirtilmiştir.¹⁷⁴⁵

Bilinenlerden bilinmeyenlere doğru hareket ettiğimizde, burasının Sina Yarımadası ve Tur Dağı çevresi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'den öğrendiğimiz kadarıyla Hz. Musa'nın Mısır'dan sonraki hayatının tamamı bu bölgelerde geçmiştir. Kutsal topraklara girmek istemeyen ve bundan dolayı kırk yıl oraya girme yasağı konulan, Hz. Musa ve Hz. Harun'un da aralarında olduğu İsrailoğulları'nın bu nesli, çöllerde ölüp gitmiştir. Rivayete göre bunlardan sadece İsrailoğullarının kutsal topraklara girmesini isteyen iki kişi Yuşa ve Kâlib hayatta kalmıştır.¹⁷⁴⁶ İsrailoğulları'ndan çocukken zillet ortamından ayrılarak onların günahına ortak olmayan, çölde doğup büyüyerek yetişen yeni nesil, Mısır'dan çıktıktan sonra, atalarının yaptığı yanlışlardan dolayı, Hz. Musa'nın ölümüne kadar kırk yıl çile çektikten sonra, Yeşu b. Nun'un önderliğinde

1744 A. Neccar, s. 310; Kara, s. 460

1745 İbn Kesir, Tefsir, s. 5/2193; A. Neccar, s. 310.

1746 İbn Kesir, Kasas, s. 314; Kara, s. 526.

de atalarına haram kılınan vadedilmiş topraklara girebilmiştir.¹⁷⁴⁷

İbn Kesîr, İsrailoğulları'nın Kızıldeniz sonrasında yaşadıklarıyla ilgili şunları aktarmaktadır:

“Musa onları cihada davet edince; İsrailoğulları cihattan yüz çevirdikleri için, Allah onların aleyhlerinde hüküm vererek kırk yıl oraya girmelerinin yasaklandığını ilan etti. Onlar, kırk yıl süreyle çölde bir çıkış yolu bulmaksızın başıboş dolaşıp durdular. Bu esnada çok garip şeyler oldu. Büyük harikalar gerçekleşti. Allah, onları bulutla gölgelendirip üzerlerine kudret helvası ve yıldırım eti gönderdi. Katı taştan akar su çıkardı. Bu taşı hayvanlarının üzerinde gittikleri yere taşıyorlardı. Hz. Musa asasıyla taşa vurunca; taştan on iki göze fıskırıyordu. Her kabile birinden içiyordu. Ve daha buna benzer Allah'ın İmran oğlu Musa'yı teyit ettiği mucizeler gerçekleşti. Orada Tevrat indirildi. Hükümler teşri kılındı. Ahit kubbesi yapıldı. Buna zaman kubbesi de denir... Sonra Harun vefat etti. Ardından üç yıl sonra Musa Kelimullah vefat etti. Allah aralarında İmran oğlu Musa'nın yerine halife olarak Yuşa İbn Nun'u peygamber yaptı.”¹⁷⁴⁸

Hz. Harun'un Vefatı

Hz. Harun'un ne zaman, nasıl ve kaç yaşında öldüğüne dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte şöyle bir rivayet kaynaklarda yer almaktadır: İsrailoğulları'nın çöldeki sürgün hayatının otuz dokuzuncu yılının sonunda ecel vakti yaklaştığında Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya Hz. Harun'un ölüm vaktinin geldiğini ve dağa götürmesini emreder. Hz. Harun, yanına oğulları Şibr ve Şibbîr'i de alarak, kardeşi Hz. Musa'yla beraber dağa doğru giderler. Onlar, birlikte yürürken dağda altında dayalı döşeli bir divan/sedir bulunan gölgesi büyük bir ağaç görürler. Hz. Harun onun üzerinde uyumak istediğini fakat sahibinin kim

¹⁷⁴⁷ Zemahşerî, s. 2/414; Razî, Tefsir, s. 9/24; A. Neccar, s. 310; Kara, s. 463.

¹⁷⁴⁸ İbn Kesîr, Tefsir, s. 5/2196.

olduğunu bilmediği için çekindiğini söyler. Hz. Musa, onun sahibini bulup haber vereceğini söyleyince, Hz. Harun onun üzerine uzanarak uykuya dalar ve oracıkta ölür. Kabrinin yerinin bilinmediği de rivayetler arasında bulunmaktadır.¹⁷⁴⁹

Hz. Harun'un vefatı sonrasında oradaki divan/sedir göğe kaldırılmış, ağaç kaybolmuştur. Hz. Musa ağabeyinin cenaze namazını kıldırır ve bulunduğu yere defneder. Bir başka rivayete göre de melekler onu divan üzerinden alarak cennete götürürler. Hz. Musa üzgün bir vaziyette kavminin yanına döner. Onun, kardeşi Hz. Harun olmaksızın kavminin yanına dönmesi, İsrailoğulları arasında şüphe ve kargaşaya sebep olur. Onlar, Hz. Harun'un daha yumuşak huylu olması sebebiyle halk tarafından çok sevilmesinden dolayı Hz. Musa'nın kıskanarak onu öldürmüş olabileceğinden şüphelenirler ve suçlarlar. Hz. Musa, kardeşinin çocuklarının da tanıklıklarını söyleyerek böyle bir cinayet işlemediğini, Hz. Harun'u öldürmediğini söylese de toplumu ikna edemez. Bunun üzerine Hz. Musa kendisine atılan bu iftiradan kurtulmak için Cenab-ı Allah'a dua eder. Cenab-ı Allah divan üzerinde Hz. Harun'un ölüsünü onlara gösterir. Kavmi ona kim tarafından öldürüldüğünü sorunca Hz. Harun, Hz. Musa'nın onu öldürmediğini, masum olduğunu ve eceliyle öldüğünü söyler. Bundan sonra melekler onu alır ve kimseye göstermeden ve kimsenin bilmediği bir yere defnederler.¹⁷⁵⁰

Hz. Harun, Hz. Musa'dan bir yıl¹⁷⁵¹ veya üç yıl önce ölmüş¹⁷⁵² ve Sina bölgesi/Tih Çölü¹⁷⁵³ dağlarından birisi olan "Hur" dağına defnedilmiştir.¹⁷⁵⁴ Hz. Harun'un kabrinin bulunduğu yere

1749 Vani, s. 425

1750 Taberî, s. 1/432-434; İbn Kesîr, Tefsir, s. 6/3092; Vanî, s. 425; Köksal Peygamberler Tarihi, s. 2/90-91. Krş. Çölde Sayım, 20/22/29.

1751 Vani, s. 425.

1752 Köksal, Peygamberler Tarihi s. 2/101.

1753 Taberî, s. 1/435.

1754 A. Neccar, s. 311; Şelebi, s. 69; eş-Şihava, s. 47.

İsrailoğulları arasında Tur-i Harun adı verilmiştir.¹⁷⁵⁵

Mes'udî, Hz. Harun'un kâhin ve "*Ahit Sandığı*" korumakla görevli olduğu, Tih'de Hz. Musa'nın vefatından yedi ay önce yaklaşık 120-123 yaşındayken öldüğünü ve orada bulunan Mevat dağında meşhur bir mağaraya gömüldüğünü, bazı geceler onun kabrinden ürkütücü acayip sesler işitildiğini söylemiştir.¹⁷⁵⁶

Hz. Musa'nın Vefatı

Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i geçtikten sonra Sina Yarımadası'na gittiği ve ölünceye kadar burada yaşadığı anlaşılmakta ancak bu konuda çok detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bütün tarihi verilere bakıldığında kırk yıllık sürgün döneminde Hz. Musa, her ne kadar kendisine bazı ayrıcalıklar tanınsa da kavminin arasında kalmış ve onların yaşadıklarını birebir yaşamıştır. Kur'an-ı Kerim onun hayatının bu bölümüyle ilgili detaylı bilgiler vermemekte, kavminin ona yaptıkları eziyetten söz etmekte, Karun ile olan ilişkilerine yer vermekte ve bazı kıssaları aktarmaktadır.

Hz. Musa ihlas sahibi, güçlü ve güvenilir mümin bir kul, şerefli bir resül ve nebidir. Cenab-ı Allah tarafından sevgi verilmiş, O'nun gözetiminde yetiştirilmiş, peygamberlik verilerek ve O'nunla konuşularak insanlar arasında seçkinlerden kılınmıştır.¹⁷⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Musa Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğini müjdeleyen bir peygamberdir. Ayrıca onun ümmi bir peygamber olarak geleceği Tevrat ve İncil'de haber verilmiştir.¹⁷⁵⁸

1755 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/91.

1756 Mes'udî, s. 1/49-50.

1757 Araf, 7/144; Meryam, 19/51-52; Taha, 20/13, 39, 41; Kasas, 28/26; Ahzab, 33/69; Saffat, 37/121-122; Duhan, 44/17-18.

1758 Araf, 7/157. Ayrıca bk. Harman, Musa, s. 31/212.

İsrailoğulları çölde sürgün hayatı yaşarken üzerlerine kaldırılan Tur Dağı'yla korkutulmuş¹⁷⁵⁹ Tevrat hükümlerine göre amel edecekleri hakkında, kendilerinden kesin söz alınmıştır. Bundan kırk gün sonra o bazı ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla toplumdan uzaklaşmış ve nereye gittiğini kimse görememiştir.¹⁷⁶⁰

Hız. Musa, Tih Çölü'nde kavmiyle birlikte yaşarken yüz yirmi yaşına gelip¹⁷⁶¹ ölümünün yaklaştığını hissedince Arz-ı Mev'ud'a gitmeyi arzu etmiş fakat bu temennisi gerçekleşmemiştir. Onunla birlikte Kızıldeniz'i geçenlerden iki kişi istisna hiçbirisi oraya girememiş ve oranın fethine şahit olamamıştır.¹⁷⁶²

Tecrid-i Sarih'te; Buhari kanalıyla Ebu Hureyre'den Hız. Musa'nın vefatıyla ilgili şöyle bir haber nakledilmektedir: Melek-i mevt Musa'ya (a.s) gönderildiğinde Musa, Azrail'in yüzüne büyük bir öfke ile baktı ki, insanlığın canını almakla görevli acımasız memur melek korktu, gözü karardı. Derin bir korku içinde Cenab-ı Hak'a: Ya Rab! Beni bir kuluna gönderdin ki, o ölmek istemiyor, diye halini arz etti. Cenab-ı Hak, Azrail'e eski kudret ve metanetini iade buyurarak tekrar Musa'ya gönderdi. Kendisine uzun fakat sınırlı olmak kaydıyla arzu ettiği kadar yaşama izni verildiğini söyledi. Hız. Musa bunu duyunca: Ya Rabbi! Bundan sonra ne olacak? Ölecek miyim? Yoksa daha yaşayacak mıyım? Diye sordu. Tarafı ilahiden: Öleceksin buyruldu. Musa: Öyleyse ölüm şimdi gelsin, niyazında bulundu. Ve yine Cenab-ı Hak'tan bir taş atımı mesafeye kadar kendisi-

1759 İsrailoğulları'nın Hız. Musa Tur Dağı'ndan indikten sonra Tevrat'a inanmaları için Tur Dağı'nın üzerlerine kaldırılmış olması da mümkündür.

1760 Taberî, s. 1/433; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/101-102.

1761 Taberî, s. 1/434; Mesuudi, s. 1/50; Köksal, Peygamberler Tarihi s. 102.

1762 Taberî, s. 1/436; Kara, s. 527. Halife olarak tayin edilen Yuşa (a.s.), Hız. Musa'nın vefatından kısa bir süre sonra İsrailoğulları'nı alıp çölden tamamen çıkardı ve Yeria Nehri'nin kıyısına getirdi. Bu nehri geçerek Eriha'yı fethetti. Böylece genç İsrailoğulları azim ve cesaretleri sayesinde çölde gezmekten kurtuldu ve dedelerinin eski vatanı olan kutsal topraklara yani Filistin'e girmiş oldu. (Kara, 529.)

ni Beytül Makdis'e yaklaştırmasını ve orada ölüp oraya defin olunmasını diledi. Bundan sonrasıyla ilgili olarak Ebu Hureyre Peygamberimizin (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir. *"Eğer ben Musa'nın defnedildiği yerde sizinle birlikte bulunsaydım, onun yol kenarında olan ve kızıl bir kum tepesinin yanında bulunan kabrini size gösterirdim."* Zebidi, Peygamberimizin hadisinin bu rivayetin sadece son kısım olduğunu, baş tarafının ise Ebu Hureyre'ye ait bulunduğu uyarısını yapmıştır.¹⁷⁶³ Rivayete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) Miraç'a çıkarken Hz. Musa'yı kabrinde namaz kılarken gördüğü ve bundan dolayı burasını hatırladığı belirtilmektedir.¹⁷⁶⁴

Hz. Musa vefat etmeden önce yerine Yuşa b. Nun'u halife seçmiştir.¹⁷⁶⁵

Tevrat'a göre Hz. Musa hem dini hem de sosyal liderdir. İlk ve en önemli işi kavmini Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyetine kavuşturmadır. İkinci önemli yönü şeriatı (Tevrat'ı) getirmiş olmasıdır. Hz. Musa, Kızıldeniz sonrası İsrailoğulları ile geçirdiği kırk yıllık sürede pek çok güçlkle karşılaşmıştır. Çöl hayatı boyunca İsrailoğulları'nın bitmek bilmeyen şikayetlerine ve karşı çıkmalarına maruz kalmıştır. İsrailoğulları her defasında açlık susuzluk gibi problemleri öne sürerek Mısır'a dönmek istediklerini söylemişler, Musa onları teskin etmiş, Allah'a karşı gelmemeleri konusunda uyarmıştır. 120 yaşına gelen Musa onlara liderlik yapamayacağını bildirerek görevini Yeşu'ya devretmiştir. Tevrat'ı levililere teslim etmiş ve yedi yılda onu okumalarını istemiştir. Daha sonra Nebo dağına çı-

1763 Tecrid-i Sarih, s. 4/506-507.

1764 Tecrid-i Sarih, s. 4/508

1765 Taberi, s. 1/436; Kara, s. 527. Hz. Yuşa Tih çölünde kırk yıllık mecburi ikamet sona erdikten ve Hz. Musa vefat ettikten sonra Cenab-ı Allah tarafından İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. (Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/121.) Buna rağmen onun Hz. Musa tarafından peygamber olarak seçildiği şeklindeki ifade biçimi İslami inanç sisteminde, "Peygamberliğin vehbi olduğu inancıyla/Peygamberlerin Allah tarafından seçildiği" hükmüne uymamaktadır. Fakat Tevrat'ta, onun Rab'bin emri doğrultusunda Hz. Musa tarafından seçildiği vurgulanmaktadır. (Bk. Çölde sayım, 27/12-23; Yasa'nın Tekrarı, 31/1-8; Yeşu, 1/1-9.)

kan Musa orada vefat etmiş ve bizzat tanrı tarafından Beytpe-ron'un karşısına defnedilmiştir. İsrailoğulları Moab ovasında onun için otuz gün yas tutmuştur.¹⁷⁶⁶

Hız. Musa'nın vefatıyla ilgili Hız. Harun'un vefatıyla ilgili anlatılan rivayetlere benzer gariplikte şöyle bir kıssa anlatılmaktadır: Hız. Harun'un vefatından yaklaşık bir yıl sonra Hız. Musa yerine Hız. Yuşa'yı vekil bırakarak tek başına yürüyüşe çıkar. Yolculuk esnasında insan suretindeki meleklerin bir mezar kazdıklarını görür. Kabrin çok güzel ve süslü olduğunu görüp güzel kokular aldığını hissedince, bugüne kadar benzerini görmediği bu mezarın kim için hazırlandığını sorar. Onlar da Allah katında sevgili bir kula ait olduğunu söyler. Hız. Musa kendisinin de böyle bir mezarı olmasını isteyince, melekler gerçekten bu konuda samimi isen içine girip uzanabilirsin der. Hız. Musa mezara girip uzandığında eceli gelir ve orada vefat eder. Hız. Harun örneğinde olduğu gibi, melekler onu kimse- nin görmediği bir zamanda kimsenin görmediği bir yere def- nettiği için bugün onun mezarının yeri bilinmektedir.¹⁷⁶⁷

Başka bir rivayete göre Cenab-ı Allah, Hız. Harun'un vefatın- dan üç yıl sonra¹⁷⁶⁸ Hız. Musa'nın Tih çölünde "*Nibbu*" dağına çıkmasını ve oradan içine girmeksizin Arz-ı Mev'ud'a bakma- sını istemiş, o da kendisinden istenilenleri yapmıştır. Sonra dağın zirvesinde kırmızı kumların bulunduğu Filistin'i göre- cek bir yerde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Her ne kadar Filistinliler onun mezarının kendi ülkelerinde olduğunu iddia etseler de onun kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir.¹⁷⁶⁹ Denildiğine göre İsrailoğulları, Hız. Musa'nın kabrinin nerede olduğunu bilseydi, Allah'tan başka bir ilah edinebilecekleri ih- timalinden dolayı onun kabrini de kutsallaştırabilirlerdi. Bu

1766 Harman, Musa, s. 31/210.

1767 Taberî, s. 1/433; Vanî, s. 425-426; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 102.

1768 İbn Kesîr, Tefsîr, s. 5/2196.

1769 A. Neccar, s. 311; Şelebi, s. 69; eş-Şihava, s. 147.

yüzden onun kabrinin yerinin bilinmediği söylenmiştir.¹⁷⁷⁰ Buna rağmen İslam kaynaklarında Hz. Musa'nın kabrinin Tih çölünde, Eriha'ya 11, Doğu Kudüs'e 20 kilometre mesafedeki Nebi Musa denilen yerde olduğu nakledilmiştir.¹⁷⁷¹

İsrailoğulları onu kurtarıcı, çoban, lider, peygamber, komutan, yasa uzmanı, Tanrı'yla yüz yüze konuşan tek kişi olarak tanımlamakta, dağda yalnız başına öldüğüne ve Moab topraklarında Tanrı tarafından gömüldüğüne inanmaktadır. Hz. Musa tarafından İsrailoğullarına miras bırakılan Tevrat'ta *"Bugüne dek mezarının nerede olduğunu kimse bilmiyor"* diye yazıldığı için başlangıçta başında bir mezar taşı bile bulunmayan Hz. Musa'ya bir mezar yeri aramaya veya isnat etmeye kalkışmadılar.¹⁷⁷²

Hz. Musa'nın Kişiliği

Hz. Musa, Kur'an-ı Kerim'de özel olarak seçilen, Tur Dağı'nın sağ tarafında kendisine seslenilen, özel olarak ilahi huzura davet edilen, bizzat Cenab-ı Allah'ın kendisiyle konuşarak ayetlerini vahyettiği bir elçi, bir peygamber olarak tanıtılmaktadır.¹⁷⁷³ Hz. Musa'nın Cenab-ı Allah ile aracısız olarak konuşmuş ve O'nun kelamını doğrudan işitmiş olması ona şeref ve üstünlük vesilesi olarak yeter denilmiştir.¹⁷⁷⁴

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledildiğine göre Hz. Musa, Cenab-ı Allah'ı onunla zikredeceği ve dua edeceği bir şey ister. O da yedi kat göklerin ve yedi kat yerlerin ehli bir araya gelse *"Lailahe illallah"* ifadesinin daha ağır geleceğini söyleyerek bununla kendisini zikretmesini ve dua etmesini tavsiye eder.¹⁷⁷⁵

¹⁷⁷⁰ Kara, s. 528.

¹⁷⁷¹ Tecrid-i Sarih, s. 4/508-509; Adam, s. 65.

¹⁷⁷² Adam, s. 65.

¹⁷⁷³ Nisa, 4/164; Araf, 7/144; Meryem, 19/51-53

¹⁷⁷⁴ İbn Hazm ez-Zahiri, s. 3/12.

¹⁷⁷⁵ İbn Kesir, Kasas, s. 336.

Buhari'nin naklettiği bir hadisi şerife göre; Peygamberimiz (s.a.v) ganimetleri taksim ederken, birisi kendisine verilen hisseyi beğenmez. Bu durum ona bildirildiğinde o bu kişiye kızmış ve kızgınlığı yüz hatlarından belli olmuş; *"Allah Musa'ya rahmet etsin! Ona bundan çok daha fazla eziyet ederlerdi de o yine de sabrederdi."*¹⁷⁷⁶ demiştir.

Hız. Musa, Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah'ın kendisine hikmet ve ilim verdiği kimse olması sebebiyle muhsinlerden olarak nitelenmektedir.¹⁷⁷⁷ O, mazlumlara, acizlere yardım ettiği, ihtiyaç sahiplerinin derdine derman olduğu ve her daim Allah'ın emrine amade ve toplumun bireylerinin yanında olduğu için bu sıfatı kazanmıştır.¹⁷⁷⁸

Hız. Musa, Allah katında duası kabul olan müstesna kişilerden birisi olarak bilinmektedir. Gerek Mısırlıların gerekse İsrailoğulları'nın bitmek tükenmek bilmez arzu ve isteklerini Cenab-ı Allah'a arz ettiği ve duasının geri çevrilmediği bilinen bir husustur. Buradan hareketle şeytan ile ilgili de şöyle uzun bir hikâye anlatılmaktadır. Rivayete göre şeytan Hız. Musa'ya gelerek onun Allah tarafından peygamber olarak seçildiğini ve onunla konuştuğunu hatırlattıktan sonra kendisinin de Allah tarafından yaratıldığını fakat günah işlediğini belirterek Allah katında ona şefa'at ve onun bağışlanmasını dilemesini ister. Bunun üzerine Hız. Musa Cenab-ı Allah'a dua eder. Fakat karşılığında isteğinin değerlendirileceği, bunun için Hız. Adem'in kabrine giderek ona secde etmesi ve böylece tövbesinin kabul olacağı bildirilir ve o da bunu şeytana anlatır. Bunu duyan şeytan kibirlenir, sinirlenir ve ben ona yaşarken secde etmedim. Ölüsüne mi secde edeceğim der...¹⁷⁷⁹

1776 İbn Kesîr, Kasas, s. 366.

1777 Kasas, 28/14.

1778 Mahmud, s. 232.

1779 Abdurrahman İbn el-Cevzi el-Bağdadi, Telbisu İblis, Beyrut, Hicri, 1368, s.30.

İslam kaynaklarında, Hz. Musa'nın ne zaman ve nasıl olduğu açıklanmaksızın Kabe'ye giderek haccettiği bilgileri yer almaktadır. Hz. Musa'nın Hz. Şuayb ile evlilik konusunu konuştuğu sırada sekiz yıllık süre için "*hicec*" kelimesi kullanılmıştır.¹⁷⁸⁰ Muhtemeldir ki bu kavram, onun zamanında hac yapıldığını ve zaman tayini konusunda hac mevsimi ifadesi kullanıldığını göstermektedir. Rivayetlerde Hz. Musa, Kabe'yi tavaf edip Safa tepesine çıktığında orada Cebrail ile karşılaştığı, say yaparken telbiye getirdiği ve Arafat'a en kısa yol olan Dabb'tan gittiği belirtilmektedir. Peygamberimiz Hz. Muhammed, Veda Haccı'nda Ezrak Vadisi'nden geçerken; "*Burası neresidir?*" diye sormuş, yanındakiler; "*Ezrak Vadisi'dir*" diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine o, "*Musa'nın şehadet parmaklarını, kulaklarına koyup yüksek sesle Allah'a telbiye ederek vadiden geçişini görür gibiyim.*" buyurmuştur.¹⁷⁸¹

Hz. Muhammed'den (s.a.v.) rivayet edildiğine göre Hz. Musa, insanların en haya sahibi olanıydı. O vücudunun her yerini örter onun örtüsünden cildinin hiçbir yeri görülmezdi. Bundan dolayı İsrailoğulları bir ayıp sebebiyle örtünme konusundaki hassasiyetinden dolayı ona eziyet ederdi.¹⁷⁸² Nitekim "*Ey İman edenler! Siz Musa'ya eza cefa eden kimseler gibi olmayın. Allah Musa'yı onların attıkları iftiralardan temize çıkarmıştı. Çünkü o Allah katında çok değerli biriydi.*"¹⁷⁸³ ayeti kerimesi Hz. Musa'nın Allah katındaki yerini ve İsrailoğulları'nın ona karşı olumsuz tavır ve tutumlarını ifade etmektedir. Hadisi şeriflerde; Hz. Musa'nın çok haya sahibi olduğu, İsrailoğulları bir arada ve çıplak yıkanırken onun tek başına yıkandığı, cuma günleri oruç tuttuğu, esmer ve uzun boylu olduğu, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Miraç gecesi altıncı kat semada onunla karşılaştığına dair bilgiler yer almaktadır.¹⁷⁸⁴

1780 Kasas, 28/27.

1781 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/93-94.

1782 Buhari, "Tefsir", (Ahzab) 11; Müslim, "Fedail", 156; İbn Kesir, Kasas, s. 365.

1783 Ahzab, 33/69.

1784 Bk. Buhari, "Salat", 1; "Bedül-Halk", 6-7; "Gusul", 20; Buhari, "Cenaiz", 69;

Hız. Musa'nın ahlaki güzellikleriyle alakalı olarak Hız. Şuayb'ın kızının onu babasının yanına götürmek için  a ırdı ında yaptıkları da anlatılmaktadır. Daha önce de kısmen işaret edildiği üzere İbn Abbas, Kadı Őurayh ve Katade'den nakledildi ine göre; Hız. Musa, Hız. Şuayb'ın kızının önünden yürürken rüzgârın etkisiyle vücut hatlarının belli olması üzerine o, kızın arkadan gelerek kendisine yolu tarif etmesini istemiştir.¹⁷⁸⁵

Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadise göre Peygamberimiz Hız. Muhammed: *"Musa çok hayal  idi."* Buyurmu tur. Bu hadisin izahında şöyle denilmektedir: *"Müslimin Ebu Hureyre'den rivayetine göre, Beni İsrail edep yerlerini örtmeden çıplak yıkanırldı. Birbirlerinin edep yerlerine bakmayı ayıp saymazlardı. Musa (a.s.) ise çok hayal  idi, onlar gibi açık saçık yıkanmazdı. Edep yerini  rterdi. Bunu gerekçe göstererek birtakım yahudiler Hız. Musa'ya hastalık isnat ettiler. Bunun i ini  rt n yor dediler. Hız. Musa bundan dolayı  z lm  t . Birgün تنها bir yerde yıkanmak için soyunmu  ve elbisesini bir ta  üstüne koymuştu. Allah'ın hikmeti ta  yuvarlanmı tı. Musa (a.s.) da asasını alarak ta ı takibe ba lamı  bu sırada Beni İsrail onu Allah'ın en güzel yarattığı bir peygamber olarak görmüştür. Bu suretle Cenab-ı Hak Beni İsrail'in isnadından Hız. Musa'yı kurtardıktan sonra ta  durmuş ve elbisesini alıp gitmiştir."*¹⁷⁸⁶ Hadidi, bu hadisi naklettikten sonra *"Ey İman edenler! Siz Musa'ya eza cefa eden kimseler gibi olmayın. Allah Musa'yı, onların attıkları iftiralarından temize çıkarmıştı. Çünkü o, Allah katında çok değerli biriydi."*¹⁷⁸⁷ ayeti kerimesi ile bu d  ncesini delillendirmi tir.¹⁷⁸⁸

İbn Mesud'dan nakledildi ine göre Peygamber Efendimiz Huneyn gazası ganimetini taksim ederken kendisine verilen his-

"Savm", 69. Ayrıca bk. Harman, Musa, s. 31/212.

1785 Hadidi, s. 169-170

1786 Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatifi'z-Zebidi,  ev. Kâmil Miras, Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, Ankara, 1972, s. 11/165-166. Ayrıca bk. 9/147.

1787 Ahzab, 33/69.

1788 Bibliyo rafya Hadidi, s. 171.

seyi azımsayan cahil bir bedevi veya münafık: “*Şu taksim, hiç şüphesiz kendisinde Allah rızası kasdedilmeyerek yapılmıştır.*” demişti. Bunu işiten Abdullah ibn Mesud diyor ki: “*Gidip Resulullah’a haber verdim. Bu münasebetsiz sözü işitince Resulullah o derece asabileşti ki, hatta yüzünde hiddetin izleri belirlediğini gördüm.*” Sonra Resulullah: “*Allah Musa’ya rahmete etsin. Ona, benim uğradığım şu ezadan ziyade eza olundu da sabretti.*” buyurdu.¹⁷⁸⁹

Cenab-ı Allah’ın yanında Hz. Musa’nın değerinin yüksek oluşunu gösteren en önemli delil, onun duası karşısından Cenab-ı Allah’ın Hz. Harun’u ona yardım etmek üzere peygamber olarak görevlendirmesidir.¹⁷⁹⁰ Bu durum Kur’an-ı Kerim’de “*Rahmet ve şefkatimizin eseri olarak*”¹⁷⁹¹ nitelenmektedir. Bilindiği üzere peygamberlik konusu kişisel isteğe veya bir takım özel yeteneklere göre verilen ilahi bir görev değildir.

Sabunî, Taha suresini tefsir ederken Cenab-ı Allah’ın Hz. Musa’ya verdiği nimetleri şöylece altı grupta toplamaktadır:

1. Hz. Musa’nın annesine; çocuğunu sepete koyarak Nil nehrine bırakmasının ilham edilmesi ve firavunun sarayında barınmasının/egitiminin sağlanması
2. Cenab-ı Allah’ın kimseye vermediği sevgiyi ona vermesi ve çevresindekiler tarafından sevilmesi
3. Allah’ın koruması ve gözetiminde olması
4. Çeşitli ikram ve ihsanlarla annesine geri verilmesi
5. Kıpti’yi öldürdükten sonra korunması
6. Medyen’den döndükten sonra Cenab-ı Allah ile konuşması ve peygamberliğin verilmesi.¹⁷⁹²

1789 Tecrid-i Sarih, 9/147-148.

1790 Taha, 20/29-32, 36-37.

1791 Meryem, 19/53.

1792 Sabunî, 8. Fasikül, s. 59.

Hz. Musa ve Karun

Kur'an-ı Kerim'de dört yerde adı geçen Karun¹⁷⁹³ zenginliği ve onunla ilgili uygulamalarla ön plana çıkmaktadır. İsrailoğulları'nın onun hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapabilmesi için her yerde Firavun ve Haman'la aynı konumda azgın ve isyankâr olarak anlatılmış, Hz. Musa'nın peygamberliğinin diğerleri gibi onun da hidayetine vesile olmadığı açıklanmıştır.¹⁷⁹⁴ O, Haman ile birlikte Firavun'un İsrailoğulları'na zulmeden müşrik bir nazırı/bakanı olarak tasvir edilir, Hz. Musa'ya karşı, sahip olduğu mal mülk ile böbürlendiği ve onu sihirbaz ve sahtekâr olarak nitelediği haber verilir.¹⁷⁹⁵

Karun İsmi İbranicedir. Karun olarak İslam kültüründe meşhur olan bu zatın asıl ismi, Tevrat'taki şeceresi verilerek Yahar b. Kahes b. Lavi b. Yakub olarak geçmektedir. O, Hz. Yakub'un torunlarından ve Hz. Musa'nın amcasının oğlu olarak tanınmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de o, Musa'nın kavminden birisi olarak tanıtılmaktadır.¹⁷⁹⁶

Asıl mesleği kimyagerlik olan Karun, çeşitli madenlerden altın üreten ve ticarete mahir birisi olarak bilinmektedir.¹⁷⁹⁷ İsrailoğulları arasında Hz. Musa ve Hz. Harun'dan sonra en bilgili kişilerden olduğu iddia edilmiş, Firavun zamanında kavmini idare etmek üzere bakanlık,¹⁷⁹⁸ valilik yapmış, İsrailoğulları'na uygulanan baskı ve zulüm onun aracılığıyla yürütülmüştür. Onun, İsrailoğulları'nın buzağıya tapmaları sonrasında tövbe etmek üzere Hz. Musa tarafından kavmi arasından seçilen yetmiş saygın kişiden birisi olduğu, kavmi içinde Tevrat'ı en iyi bilen kabul edildiği, Tevrat okurken sesinin güzelliğinin

1793 Bk. Kasas, 28/76-79; Ankebut, 29/39; Mümin/Gafir, 40/24.

1794 Eş-Şihava, s. 154.

1795 D.B. Macdonald, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 6/371.

1796 Kasas, 28/76; bk. Mutavi', s. 131; Ömer Faruk Harman, "Karun", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, s. 24/219.

1797 Macdonald, s. 6/371; Mutavi', s. 132.

1798 Macdonald, s. 6/371

den dolayı veya parlak ve güzel yüzlü olduğu için ona el-Münevver/el-Münenevver (aydın) denildiği iddia edilmiştir. Denildiğine göre Karun, önce Hz. Musa'ya iman etmiş, takva ehli, Allah'a itaat ve kullukta samimi birisiyken sonra hırsı ve kıskançlığı yüzünden Samiri gibi münafıklık yolunu seçmiştir.¹⁷⁹⁹ *"Peygamberlik makamı Musa'nın, mezbah ve kurban Harun'un peki bana ne kaldı?"* diyerek onlara haset etmiş ve *"Bütün yetki ve tasarruf sizin ikinizde, benim hiçbir şeyim yok. Böyle nereye kadar sabredeceğim?"* diyerek onlara isyan etmiştir.¹⁸⁰⁰ Bu ifadeler onun Hz. Musa'nın ailesinden ve yakınlarından olduğu hissiyatını vermektedir. Nitekim Firuzabadi, bu düşüncüyü destekler mahiyette Karun'un Hz. Musa'nın kız kardeşiyle evli olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸⁰¹

İbn Kesîr, iddia edilenlerin aksine Karun'un, veziri Haman gibi Firavun ve diğer yöneticilerinin dini inançlarına sahip ve Mısır'ın çok büyük zenginleri arasında yer aldığını söylemektedir.¹⁸⁰² Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Karun, Firavun ve Haman ile birlikte anılmış, Hz. Musa diğerleri gibi ona da peygamber olarak gönderilmiş, buna karşılık o da Hz. Musa'yı sihirbazlıkla suçlamıştır. *"Biz Musa'yı pek çok mucizeyle ve özellikle (asanın yılanı dönüşmesi gibi) güçlü bir mucizeyle destekleyerek Firavun'a, Haman'a ve Karun'a göndermiştik."* Bu ifadeler Karun'un önceden meşhur ve etkin bir isim olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte o isim verilmeksizin *"Musa'ya inanıp onunla birlikte iman etmiş olanların oğullarını öldürün, kadınlarını kızlarını sağ bırakıp hor ve hakir bir şekilde kullanın."* diyenler

1799 Firuzabadi, s. 6/73; Zemahşerî, s. 5/102-106; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6239-6240, Kasas, s. 360; eş-Şihava, s. 155; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/84-85; Harman, Karun, s. 24/219; Kur'an Yolu, 4/246.

1800 Zemahşerî, s. 5/102; Mutavi', s. 131; eş-Şihava, s. 155-158; Harman, Karun, s. 24/220.

1801 Firuzabadi, s. 73.

1802 İbn Kesîr, Kasas, s. 289.

arasında sayılmıştır.¹⁸⁰³ Kaynaklarda aleyhinde verilen bilgilere bakıldığında Karun, hiçbir zaman iman etmemiş bir kafir ya da şartlar gereği iman etmek zorunda kalmış bir münafık olarak görülmektedir.¹⁸⁰⁴ Bu durumda onun Hz. Musa'ya inandığı, İsrailoğulları arasında Hz. Musa, Hz. Harun'dan sonra en bilgililerden, Tevrat'ı en iyi bilen ve okuyanlardan, tövbe etmek üzere seçilen yetmiş saygın kişi arasında olduğu yönündeki bilgilerin hiçbir anlamı bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim ayetlerinin dikkatlice incelenmesi halinde onun Kızıldeniz olayından önce de Hz. Musa'yı ve onun tebliğ ettiği ilahi mesajı kabullenmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mısır'dan çıktıktan sonra Hz. Musa'ya ilk karşı gelen onu yalancılıkla suçlayan, isyan eden ve kavmini ona karşı kıskırtan kişi Karun olmuştur.

Karun, sahip olduğu imkânların etkisiyle hem Hz. Musa'ya hem de İsrailoğulları'na karşı büyüklük taslamış, taşkınlık yapmış, iftiralar atmış, onların kendine saygı göstermesini, hizmetine girip çalışmalarını istemiştir. Rivayete göre; Hz. Musa döneminde malların kırkta birinden alınan zekât, çok zengin olmasına karşılık, sadece Karun'a özel olarak binde bire düşürülmüş, fakat o yine de istenen bu miktarı ödemeye yanaşmamıştır.¹⁸⁰⁵

Hz. Musa'nın hayatta olduğu dönemde İsrailoğulları'nın yasadıklarına bakılırsa, Mısır'dayken asırların esaret ve kölelik yükü, zulüm ve işkence, Mısır'dan çıktıktan sonra da çöllerde sefil bir hayattan başka bir şey dikkati çekmemektedir. Kaynaklarda Hz. Musa'nın akrabası olarak tanıtılan Karun'un sahip olduğu bu serveti, ne zaman ve nasıl biriktirdiği ve ne zaman helak olduğu merak konusu olmaktadır. Akla gelen tek husus, şayet Karun bu serveti Firavun zamanında biriktirmişse, bütün İsrailoğulları kan ağlarken o, kendi akrabalarına zulüm ve

1803 Mümin, 40/23-25.

1804 İbn Kesîr, Kasas, s. 361; eş-Şihava, s. 154.

1805 Zemahşerî, s. 5/110; Vanî s. 404; Mutavi', s. 134; eş-Şihava, s. 158; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/85-86.

ihamet pahasına siyasi otoriteyle iyi ilişkiler içinde olabilmış, iş birliği yapmış, bu muazzam serveti biriktirebilmiştir.

İsrailoğulları henüz Mısır'dan çıkmadan bu serveti biriktirmişse, Kızıldeniz'i geçmelerinden önce ve sonrasında bu serveti bütün olumsuzluklara rağmen nasıl yanında taşıyabilmiştir ki bunların arasında Kur'an-ı Kerim'de yere batırıldığı belirtilen sarayları da bulunmaktadır. Bütün bunların yanında Karun şayet Kızıldeniz'i Hz. Musa ve beraberindekilerle geçmiş ise, İsrailoğulları'nın çöllerde süründükleri bir dönemde o, insanlar canlarını korumaktan acizken bahse konu malını ve saltanatını nasıl koruyabilmiştir? Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Tarihin kutsal kitaplar dışında, kayıtlı ve sağlıklı bilgilerden aciz kaldığı bu dönemlerde başka bilgi kaynağı bulunmamaktadır. Bu kaynakların en güvenilir olanı da şüphesiz Kur'an-ı Kerim olduğuna göre onun verdiği bilgiler mutlak doğru olarak kabul edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de onun zenginliğinden, bu zenginliği kendi bilgi ve gayretinin sonucu elde ettiği iddiasından, zenginliğin onu şımartmasından, onun malını gösteriş ve insanlara zulüm için kullanmasından söz edilmektedir. Bu yüzden Karun'un, bu nimetleri kendisine vereni unuttuğu, Allah'ın verdiğini insanlarla paylaşmadığı, sonunda şımarıklığı ve azgınlığı sebebiyle malıyla birlikte helak oluşu şöyle haber verilmektedir:

"Karun, Musa'nın kavminden birisiydi. Kibir ve azgınlıkla hal- kına zulmediyordu. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, hazinelerinin anahtarlarını (hazine sandıklarını) güçlü kuvvetli bir topluluk zorlukla taşıyabiliyordu.¹⁸⁰⁶ Halkı ona demişti ki: 'Ser-

1806 Burada "Hazine sandıkları" diye tercüme edilen "mefatih" kelimesi "miftah" sözcüğünün çoğulu olarak "anahtarlar" demektir. Müfessirlerin çoğu da ayeti kerimeyi bu şekilde yorumlamıştır. Buna göre taşınmasında zorluk çekilen Karun'un hazinelerinin anahtarları olmalıdır. Şayet bu kelime "meftah" kelimesinin çoğulu ise bu takdirde, "hazinenin bizzat kendisi ve onun konduğu yer" anlamına gelmektedir. İbn Abbas, "Mefatih" ifadesinin malın bizzat kendisi anlamına geldiği görüşündedir. Razi de bu yorumun daha açık ve şüpheden uzak olduğu kanaatindedir. (Yüce Kur'an, Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 393.)

vetine güvenip sakın şımarma! Çünkü Allah şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği bunca mal mülk ile ahiret yurdunu kazanmanın yollarını ara; dünyadan da nasibini unutma. Allah sana nasıl bol bol ihsan ettiyse sen de insanlara bol bol ihsanda bulun. Sakın yeryüzünde bozgunculuk peşinde koşma. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.' Karun, 'Bu mal mülk bana sahip olduğum ilim sayesinde verildi; ben çalıştım, ben kazandım.' dedi. O, Allah'ın ondan önce, kendisinden daha güçlü ve daha zengin olan nice nesilleri helak ettiğini hiç mi bilmiyor? Günahı böyle-sine aşikâr olan kimselere sorgu sual bile gerekmez. O, (bir gün) bütün görkemi ve şatafatıyla kavminin huzuruna çıktı. Dünya hayatına düşkün olanlar, 'Biz de Karun gibi zengin olsaydık ne olurdu sanki! Ne şanslı adammış ol!' diyerek ona özendiler. Dünya ve ahiret konusunda gerçek bilgiye sahip olanlar ise şöyle dediler: 'Yazıklar olsun size! İnanıp iyi ve yararlı işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Fakat bunu, ancak sıkıntı ve zorluklara sabredip göğüs gerenler, hak edenlerdir.'¹⁸⁰⁷

Ayeti kerimelerden anladığımız kadarıyla o, sahip olduğu servetten dolayı insanlara yukardan bakmış, onları küçük görmüş ve şımarıp azmıştır. Bu serveti Allah'ın imtihan için verdiğini değil kendi aklının ve becerisinin ürünü olduğunu, O'nun kendisini sevdiğini ve buna layık olduğu için verdiğini iddia etmiş, başkalarıyla paylaşma yoluna gitmemiş ve bunu Allah'ın gazabına sebep olacak şekilde bozgunculuk için bir imkân olarak değerlendirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilerden hareket edildiğinde Karun'un, Firavun zamanında yaşadığı ve biriktirdiği serveti

¹⁸⁰⁷ Kasas, 28/76-80. Karun, Tevrat'ta, çok ileri gittikleri gerekçesiyle Hz. Musa ve Hz. Harun'u eleştirip, iki yüz elli İsraili önderle onlara isyan eden kişi olarak tanıtılmaktadır. Hz. Musa onun ve yanındakilerin yaptıklarına çok üzülmüş ve onun hakkında dua /beddua etmiştir. Bunun üzerine Musa konuşmasını bitirir bitirmez onun ve yanındakilerin bulundukları yer yarılmış, onları, ailelerini ve adamlarıyla birlikte mallarını yutmuştur. Onların çığlıklarını duyanlar "Yer bizi de yutmasın." diye kaçtılar. Ancak Allah'ın gazabından kurtulamadılar ve O'nun tarafından gönderilen ateşle yakıldılar. (Çölde Sayım, 16/1-35.)

onun zamanında İsrailoğulları'nın köleleştirilmesi ve bu şekilde kontrol edilmesi karşılığında edildiği tahmin edilmektedir. *"Karun, Firavun ve Haman'ın akıbetleri de böyle oldu. Musa onlara ilahi hakikatleri delillerle anlatmış fakat onlar kibir ve inatla ülkelerinde bozgunculuk yapmaya devam etmişlerdi. Neticede onlar da azabımızdan kaçıp kurtulamadılar."*¹⁸⁰⁸ Bu ayeti kerimeye göre Hz. Musa'nın, Firavun ve zamanının diğer önde gelen adamları gibi onu da imana davet ettiği anlaşılmaktadır. Firavun ve yanındaki ileri gelenler isyanlarının ve inatlarının karşılığı Hz. Musa ve bütün inananları nasıl küçük görmüşse, Karun da benzeri sapkınlıklar ortaya koyunca ilahi gazap, azaba dönüşmüş ve dünyadaki karşılığını vererek onu da Firavun gibi diğer zalimlere örnek göstermiştir. *"Derken Biz onu da köşk ve saraylarını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı kimse ona yardım edemedi; kurtulabilmek için elinden bir şey de gelmedi."*¹⁸⁰⁹ Bu ayeti kerimeye göre onun bütün birikim, servet ve taşınmazlarının Kızıldeniz öncesinde helak olmuş olması gerekmektedir.¹⁸¹⁰ Dolayısıyla Karun da Firavun ve yanındakiler gibi, İsrailoğulları henüz Mısır'dan çıkmadan önce ya da Kızıldeniz'de bütün servetiyle birlikte helak olmuş, dolayısıyla onun Kızıldeniz'i geçen inananlar arasında bulunmamış olması gerekmektedir. Bu sebeple Karun'un, Hz. Musa'nın Tur Dağı'na gittiği dönemlerle ilgili olarak Samiri'ye benzetilme, Tevrat'ı okuma, mal, mülk, servet, saltanat gibi unsurların¹⁸¹¹ Kızıldeniz sonrası dönem için söylenmesi ve onun toplumun işledikleri günahtan ötürü tövbe eden yetmiş kişi arasında bulunması yönünde aktarılan bilgilerin tahkik edilmesi, doğru olup olmadığının araştırılıp tartışılması zaruret halini almaktadır.

Hz. Musa'nın Kızıldeniz sonrasında Firavun tehlikesinden kurtulmuş, bir takım çatlak seslere rağmen kavmi arasında

1808 Ankebut, 29/39.

1809 Kasas, 28/81. Ayrıca bk. Ankebut, 29/39.

1810 İbn Kesir, Kasas, s.363.

1811 Harman, Karun, s. 24/220.

tek otorite haline gelmiştir. Dolayısıyla Karun'un bu dönemde onunla mücadele edecek imkan ve gücü bulamamış olması gerekir. Ayrıca İsrailoğulları çöl hayatında her şeyleriyle ona muhtaç hale gelmiştir.

Karun'un helak sebebinin Hz. Musa'nın onun hakkında yaptığı dua olduğu ifade edilmiş fakat ona niçin beddua edildiği konusunda görüş ayrılıkları olmuştur. Rivayetlere göre; Karun, her zaman Allah'a ve elçisine eziyet etmiş, buna karşılık Hz. Musa, akrabalık bağından dolayı ona müsamaha göstermiştir. Zekâtla ilgili dini uygulamalar kendisine bildirilince İsrailoğulları'nı başına toplamış *"Musa sizin her şeyinize kastetmekte! Şimdi de mallarınızı almak istiyor!"* demiştir. Bunun üzerine yanındakiler *"Sen bizim büyüğümüzün efendimizsin; istediğini emret."* demişler. Karun, *"Falanca fahişeye rüşvet verelim, Musa'ya kendisiyle zina yaptığı iftirasını atsın. İsrailoğulları da onu terk etsinler."* demiş ve kadına bin altın rüşvet vermiştir. Bayram günü Hz. Musa halka hitaben; *"Ey İsrailoğulları! Hırsızlık yapanın elini keseriz. İftira atana had cezası vururuz. Bekar birisi zina ederse ona da had vururuz. Evli birisi zina ederse onu recmederiz."* deyince Karun: *"Bu zina eden sen olsan da mı?"* dedi. Musa: *"Evet, ben de olsam evli olanın cezası recmedilmektir!"* dedi. Karun, *"İsrailoğulları senin falan kadınla zina ettiğini söylüyorlar!"* dedi ve kadın huzura getirildi. Musa kadına, denizi yaran Tevrat'ı indiren Allah adına yemin verdirerek doğru söylemesini emretti. Allah son anda kadına doğru söylemeyi ilham etti ve kadın, *"Bunlar yalan söylüyorlar, Bilakis Karun sana iftira etmem için bana rüşvet verdi."* dedi. Musa ağlayarak secdeye kapandı ve *"Ya Rabbi! Şayet ben senin peygamberinsem benim için Karun'a gazap et!"* dedi. Allah Teala Musa'ya *"Ne istersen yere emret; sana itaat edecek."* diye vahyetti. Hz. Musa *"Ey İsrailoğulları! Allah beni Firavun'a gönderdiği gibi Karun'a da gönderdi. Kim Karun'dan yanaysa yerinde dursun. Kim de benimle beraberse yerinden ayrılınsın!"* dedi. İki kişi dışında herkes Karun'un yanından ayrıldı.¹⁸¹² Bu rivayette yer

1812 Zemahşerî, s. 5/110-112; Mutavî, s. 134-136.

alan bilgilere bakıldığında Hz. Musa kadına “denizi yaran ve Tevrat’ı indiren Allah adına yemin” verdirmiştir ki, bunlar Kızıldeniz sonrasında gerçekleşen olaylar cümlesindendir.

Hz. Musa, peygamber olmasının görev ve sorumluluk bilinciyle herkes gibi Karun’u da imana davetle gönderilmiş, fakat o Firavun ve adamlarının yanında yer almış aralarında etnik yakınlık bulunmasına rağmen kendisine tebliğ edilen dini değerleri kabule yanaşmamıştır.

Hz. Musa; Cenab-ı Allah’tan aldığı emir üzerine “*Ey toprak onları yut!*” der, toprak onları topuklarına kadar yutar. Bunun üzerine onlar Hz. Musa’dan merhamet dilerler. Hz. Musa, “*Ey toprak onları yut!*” der, toprak onları diz kapaklarına kadar içeri çeker. Bunun üzerine onlar Hz. Musa’dan merhamet diler. Hz. Musa “*Ey toprak onları yut!*” diye tekrar toprağa emreder, toprak onları bellerine kadar çeker. Onlar tekrar merhamet dilenirler. Hz. Musa toprağa tekrar aynı emri verir, toprak onları boğazlarına kadar içeri çeker ve sonra yavaş yavaş içine alarak kapanır. Bunun üzerine Cenab-ı Allah Hz. Musa’ya şöyle vahyeder: “*Ey Musa! Kullarım senden merhamet dilediler kulak asmadın. Eğer onlar benden merhamet dileseydiler, dileklerine olumlu cevap verirdim.*”¹⁸¹³ İslam alimlerinin pek çoğu karşılaştıkları problemleri aşma veya eksikleri tamamlama konusunda her kaynaktan yararlanma, her bilgiyi nakletme geleneğini burada da göstermiştir.

İsrailoğulları, Karun’un bu şekilde boğulmasından sonra Hz. Musa’nın onun servetine konacağı şeklinde dedi kodu yapmaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Musa Cenab-ı Allah’a dua eder ve bundan üç gün üç gece sonra Karun’un sarayı da hazineleri de yerin dibine batırılır.¹⁸¹⁴ Ayeti kerimede Karun ve dünyalıklarının nasıl yerin dibine gömüldüğü şöyle ifade

1813 Zemahşerî, s. 5/112; İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6244-6245: Vanî s. 408; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/87-88.

1814 Zemahşerî, s. 5/112; Vanî, s. 408; Mutavi’, s. 136-137; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/89.

edilmektedir: *“Derken Biz onu da köşk ve saraylarını da yerin dibine batırdık. Allah’a karşı kimse ona yardım edemedi; kurtulabilmek için elinden bir şey de gelmedi.”*¹⁸¹⁵

Karun’un başına gelenler sadece kendisiyle sınırlı kalmamış ondan asırlarca sonra gelenler için bile örnek ve uyarı niteliği taşımıştır. Bu konuyu açıklama sadedinde Cenab-ı Allah: *“Daha dün onun yerinde olmak isteyenler bugün şöyle diyorlardı: ‘Vay be! Demek ki, Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de az veriyormuş! Eğer Allah (az mal vererek) bize lütfetmiş olmasaydı, şimdi biz de (belki Karun gibi kibirlenecek ve) yerin dibine batmış olacaktık. Vay be! Demek ki nankörler iflah olmuyormuş.”*¹⁸¹⁶

Karun’un dünya hayatındaki lüks ve şatafatı görüp ona özenenler, *“Keşke Karun’a verilenler gibi bize de verilseydi!”* diyenler onun yere batırıldığını gördüklerinde *“Vay! Demek ki, Allah kullarından dilediğinin rızkını genişletip daraltmaktadır.”* demeye başlamıştır.¹⁸¹⁷

Vanî, Karun’un akıbeti ile ilgili olarak Peygamberimiz Hz. Muhammed’dan: *“Zulmün ve sılay-ı rahmin cezası ahirettekinden başka dünyada da hemen verilir.”* şeklinde bir hadis nakletmektedir. Nitekim Karun’un Musa’ya yaptığı sözlü ve fiili zulmün cezası, onun sarayının dünyadayken yerin dibine batırılması şeklinde verilmiştir. Bunun bir de ahiretteki cezası vardır ki, Allah buna *“İşte ahiret yurdu.”* sözünü işaret etmiştir.¹⁸¹⁸

1815 Kasas, 28/81. Ayrıca bk. Ankebut, 29/39.

1816 Kasas, 28/82.

1817 İbn Kesîr, Tefsir, s. 11/6246.

1818 Vanî, S. 409. Tevrat’ta adı Korah olarak geçen Karun ile ilgili bilgiler çeşitli bölümlere serpiştirilmiş şekilde yer almış, onun Musa’nın dini ve siyasi otoritesine başkaldıran kişi olduğu üzerinde durulmuş. (Mısır’dan Çıkış, 6/6, 18, 21; Çölde Sayım, 16. Bab, 26/9-10, 27/3; Yasa’nın Tekrarı, 11/6.) Benzer şekilde Yahudi kaynaklarında Karun’un Mısır’da Firavun’un hazinedarı olduğu ve bu dönemde büyük servet edindiği, hazinelerinin anahatlarını üç yüz katırın ancak taşıyabildiği, bu servetin verdiği gururun onun sonunu hazırladığı ve toprağın yarılması sonrası helak edildiği üzerinde durulmuştur. (Harman, Karun, s. 24/219.)

Kur'an-ı Kerim'in kıssa örnekleri arasında yer alan Hz. Musa ve Karun konusunda çeşitli dini kaynaklarda oldukça çok malumat bulunmaktadır. Elbette ki bu bilgilerin en doğrusu Kur'an-ı Kerim'de bulunanlardır. Diğerleri o bilgilerin daha iyi anlaşılması sadedinde çeşitli verilerden derlenmiştir. Dolayısıyla güvenilirlikleri tartışılmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de Karun'un Hz. Musa ile aynı kavimden olduğunun belirtilmesi bu konuyla ilgilenen bazı kimselerin Karun'un Hz. Musa'nın dininden olduğu gibi bir kanaate ulaşmasına sebep olmuştur. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de Karun'un Firavun ve yanındaki diğer adamları gibi Hz. Musa tarafından dine davet edildiği anlaşılmakta fakat onun inanıp Müslüman olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca onun ibretlik ölümünün nerede gerçekleştiği ile ilgili de elimizde sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır.

Karun'un, Hz. Musa ile aynı kavimden olmasına rağmen Firavun ve yanındakilerle iş birliği içinde olmuş, İsrailoğulları'na çok büyük zarar vermiş ve acıların yaşanmasına göz yummuştur. İsrailoğulları'nın en muhtaç oldukları zamanlarda bile, sadece dünyalığını kazanmak maksadıyla Firavunla yakın ilişkiye girdiği, dini olduğu kadar milli hassasiyetle üzerine düşeni yapmadığı için bu ceza kendisine layık görülmüştür. Eğer o bütün uyarı ve beklentilere rağmen hala inananlar arasında yer almamış ve Firavun ile iş birliği yapmaya devam etmişse, o zaman onun helaki de Kızıldeniz mucizesinden önce Mısır'da gerçekleşmiş olmalıdır.

Karun'un kaynaklarda çeşitli dini motiflerle süslenmiş kıssasında yer alan bilgilere bakıldığında; o, İsrailoğulları'nın dindar kişileri aranasında gösterilmiş ve Kızıldeniz'den geçirilerek Tur Dağı'na getirilmiş ve İsrailoğullarının işlediği büyük günahtan arınmaları için Hz. Musa önderliğinde yapılan yetmiş kişilik tövbekârlar arasına dahil edilmiştir. Oysa Kur'an-ı Kerim'de bu anlayışı destekleyecek herhangi bir delil bulunmamaktadır. Karun'un, İsrailoğulları'nın Mısır'da kısmen ra-

hatladıkları bir dönemde serveti ve saraylarıyla birlikte helak olduğu sanılmaktadır. Dolayısıyla Kızıldeniz sonrasında onunla ilgili anlatılanların, onun dindar kimliğinin açıklanması sadedinde sonradan literatüre dahil edilen rivayetlerden oluşması kuvvetle muhtemeldir.

Şurası tarihi bir gerçektir ki, tarihin ilk dönemlerinden beri nefsi ve dünyevi çıkarları için her kutsalı ayaklar altına alanlara, düşmanlarıyla iş birliği yapanlara rastlanmıştır. Bunların en ahlaksızları ve acımasızları, çıkarları için bütünüyle bir toplumun helakini göze alanlar olmuştur. Bu çerçevede düşmanlarıyla iş birliği yapan pek çok hain, başta en yakınları olmak üzere bir toplumun zulüm ve esarete mahkûm olmasına aracılık etmiştir. Fakat geçmişten günümüze masum ve mazlumların kanı ve canı pahasına elde edilen dünyalık, makam ve servet, sahiplerinin hemen hemen tamamının, ahirette karşılaşacakları azaptan nasipleri saklı kalmak üzere, dünyada rezil ve sefil bir vaziyette ölmelerine vesile olmuştur.

Hz. Musa ve Hızır

Hızır halk arasında bilinen bir şahsın adı olup, hikayelerde ve efsanelerde mühim bir yer tutmaktadır. Wensinck, onunla ilgili bilgilerin gerçekte Gılgamış Destanı'ndan, İskender hikayesinden ve İlyas ile Haham Yeşua b. Levi'ye ait Yahudi efsanelerinden alıntı olduğunu iddia etmektedir.¹⁸¹⁹

Tevrat'ta yer almayan ve Kur'an-ı Kerim'de isminden söz edilmeksizin bir kıssa olarak bahsedilen Hızır olayı iki yönden bilim insanları tarafından değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi Kehf suresinde ismi geçmeyen fakat bilge bir kul olarak tanımlanan kişinin kimliği, diğeri de orada Musa olarak zikredilen şahsın Hz. Musa olup olmadığı konusudur. Ehli Kitap kaynaklı bazı rivayetlerden etkilenen bilim insanları burada adı geçen Musa'nın bizim bildiğimiz Hz. Musa'dan başkası olduğunu iddia ederek onunla ilgili Hz. İbrahim'e ulaşan bir soy kütüğü sıralamaktadır. Fakat bu düşünce gerek Kur'an-ı Kerim'in açık beyanından gerekse sahih hadisi şeriflerden edinilen bilgilere uymadığı için İslam alimleri onun gerçek Hz. Musa olduğu yönünde görüş belirtmektedir.¹⁸²⁰

İslami kaynaklarda Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'na peygamber olarak gönderdiği¹⁸²¹ Hz. Musa'nın yol arkadaşı olarak anılan ve Türkçede Hızır/Hıdır şeklinde isimlendirilen¹⁸²² kişinin kimliği ne zaman yaşadığı ne kadar yaşadığı ve görevinin ne olduğu hep tartışılmıştır. Biz bu bahiste kimliği tartışılabilir bile genel kabul gören şekliyle Kur'an-ı Kerim'de "*Kullarımızdan bir kul*", "*Bilge kişi*" için¹⁸²³ "*Hızır*" ismini kullanmayı tercih ettik.

1819 A.J. Wensinck, "Hızır", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 5-1/457-458.

1820 İbn Kesîr, Kasas, s. 342; eş-Şihava, s. 168.

1821 Kur'an Yolu, 3/568.

1822 İlyas Çelebi, "Hızır", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, s. 17/406.

1823 Kehf, 18/65.

Konu, Hz. Musa merkezli olmasına karşılık bu olay Tevrat'ta yer almamaktadır. Hz. Musa ve Hızır kıssasının Kur'an-ı Kerim'de yer almasıyla ilgili olarak nakledilen bilgilere göre müşrikler Ehl-i Kitaptan öğrendikleri bazı bilgilerle Hz. Muhammed'i (s.a.v.) sınamak istemişlerdir. Denildiğine göre Yahudiler, Mekke müşriklerine; *"Eğer Muhammed size bu hadiseyi haber verirse, o peygamberdir, aksi halde değildir."* demişlerdir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah ona peygamberlerin bütün kıssaları ve haberleri bilmesinin gerekli olmadığı uyarısında bulunmak için, Musa ile Hızır kıssasını nazil buyurmuştur.¹⁸²⁴

Kur'an-ı Kerim'de Hızır¹⁸²⁵ adı geçmemektedir. Buna karşılık müfessirler, Kehf suresini tefsir ederken kıssada kendisinden *"bilge bir kul"* olarak söz edilen kişiyi Hz. Musa ile yol arkadaşlığı yapan Hızır olarak isimlendirmiştir. Buna mukabil İbn Kuteybe, onu gerçek bir kişi olarak kabul etmiş ve adının Belya b. Melkan olduğunu belirtmiş ve Hz. Nuh'a dayanan bir soy kütüğünden söz etmiştir.¹⁸²⁶ Firuzabadi de bunu doğrular nitelikte *"Hızır"* kelimesinin lakap, onun asıl isminin *"Belya"* olduğunu söylemiştir.¹⁸²⁷ Mes'udî, aynı kişinin Hz. Musa'dan önce peygamber olarak görevlendirildiği belirtilen Musa b. Miş'a' b. Yusuf tarafından aranan isim olduğunu iddia etmiş,¹⁸²⁸ fakat İbn Abbas bu türden rivayetlerin doğru olmadığını söylemiştir.¹⁸²⁹

Hızır'ın İlyas veya Elyesea peygamber olduğunu veya onların her yıl buluştuğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁸³⁰ Rivayete

1824 Razi, Tefsir, s. 15/211; Mevdufî, s. 3/91.

1825 Hızır ile ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Onun uzun süre yaşadığı, çeşitli topluluklar arasında bulunduğu belirtilmektedir. (Zemahşerî, s. 4/88; İbn Keşir, Tefsir, s. 10/5033-5034, 5057-5058.)

1826 Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, el-Mearif, Kahire, Tarih-siz, s. 42. Ayrıca bk. Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/107. Hızır'ın ismi ve kimliği ile ilgili geniş bilgi için bk. Eş-Şihava, s. 175-181; Çelebi, s. 17/406.

1827 Firuzabadi, s. 6/76.

1828 Mes'udî, s. 1/48.

1829 Mahmud, s. 299.

1830 Ebussuud, s. 5/459, 470.

göre; Hızır dünya işlerini terk ederek züht ve takva yolunu tutmuş, böylece pek çok ilahi lütuflara mazhar olmuştur. Hatta oturduğu yer hemen yaşarıp yeşillendiği için kendisine Hızır lakabı verildiği belirtilmiştir.¹⁸³¹

Ayeti kerimelerde pek çok hususun genel olarak ifade edilmiş olmasından dolayı müfessirler, karşılaştıkları boşlukları çeşitli yerlerden edindikleri bilgilerle doldurma gayreti içine girmiş ve belirsiz yerleri açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Hz. Musa'nın aradığı bilge kişinin adının Hızır olduğu bildirilmiştir.¹⁸³² Maturidi'nin bu konudaki yaklaşımı oldukça düşündürücüdür: *"Musa'nın arkadaşının adının Hızır olduğu, ona Hızır denilmesi beyaz bir kürkün üzerinde oturduğu ve oturunca yeşermesi dolayısıyla bu ismin verildiği şeklindeki ifadelerle gelince; bu ancak vahiy yoluyla, yani semadan gelen vahiyle bilinecek hususlardandır. Bu konuda Kur'an'ın söylediğinden daha fazlasını söyleyemiyoruz. Çünkü söylersek, Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz ve bize herhangi bir amel veya başka bir hususta faydası olmaz. Kur'an'da sadece 'kullarımızdan bir kul' ifadesi zikredilmektedir."* demiştir.¹⁸³³

Hızır Kimdir?

İslami kaynaklarda Hızır'ın hayatı peygamber veya veli olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Büyük çoğunluğu onun diri ve insanlar arasında bulunduğunu kabul etmiş, tasavvuf ehlinin tamamı ise onun iyilik sahibi birisi olduğunu belirtmiştir.¹⁸³⁴

İslam alimlerinden onun peygamber olduğunu söyleyenler; *"...Katımızdan kendisine bilgelik (rahmet) verdiğimiz ve tarafımızdan özel bir bilgi lütfettiğimiz kullarımızdan biri..."*¹⁸³⁵,

1831 Firuzabadi, s. 6/76; Vehbi, s. 8/3251; Wensinck, Hızır, s. 5-1/458; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/107.

1832 Zemahşerî, s. 4/88; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5022, 5044.

1833 Maturidi, s. 9/131.

1834 Bu konudaki tartışmalar için bk. Firuzabadi, s. 6/76-77.

1835 Kehf, 18/65.

*“Bütün bunları ben kendiliğimden yapmış değilim.”*¹⁸³⁶ ayeti kerimelerini delil göstererek, onun vahiy ile yönlendirilmesini ve sahip olduğu bilgileri esas almıştır.¹⁸³⁷ Bilindiği gibi peygamberlerin sayısı ve kimlikleri tam olarak bilinmemektedir. Kelamcılar, Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerden sadece yirmi beş tanesinin adı bulunduğunu ve üç ayrı ismin de (Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn) peygamber olup olmadığının tartışmalı olduğunu bildirmişlerdir. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de adı geçen peygamberler arasında Hızır’ın adı geçmemektedir. Fahreddin Razî, bu konuda ileri sürülen görüşleri, onun peygamberliğine delil olamayacağı gerekçesiyle eleştirmiştir.¹⁸³⁸ Buna karşılık bazı kaynaklarda onun öldüğü ve Cenab-ı Allah’ın veli kullarından olduğu söylenmiştir.¹⁸³⁹

Mutasavvıflar genellikle Hızır’ın veli olduğunu kabul etmişler, onu melek veya peygamber olarak tanıtan rivayetleri muteber saymamışlardır. Onun hayatta olduğunu söyleyen mutasavvıflar pek çok sufi ve velinin, hatta sıradan kişilerin onu gördüklerine, kendilerinden öğüt ve dua aldıklarına, bazı durumlarda Hızır’ın onlara yol gösterdiğine, yardımcı olduğuna, ism-i azamı öğrettiğine dair birçok menkıbe rivayet etmişlerdir.¹⁸⁴⁰ Hızır’ın Peygamberimiz Hz. Muhammed’in vefatından sonra da taziye için geldiğine dair Hz. Aişe ve Hz. Fatıma’dan bilgiler ve sahabeden pek çok kişiyle görüştüğüne dair rivayetler nakledilmiştir.¹⁸⁴¹

Hızır konusu, toplumsal hayatımızda farklı bir mahiyet kazanmıştır. Türk kültüründe “Hızır Aleyhisselam”, “Hızır Nebi”, “Hızır Peygamber” ifadeleri onun bir peygamber olarak algı-

1836 Kehf, 18/82.

1837 Ebussuud, s. 5/459; Hicazi, s. 496; Havva, s. 8/372-273; Mutavi’, s. 130.

1838 İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5057; Razî, Tefsir, s. 15/220-221.

1839 Havva, 8/381; Kur’an Yolu, s. 3/569.

1840 Süleyman Uludağ, Hızır, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, s. 17/410.

1841 Eş-Şihava, s. 178-179.

lanmasının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁴² Onunla ilgili bir takım halk inançları gelişmiş, yazılı ve sözlü anonim kültür haline gelmiş hatta mitolojik bir karakter kazanmıştır. Bu bağlamda, *“Her geceyi kadir bil, her gördüğünü/geleni Hızır bil”, “Hızır gibi imdada yetişti.” “Kul sıkışmayınca Hızır yetiştirmez,”* sözleri onun hala yaşadığı ve darda, zorda kalanlara yardım ettiği şeklinde bir halk inancı geliştirilmiştir.¹⁸⁴³ Onun ab-ı hayattan içtiği, hala yaşadığı ve kıyamete kadar da yaşayacağı,¹⁸⁴⁴ darda kalan kulların yardımına koştuğu menkıbevi olarak pek çok eserde yer almıştır.

Türk kültüründe Hızır, insanlara servet, bereket ve kâinata yeniden hayat bahşeden bir kudret olarak da kabul edilmektedir. Nitekim genellikle halk takviminde yazın başlangıcı olarak isimlendirilen 6 Mayıs Hıdırellez (Hızır-İlyas) günü bu inancın tezahürü olarak kutlanmaktadır.¹⁸⁴⁵

Sufilerin bu kanaati, *“Senden önce hiçbir beşeri ölümsüz kılmadık.”*¹⁸⁴⁶ ayetini delil gösteren alimler tarafından kabul edilmiştir.¹⁸⁴⁷ Gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse hadisi şeriflerde Hızır’ın ölümsüzlüğüne dair en küçük bir işaret bulunmamaktadır.¹⁸⁴⁸ Aksine onun ölümlü olabileceğiyle ilgili olarak Ebusud, Peygamberimiz Hz. Muhammed’den, bazı eleştirilere uğrayan şöyle bir rivayet nakletmiştir: *“Peygamberimiz (s.a.v.) yatsı namazını kıldıktan sonra aynı vakitte ‘Bu geceni gördünüz mü? (Şurada bulunanları görüyor musunuz), yüz yılın başında, bugün yeryüzünde bulunanlardan hiç kimse hayatta kalmayacak.’ buyurmuştur. Eğer Hızır o zaman hayatta olsaydı*

1842 Pertev Naili Boratav, “Hızır”, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 5-1/462.

1843 Bk. Boratav, s. 5-1/462-463; Uludağ, s. 17/410-411.

1844 Kur’an Yolu, 3/569.

1845 Boratav, s. 5-1/463.

1846 Enbiya, 21/34.

1847 İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5033-5034, 5058; Havva, s. 8/3382; Kur’an Yolu, s. 3/569.

1848 Kur’an Yolu, s. 3/572.

*ondan sonraki yüzyılda da yaşamaması gerekirdi.”*¹⁸⁴⁹

Firuzabadi, Sa’lebi’den yaptığı bir alıntıyla Hızır’ın Hz. İbrahim zamanında veya ondan kısa veya uzun bir süre sonra yaşadığını ve insanlara görünmediğini belirtmiş, onun insan, melek olup olmadığı, yiyip içmediği, ölümlü veya ölümsüzlüğü, yerde veya gökte yaşadığı konularında farklı görüşler olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Hızır, birisi Ramazan ayında itikaf günlerinde (son on gününde) Beytül-Makdis’te/Mescid-i Ak-sa’da diğeri de Hac zamanı Arafat’ta olmak üzere senede iki sefer İlyas (a.s.) ile buluşmaktadır.¹⁸⁵⁰

Mevdudî, Hızır konusunda sıra dışı bir değerlendirme yaparak onun insan değil melek olduğunu ileri sürmektedir. O, Hz. Musa ile Hızır kıssasında; *“İnsanın yaratılışından beri var olan kanunlara aykırı cevabı zor iki soru olduğunu belirtilmektedir. Buna göre hiçbir kanun bir kimseye başka bir kimsenin malını tahrip etme ve suçsuz bir insanı öldürme izni ve yetkisi vermez. Hatta ilham yoluyla bazı korsanların belli bir gemiyi basacaklarını ve belli bir çocuğun isyankâr ve kafir olacağını bilse, o zaman bile Allah tarafından gönderilen hiçbir kanun insana ilhamı nedeniyle gemide bir delik açma ve masum bir çocuğu öldürme izni vermez. Buna cevap olarak birisi Hızır’ın bu işi Allah’ın emriyle yaptığını söyleyecek olsa, bu bizim sorunumuzu çözmez. Çünkü soru: ‘Hızır bu işleri kimin emri ile yaptı?’ değil, ‘Bu emirlerin özelliği ne idi sorusudur?’ Bu önemlidir. Çünkü Hızır bunları ‘ilahi emir’ doğrultusunda yapmıştır. Hızır’ın kendisi de bu işleri kendi yetkisiyle yapmadığını, bilakis Allah’ın emriyle hareket ettiğini söylemektedir... Oysa bu emirler hiçbir ilahi kanun tarafından izin verilmediği için meşru değildir. Kur’an da suçlu olduğuna bir delil olmaksızın bir kimsenin başka birisini öldürmesine izin vermez. Eğer Hızır’a verilen emirler bu türden emirler idiyse, Hızır’ın insanlar için konulan ilahi kanunlarla sınırlı olmayan bir melek (veya Allah’ın yaratıklarından başka*

1849 Ebussuud, s. 5/480.

1850 Firuzabadi, s. 6/76-77.

biri) olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü şer'i yönü olmayan bu tür emirler ancak meleklere verilebilir. Bunun nedeni haram ve helal sorununun onlar için söz konusu olmamasıdır; hiçbir kişisel güce sahip olmaksızın Allah'ın emirlerine itaat ederler. Onların aksine insan, işlediği amel ilahi kanuna aykırı ise, bunu ilham sonucu veya içgüdülerle istemeyerek işlemiş de olsa günah işlemiş olur... Eğer Kur'an Hz. Musa'nın eğitilmek üzere gönderildiği 'kul'un bir insan olduğunu söylemiş olsaydı, o zaman Hızır'ın insan olduğunu kabul edecektik. Fakat Kur'an açıkça onun bir insan olduğunu söylemez, aksine 'kullarımızdan biri' olduğunu söyler, bu da onun insan olduğunu göstermez.”¹⁸⁵¹

Bu Kıssanın Kur'an-ı Kerim'de Yer Almasının Hikmeti

Hızır konusu, başta Buhari ve Müslim olmak üzere pek çok hadis külliyatında Kehf suresiyle bağlantılı olarak yer almaktadır. Bu rivayetler çeşitli kaynaklarda değişik vesilelerle nakil imkânı bulurken, bilim adamları bunların bir kısmını eleştirmiştir.¹⁸⁵²

Razî'nin aktardığına göre; Cenab-ı Hak onunla aracısız konuşup Levhaları verince Hz. Musa, “*Benden daha üstünü ve daha bilgini var mı?*” dedi. Bunun üzerine adalarda oturan bir Allah kuludur ki, adı da Hızır'dır denildi.¹⁸⁵³

Başka bir rivayette denildiğine göre: Kiptilerin helakinden sonra Hz. Musa İsrailoğulları ile birlikte Mısır'a hâkim olunca Cenab-ı Allah ona kavmine lütfettiği ilahi nimetleri hatırlatmasını emretmiştir. O da bu sadette yaptığı konuşmada önce Cenab-ı Allah'ın onlara verdiği nimetleri hatırlatmış, sonra peygamber olarak görevlendirildiğini ve O'nun kendisiyle konuştuğunu bildirmiştir. Onlar bu konuların kendilerinin zaten bildikleri husus olduğunu, en bilgili insanın kim olduğunu ha-

1851 Mevdudî, 3/189-190.

1852 Bu konudaki değerlendirmelerle ilgili olarak bk. Çelebi, s. 17/406-407.

1853 Razî, Tefsir, s. 15/213.

ber vermesini istemişler. Bunun üzerine Hz. Musa, o kişinin kendisi olduğunu söylemiş. Bu ifade üzerine Cenab-ı Allah bu bilgilerin kaynağının Allah olduğunu onlara söylemediği, *“Allah bilir”* demesi gerekirken demeyip *“benim”* dediği için onu kınamış, iki denizin birleştiği yerde ondan daha bilgili Hızır adında birinin bulunduğunu haber vermiştir.¹⁸⁵⁴ Hz. Musa, *“Ya Rabbi! Ben onu nasıl bulurum?”* diye sorunca ona şöyle vah-yolunmuş: *“Yanına bir balık al. Balığı bir sepete koy. Yola çık. Balığı nerede kaybedersen o kulum oradadır.”* Hz. Musa yanına bir balık alarak onu sepete koymuş, hizmetlisi Yuşa b. Nun ile birlikte hemen yola koyulmuştur.¹⁸⁵⁵

Yuşa b. Nun, Hz. Musa’dan sonra onun yerine halife/peygamber olarak görevlendirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de kendisinden *“genç arkadaşı”* olarak söz edilen ve ismi zikredilmeyen Yuşa b. Nun, Hz. Musa’nın hem yakını hem de ondan sonra Cenab-ı Allah tarafından İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilen kimsedir. Hızır’ı arama yolculuğunda Hz. Musa’nın yanında bulunan Yuşa, ona hizmet ederken aynı zamanda ondan ilim öğrenmiştir.¹⁸⁵⁶

Konuyla ilgili başka bir rivayette de şöyle denilmektedir:

Hz. Musa Rabbine;

“- Hangi kulun Sana daha sevimlidir?” diye sormuş

“- Beni hep zikreden ve hiç unutmayan kulum.” diye cevap vermiş. Bunun üzerine Hz. Musa:

“- Peki, hangi kulun en iyi hüküm verir? diye sormuş

“- Hak ile hükmeden ve hevasına uymayandır.” demiş; Hz. Musa:

1854 Maturidi, s. 9/114/115; Zemahşerî, s. 4/88; İbn Kesir, Kasas, s. 342; Ebus-suud, s. 5/455; Hicazi, s. 3/493; Havva, s. 8/373; Mahmud, s. 299; Kur’an Yolu, s. 3/569.

1855 Hicazi, s. 3/493; Mahmud, s. 300; Mutavi’, s. 117-118.

1856 Havva, s. 8/375.

“- *En bilgili kulun kimdir?*” diye sorunca

“- *Kendisine hidayet yolunu gösterecek ya da kendisini yanlış-tan döndürecek bir tek kelimeye rastlama ümidiyle insanların ilmini edinip kendi ilmine ilave etmek isteyen kişidir.*” demiş. Bunun üzerine Hz. Musa;

“- *Eğer kullarının arasında benden daha bilgili varsa bana onu göster, bildir (Ya Rabbi!)*” demiş. Cenab-ı Allah da:

“- *Hızır senden daha bilgilidir.*” demiş. Hz. Musa:

“- *Onu nerede bulabilirim?*” diye sorunca

“- *Sahilde kayanın yanında.*” demiş. Hz. Musa:

“- *Ya Rabbi! Onu nasıl bulabilirim?*” diye sormuş

“- *Bir balık alıp onu bir sepete koy, balığı nerede kaybedersen Hızır oradadır.*” demiş.¹⁸⁵⁷

Bunun üzerine Hz. Musa yanındaki genç adama: “*İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yoluma devam edeceğim; velev ki, ömrümü bu yolda harcama pahasına da olsa*” demiştir.¹⁸⁵⁸

Bu ifadeden Hz. Musa’nın çok uzun bir yolculuğa çıkacağı anlaşılmaktadır.

Vehbi Efendi bu iki bilgiyi özetler şekilde daha tutarlı bir nakille bu konuda şöyle demektedir:

Firavun ve kabilesinin helakinden sonra Hz. Musa İsrailoğulları’na etkili bir vaaz etmiş. Bunun üzerine ona yeryüzünde senden daha alim bir kimse bilir misin? Diye sorulmuş. O da bilmem demiş. Cenab-ı Allah ona senden daha alim Hızır var diye bildirmiş. Bu açıklamadan sonra Hz. Musa Hızır’dan nasıl yararlanabileceğini sormuş. O da şöyle tavsiyede bulunmuş: Sepetine tuzlu bir balık koy. İki denizin birleştiği yere kadar

1857 Zemahşerî, s. 4/88-90; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5044-5045, Kasas, s. 334-335; Razî, Tefsir, s. 15/214; Ebussuud, s. 455-456; Vanî, s. 410; Havva, s. 8/386.

1858 Kehf, s. 18/60.

(Rum Denizi-Fars Denizi) git. Balığı nerede kaybedersen Hızır oradadır.¹⁸⁵⁹

Hız. Musa'nın Hızır ile buluşması, her ne kadar onun peygamberliğinin ilk yıllarında gerçekleşmiş gibi gösterilse de bu konudaki rivayetlerden Hız. Musa'nın Kızıldeniz'i geçtikten ve kendisine Tevrat verildikten sonra onunla buluştuğu anlaşılmaktadır. Zira daha önce hem fiziki şartlar tam teşekkül etmemiş hem de Hız. Musa'ya levhalar/Tevrat verilmemiştir. Tarihi ve coğrafi bilgiler ışığında "*mecma'u'l-bahreyn*"den (iki denizin birleştiği yer) maksadın Şüveys körfezi ile Akabe körfezinin birleştiği yer olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Hız. Musa'nın Hızır'ı araması, onun İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarıp Sina Dağı'na götürmesi ve burada vahiy almasından sonra meydana gelmiştir. Dolayısıyla buraya en yakın iki deniz Süveyş ve Akabe körfezleridir.¹⁸⁶⁰ Bununla birlikte Hız. Musa'nın Hızır ile buluştuğu yerin Akdeniz'le Kızıldeniz'in birleştiği yer olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁸⁶¹

İki denizin birleştiği yerin neresi olduğu yönünde İslami kaynaklarda birbirine benzer oldukça abartılı bilgiler nakledilmektedir. O dönemin sosyal şartları, Hız. Musa'nın bilinen ömrü ve bu sürede yaşadığı olaylar değerlendirildiğinde bunların bir rivayetten öte anlamı olmadığı, Kur'an-ı Kerim'in zaten bu konuda bir zaman ve yer tayin etmediği görülmektedir. Hız. Musa'ya, onların bildiği bizim bilmediğimiz iki denizin birleştiği yerde, onun sahip olmadığı bilgilere sahip olan birisinin bulunduğu haber verilir. İki denizin birleştiği yerle ilgili olarak bilim adamları kendi ilmî müktesebatları doğrultusunda tahmin ve tespitlerde bulunmuşlardır. Ancak bunların hepsi birer varsayımdan öte bir anlam ifade etmemektedir.

1859 Vehbi, s. 8/3148.

1860 Kutub, s. 9/444; Kur'an Yolu, s. 3/571.

1861 Kutub, s. 9/443.

Hz. Musa ile Hızır'ın Buluştukları Yer

Hz. Musa, bir hedefi, bir amacı olan insandır. O, bu hedef ve amacına ulaşmak için yola çıkmıştır. Bu hedefi gerçekleştirmek için yolculuk ne kadar uzak ne kadar yorucu olursa olsun her fedakârlığa katlanmayı göze almıştır. Kendisine işaret buyrulan iki denizin birleştiği yere gitmek için yılları aşan bir yolculuğu kabullenmiş hatta ölümü göze almıştır.¹⁸⁶²

Hz. Musa, genç arkadaşı Yuşa b. Nun ile birlikte, arasında kı-zartılmış/tuzlanmış balığın da bulunduğu yolda gerekli olan yiyecekleri de yanına alarak uzun bir yolculuğa çıkar. Balık, Hz. Musa'nın Hızır ile buluşmasının sembolü bir mucize olarak kabul edilir. Cenab-ı Allah balığın canlanarak suya girmesini Hızır ile orada buluşmanın alameti kılmıştır.¹⁸⁶³ Dolayısıyla o, balığın canlanıp denize gittiği yerde Hızır'ı bulacağını bilmektedir. Hz. Musa, hizmetindeki delikanlıya, *"Balığı kaybettiğin zaman bana haber ver."* diye uyardıktan sonra yola koyulup yürümeye başlar. Anlaşıldığına göre Hz. Musa'nın yanındaki genç/hizmetlisi oraya daha önceden gitmiştir.¹⁸⁶⁴

Hz. Musa ve yanındaki genç arkadaşı, yola koyulup belli bir süre giderler. Yolculuk esnasında bir gece *"Hayat Pınarı"* (ab-ı hayat) adı verilen bir su kaynağının yakınında bir kayanın dibinde konaklarlar. Bir aralık Hz. Musa uyuyakalır. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre; *"Onlar iki denizin birleştiği yere ulaştıklarında balıklarını unuttular, o sırada balık denizde bir yol tutmuş, kaybolup gitmişti."*¹⁸⁶⁵ balık bu arada canlanır ve denize kaçar. Balığın denize girdiğini Hz. Musa'nın yanındaki genç görür fakat ona söylemeyi unutur. Her ikisi de bu arada balığı unuturlar, Hz. Musa balığı hatırlatmayı, yanındaki hiz-

1862 Kehf, 18/60.

1863 Kuşeyri, s. 3-4/1146.

1864 Maturidi, s. 9/109; 111; Razî, Tefsir, s. 15/213; Vehbi, s. 8/3149; Mutavi', s. 118-119.

1865 Kehf, 18/61.

metçi de balığın denize kaçtığını söylemeyi unuttur.¹⁸⁶⁶

Onlar dinlendikten sonra belli bir süre, yaklaşık geceli gündüzlü bir gün yollarına devam ederler. Yemek ihtiyacı için, *“İki denizin birleştiği yeri geçince Musa yoldaşına, ‘Azığımızı getir yiyelim, bu yolculuk bizi yordu.’ dedi.”*¹⁸⁶⁷ Bu ifadeden onların çok çok uzaklara gitmedikleri tahmin edilmektedir. Dolayısıyla iki denizin birleştiği yerlerle ilgili değerlendirmelerde ihtiyat payını elden bırakmamak yerinde olur.

Hizmetinde bulunan genç, bunun üzerine balığın dinlendikleri yerde denize kaçtığını, onu haber vermeyi unuttuğunu ve bunun şeytanın kendine kurduğu bir tuzak olduğunu söyler. *“Yoldaşı, ‘Hani biliyorsun bir kayanın dibinde oturmuştuk, ben balığı(n durumunu orada sana söylemeyi) unuttum. Gerçekten onu bana şeytan unutturdu. Balık şaşılacak bir şekilde denizde yol tutup gitmişti.”*¹⁸⁶⁸ Fakat Hz. Musa ondaki korku, heyecan ve üzüntünün aksine bu durumdan rahatsız olmaz hatta Hızır ile buluşmanın bir işareti olması bakımından mutlu bile olur. Hz. Musa, yolculuktaki maksadımız budur. İlim öğrenmek için aradığımız ve peşinde olduğumuz insanı orada bulacağız. Dönelim geriye der. *“Musa (sevinçle), ‘İşte aradığımız yer orası idi.’ Dedi ve hemen geldikleri yere geri döndüler.”*¹⁸⁶⁹ Birlikte mutlu bir şekilde izleri üzerine geri dönerek, kayanın bulunduğu yere gelirler.¹⁸⁷⁰ Böylece kızarmış balığın canlanarak suya girmesi onun mucizesi haline gelir.¹⁸⁷¹

Aradıkları kayanın yanına geri geldiklerinde orada elbisesine sarınıp bürünmüş bir adam gördüler.¹⁸⁷² *“Derken orada kendisine bilgelik verdiğimiz ve tarafımızdan özel bir bilgi lütfettiği-*

1866 Ebussuud, s. 5/456.

1867 Kehf, 18/62.

1868 Kehf, 18/63.

1869 Kehf, 18/64.

1870 Ebussuud, s. 5/457, 459.

1871 Kuşeyri, s. 3-4/1147.

1872 Vehbi, s. 8/3151; Kur'an Yolu, s. 3/570.

miz kullarımızdan biriyle karşılaştılar.”¹⁸⁷³ Hz. Musa ona, “Selamün aleyküm” diye selam verdi. O da “Ve aleyke’s-selam ey İsrailoğullarının peygamberi!” dedi. Bunun üzerine Hz. Musa ona; “Sen bunu nasıl bildin, sana kim bildirdi?” diye sordu. Hızır da “Seni bana gönderen. Bizim buralarda pek böyle selam verilmez.” diye cevap verdi.¹⁸⁷⁴ Böylece Hz. Musa, kendisine rahmet verilen bir kul olan Hızır’dan feyiz ve rahmet yönüyle manen nasiplenmiş, diğer kullara merhamet eden haline gelmiştir.¹⁸⁷⁵

Hz. Musa İlim Öğrenmek İçin Her Şeye Katlanıyor

Bu olayın Hz. Musa’nın hayatının neresinde gerçekleştiği sorusunun cevabı Kur’an-ı Kerim’de bulunmamaktadır. Örnek olarak Mısır’dan İsrailoğulları’yla birlikte çıkmazdan önce mi? Kızıldeniz’i geçtikten sonra kutsal topraklara doğru gitmezden önce mi? Sonra mı? İsrailoğulları çöllerde dolaştıkları zaman mı? Bunları açıklamak oldukça zordur. Ancak bazı rivayetleri esas alarak bir tahminde bulunmak mümkün olabilmektedir. Hz. Musa bu yolculukta sabreden, tahammül eden idi. Çünkü bu yolculuk bir tür eğitim ve tahammül yolculuğuydu. O, bilgisini artırmak üzere yola çıkmıştı. Bu ise sabır ve meşakkate tahammül etmekle mümkündü. Nitekim o daha önce Cenab-ı Allah’ın kelamını duymak için günlerce sabırla beklemişti.¹⁸⁷⁶

Hz. Musa Hızır’a kendini tanıttı ve onunla birlikte olmak için izin istedi. *“Musa bu bilge kişiye, ‘Sana verilen özel bilgiden beni hakikate ulaştıracak kadar öğretmen için seninle birlikte gelebilir miyim?’ dedi.”¹⁸⁷⁷ O, “Ey Musa! İlim yönünden Tevrat, meşguliyet yönündün İsrailoğulları sana yeterli gelmedi mi?”*

¹⁸⁷³ Kehf, 18/65.

¹⁸⁷⁴ Razi, Tefsir, s. 15/221; Hicazi, s. 3/394; eş-Şihava, s. 170.

¹⁸⁷⁵ Kuşeyri, s. 3-4/147-148.

¹⁸⁷⁶ Kuşeyri, s. 3-4/1147.

¹⁸⁷⁷ Kehf, 18/66.

diye sorunca Hz. Musa ilahi emir doğrultusunda ona geldiğini haber verdi.¹⁸⁷⁸

Buhari’de geçen bir hadisi şerifte işaret edildiği gibi Hızır, “*Ey Musa! Ben Allah’ın bana öğrettiği, fakat senin bilmediğin bir ilme sahibim. Sen de Allah’ın sana öğrettiği fakat benim bilmediğim bir ilme sahipsin.*” dedi. Rivayet şekilleri ve gerekçeleri farklı olmakla birlikte; onlar gemiye bindiklerinde bir serçe geldi ve geminin kenarına konup denizden gagasıyla su almaya başladı. Hızır, “*Benim ve senin ilmin, Allah’ın ilminden şu serçenin denizden eksilttiği kadar bile eksilmez.*” diyerek her ikisinin ilmi yönden yetersizliğine dikkat çekmiştir.¹⁸⁷⁹

Hz. Musa, bir peygamber olarak onca ilmine, ameline, yüce makamına ve son derece şerefli olmasını sağlayacak şeylerin şahsında toplanmasına rağmen, ilim elde etmek için Hızır’a gitmiş ve tevazu göstermiştir. Bu durum tevazünün tekebbürden hayırlı olduğuna delalet etmektedir.¹⁸⁸⁰

Hızır, Hz. Musa’nın ilim almak üzere kendi yanına gönderildiğini, dolayısıyla onun kendisinden öğrendiği şeylerden emin olmasını, hikmetini kavrayamadığı hususları yadırgamaması, kızmaması ve sebebini sormaması, bu konuda kendisiyle tartışmaya girmemesi gerektiğini, yeri geldiğinde ona açıklamalarda bulunacağını ve bunun için sabretmesini tavsiye eder. Hz. Musa da ona tabi olacağına ve yaptıklarının hikmetini sormayacağına söz verir.¹⁸⁸¹ Fakat Hızır, “*Sen benimle birlikte olmaya katlanamazsın. İç yüzünü bilmediğin şeylere nasıl katlanacaksın?*”¹⁸⁸² diyerek hem anlattıklarının/yaptıklarının sıradan bir şey olmayacağını, hem de Hz. Musa gibi pek çok konuda fazlaca bilgiye ve Cenab-ı Allah ile doğrudan konuşma

1878 Vehbi, s. 8/3152.

1879 Zemahşerî, 4/86-94; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5021-5024, 5044-5045, Kasas, s. 342-343; Razî, Tefsir, s. 15/213-214; Ebussuud, s. 5/460; Havva, s. 8/374, 386; Mahmud, s. 301. Cenab-ı Hakk’ın ilmi için bk. Kehf, 18/109.

1880 Razî, Tefsir, 15/211, 225.

1881 Zemahşerî, s. 4/98.

1882 Kehf, 18/67-68.

özgüvenine sahip birisi için bu ilim yolculuğunun oldukça zor geçeceğini hatırlatır.¹⁸⁸³

Hz. Musa, bilmediklerini öğrenme konusundaki gayretinin ve samimiyetinin bir sonucu olarak, Hızır'ın sahip olduğu bilgiden yararlanmayı çok istediği için; *"Allah'ın izniyle benim sabırlı bir kişi olduğumu göreceksin, ben senin yaptığın hiçbir şeye karşı çıkmayacağım."*¹⁸⁸⁴ Bunun üzerine Hızır: *"Eğer benimle geleceksen, ben yaptığım işin mahiyetini sana anlatmadıkça bana hiçbir şey sorma."*¹⁸⁸⁵

Müfessirler, *"rahmet"* kelimesiyle nübüvvet ve vahyin, *"ilm-i ledünni"* ile gayba ve sırra ait bilgilerin kastedildiğini söylemiştir. Bu ilim Cenab-ı Allah tarafından olağanüstü ve sıra dışı yollarla öğretildiği için İslami literatürde, ayeti kerimenin lafzından hareketle *"ledünni ilim"* denilmiştir. Hz. Musa şeriat sahibi ve kelimullah olduğu için bazıları Hızır'da bulunanların daha mükemmelinin zaten onda bulunduğunu belirterek onun ilimdeki yüksek konumuna işaret etmiştir.¹⁸⁸⁶ İlmi ledünniye gelince bunu sufiler, veren tarafa bağlı mükāşefe ilmi olduğu belirtilmiştir ki, bu anlamda Hz. Musa'da olmayan ama Hızır'da bulunanın bu olduğu söylenmiştir.¹⁸⁸⁷

Hz. Musa, buluştuğu bu kişide var olan ilimden yararlanmak ister. Hızır ona, din ve devlet işlerini gerektiği gibi ve başarılı bir şekilde uyguladığını, mazlumların hakkını ve intikamını zalimlerden aldığını, devlet, memleket ve aile siyasetinde çok yetenekli olduğunu, fakat gerçek yüzünü bilmediği bazı şeyler bulunduğunu, bunu bilmenin zor ve sabır gerektirdiğini, dolayısıyla sabredemeyeceğini anlatır. Kendisine bazı sırların verildiğini, ona bu türden bilgilerin vahiy edilmediğini

1883 Razi, Tefsir, s. 15/225-226.

1884 Kehf, 18/69.

1885 Kehf, 18/70.

1886 Vanî, s. 411.

1887 Razi, Tefsir, s. 15/222; Vanî, s. 411-412.

söyler.¹⁸⁸⁸ Hatta o, sen nebi ve resul'sün. Resûlün dış görünüşü bakımından kabul edilemez bir şey gördüğü zaman o kötü olaya tepki göstermemesi ve değiştirmemesi caiz olmaz. Sen, bende göreceğin sebebini bilmediğin olaylara sabredemezsin diye uyarır.¹⁸⁸⁹ Fakat o, ülü'l azim bir peygamber olmasına rağmen ilim öğrenme ve bilmediği konularda bilgisini artırma yönündeki gayretinden dolayı Allah'ın yardımı ve izniyle her zorluğa katlanacağını bildirir.¹⁸⁹⁰ Hz. Musa'nın kim olduğunu bilmediği bir kimseden ilim almasının peygamberlik sıfatıyla bağdaşmayacağını söyleyenler olsa da Zemahşerî, onun kendisinden aşağı değil peygamber seviyesinde hatta peygamber olduğunu belirterek bunda bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Ayrıca ilim almak üzere onun Cenab-ı Allah tarafından yönlendirildiğini, peygamberlerin masum olduğunu ve yanlış bir iş yapmayacağını belirtmiştir.¹⁸⁹¹

Bütün olumsuzluklara rağmen Hz. Musa kendisinden sonrakilere örneklik teşkil edecek şekilde, Hızır'dan izin istemiş ve ona tabi olmuştur. Kendisini hiçbir şey bilmez konuma düşürerek ilim öğrenmek istemiştir. Hızır'ı övmüş öğrenmek istediklerinin onun bildiklerinin sadece bir kısmı olduğuna dikkat çekmiştir. Kendisini hocasına teslim etmiş. Hocasına saygıda kusur etmemiştir.¹⁸⁹²

Gemiyle Yolculuk

Hz. Musa ile Hızır, birlikte sahil boyunca gezintiye çıkar ve yanlarından geçmekte olan bir gemiye binerler. Her ne kadar Vanî, onların Şam tarafına gittiğini söylese de¹⁸⁹³ bu konuda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Denildiğine göre gemideki-

1888 Vehbi, s. 8/3153.

1889 Maturidi, s. 9/117.

1890 Vehbi, s. 8/3154.

1891 Zemahşerî, s. 4/94-96.

1892 Vehbi, s. 8/3154

1893 Vanî, s, 412.

ler Hızır'ı tanıdıkları için onlardan ücret almadılar.¹⁸⁹⁴ *"(Hızır, durup dururken) gemide bir delik açtı. Musa ona, 'Sen gemiyi yolcuları boğmak için mi deldin, gerçekten yaptığın iş çok tehlikeli.' dedi."*¹⁸⁹⁵ ayeti kerimesinde işaret edildiği üzere Hızır, elindeki keski aletiyle bindikleri geminin tahtalarından bir ikisini kırar. Ancak bu kırma gemiyi tamamen kullanılamaz hale getirecek şekilde olmamıştır.¹⁸⁹⁶ Bunun sadece geminin kusurlu gösterilmesi için yapılan bir eylem olduğu ve içindekilerin boğulmasına sebep olmayacak şekilde geminin duvarının kırılmak istendiği söylenmiştir.¹⁸⁹⁷ Hz. Musa, gemidekilerin boğulması ihtimaliyle yapılanın yanlış olduğu düşünmüş, adamların kendilerini ücretsiz olarak gemiye aldıklarını ve yapılan işin doğru olmadığını söyleyerek elbisesinden kopardığı parçalarla açılan deliği kapatmaya çalışmıştır. Hz. Musa, onlar fakir kimseler olmasına ve bizi ücret almadan gemiye bindirdikleri halde, içindekileri boğmak için mi bu tehlikeli işi yaptın diyerek Hızır'a çıkışmıştır.¹⁸⁹⁸

Gemide yaşananlar muhtemelen Hz. Musa ile Hızır arasında geçmiş olup, orada bulunan diğer yolcuların ve gemiyi işletenlerin haberi olmamıştır. Ayeti kerimede bu ikisi dışındakilerden söz edilmemektedir. Eğer onlar bu konuda bir bilgi sahibi olsalardı gemide bir telaş ve kargaşanın yaşanmış olması gerekirdi.¹⁸⁹⁹

Bunun üzerine Hızır, ona *"Ben sana benimle birlikte olmaya katlanamazsın dememiş miydin?"*¹⁹⁰⁰ diyerek önceden verdiği sözü hatırlatır. Hz. Musa, verdiği sözü unuttuğunu, bir daha

1894 İbn Kesîr, s. 342; Ebussuud, s. 5/461; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/112-113.

1895 Kehf, 18/71.

1896 İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5051.

1897 Razî, Tefsir, s. 15/228-229.

1898 Maturidi, s. 9/125; Hicazi, s. 3/494; Havva, s. 8/374; Mutavi', s. 1222-123; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/113.

1899 Vehbi, s. 8/3156.

1900 Kehf, 18/72.

benzeri bir hata yapmayacağını belirterek özür diler ve onunla birlikte olma isteğini yineler.¹⁹⁰¹ Razi, Hızır kıssasındaki sıra dışılıklara dikkat çekerken peygamberlerin unutmamasının tebliğ konularında caiz olmadığını fakat diğer hususlarda mümkün olabileceğini hatırlatmaktadır.¹⁹⁰²

Çocuğun Öldürülmesi

Her ikisi birlikte gemiden inip sahil boyu yola devam ederek Eriha şehrine gelirler.¹⁹⁰³ Yürürlerken Hızır, arkadaşlarıyla oynayan bir çocuk görür.¹⁹⁰⁴ Hızır, onların en sevimlisi ve en güzeli olan çocuğu seçer ve sebepsiz yere öldürür. *“Yolda bir çocuğa rastladılar. (Hızır) tuttu, çocuğu öldürüverdi. Musa (öfkeyle), ‘Sen sebepsiz yere masum bir çocuğu nasıl öldürürsün. Gerçekten yaptığın iş çok kötü!’ dedi.”*¹⁹⁰⁵ Bu çocuğun kaç yaşında olduğu, buluğa erip ermediği tartışılmıştır. Razî ayeti kerimede geçen *“Gulam”* kelimesinin büyük çocuklar için kullanılsa bile küçükler için ifadesinin daha uygun olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰⁶ Burada çocuğun hangi gerekçeyle öldürüldüğü açık değildir. Müfessirler bu konuda çeşitli fikirler ileri sürmüş fakat ortak bir noktada buluşamamıştır. *“Ben bunları kendiliğimden yapmadım.”*¹⁹⁰⁷ ayeti kerimesinden anlaşıldığı kadarıyla o, Yüce Allah’ın emri üzere bu çocuğu öldürmüştür.¹⁹⁰⁸

Bu olay, Hz. Musa’nın tepkisine sebep olur ve sebepsiz yere bir masumu, günahsız bir çocuğu öldürmekle çok kötü bir yaptığını belirterek ona kızar. Bunun üzerine Hızır, *“Ben sana benimle*

1901 Kehf, 18/73.

1902 Razi, İsmetü'l-Enbiya, s. 107-108.

1903 Eş-Şihava, s. 171.

1904 İbn Kesîr, Kasas, s. 343.

1905 Kehf, 17/73.

1906 Razî, Tefsir, s. 15/230.

1907 Kehf, 18/82.

1908 Maturidi, s. 9/127; Razî, Tefsir, s. 15/230-231; Ebussuud, s. 5/462; Vehbi, s. 8/3157; Havva, s. 8/374, 378.

*birlikte olmaya asla katlanamazsın dememiş miydım?”¹⁹⁰⁹ diye-
rek öncekinden daha sert bir ifadeyle onu susturur. Hz. Musa
yaptığı işten pişmanlık duyarak: “Bundan sonra sana bir şey
daha sorarsam, benimle arkadaşlık etme! Çünkü özür dileme-
ye yüzüm kalmadı”¹⁹¹⁰ der. Peygamberimiz Hz. Muhammed’in;
“Kardeşim Musa’ya Allah rahmet eylesin. Haya ettiği için böyle
söylemiştir. Eğer arkadaşıyla beraber kalsaydı ilginç şeylerin
bile en ilginçlerini görürdü.” şeklinde Hz. Musa’nın mahcubiyeti-
tini dile getirdiği ifade edilmiştir.¹⁹¹¹*

Yıkılmak Üzere Olan Duvarın Tamiri

Hz. Musa’nın duyduğu mahcubiyeti dikkate alan Hızır, onunla olan yolculuğunu sürdürdü. *“Yine yollarına devam ettiler, nihayet bir beldeye uğradılar ve belde halkından biraz yiyecek istediler. Fakat belde halkı onlara konukseverlik göstermedi.”¹⁹¹²* Hz. Musa ve Hızır muhtaç duruma düşmüş, şehir halkından karınlarını doyuracak bir şeyler istemiş fakat onlar vermemişti. Buna rağmen onlar, *“Orada yıkılmak üzere olan bir duvar gördüler. Bilge kişi hemen duvarı onarıp doğrulttu. Musa (yine dayanamayıp), ‘İsteseydin bu işten bir ücret alabilirdin (ki, onunla karnımızı doyururduk.)’¹⁹¹³ dedi. Onların hangi şehre uğradıkları Kur’an-ı Kerim’de belirtilmemekle birlikte, müfessirler başka şehir ve belde isimleri vermekle birlikte burasının Antakya ve bu şehir halkının kınanmış kimseler olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda misafirlerin ağırlandığı, yolcu hakkının tanınmadığı şehrin, şehirlerin en kötüsü olduğu söylenmiştir.”¹⁹¹⁴*

1909 Kehf, 18/75.

1910 Kehf, 18/76.

1911 Zemahşerî, s. 100-102; İbn Kesîr, Tefsir, s.10/5024-5025, 5047; Ebussuud, s. 5/464; Vehbi, s. 8/3158; Mukavî, s. 128.

1912 Kehf, 18/77.

1913 Kehf, 18/77.

1914 Maturidi, s. 9/123-124; Zemahşerî, s. 4/104; Razî, Tefsir, s. 15/233; Ebussuud, s. 5/464-465.

Yol yorgunluğu ve açlık sebebiyle zor durumda kalan Hz. Musa ve Hızır, ihtiyaçlarını gidermek adına köylülerden hiçbir destek alamamışlardı. O köy ahalisinin dinine göre onları yedirmeleri zorunluluk idi. Fakat Hz. Musa, karşılaştıkları bu olumsuz manzara karşısında tepki göstermenin faydasız olduğunu ve onlara göz yummanın daha iyi olacağını bilmiyordu. Hz. Musa, Hızır duvarı düzeltince içinde bulundukları şartların olumsuzluğu ve onun yapmış olduğu iyilik sebebiyle onlardan ihtiyaçlarını giderecek bir karşılık almasını beklemiş ve beklentisi boşa çıkınca da ona yanlış bir iş yaptın deme yerine, *“İsteseydin buna bir karşılık bir ücret alabilirdin.”*¹⁹¹⁵ Bunun üzerine Hızır, *“Artık ayrılma vaktimiz gelmiş bulunuyor. Ancak katlanamayıp müdahale ettiğin o işlerin iç yüzünü sana açıklayacağım.”*¹⁹¹⁶ diyerek hem Hz. Musa’nın eğitimine hem de yolculuklarına son vermiş, yaptığı işlerin sıradan ve kendi isteğiyle olmadığını, Hz. Musa’nın bilmesi mümkün olmayan bir takım hayır ve yararları gözeterek böyle bir uygulama içine girdiğini bildirmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de Hazreti Musa ve Hızır kıssası anlatılırken üç ayrı ifade şehri dikkati çekmektedir. Gemiye zarar verilmesi olayında “Gemiye biraz hasar vermek istedim” şeklinde bireysel bir sorumluluk öne çıkmıştır. Çocuğun öldürülmesinde; “Bu çocuğun ileride ona babasının küfür ve isyana sürüklenmesinden endişe ettik.” Burada ise Hızır’ın yaptığı işi kendi isteğiyle olmadığını belirtirken çoğul ifade kullanılmıştır. Duvarın düzeltilmesi olayında ise; “Rabbin onların ergenlik çağına gelmelerini bir lutûf olarak bu defineyi (zamanı geldiğinde) bulup çıkarmalarını diledi. Burada ise Cenabı Allah’ın emrine uyma söz konusudur. Ayetlerin sonunda ise, “Dolayısıyla bütün bunları ben, kendiliğimden yapmış değilim. İşte senin katlanamadığı işlerin iç yönü bunlardır.” buyurulmaktadır. Bu kıssada Cenab-ı Allah Hz. Musa’ya dolaylı bir bilgilendirme yöntemi uygulanmış ve bu konuda *“Bilge Kişi”* olarak nitelenen Hızır kullanılmıştır.¹⁹¹⁷

1915 Kuşeyri, s. 3-4/1151

1916 Kehf, 18/78.

1917 Bkz. Kehf, 18/79-82.

Böylece Cenab-ı Allah'ın her kuluna ayrı ayrı imkan ve nimetler verebileceği, İnsanların birbirlerine muhtaç olduğu vurgulanmış, birilerinin başkalarıyla bilgilendirileceği hususu öne çıkarılmıştır.

Denildiğine göre Hz. Musa'nın Hızır ile birlikte yaptıkları bu yol arkadaşlığı on sekiz gün sürmüştür.¹⁹¹⁸

Maturidi, Musa'nın bilgi almak için o kula gitmesi, ona tabi olması ve onunla arkadaş olmasının emredilmesini, kendisinden sadece tepki gösterdiği şeylerin bilgisini alması ve onların sebebini öğrenmesiyle sınırlı olmadığı şeklinde izah etmektedir. Çünkü tepki gösterdiği fiiller zahiren münker olduğu için bunlara doğal olarak tepki göstermiştir. Fakat Hz. Musa'nın o kuldan bunların dışında başka bilgiler alması, fakat bize bunları anlatmamış olması da mümkündür.¹⁹¹⁹ Nitekim Hz. Musa Hızır'dan ayrılırken ona, *"Bana bir tavsiyede bulun."* dediğinde; *"Konuşmak için ilim isteme," "Onu yaşamak/onunla amel etmek için ilim iste."* demiştir.¹⁹²⁰

Hızır Yaptıklarının Hikmetini Açıklıyor

Yaşanan bu üç olayda da Hızır'ın herhangi bir bireysel katkı ve yorumu olmaksızın o, kendisine bildirileni yapmıştır. Burada esas alınan konularda gemi kırılarak sahiplerinin, çocuğunun şerrinden korunması için ebeveynin, hazinenin ziyan olmaması için salih bir insanın iki yetim çocuğunun korunması esas alınmıştır.¹⁹²¹

*"(Gemi olayından başlayalım:) O gemi, geçimlerini denizden sağlayan bir takım yoksul kişilere aitti. Gemiye biraz hasar vermek istedim. Çünkü ileride, gördüğü her sağlam gemiye el koyan bir hükümdar vardı."*¹⁹²² Gemicilerin genellikle zengin-

1918 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/116.

1919 Maturidi, s. 9/130.

1920 Ebussuud, s. 5/480.

1921 Ebussuud, s. 5/466.

1922 Kehf, 18/79.

lerden olduğu halde buradakilerle ilgili fakir tabirinin kullanılması ve arkalarında her sağlam gemiye el koyan ceberut bir kraldan söz edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu geminin sahiplerinin söylendiğine göre, içlerinden bazılarının kronik hasta, çok çocuklu fakir bir aile oldukları belirtilmiş. *“Arkalarında”* şeklindeki ifadenin yol güzergâhında/ileride anlamına gelebileceği ifade edilmiş gemicilerin sağlam gemilere el koyan bir kraldan haberlerinin bulunmadığı vurgulanmıştır. Cenab-ı Allah bunu Hızır’a bildirmiş, o da geminin gasbedilmemesi için böyle bir yola başvurmuştur.¹⁹²³

*“Öldürdüğüm çocuğa gelince: Onun ana babası inanmış kimse-lerdi. Bu çocuğun ileride ana babasını küfür ve isyana sürüklenmesinden endişe ettik.”*¹⁹²⁴ Zemahşerî bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: *“Onun yani çocuğun mümin olan ana-babasını azgınlıştırmamasından, azdırıp inkara sürüklemesinden, onların da evlatları yüzünden imandan sonra küfre bulaşmalarından endişe ettik.”*¹⁹²⁵ Şayet o oğlan çocuğu olgunluk çağına erişseydi, anasını babasını azıttacak, onları da küfre bulaştıracaktı. Ana ve babasının ona olan sevgileri yüzünden onun dinine döneceklerinden korkup, istedik ki onların Rabbi, bunun yerine onlara dinen ondan daha hayırlısını, daha yakın ve merhametlisini versin.¹⁹²⁶

*“Böylece Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine ahlakça ondan daha iyi, sevgi ve şefkat bakımından kendilerine daha yakın bir evlat vermesini diledik.”*¹⁹²⁷ Nitekim o çocuğun ölümünden son-

1923 Zemahşerî, s. 4/110; Razi, İsmetü'l-Enbiya, s. 107-108.

1924 Kehf, 18/80.

1925 Zemahşerî, s. 4/112. Ayrıca Bk. Vehbi, s. 8/3161.

1926 Mutavi', s. 128; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 2/115-116. Ecel konusu tamamen Cenab-ı Allah'ın takdirinde olan bir husustur. O, her canlıya bir ömür tahsis etmiş, çeşitli sebeplerle bu süreyi sonlandırmıştır. Bu sonlandırma görevini meleklerden Azrail 'e vermiştir. Fakat herkes sebepler üzerinde durduğundan Azrail'in (a.s) bu görevi nasıl yerine getirdiğini düşünmemiştir. Hızır'ın burada bir çocuğu öldürmesi de bir tür bu uygulamaya benzemekte ve onun eceli Hızır'ın eliyle gerçekleşmektedir.

1927 Kehf, 18/81.

*ra Cenab-ı Allah aynı aileye rızasına uygun hareket eden ana ve babasına hayırlı evlatlar vermiştir.*¹⁹²⁸

*“Gelelim onarıp doğrulttuğumuz duvara: Bu duvar, şehirde oturan iki öksüz çocuğa aitti. Duvarın altında onlara bir define vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rabbin onların ergenlik çağına gelmelerini ve bir lütuf olarak bu defneyi (zamanı geldiğinde) bulup çıkarmalarını istedi. Dolayısıyla bütün bunları ben kendiliğimden yapmış değilim. İşte senin katlanamadığın işlerin iç yüzü bunlardır.”*¹⁹²⁹

Son hadisede salih bir kişiden iki öksüz çocuğa miras kalan bir hazineden söz edilmektedir. Burada hem çocukların masum ve öksüz hem de babalarının salihlerden olması onların yöre halkının günahlarına ortak olmadığı anlamına gelmektedir. Hızır, duvarı düzeltmekle bir miktar sıkıntı çekmiştir. Fakat çocukların hazinelerinin kaybolması daha büyük bir zarar olduğu için o, ehven olanı tercih etmekle emrolunduğunu belirtmiştir ki burada esas olan çocukların babalarının salih olduğu hususudur.¹⁹³⁰

Hızır'ın yaptığı iş, hazinenin çocukların yararına korunmasıdır. Eğer duvar kendi haline bırakılıp yıkılsa altındaki hazine açığa çıkacak ve çocuklar çok küçük olduğu için onu korumakta aciz kalacaklardı.

Hazinenin ne olduğu konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Ayeti kerimenin açık anlamına göre büyük çoğunluk bunun bilinen şekliyle altın ve gümüşten oluşan bir define olduğu üzerinde durmuşlardır. Ayrıca Peygamberimiz Hz. Muhammed'den nakledilen bir hadise dayandırılarak; bunun, üzerinde şu ifadelerin bulunduğu altın bir plaka olduğunu söyleyenler de olmuştur:

1928 Zemahşerî, s. 4/112; Razî, Tefsir, 15/241-242; Ebussuud, s. 5/468; Vehbi, s. 3161.

1929 Kehf, 18/79-82.

1930 Vehbi, s. 3/3163.

- Bismillahirrahmanirrahim
- Kadere iman eden kimsenin nasıl olup da hüzünlendiğine
- Rızkı verenin Allah olduğuna inanan kimsenin nasıl olup da rızkı için kendini yorduğuna
- Ölümün hak olduğuna inanan kimsenin nasıl olup da sevindiğine
- Hesap gününe inanan kimsenin nasıl olup da gaflete daldığına
- Dünyanın ve dünya ehlinin sürekli değişip, dönüşüp durduğunu bilen kimsenin nasıl dünyada mutmain olduğuna şaşarım.
- Muhammed Allah'ın Resulüdür.¹⁹³¹

Bütün bunlardan sonra Hızır, *"Bu, Rabbin'den bir rahmet idi."*¹⁹³² Bütün bu işleri büyük bir zararı savuşturmak için daha küçük zararların göze alınabileceğini ve bu hususta Allah'ın rahmeti görülsün diye yaptım. *"(Üstelik) Ben bunu kendiliğimden yapmadım."*¹⁹³³ Sadece Allah'ın emrine/vahyine uyduğum için gerçekleştirdim demiştir.¹⁹³⁴

Bu kıssadan anlaşıldığına göre Hz. Musa ve Hızır iki ayrı insan tipini canlandırmaktadır.

Musa, şariat sahibi bir peygamberdir. Zahire göre hükmeder. Gemiye delmek, çocuğu öldürmek, gözle görülür bir sebebi olmaksızın başkasının hukukuna tecavüzde bulunmaktır. Yıkılmaya yüz tutmuş bir duvarı doğrultup düzeltmek de gözle görülür bir sebebi olmaksızın zahmet ve yorgunluğa katlanmaktır. Hz. Musa işte bu sebeple yol arkadaşına itiraz etmiş ve itirazını yinelemiştir.

1931 Maturidi, s. 9/129-130; Zemahşerî, 4/112; İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5053, 5056; Razî, Tefsir, s. 15/243; Ebussuud, s. 5/468; Mutavî, s. 128. Hz. Musa'nın Hızır ile buluşması hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, Tefsir, s. 10/5021-5061.

1932 Kehf, 18/82.

1933 Kehf, 18/82.

1934 Razî, Tefsir, s. 15/244.

Hızır ise, Allah'ın kendi katından lütfettiği ilimle donatılmış bir bilgedir. Cenab-ı Allah ona işlerin iç yüzünü öğretmiş, onu bazı sırlara vakıf kılmıştır. İşlerin iç yüzünü bilmek, sırlara vakıf olmak, insanın görünürdekine karşı çıkmasını mubah kılar. Bu sebeple Hızır'ın bu meselelerdeki ilmî mertebesi, Musa'ninkinden daha yüksektir. Nefsi kuvvetli, kişiliği güçlü, saf, net ve aydınlık dolu olan kimse, işlerin iç yüzünü bilir.

Ayeti kerimelerden anlaşıldığı kadarıyla Hızır'ın yaptıkları şeylerde basit zararlar büyük zarar karşı karşıya gelerek çatışmaktadır. Hızır, *“iki zarar bir araya gelirse ehven olanı seçmek lazımdır.”* kuralından hareketle, büyük zararı savmak için küçüğünü göze alan bir iş yapmış gibi görünmektedir. Bunu ona öğreten, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar eden Âlemlerin Rabbidir ve dilediğine lütfunu ihsan eder.¹⁹³⁵

Hızır ile Hz. Musa arasındaki manevi eğitim sona erince: “Nihayet bilge kişi şöyle dedi: ‘Artık ayrılma vaktimiz gelmiş bulunuyor...’”¹⁹³⁶ deyince Hz. Musa buna çok üzülmüş ve *“Ey Allah'ın peygamberi! Bana bir nasihat bulun.”* demiştir. Bunun üzerine o şu tavsiyelerde bulundu:

“Asık suratlı olma, güler yüzlü ol.

İnsanlara zararlı olma, faydalı ol.

Kin gütmekten vazgeç.

İhtiyacın dışında bir yere gitme.

Tuhaf olmayan şeye gülme.

Yanlış yapanları, yaptıkları yanlıştan dolayı ayıplama.

Ey İmran oğlu! Kendi yaptığın yanlışlar için ağla.¹⁹³⁷

1935 Bkz. Vehbi, s. 8/3159; Hicabi, s. 3/496-497.

1936 Kehf, 18/78.

1937 Firuzabadi, s. 6/77; Mutavi'. S. 129.; eş-Şihava, s. 181

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hızır Kıssası

"(Ey Peygamber! Geçmişe dair bazı kıssaları sorarak senin peygamber olup olmadığını ölçmek isteyenler bilmeliler ki, peygamberlerin her şeyi bilmesi gerekmez. Nitekim Musa'nın da bilmediği şeyler vardı.) Hatırlayın, bir zamanlar Musa bir seyahati esnasında genç yoldaşına, 'İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yoluma devam edeceğim; velev ki, ömrümü bu yolda harcama pahasına da olsa.' demişti.

Onlar iki denizin birleştikleri yere ulaştıklarında balıklarını unuttular, o sırada balık denizde bir yol tutmuş, kaybolup gitmişti.

İki denizin birleştiği yeri geçince Musa yoldaşına, "Azığımızı getir yiyelim, bu yolculuk bizi yordu." dedi.

Yoldaşı, "Hani biliyorsun bir kayanın dibinde oturmştuk, ben balığı(n durumunu orada sana söylemeyi) unuttum. Gerçekten onu bana şeytan unutturdu. Balık şaşılacak bir şekilde denizde yol tutup gitmişti."

Musa (sevinçle), "İşte aradığımız yer orası idi." dedi ve hemen geldikleri yere geri döndüler.

Dereken orada, katımızdan kendisine bilgelik verdiğimiz ve tarafımızdan özel bir bilgi lütfettiğimiz kullarımızdan biriyle karışlaştılar.

Musa bu bilge kişiye, "Sana verilen özel bilgiden beni hakikate ulaştıracak kadar öğretmen için seninle birlikte gelebilir miyim?" dedi.

Bu bilge kişi dedi ki: "Sen benimle birlikte olmaya katlanamazsın."

"İç yüzünü bilmediğin işlere nasıl katlanacaksın?"

Musa, "Allah'ın izniyle benim sabırlı bir kişi olduğumu göreceksin, ben senin yaptığın hiçbir şeye karşı çıkmayacağım." dedi.

Bu bilge kişi, “Eğer benimle geleceksen, ben yaptığım işin mahiyetini sana anlatmadıkça bana hiçbir şey sorma!” dedi.

Bunun üzerine beraberce yola koyuldular. Derken bir gemiye bindiler. Bu bilge kişi (durup dururken) gemide bir delik açtı (bir iki tahtayı söktü). Musa ona, “Sen gemiyi yolcuları boğmak için mi deldin, gerçekten yaptığın iş çok tehlikeli.” dedi.

Bilge kişi, “Ben sana, ‘Benimle birlikte olmaya katlanamazsın’ dememiş miydin?” dedi.

Musa, “Unutmuşum, beni bağışla. Ne olur, bu yolculuğumda bana zorluk çıkarma.” dedi.

Gemiden inip yollarına devam ettiler. Yolda bir çocuğa rastladılar, bilge kişi tutu, çocuğu öldürüverdi. Musa (öfkeyle), “Sebepsiz yere masum bir çocuğu nasıl öldürürsün, gerçekten yaptığın iş çok kötü.” dedi.

Bilge kişi, “Ben sana, ‘Benimle birlikte olmaya katlanamazsın.’ Dememiş miydin?” dedi.

Sonunda Musa, “Bundan sonra sana bir şey soracak olursam benimle arkadaşlık etme, çünkü özür dilemeye yüzüm kalmadı.” dedi.

Yine yollarına devam ettiler, nihayet bir beldeye uğradılar ve belde halkından biraz yiyecek istediler. Fakat belde halkı onlara konukseverlik göstermedi. Orada yıkılmak üzere olan bir duvar gördüler. Bilge kişi hemen duvarı onarıp doğrudttu. Musa (yine dayanamayıp), “İsteseydin bu işten bir ücret alabilirdin (ki, onunla karnımızı doyururduk.)” dedi.

Nihayet bilge kişi şöyle dedi: “Artık ayrılma vaktimiz gelmiş bulunuyor. Ancak katlanamayıp müdahale ettiğin o işlerin iç yüzünü sana açıklayacağım.”

“(Gemi olayından başlayalım:) O gemi, geçimlerini denizden sağlayan bir takım yoksul kişilere aitti. Gemiye biraz hasar ver-

*mek istedim. Çünkü ileride, gördüğü her sağlam gemiye el ko-
yan bir hükümdar vardı.”*

*“Öldürdüğüm çocuğa gelince: Onun ana babası inanmış kimse-
lerdi. Bu çocuğun ileride ana babasını küfür ve isyana sürüklen-
mesinden endişe ettik.”*

*“Böylece Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine ahlakça ondan
daha iyi, sevgi ve şefkat bakımından kendilerine daha yakın bir
evlat vermesini diledik.”*

*“Gelelim onarıp doğrulttuğumuz duvara: Bu duvar, şehirde otu-
ran iki öksüz çocuğa aitti. Duvarın altında onlara ait bir defi-
ne vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rabbin onların ergenlik
çağına gelmelerini ve bir lütuf olarak bu defineyi (zamanı gel-
diğinde) bulup çıkarmalarını istedi. Dolayısıyla bütün bunları
ben kendiliğimden yapmış değilim. İşte senin katlanamadığın
işlerin iç yüzü bunlardır.”¹⁹³⁸*

Hız. Musa ve Hızır Kıssasından Alınacak Ders

Dikkat edilecek olursa Hızır'ın yapmış olduğu üç fiil de şer'an
caiz değildir. Ancak Hızır, olayların arkası hakkında bilgi sahi-
bi olduğu için bunları yapmıştır. Onun bildiklerini bilmediği
için Hz. Musa ona tepki göstermiştir.¹⁹³⁹

Hız. Musa ve Hızır iki ayrı örnek/prototip olup, bu kıssa eğiten
ve eğitilenler için çok önemli ölçütler vermektedir. Arkadaş-
lığın, öğrenciliğin ve öğretmenliğin edeplerini öğretmektedir.
Bu ölçü ilme ve ilim ehline saygıyı içerirken, ilim adına öğre-
tilenlerdeki yanlışlara veya yanlış anlamalara kayıtsız kalma-
mayı, doğru bildiği hususlarda tepki koymayı öğütlemektedir.
Ayrıca bilinmelidir ki herkesin her şeyi bilmesi mümkün
değildir. Bunun anlamı herkesin bir başkasından öğreneceği
şeyler de vardır.

1938 Kehf, 18/60-82.

1939 Havva, s. 8/387.

Bütün bunların yanında ilim öğrenmek tevazuyu gerektirmektedir. Her şeyi bildiğini sananların yersiz ve haksız yere gururlanmasına, büyüklük taslamasına gerek yoktur. Zira bu tür ahlaki zaaflar çoğu kere hakikatin öğrenilmesine ve açığa çıkmasına engel olur.

Hz. Musa ve Hızır kıssası, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in "*Hikmet müminin yitiğidir. Nerede bulursa onu alır.*" "*İlim Çin'de de olsa onu isteyiniz.*" hadisleriyle uyumlu ve onun pratize edilmiş ilahi ve tarihi bir örneğidir.

Maturidi Hz. Musa ile Hızır kıssasından çıkartılacak dersleri şu şekilde özetlemektedir:

- İnsan ilim öğrenmek zorundadır. İnsanların gerek fert gerekse toplum olarak bilgiye ihtiyaçları vardır. Bunun için şartlar ne kadar zor da olsa ilim almak vaciptir. Hz. Musa kendisine emredildiği doğrultuda ilim almak için iki denizin birleştiği yere kadar senelerce durup dinlenmeden yol yürümeye karar vermiştir.
- Yola çıkmak için gerekli hazırlıkları yapmak lazımdır. Hz. Musa oraya giderken yanındaki gence/hizmetliye yola çıkarken azık olarak yanlarına balık almasını söylemiştir.
- İleride yapılacak gerçekleşip gerçekleşmeyeceği şüpheli şeyler için "*İnşallah*"¹⁹⁴⁰ demenin gerekli olduğunu hatırlatmıştır. Çünkü Hızır, "*Doğrusu sen benimle beraber olma-ya katlanamazsın/sabredemezsin*" dediğinde Hz. Musa "*İnşallah sen beni sabreden bulacaksın.*" demiştir.
- Bir kimse ilim aldığı bir şahısta bir takım kabul edilemez ve haksız davranışlar gördüğü zaman o kişiden ayrılması ve ilim almaması gerekir.¹⁹⁴¹

1940 "Bir de bir iş için 'Yarın mutlaka yapacağım.' diye kesin konuşma. Bunun yerine, 'Allah dilerse (inşallah) şu işi yarın yapacağım de. Şayet inşallah demeyi unutursan Rabbinin an ve 'Umulur ki, Rabbin beni sözlü olarak 'inşallah' demekten daha ileri boyutta, bir teslimiyet şuuruyla ulaştırır' temennisinde bulun. (Kehf, 18/23-24.)

1941 Maturidi, s. 9/113-114. Ayrıca bk. Mutavî, s. 129-130.

Vehbi Efendi de Hızır konusunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: Bir insan kendi ilmine hayret etmemek, görünüşte hayırlı görmediği bir şeye hemen itiraz etmemek, o şeyde birçok yarar ve sırların gizli olduğunu düşünmek durumundadır. İlim öğrenmek için yola çıkanların çeşitli zorluklara katlanmaları, hocalarına karşı son derece saygılı ve alçak gönüllü davranmaları, onun huzurunda konuştuklarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Öğretmenlerin de öğrencilerini hemen ayıplamak ve cezalandırmak yerine makul ve meşru uyarılarda bulunması doğru olacaktır.¹⁹⁴²

1942 Vehbi, s. 8/3164.

Hz. Musa ve Sığır/İnek Kissası

İnek konusu,¹⁹⁴³ Kur'an-ı Kerim'de en uzun müstakil bir sureye adını verecek kadar önemsenmiştir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'in ikinci suresinin adı "*Bakara*"dır. Bakar, manda dahil bütün sığır cinsinin ismi olarak kullanılmaktadır. Erkek veya dişi sığır, yani inek, öküz, düve ve tosun anlamına da gelmektedir. Toprağı yarmak suretiyle süren anlamında bakar denilmiştir.¹⁹⁴⁴

Bu surede çok çeşitli konular değişik şekillerde yer almaktadır. Bunlardan birisi de İsrailoğulları arasında yaşanan fakat faili bilinmeyen bir cinayettir. Birçok tartışmalara yol açan bu cinayet, Hz. Musa'ya getirilmiş ve katilin bulunması istenmiştir. Hz. Musa da bu cinayetin çözümü için hiç ilgisi yok gibi görünen ve muhataplarını da şaşkına çeviren bir örnek olarak sığır/inek kesilmesini önermiştir.

Sığır kıssası, İsrailoğulları'nın içinde yaşadıkları kültür ve dini inanışlardan ne kadar uzaklaştıklarının ve Hz. Musa'ya bağlılıklarını test etmek için bir yöntem olarak seçilmiştir. Bilindiği üzere sığır, Mısırlılar arasında ve bölgedeki dini inanışlarda önemli bir tanrı motifidir.¹⁹⁴⁵ Nitekim bu alışkanlık-

1943 Kur'an-ı Kerim'in ikinci suresine adını veren "Bakara" kelimesi, Türkçemizde inek olarak tercüme edilmektedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de kesilmesi istenen bu ineğin özellikleri belirtilirken, "O, çift sürmek ve tarla sulamak için boyunduruğa koşulmamış..." (Bakar, 2/71.) ifadesi kullanılmıştır. Bu sıfatlara haiz hayvan için Türkçede "öküz" kelimesi kullanılmaktadır. Biz bu çalışmamızda, her ikisini de ifade için bu cinsin adına "sığır" kelimesini kullanmayı tercih ettik. (Bk. Maturidi, s. 1/182.)

1944 Hüseyin b. Muhammed Ragıp el-İsbahani, el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, İstanbul, 1986, s. 73; Yazır, s. 1/381.

1945 Antik Mısır medeniyetinde Nil Nehri merkezli oluşturulan kültür, her şey gücü yeten yaratıcının farklı şekillerde tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda boğa, baykuş ya da çakal suretinde heykeller tanrının farklı yönlerini temsil etmektedir. Bunlardan bazıları tanrının bilgeliğini, bazıları gücünü, bazıları da merhametini yansıtmaktadır. Tanrı'yı temsil etmesi yönüyle Mısır'da en etkili figürlerin başında boğa/inek kültürü gelmektedir. (Meral, s. 15)

Mısırlılar "Apis/Abis" dedikleri buzağı şeklinde tasavvur ettikleri tanrıyı faydalı şeylerin kaynağı olarak görüyor ve ona tapınıyorlardı. Tanrı olarak kabul ettikleri buzağı öldüğü zaman onu mumyalayarak özel bir mezara

ların etkisiyle İsrailoğulları, Kızıldeniz'i henüz geçtikleri bir zamanda, yol güzergahında karşılaştıkları sığira tapınan bir topluluk gördüklerinde, Hz. Musa'ya onlarınkinin benzeri bir tanrı edinmelerini istemişti. Ayrıca Hz. Musa Tur Dağı'na çıktığı zaman Samiri onların tapınmaları için altından bir buzağı heykeli yapmış ve sizin tanrınız budur diyerek onların tapınmalarına vesile olmuş, Hz. Musa da buna çok üzülmüştü.

İşte faili meçhul bir cinayetin çözümlenmesi için Hz. Musa onların inançlarındaki sadakati ve kendine bağlılıklarını test etmek istemiş ve bunun için bir sığır kesmelerini emretmiştir. Eğer onlar bu konuda samimi iseler kendi elleriyle kendi putlarını kıracak, Hz. Musa ve Allah'a tam olarak inanmak durumunda olacaklardı. Bu, İsrailoğulları için çok büyük ve ağır bir sınav olmuştur. Nitekim Hz. Musa'nın bu teklifi karşısında onlar, *"Bizimle alay mı ediyorsun?"*¹⁹⁴⁶ diye hayretlerini belirtmiş, onların kafaları karışmış,¹⁹⁴⁷ bu emri yerine getirmemek için ellerinden geleni yapmışlardır.¹⁹⁴⁸ Ayeti kerimede her ne kadar kesilen sığırın sebebi cinayet olayının failinin bulunması gibi görünse de, *"Allah gizlemiş olduğunuz şeyleri açığa çıkartacak güce sahiptir,"*¹⁹⁴⁹ ifadesiyle onların hala içlerinde sakladıkları ve gönüllerinde yatanın geleneksel inançları olduğuna dikkat çekilmiş olması muhtemeldir.¹⁹⁵⁰

Denildiğine göre; Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'na bir sığır kesmelerini emretmesini onların akılları almamıştır. Onlar, Mısır inanç sisteminde sığırın kutsal sayılması dolayısıyla

gömmüyorlar ve buna da *"Serabiyum"* adını veriyorlardı. İsrailoğulları Mısır'da bulundukları süre içinde büyük oranda asimile oldular. Onların kültürel ve dini hayatından etkilendiler ve buzağıya tapınmaya alıştılar. Bu sebeple İsrailoğulları Tur Dağı eteklerine geldiklerinde büyük çoğunluğu henüz iman etmemişti. (A. Neccar, s. 298.)

1946 Bakara, 2/67.

1947 Bakara, 2/70.

1948 Bakara, 2/71.

1949 Bakara, 2/72.

1950 Mevdudî, s. 1/85; Kur'an Yolu, s. 1/142-143. Doğrudan konuyla alakalı görünme de bu olay Tevrat'ta geçmektedir. Bk. Çölde Sayım, 19/1-22.

onun kurban edilebileceğini tasavvur edememişler. Bu durum, aynı zamanda sığırın kesilme emrinin onlar henüz Mısır'dan çıkmadan ve Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesinin ilk yıllarına tesadüf ettiğini akla getirmektedir. O dönemde böyle bir uygulamaya mahal olmayacağı cihetle onlar Hz. Musa'nın verdiği emre karşılık, *"Bizimle alay mı ediyorsun?"* diye karşılık vermişlerdir.¹⁹⁵¹

Birbirinden kısmen farklı rivayetlere göre İsrailoğulları arasında çok zengin, yaşlı, tek çocuğu olan bir adam vardı. Kardeşinin çocukları, bu yaşlı adamın mirasını paylaşmak için onu ya da oğlunu öldürmek istiyorlardı. Onlardan birisi (kardeşinin oğlu) gece karanlığında onu öldürüp bir yere/şehrin girişine, hatta rivayete göre bu olayla ilişkisi olmayan masum birisinin kapısının önüne atar. Sabah olunca o adama suç isnat eder. İnsanlar cinayet ve diyetle ilgili konularda tartışmaya ve birbirine husumet beslemeye, olay da toplumsal bir krize dönmeye başlar. Bunun üzerine birileri niçin birbirinize düşmanca davranır da Allah'ın peygamberine gitmezsiniz der. Katil, cinayetin aydınlatılması için Hz. Musa'ya şikâyet eder. Bunun üzerine Hz. Musa, *"Allah aşkına! Şu öldürülen kişi hakkında kimde bilgi varsa, bize bildirsin!"* diye bir genelge çıkarır. Fakat onun bu isteğine hiç kimseden olumlu bir cevap gelmez. Şikâyetçi olan taraf, onun bu hususu Rabb'inden sorup öğrenmesini ister. Hz. Musa da Cenab-ı Allah'tan bunu sorar. Ona *"Allah sizin bir sığır kesmenizi emrediyor."* buyurur. Bunun üzerine onlar *"Sen bizimle alay mı ediyorsun?"* derler. Fakat sonradan onun nasıl bir sığır olacağını öğrenmek isterler.¹⁹⁵²

Cenab-ı Allah katili göstermesi amacıyla ölünün diriltilmesini murat etmiş, bunun için bir hayvanın kesilmesini vesile kılmıştır. Böylece öldürülenin hayata dönmesi için hayvanın

1951 Yazır, s. 1/381-282.

1952 Zemahşerî, s. 1/402; İbn Kesîr, Tefsir, s. 2/376-380, Kasas, s. 338; Razî, Tefsir, s. 3/73-74; Yazır, s. 1/386; Hicazi, s. 1/59; Köksal, Peygamberler Tarihi, 2/83.

öldürülmesini ve ondan alınan bir parçayla ölüye vurulmasını sebep yapmıştır.¹⁹⁵³

Yazır'a göre Hz. Musa, İsrailoğulları'na niteliklerini belirtmeden herhangi bir sığır kesmelerini emreder. Onların yapmaları gereken, verilen emre *"baş üstüne"* diyerek karşılık vermektir. Onlar kendilerine verilen emrin ciddiyetini anlayamadıklarından olacak ki, vehimlerinin etkisiyle bazı gerekçeler uydurarak aralarında tartışarak işi büyüttü. Kendilerince bu gerekçelerin onları yükümlülükten kurtaracağı zannıyla eşine az rastlanır bir sığır tasavvur ederek, biraz da kurnazlık yaparak bunun üzerine sorular sormaya başladılar. Böylece sıkıntıları daha da artar. Eğer onlar bu emrin gereğini derhal yerine getirselerdi herhangi bir sorun yaşanmayacak ve mak-sat hasıl olacaktı.¹⁹⁵⁴

Maturidi, bu iddianın gerçeği yansıtmadığını beyan ederek bu hususta şöyle demektedir: *"İsrailoğulları en basit bir sığırı kesmiş olsalardı kafi gelecekti, ne var ki onlar kendilerine zorluk çıkarmış, Allah da işlerini zorlaştırmıştır."* demiştir. *Fakat sözü edilen bakış açısını isabetli görmemek gerekir. Çünkü burada verdiği bir emirde Allah için sonradan bir şeyin zuhur etmesi ve hakkında düzeltmenin gerekmesi gibi bir sonucu O'na nispet etmek bahis konusudur ki, küfür niteliği taşır. Böylesini peygamberlerden birinin söylemesi şöyle dursun sıradan bir Müslümanın bile dile getirmesi düşünülemez."*¹⁹⁵⁵

Bunun üzerine Cenab-ı Allah, özelliklerini sonradan tarif ettiği bir sığır kesmelerini ve bu sığırın bazı parçalarından birisini ölünün cesedine vurmalarını emretti. Böyle yaparlarsa ölü dirilecek ve kendini kimin öldürdüğünü haber verecekti. Nihayet sığır kesildi ve bir parçasıyla, -bunun ölen kişi konuş-

1953 Kuşeyri, s. 1-2/77; Mutavi', s. 140-141.

1954 Kuşeyri, s. 1-2/74.Yazır, 1/382; Mutavi', s. 141.

1955 Maturidi, s. 1/182.Bu konudaki tartışmalar için bk. Razî, Tefsir, s. 3/75-78.

sun diye kesilen hayvanın dili olduğu da söylenmektedir.¹⁹⁵⁶ ölünün cesedine vuruldu. Allah ölüyü diriltti ve ölü kendisini öldürenlerin kimler olduğunu söyledi. Böylece katillerin amcalarının oğulları olduğu ortaya çıkmış oldu.¹⁹⁵⁷

Niçin Sarı Sığır?

Kur'an-ı Kerim'de bir sureye adını veren kıssada özet olarak anlatılan husus; İsrailoğulları bir gün sabah, kimin tarafından öldürüldüğü bilinmeyen ismi Amil olan, öldürülmüş bir adam bulurlar. Bunun kim tarafından yapıldığını ararken gelişen olaylar sarı bir sığırın kesilmesi ve etinden bir parçanın öldürülene vurulmasıyla, Allah tarafından mucizevi bir şekilde ölü dirilmiş ve failin kim olduğunu bildirmiştir.

Rivayete göre; İsrailoğulları arasında salih, yaşlı bir adam varmış. Onun bir buzağısı varmış. Onu bir gün ormana götürmüş ve *"Allah'ım! Bu hayvanın ileride oğlumun olması için, büyü-yünceye kadar sana emanet ediyorum."* demiş, sonra da bu ihtiyar adam vefat etmiştir. Derken bu buzağı ormanda büyümüş, Kur'an-ı Kerim'de vasıfları tarif edilen bir sığır olmuş, çocuk da yöresinde büyümüş, salih bir kul olarak annesine hizmet hale gelmiştir. Bu olay başlarına gelince İsrailoğulları da onu uzun aramalar sonrasında onu bulmuş. Fakat çocuk bu sığırı satmak istememiştir. Fiyat konusunda çok abartılı rakamlar dikkati çekmekle birlikte onlar yüksek bir fiyata onu almak zorunda kalmıştır.¹⁹⁵⁸

Bundan sonrası Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

"Yine bir zamanlar Musa kavmine, 'Allah size bir sığır boğaz-lamanızı emrediyor' demişti. Onlar, 'Sen bizimle alay mı ediyorsun?' dediler. O, 'Hayır, ben alay eden biri olmaktan Allah'a

¹⁹⁵⁶ Mutavi', s. 143.

¹⁹⁵⁷ Razî, Tefsir, s. 3/73-74; Hicazi, s. 1/59; Mutavi', s. 143.

¹⁹⁵⁸ Maturidi, s. 1/181; Zemahşerî, s. 1/412; İbn Kesîr, Tefsir, s. 384; Kasas, s. 2/385; Razi, Tefsir, s. 3/73; Yazır, s. 1/384; Mutavi, s. 142. Bu çocuğun özellikleriyle ilgili olarak bk. Vanî, 418.

sığırırım' dedi.

Kavmi (alaylı bir üslupla) 'Öyle ise sen bizim için Rabbine dua et, onun nasıl bir sığır olacağını bize açıklasın' dedi. Musa, 'Allah, 'o ne yaşlı ne de körpe, ikisi arasında orta yaşta bir sığır olacak' diyor. Siz bırakın alay etmeyi de o emredilen şeyi yapmaya bakın' dedi.

Bu defa da 'Bizim için Rabbine yine dua et, bize sığırın rengini tam olarak açıklasın' dediler. Musa, 'Allah, 'bu sığır, bakanların hoşuna giden, içini açan, parlak, sarı renkli bir sığır olacak' diyor' diye cevap verdi.

Onlar tekrar, 'Ey Musa! Sen yine Rabbine bizim için dua et de bize bu sığırın nasıl bir şey olacağını açıkça bildirsin; zira bu sığır konusunda kafamız iyice karıştı. İnşallah biz, istenen sığırı bulabiliriz(!)' dediler.

Musa, 'Allah, 'o, çift sürmek ve tarla sulamak için boyunduruğa koşulmamış, kusursuz, alacasız bir sığır olacak' diyor' dedi. 'Eh, işte şimdi oldu' dediler. Sonunda uygun sığırı bulup kestiler. Fakat bunu yapmamak için de ellerinden geleni yaptılar.

Ey İsrailoğulları! (Bütün bunların sebebi şu idi:) Siz bir adam öldürmüş, suçu da birbirinizin üzerine atmıştınız. Oysa Allah gizlemiş olduğunuz şeyleri açığa çıkartacak güce sahiptir.

*Bunun üzerine Biz, 'Faili meçhul cinayetlerde bu yöntemi (bir sığır kesip şüpheli kişilere, üzerinde ellerini yıkamak suretiyle katili bilmediklerine dair yemin ettirme yöntemini) uygulayın' diye emrettik. Allah (faili meçhul cinayetlerin katilini ortaya çıkarmak suretiyle) cinayetleri engellemekte ve düşünesiniz diye uygulanacak kuralları size gösterip öğretmektedir."*¹⁹⁵⁹

¹⁹⁵⁹ Bakara, 2/67-73. Faili meçhul cinayetleri çözümlemek üzere bir sığırdan yararlanma yöntemi Tevrat'ta geçmektedir. (Yasa'nın Tekrarı, 21/1-9.) Kur'an-ı Kerim'deki örnek, genel olarak kullanılmak istenen bir yöntem değil, Hz. Musa'nın eliyle gerçekleşen bir mucizedir. Dolayısıyla ayeti kerimede parantez içinde yer alan ve "Bir sığır kesip şüpheli kişilere, üzerinde ellerini yıkamak suretiyle katili bilmediklerine dair yemin ettirme yöntemi." olarak ifade edilen açıklama, (Yüce Kur'an, Açıklamalı-Yorumlu Meali, s. 10.) Tevrat'a yer alan bilgilere benzemektedir: "Tanrının Rab'bin

Bu ayeti kerime Diyanet İşleri başkanlığı tarafından hazırlanılan mealde: *“Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun’ dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.”*¹⁹⁶⁰ Yukarıdaki mealde ikisi arasında kıyası mümkün olmayan bir anlam farklılığı bulunmaktadır. Zira bu meal ayetin lafzi tercümesine daha uygun gelmektedir.

Yukarıda ilk olarak naklettiğimiz, Abdulkadir Şener, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım tarafından hazırlanan *“Faili meçhul cinayetlerde bu yöntemi (bir sığır kesip şüpheli kişilere, üzerinde ellerini yıkamak suretiyle katili bilmediklerine dair yemin ettirme yöntemini) uygulayın’ diye emrettik.”* şeklinde anlamlandırılan Bakara 2/73. ayeti kerimesi Muhammed Esed’ten etkilenecek çevrilmiştir.¹⁹⁶¹ O yaptığı tercümede, *“Bu (prensib) i bu gibi (çözümlememiş cinayet olayları)nın bazılarında da uygulayın. Allah (faili meçhul cinayetlerin katilini ortaya çıkarmak suretiyle) cinayetleri engellemekte ve düşünesiniz diye uygulanacak kuralları size gösterip öğretmektedir.”*¹⁹⁶² ifadelerini kullanmıştır ki, burada prensibin ne olduğu açık olmadığı gibi ölünün diriltilmesi olarak gerçekleşen bu olayın bir mucize ol-

mülk edinmek için size vereceği ülkede, kırdaki yere düşmüş, kimin öldürdüğü bilinmeyen birini görürseniz, ileri gelenlerin ve yargıçlarınız gidip ölünün çevredeki kentlere olan uzaklığını ölçsünler. Ölüye en yakın kentin ileri gelenleri işe koşulmamış bir düve alacaklar. Düveyi toprağı sürülmemiş, ekilmemiş ve içinde sürekli akan bir dere olan bir vadiye getirecekler. Orada, dereye düvenin boynunu kıracaklar. Levili kahinler de oraya gidecek. Çünkü Tanrınız Rab, onları kendisine hizmet etsinler, O’nun adıyla kutsansınlar diye seçti. Kavga, saldırı davalarına da onlar bakacak. Ölüye en yakın kentin ileri gelenleri, dereye boynu kırılan düvenin üzerinde ellerini yıkayacaklar. Sonra şöyle bir açıklama yapacaklar. ‘Bu kanı ellerimiz dökmedi. Kimin yaptığı gözlerimiz de görmedi. Ya Rab, kurtardığın halkın İsrailileri bağışla. Halkını dökülen suçsuz kanından sorumlu tutma.’ Böylece kan dökme günahından bağışlanacaklar. Rab’bin gözünde doğru olanı yapmakla, suçsuz kanı dökme günahından arınacaksınız.” (Yasa’nın Tekrarı, 21/1-9.)

1960 Kur’an-ı Kerim Meali, Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara, 2002.

1961 Bk. Esed, s. 22.

1962 Esed, s. 21. Bu ifadeler Tevrat’ın ölüyle temas sonrası uygulamalarını andırmaktadır. Çölde Sayım, 19/1-22)

duğu olgusu¹⁹⁶³ da göz ardı edilmektedir. Zira İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan kendileri için Rabbine dua edip kesilecek sığırın mahiyetini açıklamasını talep etmelerinin anlam ve hikmeti, Allah'ın sözü edilen sığırın mucize statüsünde olmasını dilemesi olarak gösterilmiştir.¹⁹⁶⁴ Dolayısıyla burada anlam *"onlar (sığırdan aldıkları parçayı ölenin cesedine) vurdular ve maktul dirildi."* şeklinde olmalıdır.¹⁹⁶⁵ Nitekim başka meallerin çoğunda; *"Onun için 'İneğin bir parçasıyla (öldürülen)e vurun' demiştik. İşte Allah böylece ölüleri diriltir, size ayetlerini gösterir ki düşünesiniz."* gibi veya benzer ifadelerle bu prensibin ne olduğu ve mucizevi yönü vurgulanarak açıklanmıştır.¹⁹⁶⁶

İsrailoğullarından birisi, servetine konmak için hiçbir delil bırakmadan yakınıni öldürmüştür. Sonra da suçu başkalarının üzerine atarak katilin bulunarak kısas ya da kan diyetinin ödenmesini istemiştir. Bu konuda bütün yöre halkı suçlanmış fakat katil bir türlü açığa çıkmamıştır. Halkın arasına büyük fitne girmiş, toplumda herkes birbirinden kuşkulana başlamıştır. Bu arada halkın arasında bulunan yaşlı bilge birisi *"Ey insanlar! Aranızda Allah ile konuşan bir elçisi varken ona niçin sormaz, neden onun fikrini almazsınız?"* der. Bunun üzerine yöre halkı Hz. Musa'nın yanına gelerek içinde bulundukları durumu ona ileterek Cenab-ı Hak'tan konuya bir açıklık kazandırmasını ister. Onların arasından ayrılan Hz. Musa makamına giderek Allah'a dua eder, münacatta bulunur ve sonra onu merakla beklemekte olan insanların yanına gelir. Onlara, Allah'ın bir sığır kesmelerini, onun bir parçasıyla ölüye vurmalarını emrettiğini haber verir. Böylece ölünün katilini haber vereceğini bildirir. Bu haberi alan topluluk, şaşırıp gülerek Hz. Musa ile alay etmeye başladılar. *"Sen bizim aklımızla dalga mı geçiyorsun? Bu dediklerinle öldürülen kişinin ne alakası*

1963 Zemahşerî, s. 1/418, İbn Kesîr, Tefsir, s. 2/385.

1964 Maturidi, s. 1/183.

1965 Zemahşerî, s. 1/414.

1966 Bk. Çantay, s. 27; Ateş, s. 10; Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Heyet, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 10.

var!” Onlardan bu sözleri işitince Hz. Musa, çok üzölmüş çok ve “*Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım.*” demiştir. Bunun üzerine toplulukla Hz. Musa arasında Kur’an-ı Kerim’de detaylı bir şekilde açıklanan konuşmalar geçmiştir.¹⁹⁶⁷

Bu uzun değeriendirmelerden sonra Hz. Musa şikâyet edip onunla tartışanlara bu sığırı kesmelerini emredince onlar istemeyerek de olsa onu kesmişlerdir. Hz. Musa, kesilen sığırın etinin bir kısmını, herhangi bir kemiğini veya etli bir kemik parçasını alarak ölen adamın cesedine vurmalarını emretmiş ve Allah öldürölen adamı diriltmiştir. Adam konuşur hale gelince Hz. Musa onu kimini öldürdüğünü sorunca o “*Beni kardeşimin oğlu öldürdü.*” demiş ve tekrar ölmüştür.¹⁹⁶⁸ Bunun üzerine katil ya da katiller yakalanmış ve öldürölmüştür. Bu uygulama İsrailoğulları’nın, kıyamet günü insanların diriltilmesi gerçeğini tam olarak anlamaları bakımından oldukça önemli olduğu gibi¹⁹⁶⁹ zamanla dünya hayatında “*katile miras verilmez*” hükmüne de delil teşkil etmiştir.¹⁹⁷⁰

Kur’an-ı Kerim’de belirtilen şekliyle Cenab-ı Allah bu sığır olayıyla birkaç hususu insanların dikkatine sunmuştur.

1. Allah’a kullukta son derece hassas ve ebeveynine saygılı bir çocuk, faili meçhul bir cinayetin çözümlenmesinde, kapısında yetişen ve başka bir yerde benzeri bulunmayan bir sığırın tanıklık etmesi suretiyle Cenab-ı Allah tarafından ödüllendirilmiştir.
2. Cenab-ı Allah’ın ölüleri diriltme kudretine vurgu yapılmıştır. Ölüünün dirilmesi sahnesiyle, kıyamet günü, insanların ebedi hayat öncesi tekrar dirileceğı inancı uygulamalı olarak gösterilmiştir.

1967 Eş-Şuhava, s. 149-151.

1968 İbn Kesir, Kasas, s. 339-340; Kur’an Yolu, s. 1/142. Burada öldüren belli olmakla birlikte ölenin baba veya oğul olduğu yönünde farklı rivayetler bulunmaktadır.

1969 Maturidi, s. 1/188.

1970 Zemahşerî, s. 1/414

3. Dünya hayatında, ilahi adaletin küçük bir provasını yapmış, herkesin yaptıklarının yanına kalmayacağı, işlenen amellerin mutlaka ödüllendirileceği veya cezalandırılacağı açıklanmıştır.¹⁹⁷¹
4. Bu olayda özellikle bir sığır kurbanı istenmiştir. Çünkü sığır bölge kültürünün etkisiyle İsrailoğulları arasında da kutsal kabul edilmekte ve tanrı ile ilişkilendirilmektedir. Bu olayla o tanrı anlayışının yok edilmesi istenmiştir.¹⁹⁷²

Zemahşerî, bu kıssada açıklandığı üzere katilin yakalanması için sığır kesilmesinin şart koşulmasını, Allah'a yaklaştıran bir ibadet olarak kurban takdiminin ve bunun bir hayvan olarak gerçekleşmesinin önemine dikkat çekmiştir.¹⁹⁷³ Razî ise bu alayı biraz daha çeşitlendirerek şöyle demektedir:

- Kurban keserek Allah'a yaklaşma adeti yaygındı.
- İsrailoğullarınca bu kurban, kurbanların en büyüklerinden/mühimlerinden idi.
- Fiyatı çok pahalı olduğu için sığır kesilmiştir.
- Sığırın sahibi için büyük para/mal kazanmaya vesile olmuştur.¹⁹⁷⁴

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ilk dönem İslam alimlerinin büyük çoğunluğu kesilen sığır ile Mısırlıların geleneksel inançları arasında bir ilişti kurmamışlardır. Oysa bu konuda asıl üzerinde durulması gereken husus, onlar tarafından tanrı olarak tapınılan sığırın, tapınılmaya layık bir tanrı olmadığını, onun kendine ve inananlarına bir fayda ve zararının dokunamayacağını göstermek ve İsrailoğulları'nın bu konudaki eğilimlerini kökten bitirmektir.¹⁹⁷⁵

1971 Maturidi, s. 1/188; Vanî, s. 418.

1972 Mutavî, s. 145.

1973 Zemahşerî, s. 1/416.

1974 Razî, Tefsir, s. 3/93.

1975 Bu konu, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in, evlatlığı gibi kabul edilen Hz. Zeyd b. Harise'nin, hanımı Zeynep ile ayrılmasından sonra, onunla evliliği konusunu çağrıştırmaktadır. Nitekim o, bu evlilikle Araplar arasında yaygın

Sonuç

Peygambereler insanları doğru yola iletmek, nefsi zaaflardan korumak, şeytani vesveselerden onları uzak tutmakla görevlendirilmiş mübarek ve masum insanlardır. Görevlerini yerine getirirken asla yüksünmezler, ayrımcılık ve kayırmacılık yapmazlar, kendilerine verilen görevi eksiksiz, kusursuz yerine getirme gayreti içinde olurlar ve bunun karşılığında insanlardan hiçbir şey beklemezler. Nimetlere her daim şükrederken bela ve musibetlere sabrederek tevekkülün en asil örnekliğini verirler. Onları diğer insanlardan ayıran en önemli özelliklerin başında Allah rızası ve insan sevgisi konusundaki hassasiyetleri gelmektedir.

Her peygamberde olduğu gibi Hz. Musa'yı diğerlerinden ayıran pek çok özellikler bulunmaktadır. Korunmuşluk peygamberlerin ortak özelliği olmasına karşılık Hz. Musa örnekliğindeki korunma biçimindeki farklılık dikkati çekmektedir. Nitekim Hz. Musa, daha doğum öncesinden itibaren özel olarak korunmuş ve bu özelliği bütün kutsal kitapların metinlerinde kayıt altına alınmış bir peygamberdir. Bütün doğa olayları ve beşerî yasaların aksine o, geleceğin peygamberi olarak hem de düşmanı tarafından sarayda büyütülmüş ve zamanın şartları gereği yetiştirilmiştir. Annesi tarafından peygamber olacağı bilinmesine rağmen beşerî sıkıntıların en zor ve acımasızlarıyla yüzleşmiş, çok büyük tehdit ve tehlikeleri aşarak kendisine emredileni yerine getirme gayreti içinde olmuştur. Ziya Paşa'nın ifadesiyle: *"Âsûde olam dersen eğer gelme bu cihana"* tam anlamıyla Hz. Musa için gerçek olmuş hem kavmi

bir inanç olan evlatlıkların evlat olma olgusunu kökten ortadan kaldırmış ve ikisinin aynı olmadığını uygulamalı olarak göstermiştir. (Ahzab, 33/37.)

İsrailoğulları hem de Firavun'un kavmi Kiptilerin devamlı tehdit, şantaj, baskı ve ihanetleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Hız. Musa, dini ve siyasi bir lider olarak kavmini esaretten kurtarmaya çalışırken muhatabı olduğu bütün insanlara dünya ve ahiret saadetini içeren prensipleri tebliğı etmekten asla geri durmamıştır. O bu zorlu süreçte mucizeler ve kardeşi Hız. Harun ile desteklenmiş, yalnız başına çıktığı bu yolculukta, zamanının en büyük imparatoru olan Firavun'a karşı büyük bir zafer kazanmıştır.

Hız. Musa küçük bir sepetin içinde çıktığı dünya serüveninde çöl hayatının acıklı ve acılı günlerini yaşamıştır. Allah ile konuşan yegâne insan olmasına rağmen dünya saltanatına zerre kadar ilgi duymayarak ömrünü tamamlamıştır. Bir anlamda bağımsızlıkları için her türlü çile ve fedakarlığa katlandığı kavmi İsrailoğulları, en zor gününde onu yalnız bırakmış, ona ihanet etmiştir. İsrailoğulları vaat edilen kutsal topraklara Hız. Musa zamanında gitmemiş hem Allah'ın hem de Hız. Musa'nın emrine isyan etmiştir.

Hız. Musa'nın hayatı, insanların ders alacakları peç çok ibretle doludur. Bunların başında onun korunmuşluğu gelmektedir.

- Cenab-ı Allah bütün olumsuzluklara rağmen kendisine inanan ve sığınanları yüzüstü bırakmamıştır. Bu bağlamda Nil Nehri'nin azgın suları onun için bir tehdit unsuru olmaktan çıkmış, büyüyüp besleneceğı saray hayatının vuslat yolu haline gelmiştir.
- Her çocuk fitratın gereğı ana sütüne muhtaçken, Hız. Musa annesinin dışında kendisine ikram edilen hiçbir kadının sütünü emmemiş, yabancı bir damla sütü ağzına koymamıştır.
- Firavun'un sarayında iyi bir eğitim almanın yanında, kendi evinde ve anasının kucağında, kendi kültürünü öğrenme fırsatı bulmuş, kimliğini, kişiliğini, var oluş sırlarını öğrenmiştir.

- Şehirde karşılaştığı kavgada kavminden olanla olmayana ayırabilecek kadar milli duygularla donanmış, işlediği amelin günah mı sevap mı olduğunu ayırabilecek kadar manevi değerlerle iç içe yaşamıştır.
- Daima hakkın, haklının yanında olmuş, işlediği günahlardan tövbe etme bilinciyle içinde bulunduğu toplumun inanç değerlerinin aksine, kendini yaratan ve bunca nimeti ona ihsan eden Allah'a yönelmiş, bağışlanma talebinde bulunmuştur.
- Her hâlükârda Allah'a sığınmanın manevi duyarlılığıyla kendisi hakkında alınan kararlardan haberdar olarak sığınacak güvenli bir liman aramış ve Firavun'un etki alanı dışında bulunan Medyen'e Hz. Şuayb'ın yanına yönlendirilmiştir.
- Fitratındaki adalet duygusu ve haksızlığa tahammül edememe tutkusu, sığınmak durumunda kaldığı bir bölgede bile başına gelecekleri düşünmeksizin devreye girmiş ve haklarını savunamayan iki kıza yardım etmiştir.
- İnanç ve ahlaki sorumluluğunun gereği yaptıklarını sadece Allah rızası için yapma duyarlılığı, en zor zamanda bile dünyevi bir karşılık beklentisinden onu uzak tutmuş, yapmış olduğu yardım karşılığında maddi bir beklenti içine girmemiştir.
- Hz. Şuayb'ın yanına gitmek üzere davet eden kızın, rüzgârın etkisiyle vücut hatlarının belirgin olması üzerine onun önünden giderek büyük bir edep ve ahlaki erdem örnekliği vermiş, başkalarının mahcubiyetine vesile olmamaya özen göstermiştir.
- Hz. Musa ahde vefanın, sözüne sadakatin timsalidir. Hz. Şuayb ile yaptığı sekiz/on yıllık sözleşmede zerre kadar kusura işlememiştir.
- Hz. Musa, belirlenen sürenin sonunda ailesini ve birikimlerini alarak sılayı rahim için çıktığı yolculukta kendisini

peygamberliğe götüren bir tecrübeyle, insanlık aleminin ulaşabileceği en yüksek noktaya varmış ve Cenab-ı Allah ile konuşma şerefine ermiştir.

- Kardeşi Harun hakkındaki istekleri, onun peygamberliğiyle sonuçlanarak insanlar arasında istisnai bir konuma yükselmesine vesile olurken, bir kardeşin diğer bir kardeşi hakkında yapması gerekenler bakımından benzerine rastlanılmayan bir örnek ortaya koymuştur.
- Hz. Musa, peygamberler tarihinde en çok mucize gösteren bir peygamber olarak tanınmaktadır. Cenab-ı Allah başta asası ve beyaz el mucizesi olmak üzere onu yalnız bırakmamış ve inanmayanlara karşı daima desteklemiştir. Buna rağmen Firavun ve aveneleri başta olmak üzere inanamayanlar onu sihirbazlıkla suçlamıştır.
- Hz. Musa'yı sihirbazlıkla suçlayan ve kendini tanrı olarak ilan eden Firavun zaman zaman Hz. Musa'nın peygamber olmasını kıskanmış, onunla olan mücadelesinde sihirbazlardan yardım talep ederek onlara sığınmış, onların istediklerinin daha fazlasını vereceğini taahhüt ederek kendi karizmasını yerle bir etmiştir.
- Hz. Musa'nın sihirbazlarla mücadelesi; sadece onların yenilmesiyle sonuçlanmamış, aynı zamanda karşılaşmanın bir bayram gününde yapılması dolayısıyla, onun peygamberliğinin bütün toplum tarafından duyulmasına vesile olmuştur.
- Elindeki bütün kozları kaybeden ve toplum karşısında otoritesi tamamen kaybolan Firavun, Hz. Musa'nın gösterdiği bütün mucizeler karşısında teslim olmuş fakat içinde bulunduğu zorluklardan kurtulunca küfrü inadî olarak aslına dönmüş ve onunla mücadeleye devam etmiştir.
- Hz. Musa kendisine yapılan emir ve uyarı doğrultusunda kavmini Mısır'dan kurtarmak için bir gece yolculuğuna çıkarmayı planlamış ve bunu mümkün olduğu kadar sessiz

halletmeyi düşünmüştür. İsrailoğulları başlangıçta bunu makul karşılarken Firavun'un ordusuyla arkasından geldiğini görünce eski alışkanlıklarının gereği yine Hz. Musa'ya baş kaldırmış ve onun yaptığı iyiliklerin tamamını göz ardı etmiştir. Buna rağmen Cenab-ı Allah'ın yardımıyla Hz. Musa'nın asasıyla Kızıldeniz'e vurması sonucu deniz yarılmış, kuru bir yol açılmış ve İsrailoğullarının tamamı karşı tarafa geçmiştir.

- Firavun intikam duygusu ve kibri yüzünden olacakları hesaba katmadan açılan yoldan peşlerine takılmış ve askerlerinin tamamıyla birlikte helak olmuştur.
- İsrailoğulları bu nazik ortam da bile Firavun'un öldüğüne inanmamış, Cenab-ı Allah hem onlara hem de bütün insanlığa ibrete olmak üzere onun ölüsünü sahile çıkarmıştır.
- Böylece İsrailoğulları Firavun gibi bir zalimden kurtulmuş ve bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bundan sonra Cenab-ı Allah onlara lütfunun eseri kudret helvası, bıldırcın eti, su ikram etmiş, gölgelik olması bakımında bulutları onların üzerine yönlendirmiştir.
- İsrailoğulları, Kızıldeniz mucizesini ve Firavun'un ordusuyla birlikte helakini gözleriyle gördükleri, kendilerine hiçbir emek sarfetmeden ihsan edilen nimetlerden yararlandıkları halde, yol güzergahında rastladıkları bir toplumun inançlarına özenerek Hz. Musa'dan onlar gibi tapınmak üzere putlar yapmasını, isteyerek ne kadar dönekek/kaypak bir karaktere sahip olduklarını göstermiştir.
- Hz. Musa onları Sina'ya götürdüğünde kendilerine getireceğini vadettiği Tevrat'ı almak üzere Tur Dağı'na çıktığında, onlar karakter bozukluğunun en açık örneğini vererek Samiri tarafından yapılan buzağı heykeline tapmak suretiyle doğru yoldan sapmış, başlarındaki Hz. Harun'a itaatsizlik etmiştir.
- Hz. Musa Tur Dağı'ndan döndükten sonra onları işledikleri

bu günah sebebiyle uyarmış, aralarından samimi bulduğu her kabileden toplam yetmiş kişiyi toplu tövbe için tekrar Tur Dağı'na götürmüş, orada Cenab-ı Allah ile konuşmuş ve O'ndan bazı emir, uyarı ve yasaklar almıştır. Yanındaki-ler de bunu duymuş, fakat Hz. Musa'nın konuştuğu varlığın Allah olduğunu gözleriyle görmeden inanmayacaklarını belirterek tövbe etmeye gittikleri halde isyan bayrağını çekmişler bunu üzerine onları yıldırım çarpmıştır.

- Hz. Musa onlar adına Cenab-ı Allah'a yalvarmış ve İsrailoğullarının bağışlanmasına sebep olmuştur.
- Hz. Musa, kendilerine vadedilen kutsal topraklara gitmek üzere İsrailoğullarıyla birlikte Filistin tarafına yola çıkmıştır. Onlar kutsal topraklara yaklaştıklarında orada yaşayanlardan kormuş ve Hz. Musa'ya Allah ile birlikte vadedilen toprakları temizlemesini istemiş, aksi halde oraya gitmeyeceklerini belirterek itaatsizlik etmiştir. Bunun üzerine Hz. Musa Cenab-ı Allah'a dua/beddua etmiş ve İsrailoğulları kırk yıl çöllerde sürünmeye mahkûm edilmiş, Filistin bölgesi onlara yasaklanmıştır. Bu sürede Hz. Harun ve Hz. Musa da dahil o zaman Filistin önlerinde bulunan herkes Arz-ı Mev'ud'a gidemeden vefat etmiş, İsrailoğulları ancak Hz. Musa'dan sonra peygamber olarak görevlendirilen Hz. Yuşa b. Nun zamanında oraya girebilmiştir.
- Hz. Musa, kendi yakınlarından olmasına rağmen zenginliği ve cimriliği ile meşhur olan Karun ile mücadele etmiştir. Dünya malının onu şımartması, azdırması, gurur ve kibir sahibi yapması Karun'un helakine sebep olmuş bütün servetiyle birlikte yerin dibine batırılmıştır.
- Hz. Musa ilim ehli ve ilme aşık bir insandı. Bu uğurda her türlü fedakarlığa katlanmayı göze alırdı. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bilge kişi olarak tanıtılan Hızır ile buluşması ve peygamber olmasına rağmen bilmediklerini öğrenme gayreti bunun en güzel örneklerinden birisidir.

- Kur'an-ı Kerim'de Sarı sığır, İsrailoğulları'nın gönlündeki sığır putunun ebediyen yıkılması bakımından ibretlik bir hikâye özelliği taşımaktadır. Zahirî şekli itibariyle faili meçhul bir cinayetin aydınlatılması için uygulanan yöntem, Cenab-ı Allah'ın yaratma, yaşatma ve yeniden diriltme kudretini göstermesi bakımından oldukça anlamlı bir mucize olmuştur.

Sonuç itibariyle Hz. Musa, yaklaşık yüz yirmi yıllık ömrünü küfürle, baskı ve zulümle mücadeleyle, azim, sabır, tahammül ve tevekkülle geçirmiş, insani ve ahlaki değerlerden asla taviz vermemiş bir peygamber olarak ruhunu teslim etmiştir.

Index

A

Ad 249, 368
Adn 218, 371
Ahd-i Atik 367
Akabe 101, 104, 142, 490
Amalika 22
Amon 252
Amram 43, 45
Arz-ı Mev'ud 446, 447, 448, 450,
455, 462, 464, 526
Asa 130, 131, 132, 148, 192, 193,
211, 260, 268, 306, 534
Ashab-ı Medyen 101
Asiye 46, 50, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 65, 67, 68, 228, 230,
531
Asiye bnt. Müzahim 46, 57, 62

B

Baal 324, 336
Bacerna 408
Bakara 35, 41, 107, 130, 211, 262,
269, 307, 327, 337, 343,
345, 346, 347, 349, 350,
359, 366, 367, 372, 381,
382, 384, 387, 390, 400,
403, 422, 426, 427, 432,

433, 436, 437, 441, 443,
444, 445, 448, 455, 511,
512, 516, 517

Bayram 476
Belya 482
Beytperon 464
Beytü'l-Makdis 38, 448
Beyza 266
Bilge kişi 481, 499, 507
Bizans 19
British Museum 319
Bünyamin 26

C

Cebeleyn 319
Cebrail 48, 73, 103, 129, 152, 254,
307, 311, 312, 369, 371,
372, 395, 396, 397, 398,
399, 409, 410, 411, 413,
414, 467
Cennet 121, 297
Cüreyc 228, 230

D

Dabb 467

E

Ebe 48

Ebe kadın 48

Ebu'l-Abbas Velid 23

Eliezer 137

Eriha 304, 446, 448, 454, 462,
465, 498

Eski Ahit 16, 21, 336, 337

Ezra 380

F

Fatun 80, 84

Feraine 20

Feyletun 84

Furkan 41, 353, 367, 368, 371,
531**G**

Gerşom 118, 137, 138

H

Hadû 15

Haman 35, 37, 64, 67, 251, 252,
253, 254, 255, 301, 310,
331, 470, 471, 475, 532

Harbil 98

Harun 34, 42, 43, 44, 45, 48, 59,
144, 154, 155, 156, 157,
159, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 178,
180, 181, 182, 186, 187,
190, 197, 200, 201, 203,
204, 205, 207, 209, 214,
215, 230, 234, 235, 236,
242, 259, 291, 293, 294,
296, 304, 323, 327, 332,334, 335, 336, 341, 352,
353, 354, 355, 356, 360,
364, 365, 392, 393, 400,
401, 403, 404, 405, 406,
407, 408, 410, 411, 415,
416, 417, 418, 419, 420,
421, 422, 425, 426, 429,
430, 441, 442, 445, 454,
455, 458, 459, 460, 461,
464, 469, 470, 471, 472,
474, 522, 524, 525, 526Hasan-ı Basri 114, 116, 215, 329,
395

Hatçepsut 17

Hazbil 98

Hezekiyel 98, 229, 303

Hiksoslar 16

Hizkil 52

Hıristiyan 16, 325

Hızır 96, 334, 481, 482, 483, 484,
485, 486, 487, 488, 489,
490, 491, 492, 493, 494,
495, 496, 497, 498, 499,
500, 501, 502, 503, 504,
505, 506, 508, 509, 510,
526, 530, 534

Horev 140, 141, 147

Hûd 15

Hur 460

Hz. Âdem 2, 18, 96, 130, 131,
371, 401, 442

Hz. Ebu Bekir 125, 127, 250, 251

Hz. Hacer 25, 104, 140

Hz. Havva 442

Hz. Hud 18

Hz. İbrahim 10, 21, 24, 25, 34,
38, 39, 45, 48, 49, 82, 83,

- 98, 100, 102, 104, 113, 117,
120, 133, 161, 179, 180,
200, 234, 241, 260, 327,
334, 343, 370, 387, 390,
435, 448, 457, 481, 486,
530
- Hz. İsa 43, 57, 230, 260, 373
- Hz. İsmail 25
- Hz. Lut 18, 104, 116, 368
- Hz. Meryem 43, 58
- Hz. Muhammed 18, 40, 57, 105,
128, 129, 167, 230, 250,
285, 289, 294, 303, 311,
320, 323, 333, 338, 371,
379, 389, 409, 440, 441,
461, 467, 468, 478, 482,
484, 485, 499, 503, 509,
520
- Hz. Nuh 2, 10, 18, 39, 260, 290,
335, 368, 482, 530
- Hz. Ömer 61, 125, 127, 200, 454
- Hz. Salih 18
- Hz. Sare 25, 104
- Hz. Yakup 25, 26, 27, 113, 136,
447, 448
- Hz. Yusuf 16, 21, 22, 24, 25, 26,
27, 28, 29, 31, 38, 45, 46,
61, 113, 125, 175, 196, 296,
297, 298, 301, 304, 327,
407, 447
- I**
- İbn Abbas 46, 59, 112, 116, 129,
136, 192, 202, 215, 220,
233, 236, 251, 271, 273,
275, 307, 312, 334, 377,
392, 468, 473, 482
- İbrani 15, 33, 34, 47, 69, 70, 87,
92, 93, 117, 156
- İdris 371
- II. Dönem 19
- II. Mabed 380
- II. Ramses 16, 17, 18, 22, 23, 24,
182, 242, 309, 318
- II. Thutmose 17
- İlyas 481, 482, 485, 486, 530
- İmran 43, 45, 47, 59, 105, 121,
416, 459, 505
- İncil 371, 461
- I. Seti 17
- İshak 24, 45, 76, 120, 147, 148,
151, 283, 334, 448
- İsrailiyat 39, 284, 298, 428, 531
- J**
- Josephus 49
- K**
- Kâbe 234
- Kabus 23
- Kadim Mısır 16, 19
- Kâlib 451, 453, 458
- Kalib b. Yufenna 334
- Kayser 19
- Kelimullah 41, 459
- Ken'an 31
- Kisra 19
- Kitab-ı Mukaddes 39, 75, 170,
183, 318
- Kipti 33, 49, 79, 80, 81, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 93,
94, 97, 99, 122, 157, 171,
182, 184, 228, 232, 273,
329, 408, 469

Kıptice 49
 Kıptiler 35, 38, 228, 229, 232,
 274, 276, 277, 278, 279,
 280, 301, 319, 325
 Kudüs 36, 234, 334, 448, 465
 Kule 251
 Külzüm 302
 Kummel 277
 Kurayza 441
 Kurun-u Üla 18, 19
 Kutsal Kitap 16, 532

L

Lahm 336
 Lavi 45, 470
 Levha 367, 374
 Levhalar 358, 372, 377, 378
 Levh-i Mahfuz 377
 Leyla 109
 Liya 109
 Lokman 484
 Lut Gölü 101

M

Maan 101
 Mafka 339
 Mecusi 202
 Medine 315, 441
 Medyen 11, 43, 44, 72, 75, 77, 78,
 82, 100, 101, 102, 103, 104,
 105, 106, 107, 108, 110,
 114, 115, 116, 117, 127,
 129, 135, 136, 138, 139,
 144, 156, 162, 165, 166,
 183, 184, 189, 191, 219,
 469, 523, 531
 Mekke 65, 105, 140, 340, 409,

454, 482
 Men 345, 346, 531
 Meneftah 17, 23, 309
 Menfis 80
 Mikail 311, 312
 Mişa 27
 Mısır 2, 9, 11, 16, 17, 18, 19, 20,
 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27,
 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36,
 37, 38, 39, 41, 44, 45, 46,
 47, 49, 57, 63, 65, 66, 69,
 70, 73, 74, 76, 77, 82, 83,
 86, 87, 89, 92, 95, 97, 100,
 101, 102, 103, 104, 105,
 106, 107, 108, 109, 110,
 114, 115, 117, 118, 122,
 124, 135, 136, 137, 138,
 140, 141, 142, 144, 148,
 149, 151, 155, 156, 157,
 159, 161, 163, 165, 166,
 167, 168, 170, 171, 172,
 175, 176, 178, 182, 183,
 184, 185, 186, 187, 190,
 191, 196, 197, 201, 202,
 214, 215, 218, 219, 220,
 223, 228, 233, 234, 235,
 236, 241, 242, 243, 244,
 245, 251, 252, 254, 255,
 260, 261, 264, 266, 267,
 275, 276, 280, 281, 282,
 285, 286, 287, 288, 292,
 293, 294, 295, 296, 297,
 298, 299, 301, 302, 303,
 304, 309, 318, 321, 322,
 323, 324, 325, 327, 328,
 330, 331, 332, 333, 334,
 335, 336, 337, 339, 341,

345, 347, 351, 352, 354,
 355, 359, 384, 390, 391,
 392, 394, 400, 403, 404,
 405, 407, 408, 413, 418,
 419, 426, 428, 435, 436,
 442, 443, 444, 445, 446,
 447, 448, 449, 450, 451,
 454, 457, 458, 463, 471,
 472, 473, 475, 478, 479,
 487, 490, 493, 511, 512,
 513, 525, 530, 533, 534

Mısırbilim 16

Moşe 49

Moşeh 49

Mu 50, 101, 529, 531

Musa Kitabı 380

Musul 202

N

Nadiroğulları 441

Neb'a 131

Nebi Musa 465

Nebo 463

Neferure 17

Nemrud 25, 46, 113, 161, 179,
 241, 314

Nibbu 464

Nil 11, 19, 33, 34, 35, 47, 50, 51,
 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60,
 62, 64, 65, 70, 71, 99, 144,
 163, 180, 183, 185, 200,
 259, 261, 275, 278, 279,
 280, 326, 330, 390, 469,
 511, 522

Nil Nehri 19, 35, 47, 50, 51, 53,
 54, 55, 56, 62, 65, 71, 99,
 180, 185, 200, 275, 278,

279, 280, 326, 330, 390,
 511, 522

Ninova 202

Nubya 17

Nüfûd Çölü 101

Nuh Tufanı 335

P

Philon 49

Potifar 26, 27, 125

Pua 33

Put 404

R

Ra 20, 167

Ramses 16, 17, 18, 22, 23, 24,
 174, 182, 242, 296, 309,
 318, 323

Reuel 110, 117, 118

Reyyan b. Velid 23, 24

Risâlet 42, 82

S

Şa 50

Safra 119, 124, 130

Sam'an 98

Şamir 407

Samiri 11, 80, 84, 242, 336, 355,
 356, 358, 366, 391, 392,
 393, 394, 395, 396, 397,
 398, 399, 400, 401, 402,
 403, 405, 406, 407, 408,
 409, 410, 411, 412, 413,
 414, 415, 416, 417, 419,
 428, 436, 439, 441, 442,
 471, 475, 512, 525, 533

Sandık 56, 58
 Selva 345, 346, 531
 Semud 249, 368
 Şem'un 98
 Sifr 367
 Şifra 33
 Sihirbaz 221, 286
 Sihirbazlar 203, 205, 207, 208,
 209, 212, 213, 214, 215,
 218, 221, 222, 225, 226,
 228, 236
 Sina 11, 44, 107, 142, 172, 325,
 335, 336, 339, 345, 348,
 350, 352, 361, 409, 446,
 447, 448, 449, 450, 451,
 456, 458, 460, 461, 490,
 533
 Şit 371
 Sıbtî 84
 Sığır 511, 515
 Suayb 11, 44, 61, 72, 86, 100, 101,
 102, 103, 104, 105, 107,
 108, 109, 114, 115, 116,
 117, 118, 119, 120, 121,
 122, 123, 124, 125, 126,
 128, 129, 130, 131, 133,
 134, 135, 136, 137, 138,
 140, 141, 142, 143, 160,
 165, 171, 258, 268, 352,
 468, 523, 534
 Süfyan es-Sevri 125
 Suhuf 367, 378
 Suriye 101, 102, 446
 Süveyş 142, 301, 302, 325, 339,
 490

T

Tanrı Dağı 140, 141, 147, 159
 Tevrat 10, 12, 15, 18, 19, 21, 26,
 27, 34, 37, 38, 39, 40, 43,
 44, 45, 47, 49, 54, 63, 69,
 72, 75, 87, 92, 93, 110, 117,
 118, 124, 136, 137, 140,
 141, 147, 148, 151, 159,
 166, 180, 182, 186, 187,
 252, 293, 296, 298, 299,
 304, 323, 325, 327, 334,
 337, 346, 351, 352, 354,
 358, 359, 361, 362, 363,
 364, 365, 366, 367, 368,
 369, 370, 371, 372, 373,
 374, 375, 376, 378, 379,
 380, 381, 382, 393, 401,
 404, 405, 418, 422, 426,
 428, 430, 432, 436, 439,
 440, 443, 445, 446, 449,
 450, 451, 455, 456, 459,
 461, 462, 463, 465, 470,
 471, 472, 474, 475, 476,
 477, 478, 481, 482, 490,
 493, 512, 516, 517, 525,
 530
 Thutmose 17, 18, 24
 Tih 11, 107, 348, 379, 449, 455,
 456, 457, 460, 461, 462,
 463, 464, 465
 Torah 380
 Tsippora 137
 Tur Dağı 11, 12, 44, 78, 93, 132,
 138, 139, 140, 142, 143,
 144, 147, 149, 150, 158,
 159, 162, 164, 166, 171,

172, 192, 242, 257, 304,
 325, 327, 335, 337, 350,
 352, 353, 354, 355, 356,
 357, 358, 359, 360, 361,
 362, 363, 364, 365, 366,
 369, 370, 372, 373, 374,
 376, 377, 381, 384, 385,
 386, 391, 392, 393, 394,
 400, 406, 407, 408, 410,
 415, 417, 418, 419, 420,
 423, 424, 427, 428, 429,
 430, 431, 432, 435, 436,
 437, 439, 440, 443, 446,
 448, 449, 450, 456, 457,
 458, 462, 465, 475, 479,
 512, 525, 526
 Tut-ankh-amen 318
 Tuva Vadisi 148, 149, 150, 151,
 257, 369

U

Ürdün 15, 448
 Üzeyir 373, 484

V

Vadi'l-Kura 101
 Velid b. Mus'ab 23, 24, 29, 45, 46,
 312

Y

Yahudi 15, 16, 49, 66, 72, 74, 82,
 87, 88, 91, 92, 94, 117, 137,
 170, 261, 262, 264, 299,
 325, 367, 380, 400, 403,
 404, 407, 478, 481, 530
 Yashar 470
 Yashir 45

Yehuda 407
 Yemen 102, 454
 Yeshur 45
 Yesrun 114, 116
 Yeşu 298, 304, 451, 456, 458, 463
 Yetrun 114
 Yokovet 45
 Yüce Rab 20
 Yüce Tanrı 20
 Yukabid 45
 Yuşa 303, 304, 307, 334, 373, 429,
 430, 453, 456, 458, 459,
 462, 463, 464, 488, 491,
 526, 531
 Yuşa b. Nun 304, 307, 334, 453,
 463, 488, 491, 526
 Yuşa Peygamber 304
 Yüsra 116
 Yusufogulları 407, 408

Z

Zilhicce 352, 358
 Zilkade 352, 358, 359, 365
 Zülkarneyn 484

Bibliyografya

Abdulgaki, Muhammed Fuad, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfa-zi'l-Kur'ani'l-Kerim, İstanbul, 1984.

Abdulfettah, İbrahim Ahmet, el-Kamusu'l-Kavim lil-Kur'ani'l-Kerim, Kahire, 1983.

Adam, Baki, Hazreti Musa Bir Peygamberin Sıra Dışı Hayatı, İstanbul, 2019.

Adam, Baki, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, İstanbul, 2001.

Afetinan, Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, Ankara, 1987.

Altuntaş, Halil, Muzaffer Şahin, Kur'an-ı Kerim Meali, Ankara, 2002.

Ateş, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Ankara, 1980.

Ateş, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, İstanbul, Tarih-siz.

Aydemir, Abdullah, İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara, 2003.

Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir, Mezhepler Arasındaki Farklar, (El-Fark Beyne'l-Firak), çev. E. Ruhi Fırlalı, Ankara, 1991.

Baş, Mustafa, Hicaz Yahudileri, İstanbul, 2019.

Boratav, Pertev Naili, "Hızır", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.

Cevdet Paşa, Ahmet, Kasa-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, İstanbul, 1976.

- Çantay, Hasan Basri, Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim, İstanbul, 1972.
- Çelebi, İlyas, "Hızır", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998.
- Ebussuud, Muhammed el-İmadi, İrşadü'l-Akli's-Selim ila Me-zaya'l-Kitabi'l-Kerim, İstanbul, 2020.
- Erdem, Mustafa, Hz. İbrahim, Ankara, 2022.
- Erdem Mustafa, Hz. Nuh, Ankara, 2023.
- Ersoy, M. Akif, Safahat, Tertip Eden, Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1966.
- Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 2002.
- Firuzabadi, Muhyiddin Muhammed, Besairu Zevi't-Temyiz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz, Kahire, 1973.
- Furat, Ahmet Suphi, "Yuşa", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1986.
- Hadidi, Muhammed Ebu'n-Nur, İsmetü'l-Enbiya, Kahire, 1979
- Hadislerle İslam, Heyet, Ankara, 2014.
- Hamavi, Yakut b. Abdullah, Mu'cemu'l-Buldan, Beyrut, 1986.
- Harman, Ömer Faruk, "Asiye", TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991.
- Harman, Ömer Faruk, "Firavun", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996.
- Harman, Ömer Faruk, "İsrail", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001.
- Harman, Ömer Faruk, "Karun", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001.
- Harman, Ömer Faruk, "Medyen", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2003.
- Harman, Ömer Faruk, "Men ve Selva", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004.

- Harman, Ömer Faruk, "Musa", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2020.
- Haşimi, Muhammed Fuad, el-Edyan fi Keffeti'l-Mizan, Kahire, Tarihsiz.
- Hatipoğlu, İbrahim, "İsrailiyat", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001.
- Havva, Said, el-Esas fi't-Tefsir, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1989.
- Heller, Bernard, "Musa", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1971.
- Hicazi, Muhammed Mahmud, Furkan Tefsiri, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Tarihsiz.
- İbn Arabi, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah, Ahkâm-ı'l-Kur'an, Beyrut, 1987.
- İbn Arabi, Muhyiddin, Fususu'l Hikem, çev. Nuri Gençosman, İstanbul, 1992.
- İbn el-Cevzi, Cemaleddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdadi, Telbisu İblis, Beyrut, Hicri, 1368.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahiri, el-Fasl fi-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal, Tah. İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre, Beyrut, Beyrut, 1985.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1983.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer, Tah. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Kasasu'l-Enbiya, Beyrut- 1985.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, el-Mearif, Kahire, 1981.
- İbn Şerif, Mauhammed, el-Edyan fi'l-Kur'an, Kahire, 1986.
- İsbahani, Hüseyin b. Muhammed, el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, İstanbul, 1986.

- Kara, Necati, Kur'an'a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahudiler, İstanbul, 1989.
- Karaman Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Ankara, 2006.
- Köksal, Mustafa Asım, Peygamberler Tarihi, Ankara, 2017.
- Köksal, Mustafa Asım, İslam Tarihi, İstanbul, 1999.
- Kurt, Ali Osman, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme, İstanbul, 2004.
- Kuşeyri, Abdulkerim, Letaifu'l-İrşad (İlahi Kelamın Sırları), çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2020.
- Kutsal Kitap (Kitabı Mukaddes), İstanbul, 2009.
- Kutub, Seyyid, Fızılali'l-Kur'an, çev. Heyet, İstanbul, 1979.
- Kuzgun, Şaban, "Haman", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997.
- Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer, M. Alpaslan Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 2017.
- Macdonald, D. B. "Karun", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.
- Mahmud, Abdulhalim, Maa'l-Enbiya ve'r-Rusul, Kahire, Tarihsiz.
- Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud, Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi, çev. Heyet, İstanbul, 2018.
- Meral Yasin, Samiri'nin Buzağısı, Ankara, 2018.
- Mes'udi, Ebi'l-Hasen Ali b. Hasen b. Ali, Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l-Cevher, Beyrut, Tarihsiz.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, Tefhimu'l-Kur'an, çev. Heyet, İstanbul, 1996.
- Mutavi', Abdulhamid, Min Kasası'l-Kur'an Musa Aleyhisselam, Mısır, 1947.

- Neccar, Abdulvehhab, Kasasu'l-Enbiya, Beyrut, 1986.
- Neccar, Imad Abdulhamid, et-Tatarrufi't-Tarihi li Beni İsrail, Kahire, 1972
- Özek, Ali, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali.
- Razi, Fahrüddin, Tefsir-i Kebir (Mefatihü'l Gayb), çev. Heyet, Ankara, 1988.
- Razi, Fahrüddin, İsmetü'l-Enbiya, Kahire, 1986.
- Sabuni, Muhammed Ali, Saffetü't-Tefasir, Beyrut, 1981.
- Sarı, Mevlüt, el-Mevarid, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1982.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Sina", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2009.
- Sipahioğlu, Mukadder, Antik Mısır'da Rahip Sınıfı, Ankara, 2021.
- Suyuti, Cemaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, Camiu's-Sagîr, Riyad, 1988.
- Şehristani, Muhammed b. Abdulkerim, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1986.
- Şelebi, Ahmed, Mukarenetü'l-Edyan, el-Yehudiyye, Kahire, 1984.
- Şener, Abdulkadir, M. Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım, Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, İzmir, 2020.
- Şihava, Ahmed Said Şerafeddin, Kasasu'l-Enbiya, Mısır, 1976.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarihu't-Taberi, Tarihu'r Rusul ve'l-Mülük, Kahire. Tarihsiz.
- Tayme, Sabir, Benu İsrail, Beyne Nebei'l-Kur'an'il-Kerim ve Haberu'l-Ahdi'l-Kadim, Beyrut, 1984.
- Turinay, Necmettin, Mehmet Akif Şiir Külliyyatı, Ankara, 2011.

Tümer, Günay, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 2002.

Uludağ, Süleyman, “Hızır”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998.

Ümit, Mehmet, “Şuayb”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010.

Vani, Mehmed Efendi, Araisü'l-Kur'an (Kur'an'ın Gelinleri) çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 2020.

Vehbi, Mehmed, Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatü'l-Beyan), İstanbul, 1976.

Wensinck, Arent Jan, “Asa”, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1965.

Wensinck, Arent Jan, “Hızır”, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Aşura”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991.

Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1971.

Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid'i Sarih Tercemesi ve Şerhi, ter. Ahmet Naim, Kâmil Miras, Ankara, 1975.

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, Keşşaf Tefsiri, çev. Heyet, İstanbul, 2020.

Hazreti Musa

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Hazreti Musa

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Hiz. Musa, peygamber olarak dini sorumluluğunun yanında, kavmini esaretten kurtarmak gibi siyasi sorumluluğa da sahip bir liderdi. Onun hayatı Hiz. Nuh, Hiz. İbrahim gibi devrinin azgın liderleri ve toplumıyla mücadeleyle geçmiş, bu hususta daima Cenab-ı Allah'ın yardımına mazhar olmuştur.

Bütün ilahi kaynaklı dinlerde çok önemli biri şahsiyet olmasına rağmen gerek ülkemizde gerekse İslam dünyasında, Kısas-ı Enbiyalar dışında Hiz. Musa konusunda bu mahiyette yapılmış bir çalışma bulunmaması büyük bir eksikliktir. Dolayısıyla bu konuda yazılan ve söylenenleri bir araya toplayarak yeni araştırma yapacaklara bir zemin oluşturmak zarureti hasıl olmuştur. Elinizdeki bu eser, böyle bir fikrin ve gayretin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gayret bizden başarı Allah'tandır.

ISBN: 978-605-71290-3-1

9 786057 129031

ANILGRUP
MATBAACILIK-YAYINCILIK